Madvig, Johan Nikolai.

IO. NICOLAI MADVIGII,

PROFESSORIS HAUNIENSIS,

OPUSCULA ACADEMICA.

AB IPSO

COLLECTA, EMENDATA, AUCTA.

H A U N I Æ.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ *GYLDENDALIANÆ.*

TYPIS EXPRESSIT DIRECTOR *JANUS HOSTRUP SCHULTZ,*

AULÆ REGIÆ ET UNIVERSITATIS TYPOGRAPHUS.

MDCCCXXXIV.

PRÆFATIO.

Quæ hoc volumine comprehenduntur scriptiones, eæ, præter quintam et septimam, a qua occasione ortæ sint, titulus ipse libri ostendit. Programmatis enim academiæ Hauniensis horum quinque annorum insertæ fuerunt. Duas illas disputationes propter argumenti similitudinem et cognationem adiunxi, nec ideo ab academicorum opusculorum nomine recedendum putavi. Hoc ego universo scribendi genere, quod totum non tam voluntate et studiorum rationibus regitur quam aliunde pendet, non possum me delectari dicere. Ac potius nunc etiam, hunc librum contemplans, angore quodam animi afficior, quum cogito, tam multa a me tam paucis annis carptim esse scripta de disiunctis argumentis et minutis rebus, quum interim nihil eorum perficere potuerim, quæ neque frustatim concidere neque Latina oratione induere neque chartis ad diversissimorum studiorum homines vagantibus mandare volebam. Sed quum mihi hanc scribendi formam muneris mei ratio et officii imponeret, dedi operam, ut, etiamsi tenuia essent, quæ programmatis includerentur, non essent tamen inania, sed aliquid haberent novi, quod philologis saltem, si in ea incidissent, utile esset. Nam et locos aliquot ex historico horum studiorum genere, qui separatim explicari commode possent, explicati autem lucem aliquam rebus cognitu dignis allaturi essent, pertractandos sumpsi, et ex critico et grammatico genere, quæ ad scriptores veteres interpretandos et emendandos pertinerent, multa disputavi. Ad Latina autem potissimum argumenta deligenda deducebar, quod ea

in docendo quotidie tractabam. Hi libelli, quum primum edebantur, ut fit, in paucorum manus ex iis venerunt, quorum studia attingebant, me ne eatenus quidem eorum propagationi prospiciente, ut titulos saltem indicibus nundinarum literariarum semper inserendos curarem. Nunc hæc in unum colligi et pluribus ad legendum commendari, placuit; sic enim melius coniuncta cognoscentur. In utroque disputandi genere eam sum secutus quærendi rationem, quæ certa via ad rem conficiendam progredi videretur, eaque, quæ eo pertinerent, diligenter omnia circumspiceret, exclusa omni et levitate et superstitione et perturbatione. De quo me paulo plura hoc loco dicere cupientem, quum præsertim multa in hoc studiorum genere in Germania, præcipua sine dubio eius sede, non prudentissime mihi agi videri significarim multosque fortasse offenderim, revocat libri exspectationem supergressa magnitudo eamque præscribit præfandi brevitatem, in qua, si illa attingam, facilius sit invidiam commovere quam quidquam explicare. Multis tamen singularum commentationum locis id ipsum egi, ut recta, quæ mihi videretur, rei aggrediendæ via demonstraretur aberrandique quæ essent causæ, aperiretur. De historiæ quidem Romanæ et antiquitatis pervestigatione quid sentiam, in disputatione de coloniis Romanis ostendi, cui eos velim obtingere lectores, qui pedetentim progredientem argumentationem subsequantur, Liviique et Dionysii cognitionem et artem scripta veterum interpretandi afferant, et qui in una re quærenda mentem æqualiter ad omnes partes perite dispositæ imaginis reip. Romanæ sine confusione circumferant. Singulorum locorum et sententiarum caute interpretandarum leges persecutus sum in iis, quæ de Iuvenalis locis exposita sunt. Critica quidem et grammatica disputatio, quam ad Ciceronis maxime orationes contuli, (præterquam quod ea causa, quam p. 439 significavi, minuta omitti vetabat,) ob hoc ipsum facta est copiosior et longior, quod tota ratione mea exposita et fundamenti critici constituendi (maxime in ora-

tione Sestiana) et singularum rerum, etiam minorum, ponderandarum, quum evidentiam demonstrationis consequi volebam, exclusa incerta fluctuatione, tum in una aliqua parte emendanda simul ad rectam aliarum partium tractationem aliquid conferre, postremo efficere, ut postea alibi breviori esse liceret. Nam nec difficilius usquam expugnatur critica superstitio quam in Ciceronis scriptis, nec usquam latius vagatur inanis quædam velitatio hominum id, quod quæri debeat, neque videntium neque attingentium. In re grammatica quis præcipuus sit nostro tempore hominum satis sedulorum error, significavi breviter p. 382 et 522, in quo se et torquent et iactant. Sed ea res singularem requirit disputationem, quæ eorum etiam, qui universe de lingua et sermone se quærere profitentur, errores tollere debebit. Singularem denique et criticæ et interpretationis pravitatem reprehendi in disputatione Lucretiana, verborum inanem sonum pro oratione recte structa et sententia scriptoris aucupantem et cum singulari rerum, quæ a scriptore tractentur, ignorantia et incuria coniunctam.

Animus erat huic volumini subiicere pauca quædam, quæ a me de locis veterum scriptorum emendandis aut interpretandis scripta in ephemeridibus latent (velut Liviana in Seebodii tabulario philol. a. 1828 n. 84). Sed ea spatii angustiis nunc exclusa aliud exspectant tempus.

Quod in exordio disputationis de oratione Caeliana etiam orationum de provinciis consularibus et pro Balbo emendationem promisi, dissertationis eas orationes simili ratione pertractantis prior pars iam, quum hæc scribo, prodiit, quam altera subsequetur, finem huic tam copioso disputationis criticæ generi impositura.

Quum plagulas excusas indicis conficiendi causa percurrebam, hæc se obtulerunt, quæ paulo aliter dicta vellem aut aucta:

P. 143 extr. Accedit igitur hic locus ad Verr. IV, 1, ubi *quin* pro *quod non* accusativo casu dicitur.

P. 148. In Philipp. II, 26, 64 verba e Vaticano codice adiecta defendere videtur Seneca rhetor, qui p. 218 Bip. hanc Haterii sententiam ponit: *Proposito in rostris capite Ciceronis, cum unius metu omnia tenerentur, gemitus tamen populi liber fuit;* quæ illinc efficta est. Sed Haterius *servientibus animis* non habet, ut his aliter elatis variasse elocutionem videri queat, si modo probabile est, huiusmodi imitationem et variationem in eo codice, ex quo Vaticanus ductus est, adnotatam fuisse, aut, alium casu in eandem circumlocutionem incidisse atque Haterium.

P. 193 in nota versu 6 ab imo sic scribere volueram: at legitur apud Sulpicium, Ciceronis æqualem, (in Cic. Ep. ad Fam. IV, 5 init.) *pro eo ac debui*; apud ipsum autem Ciceronem est *pro eo, quantum* cet.

P. 199 v. 19 post *fuerunt* adde: et pro Sestio 38, 81: *Hoc quæro, iudices: si illo die gens ista Clodia, quod facere voluit, effecisset, si P. Sestius — occisus esset, fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos* etc. — *an etiam tum quiesceretis* etc.? Non recte igitur Zumptius Gr. Lat. § 498 (ed. VII) huius Ligarianæ loci mendosa scriptura utitur. Nec Curtius ita, ut putat, locutus esset. Apud Ovidium (*mersura fuerat*) *fuerat* Ovidiano more pro *erat* positum est, de quo non recte scripsi, Ovidii proprietatem a ceterorum usu non seiungens, in comment. de Asconio p. 139 not. Vid. Am. I, 13, 31 et 32 (*Quod erat tibi filius ater, Materni fuerat pectoris ille color*), A. Am. II, 137 et 475 (*Silva domus fuerat* etc.), Fast. IV, 429. Hinc etiam Am. II, 14, 6 dixit: *Militia fuerat digna perire sua,* ubi prosæ orationis scriptor *fuit* dixisset.

P. 244 quod veri simile esse dixi, in antiquis præfecturis, quæ simul coloniam impositam haberent, eundem inter colonos et reliquos (cives sine suffragio) iuri dicendo præfuisse, id sum secutus, quod sic melius intelligi videbatur, quomodo postea, alteris ad plenam civitatem admissis, ex utroque genere unum effectum

sit corpus, præfectum Roma accipiens; nec ipsis colonis in præsidio militari positis præfectum missum potius quam ab ipsis magistratum creatum, nullo iuris publici discrimine, improbabile putabam. Nunc tamen, etiam ob ea, quæ p. 234 not. de Antio scripsi, credo, colonos suum sibi magistratum creasse, sed, quum longe sine dubio plerumque pauciores essent, quam alteri, resque fere cum iis contractas haberent, quum hi ad suffragia admitterentur, in eorum corpus transisse. Tota res in coniectura posita est.

P. 254. Reliquis argumentis a me expositis superaddi potest, quod Zumptius in censura huius comment. (Iahrbücher für wissensch. Crit. 1834 I. p. 318) indicavit, quod apud Ciceronem de Orat. II, 71, 287 commemoratur M. Antistius Pyrgensis, ex Pyrgis colonia, eques Rom. equo publico.

Scrib. Hauniæ feriis æstivis a. MDCCCXXXIV.

Errores typographi animadversi his locis:

P. 25 v. 18 post *fieri* excidit *denique*.
— 64 v. 7 *inferere* l. *inserere*.
— 96 v. 4 *Attii* l. *Ateii*.
— 192 v. 12 *hominis* l. *homines*.
— — v. 20 *quæ* l. *qui*.
— 282 v. 17 pro 33 l. 35.
— 337 v. 24 post *quam* add. *Cicero*.
— 364 v. 5 ab imo 46 l. 66.
— 379 v. 4 ab imo 14 l. 16.
— 453 v. 21 pro 44 l. 54.
— 477 v. 6 *describeret* l. *describat*.
Præterea *n* et *u*, *c* et *e* aliquoties commutata sunt.

Opusculorum ordo.

I.

De L. Apuleii fragmentis de orthographia nuper inventis [1]).

Institutum est more maiorum et iam ipsa vetustate quasi sanctum, ut academiæ, quoties in publicæ lætitiæ societatem veniant, festosque coetus concelebrent, id quod nostra academia intra paucos dies summo et iure et voluntate faciet, studiosos literarum homines ad eos conventus frequentandos editis commentationibus invitent. Quarum argumenta qui ad ipsas lætandi causas similitudine aliqua et opportunitate accommodant, faciunt sane eleganter, quod ad earum rerum tractationem animos vocant, ad quas ipsi proni sunt; sed tamen non tam mihi hoc necessarium videtur esse, ut aliter fieri nullo modo possit. Nam quum id mihi hic mos significare videatur, magnam et publicam lætitiam, in hominibus præsertim literatis, non desidem et frivolam esse, sed in ipso labore et iis studiis, quæ quum gratissima sint, non lætitiæ causa ex animis tanquam graves curæ deponantur, alacritatem quandam animis adferre, ita ut fructus quoque studiorum libentius tum proferantur, eam significa-

[1]) Scripta a. MDCCCXXIX æstate, quum vota pro felici coniugio principum celsissimorum, Frederici Ferdinandi et Carolinæ, regis augustissimi filiæ, in coetu academico concipienda erant, Birgero Thorlacio, qui programma scripturus erat, subita morbi vi afflicto.

tionem tueri posse videtur vel aliunde sumptum argumentum; deinde, si quis munerum obferendorum similitudinem aliquam in hoc more inesse iudicat, voluntas quidem certe, quæ in munere maxime spectari solet, apparet, si, quum splendida et ad præsentem lætitiam aptissima non possimus, ea tamen præbemus, quæ nobismetipsis grata ac iucunda sunt. Accendi autem ad gaudendum animi huiusmodi scriptis num possint, nescio; opus quidem hercle hoc tempore non est. Itaque sive hæc vera sunt, facilius non improbabitur, sive falsa quadam opinione id, quod efficere non possumus, non omnino necessarium esse nobis persuasimus, excusabitur, quod, quum gravi collegæ præstantissimi casu ad nos præter exspectationem hoc munus delatum esset, ut festo conventui, in quo pro nuptiis auspicatissimis celsissimorum principum academia nostra vota publice susceptura esset, proluderemus, in summis temporis angustiis tenuem nec tamen, ut opinamur, nostrarum literarum studiosis inutilem nec, si grammatici nomen non pertimuerint, iniucundam materiam delegimus. Quum enim inter ea inventa, quibus nostro tempore antiquæ literæ auctæ sunt, unum quoddam deprehendere mihi visus sim a cæteris valde abhorrens et perspicuis fraudis ante aliquot sæcula commissæ notis inustum, idque specie ipsa parvum, sed tamen, nisi quale sit, declaretur, aliquando nociturum sit, eum errorem tollere decrevi. Sed quoniam hoc inventum ipsumque opusculum, de quo agetur, nondum admodum celebratum est, breviter antea narranda causa videtur.

Quum constaret, in bibliothecis quibusdam Apuleii, obscuri hominis, Latinos de orthographia libellos servari[1]), complures quoque ex Cæcilii Minutiani Apuleii de

[1]) Vid. Fabr. Bib. Lat. ed. Ern. III. p. 41.

orthographia opere locos, eruditionis non vulgaris opinionem excitantes, ante hæc tria sæcula Caelius Rhodiginus in antiquarum lectionum libris, unum Achilles Statius ad Catullum laudasset, nonnullos alii a Caelio sumptos in sua scripta transtulissent[1]), Angelus Maius, Vaticanæ bibliothecæ præfectus, de ea re diligentius quærere aggressus, in bibliotheca Richardiorum Florentiæ, mox in Vaticana libellos duos exiles Apuleii nomine inscriptos reperit, eosdem, quos pro uno Fabricius commemorarat, de nota aspirationis et de diphthongis, neque antiqui admodum scriptoris neque eorum quidquam continentes, quae Caelius sub Apuleii nomine posuerat, nisi duos non magni momenti locos. Postea autem quum bibliothecæ Vallicellianæ apud S. Philippum in urbe Romana codices perlustraret, ipsius Achillis Statii, Lusitani, manu perscripta reperit L. Cæcilii Minutiani Apuleii de orthographia trium librorum fragmenta, ea ipsa, quibus Cælius usus erat, quamquam in imperfecto Statii codice non omnia, quæ ille protulerat, exstabant. Hæc Maius quum plena scriptorum veterum nominibus vidisset et eruditionis copia, hunc verum Apuleium ratus, alterum illum, cuius antea libros viderat, falsum, primum mentionem inventi a. 1820 in Ephemeridibus Arcadicis fecit, deinde a. 1823 ipsa fragmenta iuris anteiustinianei fragmentis aliisque scriptis adiuncta edidit[2]). Perlata in Germaniam tribus annis post Fridericus Osann, professor Gissensis,

---

[1]) Gyraldus, Ursinus, Erythræus, L. Carrio; vid. præfatt. Maii et Osanni mox commemorandæ, et de Statio Osann. p. 68. De Jo. Tortellio dicetur postea.

[2]) *Juris civilis et Symmachi Partes. C. Julii Victoris ars rhetorica. L. Cæcilii Minutiani Apuleii fragmenta de orthographia, cum appendicibus et tabulis æneis, curante Angelo Maio. Romæ MDCCCXXIII.* 8.

crebram maxime scriptorum antiquorum a ceteris raro aut nunquam commemoratorum mentionem admiratus, typis repetenda curavit, copiosasque animadversiones addidit; alteros quoque illos libellos de nota aspirationis et de diphthongis, quorum scriptorem ex alterius opere suorum partem hausisse cum Maio[1]) iudicabat, e duobus bibliothecæ Guelferbytanæ codicibus edidit[2]). Quis autem fuisset aut quando vixisset hic L. Cæcilius Apuleius, quem Osannus maiorem appellavit, ut ab altero minore distingueret, neque Maius neque Osannus constituere potuit. Hic tamen (nam Maii incredibilem errorem postea ab ipso magna ex parte abiectum[3]) omitto) Apuleium, quum et Stephano Byzantino, qui exeunte sæculo quinto vixit, teste usus sit, neque ipse Cassiodoro, de orthographia scribenti, notus fuisse videatur, brevi post Cassiodorum extremo sæculo sexto vixisse putat.

Ipsa ea, quæ edita sunt, Osannus maioris operis reliquias esse statuit[4]), quod plenius habuerit Caelius Rhodiginus; Jo. quoque Tortellium Arretinum[5]) in *commentariis de orthographia dictionum e Græco tractarum* eo opere usum esse putat, et ex eius libro copiose fragmenta suppleri posse, in quo insigniter virum doctum falli, postea apparebit. Grotefendus autem, Osanni edi-

---

[1]) vid. præf. Maii p. XXXIV. Os.

[2]) *L. Cæcilii Minutiani Apuleii de orthographia fragmenta et Apuleii minoris de nota aspirationis et de diphthongis libri duo. Edidit et animadversionibus auxit Fridericus Osann, prof. Giss. Darmstadii* 1826. 8. mai. Huius editionis, in qua insunt integræ Maii animadversiones, paginæ a me citantur.

[3]) præf. p. XXXI. sq. not. p. 86.

[4]) præf. p. XIV.

[5]) Fuit hic bibliothecæ Nicolai Vti, pont. max., præfectus; mortuus est a. 1466. Plura de eo tradit Apost. Zeno Dissertatt. Vossian. T. I. p. 146. sqq.

tionis censor[1]), excerpta hæc esse e maiore opere ab ipso Achille Statio credit; alia excerpta Caelium habuisse, cuius quod exemplar multa tamen habuisse dicit, quæ in editis non reperiantur, id si putavit ideo accidisse, quod Statius in excerpendo omiserit, oblitus est, codicem Statii imperfectum esse; omnino autem unde hoc de fragmentis a Statio *excerptis* sumpserit, ignoro; nam eius rei adeo nullum est vestigium, ut in toto libello non Statium, sed ipsum scriptorem loquentem satis plane audias; ipsumque fragmentorum, non excerptorum nomen præpositum codici ostendit, Statium mutilum et decurtatum codicem, qualem suum Caelius appellat[2]), habuisse et descripsisse; nam illud non ostendam, quoniam totum hoc concidere postea videbimus, Achillem Statium non has res neque hoc modo fuisse excerpturum. Ipsius operis Grotefendus tres putat fuisse libros, de nota aspirationis, de diphthongis, de geminatione literarum, sed in libro de diphthongis alia quædam adiuncta fuisse præcepta; ex his ea, quæ supersunt, confusa esse; quæ sane tanta esset confusio, ut nesciam, qui in mentem venerit viro docto, Achilli Statio tam stultum et inconditum excerpendi ordinem tribuere. Alterum Apuleium ideo tantum hoc nomine adpellatum credit, quod ex superioris veri libro sua corraserit. Alius editionis Osanni censor[3]) et libellos illos de nota aspirationis et de diphthongis et hæc fragmenta unius esse scriptoris putat, qui post a. 1327 vixerit; fragmenta autem excerpta esse ex antiquiorum Grammaticorum libris aut interpretum, ma-

---

1) Ephemerid. litt. Hal. 1827. n. 275.
2) Antt. Lectt. XXXIV, 4. in Maii præf. p. XXXIX.
3) Schulzeitung, Literaturbl. II. N. 37. 1827. Novi tantum ex Bæhrii Hist. Lit. Rom. p. 544. (p. 735 ed. 2.) Ipsas enim illas ephemerides frustra in nostra urbe quæsivi.

xime Virgilianorum, commentariis. Qui quemadmodum sibi persuaserit, illo tempore scriptos esse posse libellos illos, aut ab eodem homine de eodem argumento tam diversa ratione et copia et eruditione, aut in quibus Grammaticorum et interpretum scriptis eas res, quae in his fragmentis sunt, fuisse putaverit, nescio. Et tamen, quod post a. 1327 scripta fragmenta illa existimavit, in eo recte rationem habuit fragmenti a Caelio Rhodigino positi. Is enim (Antiqq. Lectt. XIX, 10) hæc scripsit: *Quamquam alii, quod Eustathius scribit, a Combe puella, Chalcidis cognomento, Asopi filia, duci vocabulum putant, cui æneæ armaturæ inventionem acceptam referunt. De qua intellexisse Ovidium arbitrantur Metamorphoseon septimo*

Adiacet his Pleuron, in qua trepidantibus alis
Ophias effugit natorum vulnera Combe.

Quam Iamben transtulit Planudes, uti meminit Cæcilius Minutianus Apuleius[1]). Et exstat id nomen in græca Maximi Planudis metamorphoseon interpretatione a Boissonadio Parisiis 1822 edita (lib. VII, 383). Maximus autem Planudes ineunte sæculo XIV. vixit, et anno 1327 ad Venetianos legatus missus est[2]). Ex quo facilis est de ætate scriptoris interpretationem eius commemorantis coniectura. Ac Maius quidem et Osannus falsam hanc Apuleii commemorationem putant; sed quum ipsa de Planude res verissime tradita sit, in auctore eo minus credibile est Caelium errasse, quod multa similia ad my-

[1]) Integrum locum posui, ut appareret, non probandam esse Maii (præf. p. XXVIII. not.) suspicionem de interpunctione mutanda. Manuelem Planudem bis appellat Bæhr (119. 120; 173. 174 ed. 2.) pro Maximo, errore, ne quis duos homines a nobis confundi putet.

[2]) Vid. quos laudat Saxe in Onomast. lit., qui hunc ipsum annum Planudis nomini præposuit.

thologiam spectantia in editis fragmentis reperiuntur [1]). Neque tamen minores erunt difficultates, si hoc tempore vixisse Apuleium illum posuerimus, ac potius, ut paulo post patebit, multo oborientur maiores. Est autem quæstio hæc non levis; quamquam enim fragmenta vix undecim paginas (tot enim sunt) implentia grammatici, ut omnes confitentur, Cassiodoro recentioris, de orthographia scribentis, vix magni momenti esse posse videntur, tamen huius opusculi singularis est ratio, primum, ne res mythologicas commemorem, quod insignis veterum scriptorum ab eo laudatorum copia per se ipsa ad historiam literarum antiquioris ætatis augendam valere videtur, (etsi sola fere hominum et librorum nomina lucramur); ex quo fit quoque, ut Apuleii huius nomen iam non infrequens sit in recentissimis scriptis ad hoc genus pertinentibus, ut in Bæhrii, aliorum; deinde etiam propter aliam quandam causam. In eorum enim temporum historia, quorum literæ non propria quadam ubertate se sustentarint et floruerint, sed, languente iam ingeniorum vi, una conservatione et tractatione superioris ætatis ingenii monumentorum barbariem ingruentem aliquamdiu propulsarint, qualia constat fuisse extrema imperii Romani occidentalis tempora et quæ proxime eius eversionem secuta sunt, perutile est et necessarium non solum,

---

[1]) Quum Maius dixisset, fortasse hoc Caelium ex alterius Apuleii libello sumpsisse, Osannus editos Apuleii minoris libellos eam suspicionem tollere iudicavit. Quum tamen statim expositurus sim, libellum de diphthongis non plenum esse editum, ne quis putet ex ea parte, quæ edita non sit, id Caelium sumere potuisse, monendum esse videtur, in libello de diphthongis nullum omnino Iambes commemorandæ locum fuisse; deinde nihil huiusmodi ab illo scriptore extra vocabulorum scripturam notari; denique illum certe Apuleium, ut mox dicam, Planude multo esse priorem.

quid ab ipsis eius ætatis hominibus effectum sit, quærere, sed illud quoque attendere, quibus quasi gradibus sensim primum rariora facta sint, deinde e manibus hominum erepta et in tenebricosos angulos contrusa, tum deleta prorsus et sublata illa veterum monumenta; in quo nunc alia est, typographica arte inventa, ratio, non ita evanescentibus statim et intereuntibus, quum legi desiti sunt, libris, ut olim solebant. Itaque ad hanc rem nescio num satis semper attenderint homines docti; sed tamen id omnes norunt, ex grammaticorum Latinorum et aliorum scriptorum libris apparere, iam sæculo quinto minui coeptam veterum librorum et copiam et usum, sæculo autem sexto summam esse factam in hoc genere in ipsa Italia eversionem veteris copiæ et eruditionis, id quod planissime Cassiodori scripta declarant. In hac autem tota disputatione quantam paucæ hæ Apuleii paginæ vim habituræ sint, non est difficile intelligere, quæ inferiore tempore non eorum modo veterum librorum, qui a doctissimis sæculi quarti grammaticis legebantur, sed aliorum rariorum et ne his quidem usurpatorum cognitionem et usum fuisse videantur ostendere. Quæ quum ita sint, videtur sane, quum ea sit, quam dixi, obscuritas in hoc opusculo, diligentius de eo quærendum. Verum ea quæstio hunc habebit eventum, ut intelligamus, lusos esse viros doctos ab improbo impostore et hæc fragmenta stulta atque aperta fraude recentissima ætate conficta esse et totam illam veterum scriptorum commemorationem mendacio conflatam. Quod ut plane et perspicue exponatur, de libellis de nota aspirationis et de diphthongis prius pauca dicenda sunt, quos pluribus post Priscianum et Cassiodorum sæculis scriptos esse, satis constat tum ex exili rerum tractatu, tum ex scriptoribus laudatis, Isidoro et Gregorio, maxime vero ex iis,

quæ de nominibus quibusdam nuper a barbaris et Transalpinis ad Italos importatis eorumque scribendorum ratione traduntur [1]). Sed iidem loci ad infimam partem mediæ ætatis, cuius nec alia ulla nota deprehenditur, hos libellos referre plane vetant. Argumentum autem, sumptum ex iis locis, quos scimus studiose tractatos ab orthographis illius ætatis esse, ordine ad literarum seriem fere accommodato, de singulis vocabulis præcipiendo, sine ullo rerum alienarum ornatu, nulla affectata eruditionis specie, absolvitur; in quo tamen miror, Osannum non animadvertisse, libellum de diphthongis non plenum a se editum esse; nam quum scriptor p. 122 proposuisset, se de *ae.* primum, deinde de *oe.* tractaturum esse, disputationemque de *ae.* in tres partes distribuisset, eam partem, quam de diphthongo in principali dictionum syllaba esse posuit, perficit, duae alterae et de *oe.* diphthongo præcepta desiderantur. Scriptor in codicibus simpliciter Apuleius nominatur. Auctoribus præter Varronem utitur Prisciano et Isidoro.

Fragmenta autem maioris illius Apuleii habent farraginem observationum de vocum quarundam scribendarum ratione, quae quo ordine positæ sint, quo vel tenuissimo vinculo contineantur, nemo expedire potest; maxi-

[1]) Cfr. Maii præf. p. XXXIII. Heinrici et Humberti nomina *moderno* a Transalpinis accepta dicit p. 112, Rainaldi, Aimonis, Volderici, Vazzonis, Vidonis p. 121, ubi *famosos sui temporis homines Guazzo et Guido scribere, plerosque autem duo uu., quod omnino ratione careat*, adnotat. Difficile est, mihi præsertim, in re diplomatica Italiæ non versato, quando ita scribi coeptum sit, constituere, sed tamen videntur hæc ad decimum vel undecimum sæculum spectare; extrema medii ævi sæcula omnino excludunt. Est etiam aliqua temporis nota in iis, quæ p. 118. de *michi* et *nichil* scribit, quæ *moderno* usu recepta improbat. Est hæc scribendi ratio non ita recens; vid. Nouv. traité de diplomat. T. IV, p. 507.

ma tamen pars est nominum geographicorum, historicorum, mythologicorum, de quibus obscuras et abstrusas magna ex parte res narrat, magno auctorum undecunque numero laudato; quod ipsum primum tale est, ut ab omni more Grammaticorum Latinorum orthographiam tractantium abhorreat; deinde quo quis talia consilio sive scripserit sive excerpserit, intelligi nullo modo potest, neque qui casus diversissimas has res in unum locum coniecerit. Nonnullæ vero observationes adeo sine sensu sunt, ut prorsus appareat, tantum scriptoris citandi causa positas esse, ut § 42 inter præcepta nominum scribendorum ponitur: *Au diphthongus. M. Fontanus in nympharum satyrorumque amoribus libro III.*, belleque, *au.* diphthongum esse, probatur uno poetæ loco, quum, si apud quem non reperiretur, miraculum esset. Omninoque perspicuum est, orthographica posita esse, ut alias res narrandi occasio esset. In ipsis autem, quæ posuit, nonnulla sunt cum iis, quæ in libellis illis alterius Apuleii traduntur, consentientia, quæ, quod hic doctior videbatur, ille ab hoc sumpsisse creditus est a Maio et Osanno; si quis autem paulo diligentius attenderit, ea omnia reperiet in illius Apuleii libellis ita posita, ut cæteris similia sint et apte cohæreant, quum in huius fragmentis aut tenuitate sua a cæteris discrepent, ut appareat tantum spatii explendi causa interiecta esse[1]), aut nominibus quibusdam scriptorum additis fucatum splendorem accipiant[2]). Magis etiam apertum est, Tortellium, quem Osannus putat ab Apuleio illo maiore multa sumpsisse, nullum nisi alterum illum novisse; nam et semper Apu-

---

1) cfr. *hedera, æs, halo, ævum, hostium* in fragmentis p. 10, 11, apud alterum p. 94, 129, 89, 130, 108.

2) cfr. *æternus* et *Æas* in fragm. p. 11, 13, apud alterum p. 130, 126.

leium, nunquam Cæcilium Minutianum appellat, et eius libellorum locos permultos respicit [1]; contra in iis locis, qui cum fragmentis consentiunt, nullum grammatici nomen ponit, non profecto magis hic omissurus, quam in illis, si ab hoc Cæcilio sumpsisset [2]. Ac si qua superest dubitatio, plane eo tollitur, quod Tortellius, quum ipse quoque, ubi de personarum locorumque nominibus exponit, mythologica et historica et alia huiusmodi studiose admisceat, nusquam omnino Apuleianis illis fragmentis aut scriptorum rarorum magno numero hic citatorum testimoniis utitur, sed notis et communibus, ut statim in Busiride Cæcilius hic Charontem, Pherecydem, Homerum minorem, Nasonem, Calvum, Lucretium, Diodorum, Lucilium, Cornelium Rufum citat magno cum strepitu [3], ut notissimam rem decem verbis comprehensam confirmet (etsi in nomine Epaphi filiæ, Busiridis matris, a vulgari fama discedit); Tortellius [4] Ovidium, Virgilium, Servium, Isocratem, Herodotum, Diodorum Siculum laudat, et ex iis fabulam enarrat. Similia in Pyrrho et aliis animadverti possunt. Itaque tantum abest, ut a fragmentorum auctore quidquam Tortellius sumpserit, ut, si quæ admodum similia sunt, ut de Menoetio [5], aliis, ea ille a Tortellio sumpta exornasse putandus sit.

Sed præcipua et clarissima argumenta nascuntur ex ea ipsa re, qua hæc fragmenta excellere putantur, ex scriptorum laudatorum multitudine; in qua re tam multa mirabilia et perversa sunt, ut fraus quomodo latere po-

---

1) vid. quæ citat ipse Osann p. 91, 131, 136, 137, 139, 140.
2) vid. apud. Osann p. 64, 65, 73, 76, 77.
3) p. 3.
4) In editione, qua utor, Venet. 1495. folia non numerantur.
5) § 32.

tuerit, vix intelligas. In libello orthographico undecim paginarum scriptores citantur fere centum et duodecim, citanturque non scribendi rationis testes, sed rerum mythologicarum et similium; congeruntur in unum Græci et Latini; insunt scriptorum nomina antea nunquam audita, Homeri minoris, Cornelii Rufi, T. Veracis, Methymii, Herophili, Poligni, Herodii, Carmenidis; alii nomina tamen habent audita antea inter scriptores, cæterum qui sint, non magis intelligitur, Polycarpus, Maximus, Marcianus, Linus Aristophanis interpres, Heraclitus, Serapion Rhodius; alii, quorum memoria singulis vetustissimorum scriptorum locis continebatur, operum nomina non exstabant, quos nemo a Quintiliano, nedum a grammaticis recentioribus lectos putabat, hic tanquam choro facto aures librorum titulis circumsonant; notorum scriptorum nova opera citantur, ut Varronis Atacini bellum Punicum, Luciani philosophus barbatus; a Latino grammatico Græcorum poetarum, Aristophanis et Pindari, scholiastæ, cuius rei nullum antea exstabat exemplum, appellantur [1]). Novitatis quidem hoc satis, ut, qui in libris Ciceronis de republica et aliis inventis parum multa nova esse questi sunt, hunc possint habere novorum fontem largissimum; neque dispersa hæc sunt, sed in una sæpe re plura quam in aliorum scriptorum integris libris nova aut pæne nova nomina, ut in Anii historia [2]) Polycarpi, Alcimi, Maximi, Proculi, Gracchi, Fontani, Melissi; interdum quidem accedit etiam in rei et scriptoris coniunctione novitas, velut quum Lucretius [3]) in primo libro de Busiride scripsisse dicitur, in quo nihil huius-

---

[1]) Paginas in his singulis laudare nolui, quæ in indice Osanni reperiri possunt.

[2]) p. 4.

[3]) p. 5.

modi est, aut quum de flumine Allia scriptor Ulixis testis laudatur[1]. Hæc singula si excutiamus accuratius, inutilem operam sumamus; satis erit unam præcipuam partem fraudis diligenter coarguere, si antea aliam rem non minus miram attigerimus. Nam in hac tanta scriptorum laudatorum copia, qui omnes ita citantur, ut verba ipsa positurus scriptor videatur, quinque omnino nova fragmenta veterum scriptorum sunt, primum Heracliti, ignoti scriptoris, prosa oratione, secundum Titinii, et tertium Turpilii, comicorum, quartum Ennii, quintum Lævii sive Nævii, poëtæ[2]; pro reliquis omnibus scriptorum locis vacua spatia in Statii codice erant. Id Maius[3]) accidisse putat propter morem librariorum, ubi testimonia et auctoritates proferrentur, spatia relinquentium, ut postea coloratis ductibus adscriberentur, quod sæpe neglectum sit; præterea morem fuisse Latinorum librariorum Græca omittendi, ut ab homine Græce perito supplerentur. In qua disputatione alterum ridiculum est de Græcis, quum de Latinis verbis omissis agatur, alterum in Grammaticorum quidem libris describendis, in quibus omnia in testimoniis posita sunt, factum unquam esse, neque exemplis ostendit neque potest ostendi, et, si posset, in hac quæstione nullam vim haberet; unde enim tum quinque illa fragmenta? Scilicet ei, qui hæc consarcinavit, scriptorum nomina congerere aut fingere non difficile erat, fragmenta ipsa componere, ut vel minimam speciem haberent, plus operæ postulabat. Neque non in iis, quæ posita sunt, fraudis vestigia patent. De Heracliteo postea dicetur; Titinii sensum non habet; sed

---

1) p. 3.
2) p. 8, 5, 7.
3) præf. p. XXX.

corruptum dici potest[1]; Turpilii autem quæ ponuntur verba, eorum prior pars, quæ apud Nonium exstat, sensum et rectum et facilem habet; quæ adduntur, neque in metrum cogi possunt, neque ullo modo sensu cum superioribus cohærent; depravatus autem esse locus non potest; nam per se verba aptissima sunt ad id, cuius caussa proferuntur; Nævii denique (nam in Enniano nihil offendit,) versum posuit . . .

Panditur interea domus altitonantis Olympi,

satis notum, ut quem iam Caelius Rhodiginus Antt. Lectt. XX, 13 protulerit, postea multi adhibuerint ad Virgilii Æneid. X, 1:

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,

in quo versu quum offensioni esset *Olympus omnipotens*, fuerunt, qui *Olympi* veteri genitivi forma pro *Olympii*, id est, *Jovis*, dictum contenderent, aut ipsum Iovem Olympum dici. Ad hæc igitur confirmanda hic est confictus Nævii versus. Confictus, inquam; primum enim, quum Nævium heroico versu non usum constet, Osannus *Lævii* nomen substituere cogitur; deinde iure Heynius miratur, cur Virgilius, quum alieno versu uteretur, unum vocabulum idque non minus aptum mutaverit; denique valde dubito, num quis unquam in adiectivo hac usus sit forma genitivi; in Virgilii versu interpretando nihil proficí hoc artificio propter alterum locum XII, 791, in quo *rex omnipotentis Olympi* dicitur, notum est. Præter hæc a Caelio X, 18 ex Apuleii libro profertur epigramma Nævii, quod exstat apud Gellium I, 24, et VII, 4 versus scholasticus de etymologia nominis Virgilii poetæ Calvi, quo nomine a grammaticis semper intelligitur C. Licinius Calvus orator et poeta Ciceronis fere æqualis et

---

[1]) Corrigere voluit Grotefend l. c. p. 527.

Catulli amicus, ante Ciceronem mortuus[1]), qui de Virgilii fama ne somniavit quidem. Sed de scriptorum verbis ab horum fragmentorum auctore citatis satis dictum est; redeundum est ad ipsos scriptores neque tamen omnes persequendi.

Satis constat, Augusto imperante, præter magnos illos et claros poesis Latinæ principes infinitam quandam, ut fit, turbam exstitisse eorum, qui eandem laudem adsequi conarentur; qui, quum eorum opera aut apud æquales viguissent aut amicorum certe et eorum, qui severi esse nolebant, laudibus non caruissent, apud posteros tamen, si paucos exceperis, Pedonem, Domitium Marsum, similes, memoria non floruerunt. Itaque ex iis, quos Ovidius in epistolis ex Ponto et Tristium libris summis laudibus persequitur, nonnulli ne uno quidem alius scriptoris loco hactenus commemorabantur, alii uno et altero proximæ ætatis scriptorum. Horum scripta nemo a Quintiliano et eius æqualibus lecta et in studiis tractata existimare potest, ab inferioris ætatis grammaticis tantum abest, ut lecta sint, ut tum maximam partem ne superfuisse quidem probabile videatur; ac si superfuissent, in mentem tamen nemini venisset, iis uti in scholis, in quæstionibus grammaticis, in poetarum nobiliorum enarratione. Versabantur enim in scholis et in manibus certi scriptores, qui magnam auctoritatem cito consecuti hunc locum antiqua possessione retinebant, pro quibus ignotos illos nemo revocaturus erat. Itaque ne in commentariis quidem grammaticorum in Virgilium, ut hoc attingam, ulla fuit unquam Tusci, Lupi, huiusmodi quisquiliarum mentio. Post Cassiodori vero ætatem si quis horum unius locum non ab alio sumptum,

[1]) Cic. Brut. 81, 280.

sed in ipso libro lectum citaverit, mirum videri debet, si plurium scripta, suspectum.

Sed multo mirabilior res in Apuleianis his fragmentis. Ovidius lib. IV ex Pont. ep. 16 septem et viginti poetas æquales suos enumerat, inter quos se quoque clarum fuisse minime morosus ingeniorum censor scribit; ex his, quorum haud pauci a nullo alio scriptore nominantur, non minus quam viginti tres Apuleius testes citat; in nonnullis quum apud Ovidium librorum tantummodo argumenta significentur, nominibus omissis, hic, additis nominibus, titulos ad eas significationes aptos deprehendimus. Tam mirabilem consensum si quis casu ortum putat, multum sane casui tribuit. Sed si in ipsis nominibus hominum librorumque multa confusa, perversa, falsa esse docuero, nemo erit, quin confiteatur, hominem non indoctum, renascentibus literis, arreptis ex Ovidii epistola scriptorum nominibus, librorum nunquam a se visorum titulos aut aliunde addidisse aut confinxisse.

Primi apud Ovidium (v. 5. 6.) Marsus, Rabirius, Macer, Pedo nominantur, quos omnes Apuleius laudat[1]; in Rabirio operis titulum, apud Ovidium non significatum, ne aliunde quidem pro certo notum, non posuit. Macri, quem Ovidius Iliacum appellat, bellum Troianum citat, parum ad usum illius ætatis accommodatum nomen, quum præsertim Macer Antehomerica et Posthomerica scripsisse videatur[2]. Sequitur apud Ovidium (7):

Et qui Iunonem læsisset in Hercule, Carus,
Iunonis si non iam gener ille foret.

---

[1]) P. 7, 5, 8. (Macrum et Pedonem, ut apud Ovidium, coniunctos).

[2]) Cfr. Wernsd. Poet. Lat. Min. vol. IV p. 578 sq. Henrichsen de carmin. Cypr. p. 99, qui recte graves Osanni, duos Macros confundentis, errores notat.

Hinc apud Apuleium p. 9 § 27 citatur *Carus in Hercule.* Proximus est Ovidii versus:

Quique dedit Latio carmen regale Severus;

quem versum, comparatum cum initio epistolæ secundæ huius libri, multi, ut Heinsius, de tragoedia intelligunt, aliis dubitantibus [1]); ex quo in Scriverii indicem tragicorum relatus est Cornelius Severus, ad quem illa epistola scripta putatur. Apud Apuleium laudatur p. 9 § 28: *Cassius Severus in IV. tragoedia*, inaudito tragoediæ citandæ modo. Osannus tamen id refert ad Cassium Severum Parmensem, quem tragoedias scripsisse, solo scholiastarum ad Horat. Epp. 1, 4, 3 testimonio confirmatur. Sed quod hunc, qui bello civili periit, recentiores Severum appellant, error est, relictus ex eo, quod olim hunc cum Cassio Severo, nobilissimo Augusti et Tiberii ætate oratore [2]), confundebant; qui error quum sublatus dudum sit a Ruhnkenio [3]), male faciunt, qui, hunc in cæteris secuti, Cassio Parmensi Severi nomen, a nullo veterum ei tributum, relinquunt [4]). Restat igitur alter ille Cassius Severus, quem poesin attigisse nemo veterum in frequentissima eius mentione tradidit. Apparet, opinor, scriptorem ex Ovidii loco male intellecto, quum pro Cornelio Severo Cassium significari putasset eumque

---

1) V. c. Funcc. de virili ætat. L. L. I p. 287. Schoell. hist. abregée de la litt. Rom. p. 250.

2) De eo vid. Schulz. ad Dialog. de caussis corrupt. eloqu. p. XIX. Spalding ad Quint. VI, 1, 43.

3) ad Vell. Paterc. II, 88, 1.

4) Id præter Osannum e recentioribus faciunt Passow, Grundzüge der gr. u. röm. Litteraturgesch. p. 71 ed. 1. (nam secundæ inspiciendæ nunc copia non est). Schoell. hist. de la litt. Rom. 1 p. 211 not., Bæhr Gesch. d. r. Litt. p. 87 ed. 2. Rectius Spalding, vir in primis diligens, ad Quintil. V, 11, 24 et Lange Vindic. Tragoed. Rom. p. 10.

vulgari errore cum Parmensi confudisset, hunc Cassium Severum tragicum effecisse. At § 30 Cornelius Severus bello Siculo apud Apuleium laudatur. Scilicet statim alio exemplo videbimus, hunc hominem ex uno Ovidii loco, cuius incerta esset sententia, duos effecisse scriptores. Sequitur apud Ovidium v. 10:

Et cum subtili Priscus uterque Numa.

Priscorum neuter in fragmentis commemoratur, nisi quod p. 7 § 16 pro *Crispus* Grotefend *Priscus* corrigebat. Sed ex *subtili* Numa ortus est p. 9 § 26 *Numa in dogmatum philosophiæ libro tertio*, prorsus ridiculo poematis nomine. Proximis versibus 11 et 12 Montanus commemoratur, qui versus quum poematum nomina non significarent, apud Apuleium p. 8 § 19 *Montanus* nullo addito scripti nomine citatur. Deinceps apud Ovidium quattuor sunt de Sabino versus, quorum duo extremi:

Quique suam Troezena imperfectumque dierum
Deseruit celeri morte Sabinus opus.

Itaque apud Apuleium eodem, quo Montanus, loco laudatur *Sabinus in Trisene*[1]). Sequuntur apud Ovidium vv. 17, 18:

Ingeniique sui dictus cognomine Largus,
Gallica qui Phrygium duxit in arua senem,

quos interpretatus Apuleius eadem pagina § 18 citat *Valerium Largum in Antenoris erroribus;* eodem modo, quos proximos posuit Ovidius v. 19, 20, Camerino et

---

[1]) Vix credibili errore Osannus cum Sabino poeta, Ovidii amico, quem Amor. quoque II, 18, 27 sqq. celebrat, cuiusque tres epistolæ Ovidianis heroidum epistolis respondentes exstare putantur, antequam Ovidius epistolam illam ex Ponto scripsit, mortuo, confundit Masurium Sabinum, nobilissimum iurisconsultum, qui Tiberii et proximorum imperatorum temporibus floruit. Vid. quos de eo laudat Bæhr p. 551. not. 1.

Tusco p. 7 § 16 et 15 opera assignavit, huic quidem ridiculo titulo, *in Phyllidis suæ amore*, quod apud Ovidium erat *sua Phyllide;* videtur autem Ovidius Phyllidem Thraciam Tusci carminis argumentum significare, non, ut intellexit hic homo, puellam ab ipso Tusco amatam. Qui sequuntur versus 21 et 22, de P. Varronis Atacini Argonauticis intelligi solent, a Wernsdorfio [1]) de libris eius navalibus intelliguntur, quos Schneider M. Varronis fuisse, iure videtur contendere [2]). Sed Varro Atacinus, quem Velleius cum Lucretio coniungit, Horatius in satiris mortuum significat, Virgilius imitatus esse dicitur [3]), antiquior fuit, quam ut inter hos Ovidii æquales locum habeat [4]). Id multo magis intelligitur ex Ovid. Am. 1, 15, 21 et 22, ubi Varro Attio subiicitur, Lucretio præponitur. Itaque Cornelius Nepos in vit. Attici c. 12 *post Lucretium et Catulli mortem* dicit, eos appellans, qui nuper fuerant, Varrone, qui ætate remotior erat, prætermisso. Apuleius P. Terentium Varronem non nominato opere laudat p. 6 § 11, quod hinc an aliunde sumpserit, incertum. Sed apud Ovidium sequitur hic versus (23):

Quique acies Lybicas Romanaque proelia dixit;

---

[1]) Poet. Lat. Min. I. p. 154 sqq. V, 3 p. 1387 sqq. [De eodem intelligendos esse versus, *dubio carere* putat A. Weichert, de Hostio Poeta p. 11. not. in Poett. Latt. Vit. et Carm. reliq., prorsus, quod obstat, non animadvertens nec quidquam habens, cur tam affirmanter loquatur.]

[2]) in Comment. de vita M. Terentii Varronis Reatini &c. Scriptt. Rei Rust. V. 1. P. II.

[3]) vid. testimonia apud Wernsd, V, 3. p. 1398 sqq. et 1410.

[4]) At, si Varro non intelligatur, Wernsdorf obiicit, mirum esse, intercidisse omnino tam eximie laudati poetæ nomen. Quid Tusco, quid Mario factum esset, si Ovidius eorum nomina pressisset, et eos significasset tantum? Quis nomina divinaret?

ex quo, quum perverse idem, qui superioribus versibus, significari putaretur, admodum suspicor exortum esse, quod p. 3 §. 1 in fragmentis legitur: *Terentius Varro in Punico bello ita cecinit de Carthaginis ætate*[1]), quod Varronis opus aliunde ignotum erat; etsi alia quoque male fingendi causa esse potuit ab Ovidio remota. Nam in loco Prisciani p. 877 Putsch. in antiquissimis editionibus et sine dubio in quibusdam codicibus legebatur: *Varro belli punici sequanici libro secundo*, ex quo loco ductum est etiam, quod in catalogo scriptorum M. Varronis in biblioth. Lat. Fabricii *bellum Punicum secundum* commemoratur. Ex proximo versu:

Et Marius, scripti dexter in omne genus,

effectum est p. 5 § 9 *C. Marius in variis carminibus*. Sed nusquam apertior, quamquam ubique aperta, fraus, quam in iis, quæ effinxit ex versibus 25 et 26:

Trinacriusque suæ Perseidos auctor, et auctor
Tantalidæ reducis Tyndaridosque Lupus.

Nam quum hic alii unum scriptorem, Siculum, significari putarent, alii duos, cautus homo utrumque, quemadmodum supra in Severo fecit, sequi voluit. Primum quasi unus citatur p. 13 § 61 *Lupus Siculus in Menelao tragœdia;* deinde ex uno duo fiunt, primum p. 13 § 62: *Quintus Trinacrius usurpat, ut in Perseo*, tum eadem pagina § 64: *Sic illam de se et sorore ultionem scripsit Lupus Anilius. Idem scribit in Helene tragoedia.* Proximo Ovidii versu dicitur aliquis Mæoniam Phæacida vertisse, quem Tuticanum esse, ex epist. huius libri 12, 27 intelligitur. Fieri tamen potest, ut hinc natus sit inauditus ille T. Verax; interpretem videtur hunc homo

---

[1]) Cfr. p. 7 § 14.

significare p. 5 § 6: *T. Verax in suo sive Homerico Ulixe*[1]). Sed sequitur apud Ovidium:

et una

Pindaricæ fidicen tu quoque, Rufe, lyræ;

ex quo in fragmentis est p. 4 § 2: *Cornelius Rufus in lyricis ita subscribit..... Idem Rufus in Pindarica æmulatione*, et iterum § 5 *Cornelius Rufus in Pindarica æmulatione*, adeo inepto scripti nomine, ut nihil fingi perversius possit. Quis sit autem Rufus ille Ovidianus, ignoratur; Osannus tamen quod Cornelii nomen apud Apuleium ideo vitiosum putat, quod Iulius Antonius Rufus appelletur hic poeta, triumviri Antonii filius, hunc Iulium Antonium Rufum, ut Grotefend animadvertit, ipse videtur confudisse ex triumviri filio et ex Antonio Rufo, quem grammaticum citant Quintilianus et Velius Longus, prætextatas et togatas scripsisse scholiastes Cruquianus ad Horat. A. P. 288 auctor est. Hunc Homerum et Pindarum vertisse Glandorpius Acronis testimonio tradidit; sed Acronis locum neque Wornsdorfius invenit, neque ego invenire potui; recteque suspicatur Wernsdorfius, Glandorpium memoriæ errore id, quod ex his Ovidii versibus, quibus non vidisset duos significari, sumpsisset, ad Acronem retulisse[2]). Sequuntur apud Ovidium Turranius Melissus, Varus s. Varius, Gracchus, omnes in fragmentis citati[3]). Proximus est versus 32:

Callimachi Proculus molle teneret iter,

---

[1]) cfr. p. 18 § 60 *T. Verax in Odyssea.*

[2]) Wernsd. Poet. Lat. Min. III p. XXX. coll. IV, 585 sq. Glandorpium, ut opinor, secutus idem tradidit Spalding ad Quint. 1, 5, 43. De P. Rutilii Rufi historia Græce scripta, de qua Osannus p. 20 dubitat, dubitationem excludit Athenæus lib. IV p. 168 e.

[3]) vid. ind. Osann.

unde p. 4 § 4 est *C. Proculus in sua Lyde*, p. autem 11 § 43: *sed et C. Proculus Antimachum secutus in opere, quod de Lyde et ipse habet centum et quadraginta elegorum libris; unde latus Callimachus C. Melisso in libris iocorum dicitur*, in quibus scriptor propter molle illud Callimachi iter argumentum elegiæ Græcum Proculo dedit, sed ab Antimacho, non a Callimacho sumptum, quod Osannus quum animadvertisset et docte arguisset, corrigendo subvenire conatus est. Omissis deinde duobus apud Ovidium versibus, ex versu 35:

Naidas a Satyris caneret Fontanus amatas,

apud Apuleium scriptum est p. 4 § 4: *Sed et M. Fontanus in nympharum et satyrorum amoribus* et p. 10 § 42: *M. Fontanus in nympharum satyrorumque amoribus libro III.* Capella, qui deinceps est apud Ovidium, omittitur; quem autem ultimum vehementer laudat, Cotta apud Apuleium p. 4 § 3 citatur: *Cotta in Pharsalico bello.*

Satis puto ex hac Ovidianæ epistolæ comparatione apertum esse, neque collecta hæc esse neque excerpta, sed, quod dixi, ficta; itaque reliquos scriptores ab hoc homine laudatos persequendos non puto[1]). Restabat, ut in rebus ab eo traditis similia esse fraudis vestigia ostenderem, nisi id vix necessarium nunc videretur; et omnino raro res attingit, in nominibus ludens; sed tamen mirifica satis sunt, quæ de *lemulcatu* (sive *lemulcato* dici vult), sexta gladiatoris palma, tradit p. 5 § 10 et de Cadmo, qui Pyrrhi cineres dissipaverit, p. 7 § 16; et ipsum,

---

[1]) Quum Ovidius Trist. IV, 10, 47 Ponticum et Bassum *dulcia convictus membra* fuisse *sui* scripsisset, in aliquot autem codd. corrupte legeretur *Battus*, hinc exortus est (p. 10. § 43) *Battus iambicus poeta Ovidii contubernalis*, et ab Osanno exornatus, qui Græcum id esse nomen, non Latinum, oblitus est.

quod Pyrrhi exitum, ne quid dicam de fictis Græcorum scriptornm nominibus, a Sallustio et Lucceio narratum tradit. Nec omittendum, quod p. 6 § 12 Staphylus scriptor, qui de vini temperatione inventa aliquid tradiderat (vid. Athen. II, 6 p. 45 D), transformatur fitque ipse inventor rei. Aperta quoque fraudis vestigia sunt in iis, quæ p. 8 § 19 de Phaone tanquam a nescio quo Heraclito sumpta narrantur: "Phaon fuit amator Veneris, quem cum Mars zelotypus trucidare vellet, in blitis Venus occultavit, unguentoque plenum alabastrum illi dedit, quo hominum pulcherrimus appareret, et deus, uter vellet, videretur, Bacchus sive Apollo." Nam quæ de Phaone a Venere adamato et occultato, de alabastro quoque et unguento dicit, ea apud Græcos tradita fuisse constat (ex Athen. II, p. 69 D, Ælian. Var. Hist. XII, 18, Serv. ad Æneid. III, 379)[1]; ultima illa de Baccho et Apolline ipse effinxit ex Ovidii Epist. Sapphus ad Phaonem v. 23, 24:

Sume fidem et pharetram: fies manifestus Apollo;
Accedant capiti cornua: Bacchus eris,

quorum versuum et illius narrationis similitudinem Osannus iure mirabatur.

Poterant et alia minora fraudis vestigia exponi, quæ, ubi semel in ea incidimus, facile est persequi, velut quod hic tam doctus grammaticus scripturam quandam se *in monumentis vetustisque lapidibus Romanorum* invenisse scribit[2]), quo genere testimonii ex inscriptionibus lapidum ducti philologi iam quinto decimo sæculo utebantur, non veteres grammatici[3]), Sed in re aperta

[1]) [Horum locorum indicium Osanno debetur; vid. infra.]

[2]) p. 8 § 17.

[3]) Nunc id quoque intelligitur, quomodo personæ susceptæ oblitus Planudem memoraverit. Vel potius non voluit tam anti-

nolo longus esse. Ut enim complectar omnia, homo non indoctus, (talem enim ipsa fraudis ratio arguit, lectique sane græci poetæ,) quum sive animi causa (nam quædam eiusmodi sunt, velut illud de Phaone, ut lusisse videatur,) sive quacunque alia de causa magnæ doctrinæ et, quod renascentibus literis in Italia frequens genus vanitatis erat, cognitionis eorum scriptorum, qui vulgo ignorarentur et amissi putarentur, speciem sibi induere voluisset, id ita fecit, ut, arrepto loco de orthographia, scriptorum librorumque nomina corraderet, multa fingeret, vera falsis misceret, nimis sane aperte et incaute; et quum quædam orthographica ex exilibus illis sed non mendacibus Apuleii libellis sumpsisset[1]), nomen quoque sibi idem fecit, sed ornatius et sonantius, L. Cæcilium Minutianum Apuleium se appellans. Est autem tota hæc fraus non ab illo tempore aliena. Qua enim ætate literæ in Italia in lucem vitamque revocatæ sunt, quis nescit, et errores multos, quod fieri necesse erat, provenisse, et, in summo studio novorum inventorum, multos abusos esse hominum credulitate suaque commenta pro veterum operibus protulisse? Quis ignorat, poetis Latinis subiecta carmina, Ciceroni et aliis libros prosæ orationis ineptissimos? sub Messalæ Corvini aliorumque nominibus editos esse de historia libros nugacissimos[2])? Denique vixit illa ætate Annius Viterbiensis

---

quus videri, quam, cuiuscunque ætatis esset, illos tam multos tamque raros libros veterum scriptorum habuisse.

[1]) Apparet nunc, quale sit illud, quod Osann præf. p. XX. memorabile putat. Nam apud Apuleium de not. aspir. p. 109 scriptum est: *Ita enim effigiatur nota aspirationis.* In fragmentis p. 11 § 50. de eadem re *formari* dicitur. Scilicet grammaticus suæ ætatis more locutus est; alter, cuius tempore elegantius loquebantur, barbarum vocabulum non tulit.

[2]) Cfr. Niebuhr Hist. Rom. I. p. 88. not. ed. 2.

(ab a. 1482 ad 1502.) Atque in hoc ipsum tempus incidit horum fragmentorum confictio. Nam et doctrina fere maior quam pro priori parte sæculi quinti decimi et Tortellii libri, ut videtur, usus, ut post huius tempus hunc hominem vixisse putemus, facit; primus autem his fragmentis usus est Caelius Rhodiginus, cuius antiquæ lectiones a. 1516 primum editæ sunt. Ex quo fraudis commissæ tempus cognoscitur. Illud antequam disputationem finiamus non omittendum est, et Lilium Gyraldum, quum de his fragmentis aliquid accepisset, dubitanter de iis locutum esse [1]), et apud Maium nescio quid suspicionis simile ortum esse [2]).

Qnod si quis brevius hanc a nobis causam peragi potuisse crediderit, meminerit, huiusmodi errores funditus esse tollendos, ne ad illam hominum nihil firmiter tenentium vagam opinionem delabamur, esse quidem multa in aliqua re et suspecta et falsa, sed tamen non esse veri dissimile, fieri posse, ut multa antiqua et vera lateant; deinde cogitet, si quid temporis hæc lectio abstulerit, multo plus perdendum fuisse in iis disputationibus legendis, quæ ad has nugas explicandas et cum iis, quæ vere iisdem de rebus tradita sunt, conciliandas aliquando susciperentur.

---

1) Locus descriptus est apud Osann. in not. ad Maii præf. p. XXIV.

2) in nota ultima p. 81: "de quorum tamen (fragmentorum) sinceritate idcirco vix dubito, quia Coelius Statio antiquior ad ea toties provocat."

Addendum[1]).

Ægre tulit Fridericus Osannus, qui Apuleianum libellum tanquam egregium ἕρμαιον ad Germanorum notitiam protraxerat, nebulam se pro Iunone amplexum videri. Itaque Apuleium suum tueri conatus est in Iahnii Annal. Philol. Vol. XIII, 3 p. 307 sqq., ita ut pleraque in misellis his fragmentis mirabilia esse confiteretur, mea autem argumenta aut non intelligeret aut alio detorqueret aut plane, si nimis ardua res esset, taceret; velut (p. 329) plane nullius momenti esse putat, quæ de Turranio, Melisso, Varo, Graccho, Fontano, Cotta dixerim, quasi ego quidquam dixerim, nisi hoc ipsum esse fraudis vestigium, quod hi Ovidii amici a grammatico citentur, nisi quod addidi, Fontani libri III nympharum satyrorumque amorum auctoritatem perlepide advocari, ut ostendatur, *au* diphthongum esse. Sed huic ego desperatæ causæ defensioni responderem aliquid, si aut plus temporis impendendum putarem impostori illi ("der schnöde Betrüger Apuleius de orthographia" iam appellatur a Bernhardyo, Grundriss der römisch. Litt. p. 329) aut rem dubiam videri posse semel admonitis[2]). Id tamen ferendum non est, quod me *mala fide* omisisse questus est (p. 314) de Caelio Rhodigino, quæ ipse *meis verbis* commemorata protulit (p. 309), et me doli insimulavit (p. 319), quasi negassem, *ullum* e scriptoribus ab Ovidio in Ep. ex Pont. IV, 16 nominatis apud grammaticos citari. Nam cetera non intercedo, quo minus præclare disputata putet, velut quod (p. 319) Apuleii et Prisciani veteres scriptores citandi rationem similem pu-

---

[1]) Hæc ex libello academ. a. 1831 edito huc translata sunt.

[2]) A. Weichertus tamen postea aliquoties nihil suspicans citavit.

tat, aut quod, ubi ego, *exceptis* (nam sic scripsi) *Pedone*, *Marso similibusque*, negavi *Tuscum*, *Lupum similesque quisquilias* a grammatico Latino inferioris ætatis auctores citari potuisse, opponit *Rabirium*, *Æmilium Macrum*, *Pedonem* (p. 320), aut quod me, pusillorum illorum poetarum, quos Ovidius cum paucis clarioribus in illa epistola amicitiæ causa, ut fit, laudat, opera et famam ad posteritatem pervenisse non credentem ad Attium, Afranium, Attam, C. Fannium, Catonem, Ennium, Lucilium vocat (p. 320), *primos homines signiferosque*, ut ait ille ipse Lucilius, aut quod narrat, *fieri tamen potuisse*, ut tres essent poetæ, Q. Trinacrius, Lupus Siculus, Lupus Anilius, ut non fraudi debeantur mira hæc ex Ovidii vv. 25 et 26 quasi pullulantia nomina (p. 326), aut quod *dogmata philosophiæ* non putat ridiculam esse poematis plurium librorum inscriptionem (nam epigrammatis Goethiani esset non inepta) (p. 324), aut quod ineptissimum poematis nomen, *Pindaricam æmulationem*, ita defendit, ut (pæne dixerim, impudenter) neget, Apuleium, qui bis sic scribat, *Rufus in Pindarica æmulatione*, titulum operis citare, aut quod hominem istum, quem Apuleium vocat, ex Ovidio poetarum nomina non corrasisse, ex eo patere putat, quod Rabirio prænomen dederit et quod, quem ego dixi non indoctum, Montanum ex Seneca norit Iulium fuisse (p. 325), aut quod me, quod *inauditum poetam* T. Veracem dixi, Veracis nomen esse Latinum negasse credit aut credi vult. Sed tædet in his morari, quum ne id quidem intellexerit, quid esset, quod dixissem, minime omnium in grammaticorum veterum libris describendis omitti potuisse exempla scriptorum, sine quibus nullum usum essent habituri (p. 321), neque verba Latina non sane obscura interpretari potuerit (p. 309). Non narrasse eum, quos

ego ipsius graves errores in historia literarum Romanarum notassem, non miror; sed tamen in uno speciem se tuentis sumit et quærit, unde constet, P. Rutilium Rufum Græce scripsisse historiam (p. 329). [Itaque in hac editione adscripsi Athenæi auctoritatem.] Unum est in tota illa disputatione recte positum et se et me de Phaone a Venere amato Græcorum narrationem præterisse; [quem locum nunc correxi.] Hæc ita dixi, ut merita levis vanitas esse videbatur, famam erroribus, tanquam nova inventa essent, aucupans, quum ante errorem sine ulla reprehensione sustulissem. [Non commemoravi, qnod Osannus Fulgentii libellum de prisco sermone mihi opposuit, scriptorum aliunde non notorum nominibus refertum, cuius tamen codicem noni aut certe decimi sæculi Parisiis viderit. Putaram Osannum, quid interesset inter Apuleianam citandi rationem et Fulgentii, animadvertere posse; deinde credideram, non ignotum illi esse, antiquiorem esse impostorem Fulgentium, sed impostorem tamen, quod ne quis, quum alii dixerint (nuper aperte Bernhardy l. supra citato), me tamen ante hoc tempus non dixisse putet, velim inspiciat, quæ scripsi in commentatione de Asconio Pediano p. 64 not. 2.]

II.

De locis aliquot Iuvenalis interpretandis disputatio [1]).

Quum in argumentis scriptionum academicarum eligendis alia sequi possint, qui semel aut raro ad huiusmodi scribendi munus vocantur, alia necessario sequatur, cui sæpius obeundum est, videor mihi non inepte facturus, si, quoniam mihi hæ partes coetus academicos indicendi demandatæ sunt, materiam subinde ex iis rebus sumpsero, ad quas in scholis academicis tractandas delatus fuero, ut, si qua ibi inciderint, de quibus accuratius et plenius publice disputare operæ pretium videatur, ex iis nonnulla per hanc scribendi opportnnitatem exponantur. Huius consilii exsequendi hoc ipsum initium libet facere. Versor enim quum maxime in Iuvenalis satiris enarrandis, in quibus quum non solum uno et altero loco ab aliis enarratoribus necessario mihi discedendum sit, sed reprehendenda interdum universa, qua utuntur, enarrandi ratio, decrevi de locis aliquot Iuvenalis ita disserere, ut et sententia mea, quam de nonnullis iam breviter in scholis proposui, uberius declaretur, et, in quibus rebus positæ sint errorum causæ, ostendatur. Atque

[1]) Edita mense Januario 1830, redeunte die natali regis augustissimi, ad coetum academicum indicendum.

neminem esse arbitror ex iis, qui in scriptoribus Latinis legendis versati sunt, qui ignoret, quantum restet operæ in Iuvenalis satiris ponendæ, quum propter ipsarum difficultatem, tum quod ad eas enarrandas nec multi accesserunt nec satis plerique instructi ad eam rem agendam. Quum enim plerisque, quod in vetustissimis illis, Calderino, Britannico quique circa eam ætatem fuerunt, ferendum est, subtilior sermonis Latini cognitio deesset, sine qua nemo potest omnia vestigia verborum persequi et ex iis ita sententiam eruere, ut non solum, quid verba significent, videat, sed, quid significare non possint, perspiciat, neglecta fere est in locis difficilibus grammatica hæc subtilitas et accurata verborum interpretatio, quæ illius tanquam radicibus niteretur, sententiæque sæpe coniectando magis quam interpretando effectæ. Quo quum accessisset, ut opinarentur, in poeta satirico ante omnia videndum esse, quid oblique et obscure tetigisset, (allusiones vocant,) isque sibi ingeniosissimus videretur, qui aliquam huiusmodi significationem reperisset, id quod facillimum est, si orationis vinclis te exsolvas et rerum leves similitudines veneris, neglectis dissimilitudinibus, permagna orta est errorum et vanissimarum suspicionum multitudo, quum, nondum perspecto, quid poeta dixisset et quæ posset in verbis sententia inesse, quæreretur, quid significasset, significationes autem non ex notis iis, quas poeta posuisset, eruerentur, sed aliunde sumptæ inferrentur, et ad eas verba accommodarentur. Huic denique perversitati quum adiungeretur parum cauta earum rerum, quæ ex historiæ et antiquitatis cognitione ad interpretationem adhibebantur, tractatio [1]), absoluta est pravissima interpretationis forma,

[1]) Exemplo esse possunt (nam superiorum, quibus ignosci debet, errores interdum a recentioribus repetitos omitto) pleraque,

quum nihil, quod sequeretur, haberet, huc illuc vagantis et tanquam in tenebris palpantis quodque obiectum esset, arripientis et propter hanc ipsam causam perpetuo dubitantis, quam qui secuti sunt, quamquam laborem studiumque et doctrinæ quoque quandam copiam attulerunt, officio tamen boni enarratoris non satisfecerunt, reliqueruntque non contemnendi laboris materiam ei, qui hanc enarrandi rationem ad grammaticam et historicam severitatem revocaturus est. Quod qui post Heineckium (nam Heinrichii, viri clarissimi, opera in paucis locis substitit) facere conatus est, Weber, in iis locis, quos in animadversionibus editioni suæ subiectis tractavit, voluisse mihi magis videtur, quam potuisse [1].

---

quæ Henninius de suo adnotavit, velut quæ de mensis Romanorum Rupertio docte exposuisse videtur ad I, 137, cuius loci propter hanc ipsam vanam et confusam doctrinam sententia intellecta non est. Neque enim luxuriosos, qui una mensa vel lance patrimonia tota absumant, poeta notat, sed luxuriosos avaros, qui, quum multos et eximios orbes mensarum habeant, non plures mensas ponant, quæ ponendæ essent conviviis adhibitis, sed unam, sibi sufficientem; soli enim sumptuosis epulis indulgent, eodem rei familiaris damno. Erat omnino Henninius Almeloveni amici sui similis, cuius *doctrinam et lectionem variam et in diversis collectaneis ad rem omnem literariam conficiendis laborem* laudat P. Burmannus Secundus ep. dedicat. ante Anthol. Lat. I. p. XLIV, iudicii subtilitate et *accurata* eruditione destitutus. Sed similia alii committunt; velut quis ferat etiamnum in commentariis Rupertii (ad VI, 469) circumferri scholiastæ in re notissima errorem de Poppæa in exsilium missa?

[1]) Inique dictum hoc videri potest, certe non opus fuisse dici. Sed in foedis illis laudationum per ephemerides Germanicas sordibus et levitate et in hac scribendi et veterum opera edendi sedulitate rectum mihi videtur interdum severe et aperte, non contumeliose, loqui. Neque enim, quamquam quædam non contemnenda dixit, ad Iuvenalem enarrandum aut iustam sermonis peritiam attulisse videri debet, qui (ad

Ex hac igitur tam ampla disputandi materia nonnulla decerpturi initium capiemus ab eiusmodi loco, in

---

sat. xv, 35 p. 377) Iuvenalem dicentem facit: *odium ardet* (urit) *Ombos et Tentyra,* et ad hunc soloecismum tuendum advocat Virg. Georg. iv, 425 (*Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos Ardebat*); aut subtilitatem grammaticam, qui in his verbis (vii, 129 p. 274) *sic Pedo conturbat, Matho deficit, exitus hic est Tonguli,* non videt et *conturbat* et *deficit* eodem modo ad particulam *sic* referri et similes exitus Pedonis et Mathonis ex eadem causa significari, sed *Pedonem alios quidem conturbare* (in quo *alios* illos et locutionis *conturbare aliquem* significationem ipse finxit), *sed Mathonem deficere* interpretatur; aut in argumentando cautionem, qui ex eo, quod hoc loco Matho deficere dicitur, exhaustus ostentationis sumptibus, p. 136 efficit, macrum fuisse, nec obesitatem inflati corporis in eo alibi a poeta notari potuisse; aut rerum antiquarum cognitionem, qui post Schurtzfleischii et Crameri admonitionem, ne Zieglerum commemorem (de mim. Roman. p. 72) aut Langium (Vind. Tragoed. Rom. p. 12) et alios, pro Catullo mimographo ex Domitiani ætate non solum Q. Lutatium Catulum obtrudit (ad viii, 186 p. 295), sed, confuso utriusque nomine, Q. Lutatium Catullum, (qui error nescio unde ortus et a multis propagatus repetitur etiam apud Bähr. in hist. lit. Rom. p. 117 ed. 2, qui Zieglerum auctorem laudat, longe alia tradentem,) et (p. 208) salsitatem apocolocyntoseos Senecæ laudat, in qua Claudius inter cucurbitas referatur, (quod alii quoque, qui libellum non legerunt, in eo narrari putant); aut cogitandi laborem, qui ad vi, 190 sqq. (p. 229) Achaintrium laudat, quod in v. 195 *interrogandi signum post ψυχή, quo oratio turbetur, sustulerit*, et in eodem loco enarrando proxima pagina, *v.* 195 *interrogatione,* inquit, *instituta facete præparantur sequentia;* aut diligentiam, qui p. 296 (ad viii, 187), quum apud Rupertium hæc legisset: *Laureolus mimus vel eiusdem Catulli — vel potius Nævii aut Laberii. v. Macrob.* ii, 7. *Gell.* iii, 3. viii, 13. 14. xvii, 14., simpliciter narrat, et Laberium et Nævium mimos illo nomine scripsisse, deinde quinque illos locos pro testimonio, Rupertio non nominato, transscribit, quum ab ipso Rupertio discere potuisset, Nævii Laureoli mentionem niti corruptela dudum sublata loci Gelliani, inspectis autem locis intelligere, Laberii Laureolum

cuius vulgari enarratione magna pars eorum, quæ reprehendimus, inesse videatur. Satiræ enim primæ v. 58 sqq. hæc leguntur;

Quum fas esse putet curam sperare cohortis,
Qui bona donavit præsepibus et caret omni
Maiorum censu, dum pervolat axe citato
Flaminiam puer Automedon: nam lora tenebat
Ipse, (*vulg.*tenebat, Ipse) lacernatæ quum se iactaret amicæ,
Nonne libet medio ceras implere capaces
Quadrivio? &c.

Ita enim, etsi id ad nostram disputationem non pertinet, interpungenda extrema sunt, quemadmodum Rupertius fecit, ut versus 63 superioribus adiungatur; alioquin enim particula *quum* in v. 55 et 58 non habet, quo referatur; ad illa enim *Sed quid magis* &c. referri non potest, quum ea per se dicantur et cum interrogatione illa *Hæc ego non agitem* coniuncta sint. Optime autem et graviter in v. 64, ubi Rupertius non recte orationem abruptam dicit, interrogationi novum foeditatis exemplum adnectitur. Hunc igitur locum, quo notatur insanum nobilium aurigandi studium, sordidum et sumptuosum, interpretes iam inde a scholiasta (ad v. 59) [1]) ad Neronem referunt et ita enarrant, ut notari hominem dicant, qui, consumptis, dum Neroni aurigandi officium præstet, bonis, audeat sive tribunatum militarem sive (ut pleri-

nusquam nominari, Gellii librum octavum non superesse, sed capitum eius indicem, in capp. 13 et 14 nihil de Laberio dictum fuisse, sed c. 15 aliquid, nihil tamen de Laureolo. Neque tamen hæc ita intelligi velim, quasi non multos libellos philologicos deteriores valde laudatos legerim.

1) Quum scholiastam dico, unum ex iis intelligo, quorum adnotationes, ætate et bonitate diversissimæ, corrasæ sunt et in unum corpus conflatæ; non est autem recens hoc significationum captandarum studium.

que accipiunt) prætorii præfecturam sperare. Nec certis hominum nominibus abstinent; Cornelium enim Fuscum aut potius Sophonium Tigellinum intelligunt. Addunt, Neroni aurigam fuisse, quum is se Sporo iactaret; hunc enim spadonem, quem Nero usque eo amavit, ut sceleratis nuptiis uxoris loco duceret, lacernatam amicam esse. Quæ quam sint aliena a poetæ mente et quam non scite composita, facile patebit. Primum Iuvenalis in tota hac satira, in qua, quid ad satiras scribendas impulerit, exponitur, ut par erat, ea scelera tractavit, inter quorum exempla ipse versabatur, eaque aut universe notavit aut suæ ætatis hominem aliquem, qui pro exemplo totius generis esse posset, arripuit. Quo modo igitur subito ad Neronis pravitatem transsilit, unius hominis, longe ab illis temporibus remoti? quo modo fingit se huius occursu ita exacerbari, ut se a satira scribenda continere nequeat? Sed, quod caput est et quod ante omnia quæri debet, qua nota Nero et res ad eum pertinens significata est? Nulla profecto, ne minima quidem. Ac tamen nulla maior est perversitas, quam ea subiicere scriptori, quæ non ipse, quamvis tecte dixerit, ita insignierit, ut confidere potuissé videatur, eos lectores, quos sibi proposuisset, (neque enim enarratores nostræ ætatis animo sibi fingebat,) a re significata non aberraturos. *Ipse* (v. 62), inquiunt, Nero est; sic enim appellatur honoris et præstantiæ causa imperator, isque est usus huius pronominis. Miram vero interpretationem, quia *αὐτός* et *ipse* (addo nostrum pronomen eiusdem significationis), ubi ex contrarie relatis et ex persona loquentis et ex ipsa re clarum sit, quis intelligatur, de eo dicatur, qui præcipuus et quasi dominus sit, (velut Pythagoræus, quum de dogmatis suis loquitur, *αὐτὸν φάναι* dicit, Pythagoram significans,) ideo *ipsum* hic imperato-

rem esse, deinde Neronem! Ut longe aliter pronomen intelligatur, orationis cohærentiam postulare, statim apparebit. At res ipsa, aurigandi studium, ad Neronem nos vocat. Si quidem ad imperatorem. Ipsum enim studium postea quoque Iuvenalis tempore in nobilibus nebulonibus fuisse et a Iuvenale notatum esse, satis constat ex notis versibus satiræ octavæ (146 sqq,), neque sane statim post Neronem frugi facti sunt Romani nepotes, nec Nero primus nobilis ei studio operam dedit; notus est C. Antonius quadrigarius (ex Asconio ad fragm. Cic. orat. in toga cand. p. 114 Hot.; cfr. append. disput. nostræ de Asconio p. 56.). Quamquam si maxime concedamus, ex Neronis temporibus ductam hanc imaginem, non protinus sequatur, ipsum Neronem hoc loco commemoratum esse. Restat Neronis significati index lacernata amica, quæ qualis sit, paulo post videbimus. Sporus quidem illatus est, postquam interpretes Neronem manu se tenere putarunt; apud scholiastam nondum est. Sed ipsam, quam fingunt, historiam paulo accuratius adspiciamus et simul singula poetæ verba persequamur. Bona dicunt consumpsisse hominem, dum Neroni auriget. Aut coactus fecit, et miseratione dignus est nec ut impudens exagitandus, quod munus militare petat, aut Neroni gratus, foeditatis minister; at is certe hoc obsequio patrimonio non se exuit, nec ad sustentandas res suas stipendium militare ambire coactus est [1]). Deinde in proximis (in quibus v.

[1]) Vidit hoc Heinecke; itaque *dum* et sententiam huic particulæ subiectam (v. 60) iungebat versui 58, contra omnem sermonis usum et ita ut oblivisceretur verborum *bona donavit præsepibus*, eumque sequitur Weber. Notissimus est usus particulæ *dum* ita cum præsenti tempore positæ, quo plerumque significatur actio non solum tempore coniuncta sed occasionem rei in primaria sententia, cui altera proxime semper adnectitur, dictæ præbens, ut hoc loco *caret* (id est, perdidit), *dum pervolat* &c.

61 Heinecke recte interpunxit) mirus est error eoque tota continetur hæc interpretatio. Lora enim homo ille tenuisse dicitur, quum ipse, hoc est, ut dicunt, Nero, amicæ se iactaret; apparet interpretes, tota illa res, quam notatam putant, qualis esset, non cogitasse. Quid enim? hoccine traditum est, Neronem nobilibus aurigis usum? hoccine in eo certatim exagitant scriptores? Immo id nemo dixit, neque quidquam a studio illo Neronis alienius. Ipse in circo aurigavit, ipse equorum agitator fuit. Sed nondum satis erroris. Iactasse se dicitur amicæ; qua re? quid est enim aliud *iactare se alicui* quam se suasque artes et bona ostentare? Amatorias delicias agere, ut interpretantur, neque est, neque eæ aptæ admodum ad axem citatum. Quid igitur iactatur in hac curruum agitatione? Quæ una poterat quamque isti homines in summa laude ponebant, aurigandi ars; eam autem ostentabat, qui lora tenebat, Automedon. Perspicuum iam est, hunc esse *ipsum* illum, unumque hominem notari, et sic esse interpungendum:

nam lora tenebat
Ipse, lacernatæ &c.

Eiicitur igitur ex hoc loco Nero cum suo comitatu. Nam amicam lacernatam quod Sporum faciunt, quis non videt, Sporum, quem mulierem efficere Nero studebat, muliebria vestimenta sumpsisse (cfr. Suet Ner. 28.), tantumque abesse, ut is virilis habitus mentione significetur, ut contra muliebris significandus fuerit? Verbis nihil continetur nisi imago mulieris non pudicissimæ, viriles vestes imitantis. Complectar igitur omnia. Iuvenalis inter cætera scelerum et flagitiorum exempla describit hominem insano aurigandi studio ex divitiis ad inopiam redactum et munus militare impudenter petentem, inopiæ ex publico levamen; eius incitato cursu Flaminiam spe-

ctante amica pervolantis imago proponitur. Nondum dixi de illa ipsa *cura cohortis*, nisi quod causam eius petendæ significavi; et quæstus causa ac stipendii illis temporibus Romanos militasse et munera militaria vitæ sustentandæ aut pecuniæ comparandæ causa petita esse, satis notum est tetigitque eam rem Iuvenalis XIV, 193. sqq. Iam primum concertationes illæ, Tigellinusne intelligendus sit an alius, et omnino de certo homine intelligendo, sublatæ sunt, Nerone hinc expulso. Videndum tamen exempli et admonitionis causa, quam non recte rem suam agant. Unde enim præfectura illa prætorii? Ea adeo non significatur curæ cohortis appellatione, ut nihil certius sit, quam, quum ita simpliciter cohors dicatur singulari numero nullo addito vocabulo, non intelligi posse non modo præfecturam cohortium prætoriarum, sed nullum summi gradus munus militare. Et tamen Weber, tanquam in certissimo fundamento insistat, Tigellinum hic aperte se tenere putat; neque eo movetur, quod obscuro eum loco ortum et pauperibus parentibus accepimus; potius hinc novam exsculpsit verborum interpretationem, ut *carere omni maiorum censu* dicatur, non qui rem paternam dilapidarit, sed omnino qui egeat nec patrimonium a maioribus traditum acceperit. Adeo non animadvertit (præterquam quod belle hæc coniunguntur: bona donavit præsepibus et nihil a maioribus habuit), perverti vim totius loci, nisi nobilis homo et ista arte indignus ex divitiis avitis ad inopiam redactus intelligatur. Sed redeamus ad poetæ verba, quibus munus unius alicuius cohortis regendæ significatur. Tribunatum militarem Lipsius (de milit. Rom. II. 9) post scholiastam intellexit; et satis lautum fuisse illo tempore tribunorum stipendium patet ex Iuven. sat. III, 132 et Plin. Hist. Nat. XXXIV, 3; sed tamen, quod Lipsius suspicatur,

tribunos cohortium singularum regendarum munus habuisse, auctoque eorum numero singulis legionis cohortibus singulos præfuisse, incertum est, (aliud est enim cohortibus a corpore legionum separatis præfuisse tribunos,) etsi confirmare eam sententiam Morus ad Cæs. B. Civ. II, **20** Vegetii auctoritate conatur, non satis firma in huius ætatis rebus [1]). Relinquuntur cohortes prætoriæ, quarum singulis suos tribunos fuisse præfectos constat, (vid. Sueton. Claud. **56** *tribunus cohortis prætoriæ* et Ner. **47**, Tac. Hist. II, **92**: *præposuerat prætorianis P. Sabinum, a præfectura cohortis*,) et cohortes sociorum, quas maxime huc pertinere dubitare non poterit, qui instituta militaria eius temporis et graduum ordinem in militia consideraverit. Harum enim cohortium præfecturas inter militias equestres numerat Sueton. Claud. **25**, et, quod peraptum est ad Iuvenalis locum, hunc primum ponit eiusmodi militiæ gradum [2]). Itaque apud Plinium ep. X, **19** (**56** Gier.) Traiano ita commendatur iuvenis Nymphidius Lupus, ut prima sui experimenta dedisse dicatur, quum *præfectus cohortis* esset. Et iam ante Velleius Paterculus, qui *militiam equestrem* commemorat II c. **111**, c. **112**, observato graduum ordine, descendens tribunos militum, præfectum castrorum, *præfectos cohortium*, centuriones nominat. Sed maxime ad nostram rem facit Statii locus in Silv. V, **1**, **94** sqq. de Abascantio homines equestris ordinis ad munera militaria obeunda curiose describente:

Pandere, quis centum valeat frenare maniplos
Intermissus *eques*, quis *præcepisse cohorti*,

---

[1]) In altero Vegetii loco ab Oberlino citato non id est, quod is esse dicit.

[2]) *Equestres militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret.*

Quem deceat clari præstantior ordo tribuni,
Quisnam frenigeræ signum dare dignior alæ.

Ascendit Statius a centuriatu, quem tum equestrem gradum fuisse patet, per præfecturam cohortis ad tribunatum et præfecturam alæ equitum; quamquam v. 95 corruptus est[1]). In inscriptione denique quadam (Orell.Inscriptt. Lat. n. 125) hic est ordo munerum militarium [*Præ*] *ef. Fabr. Præf. Cohort. German.* [*Præ*] *ef. Equit. Trib. Mil. Legionis V*, id est, Svetonianus. Iam patet, opinor, id a Iuvenale dici munus, quod nebulo aliquis senatoris filius (nam horum quoque *equestres* erant militiæ,) dilapidato patrimonio petere potuerit, ut victum haberet, sive etiamtum, ut a Claudio, is primus gradus dari solitus sit sive hoc quoque ad impudentiam notandam pertineat, quod non centuriatum, qui a Statio primus ponitur, sed statim curam cohortis petere dicatur. Sed vel hoc munus ea, quam dixi, causa peti potuisse, satis ostendit, quod in sat. XIV pater avarus filio suadet, ut centuriatum petat et ad primipilare munus enitatur.

Paulo pluribus verbis ab hoc loco obliquæ significationis suspicionem ab interpretibus contra mentem poetæ illatam removi, quod unus locus plurium errandi gene-

---

[1]) Iniuria, ut ex reliquorum scriptorum locis nunc patet, Gronovius superiores interpretes reprehendit, centuriatum intelligi putantes, quos verum vidisse vel manipuli vox ostendit, nec ipse animadvertit, quo spectet equitis nomen, (*Romani ad milites regendos et ad equestrem aliquam militiam mittendi,*) cum Salmasio equites legionarios nescio quos ab ala diversos inferens et totum ordinem pervertens. Sed *centum maniplos* aperte mendosum est; legi debet lenissima mutatione *maniplo*, ut sit, *quis maniplo intermissus centum regere possit;* ludit versificator in etymologia nominis centuriæ et, obscuritatem vitans, manipli nomen admiscet, ex equitis etiam et manipli compositione leporem venans.

rum exempla habere videbatur. Idem multo facilius et brevius fieri potest in aliquot locis, quos ideo pono, ne sine causa hoc genus accusasse videar. Velut quod Weber Iuvenalem I, 66 seqq. tecte in M. Regulum, notum ex Plinii epistolis et aliunde, invehi putat, quid est in verbis, ex quo magis Regulus intelligatur, quam quivis alius ex foeda illorum temporum turba falsariorum [1])? aut quod I. v. 69 matronam potentem Agrippinam, matrem Neronis, esse volunt, quid perversius, quam, quum poeta veneficia matronarum illo ipso tempore frequentissima fuisse alibi dicat (VI, 655. 656.), propter solam potentiæ appellationem, quasi nullæ Romæ præter imperatorum uxores potentes matronæ fuerint, Agrippinam ex Neronis tempore huc advocare, in quam ne cadit quidem veneficii genus a poeta positum. Illius enim boletus notissimus est, quo Claudium sustulit, hic rubeta nominatur, genus veneni tum, ut videtur, rumoribus iactatum (cfr. III, 44. VI, 659.). Quam violenter autem verba ad huiusmodi res significandas detorqueantur, exemplo esse potest, quod I, 78, ubi in libidinis flagitiis notandis *sponsæ turpes et prætextatus adulter* a poeta ponuntur, sponsas illas viros nubentes intelligunt, quod genus foeditatis in satira secunda exagitat, quasi iis ver-

---

[1]) In eodem loco Weber v. 67 difficultatem sibi sustulisse videtur, quod admonuit *signator falso* dici intellecto *in*, ut sæpissime apud Iuvenalem. Vellem posuisset locum, ubi repenisset dictum *signator in falso*, *in tabulis*, *in testamento* similiave, vel certe, ubi *signare in tabulis, in testamento*. Aut recte interpunxit Rupertius, ut primum universe *falso* dicatur, deinde singulatim, et ita ut facilitas rei significetur, *exiguis tabulis et gemma uda* (quod tamen nec per se bonum est et nimis nude sic dicitur *signator*), aut scripsisse Iuvenalis videtur *Signato falso*, ut *signator* scriptum sit ab aliquo, qui subiectum præcedentis sententiæ substantivo expressum desideraverit.

bis, quæ hic posita sunt, aliud significetur, quam sponsæ non castæ nec libidinis saltem ante nuptias expertes, aut quasi quidquam huic loco aptius sit, quam huius libidinis notatio, quum in altera parte sit adolescentulus iam in prætexta adulter. Quid dicam de Pegaso, iurisconsulto, præfecto urbis, egregie a Iuvenale laudato IV, 78, quem ut Stoici speciem affectantem rideri Henninius et Rupertius putant, suspiciunculam Ferrarii secuti, quod Roma ad Domitianum in arcem Albanam festinaturus abollam sumere dicitur (v. 76); id enim esse vestimentum philosophorum idque intelligi ex III, 115. Ergo quod Egnatii Celeris, Stoici, qui Baream Soranum detulit, scelus *facinus maioris abollæ* appellatur, de cuius locutionis significatione ipsi dubitant, inde conficitur, abollam philosophorum propriam fuisse, quum in Varronis fragmento apud Nonium vestis militaris sit, apud Suetonium (Calig. 35) purpurea regis, apud Martialem (VIII, 48) hominis delicati et elegantis[1]), ut satis appareat, non proprium certi hominum generis vestimentum fuisse, sed commune, crassius (Serv. ad Virg. Æn. V, 421), quod togæ reliquoque habitui superiniici soleret, ut hoc loco a Pegaso, iter hieme stridente (vid. v. 58) ingressuro. Sed nulla fere pravior et quæ magis et res diversissimas confundat et poetæ sententiam pervertat, ex hoc genere suspicio est, quam qua ad sat. III, 79. 80 utuntur. Græ-

---

[1]) In loco illo tertiæ satiræ verum videtur, quod in scholio primo loco ponitur (deinde enim altera illa de pallio philosophorum additur interpretatio), proverbio quodam dici de maioris hominis et potentioris scelere; aperte enim Egnatius seiungitur a turba Græculorum in gymnasiis strepentium et eorum factis levioribus. Nam *transi gymnasia* quin sit *omitte, præteri gymn.*, non, *transi ad gymnasia*, non debebat dubium esse Latine scientibus, etiamsi Iuvenalis VII, 190 non scripsisset: *Exempla novorum fatorum transi.*

eorum nationem ad quamcunque artem aptam, nihil non tentantem et audentem quum descripsisset, postremo omnia complectens, id facinus, in quo quasi summa audaciæ et impudentiæ humanæ constitisset, non ab alius alicuius gentis homine, sed a Græco tentatum esse dixit; Atheniensem fuisse, qui alas sumpsisset. Quis non videt, ad hanc sententiam implendam nihil aliud pertinere præter Dædalum, nihil aliud verbis contineri, quicquid denique addatur, perire omnia et everti? Et tamen quum apud Suetonium (Ner. 12.) scriptum esset, quum Nero inter alia pyrricharum argumenta Icari volantis spectaculum ederet, Icarum primo statim conatu iuxta cubiculum imperatoris decidisse ipsumque cruore respersisse, hoc a Iuvenale significatum interpretes putaverunt, quasi aut res perpusilla, quo tempore Iuvenalis satiras edidit, nota vulgo fuerit aut significatione digna, aut in misello homine, a sævo tyranno periculum vitæ adire coacto, quem ne Græcum quidem fuisse constat, quidquam aut audaciæ aut ridiculi et eorum, quæ hic tractantur, simile fuerit. Sed non minus improbandum, quod IV, 106, ubi Rubrius quidam senator *improbior satiram scribente cinædo* dicitur, hunc cinædum Neronem esse et alii putarunt et nuper, quum Manso negasset, Weber magno opere pugnavit. Primum in verbis nihil inest, quo Nero notetur; (nam quod Nero cinædus fuerit, ideo concludi, ex cinædi nomine Iuvenalis lectores in tam pervulgata morum labe intelligere potuisse, significari imperatorem dudum mortuum, quis non miretur? Satira autem clarum Neronem fuisse, nemo tradidit, nedum ita clarum, ut ad eum significandum satiræ mentio sufficeret, etsi carmina probrosa in Afranium quendam et Clodium scripsisse Tacitus et Suetonius narrant; longe aliud enim apud antiquos carmen probrosum, aliud satira.

Deinde nihil hac significatione videtur alienius a sententia loci reperiri posse. Quid enim? quum poeta improbissimum hominem Rubrium notare vellet, quo potuit elegantius modo, quam ita, ut non certi hominis exemplum poneret, sed nequitiæ foedissimæ formam universe absolveret, cinædum, flagitiosissimum hominem, alienas libidines reprehendentem ponens? Iam pro his finge, Nerone improbiorem dici; periit vis sententiæ [1]).

Sed satis exemplorum posuisse videor, de quibus ideo plura dixi, quod non solum in singulis locis errari animadverti, sed totum genus parum caute tractari; in quo ad multa simul attendendum est, ad poetæ consilium, ad loci totius cohærentiam, ad verborum aliasque notas ex veterum usu sensuque æstimandas, ad rerum, quæ significatæ putantur, naturam et rationem, animusque referendus ad primos lectores, ut, quæ res illis tanquam præsentes obversatæ fuerint, ut leviter notatæ non laterent, intelligatur. Sed quoniam huiusmodi significationum suspicionem a pluribus locis removimus, rursus in alio loco rem satis, ut nobis videtur, perspicuis notis significatam, sine qua sententia intelligi et lepos sentiri nequeat, eruamus.

---

1) Ad fidem rei improbabili conciliandam Weber argumento utitur non magis probabili, hanc Neronis significationem Romanos lectores intelligere potuisse, patere ex eo, quod Persius I. v. 128 Neronis carmen, quod *luscio* inscribebatur, his verbis tetigerit: *et lusco qui possit dicere: lusce.* Ea vero Casauboni suspicio ex nulla alia re ducta est, quam ex lusci vocabulo et simili nomine carminis. Describit Persius ineptos homines et in puerilibus dicteriis sibi placentes tanquam acutis et salsis; huiusmodi facillimi, non dicti, sed convicii exemplum ponit et de ipso homine hæc adiungit: *sese aliquem credens, Italo quod honore supinus Fregerit heminas Arcti ædilis iniquas.* Quid hæc ad Neronem et ad eius carmen?

Is locus est in satira decima, ubi in descriptione cladis Seiani hæc posita sunt (v. 81 sqq.):

Perituros audio multos.
Nil dubium: magna est fornacula: pallidulus mi
Brutidius meus ad Martis fuit obvius aram.
Quam timeo, victus ne poenas exigat Aiax,
Ut male defensus. Curramus præcipites et,
Dum iacet in ripa, calcemus Cæsaris hostem.

Quam vim v. 84 et 85 habeant, et quo spectet Aiacis commemoratio, non apparet. Vulgatam sententiam eorum, qui Brutidium et alios cum Seiano in exitium tractos cum Aiace comparari putabant, Rupertius recte reiecit. Sed quod ipse Tiberium Aiacem facit, non expediuntur difficultates. Nihil enim simile Aiacis *victi* et Tiberii, quos oderat, opprimentis; deinde non sane male defensus Tiberius, senatu celeriter Seianum et eius amicos ad mortem rapiente; tum Aiax ipse se defendit et suam causam egit, Tiberius irascitur ut ab aliis male defensus. Itaque hæc interpretatio exitum non habet. Præterea nimis breviter et sine ullo, ut videtur, lepore Brutidius interponitur, deinde oratio ad alia convertitur. Sed ad hunc ipsum pertinent illa de Aiace, et in iis inest id, quod quærimus. Brutidius enim Niger eloquentia et declamando inclaruit imperante Tiberio (Tac. Ann. III, 66. Senec. Suasor. 7. cfr. A. Schott. de claris apud Senecam declamatoribus); iudicium autem armorum inter Aiacem et Ulyssem sæpe materiam declamantibus præbuit: exstant Antisthenis declamationes Græcæ; apud Latinos Porcium Latronem hanc causam tractasse constat (Senec. controv. II, 10), a quo Ovidius, qui ipse eam, ut ita dicam, versibus declamavit in libro XIII Metamorphoseon, multa sumpsit (Senec. l. c.). Nec aliunde petita est ridicula

iudicii descriptio VII, 115: *Consedere duces. Surgis tu pallidus Aiax.* Eandem patet Brutidium Nigrum declamasse, certe pro Aiace dixisse. Is igitur, qui a Iuvenale loquens inducitur, quum Brutidium sibi pallidum et anxium (non quum ad mortem duceretur, sed quum ruinam ad se perventuram prævideret) occurrisse dixisset, ridicule admodum de homine inimico, quem antea cum irrisione Brutidium suum appellaverat, quasi miserans, quam timeo, inquit, ne Aiax poenas exigat; mortem Brutidio impendere significat, poenam frigidæ declamatiunculæ immissam ab Aiace inepte defenso.

Ab iis, quæ poeta tecte aut significavit aut significasse creditus est, ad duos locos disputationem transferam, in quibus commemorantur aperte res illo tempore vulgo notæ, sed ita, ut obscurum esse propter historiæ ignorationem videatur, quales fuerint. In quorum altero reprehendenda est in interpretibus, non ut antea, suspicionis audacia, sed, quod præterea vitium initio notavi, nimis anxia dubitatio, non firmiter ea vestigia, quæ a poeta posita sunt, tenentium. In tertiæ enim satiræ v. 117 et 118 poeta, postquam Egnatium Celerem Baream Soranum amicum delatione sua evertisse dixit, quo loco Egnatius nutritus esset, per has ambages circumlocutus est:

ripa nutritus in illa,
Ad quam Gorgonei delapsa est pinna caballi;

quibus verbis quæ regio significetur, adeo dissentiunt, ut alii Tarsum, alii Cretam, alii Thebas, alii Hippocrenen, alii Corinthum intelligant, Rupertius etiam plurium locorum optionem det. In quo mirandum est, aut poetam tam ambigue et vitiose locutum esse, aut, si is delapsæ Pegasi pinnæ mentione satis locum declaravit, adeo obscuratam esse nunc illam fabulam, ut tanta dubitatio

esse possit. Verum nulla poetæ culpa est nec res incerta. Nam neque in Creta neque in cæteris, quæ commemorant, locis præter Tarsum huius fabulæ vestigium apud quemquam veterum deprehendimus; (diversum est enim, Pegasum devolasse in aliquem locum aut alicubi inventum); certam sedem habebat in nobili Tarsensium urbe ad *ripam* Cydni posita, cuius nomen plerumque originem habere ferebatur a *ταρσῷ* Pegasi delapso, quem alii pinnam, alii ungulam interpretabantur, quamquam variabat fama, pro Bellerophonte aliis Perseum et pro *ταρσῷ* Pegasi talaria Persei commemorantibus (vid. Dionys. Perieg. **869** sqq. et ibi Eustath. Avien. **1033** sqq. Steph. Byzant. p. **638** ed. Pin. et quos Cramer ad schol. Iuven. citavit). Ea igitur urbs quin recte a scholiasta et post eum aliis hoc loco intellecta sit, dubitari nequit. Obstare videtur Dionis Cassii testimonium, qui (**62**, **26** p. **1022** Reim.) Egnatium Beryti in Syria natum tradit, et obstaret, si Iuvenalis, quod vulgo putant, patriam et natale solum indicasset; sed is Tarsi nutritum, id est, educatum et eruditum dicit, non natum. Scimus enim, Tarsi omnium liberalium disciplinarum, grammaticæ, rhetoricæ, philosophiæ, studia et scholas illis temporibus tantopere floruisse, ut ea laude Athenas fere et Alexandriam superaret; cuius rei testis est Strabo loco memorabili p. **673** sqq., cuius extrema de hac re verba (p. **676**) huc transscripsisse non alienum erit: *Μάλιστα δὲ ἡ Ῥώμη δύναται διδάσκειν τὸ πλῆθος τῶν ἐκ τῆσδε τῆς πόλεως φιλολόγων.* Ex his igitur, qui Tarsi eruditi Romam confluebant, Græcis doctis unum tenemus Egnatium Celerem, ex patria propinqua eo missum.

Maiorem longe dubitationem alter locus habet, in quo dissentiendum mihi est ab homine clarissimo, Heinrichio. Neque enim, quæ ab eo de satiræ primæ v. **36**

excogitata et ingenios eexornata postea Rupertius probavit, vera esse puto. Proponit Iuvenalis imaginem sævissimi delatoris, cuius artes vel ipsi reliqui delatores timeant. Hoc ita extulit (v. 35. 36):

quem Massa timet, quem munere palpat
Carus et a trepido Thymele submissa Latino.

Ex quibus verbis efficitur, ut Latinus mimus, qui Domitiano imperante floruit, inter delatores ponatur, et Thymele mima (quam scholium cod. Barthiani nullius auctoritatis uxorem Latini facit) ab eo ad mitigandum potentiorem illum delatorem submissa dicatur. Id quum A. Turnebus parum probabile putaret, Thymelen et Latinum comparationis causa inductos credidit, ut simile petitum esset a mimo tum noto, in quo Latinus et Thymele partes egissent, et hic sensus esset, similiter Carum delatorem illum palpare, quemadmodum in mimo illo Thymele a Latino submissa maritum suum palparet. Qua interpretatione probata Heinrichius, id quod tum necessario faciendum erat, *et* in *ut* mutari iussit; deinde mimi illius argumentum ex hoc loco et sat. VI, 41 sqq. atque VIII, 197 componere studuit. In qua re parum tutum mihi videtur, quum tres omnino huiusmodi loci apud Iuvenalem legantur, qui ad actionem Latini et Thymeles referri possint, omnes ad eundem mimum referre. In ipso autem argumento sane non placet, quod ab adultero deprehenso, cuius partes Latinus sustinuerit, ipsa uxor adultera ad maritum mitigandum submissa fingitur. Sed hæc ipsam rem non valde attingunt, quoniam aliter fingi possunt. Verum ipsa comparatio Cari et Thymeles submissæ non apta videtur, hominis delatorem munere palpantis et moechæ subdolis blanditiis stolidum maritum delinientis. Itaque mihi redeundum esse ad veterem in-

terpretationem videbatur (in qua patet ad nomen Thymeles assumendum tantum esse *palpat*, non *munere palpat*; est enim fere idem ac si dixisset *et quem Latinus palpat Th. submissa*), etsi, quæ talis fuisset horum hominum coniunctio, ut Latinus Thymelen pro se submitteret, ignorabam. Confirmavit hanc sententiam memorabile scholion ad sat. IV, 53, unum ex iis, in quibus res historicæ recte et sine ulla perturbatione traduntur, et, quod in his scholiis rarissimum est, laudato bono auctore. Scriptum est enim præter alia: *cum fuissent inter delatores potentes apud Domitianum et hi, Armillatus, Demosthenes et Latinus archimimus, sicut Marius Maximus scripsit.* Commode Maximus in vita Traiani (nam Traiani et proximorum imperatorum ad Eliogabalum vitas scripsit) sævitiam temporum Domitiani et delatores commemorare potuit. Carum Domitiano Latinum fuisse, constat ex Sueton. Domit. 15 et Martial. IX, 29, 7 et 8 [1]).

---

[1]) De Thymele locus est in sat. VI, 65. 66, ubi, ne multa dicam de rebus parum honestis, male coniungitur *subitum et miserabile, longum*; nam neque copulæ ita positæ et omissæ exempla prolata sunt aut unquam proferentur, et inaudita prorsus significatio verbis adfingitur, vocabulo *longum* vel ridicula; quod enim hoc genus saltationis est, quod *longum* exprimat, aut quis hic affectus? Nec sane hæc exprimebantur, sed mollia et lasciva, quæ quo modo spectentur a feminis, poeta describit. Interpungendum est:

Appula gannit,
Sicut in amplexu, subitum et miserabile: longum
Attendit Thymele, *Thymele* tunc rustica discit.

Adiectiva pro adverbiis sunt; longum attendit, cuius animus plane defixus est in contemplatione nec inde abstrahi potest. Minime autem Thymeles nomine rusticam et rudem puellam appellavit. Tanta libidinis movendæ arte Bathyllum saltare dicit, ut vel Thymele rustica et artis imperita videatur et discat.

His locis visum est subiicere faciliorem, in quo non animadversa verborum vi de re ex antiquitate repetita intellecta sunt, quæ a Iuvenale pro sententia communi posita erant. In satira enim tertia, postquam dixit, quantopere pauperes Romæ premerentur et contemnerentur, hæc addit (v. 162. 163.)

Agmine facto
Debuerant olim tenues migrasse Quirites;

quæ vulgo de secessione plebis in montem sacrum accipiunt; tum pauperes homines non solum secedere, sed plane in alia loca migrare nec redire debuisse. Verum nec sententia apta est, quum de suorum et proximorum temporum iniquitate queratur, nec ea omnia in uno *migrandi* verbo insunt, quod præterea alio tum loco collocatum esset, ut in quo uno tota esset sententiæ vis; illa autem *agmine facto* vitiose redundarent; agmine enim facto sane illi veteres secesserunt. Error est in particula *olim*, quæ ex huius ætatis loquendi usu posita est fere pro eo quod est *iamdudum* (Vid. præter lexica Spalding ad Quintil. IX, 3, 87. Iuven. IV, 96. Plin. Ep. I, 11. Tac. Ann. XII, 66). Hoc igitur tantum poeta dixit, iamdudum pauperes in tantis malis, quæ Romæ eos premerent, omnes coniuncto consilio discedere debuisse.

Ut in hoc loco unius vocabuli vis non satis animadversa errorem peperit, sic, ut iam res historicas mittamus et de grammaticis quæramus, neglecta structuræ grammaticæ ratio multo maiores turbas dedit in alio eiusdem satiræ loco. Umbricius enim, commemorata Græculorum adulandi et simulandi arte, hæc subiicit (v. 92 sqq.):

Hæc eadem licet et nobis laudare, sed illis
Creditur. An melior, quum Thaida sustinet, aut quum
Uxorem comoedus agit, vel Dorida nullo

Cultam palliolo? Mulier nempe ipsa videtur,
Non persona, loqui: vacua et plana omnia dicas
Infra ventriculum et tenui distantia rima.
Nec tamen Antiochus, nec erit mirabilis illic
Aut Stratocles aut cum molli Demetrius Hæmo.
Natio comoeda est.

Quorum versuum quum umbra quædam sensus facile appareat, ipsum tamen sensum nemo ita expedivit, ut aut recta esset sententiarum consecutio aut interpretatio grammatice ex verbis efficeretur. Primum interrogationi hanc vim subiiciunt, ut nemo Græculo isto melius comoediam agere dicatur; Græculos non solum adulatores esse, sed histriones. In quo primum qui pronomen *quisquam* (exponunt enim: *an quisquam melior Græculo comoedus*, *quum etc.?*) id est, id vocabulum, sine quo sententia nulla est, a se sumunt, non a poeta, vehementer errant. Quis enim unquam, quum interrogando negaret, omisit pronomen, ex quo solo perspiceretur negandi vim in interrogatione inesse? Deinde hoc efficiunt, ut Iuvenalis dicat, omnes Græculos veros esse histriones et in scena partes agere uxoris, Thaidos, Doridos, quo quid potest esse aut per se ineptius aut a Iuvenalis consilio alienius? Sed quum ita hæc interpretentur, sequitur, ut proxima illa *Mulier nempe* etc. de eadem omnium Græculorum arte dicantur. Itaque in iis, quæ deinceps subiiciuntur, plane se hærere sentiunt; pravissima est enim hæc sententiarum consecutio: omnes Græci optime comoediam agunt; neque *tamen* summi histriones Græci mirabiles erunt et excellent; tota enim natio comoeda est. Itaque qui hoc sensit, Schraderus, *tamen* mutari volebat in *tantum*, Heineckius pro *tandem* dictum esse. Augetur etiam perversitas sententiæ, quod recentiores, Achaintrio duce, *illic* accipiunt *in ea arte*, *id est*, *fal-*

lendi, quasi aut ea ars nominata sit aut ita poni adverbium ullo modo possit. Harum difficultatum unam et alteram evitant, qui, ut nonnullos fecisse opinor, interrogationi initio positæ hanc tantum vim subiiciunt, ut Græcia optimos habere comoedos dicatur. Sed neque hæc ex verbis efficiuntur, neque ad ea, quæ dicta superius a poeta hic confirmantur, de omnium Græculorum arte, apta sunt, neque ad extrema illa: *Natio comoeda est.* Componentur hæc invento, quod sane difficillimum non est, primæ sententiæ subiecto [1]). Id in his verbis: *An melior, quum Thaida sustinet aut quum uxorem comoedus agit* etc., quoniam ex superioribus non intelligitur, (poterat enim per se *an melior* dici hoc sensu: an potius melior is, de quo loquimur, est tum, quum etc.), commune est utriusque sententiæ, positum in altera, *comoedus* (ut v. 40. 41: *Quales ex humili magna ad fastigia rerum Extollit, quoties voluit fortuna iocari;* et IV, 70: *Nihil est, quod credere de se non possit, quum laudatur Dis æqua potestas.* Erunt, quibus verba *comoedus*, *fortuna*, *Dis æqua potestas* interpunctione a proximis disiungenda videantur; sed hoc est signis ludere, quibus antiqui non utebantur). Hoc intellecto aperta et apta omnia erunt facileque decurrent sententiæ: Tanta est Græculorum adulandi et simulandi ars, ut eam non superent histriones difficillimas partes in scena tuentes et viri mulieres agentes. Concedo, ita has partes ab iis peragi, ut veræ mulieres videantur; (acerbe in laudando foeditatem scenæ et nimis diligenter expressas huiusmodi res notat;) et tamen in hac tanta histrionum arte vel nobilissimi histriones inter Græcos *(illic)* mirabiles

---

[1]) Unus de hac re Schrader cogitasse videtur, sed coniectura quærebat, quod adest.

non erunt; tota enim natio natura et in vita quotidiana comoeda est, ut ipsi artifices huius generis non admodum excellere videantur. Restat in v. 94 res minuta, expedienda tamen vel ideo, ut novo exemplo ostendatur, quam nihil prosit in scriptoribus enarrandis confusa quædam rerum non accurate intellectarum coacervatio. *Dorida* enim *nullo cultam palliolo* intelligunt aut Doricam mulierem aut scortum Doricæ mulieris more nudum, quia Lacænæ *φαινομηρίδες* fuerint. Verum aliud est *φαινομηρίδα* esse nec tunica *(χίτωνι)* uti gentis more, aliud nudam. Sed sit hoc a poeta tractum ab illis, qui illum morem calumniabantur; iidem ipsi interpretes (adeo sunt inconstantes) *palliolum*, Ferrarium et Salmasium sequentes, capitis tegumentum esse narrant, quo sane Lacænas magis quam alias caruisse, traditum non est. Itaque nuditatis et inde scorti significatio in solo Doridis nomine remanet, et in ea, quæ nuda, certe non caste vestita fuerit, narratur tanquam præcipuum, caput tegumento caruisse. Porro palliolo meretrices solitas fuisse caput obnubere dicunt. Itaque hoc loco meretrix significatur, ex eo, quod *non* ita vestita fuerit, quemadmodum meretrices solerent. Imo, inquiunt, impudens Græcus notatur, in scena facie aperta sine palliolo agens. Quæ quæso impudentia histrionis faciem non occultantis? etsi occultabat persona, ut palliolo opus non esset. Et quis hic locus histrionis notandi, qui habitum ad partes, quas agebat, accommodabat, quum habitus descriptione poeta, quæ persona intelligenda sit, significet? Deinde palliolum capiti ægros et molles imposuisse novimus; (vide, si tanti est, Heins. ad Ovid. Art. Am. I, 734; de meretricibus prorsus incerta res;) faciem eo occultatam adeo nemo dixit, ut palliolatum Claudium ludis præsedisse legamus (Sueton. Claud. 2.), palliolatos dixisse homines molles

(Quintil. XI, 3, 144). Sed mittamus hæc tam perturbata, quæ non exagitarem, nisi late fusum et alibi et per commentarios ad Iuvenalem hoc genus esset, tollendum aliquando et eiiciendum. Partes mulierum Iuvenalis triplicis generis posuit; primæ sunt meretricis (Thaidis), secundæ uxoris; iam patet, tertias neque meretricis esse neque certæ nationis mulieris (quid enim hoc nationum discrimen ad illam partium distributionem?), sed, quæ relinquitur, ancillæ. Ea Doridis nomine significatur, Græco et servili (cfr. Petron. Satiric. 126; Doris libertina est in inscriptionibus apud Grut. 878, 3. 612, 10.) et habitu. Palliolum enim non capitis tegumentum intelligendum, quod nunquam ornatus causa sumebatur, ut *culta* illo dici posset, sed vestimentum superius muliebre, quo significatu præter Cicer. de Divin. II, 69 Ovidius sæpius *pallium* dixit, inferioris tamen ordinis mulierum, ut coniicio ex Martial. IX, 33, 1. Nam ibi quoque de vestimento intelligo; certe ita intelligendum est apud eundem XI, 28, 8, ubi qui capitis tegumentum esse putant, grave sane onus capiti feminæ imponunt, quinque vellera. Significatur igitur ancilla sedula, leviter vestita, sola tunica, sine palliolo, quemadmodum viri tenuiores tunica sine toga utebantur. Sed satis dictum de re neque per se gravi neque magni ad universi loci sententiam momenti.

Alius eiusdem satiræ loci sententiam non tam grammatica quam rhetorica orationis forma non satis perspecta obscuravit, peperitque in verborum vi constituenda singularem licentiam. Ubi poeta Umbricium ædificiorum urbis fragilitatem et perpetuos inde ruinarum metus commemorantem inducit, hæc scripta sunt (v. 193 sqq.):

Nos urbem colimus tenui tibicine fultam
Magna parte sui. Nam sic labentibus obstat

Villicus et, veteris rimæ contexit hiatum,
Securos pendente iubet dormire ruina;

in quibus, ut de hoc primum dicam, versus tertius duram habet orationem et, ut opinor, non Latinam, quam recte Rupertius, alios secutus, emendavit, restituta paucorum codicum lectione *quum texit* pro *contexit*. Frustra enim Weber post Wunderlichium ad omissam particulam *si* confugit, quæ in hac orationis structura audiri nullo modo potest. Duplex est enim eius omittendæ apud Latinos ratio, primo in initio periodi, ubi, in concitata et brevi oratione, id, quod condicionis loco est, fingitur esse; sic enim huiusmodi loci accipiendi potius sunt, quam per interrogationem; itaque re vera non omittitur, sed eius ponendæ causa tollitur, alia instituta orationis forma, qualis est in hac ipsa satira v. 100: *Rides: maiore cachinno Concutitur: flet, si lacrimas conspexit amici;* (cfr. XIII, 215 et 227, et, ne longus sim, quos laudavit auctores Stallbaum ad Ruddim. Institutt. II p. 356, Beier ad fragm. Cic. oratt. p. 46 sqq., Bernhardy Synt. Græc. p. 385.) Deinde multo rarius vere omittitur in media oratione in eadem concitatione, ubi condicio brevissime uno duobusve verbis comprehensa, sententiæ primariæ interposita, ipsa verbi forma indicium sui facit, quemadmodum dixit Virgil. Æneid. VI, 30: *Tu quoque magnam Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes,* et Iuvenalis supra v. 78: *Græculus esuriens in coelum, iusseris, ibit,* et Senec. consol. ad Marc. 6: *par ad honesta, libeat, facultas,* et quæ sunt horum similia [1]). Hic quidem, in media periodo, præcedente *et*, sequente perfecto indicativi tempore, non

[1]) Longe diversa, quam Weber et Ramshorn comparant, Germanici sermonis ratio, nostri quoque.

concitata oratione, non brevi, omitti nullo modo potuit. Sed de sententia videamus. Vulgo enim hoc dici putant, adeo male curari vitia ædificiorum ab eo, qui ei rei præfectus sit, villico; hunc autem nonnulli ædium dominum intelligunt, plerique autem magistratum aliquem, ex his rursus alii ædilem, alii præfectum urbis. Et de hoc Weber asseverat. Ubi autem eo ventum est, ut demonstretur, quo modo ad hunc hominem significandum *villici* nomen aptum sit, respondent, villicum appellari quemvis procuratorem ac dispensatorem; sic *villicum alimentorum*, *villicum a plumbo* dici. Ut accipiam testimonii loco illas appellationes hominum infimi ordinis ex inscriptionibus posterioris ætatis, neque reiiciam, quem ex epigrammate in Priapum, quod falso Tibullo tribuitur, afferunt, *villicum ærarii*, illud certe concedent, addendum esse, cuius quis rei villicus sit. Verum omnino Iuvenalis tempore hoc nomen pertinebat ad servum villæ et servis rusticis præpositum. At sat. IV, 77 Pegasus, præfectus urbis, *attonitæ positus modo villicus urbi* dicitur. Itaque additur primum *urbi;* deinde quid magis ei sententiæ, pro qua hoc afferunt, contrarium quam ipse ille locus? Ibi enim Pegasus, ut urbs servire intelligatur, ridicule villicus urbis appellatur, tanquam servis præpositus, additurque: *anne aliud tunc præfecti?* Isto modo ex Cic. in Verr. III, 50 confici possit, etiam proprætores Romanorum simpliciter villicos appellari potuisse. Vellem præterea, qui ædilem præfectumve urbis intelligunt, dixissent, putarentne hos privatorum ædificiorum reficiendorum curam habuisse, rimas contexisse, tum securos dormire inquilinos iussisse. Intelligamus igitur apud Iuvenalem, qui nominatus est, servum villæ curatorem. Comparatione utitur ad fragilitatem illam ædificiorum ostendendam, sed eam invertit. Quum enim

dicendum esset, urbem non aliter ædificatam esse, quam quo modo villæ rimas villicus incuriosus tegat, non reficiat, hoc dixit: Nam sic (isto modo, quo in urbe firmitati domuum hominumque saluti prospicitur,) villicus negligens villæ consulere solet[1]). Eodem modo dicitur *Non sic* XII, 78.

Quoniam varia errandi genera positis exemplis notavimus, non omittemus non infrequens erroris genus, positum in verbis minus recte nec tamen contra leges grammaticas coniungendis et separandis. Huius rei primum leve sit exemplum, sumptum non ex late propagato errore sed ex unius sententia nuper proposita. In sat. enim I v. 28 hæc de Crispino posita sunt:

Ventilet æstivum digitis sudantibus aurum;

in quo versu Pinzger (Ephemerid. Jen. 1822. Apr. n. 80), improbata vulgari interpretatione de annulis levioribus per æstatem sumptis, quod nullis veterum testimoniis eum morem fuisse demonstretur, *æstivum* pro adverbio esse vult, coniungique *æstivum sudantibus*. Quod commentum una versus ratio evertit; quum enim in eadem sententia in fine prioris hemistichii adiectivum, in posterioris substantivum positum sit, eorumque ea sit grammatica ratio, ut inter se coniungi possint, interiecto eiusmodi verborum complexu, qui per se plenus esse possit *(digitis sudantibus)*, necessario, qui Latinos versus Latine leget,

[1]) Error est alioquin non recentissimus; in scholio enim ad IV, 77 de villico urbano, id est, ut videtur, de præfecto intelligitur hic locus; sed ea scholii pars non est in cod. Sangall. De Heineckii et Weberi errore, illud *sic*, οὕτως, quod cum contemtu de re levi et sine cura acta dicitur, huc vocantium, nihil dicam. Huiusmodi orationis ἦθος ab hoc loco alienissimum est, ubi *nam sic* refertur ad superiora et causam reddit. Nec *sic* per se est *leviter, negligenter,* ut *sic obstat* sit *negligenter obstat.*

adiectivum et substantivum coniunget[1]). Ut enim liberior est in veterum sermone a grammaticæ vinclis verborum ordo, quam in nostro, magisque ad dicentis arbitrium fingitur, ita rursus orationis cursus intervallis distinctus magis in eo eminere et facilius sentiri videtur; quo quum accederet verborum per varias formæ mutationes declinatorum aut similitudo ad ea coniungenda impellens aut dissimilitudo ad distrahenda, non carebant antiqui, qui paucis aut nullis orationis interpungendæ signis utebantur, nec, si usi essent, ut a librariis recte semper ponerentur, efficere potuissent, naturali quodam adiumento ad ea, quæ scripta erant, facile et recte legenda, quod nobis quoque adhibendum est in verborum iunctura in locis dubiis constituenda. Deinde autem in iis, quæ aut numerorum oratoriorum aut versuum arte adstricta sunt, cavendum est, ne verborum interpretatio ab artificiosa illa orationis forma discrepet. Velut quod Weber in sat. VIII, 202 scripsit: *damnat enim tales, habitus et damnat et odit*, id non solum propter sententiam perineptam reprehendendum est, (neque enim Gracchus illos gladiatores damnabat, sed nolebat eorum armis et habitu pugnare, quum retiarius esse mallet; nec, si homines damnasset, erat, cur gravius de habitu *(et damnat et odit)* diceretur;) sed propter male factam verborum sepa-

---

[1]) Ipsum Pinzgeri argumentum, etsi Weber eo ita commotus est, ut mallet de gemma alius coloris per æstatem sumpta intelligere, quasi de eo more magis constaret, levissimum est. Neque mos hic fuit, sed omnium commenta superans Crispini mollities. Et de leviore annulo agi docent primum ipsa verba *digitis sudantibus*, quibus vel hoc onus delicatulis digitis grave esse significatur, deinde proximus versus, cuius plane sunt obliti, *nec sufferre queat maioris pondera gemmæ.* Quibus verbis dici apertius potuit, fuga oneris magnarum gemmarum leviorem per æstatem annulum sumptum?

rationem. Etsi enim ad versus legem apte oratio insistit post *tales* in cæsura tertii pedis, naturali tamen ratione omnes ad accusativum pluralis numeri adiectivi *(tales)* cum subiecto accusativo substantivi eiusdem numeri coniungendum ferebantur, ut in cæsura quarti pedis insisteretur. Itaque recte *et* pro *sed* restitutum est, sed comma post *habitus* ponendum est (ut fecit Pinzger de verss. spuriis et male suspectis in Iuven. sat. p. 18.). Nec melius idem Weber in eadem satira v. 28 et 29 edidit:

rarus
Civis et egregius patriæ contingis, ovanti
Exclamare libet, populus quod clamat, Osiri
Invento.

Neque enim ullo modo participii dativus *(ovanti)* extremo versus loco positus a substantivi dativo divelli potest in eodem hemistichio post graviorem cæsuram posito; (quum enim *patriæ* a *contingis* distrahi nequeat, post *egregius* insistitur [1]). Sententia tantum abest ut melior facta sit, ut mihi minus bona videatur. In vulgata interpunctione *(contingis ovanti;)* exprimitur patria sibi de bono cive gratulans. In altero versu non opus erat dici, qui sacrum illud εὕρηκα exclamaret, ovantem id facere. Nec satis, opinor, ad naturalem verborum iuncturam et versus formam interpretes attenderunt in sat. V v. 121 et 122. *(Structorem interea, ne qua indignatio desit, Saltantem spectes et chironomonta volanti cultello;)* intellexissent enim, coniungenda esse *saltantem* et *chironomunta* (sic enim scribendum est ex optimo Schurtzfleischii cod. et

[1]) Contra in sat. XIV v. 16. 17 *nostra* recte refertur ad *materia*; nam post illa *animas servorum* exspectabatur solum *et corpora*, tum naturaliter insistebatur.

edd. vett.; etsi malim Græce exprimi χειρονομοῦντα), non *structorem* et *chironomunta*, neque ex participio substantivum inauditum (pro eo, quod est χειρονόμος) finxissent. Non chironomus aliquis præter structorem adhibebatur, (quale enim eius esset in hac re munus?) sed structor in cibo carpendo ἐχειρονόμει. Nam VI, 263 neque ad versum neque ad grammaticam et vim verborum attenderunt, qui in his verbis:

quanta
poplitibus sedeat, quam denso fascia libro,

aut non viderunt, ad vocem *fascia* verbum non omissum esse posse, quod in prioribus membris exprimatur, (ut Weber, qui languidissimum *illi adsit* nobis obtrudit,) sed repetendum *sedeat*, aut, hoc intellecto, non senserunt, non posse diversa esse huius verbi subiecta, sed unum (fasciam), nec verbum priore loco aliter poni, deinde alio sensu repeti. Itaque recte Manso in loco aperto hoc dici vidit: *quanta, quam denso libro, fascia sedeat poplitibus*, ut illud *quanta* deinde amplificetur; quem contra ita Rupertius et Weber pugnant, ut non solum de verborum iunctura nihil dicant, sed ne id quidem doceant, ubi *poplitibus sedere* sit *poplitibus se excipere*, (etsi Weber, quid verba significent, ignorans, videtur accipere pro eo, quod est *stare proiecto pede*,) nec cogitent, qui hoc statu utantur, contrahere se ac minores facere, non (ut illi narrant et narrare coguntur propter vocem *quanta*) extendi. Gravissimi ex mala verborum coniunctione errores orti sunt in septimæ satiræ v. 175 sqq., ubi ita scriptum est:

Tenta,
Chrysogonus quanti doceat, vel Pollio quanti
Lautorum pueros, artem scindens Theodori.

Poeta rhetorem alloquitur, quem schola vix alat[1]), eumque iubet, mutata arte, tentare (non quærendo, ut Rupertius exponit, sed experimento capto), quanti pueros doceant fidium et cantus, vilium artium (Iuvenalis et severiorum iudicio), magistri, Chrysogonus et Pollio. Iam hi quo modo artem Theodori scindere dicantur, (Theodorus enim Gadareus clarissimus fuit rhetor; vid. Spald. ad Quintil. III, 1, 17) adeo obscurum est, ut fuerint, qui Chrysogonum et Pollionem in rhetores converterent, contra cohærentiam loci et ipsius Iuvenalis testimonium (VI, 74 et 387), ac ne sic quidem exitum reperirent; nam scindere rhetoricam volunt esse omnia minima mansa tradere, cuius significationis nullum exemplum habent. Plerique tamen, nihil in hominibus novantes, *scindere* interpretantur *irridere*, contra usum loquendi, sententia languida. Cantor enim non magis rhetoricam curabat et irridebat, quam alias artes. Weber autem *scindere* esse vult *dilacerare*, *opprimere*, eodem sententiæ incommodo, et, quod evitandum putabat, non minus discedens ab usu sermonis. Hæc omnis difficultas tollitur, si, oratione in cæsura post *pueros* insistente, participium non cum proximis, sed cum eo subiecto,

---

[1]) Vulgo versus superiores inde ab 166 intelligunt de rhetore, qui scholam reliquerit et caussidicus factus sit. Verum nihil dicitur, cur in hoc novo vitæ genere non maneat. Itaque hærent aut hærere debent, ne alia commemorem, in particula *Ergo* v. 171, de qua Rupertius: "*ergo* has ob causas, nisi potius dictum pro *enimvero* aut *profecto*." Hoc est verba interpretari! Iuvenalis rhetorem describit, non scholæ valedicentem, sed, ut mercedem debitam a patre discipuli extorqueat, actionem in eum instituere coactum. Quod quia necesse sit, ipsaque merces, quæ tanta molestia constet, exigua, poeta suadet, ut artem mittat. Apparet, omnia de rhetore scholastico dici, non caussidico, etsi suam ipse litem persequitur.

quod in *tenta* inest, coniunxerimus. Iam lepide rhetor iubetur libellum rhetoricum, quo usus antea erat in arte tradenda, scindere et cantor fieri. Hæc est enim ars Theodori, non rhetorica universa (quæ non scinditur nisi ab iis, qui imperite tractando divellunt). Hoc nomine (Græci τεχνάς dicunt) compendia, systemata, aut quæ sunt alia nostra nomina, rhetoricæ, postea grammaticæ quoque, inscribi solebant. Vid. lexic. (etsi minus plene de ea significatione traditum est in Germanica Forcelliniani lexici editione) et Spald. ad Quint. I, 1, 26. II, 15, 4. V, 13, 59. X, 1, 15. Atque hoc quidem loco versus ratio tantum monstrat, posse hæc coniungi, non iungenda esse. Et tamen post illud *tenta* desiderabatur aliquid; itaque lectores antiqui, ubi ad tertium versum ventum erat, eo minus dubitabant *scindens* eo referre, quod de Pollione nihil addendum erat singulatim magis quam de Chrysogono. Itaque Iuvenalis non magis ambigue scripsit, quam, ut Græco utar exemplo, Euripides, apud quem Helena in tragoedia cognomini v. 414 dicit, ut quidem nunc interpungitur,

ὄχλον γὰρ εἰςπεσεῖν ᾐσχυνόμην,
ὥστ' ἱστορῆσαι τὰς ἐμὰς δυσχλαινίας,

idque sic intelligitur: verebar turbæ me immittere, ne videret malas vestes meas. Verum tum non ὥστ' ἱστορῆσαι, sed μὴ ἱστοροίη dicendum erat, nec ἱστορεῖν pro ὁρᾶν Euripides posuit. Insistendum est enim in cæsura et interpungendum:

ὄχλον γὰρ εἰςπεσεῖν ᾐσχυνόμην,
ὥστ' ἱστορῆσαι, τὰς ἐμὰς δυσχλαινίας,

id est, pudore enim propter vestes malas retinebar, quo minus turbæ me sciscitandi causa immitterem. Ἠισχυνόμην τὰς δυσχλαινίας εἰςπεσεῖν dictum usitata structura,

eo, quod facere pudet, per infinitivum elato, eo, propter quod pudet, per accusativum. Xenoph. Anab. II, 3, 22: *ᾐσχύνθημεν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους προδοῦναι αὐτόν.*

Alterius generis, divulsorum, quæ vel sola orationis forma coniungi iubeat, verborum, cuius ex Iuvenale exempla supra posui, duo ex aliis poetis subiungam. Apud Persium sat. I. versum 92 sic interpungunt: *Sed numeris decor est, et iunctura addita crudis,* et interpretando distrahunt; sed, ut nihil dicam de *crudis* illis, quæ per se dici volunt, Latinus homo neque *crudis* ab *numeris,* neque *est* ab *addita* seiunxisset, neque *est* primum intellexisset ita, ut esset *numeri decorem habent,* deinde ex eo *est* copulæ loco ad *addita* repetisset. (Multo minus probanda erant, quæ Meister commentus est, homo iurisconsulti acumine in rebus philologicis, quarum imperitus erat, abutens, multum ille a Cramero et eius similibus diversus.) In Catulli carm. 64 v. 103 editur: *Non ingrata, tamen frustra, munuscula divis Promittens,* ut sit sensus, munera non ingrata quidem obtulisse, sed tamen frustra. Nec tamen quisquam, quum legisset *Non ingrata*, ab his disiuncturus erat *tamen*, ut subsequenti vocabulo adhæreret, sed uno tenore continuaturus: *Non ingrata tamen frustra.* Et postulat idem sententia; alioquin enim hic versus cum superioribus omnino non coniungitur. Nec sane frustra munera obtulit; vovebat enim pro victoria Thesei, et vicit; nihil ad hanc rem pertinet insecuta Ariadnes calamitas. Nec grata sunt diis munera, quæ respuunt nec obsequuntur. Copiosius igitur, ut solet, Catullus eandem rem et adiectivo et adverbio expressit: Non ingrata tamen munuscula fuerunt et frustra oblata.

Non singulorum denique verborum, sed totius sententiæ male disiunctæ exemplum est apud Iuvenalem

in sat. VI v. 535 sqq. Versum enim 538 (*Et movisse caput visa est argentea serpens*) superioribus adiungendum esse, ut eo contineatur portenti expiandi descriptio, non, ut vulgo intelligunt, dei placati signum, patet tum ex particula *et*, tum ex verbi tempore (*visa est*), tum ex eo, quod post illa (v. 535.) *Ille petit veniam*, altera quoque sententia, qua precum deos flectentium vis significatur, ab eodem pronomine incipere debet (v. 539: *Illius lacrimæ meditataque murmura* etc.). Sed prope devenimus iam ad ea, quæ criticæ propria haberi solent in veterum scriptis tractandis, quum ab initio in interpretandi opera, quæ multo magis in his satiris exercenda est, nos versaturos dixerimus. Nec, quod efficere volebamus, plane prætermissum ullum videtur præcipuum eorum errorum genus, quos in verbis sententiisque poetæ enarrandis committi solere animadvertimus [1]).

Epimetrum

de Horatii satiræ secundæ libri primi versu 25 [2]).

Quum ad ea, quæ de Iuvenalis aliquot locis scripseram, novæ editionis causa relegenda aggrederer, recens a publica Horatii satirarum enarratione, occurrebat, ad ea, quæ de pravitate quadam obliquas significationes

[1]) [De aliis Iuvenalis locis disputabo fortasse simili modo posthac; materia certe collecta est.]

[2]) Non antea editum.

contra scriptoris mentem e verbis exprimendi dixeram maxime ad Iuven. sat. I v. 51 sqq., simili exemplo declaranda nihil aptius esse posse, quam si accurate explanaretur Horatii locus, qui est in satiræ secundæ v. 25, in quo in eodem prorsus genere a multis erraretur inde ab scholiastis. Eam disputationem eo magis ex scholarum commentariis excerptam hic inferere visum est, et quod magnopere illam pravitatem expellendam arbitror, a qua multi vix audent discedere, ne minus quam ceteri sapere videantur et ob eam rem male audiant, et quod exstat de illo loco pro contraria sententia prodita nuper disputatio A. Weicherti (in dissertat. de Iarbita Timagenis æmulatore inde a p. 429 ad pag. 458 ed. Lips.). Locus hic est:

Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt.
Malchinus tunicis demissis ambulat; est qui
Inguen ad obscaenum subductis usque facetus.

In longe plurimis codicibus *Malchinus* scribitur, *Malthinus*, quod in edito scholiastarum textu est, in paucissimis (unus nominatim citatur, Bentleii), *Maltinus* in paucis. Sed sub hoc nomine Acron tradit *Mæcenatem tangi;* idem Porphyrius plenius ita scribit, ut intelligas, nonnullorum eam fuisse suspicionem, non a veteribus, qui de personis Horatianis scripsissent, neque constanter traditam sententiam[1]); quamquam in huiusmodi re, ubi non de persona aliqua aut historia ex antiquitate eruenda agatur, sed de notissimi hominis tecta significatione, nihil ex illo fonte derivari potuisse, per se patet, neque quidquam ullam valere

[1]) *Sub Malthini nomine quidam Mæcenatem suspicantur significari; ab re tamen finxit; μαλθακὸς enim quasi μαλακὸς dicitur. Porro autem tunicis demissis ambulare eorum est, qui se molles ac delicatos haberi volunt.* Eadem fere habet Scholiastes Cruquianus.

auctoritatem. Scholiastas sequuntur, ut præcipuos nominem, Torrentius, Heindorfius, Buttmannus (Ueber das Geschichtliche und die Anspielungen im Horaz), quemque iam nominavi, Weichertus; dissenserunt Lambinus, Wielandius, F. A. Wolfius (in Analect. liter. 1. p. 267). Mæcenas si excluditur, Horatius generalem sententiam exemplo habitus et vestis e vita quotidiana, ut solet, sumpto et ob oculos posito ita declarat, ut ex turba homuncionem singulariter in vulgari aliqua pravitate excellentem et ob id tum notum, sed de quo nihil ad posteros perlatum esse minime mirum sit, in transcursu perstringat, quemadmodum facit statim proximo versu in Rufillo et Gargonio, quemadmodum initio satiræ Fufidium, alibi Nomentanum, Mænium, complures alios corripit. Nec dici quidquam possit, cur ea sententia non optima sit, quidve desideretur amplius. Malchini autem nomen, quod alibi non legi Weichertus mirum putat, si veri hominis sit, iam Bentleius eadem analogia, qua Paullini, Rufini, Balbini, similia, deduci ostendit ab usitato Malchi cognomine, quod in inscriptionibus est et ex quo deducitur altera quoque forma *Malchio*, quemadmodum ex eo, quod est *Rufus*, et *Rufinus* fit et *Rufio*, etiam *Rufillus*. Uno autem hoc loco id legi, non debebat mirari, qui in proximo versu Rufilli nomen miratus non est, non magis alibi positum, nec in hac ipsa satira Fufidii et Cupiennii aut in IV, 112 Scetani, ne alia corradam. Est hoc igitur ex iis, quæ mirari tum demum subit, quum suspiciones quærimus. Videndum est igitur, ecquid sit, cur ab hac interpretatione discedatur. Mæcenatem tangi dicunt. Id, si quidem esse hoc aliquid debet, non ita intelligi debet, ut, quod in certo homine Horatius reprehenderit, id ad Mæcenatem quoque, ut ad multos alios, trahi potuisse aut etiam Mæcenatis cogitationem Horatio

scribenti obversatam esse dicamus, sed ut Horatium, nullo alio homine notato, lectores suos de Mæcenate cogitare voluisse idque significatione aliqua ad eam rem accommodata consecutum esse iudicemus. Primum igitur iam dixi, nihil esse in universa sententiarum cohærentia, ex quo per se huiusmodi suspicio nascatur, nec id quisquam dixit; quo magis est eorum omittenda opinio, qui, quum Mæcenatem a poeta vix significatum esse posse intelligerent, ob eam solam causam, ne simpliciter eum locum interpretarentur, in quo scholiastæ obliquam significationem deprehendissent, alios quosdam homines advocarunt ex illorum temporum historia, prorsus nil curantes, qua eos nota insignitos ab Horatio putarent, velut Demetrium, Cn. Pompeii libertum superbum, aut Pompeium Menam. Sed ad Mæcenatis significationem redeamus. Eum mollissimum hominem ac delicatissimum fuisse et habitus externi negligentem constat, ut etiam, quod probrosum habebatur et dissoluti hominis, discinctus tunicis solutis in publico conspiceretur [1]). Hunc itaque aiunt esse, qui *demissis tunicis ambulet.* Miram argumentationem. Non iam id valde urgebo, quod Wolfius dixit, non idem esse, discinctum esse et demissis tunicis uti; in quo tamen est aliquid veri, quod Weichertus non vidit; nam ut tunicæ altius aut inferius cingendo longiores et breviores fiebant (conf. Quintil. XI, 3, 138), ita aliæ erant *demissitiæ tunicæ* (Plaut. Poen. V, 5, 24), *longæ* (ibid. 19), *demissæ* (Propert. IV (V), 2, 38 *Ibo mundus demissis institor in tunicis)* per se, quibus homi-

---

[1]) Testimonia de solutis tunicis sunt apud Vell. Paterc. II, 88, Senec. epist. 114, 4 et 6, Auctor. Eleg. de obitu Mæcen. v. 21 sqq., de mollitie et deliciis universis plura apud Tacitum, Senecam, Plinium, collecta a Weicherto et iis, qui de Mæcenate scripserunt.

nes molles ad crura a frigore defendenda utebantur contra veterem Romanorum morem; nisi quis putat, Catilinæ elegantem iuventutem, quam Cicero (Catil. II, 10) *manicatis et talaribus tunicis* uti dicit, discinctam, id est, negligenter vestitam fuisse. Itaque incommode sane, qui discinctum significaret, demissis tunicis esse diceret, quod latius patet. Sed hoc mittam dicamque quod gravius est. Quum multi sine dubio molles ac delicati essent Romæ, quorum nomina memoriae iidem scriptores non prodiderunt, qui in clarissimo homine et potentissimo id notarunt, non, quicunque Mæcenate vivo aliquem tunicis demissis ambulare dicebat, quod de universa mollium et delicatorum cohorte dici poterat, Mæcenatem ideo significabat, si alium nominabat. Itaque aliis argumentis demonstrandum est, Malthinum non vero nomine Malthinum esse, sed Mæcenatem. "At eiusmodi est nomen, ut, non mutata syllabarum quantitate, *Mæcenas* substitui queat." Scilicet sexcenta sunt nomina, in quæ id cadat. Verum non argumenti solum in eo nihil est, sed omnino ne id quidem ista observatio efficit, ut liceat Malthinum pro Mæcenate poni potuisse putare. Nam in amatoriis hoc carminibus factum esse, traditum est, a Romanis poetis, ut pro vero nomine aliud, non fictum subtiliter ad personam per etymologiam significandam, (quod illi in Malthini nomine factum putant, obliti, unde profecti sint,) sed peregrinum plerumque, usitatum tamen aut aliquando celebratum, perpetuo ponerent[1]), ut ab iis, qui secreti conscii essent, verum subiici posset. A satira Romana eiusque universa ratione hoc adeo est alienum, ut vel ob hanc unam causam omnis ista suspicio reiici

[1]) Longe tamen absum ab eorum sententia, qui quasi tabulas consignatas ad veras semper personas, res, tempora pertinentes, non carmina, se legere putant, quum elegiacos legunt.

debeat. Nihil in ea fictis agitur nominibus, sed veris notisque personis, ut, si hoc uno loco huiusmodi fictum nomen Horatius posuisset, quum præsertim Rufillum et Gargonium subiiceret, nemo, quo spectaret, intellecturus fuisset, sed potius omnes opinaturi, verum esse hominem, sed sibi ignotum. Verum de ipso nomine videndum est, in quo id latere suspicantur indicium, quod hactenus frustra quæsivimus. Id et alii ante et copiosa disputatione Weichertus a Græca radice ductum, quæ tamen etiam alias in antiquum sermonem Latinum propagines egerit (ut *malacus* est apud Ennium et Plautum), mollitiei significationem habere docent. In quo duo non vident. Primum accidit id, in quo alibi quoque labuntur interpretes, sæpius tamen ii, in quibus ferri magis potest huiusmodi ex etymologia vocum singularum significationes reperiendi studium, vetustiores, ut, obliti, Græcam Latinamque linguam aliquando non aliter ac nostras viguisse, eo modo veteres Græcorum et Latinorum scriptorum lectores ea tractasse putent et sensum docte eruisse, quo nunc id philologi faciant, et philologi suspicaciores quam subtiliores. Nam fuerit sane eius originis id nomen, ut est; tamen, quum id esset vulgo receptum et Latinam formam nactum et in aliam deflexum, nemo in eo magis originem respiciebat, quum audiebat, quam quum *Rufus* infinitaque alia cognomina aures circumsonabant; in nova et auribus insueta compositione Varro ita ludere fortasse posset, non Horatius; multoque minus id fieri poterat posita ea forma, quæ longissime ab origine et a Græca similitudine discederet, *Malthinus* [1]). Deinde miror tanto opere viros doctos

[1]) *Malchionem* apud Martialem III, 82, 32 Zoilum appellari putant tanquam mollem hominem; sed quum de Zoilo illo prorsus nihil constet, quæ sit alterius illius nominis ratio, incer-

id disputare, quod totum contra ipsos sit. Si enim *Malthinus* est *mollis*, non ad Mæcenatem mens lectoris convertitur, sed prorsus et ab eo et ab aliis omnibus certis hominibus abducitur, relinquiturque abstracta, ut vocant, notio in personam conversa, nomine imposito apertæ significationis, quo nihil esse ineptius et a loco poetæ antiquorumque more alienius illi ipsi, qui imprudentes disputando eo pervenerunt, confitebuntur. Nullum est igitur omnino Mæcenatis significati indicium. Estne etiam, cur significatus omnino putari nequeat? Est vero. Primum enim prorsus loci compositio Horatiana perturbatur, ad hunc pusillorum hominum coetum et exemplorum e turba arreptorum Mæcenate aggregato, homine tantæ dignitatis; quem quidem Horatius si, ut Weichertus putat, nondum amicus, sed ex civilis belli et proscriptionis memoria infestus, tanto opere gestiisset tangere, ut vel mutato, quod nusquam alias faceret, nomine aggrederetur, aliter et gravius aggressus esset; demissas tunicas licebat impune commemorare aperte. Verum est aliud præterea, quod totam rem evertat. Quum enim multi sensissent, scurrilem et ab Horatii Mæcenatisque coniunctione alienissimam esse illam sub ficto nomine Mæcenatis irrisionem, Weichertus, ut dixi, hanc satiram ante scriptam esse vult, quam Horatius Mæcenati commendaretur. In quo miror, virum doctum non cogitasse, scurrilitatem istam nihilo minus manere, quoniam quidem Horatius postea hanc satiram non mutatam ad ipsum Mæcenatem

---

tum est; multo minus quidquam ex Petronii Trimalchione efficitur, quod nomen et ipsum incertæ significationis est et, si illius est, quam volunt, aliam etiam rationem habet; nam aliter fingitur non abhorrens nomen personæ, in cuius ingenio describendo tota fabula versatur, aliter id comparatum esse debet, quod semel positum et aliis intermixtum intelligi quis velit.

cum cæteris miserit eique inscripserit [1]). Ergo hanc totam Mæcenatis significationem scholiastis reddamus, qui, ubi iis, quæ a superioribus acceperant, ipsi libere uti volebant, fere ruebant; ex quibus Acro, quum Mæcenas iam esset deprehensus, in altero orationis membro *(est qui Inguen ad obscaenum subductis usque facetus)* Agrippam significatum videre visus est. Iisdemque suam relinquemus sententiam in tertiæ satiræ loco, qui est inde a v. 29 ad 34, ubi Virgilium significatum putant [2]), ne Heindorfio quidem improbante, nec ullo indicio utentes et contra loci totius sententiam. Nam universe et generatim plura enumerantur, quæ offendere in aliquo possint, tum, quibus huiusmodi incommoda bonis

[1]) Satiras Horatii, excepta prima, eodem ordine scriptas esse, quo nunc legantur, multa sunt indicio; sed si quis ex singulis eruere temporis indicia voluerit, valde cautus esse debet; Weicherto accidit, ut (p. 454) satiram tertiam effecisse scriberet, ut Horatius, Virgilio Varioque intercedentibus, in Mæcenatis convictum et familiaritatem adscriberetur. Atqui iam in ipsa satira tertia summa familiaritas perspicitur (v. 63 et 64.) P. 453 Horatium scribit in satira quarta, (quam non multo post secundam scriptam esse patet; cur proxime post eam, nulla interiecta, scripta putetur, prorsus nihil est,) non magis quam antea in secunda viris apud Octavianum gratiosis pepercisse; p. autem 427 et 428 versum illum *Pastillos Rufillus olet, Gargonius hircum* ex secunda satira in quarta repetitum esse, ut poeta se excusaret, quod homines Octaviano familiares irrisisset; itaque, ut fit, quum in singulis aliquid affingitur, sibi contradicit. Sed bella est ipsa excusatio poetæ indignantis, se reprehendi, irrisionemque acerbius repetentis:

quod ineptus
Pastillos Rufillus olet, Gargonius hircum.

Sunt alia eiusdemmodi operose excogitata et composita, quæ vel leviter tacta corruunt. Sed hæc sine ulla in Weichertum contumelia dicta sunto, qua profecto indigna est eius eruditio et sedulitas quærendi.

[2]) *"Hic* d i c i t u r *pulsare Virgilium, qui indecori et corporis et habitus fuit."* Acro; cfr. schol. Cruqu.

et virtutibus obscurari debeant, dicitur. Quæ si omnia, non dico ad certum hominem, sed ad unum retulerimus, tota disputatio Horatii pervertetur. Nec erat, cur ex suis aliquem maximeque Virgilium deligeret et importuna sedulitate et officio ferendum esse doceret. Nam quod *pulsari*, id est, in malam partem tangi, Acro dicit, prorsus toti loco repugnat. Ex iis, quæ dixi de nominum fictorum usu, iam apertum est, quid sentiam de Weicherti opinione, in secundæ satiræ v. 67 post Acronem et scholiastam Cruquianum Longarenum Milonem esse putantis, quem proceræ staturæ fuisse (quod per se sane non magis nego, quam affirmo), mirifice concludit ex eo, quod Cicero ad Attic. lib. VI ep. 4 et 5 eum tecto nomine τὸν Κροτωνιάτην appellat, quasi id non ad nomen celebris athletæ et ad perpetua Milonis certamina fortitudinemque spectet. (Qui ludere velit, quærere ex Weicherto possit, unde sciat, ipsum illum Crotoniatam proceræ staturæ fuisse; nam multi brevi corpore robustissimi sunt.) Sed quamvis Milo longus fuerit, qui Horatio in mentem venit, quum longum dicere vellet, id est, Milonem, fingere vocem inauditam et quam nemo intelligeret? Nam quod Weichertus nomen ridicule effictum dicit, quid habent ridiculi literæ syllabæque nullius significationis? Itaque Longarenus nomen est hominis proprium. Qui autem scholia ad hunc locum inspexerit, is videbit, ea, quæ in libris de personis Horatianis legerentur, mire ab inferioris ætatis grammaticis confusa et perturbata esse, qui quum Milonem, Faustæ maritum, nominatum ibi reperissent, eum in Horatii quoque verba inferre studuerint, ubi soli moechi sunt. Itaque sub Acronis nomine alia est adnotatio *Villium* cum Annio (id est, Annio Milone) confundens.

III.

De loco Ciceronis in libro IV de re publica ad ordinis equestris instituta spectante disputatio[1]).

Quod in iis literis, quæ monumentorum fide et vetustatis memoria nituntur, studiose semper faciendum est, ut, accessione aliqua materiæ facta, primum exploretur, quid insit in iis, quæ reperta sint, quod ad quamque disciplinæ partem pertineat, deinde autem quæratur, quo modo recens inventa olim notis vulgoque traditis adiungantur, confirmentne ea et augeant, an commutent leviter aliqua ex parte, an plane aliquid convellant, in qua quæstione utrumque cavendum est, ne novitatis species aut nimis animum alliciat aut quodam modo deterreat, id longe acerrime in iis disciplinæ partibus agendum esse patet, in quibus et multæ magnæque dubitationes sint propter eorum, quæ in monumentis tradita sint, paucitatem, et ipsa tamen rei propositæ gravitas ad omnia diligenter anquirenda exhortari videatur. Huiusmodi est in antiquitatum Romanarum disciplina locus de ordine equestri, in quo de hominum discrimine quæritur et de gravissima illa parte populi, quæ inter eos, qui summæ rei publicæ præpositi sunt, et confusam plebis turbam

1) Scripta 1830 ad indicendam magistratus academici mutationem.

interiecta rei publicæ firmamenta magnam partem in se continet; in institutis autem ipsis permulta sunt nondum satis exposita, quædam, ad quæ exponenda tenue subsidium esse videatur in veterum monumentis, sive in initiis huius ordinis a plebe secernendi sive in ea, quæ postea rei publicæ liberæ primorumque imperatorum temporibus fuit, forma. Quod si obscurum esse putarem, multis exemplis et rerum falso traditarum et non quæsitarum, quum vel maxime quærendæ essent, confirmare possem [1]). Quo magis, si quod ad ea, quæ iam ante exstabant, novum de his institutis accessit testimonium, diligenter id considerandum est, quæque in huiusmodi disputatione una vera ratio est, videndum, quum quid a teste dicatur, tum quatenus ei credendum sit, et quo modo id, quod dicat, cum iis, quæ ab aliis dicta tenemus, coniungendum. Est autem instituti ad ordinem equestrem spectantis, cuius in ceteris monumentis antiquitatis tenuia

---

[1]) Ut unum exemplum ponam, is, qui nuperrime instituta ordinis equestris ætatis non antiquissimæ aliqua ex parte attigit, quum de notis censorum Romanorum ageret, Iarcke (Das censorische Strafrecht der Römer p. 65) eius ordinis hanc posuit descriptionem: *Einen besondern Stand bildeten nämlich die Geldreichen, deren Reichthum nicht in liegenden Gründen, sondern in grossen Geldbeständen beruhte, und die ihren Erwerb in merkantilischen Geschäften fanden;* in quo discrimen divitiarum constituit in hac re inauditum Romanis, apud quos census equester ex omnibus æqualiter conficiebatur, quæ censui censendo erant, exclusitque genus divitiarum apud illos honestissimum, in prædiis rusticis positum, relictisque in equestri ordine solis negotiatoribus et publicanis, omnes et in otio sine eiusmodi quæstu et in aliis negotiis viventes sustulit, ut nec iam Mæcenas nec Atticus eques maneat. Hoc fundamento posito, quum accesserit talis verborum interpretatio, ut, quod apud Livium scriptum est, *stipendia equis privatis facere* sit *stipendia equis ademptis, h. e. sine equis, inter pedites facere* (vid. ibid. p. 70), non potest non tota res perturbari.

quædam vestigia inveniebantur, minime totam rem declarantia, significatio multo apertior, et quæ de ipsa re dubitationem tollat, in fragmento Ciceronis libri IV de Re Publica, neglecta tamen et nescio quo casu ab iis, qui hos libros nuperrime ediderunt, et a Niebuhrio, V. Cl., obscurata. De ea re nonnulla disserere placuit, ne error recenti invento illatus inveterascat et alios, quemadmodum iam coepisse videbimus, gignat. Intelligo autem, ea, quæ disputaturus sum, et evidentiora futura fuisse, et, quam vim haberent ad alias huius de equestri ordine quæstionis partes, melius perspici potuisse, si cum universa eius loci expositione coniuncta essent; sed neque tantam rem hic aggredi possum neque aliorum disputationibus, quæ incertæ mihi videntur, uti; neque enim dissimulo, ut eum nominem, cuius præcipue in mentem venire hoc loco debet, ea, quæ Niebuhrius de centuriis equitum antiquitus descriptis exposuit Hist. Rom. vol. I. p. 449 sqq. ed. 2., non satis mihi probari. Sed de his, si quando perficere, quæ institui, potuero, dicam. Hic ex iis, quæ rei, de qua agitur, adiuncta erunt, tantum adsumam, quantum necesse erit, quantumque confirmari breviter poterit.

Ciceronis libri de Re Publica quarti fragmentum in codice Vaticano ita incipit: *** *gratiam. Quam commode ordines descripti, ætates, classes, equitatus, in quo suffragia sunt etiam senatus: nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quærunt aliquo plebiscito reddendorum equorum.* Hinc in indicem historicum editionis Maii a Niebuhrio relatum recte est: "Senatus suffragia in equitum centuriis erant." Ceterum nihil quisquam, quod sciam, ad rem declarandam attulit, nec largitio equorum reddendorum qualis esset, Maius satis expedivit. Interiecto deinde tempore, quum Hein-

richius hæc fragmenta Bonnæ ederet, hoc ita expressum est: *in quo suffragia sunt, etiam senatus*, qua interpunctione, nescio casune an Heinrichio iubente, sublata est eius rei, quam dixi, significatio. Quod Niebuhrius secutus (in *Duplik geg. Hrn. Steinacker* p. 10) significari hic celebrata illa VI suffragia iudicavit idque Heinrichium intellexisse, etsi numerum non addidisset. Ea auctoritas Moserum et Orellium movit, ut illam interpunctionem retinerent, probabiliterque Niebuhrium scribendum suspicari iudicarent: *in quo sex suffragia sunt.* Et erat sane necessaria mutatio; *in equitatu* enim *esse suffragia*, ridicule dicitur. Mirum tamen, hæc turbari in loco hactenus quidem aperto, ut de verbis iungendis ne minima quidem dubitandi causa sit. Patet, commodam populi civilem descriptionem laudari; eo enim spectant ordines, ætates, classes; (cfr. de Legg. III, 19, 44 de comitiis centuriatis: *Descriptus populus censu, ordinibus, ætatibus*, et de eadem re III, 3, 7: *Exin* (censores) *pecunias, ævitates, ordines partiunto, equitum peditumque prolem describunto;)* in hac autem re nulla usquam est mentio, nullus locus senatus, consilii publici. Quo igitur illa *etiam senatus* per se posita spectant? deinde quo illud ipsum *etiam?* Ita tanquam cauda adhærent verba *etiam senatus*, quasi mirandum sit, vel eum bene esse descriptum. Deinde, ut addatur numerus senarius, quid opus erat dici, in equitatu esse sex suffragia, quæ vulgo ne nomine quidem a reliquis centuriis equitum discernebantur? Maxime autem editores hæsissent, si de iis, quæ sequuntur, cogitassent; quæ enim illa utilitas, quam tolli multos cupere dicit, redditis equis? Profecto non tota illa descriptio, quæ non tollebatur. Equitatusne igitur descriptio? Nominaverat tantum equitatum, nullam utilitatem significarat, quæ isto modo tolleretur, ne quid

nunc dicam de ipsa re, equis publicis ab equitibus redditis. Præterea hæc ad equitatum pertinere non possunt, interiectis illis *etiam senatus*. Satis, opinor, apparet, prorsus necessariam esse eam verborum coniunctionem, quæ ante Heinrichium exprimebatur, (nec sane hæc aliter legi a veteribus ipse ordo verborum sinebat,) nec quidquam hic de sex suffragiis dictum. Hoc igitur iam constat, P. Africani Minoris ætate et superiori senatores suffragia tulisse in equitum centuriis, ad eosdemque pertinere, quæ proxime dicuntur, fuisse tum, qui, neglecta utili hac senatorum cum equitum centuriis coniunctione, eiusmodi largitionem cuperent, ut equi plebiscito aliquo redderent. Ex quo primum id intelligitur, quod ad ceteram quæstionem de ordine equestri non exigui est momenti, in centuriis equitum, quæ sane initio non aliæ erant quam turmæ militares equitum, neminem fuisse, nisi qui equum publicum haberet. Neque enim aliter, reddentibus equos senatoribus, sublata esset illa, quam dicit, utilitas. Atque hoc a me animadverti, mirabuntur, qui e vulgaribus antiquitatum libris didicerunt, equitem Rom. fuisse, cui equus publicus a censore tributus esset; sed multi non solum equestri censu fuerunt, sed equites appellati, qui equum publicum non habuerunt. Deinde iam concidunt, quæ Niebuhrius Hist. Rom. I. p. 456 de hoc loco disputavit, non, quod est, ad senatores, sed ad omnes equites hanc equorum reddendorum mentionem spectare ratus; quo loco præterea damnum illatum iis, qui equos reddere cogerentur, intelligit, quod nec rem permittere nec verba Ciceronis, dicam paulo post. Sed unum egregie animadvertit, ita hæc sub persona Africani proferri, ut res, quæ hic a nonnullis tentari dicatur, paulo post facta esse putari debeat, id est, paulo post C. Sempronium et M'. Aquillium Coss. (a. u.

c. 625. Varr.), et eius mutationis instantis sensum et reprehensionem a Cicerone Africano tributam esse.

Sed iam, quod a Cicerone dici vidimus, id quale sit, consideremus. Ac primum supererant antea, ut supra significavi, vestigia quædam huius instituti; commemorantur enim apud Livium pauci quidam senatorii ordinis homines equum publicum habentes, M. Livius Salinator et C. Claudius Nero, censores, alter ab altero equum vendere iussi (a. u. c. 550), et L. Scipio Asiaticus, cui post consulatum equus a M. Catone et L. Flacco censoribus ademptus est (a. 570); ex quibus exemplis, quum singularia essent, homines docti se non expediebant; Manutius tamen, Grucchius, Dukerus suspicando partem aliquam veritatis attigerunt[1]). Neque multum absum, quin ipsum Livium parum ad veterem morem attendisse putem, quod ambos *forte* censores equum publicum habuisse scribit; nihil tamen adfirmo. Valerius quidem Maximus, qui *propter ætatis robur* equum habuisse narrat, rei parum intellectæ, quam a Livio sumpsit, causam excogitavit, falsam certe, si Livium Salinatorem quindecim post primum consulatum (a. 535) annis stipendia equestria factitasse putavit. De C. Gracchi et Cn. Pompeii exemplo postea dicam.

Ipsum autem institutum quam rationem habuerit, videndum est. Quum enim censu ad militiæ genera cives describerentur, et ad hæc suffragia comitiorum accommodarentur, ita ut, qui ex summo censu ad militiam equestrem delecti et scripti essent[2]), sua haberent

[1]) Liv. 29, 37 (coll. Val. Max. II, 9, 6) et 39, 44, et ad priorem locum Duker. et quos is laudat.

[2]) Scio Niebuhrium, in primis equitibus ex plebe scribendis census rationem habitam esse concedentem, horum posteros primis temporibus hereditario iure eum locum tenuisse ita con-

suffragia optima condicione, primum, etsi de censu senatorio antiquissimi temporis nihil traditur, commemoranturque exempla pauperum senatorum (Liv. II, 16. 33.), dubitari tamen non potest, quin aut ab initio aut admodum mature census equestri maior senatori præstitutus

---

tendere, ut aliam rationem cogitatione comprehendi posse neget. Sed hoc mihi (etsi difficile est de hac re a reliquis institutis seiuncta disputare) plane sumpsisse, non probasse, et ita sumpsisse, ut a veri similitudine multum discedat, videtur. Nam neque causam in re positam ostendit neque testimonia neque ullum vestigium eius rei postea mutatæ. Mihi quidem et a toto consilio descriptionis illius militaris abhorrere hoc videtur, militiæ locum et civilem ad facultates singulorum accommodantis, et a rei publicæ Rom. ingenio, in qua ordinis et dignitatis iure coniunctæ hereditaria propagatio nulla umquam fuit. Patriciorum enim genus erat, ut plebeiorum, non ordo; nobilitas inferioris ætatis iure civili a ceteris non discreta. Illud quoque animadverto, non intelligi, qui potuerit in tali re publica, qualem sub regibus fuisse ipse vir celeberrimus putat, non describi populus, sed pars aliqua seligi et ad perpetuam dignitatis possessionem vocari. Ipse sane de patriciorum origine fabulas eiusmodi dudum expulit. Quod autem Polybii loco utitur VI, 20. non potest iis verbis (πλουτίνδην αὐτῶν γεγενημένης ὑπὸ τοῦ τιμητοῦ τῆς ἐκλογῆς) significari, *instituto, ut descriptio a censore censu fiat,* sed tantum, *facta a censore descr ptione.* Perfectum scriptor posuit, ut non repetitam et ad singulos delectus accommodatam descriptionem equitum significaret, sed perpetuum quasi *κατάλογον*, ex quo ad singulas expeditiones equites deligerentur (γεγένηται δὲ ἤδη πλουτίνδην ἡ ἐκλογή). Nec Polybius, si diversam deligendi normam significasset, priorem omisisset, quum superioris ætatis diversum delectus ordinem notaret. Eorum, qui censum haberent, in equo tribuendo dignitatis delectum habitum, plane consentio, propagatumque ad filium ex eo, quod pater equo publico meruisset, splendoris aliquid, certum est. De universo patriciorum numero equestri ordini adnumerato et in sex suffragiis comprehenso similia dici possunt. Nam et nimis magnus equitum fit numerus (loquor de patriciis Serviani temporis) et nimis exigua vis patriciorum in *comitiatu maximo* populi Romani.

fuerit, frustraque sit, ut in simili declamatione alii multi, Plinius Maior (in præf. lib. XIV), qui, veterum temporum simplicitatem admirans, postea senatorem equitemque censu fieri coeptum narrat. Nullum enim potest esse consilium hominum *ad vitæ finem rei publicæ præpositorum*, *stipendium non accipientium*, *a quæstu remotorum*, (antiquissimæ sunt enim leges, quæ senatorem publicum redimere vetant, nec novum inventum Q. Claudii senatores a mercatura arcentis, Liv. 21, 63,) nullum, inquam, tale consilium, ab Atheniensium aliorumque senatu longe diversum, esse potest, nisi ex civibus summo censu. Neque ullum puto reperiri in historia Romanæ rei publicæ inferioris temporis ante Augustum novum institutum, quod ad timocratiam spectet, ut vel propter hanc causam originem certi census senatori præstituti antiquissimam iudicem, nec opus esse contra eos, qui infimi temporis hoc esse putant, eo argumento, quod iam a. u. c. 540, quum ex censu servi ad militiam navalem darentur, plures senatoribus imperatos legimus, quam ceterorum ulli (Liv. 24, 11). Itaque censu quidem eo senatores a primis temporibus erant, ex quo equites scribebantur, ut hactenus mirum videri non debeat, hoc datum summo ordini, ut omnes equum publicum haberent et in equitum centuriis essent, quum ex ceteris hominibus equestri censu deligerentur, quibus equus attribueretur. Notissimum est enim vel ex Liv. V, 7, non omnibus assignatum fuisse; nec sane poterat; quum enim ex publico pecunia daretur, certus numerus equorum esse debuit [1]. Oritur autem alia quæstio. Militares enim

[1]) Hæc sunt illa *æra equestria* (*portiones* nos diccremus), quæ ut plura fierent, M. Cato suasit, id est, quemadmodum recte I. F. Gronovius interpretatur, ut pluribus ad equos publicos alendos pecunia assignaretur, (non ut amplior ea pecunia

erant equi. Quousque autem antiquissimis temporibus equiti militandum fuerit, de eo nihil puto traditum; nec tamen veri ullo modo est simile, diutius militasse quemquam inter equites legionibus additos, quam pedites legionum, quæ educebantur, id est, ad annum quadragesimum sextum (sive coeptum sive plenum; vid. Nieb. H. R. I. p. 460). Intra hoc spatium postea decem stipendia exigi poterant (Polyb. VI, 19, 2. Plut. C. Gracch. 2. Liv. 27, 11: *ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent).* Quærendum igitur videtur, ii, qui legitima stipendia equo publico confecissent, si senatores non essent, retinuerintne equum et in centuriis equitum consenuerint, an equo reddito in iis esse desierint, quemadmodum pedites anno quadragesimo sexto in centurias seniorum transscribebantur. Mihi reddidisse veri simile videtur quum ex rei natura (inutiliter enim equus aleretur apud eum, qui stipendia non faceret, et contra totius instituti consilium, eratque potius transferendum ad alium id æs equestre), tum propter locum Q. Ciceronis in comment. de petit. cons. c. 8 extr., ubi aperte in centuriis equitum (quibus ordinem equestrem totum sua ætate non comprehendi satis declarat,) adolescentes tantum ponuntur[1]). Ut autem illo tempore,

---

esset); vid. Prisc. 750 P. (1, 317 Kr.); cfr. Gronov. de Pec. Vet. III, 2, p. 125 ed. Lugd. et de appellatione æris equestris Gai. Institt. IV §. 27. Ceteri igitur aut inter pedites militabant aut equis privatis merebant; hoc primum a. 351 in obsidione Veiorum factum, Livius narrat (V, 7), posteaque usitatum videtur. Sed hoc quale sit et quam vim habuerit ad formam ordinis equestris, quæ postea fuit, quum in eo omnes erant ingenui, qui censum equestrem habebant, non est huius loci persequi.

[1]) Admonet me hic locus, ut occurram, si quis in tota hac disputatione neglectam obiecerit commutationem comitiorum centuria-

mutata iam universa ratione militiæ, etiam equestris, totus ille equos publicos assignandi mos tantum vetustatis causa retinebatur, ita antiqua quoque forma retenta videtur. Augustus tamen in transvectione equitum post longam intercapedinem revocata (ea est autem eorum, qui equum publicum habent,) *senio* vel aliqua corporis labe insignibus permisisse aliquid dicitur (Sueton. Octav. 38). Sed huius testimonii, præsertim de re post longam perturbationem reducta, minor vis esse videtur. Unum, quod video dici posse, non omittam, fieri posse, ut id plebiscitum, quod in fragmento libri quarti de re publ. significatur, reddendorum equorum veniam paulo latius dederit, non solum senatoribus, sed qui confectis stipendiis essent, ita ut ex Q. Ciceronis loco concludi non possit, antea hos non retinuisse equos. Nec omnino verba hoc excludunt, etsi Scipio de senatoribus loquitur. Non reddidisse autem equos, qui stipendiis exactis essent et ultra militarem ætatem provecti, de antiquissimo tempore contendent, qui hereditariæ dignitatis inesse in hac re aliquid volunt, quibus me non adsentiri ante dixi[1]). Sed ad eam rem, a qua primum nostra profecta disputatio est, hæc quæstio ita pertinet. Si enim antiquitus equites, confectis stipendiis, in centuriis nihilo minus erant, facile intelli-

---

torum incertum quo tempore factam. Sed equites equo publico postea quoque sua seorsum suffragia in suis centuriis tulisse, satis est. Id constat, tum ex ipso loco de re publica (antiquior est enim illa comitiorum mutatio), tum ex hoc Q. Ciceronis; cfr. Cic. pro Mur. 26, 51 et ad Fam. XI, 16. Descriptas aliter fortasse et numeratas et ceteris adiunctas fuisse has centurias, non nego.

1) Vix monendum, nihil hic confici appellationibus illis *iuventutis*, *floris iuventutis Rom.*, similibusque; eæ ad eos, qui militabant, spectant; quæritur, num in centuriis manserint, qui non militarent.

gitur, quomodo in iis esse senatores potuerint non magis militantes, quorum præsertim maior pars sine dubio stipendia equo publico confecissent, antequam in senatum legerentur, quo tempore observabatur, ne quis magistratum caperet, nisi qui decem stipendia fecisset (Polyb. VI, 19, § 4). Vel sic tamen aliquos in senatum venisse credibile est, qui vel equo privato vel pedites meruissent. Quod autem dico, senatores non militasse, hoc ipsum intelligo, stipendiis confectis plerumque senatores factos, non vacationem singularem datam. Postea quidem, quum ex iis fere solis, qui magistratus ceperant, senatus supplebatur, senatorem militasse non lego nisi aut exercitum ducentem aut legatum aut tribunum militarem, (consulares tribunos militum plures collegit Duk. ad Liv. 36, 17, 1), aut voluntarium (Liv. 22, 49). Sin autem ceteri tamdiu in iis centuriis erant, quoad stipendia confecerant, deinde in alias transscribebantur, singulare sane, senatores equum publicum retinuisse, sive hoc ab ipsis initiis descriptionis Servii Tullii repetendum est sive postea ortum.

Sed revertendum est ad Ciceronis locum, unde hoc ita fuisse constat, ut de iis verbis, quibus mutatio veteris instituti significatur, pauca dicamus. In iis enim et Maius et Niebuhrius (H. R. I. p. 456) largitionem illam equorum reddendorum aliter, ac fieri debet, intelligunt. Putant enim, equos redditos cum detrimento reddentium (unde Niebuhrius de damno compensato cogitavit), ut, quæ inde redacta in publicum pecunia esset, per largitionem effunderetur. Primum ipsa verba *nimis multis stulte* &c. et deinde *largitionem quærunt* ostendunt, non de populari tribuno largiendi materiam quærente Scipionem loqui (eum enim aliter reprehendisset), sed de iis, qui largitionis spe ducti maius commodum tolli non intelligerent, senatus in equitatu suffragia. Tum *largitio*

reddendorum equorum non est pecuniæ in ærarium redactio ex ea re, multo minus huius pecuniæ largitio, sed ea ipsa, quæ in equis reddendis est, cuiusque participes fiunt ii, qui, quum equum habuerint, cum commodo reddunt. Scipio itaque (id est, Cicero, et Gracchanarum legum et largitionum in libris provecta ætate scriptis perpetuus reprehensor et coniunctionis senatus et ordinis equestris, quam ipse se consulem stabilivisse putabat, vehemens admirator,) senatores largitionibus tribuniciis faventes significat, qui onere equi publici liberari vellent, reddendi potestate plebiscito facta. Oneri enim fuisse equum publicum, quamvis honori esset (qui tamen honor a senatore non desiderabatur,) eiusque ademptio ignominiosa, non ex hoc solum loco, qui ad id demonstrandum sufficit, quum aperta sit verborum sententia, sed aliunde quoque certum est. De antiquissimo quidem tempore negat Niebuhrius, et ex hoc vel maxime [1]) efficit, equites non ex maximo censu scriptos esse, quod ridiculum et insanum fuisset, si divites fuissent omnes equites, pecuniam ad equos emendos et alendos attribuere. Verum illud certe multo insanius fuisset, in tali descriptione militiæ ab universo populo ex censu rei publicæ præstandæ uni alicui generi commodam militiam et lucrosam constituere. Itaque omnes consentire debent, il-

[1]) Vel potius ex hoc solo. Nam Livii verba 1, 43: *Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera*, eam vim, quam iis tribuit (H. R. I. p. 451), non sane habent. Neque enim onera sola dicit equi emendi et alendi, neque a pauperibus equitibus. Ipsum additum *omnia* ostendit, eum, exposita descriptione populi ad militiam, de superioribus universe hæc addere. Omnia belli militiæque onera sumptusque graviores a pauperibus in dites inclinatos dicit. Itaque statim subiungit non minus generaliter: *Deinde est honos additus*, eaque addit, quæ non minus ad peditum quam ad equitum centurias pertineant.

lam pecuniam talem fuisse, ut non locupletaret equites, sed sumptus faciendos levaret; idque ipse vir celeberrimus sequitur, quum quærit, qui tanta summa opus esse potuerit, in quo quod eius coniecturis addam, non habeo. Ne id quidem consentaneum est, nullum hos pro portione onus militiæ sustinuisse una cum ceteris civibus. Itaque illa pecunia non aliam vim habuit, quam ut id compensaret, quod *plus quam pro portione census* equiti necessario insumendum esset. Quid igitur prohibet, quin equitem de suo aut æque multum aut plus, quam primæ classis peditem, insumpsisse in militiam putemus? Nihil igitur est, cur negemus, quum in Servii Tullii descriptione peditum militia ad censum accommodata esset, præcipuumque armatura et loco genus militum ex prima classe esset, eandem rationem in eo militiæ genere, quod antiquitus honestissimum præstantissimumque putabatur, obtinuisse, id quod et veteres tradunt non ex incerta fama nec rhetorice exornantes et posterioris ætatis instituta illinc orta et aliorum populorum comparatio confirmant. Sed hæc ad antiquissima tempora spectant. Postea autem quæ fuerit ratio equi dandi pecuniæque ad alendum assignandæ ratio, ignoramus; aliam fuisse, quam olim, satis est certum; oneri autem, ut dixi, fuisse equum, constat tum ex eo, quod Æbutio sacrorum Bacchanalium indici præmii loco datum est inter alia, *ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum adsignaret* (Liv. 29, 19, 4), tum ex eo, quod Augustus, reducto veteri transvectionis more, nonnullis beneficii loco reddendi equi veniam dedit (Sueton. Octav. 38)[1]. Reddendi quæ fuerit ratio, nescio. Unum addo, ne quem forte prætermissum turbet, mirantem, voluisse

[1]) Hæc composuerunt iam, quos laudat Duk. ad Liv. l. c.

quemquam reddendo equo ex centuria equitum in aliam transire. Antiquitus quatenus suffragii condicione equites primæ classis centuriis præstiterint, in tanta huius rei obscuritate non constat; in recentiore autem comitiorum centuriatorum forma, ad popularem rationem magis accommodata[1], vix magni hoc momenti fuit.

Dixi initio, Niebuhrium secutus, hanc mutationem, quam Scipio multos cupere ait, postea factam. Eius rei videor mihi satis apertum testimonium reperisse, locum illum Q. Ciceronis, quem supra posui, ex quo sane tum in centuriis equitum senatores non fuisse perspicuum est; nec ita in epistola ad D. Brutum (ad Fam. XI, 16) eas M. Cicero commemorasset, ut fecit, si aliter fuisset. Sed duo clarorum hominum exempla opponi huic sententiæ videntur posse. C. Gracchum, quum ex Sardinia, in qua pro quæstore fuerat, redisset, apud censores accusatum esse Plutarchus dicit et se oratione defendisse[2]. Id fieri vix potuit nisi in equitum recognitione et transvectione, in qua notissimus est hic accusandi mos. Gracchus itaque, quum a. 628 quæstor factus in senatum venisset, a. 630 equum publicum habuit. Vix opus est propter hanc causam post hunc annum factum putare, quod quinque ante annis Scipio Ciceronianus parari significat. Veri enim simile videtur, senatorem factum apud eos censores, qui primi deinceps crearentur, transvectum esse et equum reddidisse aut saltem ad id tempus equum retinere potuisse. Similis fere res est in Cn.

[1]) *μεταβέβληται εἰς τὸ δημοτικώτερον.* Dion. Halic. IV, 21.

[2]) Plut. Gracch. 2. Huius orationis, quæ a Cicerone (Orat. 70, 233) et a Charisio *apud censores* appellatur, eadem verba, quæ Plutarchus Græce, Gellius XV, 2 Latine posuit, pluribus adiectis. Ibi *ad populum in concione* habita dicitur. Censores concionem advocabant et dare poterant.

Pompeio, quem, quum primum consul esset, equum ad censores adduxisse, Plutarchus narrat (Pomp. 22). Sed hunc primum magistratum is cepit et tum in senatum venit. Itaque apud censores, qui tum erant, equum reddidit. Et ad redditum equum spectare videntur ipsa Plutarchi verba, qui ad consores accessisse dicit *παραιτούμενον τὴν στρατείαν*[1]). Neque aliud ullum reperiri puto vestigium senatorum in equitum centuriis sive turmis numeratorum post tempus illud, quo eam, de qua diximus, mutationem factam esse expositum est.

Satis dictum videtur, ut intelligatur, quale sit id, quod ex Ciceronis loco ad cognitionem institutorum rei publicæ Romanæ efficitur.

---

[1]) Miro enim errore vir eruditissimus, Schæfer, *τὴν στρατηγίαν παραιτούμενος* edidit ex uno cod. Nihil ad censores pertinet renunciatio dignitatis imperatoriæ, nec ulla talis renunciatio fuit, nec Pompeius tum imperator. Plutarchus quid scripserit, satis ostendunt proxima.

IV.

De L. Attii didascalicis commentatio [1]).

Qui artium et literarum in diversis populis origines et progressus ita inter se componunt, ut non in altera parte laudanda, altera reprehendenda consistant, in quo plerumque iniquitas non mediocris est, sed naturales et necessarios modos cognoscere studeant, quibus populorum ingenia excolantur, iis, quum a Græcorum literis ad Latinas transierunt, singularis videri debet celeritas quædam cursus et, ut ita dicam, ante tempus, non perfecta, sed alio quodam modo adulta forma. Quum enim Romani, nondum quidquam habentes, quod peregrinorum literis opponerent, non incitamentum aliquod aliunde ad ea, quæ propria sed rudia essent, expolienda accepissent, sed incidissent in Græcorum artes maturas iam et prope senescentes easque transferre ad se studerent, ita tamen ut ceteroquin in Græcorum ingenii vitæque rationem non transirent, primos illos nisus et conamina, primam denique illarum literarum formam, quas ex sui populi ingenio nascentes sensimque læte et cum luxuria quadam in altius crescentes primitivas appellaverim, quodam modo transsilierunt. Quod enim antiquissimam aliquam fuisse Romanorum poesin eamque ab Ennio aliisque obrutam esse putavit vir egregius, qui nuper e terris

[1]) Programma in festo natilitio regis a. 1831.

discessit, Niebuhrius, neque apertis testimoniis illam opinionem neque vestigiis manifestis confirmavit; nec, si illa poesis fuisset, cessisset subito rudi Græcæ artis imitationi, quæ ne postea quidem satis ubique populum tenere radicesque agere potuit, ut in scenica poesi apparet. Itaque mihi, ut eadem imagine utar, qua olim utebantur in historia literarum Latinarum ad temporum rationem distribuenda, nulla videtur esse harum literarum adolescentia, etsi aliqua fuit rudis ætas; hæc enim in eo elaborabat, ut peregrinam literarum excultarum formam nondum præparata ad eam rem materia et elementis ad se transferret; adolescentia autem ea videtur appellanda, quum ingenium alacre et vegetum a primis conaminibus progressum vires exercet opesque promit et formas, quibus eæ contineantur, ipsum sibi fingit, non sine legibus (nam tum quoque leges sequitur, quas ipsa natura præscribit, easque sensim non verbis sed ipsis operibus exprimit et proponit,) sed legum tamen nondum gnarum, et ita ut operis sui rationem sibi non reddat. Latinis quum hæc suæ formæ fingendæ sive necessitas sive occasio legumque non cognoscendarum sed reperiendarum erepta esset, celerius eo pervenerunt, ut in literis de sua opera eiusque ratione, forma, legibus, *aliquo* modo cogitarent; neque enim eadem est meditationis vis, quum sensim rebus, quas ipsi tractamus, cogentibus nostra sponte ad eam deducimur, et quum ea non solum impellitur aliunde, sed, quibus aliquatenus sibi satisfaciat, parata ab aliis accipit. Sed hinc alia sequuntur. Primum iam non mirum videtur, quod ipse populus minus, quam Græcorum aliquot gentes, literarum particeps est factus, etsi eius rei etiam aliæ fuerunt causæ; in quo interdum, qui iudicant, iniuriam faciunt populi ingenio; interdum non potuisse placere populo Romano peregrinæ

originis literas dicunt, quod verum est, si ita intelligitur, non ideo placere non potuisse, quod earum tota forma a proprietate populi prorsus abhorruerit, sed quod nemo quidquam plane intra se recipiat ac suæ naturæ adiungat, quod tum ei detur, quum nondum præparatus sit, etsi idem alio tempore accepturus facile esset, quum aliquid ipse afferret, cui id ædhærescere posset. Tum vero ex singulari hac literarum antiquissimarum apud Romanos ratione factum est, ut apud eos maturius ea studiorum genera nascerentur, quæ apud Græcos literas adultas et vetustate corroboratas comitata sunt, de literis earumque quum natura generibusque et formis tum monumentis et historia simulque de sermone disputatio et erudita quæstio, quæque erant cetera apud veteres criticorum et grammaticorum propria; ad quorum ipsam artem disputandique genus non mediocrem apud Latinos vim habuisse videtur, quod non multiplicem usum liberrimosque ingeniorum conatus, ne amplam quidem monumentorum materiam hæc studia subsecuta sunt; eodemque pertinet, quod apud Romanos, si a literarum initiis tempus numeramus, maturius multo quam apud Græcos ipsi rerum gestarum narrationi adiunctum est peculiare antiquorum institutorum rituumque cognoscendorum et describendorum studium. Nunc quidem temporum iniuria magis etiam patere videtur hæc Græcarum Latinarumque literarum diversitas, quod, amissis superioris ætatis monumentis, si a Catonis de agricultura libello discedimus, eorum, quorum opera prosa oratione scripta exstant, antiquissimus Varro est, grammatici operis auctor. Augent autem rei admirationem, qui literarum, quæ ante Ciceronis ætatem fuerunt, historiæ imaginem, ut fit fere in iis temporibus contemplandis, quorum rara monumenta exstant, nimis contrahunt, nec animadvertunt, plures illo

temporum spatio inde a Livio Andronico contineri quasi ætatum successiones, quibus admodum diversa fuerit literarum forma. Sed maturi huius eruditionis studii exemplum nescio an nullum sit notabilius quodque magis ea, quæ dixi, declaret, quam, de quo hoc loco paucis disserere constitui, quod id insigni errore nonnulli tollere student, L. Attii, poetæ tragici, sine dubio inter antiquos ponendi, cuius tempore nondum poesis Latinæ forma constituta erat, in multis generibus tenuia tantum initia facta [1]). Is enim *didascalicon* libros scripsisse traditur, in quibus nomen ipsum et fragmenta, quæ paulo post proferentur, de poesi scenica eiusque historia erudite disputatum esse ostendunt, mirum, ut videtur, scribendi genus illa ætate apud Romanos, nondum admodum remotis scenæ initiis, et in illo homine, quod apud Græcos a nemine poetarum scenicorum tractatum est, a grammaticis Alexandrinis poetisque, qui poesin cum grammaticis studiis coniungebant, diligenter excultum. Id unde originem et nomen habuerit et quale fuerit, post

---

[1]) De rebus Attii nihil est, quod dicam; neque enim refellenda est opinio primum a Baylio (Dict. critique s. v. *Accius*) iacta, quam ab ipso pæne eversam alii quidam recoxerunt, nuperi quoque lexici Forcelliniani editores Germani ab Italo petendam putarunt, de duobus Attiis poetis pro eo, quem veteres semper simpliciter L. Attium poetam appellant, in quem omnia optime conveniunt. Natus erat, teste Hieronymo, a. u. c. 584 (a. Ch. 170 Mancino et Serrano coss.); vitam, ut ex Valer. Max. III, 7, 11 intelligitur, eo usque produxit, ut Iulium Cæsarem viderit, non, ut imperite post alios putat Bothe (Fragm. Tragic. Lat. in vol. V Poet. Scen. Lat. p. 157), dictatorem, sed C. Iulium Cæsarem Strabonem Vopiscum, oratorem et poetam tragicum, qui a. u. c. 667 (87) ædilitius periit. Convenit, quod Cicero se adolescentem cum eo sæpius collocutum significat (Brut. 28, 107), ut, si a Cicerone viginti annos nato auditus est, plus quam octoginta annos vixerit.

Casaubonum (ad Athen. VI. p. 235 e.) exposuit A. Boeckhius (in Corp. Inscriptt. Græc. I. p. 350 sqq.), auctores autem enumeravit A. Meineke (Quæst. Scenic. spec. III p. 1-7). Ex veteribus enim monumentis, quibus notata erant scenica certamina et quæ ad ea pertinebant, quæ ipsa διδασκαλίαι appellata videntur, Aristoteles librum effecerat inscripseratque διδασκαλίας, in quo nihil aliud quam illa monumenta collegisse disposuisseque videtur, ut efficeretur index, ex quo perspici posset, quæ fabulæ quorum poetarum quibus temporibus per quos quo eventu actæ essent, quæque essent horum similia, eodemque modo alia διδασκαλιῶν corpora ab aliis confecta fuisse videntur. His fontibus Alexandrini grammatici aliique utebantur scenæque historiam scriptis complectebantur, qui tamen non διδασκαλίας libros inscripserunt; sed Callimachi erat πίναξ τῶν κατὰ χρόνους καὶ ἀπ' ἀρχῆς γενομένων διδασκαλιῶν, Carystii Pergameni liber περὶ διδασκαλιῶν.

Horum igitur exemplum secutus Attius didascalicon [1]) libros inscripserat, quibus simile argumentum paulo amplioribus finibus comprehenderat. Nam primum Græcos et Latinos poetas persecutus erat, quamquam diutius in horum operibus moratum puto, deinde præter scenicum genus nonnulla ad alias historiæ poesis partes pertinentia videtur adiecisse, quamquam falso ex eo, quod de Homero et Hesiodo aliquid initio operis disseruit

[1]) Hanc esse veram formam, quæ est in duobus Prisciani, uno Charisii, uno item Nonii loco, non *didascalicos* libros (quod item dici posse Mercerus putabat ad Non. p. 134, quod extrita extrema litera *in didascalico libro I* et similia legebantur,) vidit Osann. Anal. crit. p. 62. Sed *didascalicorum* Latina forma a grammaticis appellari non potuisse, nihil est, quod credere cogat. Cfr. Weichertus loco infra citando.

et quod alicubi diversa esse poematum genera dixit, omnia poesis genera omnesque ætates eum complexum esse concluditur. Iudicia quoque de ipsis poetis poematisque interposuisse, ex fragmentis patet. Prosa oratione scriptos fuisse libros, ut Mercerus recte iudicaverit, frustra fuisse, qui fragmenta in versus digerere studuissent, quum ipsa argumenti exemplorumque græcorum ratio tum ea evincunt, quæ apud veteres scriptores inde citantur, apertissime Gellii loci et fragm. libri noni (ultra quem nullus citatur) apud Nonium. Sed, ut ante in unum collecta sint, quæ ad eos libros cognoscendos pertineant, quam ad dubitationem de iis motam accedamus, afferendum esse videtur, quicquid ex iis libris superest reliquiarum. Locos scriptorum iam alii indicarunt, emendandorum fragmentorum perbrevium parva est copia.

Ex libro primo duos locos Nonius citat, alterum pag. 341 Merc. (de var. signif. serm. v. *mactare*): *Accius didascalicon* (vulg. *didascalico*) *libro I: Sapientiæque invictæ gratia atque honoris patera Nestorem mactavit aurea* (qui, ut Mercerus intellexit, ad Iliad. XXIII v. 615 sqq. spectare videtur); alterum p. 514 (de indiscr. adverb. v. *inimiciter*): *Accius didascalicorum libro I: Placare hostem ferocem inimiciterque accensum.* Priscianus p. 709 P. hæc ponit: *Actius in primo didascalicon: Falsidica, audax, gnati mater pessimi, odibilis, natura impos, excors et fera.* Gellius lib. III. c. 11 ita scribit: Accius autem (supra *L. Accium poetam* nominat) in primo didascalicon (v. *didascalico*) levibus admodum argumentis utitur, per quæ ostendit, Hesiodum natu priorem. *Quod Homerus*, inquit, *cum in principio carminis Achillem esse filium Pelei diceret, quis esset Peleus, non addidit; quam rem procul*, inquit, *dubio dixisset, nisi ab Hesiodo iam dictum videretur. De Cyclope itidem*, in-

quit, *vel maxime quod unoculus fuit, rem tam insignem non præterisset, nisi æque prioris Hesiodi carminibus vulgatum esset.*

Secundum librum bis citat Nonius. P. 165 (de honest. et nov. vet. dict. v. *redhostit*), posito verbi *redhostire* exemplo ex Attii Amphitruone, addit: *Idem didascalicon* (v. *didascalico*) *lib. II: Ut dum velint brevitatem consequi verborum, aliter ac sit relatum redhostire sponsum.* In extremis Mercerus tentat: *elatum, redhostit responsum;* ex quibus *responsum* verum videtur, *elatum* incertum, *redhostit* falsum. P. 178 (de hon. et no. vet. dict. v. *temerius*) hæc affert: *Acc. didascalicon (didascalico) lib. II: Sed Euripides, qui choros temerius in fabulis.* Idem Nonius librum octavum citat p. 194 (de indiscr. gener. v. *balteus*): *Accius didascalicon libro VIII: Auctoribus manuleos, baltea, machæras.* Pro *auctoribus* in margine exemplaris bibliothecæ universitatis Haun., quod G. J. Vossii, Marqu. Gudii, Jo. Alb. Fabricii fuit, adscriptum est: *f. ductoribus;* deinde *manuleas* scribendum est, ut Scheller in lexico monuit.

Noni libri tria fragmenta sunt, primum apud Charisium lib. I p. 114 P.: *Accius quoque didascalicorum nono: Nam quam varia sint genera poematorum, Bæbi, quamque longe distincta ab aliis, nosce;* ubi scribendum est: *distincta alia ab aliis;* alterum apud eundem est lib. II p. 195: *Statim. Accius in didascalicon IX: Vectigalia legerant vestra et servantur statim; pro statute et ordinate.* Vox *legerant* corrupta est. Priscianus denique p. 603 P. hæc habet: *Accius in IX didascalicon* (græcis literis scriptum est): *et magnificissime excellissimeque honore;* pro quibus Krehl e codd. paulo melius edidit: *magnificissimi excelsissimi honore,* recte altero adiectivo mutato. Sed præter hæc, quæ nominatim e

didascalicon libris citantur, eodem pertinere recte iudicantur ii veterum scriptorum loci, ubi L. Attii testimonio, non nominato libro, tanquam in re non ignota, in rebus, quæ ad scenæ historiam spectant, utuntur. Itaque recte Vossius in libro de poetis Latinis, a quo non dissensisset Baylius, si satis rationes suas Vossius exposuisset, ad hos libros retulit, quæ a Cicerone in Bruto de miro errore Attii in tempore primæ actionis scenicæ constituendo scripta sunt c. 18, 72: *Attius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento scripsit Livium, annis XXX post, quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus; docuisse autem fabulam annis post XI C. Cornelio, Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. In quo tantus error Attii fuit, ut his consulibus XL annos natus Ennius fuerit; cui quum æqualis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos consules, et Plautus et Nævius.* Eiusdem libri alter est locus eodem referendus, ut Lange vidit (Vind. Trag. Rom. p. 3 not.), c. 64, 229: *Attius iisdem ædilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, quum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset.* Ex didascalicis item repetita sunt, quæ Gellius ex Varronis libro affert III, 3: *Marcus autem Varro in libro de comoediis Plautinis primo Accii verba hæc ponit: Nam nec Gemini nec Leones nec Condalium nec Anus Plauti nec Bis Compressa nec Boeotia unquam fuit, neque adeo "Αγροικος neque Commorientes, sed M. Aquilii;* quo loco admodum dubium est Aquilii nomen, cuius poetæ comici nulla mentio est, nisi quod apud Gellium eodem capite paulo superius scribitur, *Boeotiam* comoediam Aquilii esse dici; nam in Varronis de eadem comoedia loco, de L. L. V p.

75 B. (VI p. 266 Sp.), in codicibus pro nomine est *alii;* in Gellii autem priore loco varietas lectionis adnotata non est, inferiore in codd. est *M. Hatrutici* et *M. Accii Titi* et fortasse alia, ut non improbabilis sit sententia Popmæ *Atilium* substituentis [1]). Eiusdem capitis initio Gellius, qui Plauti fabulas curiose lectitarint, dicit nec indicibus Ælii nec Sedigiti nec Claudii nec Aurelii nec *Accii* nec Manilii super his fabulis, quæ dicantur ambiguæ, credituros; quo loco Attius propter eosdem didascalicon libros nominatus videtur.

Atque hæc fragmenta et vestigia totam operis illius formam non satis declarant; verum, ut ab initio dixi, memorabile maxime id est, fuisse omnino huiusmodi Attii libros. Sed hoc ipsum ortus est, qui negaret et omnia alia doceret, Fridericus Osannus, cuius ego disputationem ante aliquot annos proditam, non paucis oblivionis et inconsiderantiæ erroribus implicatam, ut solet huic viro in novis inventis, quorum cum credulitate quadam paulo est cupidior, accidere, non putarem accurate refellendam, nisi et Langius in Vindiciis Tragoediæ Romanæ eam improbare ausus non esset et plane pluribusque verbis probasset prætér Bothium, qui in toto hoc genere leviter admodum est versatus (Fragm. Tragic. Lat. p. 1), et Bæhrium (Hist. Litt. Rom. p. 45) [p. 80 ed. 2] Augustus Weichertus (in comment. de Lævio poet. p. 46 ed. Lips. 1830), ut iam latius serpere error videatur. Osannus enim, quum in Analectis Criticis (poesis Rom. scenicæ reliqu. illustrantibus. Berolin. 1816) p. 89 sqq. de anno, quo acta esset prima apud Romanos

[1]) In Varronis loco Spengel aliorum coniecturam *M. Accii* (Plauti) probavit; nec certum est, utram famam ibi Varro significare voluerit; sed Varro Plautum, non M. Accium citare solet.

fabula, quæreret uteretarque loco supra a me commemorato Ciceronis ex Brut. c. 18, efficere studuit, non L. Attium illo loco a Cicerone nominatum esse, neque eius fuisse didascalicon libros, sed Attii cuiusdam Prætextati Philologi, grammatici apud Suetonium (de illustr. Gramm. 10) commemorati, Sallustii et Asinii Pollionis cultoris. In quo eatenus præiverat, quod Osannus non dicit, Gronov. ad Gell. III, 3, ut L. Attii poetæ didascalicon libros fuisse negaret. Rationibus autem Osannus utitur (p. 61 sqq.), primum quod incredibile sit, Attium errorem quadraginta fere annorum in anno primæ Livii Andronici fabulæ constituendo committere potuisse, deinde quod tam vastæ et latæ eruditionis opus Romæ a Romano homine illo tempore confici non potuerit, tum quod Attii fama, si tale eius opus exstitisset, non ita obscurata esset, ut in Attio nihil præter eius poeticam virtutem cum laude prædicaretur; postremo quod non sit veri simile, Attium, qui apud Gellium III, 3 inter grammaticæ Latinæ auctores, qui omnes post Attium tragicum vixerint, nominetur, eundem esse atque hunc. Itaque primum omnibus illis locis, in quibus Attii didascalica nominatim memorantur, uno Gellii, duobus Charisii, quattuor Nonii, duobus Prisciani, pro Attii nomine sine ulla inconstantia perscripto (nam *Accius*, *Actius*, *Attius* apud librarios eiusdem sunt nominis formæ,) Ateii sufficit, cuius nusquam vestigium in hac re est; deinde quod apud Gellium III, 11 scriptum est *L. Accius poeta*, extremum vocabulum abiicit; Nonii autem quinto loco (p. 165) quod nec *Idem* in *Ateius* facile mutari poterat nec Ateio tragoedia Amphitruo simul tribui, a librario pro Ateio Attium illatum, deinde, eodem nomine præcedente, *idem* scriptum iudicat. Tum vero, quod nihil valitura erant ea argumenta, quibus ad hæc mutanda impel-

lebatur, nisi omnem rei scenicæ historicam commemorationem ab Attio amolitus esset, apud Gell. III, 3 bis Ateii nomen reponit, ante omnia vero in Ciceronis Bruto l. c. Alterius autem Bruti loci (cap. 64) plane est oblitus, qui, quod nullis machinis effici potest, quin ibi L. Attium poetam de scena fabularumque actione scripto tradidisse videamus, totam illam disputationem evertit. Sed quum Varro (de L. L. V p. 100 Sp. IV p. 28 Bip.) Attium ita commemoret, ut tragoediam respicere non videatur, ibi quoque Ateius subiicitur. Sed nominantur apud Nonium (p. 61 de prop. sermon. s. v. *porcæ)* Attii Parergon libri, apud Gellium (XX, 3) et Nonium (p. 150 de hon. et no. vet. dict. s. v. *perperos* et p. 156 de hon. et no. vet. dict. s. v. *ponderitatem)* Pragmaticon, et ex his quidem afferuntur, quæ ad scenam pertinere videantur. Præterea eundem horum esse et didascalicon scriptorem Gellius in præf. significat, qui, de nominibus, quibus auctores librorum ad eruditionem spectantium usi essent, loquens, *est*, inquit, *qui πραγματικὰ et πάρεργα et διδασκαλικὰ (inscripserit)*. Itaque etiam hi Ateio dantur, bis, quod monere oblitus est, apud Gellium *poetæ* appellatione eiecta. In quo paulo post apparebit, quum grammaticum prosæ orationis scriptis ditare vellet, poëtam simul effecisse. Satis hoc est sane critici moliminis. Mirum est tamen, non venisse in mentem quærere, quid esset causæ, cur in his libris tam pertinaciter librarii Ateii nomen in Attii mutassent, quum, ubi ceteroquin Ateii nomen citaretur, Attium non substituissent. Sed de hoc ipso Ateio primum videamus; qui ob solam nominis similitudinem electus est, ut Attio succederet; neque enim extra hanc controversiam ullum est vestigium, quod eum similia argumenta attigisse ostendat. Is grammaticus libertinus non admodum celeber

raro ab aliis scriptoribus et ab iis grammaticis, quorum nos libros habemus, citatur, nec, ut videtur, nisi addito propter eam causam *Philologi* cognomine; sic enim citatur a Plinio in indice auctorum libri quarti, a Festo s. v. *Naucum*, *Ocrem* (e libro glossematorum), *Orchitis* (e collectaneis), *Stroppus*, *Tudites*, *Vacerra*, a Charisio I p. 102 et p. 108 P., a Servio ad Æneid. I v. 601 (605), denique, ut ipse Osannus coniecit, a Priscian. 8 p. 792 P. (ubi vulgo est *Alpheus Philologus)*; nam quod a Servio ad Æneid. I, 273 et V, 45 Ateius nominatur simpliciter, is Capito videtur esse, longe illustrior, a cuius coniectaneorum argumento non abhorrent, quæ ibi traduntur. Unus superest Plinii Maioris locus in indice auctorum libri XXXII, ubi *L. Ateii* nomine hunc Philologum significasse videri potest. Eius ne libros quidem multos superfuisse, ex ipsius Suetonii verbis intelligi potest *(ex commentariis eius, quamquam paucissimi exstent)*. Nec sane, quæ apud grammaticos exstant didascalicon fragmenta, ex grammatici eiusmodi scripto citata esse possunt. Afferuntur enim verborum priscorum et poetice fictorum *(redhostire*, *inimiciter*, *temerius*, *perperus*, *perperitudo*, *ponderitas*, *statim* pro *ordinate)* auctoritates, quas non ex illius generis libris posteriores repetebant [1]). Nec quisquam, qui non hebes sit, in illis *Falsidica*, *audax*, grammaticum Ciceroniani temporis, sed tragici veteris scribendi genus agnoscet. Pragmaticorum quoque locum Gell. XX, 3 plane ita citat tanquam veteris poetæ, quem explicet, non grammatici, ex quo rem discat. Sed de Cicerone et Varrone

[1]) Raro in singulari aliqua forma vocabuli testimonio utebantur vetustiorum grammaticorum, qui eam dedita opera et re quæsita posuisse viderentur, in quo genere ipse Ateius Philologus apud Charisium p. 102 citatur.

res etiam apertior. Censet Osannus, Ateii florem incidisse in priorem vitæ Ciceronis partem, ioculari prorsus argumento, quod Asinius apud Suetonium Ateium *primum* inter Romanos Philologi cognomen adscivisse tradat (quod ne tradit quidem, sed tantum eum adscivisse; etsi illud verum est), Cicero autem Ep. ad Att. XIII, 12 eo nomine ut pervulgato iam utatur. Sane Cicero *hæc* φιλολογώτερα dicit; itaque Osannus, si considerate scripsisset, vocabulum φιλολόγος ab Ateio inventum videretur credere. Erat Ateius Antonii Gniphonis discipulus. Gniphonis autem ætas cum priore Ciceronis vitæ parte fere congruit, qui quum Cicerone prætore, id est, 40 annos habente, etiamtum vixerit, nec omnino quinquagesimum ætatis annum excesserit (Suet. de ill. Gramm. 7. cfr. Schütz. Prolegg. ad libr. ad Herennium), decem summum annis Cicerone maior esse potuit; discipulus autem minor aliquanto fuisse Cicerone videtur; nec id abhorret ab eo, quod Sallustium et post eum Asinium Pollionem coluit. Sed utut hæc sunt, nec Cicero huiusmodi grammaticum libertinum obscurum ita simpliciter in Bruto nominasset, eiusque rationes cum Attici amici comparasset et refellisset, nec Varro huiusmodi hominis se etiam ætate inferioris verba tanquam singularis auctoritatis in ea re, in qua ipse princeps habebatur, in veteris scenæ historia, in suum librum transtulisset (Gell. III, 3), multo vero minus, quum de voce aliqua recondita disputaret (de L. L. l. c.), admonuisset, hanc esse, quæ apud Ateium legeretur. Sed ita cupidus est Osannus Ateii illius ubique inferendi itaque ruit, ut etiam, quod Sallustium historiam componere aggressum *breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus, quas vellet, eligeret, instruxit* (Suet. de ill. Gramm. 10), propter hunc privati usus commentarium inter historicos vetustos La-

tinos, quorum Cicero initio libri primi de legibus censuram agit, (qui sermo habitus eo tempore fingitur, quo nondum Sallustius ad historiam aggressus erat,) ponendum putet, legendumque I, 2, 7, ubi Sigonius ex codd. bonorum omnium vestigiis *(Acrum) Macrum* restituit, *Ateium*. Ex quo iam, qui cum Asinio Pollione vixit, Ateius efficitur L. Sisennæ amicus et eiusdem ætatis, id est, (nam Sisenna Hortensio a. 640 s. 114 nato maior erat, Cic. Brut. 64, 228,) fortasse magistro suo maior [1]; et, qui ipse se in Græcis literis magnum processum habere, in Latinis nonnullum, scripsit (vid. Sueton. l. c.),

[1]) De Sisennæ ætate quæstionem instituit A. Weichert in commentatione de C. Licinio Calvo Poeta § 4. p. 99 ed. Lips., qui dum premit Velleii temporum notationem parum accuratam (in unum enim locum coniecit homines aliquantum disiunctos, ut oratores Africanum, Lælium et L. Crassum, M. Antonium), Ciceronis locum, quem posui, interpretando pervertit, in quo nihil putat de tempore dici, sed de Sisennæ oratoria facultate ita iudicari, ut medius ei inter Sulpicium et Hortensium assignetur locus. Vim facit verbis (*interiectus inter duas ætates*, tum *maiorem, minorem*); et præcesserat: *Inferioris* [quam Sulpicius ceterique] *ætatis erat proximus L. Sisenna*; ætate medius inter utrumque, facultate utroque inferior satis aperte dicitur, in quo nihil est absurdi; nec aliter Vossius intellexit. Contra Weicherti interpretatio plane est absurda, in qua hoc dicitur, Sisennam inter duas ætates interiectum *maiorem* consequi non potuisse, quæ tamen *maior non fuerit*, quoniam Sisennæ ætatem hoc loco non significari et præterea eum Sulpicio priorem fuisse statuit. Sisennam (nec dubito quin sit historicus, quum nihil addatur, ut de homine notissimo) cum Hortensio floruisse patet etiam ex Senec. præfat. lib. I Controv. p. 66 Bip. Ellendt (Prolegg. ad Brut. p. CII), vulgarem rationem secutus, prætorem inter peregrinos a. 676 s. 78 Æmilio Lepido, Lutatio Catulo coss. facit; verum, qua id nititur, inscriptio a F. Ursino memorata admodum suspecta mihi est; (et utebatur falsis Ursinus; vid. Orell. Inscriptt. Latt. Vol. I. p. 66;) nam Ciceronis fragm. ex orat. I. pro Cornel. (p. 966 Græv. Vol. IV p 2. p. 450. Orell.), quod de historico intel-

a Cicerone Latinis literis instructus, non Græcis significatur [1]).

Satis est ex hac causa sublatus Ateius iste et ornamentis fictitiis privatus, patefactumque simul, quanta testimoniorum consensio sit, Attio poetæ didascalicon libros vindicantium, ut iam videndum sit, qualia sint, quæ his auctoritatibus opponuntur, argumenta. Ex quibus illud vix attingendum est, quod nisi honorifice et adiecto poetæ titulo Cicero hominem, quem tanti fecerit, illo Bruti loco non commemoraturus fuisse dicitur et errorem castigaturus. Nam neque, cur poetæ appellatio in notissimo homine unoque eius nominis scriptore necessaria fuerit, video, (nec est in cap. 64,) neque, cur non licuerit simpliciter sine ullo verborum honore aut contumelia gravem errorem refellere. Ipse autem error (nam id altero loco ponitur,) etsi mirus est profecto in re et testata nec veteri admodum et cum reliqua scenæ historia coniuncta, tamen nulla est causa, cur ab Attio eum committi potuisse negemus, ab alio autem docto homine, qui in eiusmodi rebus quærendis et scribendis singulare studium posuisset, non longe ab eodem tempore commissum dicamus. Neque enim tempus interiectum inter Attium, qui Ciceronis ætatem senex attigit,

---

ligendum esse Asconius docet, prætorem urbanum fuisse videtur ostendere, ut qui Cn. Cornelii, civis, bonorum possessionem dederit P. Scipioni. Non videtur dubitandum, quin idem recte intelligatur apud Cic. Verr. II, 45 et IV, 15.

[1]) Quoniam errores in hoc homine commissos notare incepi, addo O. M. Mülleri et Bæhrii (hist. lit. Lat. p. 278, p. 376 ed. 2), Sallustium extremam vitæ partem *in consuetudine elegantis philosophi, Ateii Prætextati* transegisse, et Vossii et Bæhrii (p. 285, p. 388 ed. 2), Asinium Pollionem breviario rerum Rom. ab Ateio instructum narrantium, ex male intellecto Suetonii loco, ubi apertum est, id ad Sallustium pertinere.

et alterum illum, qui aliquanto ante Ciceronis Brutum Varronisque librum de comoediis Plautinis editum scripsisse putabitur, tantam rei ignorationum adferre potuit. Rem conficit, quod non a solo Attio, sed ab alio scriptore eiusdem fere ætatis in ea re erratum ostendere possum. Sed notandus est antea alius Osanni error, qui ipse in hac quæstione de prima fabula apud Romanos acta non semel labitur. Alia post videbimus; nunc hoc. Quærit, quibus ludis illa fabula acta sit, rem vix quærendam; sed tamen Ateium, in tempore falsum, nescio cur ludorum nomen recte edidisse iudicat; actam igitur fabulam ludis Iuventatis, qui anniversarii fuerint. Verum nulli unquam ludi anniversarii Iuventatis fuerunt; alia sunt enim *sacra* Iuventatis, quæ ex Ciceronis ad Att. I ep. 18 huc transfert, ludique Iuvenales a Nerone imperatore instituti; satisque aperte ille, quem Ateium pro Attio appellat, *votivos* ludos propter victoriam factos dixit, ut si in aliud tempus res reiiceretur, etiam ludi alii quærendi essent. Ne voti quidem, opinor, ulli antea Iuventati ludi, cui simul ex eodem illo voto ædes dedicata cultusque constitutus est. Testis est rei Livius hist. lib. XXXVI, 36 §. 5. 6. Sed a Livio ludi illi ex Salinatoris voto non, ut ab Attio, C. Cornelio, Q. Minucio coss. a. 557 s. 197 facti narrantur, sed P. Cornelio Scipione Nasica, M'. Acilio Glabrione coss. a. 563 s. 191. Eodem autem anno ludos ob dedicationem ædis Matris Magnæ Idææ factos refert, *quos*, inquit, *primos scenicos fuisse*, *Antias Valerius est auctor*, *Megalesia adpellatos*, quæ verba aliam sententiam non habent, quam hos ludos primos omnino scenicos fuisse, adpellatos autem Megalesia, ut maior etiam sex annis sit Valerii error, quam Attii; nec licet cum Dukero (ad Liv. XXXIV, 54, 3) eam tantum rem a Valerio traditam illis verbis putare,

quam tribus annis ante Livius notat P. Africano II, T. Sempronio Longo coss. a. 560 s. 194, Megalesia ludos scenicos tum primum ædiles fecisse, ut et Megalenses ludi antea fuerint, sed non scenici, et scenici, sed non in Megalesiis. Omnino ex eo, quod id, quod de uno quodam genere ludorum erat dicendum, ad ludos omnes translatum ab aliquo est, ipsaque ludorum nomina (Megalesia, Romani) et genera (scenici etc.) inter se permutata, isque error negligentia ad plures manavit, confusio quædam in tota hac re talis effecta est, ut errorum seriem vix persequi possimus; ad nostram rem satis est, potuisse illud tam negligenter scribi ab Attio, etsi facile errorem animadversurus erat, si attendisset [1]).

---

[1]) Qui hæc paulo accuratius attigerunt, laudat Duker ad Liv. l. l. et ad XXXIV, 44, 5. Negligentia, non rei ignoratione, lapsum esse Valerium, apparet ex eo, quod, ut ex Asconio ad Cic. Cornel. p. 100 H. patet (coll. disput. nost. de Ascon. p. 72 not.), sedes ordinum in theatro secretas a. 560 s. 194 narraverat. Ut tota res perspiciatur, componam, quæ tradita sunt, verique similem, si non veram, dissensus originem monstrabo. A. 550 s. 204 Cethego et Tuditano coss. primum Megalesia facta sunt, accito ex Phrygia Matris Idææ cultu, sine scenico apparatu (Liv. XXIX, 14). Fieri potest, ut aliquis, quod postea scenici erant, statim fuisse putarit, ut accidit Dacerio ad Festum v. *Salutaris*. Osanno nescio quid acciderit, qui Megalenses *iam antiquissimo regum tempore institutos* narrat (p. 58). Sed scenicos primi fecerunt ædiles curules anni 560 s. 194 P. Africano II, Ti. Sempronio Longo coss. (Liv. XXXIV, 54, 3). Hoc ita acceptum ab aliquo est, ut primi omnino ludi scenici in eum annum coniicerentur. Sed eodem anno facta erat celebris sedium senatorum et plebis in theatro discretio. Ea a Valerio Antiate (vid. Ascon. l. nuper c.) et Livio (XXXIV, 44, 5 et 54, 4) recte in ludis Romanis facta tradi videtur, sed propter celebritatem Megalensium huius anni ad eos translata res est fortasse ab aliis, certe a Cicerone in orat. de harusp. resp. (in ea, quæ nunc exstat, c. 12) et Val. Max. II, 4, 3; fuerunt etiam, ut is, cuius nomen apud Asconium illo loco

Negat deinde Osannus illo tempore eiusmodi opus ab eo homine confici potuisse; quod his primum sine causa, ut supra dixi, omnia poesis genera complexum statuit; deinde quod vastæ et latæ eruditionis opus appellat, recte sentire videtur, si, primum illis finibus argumenti positis, quid aut nos aut fortasse Alexandrinus aliquis criticus postulaturus esset, quærimus; Latinorum illorum didascalicon scriptor quam late evagatus sit, quam operose in singula inquisiverit, nescimus. Nam quod *summæ pro illa ætate doctrinæ* librum fuisse dicit, et de chori negligentiore iam apud Euripidem usu *fusius* expositum fuisse, quam pro Attii ætatis eruditione, quam late fusa fuerit illa disputatio, non constat; doctrinæ

---

excidit (vid. comm. de Ascon. l. c.), qui ludos votivos ipsorum consulum commemorarent. Id alii consulum auctoritate institutum narrabant, ut Cicero in orat. de harusp. resp. et alii apud Liv. XXXIV, 54, 8, verius, ut videtur, alii censorum Sex. Ælii Pæti et *C. Cornelii Cethegi* (Liv. XXXIV, 44 et Valerius Antias). Iam qui hoc anno primos ludos scenicos actos errore, ut dixi, credebant, eam rem coniungebant cum Cethegi nomine. Hinc factum, ut in ipsius C. Cornelii Cethegi et Q. Minucii Rufi consulatum a. 557 s. 197 transferretur scenæ origo, ut ab Attio factum videmus, quum præsertim eo anno ludi Romani *magnificentius, quam alias, facti et lætius spectati totique ter instaurati* essent (Liv. XXXIII, 25). Denique a. 563 s. 191, quum templum Matris Idææ dedicaretur, magnificentius sine dubio eius ludi facti sunt; itaque fuerunt, qui hoc demum anno scenicam actionem additam traderent, deinde eo, quo ostendi, errore, omnino hoc anno primos ludos scenicos actos, ut Antias (Liv. XXXVI, 36). Sed eodem anno Iuventatis ludi facti; itaque ad hos idem translatum; hoc errore cum altero, quem exposui paulo ante, coniuncto oritur tota Attii ratio. Non dico hunc errorum ordinem certum esse, quum ne Livium quidem singula sine confusione tradidisse præstare possim; sed patet causa errandi. Recentiorum perturbationes huius rei omitto. Osannus, quum tamen data opera dissensum illum Attii et Ciceronis tractaret, totum hoc de ludis ignoravisse videtur; Dukerum miror Ciceroniani loci rationem non habuisse.

laudem non detraho libris pæne ignotis, sed tamen ea ex eo non confirmatur, quod Cicero gravem errorem notat, Varro de Plauti comoedia dissentit, Gellius scriptorem frigidis argumentis usum iudicat; et sunt sane frigida. Græcarum quidem literarum ea cognitio, ut aliquid de tragicis dicere posset, non dubitandum est, quin in Attio fuerit, qui multas fabulas a Græcis ad Romanos transtulit. Sed ipsa est diligentius consideranda dubitatio, quod cum iis, quæ initio huius commentationis diximus, coniuncta est, cadatne genus totum scriptonis in Attium eamque ætatem. In quo cavendum est, ne, quod superius attigi, nihil interesse credamus inter tempora valde diversa, constituendumque accuratius, inter quos homines, qua literarum ætate Attius vixerit. Nam si Livii Andronici aut Nævii aut Ennii etiam tale scriptum ferretur, iure dubitaretur. Esset enim non minus fere mirum, quam quod vulgo de L. Cincio Alimento traditur, quem eo tempore, quo primus annales rerum Romanarum Latinos Fabius edidit scribendæque historiæ tenue initium factum est, de verbis priscis, de fastis, de re militari, de consulum potestate similiaque scripsisse narrant; qui error, in quo etiam Niebuhrius fundamentum disputationis aliquod ponit (Hist. Rom. II p. 10 ed 2), olim a Longolio animadversus est, nuper a Zumptio (in Iahrbüch. f. wissensch. Critik. 1829. II. N. 12) sublatus. Verum Attius, inter quem et superiores illos interiectus erat Pacuvius, dimidio seculo maior, vixit cum C. Lucilio, qui etsi natu minor fuit, tamen ante Attium est mortuus; grandior eius ætas in id tempus incidit, quo grammaticorum studia Romæ fervebant (vid. Sueton. de illust. gramm. c. 3), habuitque pæne æqualem, paulo ætate inferiorem, L. Ælium Stilonem Præconinum, huius studii pæne principem inter Romanos, Varronis magistrum,

qui a. 654 s. 100 Metellum Numidicum in exsilium secutus est, quemque Cicero, qui cum Attio exactæ ætatis sene collocutus est, adolescens seniorem audivit (Brut. 56, 207). Sævius quoquo Nicanor (Sueton. de ill. gramm. 5) et Aurelius Opilius, qui a. 662 s. 92 P. Rutilium Rufum in Asiam est secutus, quum antea Romæ philosophiam, deinde rhetoricam, ad extremum grammaticam docuisset (Suet. l. c. 6), Attio senescente floruerunt. Atque hoc tempore quanto opere huiusmodi studia apud Romanos viguerint, patet vel ex Lucilii exemplo, qui libro nono satirarum orthographica ita tractavit, ut de singulis literis præcepta deinceps poneret, et in his rebus auctor a posterioribus citatus est (vid. fragm., maxime Quint. I, 6, 8; I, 7, 15; I, 7, 19; Vel. Long. de orthogr. p. 2214 et 2220 P., Scaur. de orthogr. p. 2255). Erant docti homines et literis instructi, carminum existimatores, ut Persius ille, cuius Lucilius se iudicium reformidare significabat. Exercebatur ab ipso Lucilio versibus critica quædam poematum censura (Gell. XVII, 21: *clariorque tunc in poematis eorum obtrectandis Lucilius fuit*; coll. Horat. sat. I, 10, 53 sqq., ad quem locum Porphyrius scribit, Lucilium in tertio maxime et nono et decimo libro Attium et alios reprehendisse [1]). Patet iam, nota-

[1]) Miror nunc volgo extremum versum ita interpungi et explicari, quasi Lucilius, quum de se loqueretur, aliis omnibus a se reprensis se præferre solitus sit. Nihil magis ab Horatii consilio alienum, quam stultissimæ huius arrogantiæ criminatio; utitur enim hac ratione, ut libertatem illam vel in optimo poemate partes quasdam reprehendendi iam ipsum Lucilium secutum ostendat eiusque, quem ipse reprehenderit, exemplo se tueatur doceatque, omnino errare eos, qui huiusmodi iudicia semper e superbia nasci credant. Itaque necessario hoc dicit: nec tamen Lucilius ita loquitur, quasi illis maior sit; nec ego tam sum arrogans, ut, quod inculta et negligentiora

bile videri in Attio illud scribendi genus, non mirabile; idque magis etiam apparebit, si addidero, circa illud ipsum tempus similiter de poesis historia, sed versibus, alium poetam scripsisse, minus nunc notum. Is Porcius est Licinius, cuius de initiis poesis Romanæ versus duos trochaicos tetrametros catalecticos Gellius citat lib. XVII, 21, qui ex eodem opere sumpti esse videntur, ex quo versus complures eiusdem generis de P. Terentio poeta afferuntur in Suetonii vita Terentii. Is Licinius, quem Bæhrius, alios, ut fit, incaute secutus (p. 241, p. 321 ed. 2), eundem fortasse esse putat ac Porcium *Licinum*, cons. a. 570 s. 184 (quo anno Plautus mortuus est), a Gellio, qui eius epigramma lib. XIX, 9 affert, Q. Lutatio (cos. 652 s. 102) præponitur. Scripsisse eum illa de Terentio aliquanto post eius mortem, patet ex eo modo, quo Africanum, Lælium, Furium commemoravit *(Tres per id tempus qui agitabant nobiles facillume)* [1]). Libri nomen ignoratur. Nam quod Weichert *de poetis* appellatum scribit, testem non habet; videtur de similis argumenti libro Vulcatii Sedigiti cogitasse, hominis, ut Plinius appellat (Hist. Nat. XI, 99), illustris in poetica; is enim ita inscribebatur [2]).

quædam in Lucilii satiris dico, me illi præferam. Nec aliter verba intelligi grammatica ratio sinit; ut enim demus, in duas sententias versum distrahi et suppleri posse *loquitur*, certe omitti non poterat præpositio ante vocem *maiore*. Verum viderant superiores interpretes, a quibus quum esset sine causa discessum, nemo ad veritatem redire ausus est, nisi quod Wielandus eam secutus est.

[1]) Weichert (de Licinio Calvo p. 138) iuniorem Terentii æqualem fuisse suspicatur. Non est huius loci quærere, sitne hic intelligendus apud Cic. de Fin. 1, 3, quod probabile sane est; e Plinii libro citatur a Charisio I. p. 103, idemque videtur esse Porcius a Varrone citatus de L. L. VI p. 100 B. (VII p. 380 Sp.)

[2]) Profert aliquot Vulcatii versus Gellius XV, 24, alios Suetonius in vita Terentii. Sed quando vixerit, incertum est; quam-

Demonstratum est, nihil esse, cur propter ætatis illius literarum condicionem de Attii eruditionis studiis librisque eo pertinentibus dubitetur. Obscurata autem hæc laus, quæ quanta fuerit, non constat, non est nisi ab ipso Osanno. Iam ne illud quidem mirum est, didascalicon scriptorem inter eos commemorari, quorum de veris et subditiis Plautinis fabulis exstarent iudicia; nec, qui apud Gellium ei adiunguntur, multum ab eius tempore afuisse videntur [1]). Atque ad eorum ætatem propius accedet illud Attii opus, si, ut mihi quidem probabile esse videtur, a seniore post fabulas scriptum statuimus. De quo opere præter ea, quæ exposita sunt, nihil habeo, quod dicam. Illud ex iis, quæ Gellius III, 11 citat, apparet, frigidis argutiis grammaticorum, quas quis a poeta de poetæ opere scribente vix exspectaret, non caruisse. Ex quibus tamen minus de ipso Attii ingenio poetico coniecturam faciemus, si meminerimus, in erudita illa quæstione eum sine dubio, suo sensu excluso, ad illorum Græculorum rationem se composuisse, qui carmina vetusta tanquam formulas rabulæ alicuius anxio artificio compositas tractare solebant [2]). Post Attium

quam ne eum quidem longe ab hac Attii ætate remotum fuisse putarim. Suetonius iudicia de Terentio hoc ordine ponit, Afranii, Vulcatii, Ciceronis, C. Cæsaris.

[1]) De Ælio Stilone dictum est supra et proxime de Sedigito; Claudius, Aurelius, Manilius a Varrone citantur tanquam priores. Claudius nescio an sit Servius Clodius, Ælii gener (vid. Sueton. de illust. gramm. 2, 3); Aurelius est Opilius, quem supra attigi, qui a Symmacho Epp. 1, 14 Rutilii magister dicitur.

[2]) Antequam a didascalicis discedo, addendum aliquid de anno videtur, in quo Attius erravit. Osannus enim, postquam disputatione non necessaria Attii rationem, quam supra ostendi tantum negligentiæ deberi, refellit, quod ita factum erat a Cicerone, accedente Varronis auctoritate et omnium ceterarum

similia, sed alio modo et, ut videtur, tantum Latina, Varro exposuit libris de poetis, de scenicis originibus, de actionibus scenicis, quæstionum Plautinarum.

Pragmaticon libri Attii, ut omnia, quæ in hoc genere scripsit, comprehendam, quales fuerint, constitui nequit, nisi quod, ut iam supra dixi, eatenus simulitudinem aliquam argumenti cum didascalicis habuisse patet, ut in iis de scena et rebus scenicis scriptum esset. Versibus compositos fuisse, cuius formæ in simili argumento exempla iam vidimus, ostendit fragmentum apud Non. p. 150, quod duobus versibus tetrametris trochaicis catalecticis constat:

Et eo plectuntur poetæ, quam suo vitio, sæpius,
Ductabilitate nimia vestra aut perperitudine;

(nam *suo* pro una syllaba est; tertia vocis *ductabilitate* syllaba ictu producitur). Nec obscura sunt eius metri vestigia in altero fragmento, quod eodem loco affertur (libri numerus nec in hoc nec in priore notatur):

rerum ordine, ut novis argumentis opus non esset, saltem non iis, quæ ex ipsius Ciceronis testimoniis in Catone ducerentur, ad extremum quærere instituit, fabula, quam actam Claudio et Sempronio coss. iam constat, annone 514 an 513 acta sit, eoque deducitur, ut, quoniam Ennius natus fuerit a. 514 Mamilio et Valerio coss., is autem natus tradatur anno post primam fabulam, eam a. 513 actam statuat, numerumque in Bruto Ciceronis et alium in Catone mutet; eique, quæ mihi causa monendi fuit, assentiuntur Lange Vind. Trag. Rom. p. 4 not. 5 et Weichert de Lævio pag. 48. Ignoravit igitur, qui de chronologia disputare voluit, nihil inter hæc interesse; ex Varroniana ratione, quam Atticus et Cicero sequebantur, a. 514 illos consulos fuisse, ex illa, ad quam Wetzelius Ennii annos et alios numeravit, a. 513, quumque de consulibus constet, non quæri de annorum discrimine. Commentarii, quorum testimonio Cicero utitur, vix, ut Osannus putat, pontificii fuerunt, quos tam indefinite (*ex antiquis comm.*) significare non solet, sed potius magistratuum, qui ludos edebant. Ex huiusmodi commentariis ductas opinor didascalias Terentianas.

Describere in theatro perperos
Popularis.

Nam quod ex primo libro citatur p. 156, corruptum est, ita tamen, ut extrema facile emendentur, pro *hominis*, quod vulgo legitur, substituto *nominis:*

Et cuncta fieri cetera
Imbecilla † non quod ponderitatem gravitatemque nominis.

Fortasse legendum est: *Imbecilla ob ponderitatem.* (In margine exempl. bibl. univ. pro *quod* adscriptum est *ob*). Apud Gellium (XX, 3) *sicinnistas* (quorum erat genus quoddam saltationis scenicæ) Attius commemorasse narratur dixisseque appellatos

nebuloso nomine.

De Parergis multo minus constat, quorum unum fragmentum corruptissimum superest (Non. p. 61). Quo iure Harduinus (in ind. auct. a Plinio laudat.) ad L. Attium poetam retulerit, quod legitur in Plinii ind. auct. lib. XVIII: *Accio, qui Praxidica*, et in ipso libro XVIII, 55: *Adiecit iis Accius in Praxidico*, *ut sereretur*, *cum Luna esset in Ariete*, *Geminis*, *Leone*, *Libra*, *Aquario*, et hoc opus idem esse ac pragmatica dixerit, nescio.

Illud extremum sit, ne *Annales* quidem L. Attii, quorum fragmenta post Stephanum indicavit I. G. Vossius (de hist. Lat. I c. 7 p. 10, in Oper. Vol. IV.), ab hoc erudito ac pæne grammatico genere abhorruisse videri, eamque fortasse causam esse, cur tam raro a grammaticis citentur. Quod unum est fragmentum plurium versuum, in eo Saturnaliorum Romanorum origo a Græcorum die festo derivatur. Apud Festum, qui s. v. *Metelli* horum annalium librum XXVII laudat, error sine dubio permagnus est in numero.

V.

Præfatio editioni orationum selectarum Ciceronis Hauniæ a. 1830 vulgatæ præposita.

Aut nullam aut perbrevem præfationem postulare videtur Ciceronis orationum aliquot editio scholasticæ institutionis causa suscepta, qua ipsa oratoris verba sine ulla commentariorum accessione continentur et in qua ne delectus quidem orationum novus factus est. Nam ex earum orationum numero, quæ hunc in scholis nostris locum iam diuturna possessione tenent, iis detractis, quæ vere Ciceronis sint necne, dubitatum a multis est itaque disputatum, ut certe non optimas esse omnes fateantur, adiectaque Philippicæ secundæ, quæ in hunc selectarum orationum numerum recepta iam erat, Philippica prima, sine qua illa recte legi posse non videtur, nihil præterea in hac re visum est mutandum. Sed tamen ut paulo pluribus verbis hoc loco utendum sit, facit, quod in hoc volumine plus in aliquo genere novi inest, quam in huiusmodi editionibus inesse solet. Suscepta enim huius editionis cura id me suscepisse statuebam, ut, quoniam in criticis quæstionibus maximeque in Ciceronis librorum vera forma investiganda studii aliquantum et operæ posuissem, hæ orationes emendatiores describerentur non solum, quam in vulgaribus exemplis circumferrentur, verum etiam, quam in iis, quæ optima haberentur; nam in

his quoque multa improbanda esse et in melius mutari posse noram. Nec satis erat, unum et alterum, quod maioris momenti videretur, mutari; sed, quum mutandi emendandique initium factum esset, id omne efficiendum erat, quod quidem ego in his orationibus emendandis, iis, quæ parata erant, subsidiis instructus, efficere nunc poteram. Tantum in vocum scribendarum ratione, et si quæ similis generis sunt, nihil in huiusmodi editione novandum videbatur. Ita factum est, ut ab Orelliana Ciceronis operum editione, quam corrigebam quamque in minoribus illis hæc sequitur, plus quam sexcentis locis in his XII orationibus discederetur, quum veriora minus veris, auctoritatibus confirmata incertis substituerentur, manifesto vitiosa, quorum emendatio non suppeteret, notarentur, ea autem, quæ ita dubitationem habere viderentur, ut tamen aut falsa esse adfirmari non posset, aut, ubi situm esset mendum, teneri, intacta relinquerentur. Verum huius curæ criticæ fructum, si quis est, hæc editio continet; disputationem rationumque expositionem non admittebat consilium. Itaque iis, qui hæc curant, (nam discipuli non desiderabunt,) ne plane deessem, et ut possent scire, quid quantumque mutatum esset, et ex parte etiam, qua auctoritate, discrepantes scripturas editionis Orellianæ in ima pagina ita adscripsi, ut, ubi ex Orellii editione universe intelligi posset, qualis lectionis a me receptæ fons esset, nihil adderem, ubi mea lectio ab Orellio commemorata non esset, esset tamen deprompta ex apparatu critico ab aliis collecto, significarem, codicibusne aliisve auctoritatibus an coniecturæ deberetur, idemque facerem, ubi commemorata quidem apud Orellium lectio esset, sed cum singulari aliquo errore, nonnullarum lectionum nunc primum prolatarum fontes ostenderem, quicquid denique mea coniectura ductus mu-

tassem, indicarem. Codicem Erfurtensem, ex quo, quod et optimus est et fere solus accurate collatus, in aliquot orationibus multa sumenda erant, nominatim plerumque appellavi, ceteros raro, interdum ne eorum auctoritas falso obtenderetur lectionibus a me reiectis. Verum hæc tam brevis adnotatio ut fidem facere potest, nihil casu variatum, ita, quam ubique emendandi rationem et viam secutus sim, ex ea non intelligitur, idque difficilius perspectum iri video propter apparatus critici, quo in his orationibus utimur, genus. Et ceteris quidem sufficiet fortasse fidei et cautionis professio; apud eos autem, qui iudicare ipsi de hoc genere volunt, inter quos erunt fortasse et illi, qui in docendo hoc libro utentur, et illi, qui extra scholas, temeritatis et libidinis suspicionem et crimen habere totum negotium poterit, nisi, quum et permulta mutarim et a recentiorum editorum iudiciis frequenter discesserim, aliquid saltem de causis huius rei dixero. Sed difficile est disputationis criticæ late dispersæ materiam in paucarum paginarum spatium contrahere. Itaque quum neque singula persequi possim neque ad certa genera huiusmodi quæstiones facile revocare, pauca dicam de universa re exemplorumque tantum addam, ut admonere peritos possint, ut in ceteris quoque me aut auctoritatem aut rationem probabilem secutum esse putent.

Primum igitur, quoniam hoc est fundamentum omnis emendationis, adhibito, quicquid apparatus critici collectum est, omnia retuli ad investigandam scripturæ auctoritatem, de qua re multi non recte iudicant, quod has orationes multo severius ad codices exactas putant, quam factum est. Inspecti enim permulti codices sunt, collati perpauci ita, ut, quid ubique habeant, constet. Ex quo fit, ut, quæ lectio propter editorum silentium magnam

codicum multorum auctoritatem habere credatur, sæpe nullam aut perexiguam habeat; nec id semper in minutis rebus accidit; neque tantum de Gruteri superiorumque codicibus hoc tenendum est, sed in plerisque orationibus de Grævii libris, tum magna ex parte de Oxoniensibus, in quibus conferendis quum permulta alia omissa esse apertissimum est, tum ne semel quidem mutatus verborum ordo adnotatus est, quæ res magni sæpe momenti etiam ad alia diiudicanda est. Oxoniensium tamen editorum silentio pro testimonio et alii et Garatonius per totum commentarium utitur, nec satis errorem Orellius vitavit. Atque hoc incommodum in aliis orationibus minus fit propter alios codices diligentius a recentioribus collatos, in aliis est gravissimum. Itaque vel propter hanc causam codex bibliothecæ regiæ Hauniensis chartaceus, recens, Italicus (emptus est Venetiis 1699), ex genere codicum non integerrimorum, nec tamen pessimus, aliquam utilitatem attulit in iis locis, ubi, quid codices haberent, obscurum erat, tum in iis orationibus, ubi meliores codices non ita præstabant, ut non aliquando vincerentur a deterioribus, ut in Deiotariana; interdum cum optimo aliquo conspirans, quum de ceteris taceretur, consensum omnium, certe plurimorum, patefecit; velut in orat. de imp. Pomp. 13, 39 quum *pervenerint* scriptum sit in cod. Erfurtensi, Hauniensi, editionibusque veteribus, certum fere est, *pervenerunt*, errore in editionem aliquam illatum et ad alias propagatum, in nullo aut certe in perpaucis codicibus esse. Continet codex orationes pro lege Man., p. Milone, p. Planc., p. Sulla, p. Arch., ad Quir. et in sen. p. red., pro Marcello, p. Ligar., p. Deiot. Significatur litera *H.* Similis usus fuit editionis Adami de Ambergau a. 1472 et Venet. 1480, quæ et alibi et maxime in Catilinariis interpolationes Naugerianas alio-

rumque minores quasdam erroresque diu propagatos patefecerunt. Has intelligi volo, ubi editiones veteres appello. Integrior est prior. Verum non solum parum plene, sed persæpe falso de codd. lectionibus refertur. Id quale sit, satis constat ex iis, quæ de Grævii usu codicis Erfurtensis Wunder, de regii Verrinarum ego (in epistola critica ad Orellium) dixi. Nam qualis hic Grævius iique, quorum opera usus est, talis etiam alibi. Velut in orationibus pro Ligario et pro Deiotaro habuit præter Erfurtensem codices Coloniensem, Dresdensem, Pithoeanum; sed ita erratum in Erfurtensi vidèmus, ita ceterorum codd. nomina perturbantur, ita aliter de scriptura in adnotationibus, aliter in variis lectionibus traditur, ita, quod in textu est, pro varia lectione ponitur, ut multis locis illorum codd., qui inter præstantissimos sunt, lectionibus uti plane non possimus. Nec desunt Gruteri aliorumque errores, in Gulielmi quoque codicum lectionibus, quas ille non omnes ipse excerpserat, sed ab aliis acceperat (vid. Grut. ad IV in Cat. 8), Gruterus ex eius schedis edidit. Nam errores ab iis commissi, qui codicum lectiones non ipsi ediderunt, sed editas ab aliis collegerunt, digesserunt, excerpsérunt, quales multi sunt Beckii, quem Orellius in prioribus orationibus fere sequitur, nonnulli ipsius Orellii, paulo interdum festinantioris, molesti sunt, sed corrigi possunt, adhibitis primis auctoribus; quod tamen hoc pauci facere possunt, petendum a ceteris est, ut, si quid a me aliter de codicibus editionibusve traditum quam ab aliis recentioribus repererint, diligenter hæc a me scripta credant[1]). Nam illud

---

[1]) Uno exemplo defungar. In Philippicis aliquoties Vaticanum nominatim appellavi, ubi Orellius, qui accurate in his orationibus versari studuit infinitosque Wernsdorfii errores sustulit, contraria de eo scripsit. In his omnibus locis aperta testimo-

vix rogandi sunt, ne omnino de auctoritate lectionum testimoniorumque numero ex *selecta* scripturæ varietate apud Orellium posita tuto se iudicare posse putent.

Primum igitur veram codicum auctoritatem sequi studui, deinde, quantum ratio permittebat, optimorum codicum; qui quinam essent in iis ex his XII orationibus, in quibus codicum genera admodum discreta adparent, intellectum iam a superioribus nonnullis erat, Garatonio, Orellio. Res tamen magis perspicua erat auctoritasque optimorum codicum in aliquot orationibus magis nota post codicem Erfurtensem a Wundero collatum. In uno genere, in quo vel optimos codices admodum discrepare scio, ex uno Erfurt. lectionem receptam mutare nolui, quum certæ, quam sequerer, rationis nihil haberem, in particulis *et*, *ac*, *atque*. In aliis orationibus etsi non tam insignis aliquot codicum præstantia erat (ut in Deiotariana illi ipsi, qui integri esse solent, Erf., Colon., Pithoean., Dresd., depravati et interpolati multis locis sunt), aut nulla distincta codicum genera, ut in Catilinariis, seiungendi tamen a reliquis erant non solum ficti, ut Iannoctianus et plerumque Ursiniani, sed ii, qui omnium recentissimi coniecturis levissimis menda occultant, ut in plerisque Franciani, Barberini, alii. Sed cum hac tota auctoritatis investigatione rationis exquisitionem coniunxi,

nia Faërni, Mureti, Garatonii secutus sum. Velut I, 12, 29 quod Orellius tanquam e Vaticano edidit, *fama meritorum*, Faërnus in suo quodam codice reperit, in Vaticano, ut in ceteris, *fama* abesse ipse testatus est. In Philippicæ secundæ c. 18, 45 inde a Grutero editur: *tantum enim se pro te intercessisse*, omisso, quod addebatur, *dicebat*, auctoritate, ut creditur, trium codd. Ferrarii. Sed Ferrarius, quum editum esset *enim pro te intercessisse*, in illis legi *enim se pro te intercessisse* dixit confirmavitque locutionem exemplo; de verbo *dicebat* nihil omnino adnotavit. Itaque, etsi potest abesse, nulla tamen nec auctoritate nec causa omissum est.

quum et librariorum errandi modos et genera considerarem, et coniunctim et æqualiter, quid res, quid scriptoris consilium, quid orationis usus et communis et ad artificii leges accommodatus postularet, ita ut meminissem, non modo recta et elegantia, sed vera et certis notis impressa quærenda esse. Sed quæ sint et quo modo adhibenda in hoc quæstionis genere argumenta, non est huius loci exponere. In uno quidem emendandi genere, quo etiam hic sæpe utendum fuit, in additamentis tollendis, quæ mihi veri inveniendi ratio videatur, declaratum est quum in epistola critica ad Orellium (p. 22 sqq.) tum in appendice commentationis de Asconio (p. 45 sqq.). Ubi autem codices sequi non poteram, vestigia secutus sum vel optimorum, vel quos omnino noramus. Atque hinc profectas coniecturas aliquot ita omnes veritatis notas continere iudicavi, ut in ipsam orationem recipere non dubitarem. Aliæ quædam suspiciones de locis aperte corruptis, quos nota addita insignivi, non improbabiles visæ sunt, nec tamen ita aut ad codices accedere aut adiunctis confirmari, ut cum illis comparandæ essent. Nonnullæ universæ satis certæ videbantur, sed, quod in aliqua parte dubiæ esse poterant aut nimium a codd. recedebant, in margine ponendæ. Illis literam *F. (Fortasse)*, his voc. *Leg. (Legendum)* præposui. Plures autem huiusmodi locos notavi, qui pro integris edebantur, quum codicum omnium aut optimorum a vulgata lectione discrepantia, e qua tamen veram lectionem non eruerem, tum rerum sermonisque indiciis adductus. Nec id ab editione discipulis destinata alienum videbatur, confiteri, aliquot locis, quid orator dixisset, aut certum non esse aut plane ignorari.

Disputationes aliorum meæ sententiæ contrarias de

multis locis non ignoravi, sed improbavi; nonnullorum, ut Wernsdorfii, Moebii, contempsisse me fateor.

Superest, ut exempla quædam mutationum ex omni genere, partim graviorum partim leviorum, ex primis orationibus ponam, explicatisque in iis iudicii mei causis, similia me in ceteris, quæ sequerer, habuisse credi iubeam, eaque exquirenda iis relinquam, qui operæ pretium in ea re se facturos putarint.

Orationis pro Sex. Roscio codices omnes recentes sunt, ex uno non bono derivati, eorundem mendorum, interpolationum, lacunarum participes; accurate collati nulli, ceteris accuratius Oxonienses. Patet, non multum valere ne consentientem quidem codicum auctoritatem, coniecturæque locum amplum fuisse; sed ea aliquoties apertis vestigiis, nonnullis in locis probabilibus niti poterat; in aliis nimis erant obscura, velut 5, 11, ubi edebatur: *te prætore de manifestis maleficiis quotidianoque sanguine haud remissius sperant futuram;* verum præpositio et in Gruteri et in Oxoniensibus codd. abest et in edd. vett., ut in nullis fuisse certissimum sit; sed in iisdem omnibus abest *haud;* tum *remissius* in nullo est codice, sed *demissius*, *dimissius*, similia; apparet interpolatio nescio cuius editoris, quam ceteri elegantiorem reddere student; quid autem subsit, nescio. Gellius, ut hoc addam, hunc locum non citat. Probabile deinde est, multis locis ita lectionem veterem occultatam esse, ut id nunc vix sentiri, argui certe non possit. Tum glossemata non pauca oratio habet, quædam tamen illo codice, qui ceterorum fons fuit, recentiora nec per omnes, qui supersunt, pervagata. Itaque scripturæ coniectura emendatæ et additamentorum expulsorum ex hac oratione exemplum unum et alterum sumamus.

C. 3, 8, ubi edebatur: *verum etiam ut spoliis Sexti Roscii hoc iudicio ornati auctique discedant*, Ernestius *ex* ante *hoc* addi volebat; et est hoc rectius, coniungi hæc cum verbo *discedant*, quam utrumque ablativum incommode cum participiis iungi. Verum in Palatinis codicibus et S. Victoris *Roscii* non est. Iam quum hæc sit codicum lectio (nam alios illis consentire non est dubium, quum in omissionibus vocabulorum notandis summa fuerit negligentia superiorum,) *spoliis Sex. hoc*, apparet, non nomen addendum, sed unam literam, male repetitam, detrahendam, ut sit *spoliis ex hoc;* aptius est etiam propter contrarie relata hoc generatim dici (*non modo ut supplicia vitent, — verum etiam ut spoliis ornati auctique discedant*).

C. 7, 20. *Ne diutius vos teneam.* Pronomen codd. Pall. et S. Victoris omittunt; idem quinque Oxonienses (septem sunt) excludere adnotatur, ut fortasse in nullo sit. Et eodem modo locutus est Lib. I in Verr. 13, 34. In simili locutione *Non obtundam diutius* in Verr. IV, 49, 109 non *vos*, sed *aures vestras* addiderunt. (Epist. crit. ad Orell. de oratt. Verr. p. 32.)

C. 11, 32. Edebatur: *etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic aut iuguletis aut condemnetis Sex. Roscium?* Nomen proprium sustuli, ut Lambinus facere voluisse videtur. Ineptissime enim additur, quum non ex oratoris persona, sed ex ipsius Roscii hæc dicantur. Additum est, quum deesse accusativus videretur, qui ex superioribus intelligendus est. Fraudem vel locus arguit; Cicero non extremo loco post verba posuisset. Eodem modo nomen proprium expellendum erat, ut viderat iam Hotomanus, 39, 115 in verbis *publice Roscio mandatus est*; turbat membra opposita; nam ad *Sex. Roscius mandavit* refertur *a decurionibus publice manda-*

tus est, nec hæc divelli possunt; refertur utraque pars sententiæ ad pronomen commune initio positum: *Nunc non hanc ei rem;* alioquin saltem ipsum nomen initio ponendum fuisset, deinde pronomen; recte in novæ sententiæ exordio subiicitur *et ex eo T. Roscius*, addito prænomine, quod altero loco deesse Schuetzius sensit. Postremo pro *Roscio* ed. 1472 habet *Roscius*, glossematis certum indicium.

C. 14, 40. *Patri, inquit, non placebat. Quam ob causam?* Repetebantur ante *quam* verba: *Patri non placebat?* Ea delevi, secutus cod. Oxon. ψ. et edit. 1472 et rationem certissimam. Cicero enim quum ex adversariorum persona aliquid dicit aut eorum sententiam tanquam veram ponit, ut statim vehementer redarguat, numquam illa verba repetit per interrogationem, ut huic cum admiratione prolatæ argumenta subiungat contrariæ sententiæ, ut nos fere in nostro sermone facimus, sed statim confutationem subiicit, sive per interrogationem sive per particulam *at* sive alio modo. Atque huius generis exempla ubique sunt, contrarii nulla, nisi in hac oratione unum præterea, etiam apertius falsum et a me sublatum. Nam 19, 54, ubi Cicero cum Erucio se sermocinari fingit, sic scribebatur: *Exheredare filium voluit. — Quam ob causam? — Nescio. — Exheredavitne? — Non. — Quis prohibuit? — Cogitabat. — Cogitabat? cui dixit? — Nemini.* Repetitur *cogitabat* eo modo, quem dixi, ad quam rationem ante scribendum erat: *Exheredare filium voluit. — Exheredare voluit? Qu. o. c.?* Sed attendenti patet, artificiose structam orationem tres quasi ordines habere æquales, simili modo atque in loco Scaurianæ, de quo dixi Epist. ad Orellium p. 94. In primo ponitur adversarii adseveratio, urget interrogatione Cicero, non expedit se accusator; in altero

quærit Cicero, respondet coactus accusator, concludit Cicero (non voluisse exheredare, quoniam, nemine prohibente, non fecerit); tertius primo est similis; sed perturbat rationem et pro tribus quattuor membra facit repetitum illud *cogitabat*. Atque hoc omittit codex T. Oxoniensis et editio 1472. Membrorum orationis artificiose compositorum perturbatione, ut hic, sic infra glossema arguitur 50, 145, ubi Cicero, ut crudelitatem Chrysogoni, mortem Roscii quærentis, declaret, enumeratis causis, quæ sceleratum hominem ad id impellere posse videantur, unam esse ostendit, quod vivi bona cum periculo se tenere putet: *Si spoliorum causa vis hominem occidere, spoliasti. Quid quæris amplius? Si inimicitiarum: quæ sunt tibi inimicitiæ cum eo, cuius ante prædia possedisti, quam ipsum cognosti? Sin metuis: ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab sese tam atrocem iniuriam propulsare non posse?* etc. Singulas causas, per eandem formam orationis propositas, interrogando removet; in primo tantum membro pro interrogatione affirmatio est, *spoliasti*. Sed huic superadditur interrogatio plane superflua: *Quid quæris amplius?* Patet, hac contineri primæ causæ remotionem, illud *spoliasti* additum esse, quum parum intelligeretur illorum verborum vis, quæ hæc est: Quid spoliorum restare putas præter ea, quæ iam habes? Iam *spoliasti* quattuor codices Oxonienses (et, ut opinor, alii multi) omittunt, ut confecta res sit. Sed in eodem loco eadem membrorum ratio ostendebat, ut *si spoliorum causa*, deinde *si inimicitiarum* scriptum esset, sic pro *sin metuis* scribendum esse *sin metus* (fortasse *si metus)*. Mendum ortum ex eo, quod verbum in eodem versu sequitur.

C. 27, 73. *Et sic tecum agam, ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam, vel*

etiam, si quid voles, interrogandi. Scriptum erat *in eo*, quod intelligi recte non potest. Ut esset enim, quo modo quidam interpretantur, *in eo loco, ubi sedes, ut ne consurgendum quidem tibi sit*, dicendum erat: *ex isto loco; eo* ita dici nequit. Nec magnum incommodum erat consurgendi et procedendi aut magnum beneficium eam rem remittentis. Multo autem minus est: *in ea re, in ea quæstione;* nec sic dicitur *locus* et *in loco* de parte causæ, quam quum maxime orator tractet, vel potius de una interrogatione, et debebat esse *in hoc*, et evertit plane hanc interpretationem locus geminus in orat. pro Cluent. 24, 65, ubi Cicero adversarios alloquitur: *Audete negare, ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam; negate, inquam, in eo loco.* Atque ibi Lambinus *in isto* corrigebat. Apparet, idem utroque loco adversariis ab oratore concedi. Id non erat, ne consurgerent, sed ut possent omnino interpellare et eo tempore, quod ei datum erat, aliquid dicere, non exspectato alio dicendi loco, id est, tempore; sic enim vocabulum in hac re dicitur (*posteriore, priore loco dicere* pro Quint. 9, 33; 22, 71). Scripsit igitur *meo loco*, id est, nunc, etsi meus est dicendi locus, quo modo frequenter Græci oratores: *λέγε ἐν τῷ ἐμῷ ὕδατι* [1]).

---

[1]) [Hæc emendatio celeriter optima auctoritate confirmata est. Nam Ioannes Classen, qui orationem pro Cluentio adhibitis optimis codicibus edidit, in illo loco non solum in multis aliis codicibus, sed in duobus omnium fide dignissimis illud *meo* invenit, sed, quo spectaret, non intellexit. Idem Classen Cluentianæ locos, qui sunt c. 22, 59, c. 26, 72, c. 27, 73, c. 32, 87, c. 34, 92, c. 65, 183, omnes eodem modo in optimis codicibus scriptos reperit, quemadmodum ego antea (c. 34, 92 in Seebodii tabulario philol., ceteros in appendice disputationis de Asconio) scribendos dixeram; quod non commemorarem, nisi viderem, quam imperite nonnulli certissimis rationibus in huiusmodi rebus repugnarent. *Ex progr. a* 18[illegible].]

C. 32, 90. *Non necesse est omnes commemorare, Curtios, Marios, denique † Mammeos, quos iam ætas a prœliis avocabat, postremo Priamum ipsum [senem] Antistium* etc. Nulla commemoratur codicum in vocabulo *senem* discrepantia; nec tamen ullum fere apertius additamentum. Quum superiores senes significasset illis verbis *quos iam ætas a prœliis avocabat*, Antistium, ut longe annis antecedentem significaret, quum usus esset versu ad Troianas res spectante, Priamum inter ceteros senes Troianos fecit. Iam huius comparationis vis et lepos plane evertitur, quum proprio vocabulo senex appellatur; tum hoc ipsum vocabulum tenue est in homine summæ ætatis a ceteris distinguendo, nec recte vox *senex* Antistii nomini præponitur; si autem *Priamum ipsum senem* coniungimus, quæ hæc est ratio dicendi, quasi non intelligatur, qui *Priamus ipse* dicatur, *senem* dici? Quod eodem loco vulgo editur *Mamercos*, recentissima est coniectura eaque pessima; prænomen enim id est, non nomen (vid. Drakenb. ad Liv. V, 1, 2). Codd. omnes (nam Iannoctianam coniecturarum levium farraginem nihil moror) aut *Mammeos* aut *Mameos*. Memmii, quos Ursinus substituebat, nobiles erant, ab hoc grege alieni.

C. 36, 102. Hoc loco plane aliud dicitur, ut nunc verba sunt, quam quod consilium oratoris dici postulat. Indignatur enim alterum T. Roscium testimonium in Sex. Roscium dicere audere, id est, in sua causa, quod sit iniquissimum. Scribitur autem ita: *Quasi vero id nunc agatur, utrum, is quod dixerit, credendum, an, quod fecerit, vindicandum sit.* Hac forma orationis qui utitur, negat id agi, in quo, si ageretur, locum aliqua res (testimonium T. Roscii) haberet; et hoc ita negat, ut id, quid esset, antea commemoratum significet;

verum nec antea res ulla significata est, in qua admitti testimonium illud posset, et hoc dicit orator, eam rem *agi* et propositam esse, in qua testis esse *non* possit. Deinde in vulgata scriptura negat agi quærive nunc, utrum credendum sit, quod T. Roscius dixerit (Sex. Roscium patrem suum occidisse), an, (si id non credatur, suspicio cædis transferenda sit in ipsum T. Roscium, et) quod fecerit, vindicandum. Primum si id non agitur, non est hæc T. Roscii causa, nihil ad eum pertinet, optimus est testis; quo igitur ea pertinent, quæ disputantur, ut eum a testimonio in sua causa dicenda excludendum esse appareat? cur autem hoc ipsum non agi omnino dicitur? Deinde perversissimum est, quod eius testimonio tum locum futurum fuisse significat, si id ageretur; nam tum vel maxime repudiaretur. Sed omnino id agi vehementer Cicero contendit et eo totam orationem convertit, ut ostendat, omnem maleficii suspicionem in T. Roscio hærere, ut id ipsum in iudicio versetur, sitne ea eius testimonio in innocentem Sextum transferenda an potius ipsius Titi scelus puniendum; ita T. Roscii ipsius agi causam, quum, absoluto Sexto, præiudicium pæne de eo factum sit; itaque eum testem in hac causa esse non posse. Atque hæc certissima sunt; nolui tamen negationem contra libros addere *(non id nunc)*; quamquam ne putem, scriptum esse potuisse: *Quasi vero id non agatur*, obstat verborum in ea scriptura inversus ordo; nam *non id* dici debebat.

C. 40, 118. Huius loci emendatio et perfacilis erat et a codd. adiuvabatur. Editum enim erat: *num aut ille lanista omnino iam a gladiatore recessisse videtur, aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere?* Sed *a gladiatore* recedere pro eo, quod est: *a gladiatoris natura et more*, nemo dixit aut dicere potuit; ne *rece-*

dere quidem ita dicitur, sed *discedere;* recedimus a rebus, quas tractamus, tenemus, ab arte, in qua versamur, ab instrumento artis; nec lanista idem est ac gladitor. Tum, quod Orellius in multis codicibus hanc lectionem esse scribit, tradunt in Guelferbytano esse; nescio an errore; ceteri noti omnes, Palatini sexque Oxonienses, editionesque veteres nondum interpolatæ (1472 et 1480) habent: *a gladiatore cessisse*, id est *a gladio recessisse* (unde ortum *gladiore cessisse*, deinde *gladiōre cessisse).* Ea recta est locutio; a gladio recedit et lanista et gladiator, qui artem relinquit; cfr. Schell. lexic. p. 4233.

C. 41, 120. Nihil dicam de huius loci vulgata lectione, quam nemo interpretari potuit, poterit; id dicam, qui corrigere tentarint, neque ad codicum vestigia neque ad sententiæ consecutionem attendisse. Servos Sex. Roscii quum adversarii, apud quos erant, empti in bonis, in quæstionem non darent, ea utebantur excusatione, quod iniquum esset in dominos quæri de servis. Hanc excusationem Cicero non accipit. Iam quæ prima ponitur particula *anne (Anne quæritur)*, ea nusquam Cicero in interrogatione absoluta et per se posita utitur, qui ne *an* quidem ita ponit. Et propria particula refutationis subiiciendæ *(at)* est in codd.; certe quattuor Oxx. et edd. vett. (1472, 1480) habent: *At ne quæritur.* Deinde in codicibus non solum Hotomani, quos Orellius nominat, sed 6 Oxoniensibus et Guelf., et in edd. vett. (1472, 1480) est: *vos enim dominos;* in Lallemandi codicibus esse dicitur (ipse eam editionem non vidi): *vos eum dominos*, ut certum sit, *vos dominos* in nullo esse codice. Iam qui has sententias *Sex. enim Roscius reus est* et *vos enim* etc. compararit, is intelliget, Ciceronem ancipiti conclusione usum esse in adversario confutando; partium conclusionis has esse confirmationes. Poterat autem duplex

esse vis illius excusationis, aut iniquum esse quæri in Sex. Roscium; at is dominus non erat adversariorum iudicio; aut in adversarios; at illi non rei. Iam altera pars sententiæ incipit a voce *neque;* prioris initio codices habent *At ne quæritur.* Apparet, in priore excidisse aliquid propter similitudinem syllabarum *que* et *quæ*, alteram esse corruptam. Et de sensu dubitatio esse non potest; de verbis alterius partis nihil adfirmo; sic autem scribendum puto: *At ne [que in vos] quæritur; Sex. enim Roscius reus est; neque est iniquum de hoc quæri; vos enim dominos esse dicitis.* Verborum propter illam causam in omnibus codd. omissorum non hoc unum exemplum in hac oratione est; neque id mirum propter communem codicum originem; vid. 45, 130 *(neque proscriptus);* sed eodem loco in illis *partim imprudente L. Sulla* alterum membrum excidisse, etsi negant recentissimi editores, non videtur dubium; *partim* semel dici nemo ignorat; sed *partim imprudente L. Sulla* scelera commissa dicere, impudentissime insultantis, non caute declinantis erat; id est enim: *partim non imprudente.* Sed eadem rustica impudentia est in vulgari supplemento: *partim connivente.* Unum dicere Cicero poterat, alia non comperisse Sullam, alia impedire non potuisse.

C. 49, 142. Orator, quum nobilitatis causam et optimi cuiusque a Chrysogoni longe diiunctam ostendisset, subiungit, ut quidem locus scriptus erat: *Quod si quis est, qui et se et causam lædi putet, quum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum prope non novit.* Quæ sententia, quamquam nemo in his hæsit, per se perversissima est. Significat enim Cicero aperte, neminem nisi improbum suam causam cum Chrysogono coniuncturum. Iam is, quum Chrysogono vituperato se læsum putabat, in quo se non norat? Immo opti-

me norat. Atque illa ipsa diiunctio in posteriore parte sententiæ *(is causam — se)* eorum, quæ in priore coniuncta erant *(et se et causam)*, non idem de utroque dictum esse, ostendere poterat. Nec sane Latinum est *prope non* pro *vix*. Sed apertissima hæc fiunt ex proximis. Eiusdem enim indicii plane contraria causa subiicitur, primum: *Causa enim splendidior fiet* etc.; itaque eam ignorabat, qui lædi putabat, Chrysogono vituperato; deinde: *ille improbissimus Chrysogoni fautor — læditur* etc. Rectissime igitur de se iudicabat optimeque norat. Itaque superius illud falsum, et contrarium plane Cicero scripsit. Nec alia est totius loci sententia, quam, qui Chrysogonum vituperari nollent, moveri conscientia similium sordium, id est, sui cognitione. Patet igitur relata inter se esse *causam ignorat*, *se novit*. Particula negans, sive errore ex prima verbi syllaba orta, sive addita ab imperito, ut esset hoc simile præcedenti *ignorat*, præcedens vocabulum corrupit.

C. 52, 150. Nullus usquam perversior loquendi modus ab editoribus Ciceronis defensus est, quam qui hic erat: *si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitate sanguinis perlitus sit.* Ridiculum est *perlini sanguine*, multo magis *crudelitas sanguinis*; quid *perlini crudelitate?* Et sanguis sine dubio intelligendus aliorum est, qui interficiuntur, crudelitas Chrysogoni; ex his coniunctis efficitur illa crudelitas sua sanguinis aliorum, qua ipse perlinitur. Ex superiore membro, *avaritiam suam pecunia explere*, cui hoc ita est contrarium, ut avaritiæ Chrysogoni crudelitas, pecuniæ sanguis respondeat, apparet, quid orator voluerit; sententia enim hæc fuit: nisi etiam crudelitas sanguine expleta sit. Iam pro illo *perlitus* in Oxoniensibus et edd. vett. (1472, 1480), id est, ut opinor, in omnibus codi-

cibus est *præditus.* Facillima et certissima coniectura vera lectio eruitur: *crudelitati sanguis præbitus sit.* Sed his huiusmodi mutationum ex hac oratione exemplis nonnulla alius generis ex alia addenda sunt.

In oratione de imperio Cn. Pompeii (quo nomine iam Gellius appellat 1, 7) non tam gravissima vulnera tollenda erant, quæ fere a superioribus ex optimis codicibus sublata erant, quam ad Erfurtensem accuratius collatum eaque, quæ ex ceteris codd. notata erant, diligentius omnia expolienda; itaque oratio rectior et cultior facta permultis locis est et ordo verborum diligentius constitutus; nonnullis tamen locis etiam maioris momenti factæ mutationes. Coniectura vix usquam utendum erat. Intelligi autem potest, quum in hac oratione ex bonis codd. ante emendata tantum efficiendum fuerit, illæ, in quibus paucis et vulgaribus editores usi sunt, quantum absint necessario ab hac expolita forma, etiamsi menda manifesta non sint. Iam huius expolitionis exempla aliquot ponam. De multis locis iam Wunderus dixit.

C. 1, 2. Legebatur: *et, si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam* etc. In quo primum particula *etiam* nullam vim habet; deinde locutio recta non est; nam *dicendo aliquid consequi* est oratoriæ facultatis usu aliquid efficere, obtinere, interdum, sed alio modo, rem verbis æquare, non, quod hic dicendum erat, aliquid in ipsa arte oratoria efficere, aliquam eloquentiæ facultatem habere. Hoc est *in dicendo aliquid consequi.* Itaque e codice Erfurtensi, cui ex minus bonis tres Oxonienses accedunt, (in uno est *etiam in,*) scribendum erat: *si quid in dicendo.*

C. 5, 13. Huius loci, neglecta optimorum codicum lectione, sententia plane erat obscurata. Scriptum enim

erat: *ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quam ceteros, quod eiusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus* etc. Voces *quam ceteros* alienas esse, animadversum ab aliis est frustraque contra dictum; neque enim, ut digniores cura populi Rom. existimarentur quam ceteri, postulare poterant, sed ut eo magis ipsi hac cura digni, quo gravius premerentur; nec novi quidquam postulari (ut digniores quam ceteri existimarentur), sed prioris postulati (ut digni,) novam causam afferri, ipsa ostendunt verba *atque hoc etiam magis;* dicendum alioquin erat *atque magis etiam;* deinde tum *in suam provinciam* scriptum esset. Sed id, quod defenditur, ne mali quidem codd. multi habent; nam in Palatinis plerisque (septem Gruterus in hac oratione habuit), Oxoniensibus quinque, Barberino est: *quam ceteros eiusmodi;* (in Hauniensi *quod* postea additum videtur;) optimi autem, Erf., Colon., Verdensis, verissime habent: *quod ceteros eiusmodi in provinciam* [1]) (Erf. *in pr. eiusm.)*, id est, quod ceteri, quos in provinciam mittimus, eiusmodi sunt. *Quam* ex *quod* factum, ut sæpe, propter *magis.*

C. 8, 20. Hunc locum (ut etiam in retinendis lectionibus, non solum in mutandis, quid secutus sim, exemplo ostendam) ipsa, qua oppugnatus est, optimorum codicum auctoritate motus suspicione interpolationis liberavi. Verbum enim *fuisse*, quod deteriores codices multi (etiam Haun.) omittunt, Orellius delendum putat utiturque auctoritate familiæ Germanicæ codicum præter Hittorp. et Verdensem; quo deleto non anacoluthon oritur oratoris Latini, in quo genere fingendo Orellius inter-

[1]) Errore in Gruteri nota expressum videtur *in provincias.*

dum incautus est, sed apertissime et plane ad regulam, Mithridatis copias a Mithridate obsessas fuisse, narratur. Atqui ipsum illud verbum receptum a Grutero est ex illis duobus familiæ Germanicæ codd.; his accedit tertius Erfurt.; de quarto et quinto, Col. et Dresdensi, tacetur. Tum illud verbum vetus scholiastes habet leviter corruptum; est ipsum rectissimum; quod enim modo finito dicendum erat: *copiæ Mithridatis instructæ erant*, *urbs obsidebatur*, infinito fit: *instructas fuisse*, *obsessam esse*. Omittendi quæ fuerit causa, patet maxime ex duobus codd. Oxx., in quibus additum est *deletas (fuisse d.)*, ex quo deinde factum ab aliis *esse deletas*. Non ferebant in laudando Lucullo describi rerum statum; narrari aliquid gestum volebant, ut voluit etiam Heumanus. Sed obliti sunt, idem fieri in proximo membro *(urbem obsessam esse)*, tum demum subiici factum Luculli.

C. 9, 24. Ostendere hic locus potest, quam incaute lectionum auctoritas sæpe examinetur. Edebatur enim: *et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur*; verum *copiis*, quod in nullo ne pessimo quidem codice est, patet additum esse ad defectum substantivi, quod in omnibus vulgaribus codd. omittitur, explendum. Iam hoc substantivum habent omnium optimi quattuor codices, et aptissimum et tale, quod post *adventitiis* propter similem exitum excidere facillime posset *(adventitiis auxiliis)*. Et tamen ex coniectura Itali cuiusdam, qua is deteriorum codd. scripturam emendare voluit, adiectivo, quod aderat, in substantivum, quod deesse sentiebat, mutato, nova coniectura ab Orellio tentatur, ut Cicero *adiumentis iuvare* dicat.

C. 9, 26. De minuta re dicam. Pro *in ipso illo malo* edidi, cod. Erfurtensem, id est, optimos, Haun. et edd. vett., id est, deteriores omnes, secutus, *in illo*

ipse malo, quo modo Lambinus scribere solebat. Is enim frequentior ordo erat, qui quum aliquoties a librariis in eum, qui rarior est multo, mutatus esset, elegantius etiam et reconditius habitum est *ipse ille*. Iis harum duodecim orationum locis, ubi editum erat *ipse ille*, alterum ordinem fere aut omnes habebant codices, ex quibus talia adnotata sunt, aut præstantissimi, Catil. IV, 8, 17 Erf. cum edd. vett., pro Mil. 25, 68 Erf. et Bavaricus, ibd. 32, 88 Erf. et Palimps. Taurin., Philipp. 1, 14, 34 Vatic. (vid. Garat.) Relinquuntur duo loci, quorum alterum reperire nunc non potui, in altero, pro Mil. 19, 50, maior esse videtur vis pronominis *ipse*, ut primum ipse per se locus intelligatur, deinde *ille ipse*, id est, *idem*. Similis est in aliis orationibus eorum locorum ratio, in quibus *ipse ille* codices tuentur, ut aut tanquam præcipuus aliquis nominetur et de quo maxime agatur aut per se aliquid fecisse significetur, Verr. I, 26, 65, I, 42, 107, pro Sestio 30, 66, 54, 116, in Vatin. 11, 26. Ne quis alterum, quod etiam Ciceronianum esse nonnulli negarunt, rectum et frequentius esse dubitet, inspiciat Verr. I, 46, 119, II, 21, 50, V, 50, 131, pro Sest. 13, 29, in Vatin. 12, 29, pro Planc. 23, 56, Epp. ad Fam. V, 2, 8, VII, 2 etc., quorum locorum nonnulli ita sunt comparati, ut *ipse ille* poni posset; sed scriptor, quod fieri solebat, priorem maluit esse demonstrationem rei notæ et commemoratæ *(ille)*, quam notabilis et præcipuæ *(ipse)* [1]).

---

[1]) [Attingam aliam quoque pronominum coniunctionem. C. 16, 46 necessario restitui, quod ductum ex optimis codicibus (Col., Erf.) legebatur apud Gruterum et posteriores editores, *idem iste Mithridates*, ubi recentissimi hæserunt in *idem*, quod proxima erat Cretensium mentio; itaque Matthiæ *idem* delevit, edīditque *ipse* (codd. deteriores habent *idem ipse*), Orel-

Plura ex hac oratione addi opus non est; mi enim disputatione egent, quæ auctoritate codicum niti tur. Duo tamen loci propter singularem quandam caus commemorandi videntur. In altero, qui est 20, 60, W derus, qui codicis Erfurtensis scripturam solet studi defendere, in ea ipsa lectione, quam ex eo et aliis sui, interpolatum codicem confitendum putat. Qu enim edatur: *At enim nihil novi fiat* etc., codd. aut meliores, Erf. et Gulielmiani, id est, Verdensis, E torpianus, Coloniensis, habeant: *At enim ne quid no* deteriores autem fere *inquit* addant post *enim*, putat, *quid* glossam esse ad *nihil* adscriptam, inde ortum *inqu* in quo primum non animadvertit, sic glossam e melio bus codd. in deteriores, alius originis, transisse dici, ita transisse, ut in omnibus illis vera sit glossa, in om bus his corrupta; deinde quis ad verba *nihil fiat* int pretandi causa adderet *ne quid fiat*? Et *inquit* quid glossa est, verum non illinc orta, sed simpliciter add ab iis, qui adversariorum sententiam a Cicerone indi significabant; eaque est in solis deterioribus libris, similis *(inquiunt)* in meliorum infimo, Dresdensi; i omissa, lectio duplex est, bonorum vividior, *ne qu* probanda, altera *nihil*. Alter est locus in cap. 23, ideo commemorandus, quod eam lectionem restitui, qua ceteri recentiores ex imperita notarum confusione orta putant. Omnem autem illam partem orationis Cicero non esse, vidit dudum Pantagathus, de qua re nihil

---

lius *item ipse*, prave, quoniam et pronomini primus locus debe et illi particulæ nullus est hic locus. *Idem iste* est, de q nuper loquutus iam sum et de quo tota est oratio. Sa erit inspexisse c. 7, 19: *Deinde quod nos eadem Asia atq idem iste Mithridates* etc. Ne ibi quidem proxime praeces Mithridatis mentio.]

cendum puto, quod civis meus Blochius nuper de ea recte exposuit. Est tamen declamatoris artificiose et Latine scribentis. Edunt autem: *Videbat enim* (ora maritima) *populum Romanum non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos, neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitudine videremur.* Reditus publicos interversos significari putant. At, ne quid dicam de locutione *populum Romanum non locupletari præter paucos* (potest enim declamator reprehendi), quid non recti ora illa videbat? Populum enim locupletandum vectigalibus, et quotannis locupletandum, quis putavit? ne pauci quidem debebant. Omnino autem vectigalia non populo, sed publicanis solvebantur; hi quod ærario debebant, intervertere non poterant. Deinde autem vectigalia, quæ solvuntur a provinciis, pecuniæ publicæ nomine nusquam sunt appellata; ea est, quæ in ærario est et inde erogatur in publicas impensas, eamque hic intelligi ostendunt proxima. Pecuniam enim publicam ad classes tuendas sociosque defendendos datam interverti verba significant. Atqui hæc certe pecunia locupletare populum non debebat nec poterat. Itaque verissima est lectio optimorum codicum: *Videbat enim prætores locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos.* Iam patet, quo illud *quotannis* pertineat, singulaque verba recte dicuntur. Nihil autem magis, hoc verum esse, ostendit, quam quod particula negans, in falsa lectione necessaria, non solum in optimis codicibus abest, sed in deteriorum quoque nonnullis, ut in duobus Oxoniensibus; in Haun. in margine suppleta est.

Semel in hac oratione coniectura mea utendum fuit, quam in margine posui, 17, 51; cuius causam intelligent, qui animadverterint, verba illa *tametsi cognoscitis*

etc. non ad Hortensium et Catulum pertinere, sed hanc habere vim: poteramus illorum auctoritatibus opponere contrarias auctoritates fortissimorum et clarissimorum virorum; sed tamen, omissis auctoritatibus etc. Atque his contrariis auctoritatibus utitur c. 23, 68. Itaque eas videtur hoc loco antea promittere; *cognoscitis* quidem, quasi nunc, ipso dicente, populus cognosceret, ne de Hortensii et Catuli quidem auctoritate dicere poterat, sed *cognostis.* Audierat enim eos populus.

Poteram similiter ex ceteris orationibus exempla deligere, his etiam illustriora; sed neque hic locus longiorem disputationem capit, et ea, quæ posui, consilio suscepto satis facere posse videntur, ut persuadeant, nihil mutatum esse, cuius mutati probabilem rationem, ut mihi quidem visa sit, proferre non possim. Unum tantum neque hic attigi neque in margine notavi, quod nihil in verbis mutabatur; multis enim locis, interpunctione mutata, sententia et oratio rectior effecta est; in qua re credi mihi pervelim, nihil negligentia variatum, ne in minimis quidem. Velut Cat. IV, 6, 12 ante ita distincta erat oratio, ut hoc diceret orator: "Quum mihi foeda victoria Catilinæ spectacula proposui, alia eiusdem victoriæ spectacula perhorresco." Nunc, enumeratis omnibus illius victoriæ foeditatibus, se, quum hæc sibi proponat, perhorrescere dicit. Unum enim verbum *perhorresco* apodosin continet. Pro Mil. 8, 21 erat: *Non fuit ea causa, iudices, profecto non fuit;* postulat ratio figuræ rhetoricæ, ut ante repetitum *non fuit* interpungatur. In eadem orat. 33, 91 ext. sublato commate post *singulari* iubentur, qui legunt, *invidia et fortuna singulari* coniungere, dein *divina et incredibili fide*, non *singulari, divina et incredibili fide*, nimia adiectivorum coacervatione et contra Ciceronis usum membrorum con-

iungendorum, de quo et alibi dixi et in hac editione menda contraria sustuli Cat. II, 13, 29 (*precari, venerari atque implorare*), editionum quoque veterum auctoritate, et Cat. IV, 2, 3 (*examinata uxor, abiecta metu filia et parvulus filius*). De industria etiam Philipp. 1, 13, 32 *proximo, altero* editum; nam ab ipso proximo numeri procedunt; *proximus alter* pro eo, quod est insequens, non dicitur; nec rectum erat Philipp. II, 30, 75 *deos penates, patrios*, sed *deos penates patrios*.

VI.

De emendatione locorum aliquot orationum Ciceronianarum [1]).

Humile et minime splendidum scriptionis Academicæ argumentum afferimus, quæstiones criticas de veterum monumentorum emendatione. Sed ipse sermo, quo utimur, Latinus munusque hoc scribendi philologis demandari solitum admonere quodam modo videtur, ne vereamur interdum hoc loco eam quoque studiorum philologicorum partem tractare, quæ nec aliarum artium homines allicere consuevit nec nobis per se exercenda, nedum summa, videtur, sed necessaria. Quoniam enim veterum scriptorum cognitionem intelligentiamque profitemur, non possumus eorum integritatis conservandæ, investigandæ restituendæque curam a nobis reiicere, sine qua non satis firmum est totius disciplinæ fundamentum.

Novem fere menses sunt, ex quo duodecim Ciceronis orationes a me recognitas plurimisque locis, quantum sine insigni apparatus critici accessione fieri poterat, emendatas edidi. Quæ editio quod scholarum causa parabatur, disputationem criticam causarumque, propter quas quidque mutatum esset, explicationem non recipie-

---

[1]) Programma, quo indicebatur magistratus academici anniversaria mutatio, æstate a. 1831 editum.

bat. Itaque eorum causa, qui hæc curarent, brevi tantum præfatione, quam rationem scripturæ recognoscendæ tenuissem, declaravi, quumque de exemplis aliquot mutationum factarum, maxime ex orationibus pro Sex. Roscio Amerino et de imperio Cn. Pompeii sumptis, dixissem, in ceteris, quæ mutassem, similiter me auctoritatem aut rationem probabilem secutum esse credi mihi volui. Sed tamen ratio neque æque in omnibus locis apparet neque nonnullorum adsensum, nisi exposita uberius, extorquet, maxime ubi auctoritatibus repugnat. Placet igitur locorum ex ceteris orationibus, in quibus constituendis coniectura usum me esse in margine indicavi, maxime insignium accurata pertractatione efficere, ne illud tum iniuria postulasse videar.

Non repetam autem hoc loco, quæ in illa præfatione de instrumento critico harum orationum eiusque usu et de vulgatæ lectionis auctoritate dixi. Tantum ponam breviter de singulis orationibus: Philippicarum duarum et Milonianæ recensio ex optimis codicibus ducta expolienda modo fuit, Ligariana, valde antea interpolata, e codice Erfurtensi aliisque bonis codicibus insigniter emendanda, quod plenius fieri potuisset, nisi aliorum illorum codicum scripturæ negligentissime enotatæ fuissent; in Deiotariana iidem codices multo minus sunt integri; Catilinariarum et eius, quæ pro Archia est, nulli sunt præstantes codices, nonnulli non mali, sed illi ipsi, excepto Erfurtensi in Catilinaria quarta et orat. pro Archia, tam indiligenter adhibiti, ut summa sit permultis locis de codicum scriptura dubitatio [1]). De Rosciana et Pom-

[1]) Inutilem operam suscipiet, qui huiusmodi instrumentum criticum repetere et disponere aggredietur; meliore fundamento opus est, codicibus, quos optimos habere licet, diligenter adhibitis.

peiana in præfatione exposui. Ex his autem discriminibus illud efficitur, quemadmodum ibi de his duabus orationibus monui, ut varius admodum sit coniecturæ usus, varia ratio. Et orationis quidem pro Sex. Roscio præcipuas emendationes, quæ coniectura nituntur, iam illo loco persecutus sum. Sunt tamen pauci eius orationis loci in illa præfatione omissi, de quibus hoc loco breviter dicam. Mutata lectio est coniectura c. 49, 142, ubi quum ederetur: *Verum hæc omnis oratio (ut iam ante dixi) mea est, qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coëgit. Sed Roscius horum nihil indignum putat; neminem accusat;* etc., ego edidi: *coëgit; Sex. Roscius* facillima emendatione, necessaria de causa, etsi minus fortasse aperta. Neque enim hoc loco obiicitur aliquid superioribus adversativo modo, quemadmodum obiiceretur, si scriptum esset: *hæc dicere volui, sed prohibet Roscius*, sed distinguitur, quid Ciceronis sit, quid Roscii aliter sentientis, in qua orationis forma non magis *sed* ponitur, quam in illa: *hoc Ciceronis est, non Roscii.* Sed si cui hoc minus perspicuum videtur, accedit ea causa, quod Cicero nunquam in hac oratione, ubi ad clientem eius redit oratio, simpliciter Roscium appellat, sed Sex. Roscium vitandæ ambiguitatis causa [1]).

[1]) Eadem, ut opinor, correctio adhibenda est Brut. 25, 97, ubi scribitur: *Sed Pompeii sunt scripta nec nimis extenuata (quamquam veterum est similis) et plena prudentiæ.* Reditus ille orationis ad Q. Pompeium, quem fingunt, nullam habet rationem in media enumeratione; nec illa *Tum L. Cassius* etc. sic interposuit, tanquam minus claris commemoratis ad illum rediturus esset. Aliorum autem mutationes violentæ sunt, nec satis apta particula, quam relinquunt. Tota forma huius percursionis oratorum parum nobilium postulat, ut hic novus orator nominetur; legendum est itaque: *Sex. Pompeii.* Intelligendus videtur Cn. Strabonis et Sex. Pompeii, iurisconsulti et Stoici, pater (vid. Brut. 47, 175).

Reliqui loci additamenta habebant, de quo genere corruptelæ per hanc orationem pervagato dixi iam in præfatione. Cap. 28, 76 edebatur: *Arcessivit aliquem. At quando? Nuntium misit. Quem aut ad quem?* Non fefellerat Lambinum et Garatonium, particulam *at* tum per se alienam esse ab hac refutatione per subiectam interrogationem, tum quod sequeretur *quem*, non *at quem*. Garatonius hoc præterea sensit, quum id ostenderetur, Sex. Roscium nullum sceleris efficiendi ministrum habere potuisse, non recte de tempore solum quæri; de homine præcipue fuisse quærendum; itaque probabat, quod apud Priscianum tanquam ex hoc loco citatum legebatur; *quem aut quando*. Sed eas voces apud Priscianum Krehlius omnino delevit, codices secutus. Equidem ut in hoc membro temporis mentionem, ita in proximo plane superfluum puto in vulgata lectione illud *quem;* neque enim ad rem pertinet, quis fuerit nuntius, sed ad quem missus. Itaque perspicuum videtur, quum Cicero ea, quæ fingi possent, coniunxisset, deinde duplicem interrogationem subiecisset, ita ut *quem* pertineret ad prius *(arc. al.)*, *ad quem* autem ad alterum *(nunt. m.)*, hoc non intellecto aliquem priori parti suam interrogationem adiungendam putasse[1]). C. 45, 132 legebatur: *nonne quivis potest intelligere, omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum? qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit? hoc iudicium, cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?* Nihil est autem apertius, quam *cuius* eódem modo referri ad *Chrysogonum*, quo *qui*, enumerarique per relativæ sententiæ formam ea, e quibus id intelligatur, quod intelligi Cicero dixit; (sequebantur enim plures eiusdem generis sententiæ, ubi nunc lacuna excipit;) itaque turbant orationem alioquin plane integram illa verba *hoc*

[1]) [Sequendi erant integriores Prisciani codices: *at* ex *aut* ortum.]

iudicium, ex quibus Lambinus, qui orationis formam viderat, interpolando effecit inutilem superioris sententiæ repetitionem *(qui hoc iudicium conflavit)*. Sed illis verbis continetur adnotatio alicuius monentis, nominis delati mentionem ad hoc ipsum iudicium pertinere. Extremus sit ex hac oratione locus, qui c. 47, 136 ita vulgo scriptus exstat: *Quis enim erat, qui non videret, humilitatem cum dignitate de amplitudine contendere?* mira oratione. Quum enim *humilitas* et *dignitas* ita ponantur, ut partes ipsæ, quæ certabant, notentur, plane eiusdem generis vocabulum, *amplitudo*, vitiosissime ita additur, ut prorsus alio modo dicatur. Deinde perverse inter se referuntur *humilitas* et *dignitas*, quæ contrariæ non sunt; neque enim *dignitas* ita absolute ponitur, nec homines sunt digni, ut humiles; nec humilitas de amplitudine certare poterat; neque enim unquam habere eam potest. Contrariæ sunt humilitas et amplitudo, humiles homines et amplissimi; ii certabant, utri plus possent. Tollenda itaque erat *dignitatis* vox, adscripta ad amplitudinis nomen barbare interpretandum, deinde illata in orationem. Sensit fortasse, non sustulit, perversitatem vulgatæ scripturæ, quisquis auctor fuit (nisi is casus est) eius, quam in una alteraque editione vidi, *cum dignitate et amplitudine*.

Ex oratione de imperio Cn. Pompeii, codicum ope emendatæ, unus superest locus, de quo dici opus sit. C. 9, 25 legitur: *Sinite hoc loco, Quirites, — præterire me nostram calamitatem, quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret;* significavi autem in margine, e vestigiis codicis Erfurtensis legendum videri: *ad aures imperatoris*. Est enim in illo codice *ad aures Luculli imperatoris*. Iam patet, illud vocabulum nomini proprio

neminem interpretandi causa additurum fuisse, contra, quum *imperatoris* scriptum esset, fuisse, cur quis nomen superscriberet; idque additamentum in bono codice, ut sæpe factum est, cum vera lectione coniunctum est, in deterioribus eam expulit. Ac sane Cicero, qui de Lucullo nihil detrahere videri vult, in hac calamitate narranda eius nomine abstinuit, quod statim apte ponit, sed ita, ut in vulgata scriptura repetitio offendat. Ipsa quoque sententiæ ratio postulabat, ut in magnitudine incommodi exprimenda notione generali uteretur, non nomine proprio. Itaque non dubium esse videtur, quin in ceteris quoque bonis codicibus eadem, quæ in Erfurtensi, scriptura fuerit [1]).

Venio ad eas orationes, de quarum emendatione nihil alibi dixi. Ac statim in prima oratione in Catilinam c. 3, 8 obiicitur locus controversiis agitatus, qui in editione Orelliana et plerisque post Gruterum sic scribitur: *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam planeque sentiam.* Auctoritatem hæc scriptura non habet nisi Cuiacii librorum, quorum fides interdum valde suspecta est; in reliquis omnibus codicibus veteribusque editionibus est: *non modo audiam, sed etiam videam.* Mirum est autem et vix credibile, quam perversæ de hoc loco disputationes sint editorum aliorumque, non cogitantium, quæ sit

---

1) Non inutile fuerit, quoniam postulavi, de auctoritatibus quoque ut fides mihi haberetur, ubi ab aliis editoribus discederem, hoc loco exempli causa admonere, et in hac oratione Pompeiana et alibi me aliquoties codicis optimi Coloniensis testimonio usum esse, ubi Gruterus eum non commemoravit. In his locis usus sum lectionibus novantiquis Fr. Modii, qui aliquot eius scripturas excerpsit, velut 19, 58, ubi in vulgata lectione (*in hoc uno Gabinio*) aut pronomen aut nomen proprium abundabat.

negationis in hac sententia ratio. Ipse quidem sensus satis patet. Omnia enim se Cicero ait Catilinæ consilia conatusque *non modo audire, sed etiam videre.* In librorum scriptura quum aperte deesset negatio, (hoc enim in ea dicitur: nihil est, quod dicere possim me non solum audire, sed etiam videre, id est, audio quidem quædam, sed non video [1]), confugerunt ad ellipsin, ut *non modo* pro *non modo non* positum esset, quo artificio negationem lucrantur, sententiam nullam; esset enim hoc ita dictum ac si contraria essent *audire* et *videre*, ut sententia hæc efficeretur: *tantum abest, ut audiam, ut etiam videam;* deinde etiam magis ridicule: *nihil est, quod tantum absit, ut audiam, ut etiam videam;* itaque plane superfluam, quod ad hunc locum attinet, operam sumunt, qui *non modo* pro *non modo non* in tali sententia non dici, vere sane, docent [1]). Fuit etiam, qui *non modo non* scriberet, Goerenzius. Plerique autem quum obscure sentirent, etiam ad *videndi* et *sentiendi* verbum pertinere negationem debere, (dicere enim Ciceronem, nihil esse, quod non videret), sive Cuiacii sive alius interpolationem secuti duplicem negationem intulerunt; quam

[1]) Faciunt hoc plerique, qui res criticas tractant imperite, ut, non perspecta difficultatis et dubitationis sede et natura, longas disputationes instituant, sæpe falsas, interdum veras, sed quæ ipsam rem non attingant; alii citandis testibus aut parum locupletibus aut qui nihil dicant, quod ad rem pertineat, defungi malunt. Ex priore genere est ad hunc locum, ut ad alios aliquot, Beneckii adnotatio, qui ne illud quidem attendit, etiam si *non modo* pro *non modo non* diceretur aut ita scriberetur, deesse tamen unam negationem ad eam lectionem, quam ipse probavit, explicare ne tentavit quidem. Infinitæ sunt eiusmodi de multis harum orationum, ut de aliorum scriptorum Ciceronianorum, locis disputationes Germanorum quorundam, longe etiam Beneckio inferiorum, quas refutare otio abutentis est. Dixi semel, ne quis miraretur, cur earum nullam rationem habuissem.

sripturam frustra intempestivis eruditionis copiis defendit Beierus. Nam sic comparantur *non audiam* et *non videam*, diciturque *non modo* illud locum habere, *sed etiam* hoc; quod tamen Latine non illo modo effertur; dicendum est enim: *non modo* (id est, ut interpretantur, *non modo non) audiam*, *sed ne videam quidem;* deinde non impedita solum, sed perridicula efficitur sententia ex his et illis, quæ præcedunt: nihil esse ex Catilinæ consiliis, quod affirmari possit Ciceronem *non modo audire sed ne videre quidem;* ita (nam accurate ostendendum est, quam interdum in non intellectis interpretes acquiescant,) minus fit videre, quam audire, et hoc dicitur, confitendum esse, Ciceronem omnia, si non audire, at videre tamen. Non est intellectum, quod profecto non erat difficile intelligere, illum sensum, quem supra indicavi, negando sic efferri debere, ut *nihil* diceretur esse, in quod *non* caderet illud, non modo audire Ciceronem, sed etiam videre. Itaque non singulis partibus verborum arctissime connexorum *non modo audiam* etc., negatio inserenda est, sed iis coniunctis præponenda. Vera est igitur hactenus codicum scriptura, quam plane confirmat Donatus ad Terent. And. III, 1, 12; nam quod ibi in editionibus *audiam* et *videam* transponuntur, ad rem non pertinet. Itaque in initio sententiæ relativæ (quod Donatus non citat) negatio excidit, quam non difficile erat restituere, cogitanti, quam sæpe librarii *quin* pro relativo et negatione positum in relativum mutassent [1]).

[1]) Vid. exempli causa de re p. I, 2 (ubi Maius *quod non* scripsit). Plane idem est mendum in Cicer. orat. pro Sest. 14, 33 ubi planissime contrarium, atque vult orator, dicitur: *si appellandi sunt consules, quos nemo est, qui non modo ex historia, sed etiam ex fastis evellendos putet.* Ut nihil inter *putare* et *non putare* intersit, fictus ille particularum usus advocatur, quo concesso efficitur sententia tam ridicula, ut nihil supra

Proximus occurrit locus, qui est in eadem oratione c. 6, 13; eius hæc est vulgata scriptura: *Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ?* sed de posteriore parte verborum admodum dissentiunt; quam nonnulli plane eiiciunt, non satis gravibus argumentis utentes. Nam quod similem utraque interrogatio sensum habet, non est tamen idem; multa sunt enim rerum privatarum dedecora, ut æs alienum, fraudes, iniuriæ, quæ ad domesticam turpitudinem non pertinent. Alio modo paulo post ruina fortunarum commemoratur, ut difficultas domestica ostendatur. Ipse orator paulo infra *privatam ignominiam vitiorum*, et *domesticam difficultatem ac turpitudinem* coniungit. Nec semper Cicero, ubi huiusmodi interrogationibus adversarium urget aut rem exaggerat, diligenter res discernit. Retineri autem hæc verba debent etiam concinnitatis oratoriæ causa. Quattuor enim interrogationibus Catilinam urget, (illa enim *quid vero?* etc. ad unam certam rem spectat,) quarum binæ similes sunt forma et ambitu orationis, duæ bre-

esse possit (nemo est, qui putet tantum abesse, ut ex memoria evellantur, ut etiam ex fastis evellendi sint). Viderant huius scripturæ perversitatem editores Grutero superiores aliquot, qui *non putet* scripserunt, quæ lectio nuper a Matthiæo adscita est; sed nec excidere facile illo loco negatio potuit, nec recte ponitur; pertinet enim ad totam complexionem verborum *non modo ex m., s. e. e. f. evellendos putet.* Facillima ac verissima emendatio Garatonio in mentem venerat, sed miro iudicio spreta est, qui „nisi forte, „inquit", quis malit, *quin non modo*, quod mihi durum videtur." Mirabitur fortasse aliquis, tot interpretes discrimen sententiæ aientis et negantis fefellisse. Is multo magis mirabitur, ubi in eadem orat. pro Sest. c. 20, 46 omnes omnino editores et interpretes sine ulla suspicione in loco apertissimo negationem retinuisse pro affirmatione viderit (*quam non id* pro *quam id*). Res admonitione eget, non demonstratione.

viores, duæ longiores. Corruptam autem esse scripturam, perspicuum est; neque enim in infamia dedecus, sed in fama hæret; et in *infamiæ* vocabulo latere *in fama* plures intellexerunt; sed origo eius mendi intelligitur ex codicum duorum, qui inter optimos sunt, Hittorpiani et Fabriciani, et unius deterioris lectione *inhæret*, quæ verissima est; nam propter id ipsum verbum dativus illatus est. Satis est enim notum, Ciceronem huic verbo et ceteris eodem modo compositis præpositionem subiungere, proque ea structura a librariis fere dativum substitui, quæ postea frequentior erat forma; velut sæpissime hoc fit in verbo quod est *inesse*. Itaque, ut hæc minuta exempli causa tangam, et in Cat. IV, 11, 23, ubi legebatur: *erit vestris mentibus infixa*, edidi, quod erat in editione a. 1472, *erit in vestris inf. s.*, quum *in vestris* scriptum esset in codd. Erfurtensi et Franciano et ad marginem a Lambino e codd. adnotatum, et pro Arch. 11, 26 præpositionem reduxi, et Philipp. II, 26, 64 ordinem verborum e cod. Vat. mutavi; nam *animo* cum voce *hæret* coniungendum est [1]).

In Oratione secunda in Catilinam additamenta scribarum coniectura ductus in tribus locis notavi, quorum exempli causa de eo dicam, qui est c. 5, 10; is ita scribebatur: *Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ ac tolerandæ*, sublata concinnitate membrorum *(non mediocres libidines, non*

[1]) Fuerunt, qui in hoc loco pronomen desiderarent (*infamiæ tuæ* aut *in fama tua*), eodem scilicet errore, quo id librarii nonnulli addiderant pro Ligar. 4, 11 (*avunculo suo*), ubi præter tres codices ab Orellio citatos omittit cod. C. Steph., unus Oxon., Haun., et pro Ligar. 12, 38 (*natura tua*), ubi omittentibus codd. accedit cod. Haun. et Quintil. VIII, 5, 7. Semel positum ad utrumque membrum pertinet.

humanæ audaciæ) et fracta aliquo modo vi orationis; plus est enim *non humanus* per se, quam si addatur *non tolerandus*. In codicibus autem primum varius est ordo verborum, deinde etiam scriptura; nam in uno Grævii cod. est *humanæ ac tolerandæ*, in tribus Oxoniensibus *humanæ ac intollerandæ*, in uno Oxon. *intolerandæ* servato vulgari ordine. Quod iam hinc concluditur, participium interpretationem esse adiectivi paulo insolentius de *audacia* positi, plane confirmatur eo, quod in uno cod. Oxon., omissis vocabulis *ac tol.*, scribitur *humanæ audaciæ perferendæ*. Eiusdem generis emendatione, sed multo insigniore, utendum putavi in oratione tertia in Catilinam c. 10, 25, quo loco Cicero, ut ostendat, quam præclara sint, quæ gesserit, recordari populum iubet superiorum dissensionum civilium; quarum exitu commemorato addit, ut quidem vulgo hic locus scribebatur: *Atque illæ dissensiones erant huiusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent: non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quæ esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicæ quæsiuit, eiusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium diiudicatæ sint.* Codicum quidem nulla est memorabilis varietas, nisi quod in aliquot codicibus etiam in prioris periodi initio legitur: *Atque illæ tamen omnes.* Sed primus Ernestius aperta redundantia et eorundem verborum, eiusdem formæ sententiæ repetitione offensus unam ex duabus periodum efficere conatus, ita ut, deletis verbis *erant huiusmodi*, illis autem *non illi nullam — voluerunt* per parenthesin

---

[1]) Viderunt hæc incommoda maxima ex parte Beckius et Blochius.

[a]cceptis, sententia instituta absolveretur illa demum parte: *atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum* etc., eumque secuti sunt Matthiæ et Orellius; quorum iudicium multa evertunt; primum particula *atque,* quæ post parenthesin periodo ad superiora redeunte poni nullo modo potest, deinde ipsa verba *non illi* etc., quod non eiusmodi parentheseos initium est, sed sententiæ superiori iam finitæ per se cum gravitate quadam adiectæ remque uberius explicantis, tum coniunctivus modus sententiæ relativæ *(pertinerent),* qui soloecus fit, sublatis verbis *erant huiusmodi;* postremo illa ratione minime redundantia tollitur, sed in illis verbis, *atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum — quæsivit,* remanet. Itaque et aliquis, qui eam rationem secutus est, totum tamen locum eloquentia Ciceronis indignum iudicavit, et alius totam priorem partem sententiæ delendam putavit. Sed aliud est præter illam repetitionem multo magis perversum, quod mirum est, neminem animadvertisse. Exeunt enim Ciceronis verba in longe alium sensum, quam qui exprimendus erat. Dupliciter ea, quæ gesta erant, comparando extollit, quod pericula maiora, quam ulla antea fuissent, sceleraque graviora sustulisset, deinde quod nulla cæde; ceteras dissensiones omnes minus horrendas fuisse, et tamen esse armis et cæde oppressas. Hanc extremam partem de cæde et sanguine iam exposuerat (§. 24) in singulis dissensionibus commemorandis; alterum illud, minus tamen perniciosas consilio et sceleratas fuisse illas dissensiones, restabat; id adiungitur hac sententia: *Atque illæ dissensiones erant huiusmodi, quæ non — pertinerent; non illi — voluerunt.* Sic absoluta sunt omnia, sequiturque recte rerum, quæ quum maxime gerantur, laudatio: *In hoc autem uno* etc. Hæc autem omnia totaque orationis progressio evertuntur illo addi-

tamento: *Atque — diiudicatæ sint*[1]); quod prætere[illegible] molestam habet circumlocutionem in illis: *eiusmodi fu[illegible]runt, ut — diiudicatæ sint;* nam quum hic exitus, no[illegible] natura illarum dissensionum significetur, dicendum er[illegible]t simpliciter *diiudicatæ sunt.* Itaque nulla dubitatio reli[illegible]quitur, quin hæc interpretis alicuius adnotatio sit, rep[illegible]tentis ante comparationem et eadem, qua Cicero in alte[illegible]a parte usus erat, forma proponentis, quæ Cicero sup[illegible]a dixerat, prior autem sententia plane sit integra. Na[illegible] ne illa quidem *tamen omnes* contra multos codices re[illegible]i-pienda puto, quæ minime necessaria sunt. Atque hui[illegible]s generis adnotationes, quibus Ciceronis sententia pau[illegible]o aliter conformata et explicata repeteretur, in textum no[illegible]nullis locis esse receptas, res est satis certa; cui[illegible]s generis memorabile est exemplum in orat. pro Flac[illegible]o 20, 46, ubi quæ in codice optimo Vaticano desunt [illegible]et ab Ursino et aliis damnata sunt, ea ipsa non sol[illegible] Arusianus Messus (p. 373 edit. Rom. operum Front[illegible]), citatis iis, quæ præcedunt et sequuntur, omittit, sed i[illegible]terpres vetus, cuius scholia A. Maius e cod. Vatic. p[illegible]a-limpsesto edidit, (Auct. Classic. Rom. 1828. Vol. II. p. [illegible]8, Orell. V, 2 p. 242), pro explicatione ponit. Eaque corrupte[illegible]la interdum ad antiquissimos codices pertinet. Itaque quu[illegible]m hoc tenerem, non solum illa exclusi, quæ in Philipp. I[illegible]I 26, 64 plerique e cod. Vaticano addiderant, vim sente[illegible]n-tiæ, quæ hæret in illis iuxta positis *servientibus ani[illegible]i gemitus liber fuit*, corrumpentes, sed in orat. pro Dei[illegible]o-taro c. 3, 8 verbis illis *teque quum huic iratum, tu[illegible] sibi amicum cognoverant* coniecturam secutus notam i[illegible]n-terpolationis adposui. Non poterat Cicero, quum, quib[illegible]u rebus confiderent accusatores Deiotari, enumeraret [illegible]e

[1]) Patet, quam erraverit, qui priorem sententiam alienam et d[illegible]lendam iudicavit.

distingueret, et initio dixisset: *Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii*, tertio loco ponere: *teque huic iratum cognoverant;* nec omnino dici hoc poterat ab eo, qui toto hoc loco hoc agit, ut credere videatur, fuisse Cæsarem, quemadmodum primo loco dicitur, Deiotaro iratum, non esse; itaque, qui hoc intellexerant, veteres editores quidam *fuisse* suppleverunt, quod non convenit alteri parti *tum sibi amicum;* sed ne hoc quidem recte poni poterat, quum et abiectissimos et a Cæsaris amicitia longe remotos describat, nec usquam significet, favorem eos Cæsaris consecutos esse. Ne orationis quidem forma recta est; nam de Deiotaro absente non *huic*, sed *illi* aut, quoniam hoc præcessit, *ei* dicendum erat; tum usitate duobus membris enumerationis sine coniunctione positis per *que* particulam ultimum adiungitur, tertium et quartum non item. Patet totius loci sententiam illa adnotatione breviter nec accuratissime comprehendi, pinguiusque explicari altera parte illud: *fore putabant, ut — facile fictum crimen resideret* [1]).

Revertor ad orationes Catilinarias. In earum quarta duas coniecturas, quod aliquid ad evidentiam deesse videbatur, etsi vulgatam scripturam falsam esse, certum erat, in margine posui. Prior locus est c. 6, 11: *Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad concionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leniorem fuisse.* Non solum dura, sed perversa est in

---

1) Huius originis est illa in oratione pro Sestio c. 50, 107 languidissima sententia: *Huius oratio et pergravis et grata concioni fuit*, qua explicatur illud, quod Cicero oratorie elocutus erat, narrationi de producto in concionem Pompeio statim gravem asseverationem subiiciens: *Sic contendo* etc.

hac scriptura mutatio personæ verbi *defendetis atque obtinebo*, ut alii defendere eam sententiam, alius, qualis sit habenda, docere dicatur; deinde omnino non poterat tribui senatoribus ulla eius sententiæ defensio, quas consulis esse partes et initio capitis superioris et alibi significavit et in hac ipsa periodo illis verbis: *dederitis mihi comitem ad concionem populo carum atque iucundum.* Quicquid enim decretum esset a senatu, defendere et populo probare consulis erat; senatus aut facilem ob auctorem popularem causam defendendam dare poterat aut minus gratam. Verum verbi, quod est *defendetis*, personam prave ad præcedens *dederitis* propter utriusque sententiæ similitudinis speciem accommodatam esse, et longe aliter Ciceronem scripsisse, codices ostendunt; nam in Erfurtensi et Oxoniensibus quattuor ante *vituperatione* additur *P. R.* (in quinto Oxon. *populi R.*), in Coloniensi autem, duobus Palatinis, Grævii duobus codd. Barberinoque post *vituperatione* eædem literæ (in uno Ox. *populum R.*). Tum pro *defendetis* in codice Coloniensi et Græviano secundo est *exsolvetis*, in Barberino *exsolvistis*, quod verbum nullo modo ex illo oriri aut pro illo supponi potuit. Iam hominis mentio, ut supra exposui, hoc loco esse non potest, rei, quæ contineat defensionem, potest. Itaque transpositis in scriptura Coloniensis codicis literis, quæ persæpe a scribis transponuntur, hæc oritur lectio admodum probabilis: *res publica exsolvet;* sed deleri tum præpositionem usus loquendi iubet (debebat saltem esse *e*); in falsa terminatione verbi, sequente litera *a*, lateatne pronomen *ipsa*, incertum est. Magis affirmari posse videtur de altera coniectura, ad finem orationis pertinente, quæ etiam Heumanno in mentem venit. Extrema enim sententia est: *Habetis eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet et*

ea, quæ statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum præstare possit; in qua offendit editores nonnullos rustica gloriatio promittentis, posse se efficere, et per se ipsum efficere, ne quis ea, quæ decreta essent, infirmaret (sic enim interpretantur); itaque fuerunt, qui, quod in codice Coloniensi et alio scriptum erat, *quoad possit*, probarent, transpositis paullum verbis; in qua scriptura *possit* non recte pro *poterit* ponitur. Sed ad vim verbi *præstare* attendendum est, quod quo modo hoc loco positum esset, nemo rationem reddidit[1]). Neque enim *præstare* unquam est aut exsequi aut ratum facere; præstamus ea, quæ ita recipimus, ut nostro periculo res agatur, de quibus ita promittimus, ut damnum aut spem non expletam sarcire debeamus. Prospiciebatur a Cicerone et senatu non difficultas rei exsequendæ poenæque de coniuratis sumendæ, sed invidia in posterum et nimiæ severitatis crimen. Iam qui rem decretam atque factam ita defendit, ut causam suam faciat, certamen, invidiam, poenam, si qua sit, non in alios reiiciat, sed ipse subeat, is eam præstat. Ita dixit Cicero pro Sest. 16, 38: *ea conditione gesseram, ut meum factum semper omnes præstare tuerique deberent*, et ad Qu. Fratr. I, 1, c. 4 § 12: *horum non modo facta, sed etiam dicta omnia præstanda nobis sunt*[2]). Id se Cicero facturum dicit, quod plus est, quam *defendere*, augeturque adiecto *per se ipsum*.

---

[1]) Sensit difficultatem Schellerus.

[2]) Patet, non longe abesse hanc huius verbi significationem ab ea, unde omnis eius usus translatus deducitur. Ac nescio, an eodem modo Cicero in Pisonem c. 32, 80 dixerit, Pompeium *senatus sententiam præstare*, ut scriptum est in codice antiquissimo palimpsesto, id est, suam facere, defendere, auctoritate tueri; eius quod vulgo legitur, *senatui sententiam præstare*, tres sunt interpretationes, Hotomani, Abrami, Grævii, quarum nulla vera esse potest.

Verum hoc totum consilii est et voluntatis, non potestatis. Itaque necessario non solum hi infinitivi pendent a verbo *non dubitet*, (quod cur Beckio non placeat, nescio,) sed illud etiam *quoad possit* ineptum est. Atque ipsa hæc varietas interpolationem in hoc loco versatam esse, ostendit, ut non dubitem, quin delendum sit *possit*, cuius addendi causa fuit, quæ plurimarum interpolationum, verbum semel positum, quum ad duo orationis membra pertineret.

In oratione pro Archia quo uno loco mea ipsius coniectura repertam emendationem in textu posui (c. 9, 21 *efferuntur* pro *hæc feruntur)* de eo loco dixit, qui in eandem coniecturam postea incidit, E. Wunderus [1]). Relinquo igitur has orationes, quarum instrumentum criticum ut persæpe coniecturæ locum dat, ita multis locis nihil præbet, quo insistere ac niti possit. Itaque sæpius, quod aperte falsa pro veris haberi nolebam, mendi nota posita transeundum erat; cuius positæ non puto rationem requisituros, qui in singulis locis et librorum scripturas et sententiarum verborumque naturam considerarint [2]). Venio ad

---

[1]) Mus. Rhenan. Philol. III, 2 p. 275, ubi præterea, nostra editione non visa, locos, qui sunt Cat. 1, 4, 8 et II, 6, 14 eodem modo, quo ego edideram, scribendos esse ostendit; etiam de locis Catil. I, 2, 4 et II, 5, 9 in eandem sententiam disputavit, quam in edendo secutus eram, sed alia addidit.

[2]) Velut III in Catil. 9, 22 recepto, ut feci, eo ordine verborum, qui certam auctoritatem habet editionum veterum et aliquot codicum, multo apertior fit perturbatio; nam in verbis *tanta res*, priore membro absoluto, cum gravitate aliquo novum adiungitur; (*iam vero illa Allobrogum sollicitatio suscepta a Lentulo — tam dementer, tanta res credita et ignotis et barbaris* etc. aut similiter;) alterum ordinem, inductum ad occultandum aliquo modo mendum, certum est, in nullo esse codice. Dixi iam in præfatione, ex Oxoniensibus codicibus, quos valde miror a Wundero (Proleg. ad orat. pro Planc. p. V) inter diligenter collatos numerari, nisi forte tantum ab iis,

eas orationes, quarum emendatio meliore instrumento adiuvatur, in quibus ut minus frequens est coniecturæ necessitas, ita fere, ubi usus est, facilior via.

In Miloniana primum c. 5, 14 tollendum fuit mendum simile quodam modo eius, quod ex primæ Catilinariæ c. 3 sustuli, negationis male positæ. Ita enim locus constitutus erat a Garatonio, adhibita verborum transpositione: *Nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e re publica, rem publicam tamen non vulnerarunt;* verum, quum hæc sit sententia, illos dies, etiamsi necessarii fuerint, tamen vulnerasse rem publicam, in ironia negatio toti huic verborum complexioni præponi debet; idque multo magis fieri necesse est propter particulam *tamen;* plane enim evertitur sententia, si hanc excipit *non vulnerarunt.* Itaque quum in codicibus et optimis et deterioribus negatio et ante *etiamsi* et ante *vulnerarunt* posita sit, apertum est, secundo loco tollendam fuisse, non, ut fecerunt ceteri, priore. Sed quo magis hunc locum consideravi, eo magis patuit, nondum eum esse nec a Garatonio, qui Aldum sequitur, nec a me persanatum. Nam ut falsa est olim vulgata, multo quidem magis negatione, ut feci, in suum locum reducta, tamen et transpositio illa contra utrumque codicum familiam facta dubitationem habet, et oratio; nam *etiamsi e re publica* et in Garatoniana lectione [1]) et multo magis in mea arctissime iungendum

qui paucis locis inspecti sunt, segregare voluit, nusquam notatam esse verborum transpositionem. Similia in ceteris locis dici possunt.

[1]) Quum enim *etiamsi* verbum non habeat, assumere debet ex ea sententia, in qua est *tamen;* prætcrea ad hoc, quod communiter de omnibus diebus accipitur, non potest verbum repeti ex sententia relativa, in qua de uno die dicitur.

est cum illis *rem publ. vulnerarunt;* durum est autem *e re publica rem publicam vulnerare;* nec optima imagine dies rem publicam vulnerare dicuntur; etsi dies pro iis, quæ die aliquo facta sunt, ponitur ab omnibus, sed ubi communiore verbo utuntur (qualia sunt *adferre aliquid, ostendere* etc.); tum, quod per se minutum est, sed ad veritatem indagandam magni momenti, debebat pronomen *ille* tertio quoque loco repeti *(aut ille, quo arma)*. Retento igitur omnium codicum verborum ordine emendatio petenda est e codice optimo et Erfurtensi plane et Bavarico æquiparando, Coloniensi, qui ante *arma* omittit *quo*. Hinc hæc efficitur lectio: *Nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut arma Saturnini, non, etiamsi e re publica oppressa sunt, rem publicam tamen vulnerarunt.* Apparet, Ciceronem tantummodo in extremo membro addidisse, quod ex tota sententiarum consecutione patebat etiam in ceteris, necessaria se putare, quæ facta essent; quo paulo minus accurata facta est periodi compositio. *Arma* autem *Saturnini* ita dixit, ut, etsi proprie ipsius in rem publ. impetus significetur, simul defensio reip. contra eius vim cogitetur, qua is ad arma capienda compulsus est. Iam præclare verbum accommodatum est ad extremum subiectum. Nec obscurum est, quo modo illud *quo* addi potuerit. Itaque hanc scripturam nunc sine ulla dubitatione reciperem in contextum.

Manifestum additamentum tollendum fuit ex huius orationis c. 33, 90, ubi in vulgata lectione: *An — ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit?* additum nomen non solum abundabat, sed vim sententiæ corrumpebat, quæ ita in comparatione principis seditionum et unius satellitis posita est, ut generali appel-

lationi propria addi nullo modo possit. Simile erat mendum loci supra emendati in Pompeianæ c. 9, eodemque modo (nam frequens est hoc interpolationis genus) corruptus locus II in Catil. 6, 14, ubi in codice Mureti Manlii nomen omittebatur, recte Mureto probante; contemptim conditionis, non hominis, nomine orator utitur. Testatior erat res in orat. pro Ligar. 12, 37.

Accuratius dicendum videtur de eo huius orationis loco, qui quum vulgo sine ulla suspicione mendi ederetur, a me non solum mendosus, sed etiam lacunosus est indicatus, c. 37, 102, in quo tamen apertissima codicum indicia secutus sum. Legebatur enim: *At in qua causa non potuisse? Quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? Ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt;* in qua scriptura soli Garatonio oborta est levis dubitatio, rectene tam nude poneretur *gentibus*, an excidisset *omnibus*. Sed vel hoc addito, perverse, omisso populi Romani omnium ordinum iudicio, quod gravissimum erat, gentibus omnibus, quo nomine exteræ significantur, grata Milonis causa diceretur. Et quam est hoc languide expressum, *est grata gentibus?* Deinde quod subiicitur *a quibus* et *ab iis*, falsam habet sententiam; illi enim, qui maxime Clodii morte acquierunt, iudices sane intelliguntur; verum quum *ab aliquo tueri* dicitur, inimicus, accusator intelligitur vel iudex corruptus et iniquus. Iam *a quibus* omittitur in cod. Erfurtensi, id est in meliori familia[1], in Hauniensi, 5 Oxx., edd. vett.; *ab* ante *iis*, quo omisso stare alterum non potest, in Erf., Haun., 2 Oxx., edd. vett., codd. Lagomar-

---

[1]) Gruterus de suis codd., ut solet, tacet. Bavarici scripturas, quæ aperte falsæ et nullius usus viderentur, aut ab Harlesio aut a Garatonio omissas esse, iam Wunderus (præf. cod. Erf. LXXIX et prolegg. ad Plancian.) intellexit.

sinianis multis; (qui profecto non omnes *a quibus* habuerunt; sed delectum varietatis Peyron fecit inde a cap. 10)[1]. Patet iam, hoc *iis*, *qui* referri ad sententiam, in qua per ablativos consequentiæ elatum fuerit id, de quo interrogaretur (nam dativo nullus hic locus est, nec ablativo alius generis in personis), in vulgata autem lectione lacunam huius non interpolatæ scripturæ: *quæ est grata gentibus non potuisse? iis* male expletam esse. In vocabulo *gentibus* latere videtur terminatio participii ablativo casu positi, (velut: *Quibus iudicantibus non potuisse? Iis* etc.). Huius participii et vocis dativo casu in fine superioris membri positæ similitudo perturbationem scripturæ genuit. Atque huius corruptelæ simillima est, quam in orat. pro Ligario c. 9, 28 notavi, eodem modo vulgo occultatam. Legebatur enim: *an*, *ut fit in civilibus bellis*, *nec in vobis magis*, *quam in reliquis*, *omnes vincendi studio tenebamur;* in qua scriptura ea sunt incommoda, quæ a nemine esse animadversa mirer; gravissimum, quod, quum præcessissent de Tuberonibus illa ironice posita *languidiore*, *credo*, *studio in causa fuistis* etc., planeque necessario subiiciendum esset, vehementissime eos Pompeii partes tuitos esse, dicitur communiter *omnes tenebamur;* deinde, quum *omnes* vincendi studio incensi fuisse dicantur, perverse in eadem sententia præmittitur *ut fit non in vobis magis*, *quam in reliquis*, id est, ut fit in omnibus. Sed aliter hæc a Cicerone scripta esse, arguunt codices. Nam Erfurtensis et Dresdensis, tum ex deteriori familia Haun., duo Oxon. editioque a. 1480 habent: *omnes enim;* ex quo patet aperte, qualis fuerit vera loci forma. Quum enim

[1]) Vereor, ne error sit unus et alter in libris, quos Lagomarsinus numeris significavit, indicandis; certe, ut hoc exemplo utar, cod. 92. editio Gruteri nullo modo esse potest, ut Peyron ponit.

proprie Cicero de Tuberonibus dixisset, subiecit, non in iis magis, quam in reliquis eum animum fuisse. Iam apte communiter addebatur: *omnes enim*. Itaque excidisse nonnulla, manifestum est. Paucis alia res, quoniam forte in eam hoc loco incidi, tangenda est. Duobus versibus, qui ad superiora confirmanda pertinent, interpositis, eadem fere verba leguntur: *Omnes, inquam, vincere volebamus*. Ibi Schuetzius et Orellius Goerenzii coniecturam secuti *omnes, omnes, inquam*, ediderunt, necessaria, ut putant, propter *inquam* duplicatione. Verum ea locum habet in verbo aliquo uno non ante posito, hoc loco nihil nisi ipsa sententia superior repetitur, ut vehementius feriat; id quum fiat, sive iisdem ipsis verbis sive paululum mutatis, aut quum vis tantum prioris sententiae reddatur, nullam esse singulorum vocabulorum ante *inquam* duplicationem, sane debebat esse notum. Itaque non minus prave in oratione pro Deiot. 12, 34 recepta est Lambini coniectura, legentis: *Solus, solus, inquam*. Quod inerat iam in illa sententia: *Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus*, sed involutum, id apertius et explicatius repetitur: *Solus, inquam*. Recté igitur Classen in orat. pro Cluent. 24, 65 (*Audete negare, ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam; negate, inquam, in eo* [meo] *loco*) codices optimos secutus semel tantum *negate* posuit, non recte idem locos Ligarianae et Deiotarianae inter exempla posuit vocis duplicatae ante *inquam*. Nec Philipp. II, 12, 30 (*edormi crapulam, inquam, et exhala*) quidquam mutandum est; habet enim illa scriptura hanc sententiam: quum te constituere illud iubeo, hoc iubeo, crapulam ut edormias; ea est enim causa oblivionis tuae [1]).

---

[1]) [Alia eiusdem erroris exempla ponentur infra ad orat. pro Sest. c. 11, 26.] Fateor me constituere non posse, Ciceronine

Omnino sæpius nescio cuius *δεινότητος* studio voce contra Latinorum morem et verum orationis artificium duplicatæ erant ab editoribus, velut pro Mil. 28, 76, ub interrogationi *(pecuniam dico?)* contrarium et maius cum affirmandi particula subiici debet: *a liberis, mediusfidius etc.* Et sic codices. Itaque correxi. Eiusdem generi erat ibid. 31, 84 *Ea vis, ea igitur ipsa,* pro quo ex Bav. et Erf. edidi: *Ea vis igitur ipsa.* Philipp. quoque II, 28, 69 *(Nolite, nolite quærere)* alterum *nolite* recte Vaticanus excludit. Leniter Cicero irridet Antonium, non serio et vehementer vetat.

Deducti sumus a Milonianæ orationis loco ad eam quæ proxima est, Ligarianam, cuius quum permulti loci insigniter mutati a me sint, de duobus tantum hic dicendum est, ubi coniecturas a me ipso factas persequor.

---

ipsi excidisse, an librariorum errori deberi putem perversitatem, quæ in verbis illo Ligarianæ loco interpositis inest: *pacis equidem semper auctor fui, sed tum sero. Erat enim amentis, quum aciem videres, pacem cogitare;* aperte enim se, quod minime vult, amentiæ accusat, nec hæc cavillatio est, sed qui ad sententiam attendunt, plusque quam inanem sonum postulant, ita intelligere coguntur; nam sane *fuisse* se auctorem pacis dicit, etsi sero, eo tempore, quo amentis fuerit pacem cogitare. Sed nec ulla sunt corruptelæ in codd., verbis, forma orationis vestigia, et fieri fortasse potest, ut fefellerit flumen verborum persequentem facilis et aperta conclusio, quæ ex his verbis oritur. Sed tamen, quum usitata sit formula ex quotidiano loquendi modo, ut videtur, sumpta, *sero est,* pro eo, quod est *serum,* qua usus est Cicero in Ep. ad Qu. Fratr. I, 2, c. 3 et Livius 23, 44, legendum videri possit: *sed tum sero erat. Erat enim* etc., id est, serum erat pacem suadere et cogitare; itaque, qui semper alias, tum non suasi. Quod Patricius hæc verba interpretatur: *sed serius, quam oportuit, auctor pacis fui,* primum *tum* negligit, deinde nihil magis contrarium Ciceronis menti, qui sæpissime dicit, a initio se concordiæ studuisse.

C. 7, 20 editum erat: *Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire?* Ineptissime priora coniunguntur, quasi ideo dicat de re in iudicium vocata, ne de communi causa dicere necesse sit; apertum est, invertendam fuisse orationem: *Sed omittam —, ut veniamus.* Omnino ita hæc connexa sunt, ut in tam simplici sententia Cicero non alterum alterius causa fieri dicere soleat, sed coniungat: *omittam*, *veniam.* Itaque necessario mutanda erat sententiarum distinctio, quo facto, paulo fiebat apertius, si apertius fieri poterat, perversam esse illam inæqualitatem numeri verborum, *omittam* et *veniamus*, quæ Lambinum quoque offenderat; quid est enim, vel in vulgata distinctione, cur in altero communicationis figura utatur, in altero non utatur? Scribendum igitur erat: *Sed, ut omittam communem causam, veniam ad nostram, utrum tandem* etc. *Veniamus* scriptum est propter *nostram.*

Gravius erat mendum proximi loci, c. 8, 25. Is vulgo ita scribebatur: *Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriemini per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros; etiam si a Varo et quibusdam aliis prohibiti essetis. Ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit.* Sed pro *etiamsi* Patricius *nisi* scribi voluit, alii, Ursini codicem, id est, coniecturam secuti, *si a Varo —prohibiti non essetis;* itaque, utrum aiat an neget orator, controversia est. Et profecto tam est perversa vulgata scriptura, ut ideo refutare sit difficile, quod, quo modo defendatur, vix exputari possit. Tuberones se a Ligario, non a Varo, prohibitos provincia querebantur; quomodo igitur, ubi illis falso gloriari permittitur, mentio

ulla Vari et quorundam aliorum esse potest? Non autem hæc gloriatio, sed plane sensu carentes nu Prohibiti sumus ea provincia, quam Cæsari tradituri mus, etiamsi — prohibiti essemus *(ea provincia;* de enim prohibitione disputatur; sed eadem ac fere m fit perversitas, si intelligas, *prohibiti tradere* [1]). N illi gloriari poterant, nisi quid facturi fuissent, si prohibiti essent. Verum tamen falsa est illorum, q memoravi, mutatio. Nam quum, ut dixi, Ligar Tuberones accusarent, dicendum erat ex eorum sente *nisi a Ligario.* Præterea in hac ratione nulla omn est connexio huius et proximæ sententiæ: *Ego au confitebor,* nec, quæ sit ista confessio de Ligario, int gitur, quum Varus et alii accusati essent. Sed ve tis investigandæ viam codices monstrant. Nam ex o mis Erfurtensis et Dresdensis, ex deterioribus Haun sis Oxoniensesque quattuor pro *autem* habent *tam* nec aliunde ortum est *tum*, quod legitur in duobus optimis, Pithoeano et cod. Stephani; (quinti, Coloni sis, scriptura notata non est). Eam particulam ref patet ad superius illud *etiamsi.* Itaque ibi novæ sente initium est. Adeo se eam gloriationem non pertimes ait (cfr. 8, 23), ut, etiamsi culpam prohibitorum pro cia Tuberonum a Ligario removere possit, confiteri m Itaque re vera a Varo et aliis exclusos eos esse, sig

[1]) Nec *prohibere* est impedimenta aliqua obiicere rei, ita ut ta fiat; ne quis nobis hanc conficiat interpretationem, glo Tuberonibus licere, se, si admissi essent a Ligario, trad ros Cæsari provinciam fuisse, etiamsi repugnassent postea Sed omnino de uno illo tempore quærebatur, quo provin intrare vetiti erant. Non est opus alias rationes excogit quas refutem. Satis enim ex P. Manutii, optimi interpr obscura et perplexa nota intelligi potest, quam nonepræc vulgatæ scriptura explicatio.

care debet (idque facit c. 7, 22 et c. 9, 27). Ergo non *essetis* hypothetice scribi potuit, (nec tum recte sequeretur *confitebor,*) sed *estis*. Frequenter in huiusmodi sententiis conditionalibus, maxime post *etiamsi*, indicativus in coniunctivum a librariis mutatur [1]). Edidi igitur: *tradituros fuisse. Etiamsi a Varo et quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confitebor, etc.*

Orationis pro rege Deiotaro unius præter eum, de quo supra dixi (c. 3, 8), loci emendatio hic tuenda est, c. 10, 29, quem locum ita Orellius scripsit: *Quum vero, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper, post Pharsalicum autem proelium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio ipsius belli et patri satisfaciendum esse arbitrabatur.* Huius periodi nullam esse structuram patet; vox enim *autem* ita coniungit illa *semper* et *post Pharsalicum proelium*, ut una sit sententia *qui — fuissem*. Itaque illud *quum vero* plane pendet, nec habet, quo referatur. Nec tolerabilis est superiorum plerorumque, Gruteri, Grævii, Ernestii (etsi is improbat) lectio, in qua *fui* post *semper* additur, abundante et structuram turbante particula *au-*

1) Eiusmodi erat mendum in orat. pro Mil. 11, 30, sublatum a me codicis palimpsesti auctoritate; in quo loco quum nonnulli pravam esse vulgatam scripturam sensissent, nec tamen recte mutassent, alii peius defenderunt, quasi de tempore modo verbi ageretur, non animadversa conditionalis sententiæ ratione. Nulla res *est*, *si altera esset*, nec magis, *si fuisset*. Ex disiunctione (aut omnino non potuit Milo iure vitam cæde alterius servare aut potuit,) hæc efficitur disputatio: si non potuit, nihil nunc dici potest; si potuit, quærendum est, num, quod potuit, factum sit, ut iure occiderit. Modo necessario utendum erat indicativo, tempore, quoniam ad hanc unam eandem quæstionem adstrinxit, perfecto; si infinite quæreret, *potest* diceret, non, ut Garatonius volebat, *possit*.

tem, quæ relicta, quoquo modo cætera mutantur, ii
dit, quo minus, ut fieri debet, ad coniunctionem q
referantur ea, quæ priorem partem periodi effic
Atque eam particulam omittit codex Erfurtensis et
dam veteres codd. in margine repetitionum Lambini
rum [1]). Verum eo omisso nondum sanus est locus;
tempus plusquamperfectum (*fuissem*) plane esse alie
iam Ernestius intellexit, sed licenter nec aperta er
causa *essem* substituit. Plerique codices post *semper*
editiones ante Orellium, inserunt *fui*; id omittunt
Oxonn., Haun., edit. a. 1472, Lambinusque; sed *fui*
omittunt edit. Lambini, codex Dresdensis, Oxon. u
Haun., ed. a. 1472., iidemque, excepto Oxoniensi,
addunt post *abiiciendorum*, quam scripturam Lambinus s
codicibus sumpsisse testatur. Satis patet, opinor, *fui*
deberi librariis *quum* coniunctioni perfectum indic
tempus adiungi non ferentibus, quod recte fit, quum
narratio contexitur, sed tempus definitum notatur
v. c. de imp. Cn. Pomp. 1, 2), *fui* autem post *se*
iisdem verbum supplentibus, quod in hac temporum c
paratione in relativa sententia perfacile intelligi po
ex primaria. Sed *fui* illo loco ponendum mihi v
est, quo legebatur inde ortum *fuissem*, elegantiore or
Edidi igitur: *Quum vero, exercitu amisso, ego, qui p*
auctor semper, post Pharsalicum proelium suasor fui
Atque haec, non dubito, quin recta sit forma senter
relictum tamen esse additamentum interpretis, susp
aliquis possit; nam in illis *amisso exercitu* et *post*

---

[1]) Codicis Erf., in prioribus perturbati, in verbis *post P*
salicum etc. non minor est auctoritas, quam in reliqua
oratione. In eo legitur: *Quum vero exercitu amisso et*
ditate (repetitum hoc ex superiore versu) *post Pharsa*
proelium.

proelium non solum idem bis dicitur, sed incommode interposita sententia hæc disiunguntur, tanquam novi aliquid addatur.

Restant orationes Philippicæ duæ. Earum emendandarum etsi optimum præsidium præbet codex Vaticanus, quo etiam paulo pluribus locis usus sum, quam superiores, non tamen, quum præsertim solus is sit melioris generis codex, ad omnia menda tollenda sufficit; quorum unum et alterum coniectura emendavi, primum, quod erat in orat. primæ c. 3, 8. Exponit Cicero, cur, quum Roma discessisset, ut per aliquod tempus abesset, subito revertendi consilium ceperit. Narrat igitur, aliquot diebus post Kalendas Sextiles, quum in agro Rhegino moraretur (diem fuisse VII Id. Sextil., constat ex ep. ad Att. XVI, 7), venisse ad se homines, qui Roma nuper advenissent, lætosque nuntios de re publica adtulisse. *Addebant*, inquit, *præterea, rem conventuram; Kalendis Sextilibus senatum frequentem fore; Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis provinciis Galliis, ad auctoritatem senatus esse rediturum.* Hæc omnia, si orationis formam et usum futuri temporis spectamus, ita dicuntur, ut de re futura narrasse illi homines necessario intelligantur; et tamen ita verba intelligi vetat additum *Sextilibus*; itaque accipiuntur hæc vulgo ita, ut, quamquam iam præterissent Kal. Sex., tamen oratio accommodata dicatur ad tempus, quo Roma discessissent. Verum tum non dicendum erat: *addebant — fore — esse rediturum*, sed: *addebant*, *exspectasse homines* sive *hunc sermonem fuisse* similive modo. Subiicit Cicero, se, quum hæc audisset, cupiditate incensum redeundi, summo opere festinasse, *non quo se ad tempus occursurum non putaret, sed ne tardius, quam cuperet, rei publicæ gratularetur;* quæ oratio nullum omnino sensum habet, non præce-

dente temporis mentione, ad quod occurrendum esset. Nam Orellius, quum infinite dici *ad tempus* ostendere vellet, ipse ea addendo, quæ apud Ciceronem non leguntur, effecit, ut haberet, quo referretur. Idem tamen recte intellexit, multo minus constare sibi orationem Ciceronis in ea huius sententiæ scriptura, quæ olim erat, *occursurum putarem*. Patet, non Kalendas Sextiles in illorum hominum sermone commemoratas fuisse, sed talem diem, ad quem Cicero Romæ esse posset. Idque ita fit apertum, ut nihil dubitationis relinquatur, ex illa ad Atticum epistola, scripta quum in reditu iam esset (XIV Kal. Sept.). Ibi enim eandem rem narrans, "Afferebant", inquit, "fore frequentem senatum Kalendis." Non addito mensis nomine, satis patet, significari Kalendas instantes, id est, *Septembres*, ut Corradus intellexit; et fuit illo die senatus frequens, in quo Antonius ea dixit, quibus hac oratione Cicero respondet. Nec tamen hoc loco reponendum erat *Septembribus*, sed tollendum mensis nomen, quod quum Cicero in re perspicua non magis hic posuisset, quam in illa epistola, adnotatum falso, ut sæpius in epistolis Ciceronis [1]), ab aliquo est, cui errandi causa fuit Kalendarum Sextilium mentio paulo et supra et infra (4, 10) facta.

In Philippicæ secundæ c. 11, 26, ubi Cicero eos refutat, qui Cæsarem eius consilio interfectum arguebant, edebatur: *Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quo-*

---

[1]) Exempla ponam breviter; nam explicatio rationis temporum ab hoc loco aliena est. Delendum est igitur Ep. ad Attic. XIII, 12 *Quint.* (vid. Schutz.), XIII, 21 *Sext.* (Schutzius in *Sept.* mutavit), XIII, 33 *Mai.* (vid. Manut.); in XIII, 34 iam sublatum est mendum; adde ad Attic. XV, 8 (vid. Popma et Schutz.) etc. Cfr. Orell. Cic. Opp. III p. 1 p. 431.

rum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Quid in hac sententia significent verba *illis auctoribus*, nemo dixit; nec dici potest. Nam sive dativo sive ablativo casu posita putas, quo modo auctores appellantur Cæsaris interfectores? Cui et cuius rei? Cædis, inquit Abramius, qui solus attigit. Ubi id verbum est? Quamquam eius minime omnes, qui enumerantur, auctores erant, sed effectores. Satis aperte iis, qui rem perpetrarant, contrarii ponuntur ii, si qui impulissent, quibus opus fuisse Cicero negat; nec in alios, quam in hos, cadit auctorum appellatio. Hæc quum sensissent Ernestius et Schutzius, verba illa alter delenda censuit, alter delevit[1]). Sed nulla excogitari potest interpolationis causa, nec tam videtur apta generalis sententia; itáque unā litera deleta restituendam eam vocem *(actoribus)* putavi, quæ ipsos effectores ita significaret, ut apte hæc notio referretur ad auctorum nomen notionemque; nec hoc loco opus erat addito genitivo ad definiendam vocabuli actoris significationem.

C. 16, 40 interpolatio notanda fuit, a quo mendi genere non esse liberum codicem Vaticanum is locus, qui proxime sequitur (41), exemplo esse potest, ne alios commemorem, et ipse duobus iam exemplis (Philipp. 1, 3, 8 et II, 26, 64) ostendi. Edebatur hic: *Me nemo, nisi amicus, fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur; te is, quem vidisti nunquam, L. Rubrius Casinas, fecit heredem.* Hæc autem ultima *fecit heredem* non solum languide redundant, sed corrumpunt manifesto orationis artificium; semel enim posito èt tanquam delitescente eo, quod commune est,

[1]) Wernsdorfius ad hunc locum, "At non opus est", inquit, "multis docere, eadem bonum et commodum sensum habere". Paucis tentasset, vellem. Sed est hoc quoque criticæ genus.

graviter exprimitur contrariorum relatio (*me nemo* — *te is*); illis contra additis pondus sententiæ a verbis *te is* transfertur ad clausulam illam, in qua esse non debet; tum apertum est, posita alieni hominis circumlocutione finiri sententiam et tanquam residere in ipso nomine, cui apte subiunguntur illa *Et vide* etc. [1]). Itaque quin duo illa verba delenda sint, dubitari non potest.

Incido deinde rursus in locum ita vulgo graviter et aperte mendosum, ut, quod in uno et altero loco supra facere me significavi, prorsus demirer, ex tot editoribus et interpretibus nullius ne dubitationem quidem motam esse. Cap. enim 21, 50 legebatur: *Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quæ in nos fortunasque nostras, id est, in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit.* Nemo est autem, quin intelligere debeat, perversissime dici *in se atque in domesticum dedecus;* id est enim, contra sane ac vulgo interpretantur, quoniam necessario in hac coniunctione eadem est utroque loco præpositionis potestas, *contra dedecus suum;* atque ita coniuncta hæc esse, si potest esse dubium, ostendunt, quæ his redduntur: *in nos fortunasque nostras.*

---

[1]) Mirum est, in his, quæ sequuntur, certissimam Garatonii emendationem neglectam esse propter perversissimam vulgatæ lectionis defensionem. Non quæri, num Rubrio Antonius, sed num Antonio Rubrius notus fuerit, non modo ex iis, quæ præcedunt, intelligitur, sed etiam ex iis, quæ sequuntur (*Velim mihi dicas* etc.). Sed aliis duabus de causis ferri nequit vulgatum; quod *fueris* soloece dicitur pro *esses*; deinde quod post illa *Et quidem vide, quam te amarit is, qui* etc. sequi debet sententia, quæ huius amoris indicium contineat; ea solet per se addi, sed tamen adiungi per relativum potest, ut sit *quum;* sed tum nec *is, qui* dici potest, quæ circumlocutio est subiecti, nec indicativus sequi. Itaque necessario nova sententia incipit a verbis: *Fratris filium.*

Ne per se quidem locum hic haberet dedecoris mentio, quum adverbiis ad eam rem accurate delectis factorum foeditas notetur. Itaque vix opus est addi, sed addendum tamen, quia plerique ignorant, *in dedecus* illo sensu, quo vulgo accipiunt, omnino a Cicerone dici non potuisse; recentior est enim longe is huius præpositionis usus, quo de consilio et effectu actionis dicitur, ipso rei, quæ efficitur, nomine adiuncto. Apertum est itaque nominatam fuisse hoc loco a Cicerone rem, quam Antonius læsisse dicatur; eius autem nomen facillime et certissime deleta syllaba, quæ male repetita erat, restitui poterat *(in decus)*. Ei, quod de loquendi usu dixi, frustra opponent e lexicis Cic. pro Cluent. 66, 188, ubi *in familiæ luctum nupsit est*, in lugentem (morte filiorum) familiam innupsit; itaque additur *atque in privignorum funus*. Longe autem diversa esse, quæ vulgo cum his componuntur, *obsides accipere in aliquid*, *sponsorem esse in aliquid*, etc., omnes facile vident. Primus, quod notaverim, e prosæ orationis scriptoribus Vell. Paterc. II, 41 dixit *cibo in vitam*, *non in voluptatem uti*, et ter *in hoc*, *in id* (II, 27, 41, 114), quod iam apud Horatium est (Epod. XVII, 63) et Ovidium (Metam. VIII, 77) [1]; sed frequentius est hoc genus apud Senecam et eius æquales, ubi superiores *rei alicuius causa* dicebant, ut apud Senec. Ep. 86, 3: *turres in propugnaculum villæ subrectas*, et apud eundem Ep. 108, 4: *licet non in hoc venerit*, et de Benef. IV, 1, 1: *Inveniuntur*, *qui honesta in mercedem colant*, et apud Quintil. X, 2, 2: *probatam experimento culturam in exemplum intuentur*, et apud eundem *in hoc* VI, 2, 27, XI, 2, 51. Hinc illa ætate *in honorem alicuius* fieri dictum esse,

---

[1]) Vid. Ruhnk ad Vell. II, 41 p. 316.

quod superiore *honoris alicuius causa*, recte observavit Vavassor (de vi et usu quorund. verbor. in Opp. ed. Amstelod. 1709. p. 154). Sed proprietatem posterioris huius locutionis exposui in Epist. crit. ad Orellium de Oratt. Verr. p. 100, honoris alicuius causa facere aliquid dici, qui hoc ei tribuat, ei obsecundans id faciat, brevi, eius causa faciat, (fere Gallorum est: en egard de quelqu'un); exempla autem, quæ tum parcius protuli, Vavassor multa habet (Cic. ad Fam. XIII, 26, 31, 37, 65, 69, 76, ad Attic. XI, 9, XV, 15), quibus addo Cic. Brut. 22, 86, pro Rosc. Am. 35, 98 et, quem locum supra emendavi, 45, 132, et Liv. VIII, 14, 10. In omnibus his locis ita interpretantur, ut honorem accipiant pro dignitate et existimatione, contra usum Latinorum et sententia plerumque aperte repugnante, (ut in Bruti loco; existimationem enim publicanorum vel melius Galba tuitus esset). Eadem est autem sæpe vis, quum dicitur *in honorem alicuius* (quod iam apud Horatium legitur Od. 1, 7, 8), ut apud Senec. Ep. 104, 3: *et interdum, etiamsi premunt causæ, spiritus in honorem suorum vel cum tormento revocandus est;* add. Quint. 1, 1, 7, et, quem ibi Spalding laudat, Senec. Rhet. p. 397 Bip., qui p. 318 scribit: *cum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri ferrent.* Sed ea est agendi causæ et consilii affinitas, ut in loquendo sæpe hæ notiones commutentur, quod etiam in Latino sermone multis modis fit. Itaque factum est, ut, quemadmodum *in honorem*, sic etiam *in gratiam alicuius* diceretur, cuius locutionis primus nobis est auctor Livius, deinde *in spem*, non alio fere sensu, quam qui est in ablativo, quod idem dixit Livius I, 8, XXI, 45, et Curtius VI, 6 (Zumpt.): *bellum, quod in spem totius orbis occupandi gerebatur*, et Tacitus Hist. IV, 42: *non depellendi periculi, sed in*

spem potentiæ; idem etiam Ann. XIV, 63: *præfectum in spem sociandæ classis corruptum*, et Hist. III, 47 *corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque*, ubi primum in spem inductos, deinde spe ad cetera tractos indicat; (interdum nihil aliud quam actionis et spei coniunctio significatur, ut quum Livius XXVI, 16, 11 *multitudinem civium dissipatam in nullam spem reditus* dixit); tum *in favorem* (en faveur de quelqu'un), ut apud Iustin. XVII, 2: *in favorem ultionis Lysimachi*, id est, *quod Lysimachum ultus erat;* postremo etiam *in odium alicuius*, quod iam apud Ovidium est Metam. XIV, 71 *(In Circes odium sociis spoliavit Ulixen)*, apud Tacitum autem Hist. 1, 12 *(in T. Vinii odium)* non intellectum miras disputationes et mutationes, nuper quoque, provocavit; ita etiam Iulius Capit. in Clod. Alb. c. 12 dixit: *a senatu amatus est in odium speciatim Severi.* Ab hac denique analogia deductum, quod Tacitus scripsit Ann. XV, 44: *tanquam non utilitate publica, sed in sævitiam unius absumerentur*, id est, propter sævitiam, ut ei satisfieret.

Omittendus est hic locus difficilis c. 33, 82, quod, nisi explicata comitiorum illius ætatis ratione, de qua multi multa dixerunt parum certa, disputari de eo recte nequit; itaque dicam breviter, qui meæ coniecturæ sensus sit, qua posterius *renuntiatur* delendum iudicavi. Veri simillimum est, illo tempore in singulis centuriis seorsum classes civium suffragia tulisse, ea in singulis classibus numerata, exque omnium unius centuriæ classium suffragiis collectum esse renuntiatumque universæ suffragium; suffragiorum primæ classis centuriæ prærogativæ diribitionem et numerationem significari puto verbis illis: *deinde, ut assolet, suffragia.* Ante eam certe nulla erat renuntiatio. Itaque male repetitum credo vocabulum

renuntiatur. Breviter etiam et tantum erroris tollendi causa attingenda est coniectura de re levicula, c. 34, 87, ubi quod edebatur, *Spurii Cassius, Mælius*, ferri ideo non poterat, quod ea loquendi ratio, qua hoc dici putant, in nominibus tantum communibus obtinet, non in prænominibus, non magis, quam in nostris linguis; itaque scribendum erat, ut c. 44, 114 in codice Vaticano et ceteris scriptum est, *Sp. Cassius, Sp. Mælius* [1]).

Superest una explicanda uberius nostra coniectura de loco perdifficili c. 38, 99, ubi Cicero, M. Antonii in C. Antonium patruum iniurias commemorans, postquam hunc in petitione censuræ delusum fuisse dixit, alius similis contumeliæ ei in creandis septemviris agro dividendo lege M. Antonii illatæ mentionem addit. Ea in vulgatis editionibus his verbis continetur: *Quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? Intervenit enim. Quid metuisti? Credo, ne salvo capite negare non posses.* Nec ulla est in codicibus scripturæ discrepantia, nisi quod pro *Quid metuisti* in Vaticano codice legitur *cum metuisti*, in Ferrarii codicibus *quem metuisti*. Sed quæ horum verborum esset sententia, nemo superiorum inter-

[1]) Errat Orellius de cod. Vaticano; vid. Garat. p. 525 vol. 1. editionis Wernsd. Omnino in prænominibus ponendis aut non ponendis sæpius erratum erat. Unum hoc loco attingam. Ubi noti et celebris hominis nomini pronomen celebritatis index aut aliqua descriptio adiungitur, prænomen omittitur. Itaque pro Arch. 3, 6, etsi ceterorum prænomina adduntur, scribendum tamen erat (cum cod. Zwick. et duobus Oxx.): *Metello illi Numidico*, non, prava nominis et pronominis disiunctione, *Q. Metello, illi Numidico*; (quod additur *et eius Pio filio*, iustus est ordo in tali coniunctione; vid. pro Cluent. 8, 25; Brut. 26, 98;) et in eadem orat. 7, 16 (cum Erf., Haun., 6 Oxx., edd. vett.): *Catonem illum senem*; adiuncta hæc prænominis locum explent; in Catil. IV, 10, 21 alia ex similitudine reliquorum membrorum causa delendi prænominis accedebat.

pretum ita explicavit, ut vel sibi satisfaceret; itaque nulla est in iis sententiis refellendis opera insumenda, quas ipsi auctores pæne improbant [1]). Orellium miror nimis leviter se expedientem [2]). Non apparet primum, quis intervenerit; nam ad C. Antonium hoc verbum ita referri, ut sententiam efficiat, nullo modo potest, quem non intervenisse dicit, sed, quum inductus esset in spem, destitutum esse, ut alius quis potius intervenisse videatur; deinde, quo pertineat particula *enim*; tum, quis sit ille metus, de quo interrogandi nulla est causa, quum nihil, quod metum significet, dictum sit; postremo, quo spectent illa *salvo capite negare*, quæ ad promissum C. Antonio datum referri non possunt; neque enim, cur promiserit, sed cur non præstiterit, quæritur. Viam emendandi ipsa illa particula *enim* ostendit. Patet enim, a Cicerone per speciem excusationis levem et turpem causam destituti patrui adferri. Mendum positum est in una illa voce, in qua codices discrepant, ex quorum vestigiis *cui* pro *quid* legendum est. (*Intervenit enim*, *cui metuisti* etc.). Intervenisse Cicero dicit aliquem, qui id munus patruo debitum interceperit, et M. Antonio extorserit, quod metueret scilicet, ne salvo capite negare ei non posset. Notus erat senatoribus homo contemptissimus, quem M. Antonius, patruo

---

1) Wernsdorfius tamen, recepta post Muretum et Faernum codicis Vat. scriptura, tanquam intelligeret, "Pro contextu", inquit, "sermonis rectius hæc iunguntur".

2) *Intervenit enim* vult esse aut Tullii aut grammatici, explicantis, quomodo Antonius patruum destituerit. Miram vero, si Tullii est, adiectionem per tertiam personam in media allocutione Antonii, miram et obscuram grammatici interpretationem, deinde falsam: non enim intervenit M. Antonius, sed destituit, id est, non adiuvit; deinde *intervenit* interpretatur: *clam se opposuit*, et in hoc *clam*, cuius nullum est apud Ciceronem vestigium, sententiæ vim ponit; (quæ, si illud est grammatici, nulla est.) Tametsi tota ironia inanissima est.

detruso, ad eum locum evexerat; ne nobis quidem plane ignotus; nam aut Nucula aut Lento fuit; (vid. Philipp. VI, 5, 14, VIII, 9, 26, XI, 6, 13, XII, 8, 20 et 9, 23).

Persecutus sum, quod initio facturum me esse dixeram, locos harum orationum mea coniectura emendatos, ita ut tantum exigua quædam et disputatione parum digna omitterem. Sunt alii præterea loci, in quibus aliorum coniecturis usus sum dudum propositis, sed ita neglectis et oblivione oppressis, ut, quum vix editoribus notæ fuisse videantur, vulgataque scriptura tanquam certissima teneatur, novæ videri possint. Sed in earum nonnullis mutandi causa ab iis, qui coniecturas proposuerunt, explicata est [1]), (etsi interdum poterat distinctius et verius), in aliis nihil est dictum, ut, quatenus quidem disputatione opus est, integra ea sit. Ex hoc genere de duabus emendationibus exempli causa breviter hoc extremo loco dicam. Prior Lambini est, a solo Orellio adscripta, sed cum improbationis significatione, in orat. IV in Catil. 4, 8, ubi vulgo edebatur: *Adiungit gravem poenam municipibus*, [municipiis,] *si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit*, etc. In his multa non recta sunt; primum pluralis numerus vocis

---

[1]) Talis erat P. Manutii coniectura in Philipp. secund. c. 20, 49, quam quum nemo ceterorum ne commemorasset quidem, Garatonius, "nec bene", inquit, "Manutius pro *quamquam* legendum censet *quoniam*." Nec is attigit, nec quisquam evertet paucis verbis comprehensum Manutii argumentum. "Sententia", inquit, "postulat *quoniam*; subiicitur enim causa, cur eum non sit adhortatus." Addo, nullam alieniorem particulam inferri potuisse, quam, quæ vulgo legitur, *quamquam*, eamque sæpissime cum altera illa permutari.

digna, quum una res sequatur [1]), deinde ipsa sententia, accommodata ad hoc membrum, quasi minus priora digna sanciantur tali scelere, tum, quo indicio nescio quo modo multa iam menda, aliis etiam notis convicta, coargui, membrorum orationis coniunctio Ciceronis et eius æqualium usui repugnans, inter duo priora verba ex tribus æquo ordine positis omissa, ante extremum posita particula *et (adiungit, circumdat et sancit)* [2]). Hæc omnia incommoda Lambinus sustulit optimamque sententiam effecit una litera duplicata verbisque melius distinctis *(et dignas scelere hominum perditorum; sancit* etc.). Altera hic commemoranda est emendatio loci in Philipp. secund. 38, 97, quam quum ipse reperissem, postea animadverti positam esse inter eas lectiones, quas Orellius ex exemplo aliquo editionis Naugerianæ edidit Tom. II p. 2 p. 611 sqq. Scriptum erat: *Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tamquam gladiatorum libellos, palam venditent.* Sed quæ sit ista imitatio, dici nequit. Falsarios intelligunt, qui præter ea, quæ ab Antonio proferrentur, alia fabricati

---

1) Non ita dixi, quasi scribi potuerit *dignum*, quod Latinum non est; quum enim hæc sit huiusmodi duplicis obiecti (adiectivi vel substantivi et sententiæ per coniunctionem adnexæ) ratio, ut posterius per epexegesin priori superaddatur, prius tale debet esse, ut per se solum dici possit. Itaque aut adiectivi pluralis ponitur, sequente singularum rerum enumeratione, aut substantivum; nemo enim dicit *sancit dignum scelere* pro eo, quod est: *sancit rem dignam scelere.*

2) De hoc usu, (qui apud Ciceronem quidem non pæne, sed plane perpetuus est, nec ad substantiva magis quam ad adiectiva et verba pertinet, modo ea sit membrorum coniunctio, quam dixi,) exposui in Epist. crit. de oratt. Verr. p. 39, Append. disput. de Ascon. Ped. p. 8 et p. 35, Præf. edit. Oratt. duod. p. (huius editionis) 134.

sint; qui primum non recte dicuntur ea vendere, quæ imitati sint, pro iis, quæ imitando expresserint. Sed quis poterat et audebat, præter Antonium, palam Cæsaris commentarios et chirographa venditare, nisi per irrisionem non iam rei publicæ ac senatus, sed Antonii? Non dico, huius lucrum imminutum fuisse; nemo enim sane ab aliis empturus erat. Quam enim vim habiturum erat aut quam emptori utilitatem allaturum tale chirographum? Nam quæ ab Antonio empta erant, etsi ab ipso erant ficta, eius auctoritate rata erant et quod Cæsaris acta, inter quæ fuisse dicebantur, a senatu non infirmabantur. Nec alia, quam quæ ab Antonio proferrentur et venderentur, commentaria hoc loco intelligi, satis declarant proxima: *Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur* etc. Nihil ante hæc verba dici aliud potuit, quam iam non raro et secreto, sed palam omnibus illa vendi. Ea sententia non poterat aptius graviusve exprimi, quam institorum merces libellosque singulatim venditantium comparatione inducta nomineque posito, cuius vis optime sentiri potest, substitutis pro institoribus Romanis, quos Galli appellant *colporteurs*. Nec ulla vox propius ad mendosam similitudine accedit.

VII.

De locis aliquot selectarum Ciceronis orationum disputatio altera [1]).

Quum superiore disputatione de præcipuis locis orationum a me editarum mea coniectura mutatis expositum esset, non prætermittendum putavi, quin, ut, quantum fieri posset, ea, quæ vera et recta mihi visa essent, aliis probarem, ex iis quoque locis, quos codicum editionumve vetustissimarum auctoritate correxissem, paulo plures, quam exempli causa in præfatione editionis commemoravissem, seligerem, maxime scilicet eos, qui aut insigniorem aliquam haberent mutationem aut occasionem præberent unam alteramve rem ad formam sermonis Latini pertinentem attingendi, et de quibus ab aliis dictum non esset, sed tamen nonnullos quoque minoris momenti, et in iis corrigendis quid essem secutus, ostenderem, in quo simul liceret unum et alterum locum in superiore disputatione brevitatis studio omissum commemorare. Sed quæ summa erat in nonnullis orationibus tum, quum eas edebam, difficultas, quod codicum scripturæ neque plenæ neque diligenter enotatæ erant, eam post illud tempus magna ex parte tollere potuit ac debuit, qui easdem orationes, exclusis tantum Philippicis et adiectis iis, quæ pro Murena et Marcello habitæ sunt, edidit Moguntiaci a. 1833, multis adhibitis codicibus, Jo. B. Steinmetz.

[1]) [Nunc primum edita.]

Verum is aliquid contulit ad earum orationum emendationem, multo tamen minus, quam exspectari poterat, ex tanto codicum conferendorum labore fructus provenit ipsius culpa. Nam et veras codicum scripturas multas restituit, quæ iam ante ex aliis codicibus restitui poterant et a me restitutæ erant, partim etiam ante ab Orellio; et aliquot protulit recepitque aut novas aut ita antea incertas, ut recipi non possent, et effecit, ut nonnullorum locorum menda manifestius coarguerentur [1]; sed præterquam quod permultas bonas lectiones, quæ vel ex codicibus ante collatis sumi poterant, neglexit, quum alias adscisceret, quæ adsciscendæ non erant, ne quid de eo dicam, quod postulari minus potest, quod ad eos locos, in quibus vestigia tantum verioris scripturæ codices præ-

---

[1]) Ex novis lectionibus præstantissima est, quam in Cat. II, 12, 27 e codice antiquissimo Tegernseensi restituit, *connivere possunt* pro eo, quod interpolator aliquis substituerat, *consulere sibi possunt*, quam etiam apud Valerium Probum Grammaticum reperit (c. 1482 P.) et in scholiastæ adnotatione latere ostendit. In Catil. I, 8, 20 (ut obiter errorem meum corrigam) sufficere mihi debuerat adnotata iam ab aliis codicum auctoritas, ad quam nunc Tegernseensis ille præter alios accedit, ne loco suo demoverem rectam scripturam, *si emori æquo animo non potes*, substituta altera, *si hic morari*, quam Steinmetz quoque probat; nam nec *morari* pro *manere* nec *si* pro *quoniam* ferri potest, et hoc Cicero dicit, qui tanto, quanto Catilina, omnibus odio sit, vitam abiicere debere; sin id non sustineat, a patria fugere quam longissime; nec hortatur vere Catilinam, ut moriatur, sed exire ita iubet, ut vel moriendi causam adesse dicat. In Cat. II, 5, 11 recte Steinmetz restituit *manere* (cui contrarium est *resecari*), ubi ego nescio quomodo *manare* reliqui, quod ex errore typographico ortum est. Nec in ed. 1480 sic est, sed *manere*, nec in ullo codice. Recte etiam II, 11, 25 *suppeditamus* edidit. Quæ recepit non recipienda, non sunt hoc loco refellenda. Interdum ipse enarrat lectionem eiectam, ut Cat. II, 8, 18, ubi *et* addidit ante *prædiorum*.

bebant, ipse parum opis attulit multaque ab aliis feliciter inventa præteriit, pravissimo consilio codicum suorum scripturas fere tantum in iis locis, ubi ipse iis utebatur, adnotandas putavit, in reliquis omisit, sæpe etiam in suspectissimis et corruptissimis, ubi codices eius non consensisse cum edita lectione satis ex aliis codicibus constet [1]). Itaque quod antea erat molestum, id nunc etiam molestius in aliquot locis est, post tantum codicum numerum nuper collatum tamen nos cogi ex tenuibus unius et alterius vestigiis de omnibus iudicare aut rursus non posse suspiciones ex una et altera discrepantia ortas satis firmiter reliquorum consensu refellere. Ac codices quidem non eiusdem in omnibus orationibus bonitatis adhibuit; velut in Rosciana confirmatum est, quod dixeram, omnes eius, qui in bibliothecis vulgo haberentur, codices recentes esse et exiguæ auctoritatis nec quidquam magno opere ex iis auxilii sperandum esse in locis gravius laborantibus. Sed tamen duorum illorum codicum, qui caeteris paulo præstant, Paris. reg. n. 6369 et 7777, accurate

[1]) Exemplo esse potest in initio statim Roscianæ orationis c. 3, 8, ubi contra Ernestii coniecturam (*spoliis Sexti Roscii ex hoc iudicio* pro *spoliis Sexti Roscii hoc iudicio*) disputans, non adnotavit, quod ex Gruteri adnotatione scimus, codices omittere nomen *Roscii* (ex quo fit, quod ego edidi: *spoliis ex hoc iudicio*). C. 40, 118 nihil dicit de prava lectione *a gladiatore recessisse*, pro qua scimus (ex Pall., St. Vict., Oxx. omnibus), in omnibus codicibus esse *a gladiatore cessisse* (ex quo fit, ut edidi, *a gladio recessisse*). In una sectione orat. I in Cat. 8, 19 tres verissimas scripturas omnino non commemoravit, *quod* pro *quid quod* (altero loco), et *ad M'. Lepidum* pro *apud M'. Lepidum* et *id responsi* pro *id responsum*, ex quibus primam et tertiam certe in suis codicibus invenit; nam alteram e grammaticorum libris deprompsi. Summæ et ex magno codicum numero notæ discrepantiæ, qua lacuna deprehenditur pro Mil. 37, 102, ne verbo quidem meminit. Infinita sunt eiusdem generis alia.

notatas habere scripturas utile esset, quum ne unus quidem in hac oratione diligenter collatus ab aliis sit[1]. Ego hoc loco delectum eorum, de quibus dicam, sic moderabor, ut, si quid, quod ego correxeram, vel disputando vel saltem auctoritatum demonstratione a Steinmetzio confirmatum est, id non attingam, etsi sunt hic illic, quæ addi vel quæ corrigi possint. Velut pro Rosc. Amerino 6, 17 recte edidit ex codicibus pæne omnibus: *qui ante hanc pugnam tiro esset, quod sciam, facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit,* pro eo, quod vulgo editur nec in ullo est codice: *tiro esset scientia, facile* etc. Nec tamen hoc satis coarguit, illud commendavit. Nam et omnis tiro scientia (hoc est, arte et exercitatione) tiro est, et eadem ipsa re Roscius Magnus, qua tiro esset, magistrum vicisse dici debebat, non aliis; suspiciosissime autem et acerbissime dicitur *quod sciam;* significat enim orator fortasse latere in vita Magni scelera ante commissa, sed sibi ignota. Deinde quod codices secutus *quum* post *qu* omisit, recta per se est sententia, sed cum superiore

---

[1]) Una est ex illis codicibus in ea oratione protracta singularis lectio c. 12, 33: *quæ* (mors Scævolæ) *tantum potuit, ut omnes occisus perdiderit et afflixerit* pro vulgato: *ut omnes cives suos perdiderit et afflixerit.* Corruptela manifestior fit paulo c. 23, 64. Frustra Orellius (Scholiast. Cic. II p. 427) corruptissimum locum, qui est c. 5, 11, restitutum nunc putat ubi ne species quidem sententiæ est. Quid est enim *maleficii et sanguine dimissorum* (id est, ut interpretantur, *propter maleficia*) *fieri quæstionem?* Aut quinam illi dimissi et quis eorum sanguis? C. 46, 133 cum cod. S. Vict. Parisienses illi vestigia veteris scripturæ melius conservaverunt, ex quibus vestigiis recte Steinmetz edidit: *qui prætereuntes, quid præco enumeraret, audiebant;* tantum *enumerandi* verbum aptum non est. Ipse olim conieceram: *quid præco pronuntiaret;* in editione, nescio cur eam suspicionem pressi.

quacum necessario coniungi debet, non cohæret. Itaque, nisi *quum* errore excidit, addendum est, ut conieci, *et* post *contulit*.

Pro Rosc. Amer. 8, 21 edebatur: *Hæc bona sexagies H-S emuntur duobus millibus nummum.* Sed illa *sexagies H-S* neque ullus Gruteri codex neque Oxoniensis habet, (de Ox. ψ siletur; sed eius nulla usquam omissio adnotari solet, ne maiores quidem illæ lacunæ, quas ipsi editores permultas fuisse scribunt,) nec sunt in editionibus veteribus, ut apertum sit, ab editore aliquo ad c. 2, 6 respiciente effiicta esse ex eo, quod in codicibus legitur: *emuntur sextertiorum duobus* etc.; verum id interpretamentum est vocis *nummum.* Nec, quod caput est, dicitur illo modo Latine; nam genitivus *decies sestertii*, in quo nullum est adiectivum, substantivo ita adiungi nequit [1]).

In eadem oratione c. 13, 38 exiguam auctoritatem editionis repetitæ Lambinianæ vel potius coniecturam secutus mendum nimis incuriose prætermissum notavi. Edebatur enim: *Nonne et audaciam singularem ostendere* (oportet) *et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam, et denique omnia ad perniciem profligata atque perdita?* Nemo ignorat, particulæ colligenti et concludenti *denique* copulativam nunquam præmitti apud antiquiores. Librarius ter positam quarto etiam loco addidit. In eiusdem particulæ *denique* usu vitiosa erat librariorum culpa oratio in Cat. III, 7, 17, ubi correxit A. Matthiæ e codicibus, et pro Ligar. 5, 12: *Novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum; studia denique generis ac familiæ vestræ virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia.* Non adiungit novum

[1]) Steinmetz de codicibus et suis et aliorum tacet.

membrum enumerationi, nec eam colligit, sed confirmat et [illegible] explicat, qualis ea sit cognitio (*nota mihi sunt*, *inquam* [illegible], etc.). Itaque secutus codices optimos, Erfurtensem e[illegible]t Coloniensem, aliosque delevi *denique*, adiectum ab aliquo [illegible], qui orationis forma non intellecta vinculum desiderasset. [illegible] Pro Milone 15, 39 (*omnia tum denique*) recte Heuman[illegible]nus animadvertit, *denique*, quo extremum membrum ad[illegible]necteretur, male subiici particulæ temporali; debeba[illegible] saltem esse *omnia denique tum;* itaque mendum notavi [illegible] utrum *omnium* scribendum esset, quod probabilius es[illegible] (nam *omnia odia* displicent), an *tum* tollendum, dubitan[illegible]

C. 16, 48 edebatur: *ut effictos nostros mores i*[illegible] *alienis personis expressamque imaginem nostræ vitæ quo*[illegible]*tidianæ videremus*, adnotantque Beckius et Orellius, i[illegible] quattuor Oxoniensibus codd. et edd. vett. legi *nostram*[illegible] Sed si Beckius attente Gruteri adnotationem legisset[illegible] contra Lambinum, qui *nostræ* cum Hotomano tuetur[illegible] scriptam, vidisset, etiam omnes Palatinos et cod. [illegible] Victoris *nostram* habere, ut *nostræ* iam videatur ipsiu[illegible] Hotomani esse correctio, non bona; nam *vita quotidian*[illegible] per se dicitur generaliter, non certorum hominum. *N*[illegible]*stram* quidem solus Gruterus ferre potuit; sed id libr[illegible]rius addidit, ut *expressa imago nostra* responderet *e*[illegible]*ctis moribus nostris*, de genitivo non cogitans [1]).

C. 23, 65 edidi: *propterea quod, qui tantum facin*[illegible] *commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirar*[illegible]*re quidem sine metu possunt*, partem codicum et edit. [illegible] a. 1472 secutus, ut hæc ex Ciceronis persona addantu[illegible]r; recentiores *possint* posuerant, ut referrentur hæc ad illu[illegible]d *Nemo enim putabat.* Non attenderunt, tum non *possin*[illegible]

[1]) Steinmetz de suis et aliorum codd. tacet. Initio c. 17 de [illegible] *non modo* (recepto ex ed. 1472 pro *At non modo*) vid. episto[illegible] nostram ad Orell. p. 110.

sed ex Latini sermonis usu, qum contra sæpissime peccatur, *possent* et simul *commisissent* scribendum fuisse.

C. 28, 77 edebatur: *O dii immortales! rem miseram et calamitosam! Quod in tali crimine innocenti saluti solet esse, — id S. Roscio facere non licet.* Sed codices Gruteri omnes et quinque Oxx. *quod* ante *innocenti* addunt; sextus Oxon. omittit *in tali crimine quod* propter repetitionem, ut vix ullus codex alterius lectionis auctor sit; editiones quoque veteres codicibus consentiunt, quos Beckius ita secutus est, ut ineptam hoc loco induceret pronominis anaphoram. Adiungenda erat, ut feci, hæc sententia superiori exclamationi per perticulam *quod.* Non *in tali* tantum *crimine* (quod in vulgata lectione dicitur,) saluti ea res esse solebat; sed indignum erat, id, quod (universe) saluti innocenti esse soleret, non concedi Roscio in tali crimine. Necessaria igitur erat pronominis illo loco adiectio [1]).

Cap. 33, 93, quod Weiskius coniecerat, ex editionibus veteribus restitui, *ceteras quoque facultates* pro *ceteras facultates quoque.* Transpositio vitiosa huius particulæ, quam mireris aciem hominum doctorum effugere, deprehenditur aliquoties in libris aut ad codices non satis exactis aut quorum nulli sunt boni et antiqui codices; in illis, adhibitis codicibus, semper tollitur, velut

---

1) Steinmetz de discrepantia scripturæ nihil dicit. Paulo post c. 30, 85, video nuper fuisse, qui mendi notam voci *implicatus* a me quoque additam ab ea removeri iuberet, utpote quam bene Steinmetzius defendisset. Scilicet is unum præstitit, quod opus non erat, ut doceret, dici *implicari rei* aut *in rem*; duo non præstitit, ut ostenderet dici *implicari ad rem*, quod non solum usui sed analogiæ et significationi verbi repugnat, aut saltem *implicatus* absolute dici de animo hominis, ut illa laxius adhærerent, deinde ut demonstraret, *implicari* aliquem *severitati* posse.

ex orat. pro leg. Man. 15, 43 expulsum id mendum a me est auctoritate Palimpsesti Taur. et cod. Erfurtensis, ex Verr. II, 69, 166 a Zumptio. In hac oratione nemo senserat, c. 29, 82 scribendum esse *ibi quoque nos* pro *ibi nos quoque;* demonstrat contrariorum relatio: *at* *ipsa causa.* Contra 19, 52 Heusingerus et alii, etiam Orellius, recte restituerant: *Verum hæc tu quoque* pro *Verum hæc quoque tu*, confirmantque illam scripturam me inspectæ editiones vetustæ (1472, 1480). Zumptio (ad Verr. l. c.) nescio quid acciderit, ut in hoc loco repugnaret, in quo explicando errat; non hæc, ut superiora aliqua, Cicero nugatoria esse intelligi dicit, sed, hæc quidem vel ipsum Erucium accusatorem, non solum cæteros, talia esse intelligere. Quæ de *quoque* dixi, transferri eadem possunt ad *quidem*, quam particulam in orat. pro Mil. 12, 32 in suum locum reduxi auctoritate Palimpsesti Taur., Erfurt., scholiorum Vatic. Non concedit orator, hoc satis quidem esse, sed tamen se plus effecturum, sed contendit, hoc esse satis, *in illa quidem* (saltem) *bellua.* In duobus tamen Roscianæ locis non dubito, quin, ut veteres editiones, sic codices quoque saltem plerique rectum ordinem habuerint, editionisque alicuius mendum ad cæteras incuriose propagatum sit, quemadmodum Catil. II, 2, 4 per tria secula et dimidium usque ad me editum est sine ulla dubitatione *alieno ære*, quod nemo Latinus dixit, pro *ære alieno*, quod primæ editiones habent [1]).

[1]) Et codices Steinmetzii. Omnino, de quo questus sum alibi, sed querendum est sæpius, mirum est, quam negligenter interdum philologi legant, vel potius, quam non scientia veteris sermonis ad vegetum illum et acrem sensum perducatur, qui ad falsa et prava sua sponte offendat. Vel in hac oratione Rosciana tam a multis pertractata nemo editorum in c. 29, 81 animadvertit soloecismum in hac coniunctione non latentem

C. 38, 110, ubi edebatur: *Postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati non adierunt*, voces *auctore*, *intercessore* delendas significavi, auctoritatem secutus editionum veterum, ad quas nullum accedere codicem valde mirum est, et quod nullo modo intelligo, quam vim habeat hoc loco ista verborum idem significantium coacervatio, ex quibus unum prorsus ad rem accommodatum non est; nam *intercessor* est aut, qui rem aliquam spondendo et curam gerendo conficit, quod ab hoc loco alienum est; nihil est enim confectum; aut, qui prohibet; verum hoc significatu non coit vocabulum cum affirmativis *hortatore*, *auctore*. Adscripta illa puto, quod paulo insolentius dici videretur; *isto hortatore non adierunt* [1]).

Cap. 50, 146 edebatur: *nec sibi quidquam paternum, ne monumenti quidem causa, reservavit;* nec in ea scriptura erat, quod reprehenderes. Sed codices aliud subesse arguunt; nam in cod. S. Vict., Pal. octavo, duobus Oxx. est *causa dare servavit*, ortum ex eo, quod habet Pal.

sed eminentem potius: *qui non modo Romæ non fuit, sed omnino, quid Romæ ageretur, nesciret, propterea quod ruri assiduus fuit.* Nam si quis animadvertisset, sed aliquo artificio excusatum putasset, subtilem legeremus de ea re disputationem. Librarius antiqui eius codicis, e quo ceteri fluxerunt, aberravit, imperfecto coniunctivi, quod præcedebat, etiamnum animo obversante, quum scribere deberet, ut in margine meæ editionis posui, *nescivit*.

1) Cur in eadem sectione improbauerim plurimorum coniecturam *aliqua fretus mora*, facile intelligetur. Freti sumus eo, quod habemus aut quod factum est (velut victoria). Is, qui moram quærit et nectit, ut tum Roscius, non sane *fretus est mora;* omnino nullius rei fiducia hoc loco commemorari potest. Ceterum quod sit melius, ipse non reperio; nam Grævius sensui et sermoni fatisfacit, non vestigiis codicum; meam suspicionem pro incerta in margine positam contrario modo reprehendo (*aliqua spe, tum mora*).

tert. et tres Oxx. *causa clare servavit;* hoc autem nihil est aliud quam quod ex Pal. pr. et Ox. ψ edidi: *causa clam (clā) reservavit.* Similiter veteres editiones. *Causa servavit,* quod ex Orellii nota putes in codicibus esse, nusquam est; quod Beckius (a quo etiamnum nonnulli pendent) partim *causa*, partim *quidem* in nonnullis codicibus Palatinis et Oxx. omitti scribit, plane nescio, unde in calamum venerit: prorsus enim nihil de istis vocibus ex codicibus adnotatum est 1).

Sed, ut iam in hac oratione, codicum auxilio parum [illegible] coniectura tollenda esse inveterata menda, in [illegible]. Itaque nullam causam esse [illegible] exponam de duobus locis, in quibus [illegible] editionem non incerta quædam dubitatio, [illegible] deprensi mendi emendatio se mihi obtulit.

[illegible] c. 35, 97 nunc non dubitabo rescribere: *[illegible] in tam perspicuis rebus argumentatio quærenda aut coniectura capienda est?* ubi vulgo editur *capienda sit*, cuius coniunctivi in hac interrogatione nulla reddi ratio potest. Infinitis locis vetus scribendi modus *(capienda est)* errorem peperit. Velut Cic. de legg. I, 18, 49 editur: *societas quoque hominum et æqualitas et iustitia per se expetenda*, dura verbi omissione; sed codices fere habent: *expetenda sunt;* id in communi illorum codicum fonte ortum est ex *expetendast*, quemadmodum in orat. pro Sest. 48, 102 ex *inscitiast* in aliis codicibus factum est *inscitia sit*, in aliis *inscitia sunt.*

Insignior altera est emendatio. Nam c. 43, 124 legitur vulgo: *Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo nomine tota societas statuitur.* Sed *statuere societatem* nec ipsum Latine dicitur nec *statuere*

1) Steinmetz neque de suis neque de aliorum codicibus quidquam dicit. Sed satis multa hæc sunt illius pravitatis exempla.

societatem sub alicuius nomine quid sit, intelligitur, etsi interpretantur: *sub alicuius tutela collocare*, nec præsens tempus aptum est. In codicibus Oxonn. 6 et Parisinis Steinmetzii (Gruterus tacet,) et in edd. vett. est *statuit*, non *statuitur*. Id Steinmetzius recepit; sed *statuere* esse *negotia gerere* (emendi, rapiendi, similia), nemo credet, nec melius est *sub alicuius nomine statuere*. Corrupit hunc locum unius literulæ duplicatio, quam alterius mutatio consecuta est; nam pro *societasstatuit* scribendum est *societaslatuit*. Sic demum aptissima exit sententia. Latuisse foedam istam rapinarum societatem ait quasi tectam sub nomine Chrysogoni, hominis potentis, quod tanquam clypeus obiiceretur. Dicit autem *latuisse* præterito tempore; nunc enim ipse eam protraxit ex latebris et in manifesta luce collocavit.

In Pompeiana oratione omnia fere perspicuam habent auctoritatem et rationem, velut quod c. 20, 60, pro *non dico* recepta cod. Erfurtensis scriptura, *non dicam*, restitui veram orationis formam et figuram; sequitur enim: *non dicam — non commemorabo*. Tantum de c. 14, 42 admonendum est, ubi eam lectionem optimorum codicum, etiam palimpsesti, recepi, quam Orellius perversam indicat (*hostes omnes omnium generum*). Equidem non video, cur necessario hic piratæ significandi fuerint ac non sociis universe hostes contrarii ponendi, et, amplificandi causa, hostes omnes omnium generum; omnes enim Pompeii fidem experti erant et secuti, ut Cretenses, non soli piratæ.

In orationibus Catilinariis utinam Steinmetz codicis Tegernseensis lectiones diligentius adnotasset. Verissime enim Zumptius ad Verr. p. 828 multa esse in Catilinariis scribit, quæ merito offendant. Quorum ego unum et alterum notare potui, manifesto vitiosum, velut illud ipsum, de quo ibi Zum-

ptius dicit, *nec* in or. II, 4, 8 et eodem capite *nisi vero si quis.* Alia ita notavi, ut nullam tamen mendi tollendi viam demonstrare possem, velut nugatorium illud in secundæ orationis c. 10, 22 *aut imberbes aut bene barbatos*, in quo explicando torquent se viri docti, quum tamen ex edd. vett. *(quando barbatos)* summa sit suspicio, in codicibus prorsus aliud legi. Alia, quæ levius offendebant, prætermisi. Nec tamen in prima statim oratione c. 2, 4 me offendit, quod cæteros pæne omnes editores: *num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium prætorem mors ac rei publicæ poena remorata est?* quæ verba codicum consensu munitissima ex quo semel erant in suspicionem adducta, certatim corrigere tentarunt, quid in iis esset vitiosi, parum demonstrantes. Graviter homines sceleratos quasi exspectasse iam nimis diu mortem ac poenam dicit, quæ dudum debita eos quasi tarda remoraretur, quo minus eo, quo ruerent, pervenirent aliquando. Rectum est igitur remorandi verbum. *Poena reipublicæ* quin rectissime dicatur poena reipublicæ nomine ob eius iniurias imposita, dubitari non sinunt Ciceronis loci, quos in Epist. ad Orell. p. 122 collegi [1]).

Contra c. 2, 6 ferendum non putabam: *vives, et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis præsidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis;* nam *vives et vives* sic dicitur, usu loquendi frequenti, tanquam adscendat oratio in eadem sententia augeaturque beneficium. Itaque necessario hoc loco duplicanda litera est et pro *viveset* scribendum *vivesset (vives sed)* [2]).

---

[1]) Addidit alios Steinmetz.

[2]) Contrario mendo in eadum voce corrupta est sententia et elocutio in Cic. epist. ad Famil. XIII, 6: *quæ quantum in provincia valeant, vellem expertus esses. Sed tamen suspicor ipsum hominem, quem tibi commendo, perdignum esse tua amicitia.*

Genus erroris vel in hac ipsa voce minime infrequens. Pro Sullæ 18, 51 editur: *Autronium tum in campo vidimus; — et quid dixi, vidisse nos? ego vidi.* Correctionis figura aperte postulat *vidimus: set quid dixi* etc. (Idem fere est: *Quamquam quid dixi*).

In eiusdem primæ orationis c. 12, 29 videbam futuros non paucos, qui elegans loquendi genus a me expulsum mirarentur: *Ego si hoc optimum factum iudicarem;* nam *factu* edidi. Sic enim statuo, totum illud genus, quod iam Oudendorpius ad Apuleii Metamorph. p. 58 intellexit, positum esse in librariorum quorundam aberratione, supinum præcedenti adiectivo lineolæ adiectione accommodantium. Nam nec rationem ullam habet, quum futuri significatio sit, præteriti forma, (deliberatur enim, quid optimum futurum sit, ut prorsus perverse *bonum factum* et similia comparentur, in quibus de re facta iudicatur,) nec quidquam est, cur huius verbi aliam esse rationem ac ceterorum credamus, quum præsertim fere optimi codices alterum tueantur. Errorem non ita rarum esse, (ut mirum sit, hoc uno Ciceronis

---

Non solum, quia mihi Cuspius dicit, credo, etc. Ridicule Cicero loquitur de se tanquam experto, quid in provincia præsidis possit humanitas, de Valerio tanquam non experto, quum ipse nunquam provinciam rexerit (adolescentem quæstorem fuisse, non sum oblitus), Valerius quum maxime regat. Tum (quod alii senserunt) perinepte dicit, *suspicari* se, quem commendet, bonum virum esse, tanquam contra esse videatur; et statim ponit id se *credere.* Tum *tamen* incommodum est. Pronomen *ipsum* apertum est indicium novæ sententiæ et orationis ab aliis rebus in hoc vocabulo ad hominem transeuntis. Postremo Lambinus sensit, prorsus requiri obiectum verbi, quod est *credo.* Vides vulnera. Dele unam literam; sana omnia erunt: *vellem expertus esse, sed tamen suspicor. Ipsum hominem, quem tibi commendo, perdignum esse tua amicitia, non solum, quia mihi Cuspius dicit, credo etc.* Se ipsum dicit non expertum et tamen id sibi non iniucundum videri.

loco recipi,) iam Oudendorpius dixit. Sallustii proprium habitum est, quod Sallustius Cortium, perversi hominem iudicii ac pæne nullius, editorem habuit; recte Gerlachius expulit (Bell. Cat. 32, 55, 57, 107). Præter Plautum (Aulul. III, 6, 46 et Pseudol. I, 2, 52) in Horatii quoque sat. I, 4, 124 unus et alter editor hoc mendum intulit.

In secundæ orationis initio necessario scribendum erat e codice Gemblacensi: *huic urbi ferro flammaque minitantem.* Nam *malum* alicui minitamur, sed minitamur *instrumento* (velut baculo). Itaque retinebitur in Philipp. XI, 14, 37 *huic urbi ferro ignique minitantur* et XIII, 21, 47 *patriæ igni ferroque minitatur*, ad quem modum Virgilius Georg. II, 457 dixit: *Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem*, et Sallustius Cat. 49 *Cæsari gladio minitarentur. Igni* dicitur tanquam *facibus*, accommodate ad *ferrum; ignem* diceretur tanquam *deflagrationem;* cui aptum esset *cædem.*

In eiusdem orat. c. 8, 17 edidi: *quos quidem ego — studeo — sanare sibi ipsos, placare reipublicæ,* secutus codices plerosque; et apertum est *ipsos* ad prius verbum ita pertinere, ut prope necessarium sit, cum altero coniungi non posse; referuntur enim inter se *sanare ipsos,* id est, per se, quod ad ipsos pertinet, *placare* autem *reipublicæ.* Nam sanitas ad ipsos solos pertinet, placatus animus ad alios. Dativus commodi paulo est durior. Iam quum Steinmetzius id, quod vulgo edebatur, *sanare et ipsos placare reipublicæ,* retinuerit, vocemque *sibi* e compendio particulæ *et* ortam esse, ex cod. Tegernseensi antiquissimo et aliis antiquis dixerit apparere, facile illo pronomine me liberari patior, quod non ex compendio ortum est, sed oppositionis, quam vocant, gratia additum. Sed tollenda est particula, quamvis antiqui illam codices

habeant, ut sit: *sanare ipsos, placare reipublicæ.* Nemo ignorat, quam sæpe hæc membrorum compositio, quæ ex aliqua parte contraria sint, turbata sit.

In Catil. III c. 5, 10, ubi erat: *Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset,* verum esse, quod in duobus codd. Oxx. erat, *apud se*, reliquorum ostendebat dissensus, quum reflexivum insolentius positum varie corrigeretur; nam et *ipsum* et *illum* et *eum* legitur [1]. Non debebat hic illud sperni ab iis, qui pro Sex. Roscio 2, 6 ediderant: *qui se dies noctesque stimulat.* Alios locos, in quibus pronomen reflexivum in huiusmodi sententiis indicativis annexis ponitur relatum ad subiectum primariæ sententiæ ob confusionem quandam sententiæ implicatæ ac pendentis et annexæ ac narrantis, collegit Ramshornius § 157 not. 1 b et c, quibus addo Cic. pro Cluent. 8, 25: *sibi esse imperatum, ut Aurium illum, qui sibi delationem nominis ostentarat, proscribendum curaret* [2].

In eiusdem orat. c. 7, 17 edebatur: *neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.* In qua scriptura est aliquid vitii sed quod difficulter sentiatur. Nam referuntur hæc ad hypothesin illam superiorem: *si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset.* Itaque particula *dum*, quæ omnino ab conditionali hac sententia abhorret, et universa temporis durantis notio minus apta est, præsertim quum non dicat *nunquam*, sed *nunquam tanta pace, tanto otio, tanto silen-*

---

1) Gruterus et Steinmetz suorum codicum lectiones non adnotarunt.

2) Cic. de Fin. II, 30, 97, corruptum locum, sed ex aliqua parte facillime sanabilem, non recte huc retulit. (*Refert tamen, quomodo*).

tio. Recipienda igitur erat scriptura codicis C. Stephani (apud Beckium non notati), Oxon. χ Grævianique primi: *quum* — *esset*, præsertim cuius vestigia sensim expulsæ superessent in aliis codicibus; nam *esset* est etiam in Ox. *C*, *quum* in Franciano [1]). Ea sententiam habet aptissimam: *quum* (Germ. *indem*, secundum illam hypothesin) ipso dimicandi tempore ille hostis *esset* in urbe. Fefellit librarios ille particulæ *quum* ad hypothesin relatæ usus alio quoque loco, quem huic adiungam, ut alter alterius veram lectionem confirmet. Nam pro Ligario 6, 19 edebatur: *Quomodo autem tu de re publica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses.* Sed codices duo omnium longe optimi, Coloniensis et Erfurtensis, pro *si* habent *quum*. Cæsar multos adversarios incolumi dignitate esse voluerat. Eos accusator sceleratos omnes appellat. Quomodo igitur, Cicero inquit, tu bene de re publica meritus esses, quum (hoc casu, ut barbare loquamur, si illud verum esset,) tot sceleratos etc.

In extrema hac oratione cap. 11, 26 reprehendenda est mala quædam consuetudo editorum, quum semel decretum est, locum aliquem difficilem et corruptum esse, in universum locum indistincte, tanquam conclamatum, irruentium medelamque vulneri nondum tentato afferre studentium, vano conatu. Nam quum sic ederetur olim: *eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei propagatam, unoque tempore in hac re publica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii non terræ sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedemque servaret,* — quum sic, inquam, ederetur

[1]) De Gruteri et Steinmetzii codicibus silentium est.

offendit Ernestius, breviterque commemorata difficultate, libros quoque in hoc loco variare, igitur coniecturas frustra exerceri statuit. Quod quum is dixisset, multiplices de priore periodi parte coniecturæ propositæ sunt, quæ et sententiam habet rectam, dudum a Mureto et postea a Garatonio expositam, (hoc enim dicit, quum longam diem, sua quidem spe æternam, urbis saluti propagaverit, eandem se æternitatem memoriæ consulatus sui conciliasse, non interituræ, dum stet urbs,) nec ullis librorum indiciis in suspicionem adducitur; nam si discesseris a meliore ordine verborum, quam e codice Colon. et Duisburg. restitui, et verbo *esse*, quod ex iisdem aliisque addidi (*propagatam esse et ad sal. urbis etc.*), nihil prorsus est varietatis [1]). Contra altera pars sententiæ aperte est mendosa, non in singulis verbis, quæ et recta sunt per se et, uno excepto, a codd. confirmantur; sed patet, a verbo, quod est *intelligo*, hæc pendere non posse; neque enim intelligit Cicero, se et Pompeium exstitisse, qui Romanum imperium servarent et amplificarent, sed de posterorum iudicio et commemoratione loquitur, qui id prædicaturi sint. Nec a ratione discrepat auctoritas; hic enim esse mendi sedem ostendunt codices, in quorum nullo est *unoque*, sed et in iis (Oxoniensibus omnibus) et in edd. vett. *omnique;* (loquor autem de iis codicibus, quorum testimonio uti possumus; nam Gruterus de suis, ut solet, tacet; Grævius ad priorem tantum sententiæ partem attendit; Steinmetz quoque in ea vulgatam lectionem omnibus fere codd. confirmari ait, de posteriore parte non cogitat; sic codices conferuntur). Patet excidisse verbum aliquod, ipsum ab *intelligo* pendens, a quo pro-

Propagandam pro *propagatam* in uno cod. pessimo, vulgatissimum mendum, non numero.

xima penderent, ut hæc fere fuerit orationis forma: *e que tempore [hoc prædicatum iri, simul] in hac re blica* etc. Omissionis causa patebit, si putabitur, ec verbo repetito scriptum fuisse: *prædicatum iri, e tempore.*

In Catilinaria quarta [1]) primum c. I, 1 edidi: *eam, per deos immortales, deponite*, eiecto auctoı

---

[1]) Hanc orationem fuit nuper, qui a Cicerone abiudicandan disputaret iis argumentis, quæ non tam singulatim refel videantur, quam universum genus disputationis quam habeat futilia, monendum. Primum ad eam accedunt nis ne ita quidem ab ipsius Ciceronis lectione instruct quid sit in aliquo loco singulare nec alibi apud eum po non e solis lexicis iudicent; deinde in uno aliquo libello no excerpunt singularia, nec cogitant, quum præter Cic libros ex hac ætate pauci supersint et ex aliis scribendi ribus, quam multa necesse sit singularia, præsertim ir tore, esse, nec sciunt, si tam diligenter omnes Cic libros pertractassent, in omnibus æque multa singulari multis longe plura se reperturos fuisse, in iis quoque, q sæpe in scholis legantur, ut propter imitationes frequen credamus vulgaria esse, quæ uno loco exstent; nec t quo modo hæc iudicanda sint, ut quæratur, quid, etsi plis non firmetur, tamen universo loquendi generi huius non repugnet et a frequenti verborum usu sit leviter et raliter deflexum, quid longe desciscat et certam forma ferioris ætatis præ se ferat; tum utuntur, tanquam certo textu minime emendato librariorumque errores incurios viter tanquam scriptoris accusant, quo genere si quis uti tus esset, probabiliter exercitatus ad ea reperienda, qı usitata essent, orationem Sestianam, Caelianam, alias, quam nuper ab aliis et a me ipso e codd. emendarentu finitis indiciis a Cicerone alienas esse demonstrare pot Postremo Ciceronem perfectum esse oratorem statuunt, autem sit Romanis perfectum visum, suo iudicant sensu: displicent, Ciceroniana esse negant. Qui si totum Cic scribendi genus libere considerassent, nossent, multa Ro oratoria visa esse, quæ nobis declamatoria videantur, flumen torum verborum, si logicorum severitas adhibeatur, tur

codicis C. Steph.; codd. Lambini, Grævianique primi *quæso*, quod supplementum hic ut alibi interpolator adscripsit verbis *per deos immortales*, de quo ne dubitemus, in vett. editt. præponitur his verbis; auctoritas testatior esset, si Gruterus codices inspexisset aut Oxx. omissiones et transpositiones verborum notare solerent.

C. 10, 21 edidi: *sit æterna gloria Marius*, ubi vulgo est *in æterna*, secutus codd., opinor, omnes, certe omnes Oxx. et præterea Erf., codd. Lambini et Barberinum editionemque a. 1472; eodem modo loquitur Cicero de Orat. II, 18, 75, pro Sestio 68, 142. Nec tamen idem in Ep. ad Fam. VI, 4 defendam: *quanto fuerim dolore*, nec ad Attic. V, 14: *magno timore sum*, quæ citat Gronov. ad Liv. II, 22; nam perpetua comes gloria tanquam

---

sæpe reperiri, argumenta multa et enthymemata et valde infirma poni et eadem aliis atque aliis verbis repeti. Multa iam Wolfius in hoc genere deliquit, qui Gruterianas sordes exagitare maluit tanquam declamatoris ineptias quam, adhibitis, quæ parata erant, aliisque provisis codicum subsidiis, in emendata scriptura certum ponere fundamentum. De argumentis ex loquendi genere sumptis exemplo rem declarabo. Iure aliquis ut a Ciceroniana ætate abhorrens, ad inferiorem pertinens, exagitaret in orat. pro Sest. 50, 107 *exhibuit se auctorem*, quod nec id ipsum usquam apud Ciceronem et æquales legitur nec similis aliquis deprehenditur aut huc inclinans eius verbi usus, et alia quædam verba usitatissima in eo significatu sunt, et *exhibere* quando postea et quomodo sensim sic dici coeperit, demonstrari potest. Sed id ego verbum in illo loco interpolatoris esse et a codicibus antiquis abesse docui. Contra in Cat. IV, 2, 3 accusata est locutio *pro eo ac mereor,* quod alibi apud Ciceronem ea non legitur; at legitur apud ipsum Ciceronem *pro eo, quantum* et *pro eo ac si,* similia. Argumenti ex mendo scripturæ exemplum esse potest, quod in c. 6, 13 accusatur Ernesti coniectura *Veremini, censeo* (id est, *credo*). Codicum lectio a me restituta satis a Steinmetzio defensa est comparatione Sallustii Cat. 52. Ironice suadet, ut vereantur.

quædam qualitas est, ut ita dicam, quod de affectu dici nequit. Cæterum in hoc loco paulo ante et eg reliqui omnes editores additamentum reliquimus; ubi editur: *ornetur alter eximia laude Africanus*, o um codicum Oxoniensium auctoritate, a quorum t consensu alios omnes dissentire nemo credet, deler est vocabulum *alter*. Apud Ciceronem Africani no simpliciter posito tam sæpe alter significatur, ut id non fuisse addi pateat, etiam in orationibus, velut Rosc. Amer. 36, 103. Nam huius, qui Africam p muit et provinciam fecit, in populari usu id cogno proprium fuisse videtur.

Antequam Catilinarias mittam, attingenda est cultas quædam in temporum ratione et in locis al eo spectantibus. Conventum nocturnum apud M. Læ quo dimisso duo equites Romani mane Ciceronem i ficere voluerunt (Cat. I, 4, 9 et 10), habitum ess nocte, quæ interiecta erat inter d. VIII Id. Nov. VII Id., certum est ex orat. pro Sulla c. 18, 52 (i *ea, quæ consecuta est posterum diem Nonarum No brium)*; nam posterum diem nonarum Novembrium d. VIII Idus Nov., non ipsas nonas, quod Manutius tabat, recte Ferratius intellexit, ut eorum sententia hoc die habitam esse orationem statuerunt, convicta iace Sed Manutius primam orationem habitam putat eo ipso qui illam noctem insecutus est, Ferratius (Epp. p. 308 sqq.) post unum diem interiectum, hoc est V Novembr., quem ego cum recentioribus secutus i argumento posui. Id confici putat ex Ciceronis v in c. 4, quod *noctem illam superiorem* et *noctem*

---

[1]) Ex illo Sullanæ loco confirmatur idem loquendi genus, d Ernestius dubitavit, in Tac. Hist. I, 26: *postero iduum*

rem appellat eam, qua apud Læcam Catilina fuisset, et *illam noctem*, quo modo non videatur locuturus fuisse de nocte ea, quæ diem, quo oratio haberetur, proxime præcederet, quum præsertim c. I, 1 *proximam* noctem a *superiore* distinguat. Veri similia hæc sunt et tamen vereor, ne fallacia. Nam in oratione secunda, quæ habita est proximo die post primam (c. 3 extr., 6, 12) aperte Cicero c. 6, 12 insidias sibi factas dicit *proximo* superiori die mane, eo, quo prima oratio habita est. (*Hesterno die*, *quum domi meæ pæne interfectus essem*, *senatum in ædem Iovis Statoris convocavi* etc. Neque enim ulla interpunctionis vi, quo interpretes confugiunt, effici potest, ut non illa temporis notatio *hesterno die* pertineat etiam ad interpositam sententiam: *quum domi meæ* etc.) [1]). Et in eadem oratione c. 3 extr. *superioris noctis* consilia Catilinariorum commemorat, quæ illius conventus sunt, qui quoniam in hac oratione *superiore nocte* habitus dicitur, sequitur, ut proxima ante priorem orationem habitus sit. Nam ut hæc *superior* nox sit ea, quæ in primæ orationis initio *proxima*, posterior nocturno illo conventu (quod Ferratius putat), fieri nequit, quoniam nulla nisi illius nocturni conventus consilia ad Ciceronem delata et apud senatum in æde Iovis Statoris exposita sunt. Nec ullo modo probabile est, Ciceronem, habito illo nocturno conventu consiliisque ad se statim delatis factisque sibi eadem nocte insidiis, diem intermisisse ac tum demum senatum convocasse. Sic igitur statuemus, ipso, qui illam noctem et conventum secutus est, die, id est VII Id. Novembr. (7 Novbr.) senatum

---

[1]) Ipsa verba sic comparata sunt, ut nihil ad ea pertineat corruptela proxime antecedens, quam notavi. Nam *quievit* falsum est; *ivit* ex interpolato codice sumptum vestigiis reliquorum coarguitur, etsi ipsum reprehendi non potest.

habitum esse; sed quum eodem demum die vocatus ess die inclinante in noctem convenisse orationemque prim hoc die sed vesperi demum vel pæne noctu habita Sic intelligetur, cur non *hanc* dicat noctem (esset eni qua ipse diceret,) sed *illam* et *superiorem*, et tam initio eandem *proximam* appellet, ut superior sit, q ultra eam sit; eademque causa fuisse putabitur, cur n statim, misso senatu, in concionem prodierit (ut fe quum tertiam habuit orationem) sed insequenti demum d Illud quoque fieri potuit, ut, quum Cicero *postea* hanc orati nem scriberet, minus diligenter verba illa distingueret. Qu idem transferri ad illos secundæ orationis locos non pote neque enim oblivisci poterat, eodemne die mane insidi vitasset et dein senatum vocasset, an duobus hæc facta esse Senatus consultum veteri more post solis occasum fieri n poterat. Quo minus haberetur senatus, nihil oberat.

De Milonianæ orationis [1]) locis partim iam ab al expositum est, partim minus opus videtur dici, etsi multis minus peritos non animadversuros puto, cur s ut edidi, scribi non ob solam auctoritatem lectionis d buerit. Velut 29, 79 edebatur: *si is potuisset, ut qu stionem de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab infe excitare, utrum putatis potius facturum fuisse?* Veru hoc aptum esset, si interrogaretur, num *id quoque* f cturus fuisset; nunc quum quæratur, utrum, si opt daretur, electurus fuerit, necessario disiunctive dicendu fuit, ut est in codd. præstantissimis, Bavarico et Erfur reliquisque bonis (Lamb. et Fabricii) multisque aliis: *a*

[1]) Orationis pro Archia locos omitto, quod de eorum certe p risque in re manifesta recte expositum esse opinor a Stuer bergio, cuius ipsam editionem nondum vidi, unum et alter iudicium novi. Is in c. 3, 5 veram scripturam, ad quam c tantum accesseram propius, ipsam reperit, ex *fuit* effici *favit*.

quaestionem — ferre aut ipsum — excitare. Interpolatum est ab iis, qui putabant, sic significari, Pompeium neutrum potuisse.

Unum tantum locum hic non praeterire visum est, quod eam, quam probavi, scripturam ab Orellio non recte intellectam video. C. 37, 101 editur: *Sit hic ea mente, qua natus est. Quid vos, iudices? quo tandem animo eritis?* Nec tamen in multis codicibus, quod Orellius dicit, ita scribitur, sed in paucis et malis; et desideratur particula, qua significetur, Milonem omitti et alio orationem converti. Ea est in optimis codicibus, Erfurtensi et Bavarico, in quibus scribitur: *Sed hic ea mente, qua natus est*, quod etiam in minus bonis nonnullis, velut in 4 Oxx., retinetur; hinc in aliis, quum non intelligeretur relativi ratio, eo omisso factum est: *Sed hic ea mente natus est*, in aliis *ornatus est.* Illam scripturam Orellius sic interpungit: *Sed hic ea mente, qua natus, est*, iis, ut nimis saepe nunc fit, interpungendi signo divulsis, quae divelli non debent *(natus est)*, quum praesertim in relativa sententia verbum omitti nullo modo possit. Sed salva res est. Scribendum est enim coniuncte, ut edidi: *Sed is ea mente, qua natus est: Quid vos, iudices? quo tandem animo eritis?* Verbum ad superiorem partem assumitur ex altera et contraria parte sententiae, similiter conformata *(eritis).* Nec haerere debemus, quod ex futuro praesens sumitur, similiter atque de legg. I, 5, 17: *quae (res) quondam a multis claris viris* (sustinebatur), *nunc ab uno summa auctoritate et scientia sustinetur.* Erratur in hoc genere a librariis etiam alibi, velut in oratione pro Ligario c. 4, 11, ubi ex cod. Colon. et Erfurt. et duobus Oxx. edendum fuit: *Haec admirabilia, sed prodigii simile est, quod dicam.* In reliquis codicibus post *admirabilia* additum erat *sunt.*

In Ligariana primus videtur commemorandus locus, qui est in c. 5, 13 et 14, ubi primum expuli vocabulum comicorum *derepente*, nescio quo casu huc illatum; nam et in bonis et in malis codicibus (Erf., Col., Dresd., 6 Oxx., edd. vett.) est *repente* (in Haun. *vere repente)*. Deinde scribitur in codicibus et editionibus ante Orellium: *Quod nos domi petimus precibus et lacrimis, strati ad pedes, — id ne impetremus, pugnabis?* Sed quum iam non domi, sed in foro Cicero et amici pro Ligario deprecentur, plerique Fabricii coniecturam, *petiimus* scribentis, probarunt, Orellius in contexta oratione posuit, non recte. Nulla est enim hic temporis distinctio sed universe suas preces et Tuberonis accusantis importunitatem orator comparat, et de se et amicis tanquam nunc ipsum precantibus loquitur aperte statim: *et nos iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis.* Prorsus igitur perfectum tempus alienum est. Sed aliena est etiam loci mentio in hac generali sententia, ad quam nihil pertinet, quo loco precentur; nec ulla est contraria alterus loci appellatio. Idque perspicitur magis ex subiecta sententia, qua indignitatem rei, hic universe significatam, auget adsumpto illo de loco, primum ubi precentur: *Si, quum hoc domi faceremus* etc.; deinde, ubi ille adversetur: *Quanto hoc durius, quod nos domi petimus id a te in foro oppugnari* etc. Itaque apertum est, priore loco illud *domi* ex hoc inferiore additum esse, in quam coniecturam idem ille Fabricius inciderat, quo addito tota orationis progressio pervertitur et prima sententia inepta fit. Tum hoc altero loco præsens tempus (pro quo iterum *petiimus* substituunt) nihil habet offensionis; universe enim dicit, de rei genere, non de tempore quærens (et sæpius repetitæ erant illæ preces): *Nos deprecamur domi; tu in forum rapis et ibi oppugnas.*

In c. 6, 17 miror in Erf. codice hærere vulgatæ scripturæ mendum: *Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur* etc., ubi ex Col., Haun, 2 Oxx. edidi *quæritur*. Nulla enim coniunctivi ratio afferri potest, non magis hic, quam in similibus loquendi generibus, *si verum quærimus, si verum dicimus*, aliis.

C. 7, 23 tollendus fuit necessario, Lambini exemplo, soloecismus vulgatæ scripturæ: *Quid, si essetis* (recepti in provinciam)? *Cæsarine eam tradituri fuissetis?* Conditionalis enim significatio inest in solo *tradituri*, quæriturque hoc modo: fuistisne eo animo, ut eam traderetis, si recepti essetis? Status enim facturi aliquid, si quid fiat, a conditione non pendet, sed tantum ipsum facere. Vulgo quidem nunc prave scribunt plerique, sed usum Latinorum satis demonstrat Cicero de Divin. I, 15, 26: *ubi erat mansurus, si ire perrexisset*, et II, 8, 20: *Sin, quum auspiciis obtemperatum fuisset, interituræ classes non fuerunt* etc. Itaque subiunctivo modo est: *quid facturi fueritis*, non *fuissetis*, ut infra § 24. Seiungendus est (quod grammatici non faciunt,) usus alterius participii passivi; nam in eo quum futuri notio non tam definita sit, potest indicativus poni, ut seiuncta verbi substantivi et participii notione significetur, statum eum fuisse, ut, si condicio aliqua incideret, necessario aliquid fieret, potest etiam coniunctivus. (Cfr. pro Mil. 22, 58 cum II de Divin. 8, 20). Librarii modum ad præcedens *essetis* accommodarunt.

Paulo post c. 8, 24 in codicibus bonis (Erf., Col., Dresd., codd. Lamb.) et in mediocrium longe plurimis (Oxx. 4, Haun., ed. 1472) scribitur, ut ego edidi: *Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti summa cum iniuria*; in paucis nullius auctoritatis,

quique nihil ex singulari origine proprii boni habent (Pith., 3 Oxx.), est: *ponere, ut perhibetis, summa cum iniuria.* Apparet interpolatio hominis verentis, ne hæc Cicero ex animi sententia dixisse videretur. Hinc conflata est a nescio quo primum editore vulgata lectio *et prohibiti, ut perhibetis*, quam in nullo puto esse codice. Nam etiam Gruterus illud *ut perhibetis* a suis aliquot abesse confitetur, qui si attendisset, ab iis, a quibus hoc non abesset, alterum vidisset abesse. Rem conficit loquendi usus. Neque enim *perhibere* apud Ciceronem aut ullum bonum prosæ orationis scriptorem est *dicere.* Bis Cicero vetus hoc et poeticum verbum in prosa oratione ita posuit, ut esset *cum laude narrare et commemorare* (Tusc. I, 12: *Tyndaridæ fratres victoriæ populi Romani nuntii fuisse perhibentur*, et ad Fam. V, 12 *Nec minus est Spartiates Agesilaus ille perhibendus*); altero significatu nusquam. Itaque huius quoque vocis indicio agnoscuntur veteris poetæ versus in lib. II de fin. 5, 15. (Alio significatu, ut sit *dare, exhibere*, dicitur ad Attic I, 1) [1]).

C. 10, 30 errorem sustuli, quem vix crederes editores fugere potuisse, a codicibus præsertim admonitos. Alio se modo hanc causam agere ait, quam ceteræ agi soleant, non defendentem, sed excusantem. *Sed ego*, inquit, *ad parentem loquor: Erravi, temere feci; poenitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscas, oro.* Sic edunt. Quid igitur? Pro se Cicero dicit? Immo pro Ligario. An hunc loquentem inducit? Imo in proximis, quibus hæc respondent, ipse dicit. Quo igitur

---

[1]) Conflatam unam lectionem e duabus expuli pro Mil. 27, 74, ubi in optimis codd. (Col., Erf., Bav., Fabr.) est: *P. Varium, fortissimum* etc., in ceteris codd. ex *Varium* factum *est virum;* inde Garat. et Orell. *P. Varium, virum.*

illud spectat *Erravi?* Saltem illorum, quæ præcesserant, meminisse oportebat: *Ignoscite, iudices; erravit, — Ad parentem sic agi solet.* Apertum est *Erravi*, *feci* scriptum esse pro *erravit, fecit* propter ea, quæ sequuntur, *confugio*, *peto*, *oro;* sed Cicero patronus pro Ligario confugit ad clementiam Cæsaris. Et est *erravit*, *temere fecit* in Pithoeano, Dresd., Haun., Oxx. (illud in 6, hoc in 4), vett. edd.

In oratione pro Deiot. c. 8, 24 edebatur: *Addidit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Cæsar: nihil ad tuum equitatum: sed misit ex iis, quos habuit, electos.* Patet, Ciceronem primo confiteri aliquid opinantem et elevantem, tanquam non mirum, deinde excusare, non potuisse aliter fieri. Iam *veteres* ab hac sententia alienissimum est, quod nisi in laudem de exercitatis, non tironibus, dici non potuit. Nam quo modo Manutius interpretatur: "eosdem, quos habuerat ante," neque intelligitur verbum neque id ullam habet eiusmodi confessionem rei, quam quis calumniari possit. Sensit mendum Orellius, sed in ea, quam proposuit, coniectura prorsus absona est transpositio adiectivi, quod ipsum vitiose redundat: *veterem*, *credo*, *Cæsar*, *nihil ad tuum equitatum.* Ego eam vocem sustuli, secutus cod. Haun. et edit. a. 1472, quibus non dubito, quin plures accedant; additam esse opinor ab aliquo, qui adiectivum desideraret, nec videret *nihil ad* pro adiectivo esse. *Credo* illud, quod opinantis est, etiam frequentius primo loco ponitur; vid. Cic. Brut. 93, 320, Verr. IV, 20, 43, de Finib. II, 35, 119, de Legg. II, 24, 60.

Proximi capitis (9) initio edebatur: *Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? Speravit, credo, cett.* In qua orationis forma vitiosum est *autem*, id, quod ex adversarii persona proferatur, continuans defensoris argu-

mentationi; debebat esse *At alieno* cett. Itaque auctoritate Erf., Oxx. duorum, Haun., edd. vett., opinor etiam multo plurium, scripsi: *Alieno autem a te animo quomodo?* Nam hoc loco, ubi interrogando tantum repetitur, quod supra dictum erat, omitti verbum poterat; si adderetur, esset: *quomodo fuit?*

C. 13, 36 primum notanda fuit perversa oratio: *Etenim si Antiochus Magnus ille, rex Asiæ, quum, posteaquam a Scipione* [L. Scipione] *victus, Tauro tenus regnare iussus esset* etc. Manifestum est enim *posteaquam* particulam pendere; si *est* addas post *victus*, nimis frustatim sententiam concidas. Deinde edebatur: *Ille enim furoris multam sustinuerat*, pravo verbi tempore; neque enim sustinuerat, sed quummaxime sustinebat et ferebat poenam, regni parte carens. Itaque melius erat *subierat*, quod recepi, id est, *acceperat*, sed auctoritatem id non habet nisi codd. inferiorum, Dresd., Palat. deteriorum, Haun., 3 Oxx., edd. vett. Utrumque interpretamentum est veræ lectionis in Coloniensi servatæ, *multam sustulerat;* hoc enim loquendi genus, etsi mirum est, pro eo, quod est *subierat*, probare cogimur ob III de nat. deor. 33, 82: *poenas sustulit.*

De Philippicæ primæ c. 6, 13 dicendum aliquid videtur in re aperta, ut ostendatur exemplo, quid inter usum præstantissimorum codicum et pravam superstitionem, etiam leves errores defendentem, intersit. Edunt enim ex Vaticano: *ut, cuius sepulcrum nusquam exstet, ubi parentetur, ei publice supplicetur*, respicique putant ad Cæsarem iusto sepulcro etiamtum carentem et ad sublatam columnam, quam in foro ei nonnulli statuerant. Verum, ut omittam dici debuisse *ne sepulcrum quidem*, et perobscure perverseque Cicero isto modo loquitur; nam sepulcrum, ubi parentaretur, nullus habebat deus eratque

id vel maxime immortalitatis, ut illa sententia longe aliter efferri debuerit; et inconstanter; hoc enim ipsum disputat, divinos honores iis habendos non esse, quorum mortalitatis monumenta, sepulcra et parentalia, exstent; itaque præcessit: *ut parentalia cum supplicationibus miscerentur.* Postremo omnino non de Cæsare hæc dicuntur, sed universe proximeque de eo, cuius præcessit mentio, Bruto. Dicit enim: *Nihil dico, cui. Fuerit ille Brutus,* — *adduci tamen non possem, ut quemquam mortuum coniungerem cum immortalium religione, ut, cuius sepulcrum usquam exstet,* etc. Sic enim iam patet scribendum esse ex compluribus codd. (duobus Grut., Colon. Grævii). Mire Cicero ad præsens tempus transiit *(ut — supplicetur)*, tanquam non conditionaliter, sed simpliciter dixisset et generaliter: *adduci non possum, ut quemquam coniungam.*

Huic loco addam ex eadem oratione alium, in qua Vaticani codicis scripturam, non recte ab omnibus improbatam, nisi ab uno Mureto, recepi [1]). Nam c. 15, 37 edebatur: *Equidem is sum, qui istos plausus, quum a popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim; idemque, quum a summis, mediis, infimis, quum denique ab universis hoc idem fit, — non plausum illum sed iudicium puto.* Atque illud *a popularibus* plane confirmare viden-

[1]) Cur 9, 21 (*manere*) et 13, 31 (*veterani*) mendi notam addiderim, paucos, si attenderint, rationem requisituros puto. Nam nec, quod iam Patricius sensit, lex promulgata, si perfertur, *manere* dicitur, quod cadit in veterem legem, quæ non aboletur, nec, quicquid Garatonius dicit, post Cæsaris mortem veterani in metu ullo præcipuo fuerunt, nec Antonii cum Cæsaris interfectoribus in gratiam redeuntis oratio ad veteranos Cæsaris metu liberandos spectare potuit, nec, si hæc fuissent, tam perverse Cicero veteranos toti civitate præferret (*quanto metu veterani, quanta sollicitudine civitas* etc.).

tur proxima *a summis* etc. Sed qui attenderit diligentius, reperiet, propter hæc ipsa in superioribus additam æqualitatis gratia præpositionem, ubi Vaticanus, ea exclusa dativum habet *(popularibus)*; neque enim *populares* cives unquam intelliguntur apud Latinos infimi et leves a seditiosi, qui plaudant, sed ii, qui plebi et populo levi grati sint et quibus plaudatur. Itaque Cicero alterum plausus genus significat eorum appellatione, qui accipiant ex quo simul intelligitur, a quibus detur; contemps inquit, semper plausus Clodio similibusque hominibus i populari gratia se iactantibus a sordidis conductisque e levibus hominibus datos; idem plausum ab omnibus ordinibus ita datum, ut illi populares etiam fugiant, iudicium populi puto.

De Philippica secunda pauca dicam, quoniam scripturæ a me receptæ fere rationes habent apertas aut a aliis expositas aut significatas saltem, nec ullius rei subtilius exsequendæ occasionem præbent. Neque enim, u hoc exemplo utar, quod in c. 8, 19 improbavi Orelli lectionem: *Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed, qui tantam rerum repugnantiam non videas nihil profecto sapis*, puto obscurum esse, primum in aliam sententiam exire verba, quam quæ flagitetur, quum hoc ipsum per se affirmari debeat, Antonium non videre rerum repugnantiam, et tum ex eo eius stultitia demonstrari; deinde non rectam esse orationem; nam istud *qui* adiuncto coniunctivo causam significat, ex qua quid sequatur *(ut qui, quippe qui)*, ut hoc dicatur: *tu, ut qui tantam rerum repugnantiam non videas, nihil sapis*, permutato illo, quod prius est, et illo, quod secundarium, non ut Orellius putat: *quum non — videas* (immo *quod non — vides)*, *id profecto argumento est te nihil sapere* Necessario igitur aliter disiungendæ sententiæ erant; sed

ne sic quidem *qui* servari poterat; nam id aliter adiungitur primariæ sententiæ; ubi aperta est causæ redditio contrariumque *propter (non propter hoc — sed quod)*, dici nullo modo potest, non magis quam, cui respondet, *quum*. Itaque ex Vaticano sumendum erat *quia*, sed simul *vides* pro *videas* scribendum, liberiore paulo mutatione, sed necessaria [1]).

Cap. 26, 64 Orellius, quum ederet: *Hasta posita pro æde Iovis Statoris bona (miserum me! consumptis enim lacrimis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni voci acerbissimæ subiecta præconis*, ne commemoravit quidem aliter legi. Et tamen plane vitiose hæc ita dicuntur, quasi in *bonorum* auctione, non in *bonorum Pompeii* indignitas rei posita sit; nam in illa voce exclamat et eam repetit. Sed quum in codice Vaticano esset, *bona subiecta Cn. Pompeii miserum me* etc., recte dudum Faernus et Grævius ediderant: *bona Cn. Pompeii — miserum me* etc. Quintiliani codices boni hæc omnia omittunt.

Cap. 29, 74, ubi editur: *Tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti?* extremum verbum, quod in codice Vaticano omittitur (vid. Garaton. apud Wernsd. p. 466; nam Orellium hoc fugit;) id, inquam, verbum notavi; ac vellem delevissem. Habet enim hic locus imitationem familiaris percontationis et sermocinationis, in qua in vehementia aliqua orationis (ut in admiratione) et simplici sententiæ forma non rara est huiusmodi verbi,

---

1) Similiter ut hic in *qui*, erratum in *quoniam* in Verr. 1, 9, 24. Contra coniunctivus post *qui* causale obliteratus erat et a me restitutus est pro Mil. 3, 8 (*responderit*) ex Bavar. et Erf. et in hac ipsa Philipp. secunda 4, 8 (*doceat*) ex Vatic. Mirum est, quam interdum ad illa ipsa, quæ ad rectam orationis formam pertinent, ex optimis codicibus recipienda editores tardi sint.

facile ex rei natura intelligendi, omissio; velut in hoc ipso capite § 72: *A me C. Cæsar pecuniam?*

C. 37, 93 edebatur: *Sunt ea quidem innumerabilia, quæ a diversis emebantur, non insciente te*, eodem orationis vitio, quo *epistolas ad diversos* appellant, ut *diversi* sint *complures*, *multi*, nulla significata diversitate, quomodo veteres non ponebant. Itaque non ea, quam Orellius putat, hic facta est notarum confusio, sed, quum pro *a tuis*, ut recte ex Faerni coniectura Lambinus edidit, scriptum esset, ut est in Vaticano, *aduis*, inde natum est alterum illud. Prorsus necessarium est illud *tuis*, quum alioquin, unde empta illa sint, non dicatur, nec id ante dictum sit. Sic demum illud *non insciente te* locum suum tenet significaturque domestica illa nundinatio. Paullo post, quem locum Orellius in spissis tenebris iacuisse dicit, eum ipse vir clarissimus obscuravit, recepta nullius auctoritatis lectione, *Sed igitur*, quam ipse mutare cogitur, deleto *igitur*, quod in omnibus est codicibus, inductaque mirabili parenthesi et orationis continuatione. Quid est enim apertius, quam, quum Cicero inimicissimum Cæsarem Deiotaro fuisse dixisset, eum ironice ex illo Antoniano decreto concludere, sublatas esse post mortem illas inimicitias. Sed negat Orellius, regulam ab aliis temere constitutam ex Quint. I, 5, 39 sequens, Ciceronem periodos ab *igitur* incipere, quod in huiusmodi coniunctione sententiarum frequens esse, non opus est exemplis confirmare post Zumptium in Gramm. § 357 ed. 5. Nec dubitavit Orellius c. 16 § 41. Nimis sæpe obliviscuntur editores, boni esse critici, si quid de legibus sermonis observatum teneat, id sic sensui infigere, ut ubique præsto sit suique experimentum det, non in uno et altero loco, admonitum fortasse ab aliis, subito expromere ad controversias dirimendas. Rectis-

sime igitur e Vaticano editum ab aliis est: *Igitur a quo* etc.

In tribus huius orationis locis conjecturas in margine posui partim non magnam partim nullam sententiæ mutationem adferentes, quas tamen vellem in textu posuissem; adeo sunt necessariæ et evidentes. Primum c. 3, 5 edebatur: *Qua in re non tam iucundum mihi videri debuit, non interfectum a te, quam miserum, te id impune facere potuisse.* Sed nudum participium pro tota sententia infinita nullo exemplo, nulla ratione ponitur. Post *interfectum* excidit *me.* Deinde c. 14, 35 editur: *Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono* etc. Sed nihil in eo indicio proprium Antonii fuit et singulare, nec ad unum aliquod eius dictum hæc referri, ostendit tempus verbi; ea, quæ nunc ab Antonio dicantur et agantur, ab illius temporis dictis discrepare orator dicit; itaque lineola obliterata est, qua restituta legetur: *ut tum dicebas.* Postremo c. 29, 73 scribitur: *Itaque exclusis tuis vocibus et ad te et ad prædes tuos milites misit, quum repente a te præclara illa tabula prolata.* Non puto quemquam defensurum, in huiusmodi sententia et narrationis conversione verbum finitum post *quum* omitti, nisi ubi, omisso prorsus dicendi verbo, sententia pronomine aut nomine absolvatur, sequente recta oratione. Itaque *est* addi debet, quod post *repente* excidit. Superiores editores ante Ernestium orationem fere continuabant: — *prolata qui risus hominum* [*de te erat!*] Et minus desideratur verbum in exclamatione, præsertim non participio adiunctum. Sed tota orationis forma et vox *repente* sententiam in narratione prolatæ tabulæ consistere iubent.

VIII.

De iure et condicione coloniarum popu[redacted] Romani quæstio historica [1]).

Solet laudari et admiratione digna haberi Romanorum quum in universa re publica constituenda tum in singulis eius partibus ordinandis prudentia cohibetque dissensum aliquatenus immensa potentiæ opumque moles ab illo populo exstructa. Si quis tamen in tanta laudantium multitudine ea, quæ laudandi causa dicuntur, consideraverit, nescio an sæpe cum molesto quodam sensu dubitaturus sit, satisne plerique ea, de quibus iudicare vellent, intelligere studuerint. Nam post illos, qui primi in

[1]) [Edita a. 1832 bipartito in indicendis regis augustissimi natalitiis et mutatione magistratus academici. In hac editione nonnulla explicavi paulo uberius, ut de isopolitia illa Niebuhriana et de Dionysii inconstantia, testimonia et firmamenta mirifice cum iis, quæ disputaram, consentientia addidi, minuta quædam correxi; aliorum opiniones postea prolatas, superioribus similes, colligere et data opera refellere supersedi, nihil habentes novi argumenti. Velut, ut uno exemplo defungar, quum caput quæstionis sit de iure colonorum, F. Walter (Geschichte des römischen Rechts. Bonn. 1834. I p. 72) cives in colonias missos suffragio et participatione reipublicæ Romanæ administrandæ caruisse scribit; sed testimonii, quod in ceteris rebus diligenter adscribit, in hac hoc ponit; *idem sensisse Sigonium, Spanhemium, Bellefortium, Niebuhrium.* Omnino vir doctus nimis presse Niebuhrium secutus vera inventa ab incertis opinionibus non discrevit; de ærariis quoque, de isopolitia et municipio Niebuhriana omnia repetiit.]

Italia seculo sexto decimo in populi Romani institutis exponendis elaborarunt, Manutium et Sigonium, quos et plenam eius rei publicæ, cuius memoriam renovabant, imaginem animo complecti voluisse apparet et in quibus perpetuam quandam antiquæ prudentiæ, etiam ubi parum apparere videri potest, admirationem excusat temporum illorum condicio, non sane ita multi ex philologis et iuris Romani interpretibus superiorum seculorum, qui antiquitatis Romanæ explicandæ studia professi sunt, perspicuam illam et compositam summæ rei intelligentiam expetisse videntur, ita ut inter ceteros emineat Beaufort, Gallus, homo elegantior quam doctior, perspicuitate et ordine magis quam rerum investigatione commendatus. Itaque si quis horum adhibitis scriptis quærere instituerit, quemadmodum in veteri imperio et re publica instituta alia ex aliis apta fuerint, qua ratione ex diversa origine coaluerint, quæque ex omnibus coniunctis efficiatur plena rei publicæ forma et descriptio, primum non multum post Sigonium profectum in harum rerum expositione repèriet, deinde vereor, ne alia parum cohærere, alia naturæ fere repugnare, de nonnullis parum esse quæsitum iudicet, multisque modis perturbari illam speciem rei publicæ bene constitutæ queratur. Et in aliis quidem memoriam vetustatis parum monumentis conservatam putabit, in aliis studia recentiorum non recte collocata. Ex his autem fontibus materiam fere sumpserunt, certe non universam. melius dispositam habuerunt ii, qui, quum minus versati essent in studiis antiquitatis quam in prudentia civili et in consideranda rerum publicarum natura, præstantiam institutorum populi Romani commemoraverunt [1]).

[1]) [Nuperrime ex hoc genere exortus est in Germania, qui quum Latine parum sciret, Græce omnino nesciret, tamen

Hæc quum ita essent, nostro sæculo, studiis de publica populorum disciplina intentius quærendi excitatis et ad historiam etiam traductis, nova est exorta antiquitatis Romanæ pervestigatio, cuius princeps exstitit B. G. Niebuhrius, deinde alii se adiunxerunt, partim qui se philologos et historicos partim qui iurisconsultos appellari maluerunt [1]. Niebuhrio institutorum maxime et disciplinæ publicæ historiam propositam fuisse, ipsum eius opus loquitur, et ipse sibi initium quærendi ortum significat ex animadversa repugnantia eorum, quæ de institutis veteribus traderentur, studioque antiquæ rei publicæ intelligendæ [2]. Omnino, ut singula Niebuhrii inventa nunc omittamus, nec quæramus, quæ vera, quæ falsa videantur, hæc duo summa præstitit antiquitatis studio, ut et veterum, Dionysii maxime et Livii, historiam scribendi ratione rectius perspecta, libertatem et necessitatem quærendi et dubitandi de rebus Romanorum antiquis ostenderet, et perspicuas, plenas, nec alias aliis nec rerum hominumque naturæ communi repugnantes antiquorum institutorum notiones concipi iuberet. Et apparet, in Niebuhrio præter multiplicem eruditionem et singularem mentis mobilitatem in rebus, quæ disiunctæ longissime viderentur, ad veritatem inveniendam scite componendis hanc præcipue fuisse facultatem et studium claras et evidentes rerum institutorumque formas et ima-

---

idoneum se putaret, qui totam reipublicæ Romanæ rationem expediret. Saltem aperte confessus est, quod alii dissimulant.]

1) Non sum tam iniquus aut tam imperitus, ut intra annorum certos numeros hanc prudentiorem institutorum Rom. tractandorum rationem concludam; velut Friderici Rothii liber de re municipali Romanorum multum in tota quæstionis instituendæ ratione a confusa superiorum forma discedit.

2) v. c. Hist. Rom. II p. 150 ed. 2.

gines distincte et cum elegantia quadam elaboratas animo complectendi. Huius igitur viri opera, qui, quum antiquissima Romanorum tempora tractaret, omnis eius, quæ postea fuit, rei publ. fundamenta attigit, et aliorum idem agentium, ut Savignii, effecta est permagna conversio in hac antiquitatis studiorum parte multumque sine dubio profectum ad veram naturam rei publicæ totiusque disciplinæ Romanæ et Italicæ intelligendam. Universa tamen doctrina ad eam, ut ita dicam, concinnitatem certioremque formam, quam maxime desiderari significavi, adeo non iudicari potest adducta esse, ut interdum præter dubitationem de singulis rebus maior etiam confusio et discrepantia accessisse videri possit, aliis partibus nova inducta forma, in aliis veteri ita relicta, ut parum illis conveniant, ubique non paucis vestigiis prioris rationis manentibus [1]). Ille ipse, quæ hæc studia maxime commorat, non absolvit, quod instituerat, nec deduxit disputationes suas ad adulti et summis opibus pollentis imperii tempora, quibus ipsa magnitudo rerum et membrorum in unum corpus coalescentium diversitas quum mutationes obscurationesque priorum institutorum attulit et miras sæpe eorum copulationes et in aliud genus translationes, tum nova addidit. Nec sane, si hæc omnia is complexus esset, res confecta fuisset. Permultum enim abest, ut aut, quæ ita pertractavit, ut nova et propria proferret, ea omnia aut longe maximam partem probem meque eius auctoritati mancipem aliosve mancipari

[1]) Hoc quale sit, intelligi fere potest ex Creuzeri epitome antiquitatum Romanarum, quæ etsi non ipsam institutorum explicationem, sed lineamenta et materiam continet, ut iniquus sit, qui Creuzeri de singulis rebus iudicia ibi posita putet, tamen apparere videtur ex ipso materiæ genere et dispositione rerumque quærendarum significationibus, qualis forma futura sit totius doctrinæ.

velim, aut, si reliqua persecutus esset, omnia simpliciter ab eo accipienda fuisse credam. Iam significavi, non tam singulas opiniones Niebuhrii mihi probandas videri, etsi permultas probo, quam in quærendo libertatem et veterum institutorum rationis clare perspiciendæ voluntatem. Neque me fallit, aliquando Niebuhrio accidisse videri, ut propter illud ipsum concinne dispositæ imaginis studium, quod paulo ante commemoravi, ea, quæ belle et ordine composita essent, velut quæ ad numerorum quandam convenientiam adduci possent, paulo facilius pro certis amplecteretur, interdum etiam, quum in parvo aliquo rerum orbe eiusmodi aliquid effici posset, aliorum, quæ repugnarent, oblivisceretur. Video etiam, facultate illa vestigia minuta et dispersa persequendi, ne minores lusus commemorentur, eo eum aliquoties abreptum esse, ut in fundamento parum firmo opinionum novitatis gratia splendentium quasi molem late patentem exstrueret, et in iis singulatim inculcandis et confirmandis acumine abuteretur, quale est illud de poemate antiquissimo epico Romanorum commentum, iure a magno philosopho reprehensum [1]). Nec dubium est, quin aliquando studio suam sententiam confirmandi veterum monumentorum testimonia interpretando perverterit aut eorum vim scriptores et inique et inconstanter laudando vituperandoque auxerit minueritve, etiam cum errore, ut in L. Cincio [2]), interdum quoque nomina vetusta, ne ab ipso quidem satis explicata, ad ea, quæ invenisse se credebat, signanda adhibuerit, quale est ærariorum, quod

[1]) Hegel. Encyclopæd. d. philosoph. Wiss. §. 549, p. 492. ed. 2.
[2]) Quum sæpius bona et utilia ex ignobilibus et obscuris angulis protraxisset, postremum eo pervenit, ut cupide hoc genus scriptorum defenderet et ex eorum etiam negligenti loquendi usu interdum aliquid elicere tentaret.

multi nunc frequentant et novum genus hominum confingunt, postremo propter confidentiam quandam eo asseverantius fere loqui solitus sit, quo minus firmis niteretur argumentis. Atque hæc, quæ partim iam alii reprehenderunt, partim multos sensisse credo, nescio an apud nonnullos etiam veros illarum disputationum fructus in suspicionem adduxerint, quum præsertim accederet quum propria quædam Niebuhrii scribendi ratio, non sane gradatim a vulgari fama lectores omni materia testimoniorum exposita ad novam sententiam traducentis, tum illud, quod intra ea tempora substitit, in quibus plura in dubitationem vocanda, pauca simpliciter narranda aut confirmanda erant. Restabat igitur in antiquitatis Romanæ disciplina, ut quum de illis ipsis institutis atque temporibus, quæ Niebuhrius pervestigasset, quæreretur, ubi opus videretur, paulo cautius, quod Wachsmuthius post primam Niebuhrii historiæ Romanæ editionem conatus est, tum disputatio ad inferioris ætatis et eorum temporum, quorum est testatior memoria, instituta deduceretur, in quibus illarum etiam de antiquissima ætate opinionum veritatis experimentum interdum capi posse videtur, et ad plures partes transferretur. Nec defuerunt plane, qui id vellent alii alia ex parte efficere; a quibus omnibus valde feliciter elaboratum non dixerim. Alii enim solam libertatem opinandi ex Niebuhrii quæstionibus amplexi videntur, auctam, ut fit, et in eos subinde campos excurrentem, ubi nullis antiquitus traditæ memoriæ vinclis impediretur [1]); alii nova a Niebuhrio secure adscita, quorum

---

[1]) Talis mihi in plerisque videtur Blumii liber, qui inscribitur Einleitung in die Römische Geschichte. (Cfr. Zumptii cens. Jahrb. f. wissensch. Crit. 1829. N. 12. 13.) Sed longe futilissimis commentis et multis ignorantiæ rerum antiquarum exemplis refertus est liber Eisendecheri (Ueber die Entstehung,

multa ipse postea repudiavit, et olim tradita non bene permiscuerunt [1]); in multis, ut, quod sentio, dicam, desidero subtiliorem sermonis veteris cognitionem et ad eius leges scriptorum locos caute explicandi tractandique artem. Omnino autem, quæ sit utiliter opinandi in antiquissimi temporis institutis ratio, parum considerasse videntur. Ea est enim demum recta opinatio, quæ, profecta ab evidenti refutatione vulgaris narrationis plerumque iam ipsius discrepantis et testimoniis convictæ, collectis et ponderatis testimoniis, quæ certa esse et antiqui aliquid continere videantur, et indiciis obscuris, primum hæc et singula probabiliter explicat et inter se conciliat, tum ab rerum natura et eius, de qua agitur, ætatis ingenio non aberrat, deinde subsecuti temporis institutorum naturalem originem ex illa veteri forma et progressum vestigiaque relicta demonstrat, tum ita universi status antiqui rationem habet, ut non unum ab altero discrepet, postremo ostendit, qui factum sit, ut aliter vulgo traderetur.

Entwickelung und Ausbildung des Bürgerrechts im alten Rom. Hamburg 1829). Exempli loco sufficere potest, quod initio suæ disputationis (p. 26) eorum, qui *civibus* iure inferiores, servis tamen et *peregrinis* superiores essent, hæc quinque genera ponit hoc ipso ordine, *Municipes, Latinos, Italicos, Colonos, Provinciales.* Quum Ammianus Marcellinus (XVI, 5) leges XII tabularum commemorans aliquid de axonibus, in quibus scriptæ erant leges Solonis, dixisset, hic *populum Asonum* effecit (p. 105). Similia cætera. Non attigissem, nisi hunc librum Heerenius, V. Cel., scripta præfatione commendasset et alii iam citarent, ut plures ad tempus in eo legendo vel etiam refutando perdendum invitari videantur.

1) Fit id sæpe in eo libro, quem in comment. de loco Ciceronis in libro IV. de re publ. commemoravi supra p. 78. [Non deerat hoc loco nova querendi materies, etiam de iis, qui a Niebuhrio dissentientes aliis rem modis aggressi sunt; sed ea nunc non utor.]

Iam si exempli causa una aliqua nec parva pars antiquitatis Romanæ nominanda est, cuius cognitio ita recentiorum disputationibus adiuta sit, ut tamen et restent non pauca quærenda et universa rei explicatio, sublatis abolitarum opinionum reliquiis, novis inventis inter se conciliatis et amplificatis, quasi componenda sit, occurrit ipsa imperii Romani sub unius populi dominatu, servato partium discrimine, coalescentis conglutinatio, hominumque et locorum, quibus id constabat, diversa condicio et ius.

Huius loci, quem post Manutium et Sigonium comprehenderat Spanhemius (in libro, quem *orbem Romanum* inscripsit)[1], alias partes Savignius tractavit et commutavit, iuris Latii et iuris Italici notione tum etiam ipsius civitatis constituta accuratius, ita tamen, ut inferioris ætatis instituta fere respiceret[2], alias Niebuhrius, quum de varia ratione, qua antiquissimis temporibus peregrini populo Romano adiungerentur aut in eius civitatem reciperentur, et de coloniis quoque ita dissereret, ut multa expediret, multa commoveret[3]; quædam partes intactæ aut pæne intactæ manserunt. Nam qui nuper fere totum hoc argumentum tractandum sumpsit[4], parum ad id

---

1) Trekelli *Selectarum Antiquitatum Romanarum pars prima* (1744) eodem pertinet, accurate scripta, sed in minuta aliorum opinionum refutatione et additamentis exilibus nimis hærens.

2) In commentationibus, quas inscripsit *Ueber die Entstehung der Latinität (als eines eigenen Standes im Römischen Staate* et *Ueber das ius Italicum* (in scriptis Acad. Berol. et in Zeitschrift f. geschichtliche Rechtswiss. V, 2). Alia attigit in hist. iur. Rom. per medium ævum Vol. I.

3) Maxime in secundo vol. hist. Rom. ed. 2. p. 43-93.

4) Staatsrecht der Unterthanen der Römer. Nach den Quellen bearbeitet v. I. C. W. A. Hopfensack. Düsseldorf 1829. Eo nomine cives quoque in municipiis et coloniis viventes comprehendit.

paratus accessit, ut qui, collectis post alios, Sigonium maxime et Freinshemium (in supplementis Livianis), scriptorum testimoniis de singulis oppidis populisque ad imperium populi Romani adiunctis aut in civitatem receptis, in iis, quæ de condicionis et iuris diversitate quærenda erant, fere totus a Sigonio pendeat, quædam ab Ottone (in libro de ædilibus municip. et coloniarum) sumpserit. Ne Spanhemium quidem aut Heineccii notissimum librum adhibuit; Niebuhrii disputationibus (in priore edit. hist. Rom. et in priore vol. edit. sec.) ad quærendum non est excitatus; Savignii scripta, quod iure in Borusso mireris, plane ignorasse videtur, quæ tamen vel ex Creuzeri epitomæ priore editione (1824) cognoscere potuit.

Hunc igitur locum, qui ad universam historiam rerum gestarum populi Romani intelligendam plane necessarius est, interest eorum, qui in antiquitate Romana versantur, ita aliquando pertractari, ut quæstio per omnes partes omniaque rei publicæ Romanæ, maxime quidem liberæ, tempora æqualiter circumducatur confirmeturque materia, quæ ad rem pertineat, omni congesta et disposita. Nam hoc quoque fieri, quoties maiores antiquitatis loci comprehendantur, valde refert, ne propter unam et alteram rem partemve materiæ semper sit ad libros parum alioquin nostræ ætatis usui aptos recurrendum et commenta opinionum dudum reiectarum devoranda, quo alitur præterea pravissima consuetudo fragmenta repugnantia undique contrahendi et in iis acquiescendi. Atque huius operæ navandæ subinde me ipsum impetus cepit, quum has res scholis academicis exponerem; quod consilium exsecuturusne totum aliquando sim, nescio, nunc quidem nondum omnia videntur satis perquisita, et alioquin aliam scriptionis formam postulant; unam huius

loci partem, in qua, quum non raro hinc celebrandæ prudentiæ Romanæ materia petatur [1]), tamen relictæ videantur opiniones et rerum historiam et institutorum Romanorum naturam constantiamque obscurantes, et quæ per se pertractari posse videtur, hoc tempore, collectis, quæ ad rem pertinere arbitrabor, nec tamen omnium opinionibus anxie conquisitis et expositis, explicare decrevi, de coloniarum populi Romani generibus et cum populo coniunctione. Nam quæ ad ritus coloniarum deducendarum et ad internam earum formam pertinent, omitto, illa, quia vulgaria sunt, hæc, quia ab universa re municipali disiungi non possunt. Erit autem necessarium intelligentiæ causa nonnulla communia aut ex proximis antiquitatis partibus attingere, quod faciam breviter, et, quantum fieri poterit, nisi concessa aut ab aliis iam confecta aut suapte natura perspicua non adhibebo, ne novæ disputationis necessitas imponatur.

In Italia, quemadmodum in plerisque aliis gentibus, antiquissimo tempore fere, qui communem urbem agrumque adiectum tenebant, aut, si vicatim regio aliqua incolebatur, qui tantum agri occupabant, ut commode convenire in locum religione aliave re insignem resque suas ipsi agere possent, iidem suam habebant rem publicam a reliquis seiunctam, nec alia erat urbis, alia populi civitas, nec ulla urbanarum rerum administratio ab universæ rei publicæ administratione discreta nec rursus ulla urbanarum ab rusticis seiuncta [2]). Si qua urbs erat, id caput et sedes civitatis habebatur nomenque ei dabat, ceterum domicilium aliquis in urbe an in agro

---

[1]) Cfr. Heyne de Romanorum prudentia in coloniis regendis (Opusc. Acad. T. III) et all.

[2]) Apud Græcos ἡ πολιτεία dicitur ἀπὸ τῆς πόλεως.

vicoque haberet, non solum vetustissimo tempore nihil intererat, sed omnino hoc discriminis genus a iure antiquorum populorum alienum erat; tantum, qui in urbe sedentario quæstu vitam sustentabant, inter homines agri colendi et belli studiosos inferiore existimatione erant [1]). Omnes autem, qui civitatis participes erant, ipsi publicorum negotiorum agendorum loca temporaque obibant. Ceterum ubi plures erant eiusdem stirpis populi (nam populi appellantur), linguæ, morum institutorumque similitudine coniuncti, civitatibus discreti, nec tamen singulari aliquo casu divulsi, primum alterius populi homines apti erant ad munera civium privata in rei familiaris negotiis in altera civitate obeunda, nec contaminari stirps putabatur matrimoniis mutuo initis; nam eadem erant sacra, quibus solemnes ritus nitebantur, idem ius privatum [2]). Itaque *commercium* et *connubium*

---

[1]) Hinc igitur *urbis* appellatio postea quoque in una urbe, tanquam plures non essent unius populi, mansit; hinc, quorum oppidorum cives in pop. Rom. corpus recepti erant, non res publica modo, sed *civitas* esse desinebat (Cic. fragm. init. orat. in Pison. *nam tum crat civitas*); hinc singularis illa *urbis* veneratio ea quoque ætate, quum late fusa esset civitas; hinc illa in duplici patria, civitatis et originis, nominis ambiguitas (Cic. de Legg. II, 2), ex qua olim discrimen aliquod iuris excogitatum est. Ad notionum earum, de quibus loquor, apud Romanos cognationem declarandam pertinent Ciceronis loci de re publ. I c. 26, pro Sest. 42, 91. Definiuntur civitates *conventicula hominum*, urbes *domicilia coniuncta*.

[2]) Ius privatum commune veterum populorum Latinorum, quod sublatum est, quum lege Iulia in civitatem recepti sunt, commemorat Gell. IV, 4, auctorem citans Servium Sulpicium, qui sponsaliorum ius inde excerpserat. Mirum est, hunc locum neglectum fuisse a plerisque in ea controversia, quæ propter absurda (Rothii et Niebuhrii vocabulo utor) eiusdem Gellii verba (XVI, 13) agitata est, retinuerintne municipia suas leges et ius, an in Romanum transierint. In qua, ut

inter se habebant. Deinde plerumque hæ civitates publico foedere sociatæ communia concilia cum communione aliqua sacrorum publicorum coniuncta obibant, maximeque bella coniunctis viribus gerebant, ut præda in commune cederet; nec tamen singulæ civitates impediebantur, quo minus sua seorsum consilia caperent, ut multa Latinorum exempla ostendunt. Nam Latinorum et Hernicorum civitates hoc modo coniunctas fuisse notissimum est; ceterum et ad Etruriæ populos hoc pertinet et late hoc genus patet per omnem Italiam. Extra hæc foedera autem singulæ civitates plane ab aliis diremptæ et quasi circumcisæ erant. *Peregrini* homines, qui antiquitus iidem *hostes* appellabantur, tanquam diversæ naturæ, in privatis rebus ad eas iuris species non admittebantur, quæ cuiusque civitatis propriæ erant ad suæ cuiusque rei custodiam. Itaque communi quadam æquitate defendebantur, qua paucos antiquissimo tempore confisos esse probabile est, ita ut raro omnino res rationesque inter diversarum civitatum homines contraherentur. Postea hæc in certiorem formam redacta et nova iuris instituta hinc apud Romanos orta sunt. Nec familiarum nexus iuste, id est, ita ut liberi patrem sequerentur interque eos patriæ potestatis, tutelæ, hereditatis iura constarent, cum peregrinis contrahebantur. Fieri tamen poterat, ut foederibus ineundis inter civitates non eo modo, quo Latinas dixi, iunctas communio aliqua maior iuris privati concederetur,

---

exemplo confirmem, quæ paulo ante dixi, tantus fuit error, ut ipse Montesquius non solum putarit, municipes, qui de legibus pop. Rom. privatarum rerum suffragia ferrent easque constituerent, ipsos plane alio iure usos esse, verum id non absurde institutum fuisse, conatus sit ostendere. Ita abutuntur acumine vel ingeniosi homines, qui rei non satis notæ laudationem suscipiunt.

quo spectare videtur hospitium publicum a Romanis cum Cæritibus initum (Liv. V, 50). Multo id magis factum videtur, quum civitas aliqua pluribus iam inter se foedus habentibus ex æquo adiungeretur, velut quum Roma non una ex Latinis civitatibus facta est, sed ex altera foederis parte omnibus Latinis æquata [1]).

Hæc quum ita communia essent Italorum instituta, ut eadem esset Romanorum inter alios, quæ inter Romanos peregrinorum, condicio, populi Romani hoc unum est proprium, quod ex pluribus stirpibus ita coniunctus, ut nulli adhæreret, nulli eiusmodi, quale descripsi, populorum foederi immixtus solus per se excrevit, interiectus inter illorum populorum, quibuscum aliqua ex parte cognatus erat, foederatas civitates. Hinc quum alia repetenda sunt, quemadmodum in coloniis patebit, tum illud, quod dicam. Quum paullatim Romanorum victoriis effectum esset, ut ceterarum singularum urbium in Italia civitates unius urbis populo parerent, concilia autem foederaque plurium civitatum inter se tollerentur [2]), et

---

1) Multa horum similia apud Græcos fuisse, quorum tamen populi longe minus diversi origine institutisque erant, quam Latini, Etrusci, Umbri, notum est. Ceterum hæc eo magis summatim attigi, quod totam Niebuhrii de isopolitia et municipio disputationem accuratius limandam puto et magnam eius partem reiiciendam, de quo paulo post dicam. Sed ad connubium ex antiquissimo foedere spectat narratio Livii de nuptiis Octavii Mamilii Tusculani et filiæ Tarquinii (I, 49) et Dionysii Halic. (VI, 1) de uxoribus remissis ante pugnam ad lacum Regillum, quæque Livius (IV, 3) Canuleium dicentem facit: *Connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet.* Ex eo, quod Dionysius aliquoties Romanos et Latinos *συγγενεῖς* appellat, nihil efficitur.

2) Hoc de Latinis et Hernicis Livius tradit (VIII, 14. IX, 43); sed idem in Etruria, Samnio, alibi factum esse, natura rei et insequentis ætatis historia ostendit. Omnis eius historiæ,

quum post bellum sociale omnes Italiæ populi in universæ rei publicæ et imperii societatem partemque venirent, non est hoc neque ad exemplum nominis Latini similiumque foederum ita factum, ut singulæ civitates manerent, sed commune quoddam haberent concilium et summam rem, tantummodo arctius adstrictæ inter se, ut sunt Helvetiorum et Americanorum res publicæ, nec ita, ut una constitueretur nova communis res publica, ab omnibus urbanis institutis seiuncta; sed ceteræ sublatæ sunt civitates, ut tantum oppida manerent, omnes autem homines in *urbis* Romanæ civitatem recepti sunt, quemadmodum iam antea in iis populis factum erat, quibus singulatim civitas data erat, eiusque urbis et rei publicæ vetera instituta ad totam illam populi molem subito traducta [1]). Itaque ea iam effecta est res publica, quæ vel optimis moribus stare nullo modo posset, nulla iam parte publicorum institutorum ad hanc formam conveniente, nec vere ad rem publicam administrandam omnibus Italis admissis, qui obire comitia Romæ non poterant, sed tantum vilissima populorum fæce, quæ undique in sentinam urbis confluebat [2]). Et tamen adeo hæc

quæ Italiæ ad imperium Romanum adiunctionem continet, nullus paullo copiosior et probabilis auctor superest (ab a. Ch. 293 ad initia belli Punici primi).

1) Cfr. supra p. 218 not. 1.

2) Eius in partem negotiorum publicorum veniendi rationis, quæ constat alios suo suffragio ad ea tractanda mittendo (repræsentationem appellant), in singulis veteribus rebus publ. plane inusitatæ, vestigia aliqua et initia erant in illis plurium civitatum foederibus conciliisque; videturque huiusmodi aliquid Italis populis obversatum esse in ea rei publ. forma, quam bello Marsico Corfinii constituebant. Nec sane hoc civitatis accipiendæ modo, quo data est Marsis, Samnitibus, ceteris, ipsos, quum semel ad memoriam veteris libertatis excitati essent, contentos fuisse, ostendere videtur belli socialis historia, etsi

propter insitam antiquitus animis Romanorum not
rei publicæ non animadvertebantur, ut Cicero (in
de re publ. et de legg.) aliquid se acturum et
inveniendæ viam monstraturum crederet, si huic
eam formam publicorum institutorum, quæ ante S
nem et Lælium fuisset, proposuisset et commen
Nec semper recte satis de his temporibus a recenti
iudicatur.

Sed ab his, quæ etsi nec nova sunt nec di
videntur, tamen, quia hinc enascitur omnis intel
eorum, quæ disputanda erunt, comprehendenda bı
putavi, veniendum est ad ipsius rei propositæ qu
nem, quum dixero, præterquam quod in aliquot pa
historiæ populi et imperii crescentis monumentis
destituimur, non esse omnino ita a scriptoribus an
quorum libri supersunt, traditam historiam, ut d
publico et de varia hominum condicione admodum quæ
Nam, ut non commemorem insitas opiniones de perpet
puli Romani dominatione, tum scripserunt, quum inte
post bellum sociale longo temporis spatio veteris rei p
formæ et memoria obscurata et cura imminuta erat.
quidem Paterculi negligentia nullo fere loco magis
ret, quam in iis, quæ de civitate populis data et
niis deductis scripsit et parum plene et perturbata
porum ratione et confusis rerum generibus; nam
civium quidem et Latinarum coloniarum discrim
tendit [1]).

---

valde exiliter et confuse ab iis scriptoribus, qui su
tradita. Quod de institutis dixi, exemplo esse potest
suffragii lationem censuræ universa ratio.

[1]) Lib. I, 14. 15. Non recte Niebuhr (II, 689 not.) Velleium
colonias omnino exclusisse dicit; multas enim civium c
moravit. Dionysium Niebuhrio, quum alibi sæpe rh

Populis victis, non solum qui suas civitates retinebant, verum etiam, qui plane subiecti imperio Romano subdebantur, antiquitus a Romanis pars agri, depulsis possessoribus, adimebatur. Is ager aut publicus populi manebat aut venumdabatur aut viritim civibus assigna-

---

Græculum iure reprehendat, in hac re et cautum appellare placuit (II, p. 57 *bey dem umsichtigen Schriftsteller*) et religiosum (ibd. *gewissenhaft*) et in verborum ad res accurate significandas delectu diligentem (ibd. *der auch in seinem Ausdrück höchst sorgfältige Gelehrte*). Ipse ad hanc laudem tuendam, quum Dionysius apertissime sibi contradicat, miram ab ipso Dionysio factam historiæ iam elaboratæ interpolationem excogitat, quæ si esset facta, saltem simul falso narrata diligens homo mutasset. Omnino Dionysius, quum loquacissimo genere historiam ita scriberet, ut simul suam prudentiam civilem ostentaret et Romanos extollendo Græcos doceret, ex altera autem parte (neque enim carebat Græcula vanitate) omnia Romanos a Græcis habuisse demonstraret, iuris veteris et institutorum incertas et parum accuratas notiones comprehendit et aut fere generalibus tantum nominibus significavit (quale est *τῶν ὑπηκόων,*) aut ad has res significandas Græcis appellationibus usus est neque diligentissime delectis neque constanter servatis, qualis est *ἰσοπολιτεία;* nam non solum, quos isopolitas appellat, eosdem *πολίτας* dicit VIII c. 77, sed eandem isopolitiam IV, 58 datam dicit Gabinis, quibus regem a Tarquinio impositum narrat. Itaque ex appellationibus rerum et ipsius verbis et ex iis coloribus, quibus ipse, suas opiniones secutus, res ieiune traditas pingit et extendit, nihil unquam concludi potest; ex ipsis gestarum rerum indiciis, quatenus ea non obscuravit, omnia efficienda sunt. Livius saltem certo cuidam usui verborum magis erat, ut Romanus, assuetus, et quum uterque ex suæ ætatis notionibus ad antiquitatem multa transferret, Dionysio accessit nova perturbatio ex Græcarum rerum imaginibus in animo inhærentibus, ob quas compagem Romani imperii ex variis membris coniuncti, cuius nihil erat in Græcia simile, plane animo complecti non poterat. Itaque de iis, qui extra ipsam urbem erant, inconstantissime scribit, ut ex multis exemplis patebit vel in hoc uno genere colonorum.

batur. Tertia fere pars subactis erepta narratur [1]); confirmantque, quæ de antiquissimis temporibus traduntur, ea, quæ postea facta sunt, ut, etsi de oppidulis iis, quæ a Romulo subacta narrantur, nihil singulatim affirmari possit, insitam hanc rationem victoria utendi in more quum Romanorum tum communi veterum Italorum fuisse pateat [2]). Incolæ veteres partim Romam abducebantur, oppidis deletis, ut de Albanis traditur et de aliis (apud Liv. I, 33), aut transmigrabant (Liv. I, 11. Dionys. Halic. III, 1), partim in suis sedibus relinquebantur (Dionys. II, 35 de Cæninitis et Antemnatibus [3]). Verum loca hostibus erepta et opportune sita plerumque tuenda erant multoque magis incolæ oppidorum subactorum observandi et coercendi. Id efficiebatur parte civium publice eo missa iisque agro, qui ab hoste captus erat, diviso, ut ibi perpetuum constitueretur præsidium, cuius hoc unum erat genus, nullodum perpetuo milite. Eaque est et naturæ consentanea et scriptorum testimoniis tradita coloniarum Romanarum origo [4]), quæ ut in loca habitata plerumque deducerentur, rei naturæ efficiebat; aliter ad ipsam vim coloniæ id pertinuisse, quod Niebuhrius

---

[1]) Dionys. Halic. II, 35 (de Cænina et Antemna), 50 (de Cameria), 58 (de Fidenis).

[2]) Cfr. Privernatium exemplum, quibus a. 341 a C., *præsidio valido imposito, agri partes duæ ademptæ sunt* (Liv. VIII, 1). Nec is mos obsoleverat belli Punici tempore. (Cic. in Verr. III, 6, 13).

[3]) *Ὁ δὲ Ῥωμύλος τριακοσίους μὲν ἄνδρας εἰς ἑκατέρας ἀποίκους ἀπέστειλεν, οἷς ἔδοσαν αἱ πόλεις τρίτην κατακληρουχῆσαι μοῖραν τῆς ἑαυτῶν γῆς. Καινιτῶν δὲ καὶ Ἀντεμνατῶν τοὺς βουλομένους μεταθέσθαι τὴν οἴκησιν εἰς Ῥώμην, γυναιξὶν ἅμα καὶ τέκνοις μετήγαγε κ. τ. λ.*

[4]) Dionysius *φυλακήν* appellat et *φρουράν* (II, 53 et 54) et colonos *φρουρούς* (VI, 32 et 34); idemque de Crustumerinis (III, 49): *τοῦ δὲ μηδὲν ἔτι παρακινῆσαι χάριν ἐποίκους αὐτοῖς κατέλιπε Ῥωμαίους.* Cfr. Nieb. II, 51. Omnino de his antiquissimis colo-

(II, 49. 50) statuit, vix Servii auctoritas facit, ut credam; et dissentit de Signia Dionysius IV, 63. Eæ porro, quoniam non ad tempus cives ibi militabant sed cum familiis habitabant, formam aliquam rei communis et quasi publicæ habere debebant eaque ab universo populo, ex quo deducebantur, ordinari. Itaque constituebantur, ut ait Gellius (XVI, 13), *quasi effigies parvæ simulacraque populi Romani* [1]), quod pertinet non solum ad agrorum limitationem [2]), verum etiam ad ius, rerum administra-

---

niis, ut plena sint initia disputationis, ponenda sunt complura a Niebuhrio iam expedita; facile apparebit, ubi oriatur dissensus. Cfr. quos locos idem iam laudavit (p. 53), Dion. VII, 13. Liv. II, 34; IV, 11. Adde Dionys. VI, 32.

¹) Aliae pleniores coloniarum definitiones ab antiquis grammaticis sumptæ, altera etiam Latinas complectens, apud Servium (ad Virg. Æn. I, 12 in cod. Fuld.) exstant (cfr. Nieb. II, 49): *Sane veteres colonias ita definiunt. Colonia est coetus eorum hominum, qui universi deducti sunt in locum certum ædificiis munitum, quem certo iure obtinerent. Alii: colonia est, quæ græce ἀποικία vocatur; dicta autem est a colendo: est autem pars civium aut sociorum missa, ubi rem publicam habeant ex consensu suæ civitatis aut publico eius populi, unde profecti sunt, consilio. Hæ autem coloniæ sunt, quæ ex consensu publico, non ex secessione sunt conditæ.* De coloniis antiquis universe Dionys. Halicarn. II, 16: *Τρίτον ἦν ἔτι Ρωμύλου πολίτευμα τὸ μηκέτι κατασφάττειν ἡβηδὸν τὰς ἁλούσας πολέμῳ πόλεις, μήτε ἀνδραποδίζεσθαι, μηδὲ γῆν αὐτῶν ἀνιέναι μηλόβοτον, ἀλλὰ κληρούχους εἰς αὐτὰς ἀποστέλλειν ἐπὶ μέρει τινὶ τῆς χώρας, καὶ ποιεῖν ἀποικίας Ῥωμαίων τὰς κρατηθείσας, ἐνίαις δὲ καὶ πολιτείας μεταδιδόναι.* Nec male Siculus Flaccus (de condit. agror. p. 2. ed. Goes): *Coloniæ inde dictæ, quod populus Romanus in ea municipia miserat colonos, vel ad ipsos priores municipiorum populos coercendos vel ad hostium incursus repellendos.* Municipia dixit inferioris temporis more oppida.

²) Nolim in hac descriptione cum Romani agri divisione comparanda hariolari, quod Niebuhrius facere videtur (II p. 55); qui quod semel tradi dicit (de iis, qui Anxur deducti sunt a. 329), bina singulis iugera data, idem in Lavicanis colonis

tionem, magistratus quosdam. Colonorum numerum, quoniam et antiquitus *trecenti* sæpius missi dicuntur et postea, renovato colonias civium mittendi more, idem numerus missus in plures est [1]), ratione aliqua ad antiquam populi Romani distributionem in curias convenisse, non negarim (Cfr. Nieb. II p. 261). Iure autem Niebuhrius observat (II, 52), in his antiquissimis coloniis coloniæ nomen proprie pertinuisse tantum ad coetum hominum deductorum, a veteribus incolis in parte agri et oppidi relictis secretum, idque præter definitiones coloniarum sequuntur etiam aliquatenus historiæ scriptores, qui quamquam oppida universe colonias appellant, tamen *colonos* a ceteris incolis sæpe distinguunt (v. c. Dionys. VIII, 14: *ἐπὶ Κιρκαίαν πόλιν, ἐν ᾗ κληροῦχοι Ῥωμαίων ἦσαν ἅμα τοῖς ἐπιχωρίοις πολιτευόμενοι.)* Nam quæ nullos haberet veteres incolas, inter has antiquas una commemoratur Ostia, maritima (de quo genere paulo post dicam), ad Ancum Marcium non deductorem, sed conditorem relata (Liv. I, 33.

(a. 418) Livius scribit (IV, 47). Sed Satricanis (a. 384) bina iugera et semisses assignatos tradit (VI, 16). Postea Parmenses octona, Mutinenses quina iugera acceperunt (a. 183). Liv. XXXIX, 55. A. 395 Livius (V, 24) consilium captum narrat deducendæ in Volscos coloniæ, in qua terna iugera et septunces darentur.

[1]) Trecentos Dionys. (II, 35. II, 53) Cæninas, Antemnas, Fidenas missos narrat; totidem a. 329 a. Ch. Anxur Livius (VII, 21), totidem a. 194 (consilio capto a. 197) Vulturnum, Liternum, Puteolos, Salernum, Buxentum (XXXII, 29, XXXIV, 45. Cfr. Nieb. II, 55). Tamen et Lavicos a. 418 Livius (vid. not. prox. sup.) mille quingentos colonos, qui cives videantur fuisse, missos scribit, et a. 384 Satricum duo millia civium, qui numerus postea (a. 183) Mutinensium et Parmensium colonorum civium fuit. Sed hæc ad illa tempora non pertinent, quibus vigebant curiæ, et ad aliam formam coloniarum. Plutarchi, qui Fidenas a Romulo MMD colonos missos scribit (Rom. c. 23), iure ratio non habetur.

Cic. de re publ. II, 18. Polyb. VI, 2, 9. Dionys. Halic. III, 44. Steph. Byzant. etc.). Itaque ea nunquam defecisse narratur; ceterarum veteres incolæ frequenter libertatem vindicare conati traduntur, quibus narrationibus ut singulatim, maxime in iis, quæ de Cameriinis ceterisque Romuleis traduntur, nulla fides sit, universa res satis est certa, factumque idem postea iam mutata aliquantum forma rerum. Coloni eiiciebantur aut interficiebantur [1]), ut multum fallantur, qui hos ipsos

[1]) Camerini deficientes τοὺς μὲν ἀπέκτειναν τῶν ἐποίκων, τοὺς δ' ἐξέβαλον, Dion. II, 54. Itaque Romulus victis præter tertiam partem agri ante ademptam alteram tertiam partem ademit (cfr. Plut. Rom. 24, qui, quum iam duæ partes agri colonorum essent, τῶν ὑπομενόντων Καμερίων διπλασίους ἐκ Ῥώμης κατοικισθῆναι narrat). Veientes (Dionys. Halic. II, 51) a Romulo postulant, ut Fidenis præsidium (τὴν φρουρὰν) educat agrumque prioribus dominis reddat. (Cfr. simile Auruncorum postulatum apud Dion. VI, 32). Fidenæ ab Etruscis captæ narrantur στασιασάντων πρὸς ἀλλήλους τῶν ἐν αὐτῇ (Dion. III, 57), ex quibus nonnulli erant ἔποικοι καὶ φρουροί (ibd. 58 extr.) Postea aliquoties captæ narrantur, nulla adiecta coloniæ mentione; deinde colonia nova deducta traditur (V, 43). Iisdem Fidenis postea (a. 428), quum post defectionem, in qua legati Romani interfecti erant, paulo ante subactæ essent (Liv. IV, 17), parumque iis crederetur, *colonorum additus numerus agerque iis bello interemptorum assignatus* (Liv. IV, 30). Idem accidebat postea in Latinis coloniis in aliorum oppidis, ut Sora (a. 310) ad Samnites defecit *interfectis colonis Romanorum* (Liv. IX, 23, coll. Diod. Sic. XIV, 102). Hinc igitur de ceteris similibus defectionibus iudicandum, et, ubi coloni nominantur, pinguius scriptores locutos, putandum, velut Dion. VI, 55 in oratione, cui repugnat ipsa narratio in libro secundo; etsi idem Dionys. (X, 20 et 21) pluribus verbis cum Antiatibus Volscis colonos Romanos defecisse narrat et capta urbe punitos esse. Cfr. Niebuhr II p. 52. Excipio Satricanos, qui soli videntur oppidum tenuisse et post cladem Caudinam timore Samnites in id recepisse. Itaque ipsi Samnitium expellendorum adiutores fiunt (Liv. IX, 16). Ipsos colonos intelligi, ostendunt, quæ tradit Livius XXVI, 33.

defecisse putant [1]), ex quo falsæ oriuntur opiniones de universo statu et iure horum hominum.

De hoc enim iure deinceps dicendum est, nec potest ea quæstio eo usque differri, quoad omnia coloniarum genera percursa breviter sint, quorum origo explicari non potest, nisi hic aliquantisper substiterimus. Putant enim plerique, cives Romanos, qui in colonias proficiscerentur, ea civium iura, quæ ad rem publicam administrandam pertinebant, amisisse (suffragiorum et honorum), in quam sententiam quum Sigonius [2]) incidisset, quod non satis attendens ad veterem civitatis notionem, in homine, non in domicilii loco hærentem, testimonia in ea re desiderabat, in qua satis erat, nulla esse testimonia contraria, postea nescio quo modo adsensi sunt præter alios Spanhemius, Heineccius, Bellefortius, Heynius, Rothius, Hopfensackius; Trekellus rem incertam relinquit [3]). Atque hi omnes de antiquissimis coloniis parum cogitantes duplex hominum genus in iis habitantium non distinxerunt. Niebuhrius quoque vulgari opinioni adsentitur, sed ita, ut multa magis artificiose quam vere componens valde rem implicet [4]). Contra ego nihil certius esse puto,

---

[1]) v. c. Wachsmuth. Röm. Gesch. 174. 391.

[2]) De ant. iure Ital. II, c. 3. p. 1472 Græv.: *De iure autem suffragiorum ferendorum aut magistratuum Romæ petendorum, quoniam in hoc vetera prope muta sunt monumenta, facile adducor, ut credam, nullum ullis colonis ante legem Iuliam patuisse.*

[3]) Spanh. Orb. Rom. Exerc. I. c. 9 p. 51 sqq. ed. 2. Heyne in comm. supr. laud., Roth de re municip. p. 5 not. Trek. Antiqq. sell. c. V s. 2 p. 255. Hopfens. libr. laud. p. 12. Hic postea p. 146 deductorum in colonias civium iura paullatim obsolevisse putat.

[4]) I p. 685 not. colonias Romuleas ius Cæritum habuisse, aperte scribit. Idem dicit II p. 69, ubi de omnibus incolis id accipi iubet. Ita similem civium deductorum et incolarum subiecto-

quam cives Romanos in colonias profectos, quæ civium essent, et antiquitus et postea plena civitatis iura tenuisse; quod ut evincam, paulo est altius res repetenda et simul alia quædam aperienda.

Antiquissimos Romanos facillimos fuisse in novis civibus optimo iure recipiendis, vulgaris est opinio inde a Dionysio, qui rem valde exaggerat libr. II, 17, severe et alios Græcos et Athenienses, civitatis suæ parcos largitores, reprehendens, quos sui oblitus III, 11 Romanis exemplum præbuisse dicit. Eam opinionem firmant verbis Ciceronis in orat. pro Balbo 13, 31, oratorie nec cum historiæ cura elatis, et frequentibus exemplis eorum, qui a regibus Romanis undique Romam, oppidis aut deletis, ut Albani, Politorienses, Tellenenses, Ficanenses [1]), aut in coloniæ formam redactis, ut Cæninenses, Antemnates, Crustumini, Camerini [2]), Romam traducti et cives facti narrantur. Si tamen discesseris ab illa stirpium coniunctione, non peregrinorum receptione, e qua nata est res publica Romana, non solum per se mirum est, victos hostes et agrorum iactura oppidorumque ruina adflictos in societatem administrandæ rei publicæ ab iis victoribus, a

---

rum condicionem facit, quos antea ipse diligenter discreverat, illosque detrudit in eum locum, quo hos fuisse dixerat p. 56, multo Latinis inferiores. Et tamen p. 51 populum coloniæ constitisse tantum ex colonis deductis scribit, quibus p. 55 plebem ex veteribus incolis addit, et p. 52 illos longe meliore condicione fuisse significat; in qua re, non dixit; nam legum lationem omnemque libertatem his coloniis adimit p. 69. Quæ autem p. 53 suprema posuit, omnino non intelligo; nunquam enim ex colonia civium facta est Latina; plane hæ aliæ erant.

[1]) Dionys. III, 37, 38.

[2]) Liv. I, 28. 29. 33. 10. 11. Dionys. II, 36, III, 1, 34 extr., 51. Dionysius etiam curiis adscriptos tradit, II, 35 (εἰς φυλὰς καὶ φράτρας κατέγραψε) et 55.

quibus alii sub corona venumdarentur [1]), adscitos esse, verum veterum civitatum naturæ plane repugnat. Non enim id spectandum est, parvæ initio rei publicæ civitatem nullum singulare commodum habuisse, quod aliis exclusis servandum esset (nam totum hoc de commodis civitatis pertinet ad alia tempora), sed considerandum, totam rem publicam accurate descriptam (curiis, gentibus) terminatamque quasi quandam possessionem communem civium servatam respuisse omnem peregrinitatem, omninoque eiusmodi civitates, quales Italicæ illæ fuerunt, quum primum se a ceteris seiunxerint, quamdiu adolescant, omnibus etiam tunc civibus vere rei publicæ administrandæ participibus, acriores esse suæ proprietatis custodes. Verum tamen, quum ita essent illi homines subacti, ut eorum res publica et civitas tolleretur, suis institutis et iure privati Romanis legibus uti cogebantur nec aliam habebant civitatem quam Romanam, et hactenus cives erant Romani, sine ulla parte rei publicæ administrandæ. Atque hinc et præterea ex advenis, qui singulatim adgregarentur, antiquissimam plebem Romanam ortam esse et populo ex patriciis clientibusque constanti adiunctam, probabilis est sententia, ita ut propter singularem causam, quam nunc frustra investiges, Albanorum Romam traductorum aliquot gentes in patricios statim allectæ putari debeant, ea autem, quæ de patriciarum gentium numero a Tarquinio Prisco aucto traduntur, pertinere ad partem aliquam huiusmodi civium in plenum civitatis ius receptam [2]). Sed ex quo plebs

---

[1]) Dionys. Halic. III, 49, 50. Liv. I, 39. Postea eadem Veientum fortuna fuit (Liv. V, 22).

[2]) Liv. I, 30. Dion. Halic. III, 29, qui de his recte (III, 31): *ταῖς Ῥωμαίων φυλαῖς καὶ φρατρίας ἐπιδιεῖλεν.* Patet, Niebuhrianam me fere sententiam de plebis origine sequi et ideo brevius

descripta est et rei publicæ particeps esse coepit, ne in eam quidem facile peregrini recipiebantur; nam Claudiæ tribus singularis est ratio, quæ stirpis cognatæ Sabinæ ab universæ gentis foedere se disiunxit et Romanæ urbi per amicitiam adiunxit. Illud autem factum est Servio Tullio regnante, cuius eo spectant omnia instituta, census maxime et centuriata universi populi, patriciorum et plebeiorum, comitia (comitiatus maximus). Itaque is etiam agri publici certe emendi plebem participem fecit (Dionys. IV, 10 et 13), nec, quod magni momenti est, post eum pomoerium prolatum est (Dionys. IV, 13). Quo magis mira est Niebuhrii opinio, qui multo post hoc tempus solos patricios in colonias missos putat, plebeiis non admixtis (II p. 261, 278, 488, 508). Et tamen idem colonos illos suffragio exclusos putat, id est, plebeiis inferiores factos. De scriptorum testimoniis nihil dicam, nimis etiam coloniarum deductiones tenuissimæ plebis commodi causa factas narrantium. Sed tamen

dicere. Sed huic quoque multa ita adiunxit, ut et sibi parum constaret et aliorum consensum impediret, velut illud (II p. 506) in omnibus Italiæ civitatibus plebem a patriciis seiunctam fuisse, rem neque testimoniis firmatam neque convenientem initiis, unde erat profectus; neque enim omnes Italiæ civitates eo, quo Roma, modo excreverunt finitimis subactis. Ortum hoc ex communi illo fonte, quem supra commemoravi; bella distributio ad omnes populos transferenda videbatur. Simile est, omnes patricios equo, omnes plebeios pedites militasse post Servium Tullium; cuius instituti ne ratio quidem excogitari possit, nisi statuas Romanorum initio nullum fuisse peditatum. Sed placebat, ordines per omnia disiungi. Plebem ex his adscitis civibus crevisse vel Dionysius scribit II, 62: ἦν δέ τι τοῦ δημοτικοῦ μέρος οὐκ ὀλίγον ἐκ τῶν νεωστὶ προσεληλυθότων τῇ πολιτείᾳ, ὃ διὰ τὸ μηδενὸς συνάρασθαι τῷ Ῥωμύλῳ πολέμου, παρειμένον ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος οὔτε γῆς εἰλήφει μοῖραν οὔτε ὠφελείας. Huic turbæ Tullus Hostilius agrum divisisse et Caelium montem, pomoerio adiectum, sedem dedisse narratur III, 1.

Dionysii tantopere antea laudati obliviscitur, qui et VI, 44 contraria scribit (*ὠνείδισται δέ μοι καὶ ἡ τῶν κληρούχων εἰς Οὐολούσκους ἐκπομπὴ, ὅτι γῆν πολλὴν καὶ ἀγαθὴν οὐ τοῖς πατρικίοις οὐδὲ τοῖς ἱππεῦσιν ἐχαρισάμην, ἀλλὰ τοῖς ἀπόροις ὑμῶν διένειμα*), et VI, 46 *ἐκ τῶν φρουρίων*, id est, ex coloniis, homines se ad plebeios, qui in montem sacrum secessissent, aggregasse narrat. Neque hæc tanquam argumenta oppono rei non solum nullis argumentis firmatæ sed valde improbabiliter fictæ; sed inconstantiam noto et studium inventi ultra rectos fines persequendi; quo fit, ut ea, quæ de patriciis primam illam rem publicam tenentibus egregie disputarat, ipsa in suspicionem falsitatis veniant, quum hæc de aliis temporibus adnectantur.

Sed si quis non omnia illa, quæ de civibus ex oppidis subactis Romam traductis diximus, probare audet, quoniam nunc eius rei disputationem non persequimur, contenti erimus eo, quod res ipsa cogit, illos, qui in suis oppidis ita remanerent, ut coloniæ imponerentur, quos tam sæpe defecisse a Romanis legimus, inferiore iure vixisse. Atque eos tamen cives factos esse eo, quo iam dixi, modo, iidem, qui de hominibus Romam traductis eius rei auctores sunt, scriptores tradunt [1]), et posterioris temporis similis ratio confirmat. Erat enim hæc ipsa, quamdiu inter populos Italiæ mediæ pugnabatur, propria et ab ipsa natura institutorum profecta condicio eorum,

[1]) Dionys. Halic. III, 49 de Crustumerinis: *συνεχώρησεν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας, ὡς πρότερον, μετέχειν.* Liv. I, 11 de Antemnatibus. Dionysius tamen VI, 19 extr., urbem et civitatem cōnfundens, alios colonos factos, alios, qui Romam migrare maluissent, cives dicit; conf. VI, 55. Ad minus iam remotam ætatem pertinet, quod Livius (VI, 21) Veliternos, qui defecerant, cives appellat et aliquanto post (VIII, 14) *veteres cives*.

qui prorsus subigebantur et in potestatem redigebantur, ut iis *civitas* victoris populi *sine suffragio daretur*. Sed hoc nomine quid significaretur, obscuraverat iam Livii et Dionysii tempore opinio ex inferioris ætatis rebus concepta, quasi semper beneficii loco civitas data iurisque aliquam præstantiam complexa esset [1]; isque error ad recentiores propagatus est, quorum plerique tantum minus fuisse antiquo tempore beneficium, quam postea, minus, si sine suffragio, quam si cum suffragio daretur, putant. Niebuhrius (II p. 67, 68) verum vidit, sed et breviter attigit et valde incertis immiscuit.

Iis igitur, quibus isto modo civitas dabatur, primum sua res publica ita adimebatur, ut, ne in alterius quidem administrandæ societatem recepti, nullius de summa rerum consilii ullo modo participes essent, quod quale fuerit, ex hominum democratiæ adsuetorum et ex illius temporis iudicio æstimandum est, quum, nondum ubique populo Romana dominante, undique cingerentur liberorum

---

1) Ideo Livius, præterquam quod in multis civitatem sine suffragio datam et suffragium postea adiectum plane non commemoravit, ex quo fit, ut non ubique appareat, quod apparere debebat et apparet interdum (velut VI, 5, VIII, 17), quæ civitatis incrementa tribuum novarum adiiciendarum necessitatem attulerint, præter hæc, inquam, non diligenter satis distinxit civitatis datæ genera; velut in Arpinatibus et Trebulanis (X, 1 cll. XXXVIII, 36) non addidit *sine suffragio*, quod in aliis adiecit. Idem addere sine dubio debebat in Privernatibus (VIII, 21). In Tusculanis, qui a. 380 se dediderunt, Camillo urbem tenente, et Livius (VI, 26) et Dionysius (Excerpt. Vales. p. 2310 R., 231 Tauchn.) et Dio Cassius (Fr. Peir. 32) hoc adnotare neglexerunt, admirantes Romanorum magnanimitatem, quæ potius stultitia appellanda esset, iis, a quibus proditos se putarent, beneficium tribuentium, quod fidelibus nec his nec aliis tribuerent. Res non dubia manifesta fit ex bello Latino, in quo Tusculani veterem libertatem recuperare studuerunt.

populorum civitatibus. Ac ne foederis quidem umbra et certa condicio parendi relinquebatur; ceterum militia tributaque non minus exigebantur. Deinde pro suis institutis legibusque Romani iuris usus imponebatur atque ad id exercendum magistratus Romanus (nam hæc præfecturarum origo est)[1], quo præsente vix oppidanarum

---

[1]) Romani iuris usus sequitur civitatem Rom. non minus hic, quam in iis, qui suffragium accipiunt (cfr. sup. p. 218 not.); et aperte suarum legum ademptio commemoratur in Hernicis in civitatem receptis a Liv. IX, 43. Interdum tamen aliquanto post civitatem datam in certum ordinem hæc redigebantur. Itaque, quum Campanis et Antiatibus hoc genus civitatis a. 338 datum esset (Liv. VIII, 14), a. 318 Livius (IX, 20) refert *præfectos Capuam creari coeptos, legibus ab L. Furio prætore datis* (nam ita in optimis quibusque codd. legitur, exquisitior quoque orationis structura, quam firmat, quod dicitur *colonos Capuam scribere* et similia) et *Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere quererentur, datos a senatu ad iura statuenda ipsius coloniæ patronos.* (Intelligenda hæc esse de ceteris, non de colonis eo a. 338 deductis, satis patet; colonia enim ordinata erat, quum deducta est). Ius igitur dicebat præfectus Roma missus. Iam qui præfecturarum nomina apud Festum inspexerit, reperiet oppida pleraque, quorum incolis civitatem sine suffragio datam constet, *Capuam, Cumas, Suessulam, Formias, Fundos* (Liv. VIII, 14), *Acerras* (Liv. VIII, 17), *Anagniam* (Liv. IX, 43), *Arpinum* (Liv. X, 1), *Reate, Nursiam* (inter Sabinos), nullum, de quo contrarium constet. (De coloniis aliquot ibi nominatis mox ratio reddetur). Sed his omnibus data suffragia sunt, Capua et paucis fortasse aliis exceptis, longe ante bellum sociale, ut Cumanis a. 215 (Liv. XXIII, 31), Fundanis, Formianis, Arpinatibus a. 188 (Liv. XXXVIII, 36; de Atinatibus idem patet ex Cic. pro Planc. 14), et in tribubus locus concessus, quem cives sine suffragio, extra corpus civitatis relicti, non habebant, ita ut hæc oppida postea municipia essent et dicerentur, velut Arpinum apud Cic. de legg. II, 2, alia alibi non raro; (præfecturæ nomen habet Cic. pro Planc. 8, pro Sest. 14, 32, pro C. Rabir. (ad Quir.) 8, 22; Epist. ad Fam. XIII, 11 non recte citant). Præfecti tamen dignitas in municipiis huius-

rum administratio libera erat. Postremo a suæ gentis pulis, qui in eandem condicionem redacti non erant, ani communione sublata, commercio connubioque, quod vibus cum peregrinis non erat, interdicto, avellebantur [1].

modi postea quoque plerumque mansit, etsi Roma missum non puto. Hinc in notissima lege Galliæ Cisalpinæ scribitur: *II vir, III vir, præfectus eius municipii.* Arpini tamen Ciceronis tempore soli *ædiles* creabantur. Vera igitur reperitur, quod ad civium condicionem et *id tempus, quo vere præfecturæ erant*, pertinet, vulgaris de præfecturis sententia, falliturque hactenus Savignius, cuius causa hæc dixi (Gesch. des röm. Rechts im Mittelalt. I, p. 40. 41), et qui eum sequuntur; sed vulgo errant, quod lege demum Iulia præfecturis suffragium datum putant aut etiam postea deteriorem earum fuisse condicionem. Ceterum oppidanarum rerum administrationem sæpe retinebant, nec æque duris legibus omnes adstringebantur; nam Hernicis (Liv. IX, 43) interdictum est magistratibus; contra aliis suæ rei publicæ species aliqua relicta est. Veliternorum senatores nominantur (Liv. VIII, 14) et Fundanorum post civitatem illo modo datam (Liv. VIII, 19). Sic etiam Arpinates illos ædiles ex antiquitate retentos puto, rerum oppidanarum curatores, quum præfectus ius diceret, et, dato suffragio, in præfecti locum successisse. De Campanis paulo post dicetur. Ex præfecturæ denique nomine cum ipsa historia deditionis conficitur, quod in nota proxima dixi, *Privernatibus* primum civitatem sine suffragio datam. [Quum meam sententiam de præfecturarum origine et statu et iis, quæ his coniuncta sunt, satis et disputando et testimoniis confirmasse videar, non puto singulatim refellenda esse, quæ Niebuhrius, opinationi indulgens, in volumine III hist. Rom. p. 338 sqq. de ea re scripsit.]

1) Liv. IX, 43 Hernicorum tribus populis, quibus suæ leges relictæ, non civitas data est, *connubium inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerint, permissum* scribit. Contra *Anagninis quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data, concilia connubiaque adempta*, videlicet cum Hernicis liberis. Eodem igitur modo interpretanda videntur Livii verba VIII, 14 de Latinis: *Cæteris Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt*, ut inter Latinos cives et non cives connubium non fuerit.

Itaque hactenus hæc condicio, etsi non omnium plane eadem fuit, eorum condicione, quorum postea extra Italiam civitates in provinciarum formam redactæ sunt, quibusque ob discrepantiam morum non ius Romanum obtrusum est, sed lex provinciæ data, melior erat, quod antiquo illo tempore Romani mitius parentibus imperabant, præsertim nondum licentia illa proconsulum proprætorumque nata, quæ in longinquis provinciis crevit, et quod Itali illi, cognatæ plerumque Romanis stirpis, facile cum iis coalescebant postque aliquod tempus ad suffragia admittebantur [1]). Rectius igitur de hoc beneficii genere Livius (IX, 45) sub persona Æquorum iudicat, quam ubi ipse res narrat, mire se implicans, ut, cur id beneficium datum sit, reperiat, quemadmodum facit etiam libr. VIII c. 14 in populis Latinis subactis. Nec me fallit, Niebuhrium (II p. 56, sed maxime p. 65 sqq.) in quibusdam populis eo trahere civitatis sine suffragio mentionem, ut hoc nomine et interdum municipii antiquitus significata sit *ἰσοπολιτεία* quædam mutuo instituta inter Romanos et civitates *æquo foedere adiunctas*. Sed nec auctoritatem ea sententia habet nec argumenta probabilia et erroribus valde implicata est. Utitur primum duobus Festi locis [2]). Sed

---

[1]) v. pag. 231 not.

[2]) Alter hic est in fragmentis: *Municipium id genus hominum dicitur, qui, cum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo; sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuvini, Tusculani, qui post aliquot annos cives Romani effecti sunt. Alio modo, cum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit, ut Aricini, Cærites, Anagnini. Tertio cum id genus hominum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, uti municipia essent sua cuiusque civitatis et coloniæ* (l. *municipes essent*

Festus s. v. *municipium* tantum abest, ut res publicas cum Romanis coniunctas, non parentes, significet, ut neque vetus Latinorum foedus neque Hernicorum neque similia exempla ponat, sed singulos aliquot populos, quos prorsus constat *subactos* magno bello Latino civitatem sine suffragio accepisse (Tusculanos, Lanuvinos, Fundanos, Formianos, Cumanos; vid. Liv. VIII, 14); et, ne dubium sit, de hac eum condicione loqui, additur: *qui post aliquot annos* (a certo termino, ab initio eius condicionis) *cives Romani effecti sunt.* Eorum duplex distinguit genus, quorum alteri aliquam speciem suarum rerum administrationis retinuissent, (itaque Tusculi et Lanuvii postea supererat vetus magistratus nomen, dictatoris), alteris prorsus sui magistratus adempti essent; itaque in hac parte Anagninos recte ponit [1]). His eos, qui postea vulgo municipes appellabantur, adiungit, qui nunquam civitatem sine suffragio habuissent [2]). In altero loco quum expositum esset, quotuplici ratione aliquis municeps alicuius municipii ex vulgari illo genere

---

tuæ c. c. e. c.), *ut Tiburtes, Prænestini, Urbinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucrenses.* Alter est partim in Pauli epitoma (p. 96 Lindem.) partim plenior in fragmentis: *Municeps* [*est ut ait Ælius Gallus* Fr.] *qui in municipio liber natus est. Item qui ex alieno genere hominum munus functus est. Item qui in municipio a servitute se liberavit a municipe. Item municipes erant, qui ex aliis civitatibus Romam venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem* [*At Servius filius* (*Servilius*) *aiebat initio fuisse, qui ea condicione cives Romani fuissent, ut semper rempublicam separatim a populo Romano haberent,* Fr.] *ut fuerunt Cumani, Acerrani, Atellani, qui et cives Romani erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant.*

[1]) Liv. IX, 13, supra p. 234 not.

[2]) Patet, prorsus necessario receptam esse scripturam *Urbinates; nam Arpinates* ad primum genus pertinebant.

esse posset, adiungitur ex alius iurisconsulti libro fragmentum ad altera illa municipia civium sine suffragio pertinens; in quo quum tria sint exempla, duo eadem atque in altero loco sunt (*Cumani*, *Acerrani*). Sed hic aperte a Servilio *cives* illi homines appellantur, qui altero loco cives non fuisse dicuntur, eadem nimirum inconstantia, quæ in hoc hominum genere appellando frequentissima est, in iis saltem, qui speciem illam suæ reipublicæ retinebant [1]). Itaque ex Festi locis hoc unum efficitur, etiam subacta et parentia civium sine suffragio oppida municipia appellata esse. De Dionysii usu vocabuli ἰσοπολιτείας iam dixi, qui etiam Formianis Fundanisque aliisque bello Latino subactis ἰσοπολιτείας μεταδοθῆναι scribit (in Excerpt. p. 245 Tauchn.), quod quale sit ex Livio intelligitur et ex ipsius narratione. Nam sollicitatos eos tradit ad iugum Romanum excutiendum. Quo deinde Niebuhrius (p. 72, 76 not.) Velleii Paterculi testimonio utitur de civitate *Campanis et parti Samnitu*[illegible] data T. Veturio Calvino, Sp. Postumio coss. (a. 33[illegible]), de Campanis Velleius, ut est temporum rationis in to[illegible]o illo loco negligens, huc retulit, quod Livius ad annum 338 refert; certe iis, qui quattuor ante annis subacti erant, illa iuris æquabilitas et isopolitia concessa non est; Samnites

---

1) Antiates, quos Livius ipse a. 338 civitate donatos scribit, sed a. 318 (IX, 20) *socios* appellat; Romanos Campanorum, qui iam cives sine suffragio erant (VIII, 14), socios nominat IX, 6, 7, Campanos universe socios XXIII, 5. Contra Acerranos, quum eodem civitatis genere donati essent, *Romanos factos* scribit VIII, 17. Libr. autem XXIII, 31 a. 215 Cumanos *municipes* factos scribit, quibus civitatem sine suffragio iam a. 338 datam narraverat. Itaque nunc suffragium datum intelligit, et, a iurisconsultis illis discrepans, cives sine suffragio municipum nomine excludit. Vides inferioris ætatis, quum nulli essent eiusmodi cives, loquendi inconstantiam, nihil aliud.

on magis liberos intellexit, sed parva quædam oppida for- usse Samnitum in Campania circa idem tempus capta. t eodem anno Cales colonia præsidii causa in illa loca educta est. Caeterum iam supra dixi me illam ipsam opolitiam, hoc est, inter duarum rerum publicarum libe- rum cives privati iuris communionem, non prorsus llere; sed ad longe alia tempora et ad alios homines, axime ad Latinos et Hernicos antiquo Sp. Cassii Vi- ellini foedere cum Romanis coniunctos et ad antiquissi- os Caerites, ea pertinet, neque his usquam nominibus vitatis et municipii appellatur, aliter quoque paulo con- tuta fuit, quam Niebuhrius putavit [1]); eiusque in eo-

---

[1]) [Indignor, tantum virum, ut aliquod opinioni semel conceptæ præsidium undecunque conciliaret, abusum esse corrupto Livii loco in libr. XXVI, 15: *num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum, et num ope eorum in bello forent et municipiorum adiuti.* Intelligi vult illas urbes, quæ isopolitiam haberent. Itaque iam eas belli Punici secundi tempore in Italia superfuisse credemus, a sociis seiunctas, quo tempore tota Italia ita Romanis parebat, ut, quum infinitis locis Italis imperatum legamus, nusquam nisi Latinorum et sociorum mentio fiat, et, quo tempore non dubium est, quin municipii nomen proprie in oppidis civium Romanorum hæserit, tamen miram hanc tertii generis peregrinorum sociis et Italis adiecti appellationem usitatam dicemus. Omnino, si ulli superfuissent isopolitæ istiusmodi, inter socios tamen fuissent, et maxime quidem inter Latinos. An Fundanos, Formianos, Acerranos (hi enim sunt in illo Festi loco, quo usus erat, et præterea Lanuvini et Tusculani dudum, Cumani brevi ante illum annum, de quo Livius narrat, suffragio donati), an hos, inquam, Latinorum appellatione comprehendi non putavit? Adeo non circumspiciebat vir eximius in huiusmodi locis ad opiniones suas accommodandis, et, ut vetustissimorum institutorum formam, quam animo conceperat, vestigiis inferioris temporis confirmaret, illam ipsam corrumpebat. Nihil apertius est, quam *Municipiorum* ortum prava geminatione esse ex *NUMOPEEORUM*, vocabulumque cor-

rum sociorum foederibus, qui postea æquissimis legib populo Romano parebant, reliquiæ quædam fuerunt. N (ut eo redeam, unde digressus sum) Cæritum exemplu quo plerique utuntur, ut civitatis sine suffragio condicion optabilem fuisse ostendant, ut quæ illis gratiæ referen causa data sit, ullam habet vim. Ad alia enim lon tempora, quam hospitium (vid. supr. p. 12) cum Cær bus post incendium urbis Gallicum factum, pertinet ci tas sine suffragio iis data, hoc est, subactis imposita Una præterea urbs Campanorum dubitationem adfe videtur, tam opulenta, tamque obstinate bello Pun secundo adversus Romanos pugnans. Sed splendor i et opes tantum eam vim habebant, ut minus ferei videretur ista publica condicio, et hæc ipsa odii ca fuit. (Itaque iam ante suspecta sæpius Romanis Ca fuit, ut a. 314 (Liv. IX, 26). Quod magistratus se

---

ruptum proximo quoque versu repetitum esse, ubi additam tum arguit vetustissimus codex Puteanus, in quo scribit *forentdadmunicipiorumadiuti*, bis posita prima vocis *ad* syllaba. Perversius etiam (II p. 61) istiusmodi oppida a Appianum significari putavit (B. Civ. I, 10), ubi is *cives* manos *ex municipiis et coloniis*, agri publici possessores urbem convenientes, ut de T. Gracchi lege agraria *suf gium* ferrent, commemorat.]

[1]) Ceterum eodemne tempore, quo Livius VII, 20 iis indu centum annorum datas narrat (a. 353), cives facti sint, certum est. Adde Dio Cass. fragm. 142. Memoriam alibi ob ratam conservavit etiam Scholiast. Cruquianus ad Ho Epist. I, 6, 62: — *quæ* (sacra) *quum servassent integra, eo beneficio Cærites civitate donati sunt, municipesque f At posteaquam sunt ausi Romanis rebellare, eis devictis rumque civitate donatis ius suffragiorum ademptum est* (non accurate scriptum est;) *censusque eorum in tabulas r et a ceterorum censibus remoti sunt.* Itaque Cære præfec fuit (vid. Fest. s. v. *præfectura*). Confusionis Gellius au (XVI, 13).

tumque suum habuit, ne id quidem mirum per se est [1]). Verum erat sane singulare aliquid in ea urbe, sed quod non ad nostram disputationem convellendam, sed ad eam confirmandam valeat. Nam parti alicui Campanorum sine dubio plena civitas data erat. Campanis enim equitibus mille et sexcentis Livius (VIII, 11) a. 340, quod contra reliquum populum cum Romanis sensissent, civitatem datam ita narrat, ut vere præmium fuisse appareat, eosque plane a Campanis ceteris, qui tributa iis pendere iuberentur, seiunctos et quasi præsidii causa non minus, quam alibi colonos videmus, impositos. Iam hos, quum ceteris subactis duobus annis post civitas daretur sine suffragio, eodem loco fuisse, minime est probabile, sed, quoniam sua tolleretur libera et summa res publica, ad Romanæ partem vocatos. Itaque ad eos pertinet, quod Livius Terentium Varronem consulem post cladem Cannensem apud Campanos dicentem facit (XXIII, 5): *Civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus communicavimusque vobiscum*, quod mirum videri potest post illa, quæ ad a. 338 (VIII, 14) ipse narravit [2]). Intelligenda est plena civitas, tenendumque, quod paulo ante satis exposui, interdum scriptores minus accurate

1) Cfr. p. 235 not. Dionysius (Excerpt. Ursin. p. 212 sqq. Tauchn.), res a. 327 gestas commemorans, Campanos ὑπηκόους τῶν Ῥωμαίων appellat. Campanos milites, qui Rhegio (a. 281) potiti sunt, Valerius Max. II, 7, 15 *cives Romanos* appellat, et Polybius I, 7 Ῥωμαίους, eo nimirum more, quo Livius Acerranos, sine suffragio cives (vid. paulo ante p. 238 not.)

2) Aliter Nieb. II, 76 not. 136 de civibus Romam migrantibus et ibi privato civium iure utentibus interpretatur. Sed civi sine suffragio, ut hoc iure uteretur, minime necesse erat Romam migrare. Connubium, quod erat civitatis, Livius multas familias claras ac potentes Romanis miscuisse Livius tradit (XXIII, 4, ut Pacuvii Calavii ibd. 2), quæ sane non Romam migrarant.

locutos esse, ut, qui sine suffragio cives essent, civium nomine excluderent [1]). Nec mirum est, hos tamen Campanos cum reliquis, qui suffragia non haberent, consensisse ad defectionem, quum, quo minus plane cum Romana re publica coalescerent, propriæ cogitationem et memoriam deponerent, præter urbis magnitudinem ipsa ceterorum condicio prohiberet. Sed ex hac civium cum suffragio et suffragio carentium coniunctione maior quædam in hac opulenta urbe, quam in aliis præfecturis, libertatis species oriebatur [2]), eaque fortasse Livium movit, ut, ubi a. 211 omnem Campanorum rem communem sublatam narrat (XXVI, 16), præfecti missi tanquam novæ rei mentionem faceret, contra ac rei natura supra explicata et ipsius alter locus (IX, 20) postulant, Velleiumque, ut tum præfecturam factam Capuam scriberet (II, 44) [3]).

---

[1]) Itaque Livius XXIII, 46 (a. 215) equitem Campanum nobilem, Cerrinum Iubellium Tauream, *civem indidem* appellat; Romanum intelligit; nam Campanum nihil opus erat dicere.

[2]) Quum civium sine suffragio longe numerosissimi Campani essent, horum copiæ apud Polybium (II, 24) in recensione copiarum, quas Italia a. 226 a. Ch. Gallis opponere posset, seorsum, discretæ et a Romanis et a sociis, sed cum Romanis nominantur. De eorum legionibus recte puto statuere Niebuhrium (II p. 66). Quod apud Orosium IV, 8 legio illa Campana *octava* nominatur, de mendo suspectum mihi est; nam neque ea admodum apta est ratio legionis significandæ, omisso Campanæ nomine, neque legiones eius ætatis, quæ non perpetuæ erant, sic in historia numeris notari poterant.

[3]) Superest, quæ minus ad nos pertinet, difficultas aliqua in verbis Livii in hac parte historiæ propter incuriam veteris iuris publici obscurius scripta, in qua etiam eandem rem bis varie narrat; nam quæ XXVI, 16 traduntur, non sane statim Capua capta confecta sunt, sed illa senatus consultatione, quæ XXVI, 33 commemoratur (vid. Glarean. ad priorem loc.). Quum enim alibi per totam defectionis et poenæ narrationem de Campanis tanquam de sociis loquatur, posteriore loco nar-

Postremo dicendum est, civium sine suffragio condicionem, præter magis minusve liberam administrationem oppidanarum rerum, fortasse in eo quoque variasse, quod non semper iis, qui suam civitatem amisissent, integra saltem privata civium Romanorum iura darentur; nam de connubio dubitari potest; patriciorum quidem, quamdiu eo plebs careret, datum non esse, satis patet [1]. Nec prohibebat hic status, quo minus singulatim poenæ causa gravia incommoda a Romanis imponerentur.

Hoc igitur civitatis genus acceperunt vetustissimo tempore ii, quibus in sua sede manentibus præsidii causa coloniæ impositæ sunt. Atque his quoque præfectos Romanos ad iura reddenda missos esse, præterquam quod per se probabile est, eo spectare videtur fama, quæ de Collatia subacta Egerioque, quem Dionysius Tar-

rat, *per senatum agi de Campanis, qui cives essent, non potuisse;* ideo, quemadmodum olim de Satricanis factum esset (vid. p. 227 not. extr.), ad populum latum, ut id fieri liceret. Id accipiendum videtur, ut accepit Wachsmuth (Röm. Gesch. p. 458 not.), de iis, qui suffragium habebant, ut propter eos de universa re ad populum latum sit, etsi Livium hæc animo distinxisse verbisque distinguere voluisse non puto; certe de eo genere civitatis intelligendum videtur, quod decretum narrat, ut Campani aliique, qui in eadem causa erant, *liberi essent ita, ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis esset.*

1) Campani, non veteres illi, qui dispersi erant, sed incondita illa turba, quæ urbi frequentandæ retenta est (Liv. XXVI, 16), cuique nullum certum ius datum erat, nisi quod, quum ipsorum *nullum corpus civitatis esset,* cives Romani sine suffragio erant, quare a. 189 Romæ censeri iussi sunt (non in tribubus), a. 188 petierunt, tanquam re dubia, *ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret, et, si qui prius duxissent, ut habere eas; et ante eum diem nati uti iusti sibi liberi heredesque essent,* et impetrarunt (Liv. XXXVIII, 36). Cic. pro Sest. 4, 9 illam præfecturam, quum nullam haberet rei publicæ speciem, *conventum* appellavit. Cfr. de leg. agrar. II, 32, 88.

quinium Aruntem appellat, ibi in præsidio relicto conservata est, quod innexa erat narrationibus de familia regum Romanorum; nam præsidium eo deductum (*φρουρὰν* Dionysius dicit) coloniam esse intelligendam patet [1]). Sed certius est argumentum ex eo, quod ea oppida Italiæ inferioris, in quæ brevi post bellum Punicum secundum a. 194 ita coloniæ civium missæ sunt, ut ex numero trecentarum familiarum, pro quo alias illa ætate multo maior mittebatur, revocatam vetustissimorum præsidiorum formam appareat, præfecturae fuerunt, veteribus incolis sine dubio in civitatem sine suffragio receptis [2]). Ceterum eundem inter colonos et inter reliquos ius dixisse, veri est simile. Ceteris, quæ exposuimus, consequens est, ut hos homines seorsum a Romanorum legionibus neque tamen inter socios militasse dicamus [3]); quam sententiam et Festus apertis verbis tuetur et Campanorum exemplum.

Iam quod ad hanc condicionem, quæ quam tota subactorum bello cognatæ stirpis populorum fuerit, vel ex eo patet, quod postea nunquam data ullis hominibus

---

[1]) Liv. I, 38. Dionys. Halicarn. III, 50. Quod *ἀρχὴν διὰ βίου* datam Arunti Dionysius scribit, convenit ei tempori, quo omnes Romani regi parebant. Similia sunt, quæ de Tito et Arunte Tarquiniis Circeiis et Signiæ præpositis narrat Dionys. IV, 63

[2]) Vulturnum, Liternum, Puteolos, Salernum, Buxentum Livius nominat (XXXII, 29; XXXIV, 45); ex his Vulturnum Liternum, Puteolos Festus ponit inter eas præfecturas, in quas præfecti a populo creati mitterentur; non omnes se præfecturas enumerare, ipse dicit. Ad hunc Puteolanorum statum bell. demum sociali, ut videtur, mutatum respexit Cicero in orat. II de leg. agrar. 31 ext., de quo loco et alii et Garaton. ad Cic. pro Cael. 2 p. 384 parum recte disputarunt, civitates foederatam post legem Iuliam in Italia statuentes. Verum vidit Roth de re munic. p. 19 not.

[3]) Vid. p. 242 not. 2.

legitur, cives Romanos, qui firmandi imperii causa in colonias mittebantur, detrusos esse dixerunt eisque longe prælatos permultos, quibus ex peregrinitate in civitatem receptis civitas cum suffragio dabatur, quam esset id per se mirum, ne illos quidem ipsos, qui id affirmarunt, fallere potuit [1]). Itaque, ut rationem aliquam redderent, fæcem populi in eas exhaustam commemorarunt [2]), obliti, fæcem populi iuris amissione offensam non sane bonam aliorum tranquillitatis custodem futuram fuisse. Sed totum hoc ad ea tempora, quibus coloniarum deducendarum ratio orta et constituta est, ab iis temporibus traduxerunt, quibus Ti. et C. Gracchi colonias condebant. Quamquam ne hi quidem ita plebi infimæ consulere potuerunt, ut tanquam fæcem contentam esse debere commodo agelli cum imminutione dignitatis iudicare viderentur. Antiquitus pauperes plerumque, sed boni milites, spe vitæ facilius sustentandæ, etsi cum labore (nam ex agro non ita magno colendo victus quærebatur), invitabantur, ut communi rei publicæ sede relicta inter aliorum morum homines infidosque habitarent; poterantque deligi publice ad id militiæ genus rei publicæ præstandum [3]). Nec

1) Fuerunt tamen, nec indocti alioquin homines, quos ita nihil horum turbaret, ut etiam, quum Lege Iulia civitas daretur sociis et Latinis, solas colonias civium exclusas putarent, quod apud scriptores earum in illa re nulla fieret mentio; (hoc quidem verum est; dari enim, quod habebant, opus non erat); vid. Garat. ad Cic. pro Cael. loco paulo ante citato.

2) v. c. Roth de re mun. p. 5 not. Hopfensack p. 13 not. Utuntur in ea re nonnulli Livii locis III, 1; V, 24, ubi ne id dicit quidem. [Iidem interdum, ut Walter, sui obliti, ex firmis veteranis colonias constitutas narrant.]

3) Quum Velitras pestilentia vastatas coloni scripti a. 492 ire nollent, decretum est, ut sorte ex universo populo coloni ducerentur, gravi addita poena, si quis non isset. Dion. Halic. VII, 13. Plutarch. Coriolan. 13.

tantum illud mirum est, custodes cum iis, quos custodire deberent, iunctos et æquatos, sed omnino universæ iuris veteris naturæ repugnat vehementissime talis civitatis non amissio, sed imminutio in eo, qui plenam eam antea tenuisset; nec ullum præterea eius vestigium est, nisi in poena censoria eorum, qui tribu movebantur, ex qua ipsa de tota re iudicari potest. Illud præteriri non debet, antiquis temporibus ab illa ipsa plebe, quæ tanto opere rei publicæ administrandæ maiorem partem petebat, eiusque tribunis postulatas esse agrorum assignationes coloniarumque deductiones (cfr. Liv. IV, 11, 47, 58 (ubi veteres editiones necessaria emendatione habent: *memor libertatis coloniarum aut agri publici aut suffragii libere ferendi consilia agitet)* V, 24, VI, 16 et alibi). Neque ulla eius instituti causa excogitari potest. Nam quod ab urbe aliquantum discedebant, minus fortasse commode ius suum omnes exercere poterant; ceterum antiquissimæ coloniæ civium non longius aberant, quam municipia suffragio donata, nec tam multa tum comitia; paullatim longius deducebantur; verum eodem modo municipia propagabantur, et, crescente re publica, minus iam aut omnes aut maior pars civium, quibus licebat, intererant rebus agendis. Quid, quod sæpius iam antiquis temporibus ager satis longinquus civibus, militibus maxime, dividebatur et ii in eum deducebantur, nulla constituta colonia? quos nemo suffragio privatos putavit, quum tamen prorsus eodem loco haberi deberent (Liv. XXXI, 4, 49). In his autem apparet similitudo *τῶν κληρούχων* apud Græcos, maxime Athenienses; hi enim cum Romanis coloniis comparandi sunt, non coloniæ Græcorum a sua orgine disiunctæ. His tam perspicuis argumentis, quibus testimonia postea adiicientur, opponunt primum silentium scriptorum; quod contra ipsos valet. Mutatio-

nem enim in civium condicione factam par erat commemorari; nunc simpliciter cives ex urbe ductos narrant; nec ii, quos sociorum nomine de civibus suffragium non habentibus usos videmus, unquam ita de civibus coloniarum, nisi de veteribus incolis, loquuntur. Nec ullum institutum iuris ad eos cives, quorum ita mutatam condicionem putant, spectans commemoratur [1]). Deinde aliis argumentis utuntur nihilo melioribus, quæ breviter attigisse satis erit [2]). In quibus hæc est communis et pæne incredibilis pravitas, quod, quum ex temporum lege Iulia posteriorum rebus fere petantur, ita ut eæ quoque civium coloniæ, quæ post eam deductæ sunt, sine suffragio fuerint, sequitur, ut L. Sulla putetur paucis annis post, quam acerrime contra socios civitatem petentes pugnarit nec impedire, quo minus acciperent, potuerit, victorem suum exercitum pæne totum in inferiorem locum detrusisse, meliusque consuluisse infinitis illis Corneliis, quos manumissione fecerat, quam veteranis, similique iniquitate ceteri triumviri usi esse credantur, qui militares colonias deduxerunt. Iam quid perversius, quam ex eo, quod Cicero (in Catil. II, 9, 20) eos, quos Sulla in Etruriæ oppida deduxerat, colonos appellat, concludere, eos suffragio

1) Exspectares saltem inter capitis deminutionis genera hoc numerari, quoniam et qui civitatem plane mutabant, et qui, in ea manentes, gentem, capite deminuebantur.

2) Exposuit ea Spanhemius Orb. Rom. I, 9 p. 49 sqq. ed. Hal. Nullam vim habere, intellexit Trekell (Antiqq. Rom. sel. p. 219-254), nec tamen ausus est veritatem sequi. Recentiores, qui eandem sequuntur sententiam, nihil addiderunt argumenti, nisi quod Hopfensack p. 147 ex eo, quod coloniæ Romanæ participes fuerint certaminis de civitate Romana, eas eam non plenam habuisse liquere putat. Scilicet illud ipsum, quod ad colonias civium attinet, totum est fictum; ne Latinam quidem puto repertum iri, quæ non in bello sociali a Romana parte steterit.

caruisse? quum præsertim Cicero paulo ante universos optimos cives dixerit [1]). Nec melius ex eo, quod Dio Cassius (XLIII p. 368 Reim.) Cæsarem in Hispania aliis oppidis πολιτείαν, aliis ἀποίκους τῶν Ῥωμαίων νομίζεσθαι concessisse narrat, Spanhemius conficit, inter civitatem plenam et ius civium in colonias deductorum aliquid interfuisse, quum intelligantur coloniæ Latinæ, quæ non minus, ipso Spanhemio fatente, et erant et appellabantur Romanorum et tum, præter militares, solæ erant [2]), aut ex eo, quod Plinius in oppidis provinciarum recensendis municipia et colonias (militares) distinguit, oppidorumque civium Romanorum singulare genus colonias facit (lib. III, IV, V pluribus locis, de quibus postea, quum ad imperatorum tempora historiam coloniarum deduxero, dicam accuratius, quoniam Trekellus quoque rem perturbat), ex eo, inquam, concludit, colonias inferiore iure fuisse. In qua re ita se implicat, ut, quum suffragio antiquitus caruisse coloniarum cives ostendere velit, iis utatur argumentis, quæ si quid valerent, cives neque fuisse neque appellatos esse probarent, et ad ea tempora decurrat, quibus discriminis inter cives cum suffragio et sine suffragio dudum omnia vestigia deleta

---

[1]) In eodem loco nuper Beneckius glossema ineptum (*Fæsulas*) male defendere conatus est. Aliud est, veteri coloniæ novam superaddere, aliud simul duas in eodem oppido constituere, quod erat ridiculum; nec de Fæsulis ibi Cicero loquitur, sed de universo genere illarum coloniarum per Etruriam sparsarum; ipse Cicero pro Mur. 24, 49 Arretinos addit.

[2]) Minus recte Trekellus, qui tamen iam veram rationem attigit, et Garatonius (ad Cicer. pro Balb. 21 p. 200) putant intelligi posse, omnibus civitatem cum suffragio datam, sed ut alia oppida municipia essent, alia, etsi nullis deductis coloniis, coloniæ, quale discrimen ludendi tantum causa excogitare Cæsar poterat.

erant, et ad eas colonias, ex quibus homines ad honores summos evecti nominatim excitari possunt. Quædam nimis prava post Trekellum refutare nolo; unum, in quo et Spanhemius valde nititur et Trekellus graviter errat, mox apertissime contra illam sententiam pugnare ostendam. Nec ea hoc loco refellam, quæ alii scripserunt miro errore colonias Latinas, quæ in belli Punici secundi historia commemorantur apud Livium (XXVII, 9, 10; XXIX, 15), aut omnes aut certe octodecim pro civium coloniis habentes et ex eo argumenta ducentes, de qua re postea dicendum erit. Illud fortasse non alienum erit monuisse, quod populi nomen de civibus coloniarum semel et iterum ponitur (velut apud Livium XXVII, 38, XXXVI, 3 de maritimis, quas omnes civium fuisse patebit), non significari, eos iuris discrimine ab universo populo discretos fuisse, sed tantum coetum quendam proprium et oppidum habuisse; eoque modo id nomen etiam de municipiis dicitur in similibus locis, id est, ubi de uno eorum tanquam de parte aliqua a ceteris seiuncta agitur; velut *Tusculanus populus* nominatur apud Livium VIII, 37 [1]). Ciceronis verba in oratione contra Rullum secunda (c. 27) non opinor nunc quemquam in eam sententiam pervertere, ut de suffragii amissione eorum, qui in colonias irent, capiantur, quum oratorie enumerentur urbis commoda, quibus minus frui possint cives longin-

---

1) Veritus sum, ne quis argumentum sumeret ex verbis Rothii (de re mun. p. 18 not.) de ipsa re, quam tractat, verissime positis: "Cum *populos* dixit Cicero, exclusit eo ipso vocabulo et segregavit municipia; hæc enim populi Romani sunt." Dixit enim plurali numero et *populos socios*. Eodem modo *res publicæ* municipiorum sæpius nominantur, velut Cic. ad Fam. XIII, 11.

qui; inter quæ erant sane suffragia [1]). Non est, opi
diutius in his argumentis refellendis morandum; illa
deamus testimonia, quæ id, quod ex ipsa rerum na
sequi ante ostendimus, auctoritate non tacita confirm
Ex quibus illud omitto, quod apud Dionysium Hali
(VI, 63 et VII, 53) positum in orationibus Appii
revocandis in urbem colonis (τοὺς ἐκ τῶν φρουρίων
καταπεμπώμεθα καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀποικίαις ἀνακαλῶμ
multo sane melius huc traheretur, quam quo Niebuh
traxit I p. 635. 2. Nam illis Dionysii orationibus
quæstione historica uti omnino non licet [2]). Nec
utor, quod Dionysius in priore oratione Appii (VI,
colonos censu civium Romanorum comprehendit. N
adeo est ipse inconstans, ut, ius hominum ex eo t
tum metiens, utrum in urbe an extra eam habit
alibi eosdem (τοὺς ἐν Κρουστομερίᾳ φρουροὺς) τοῖς ὑ

---

[1]) *Vos vero, Quirites, retinete istam possessionem gratiæ, li tatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, fe rum dierum, ceterorum omnium commodorum.*

[2]) Omnino Livio, Latine scribenti, etsi veterum illorum dec virorum tribunorumque et aliorum orationes non ex r quiis nescio quibus verarum orationum componebantur, q literis nemo dum consignabat, sed ipsius ingenio fingeban tamen accidere poterat et accidit sæpe, ut propria quæ verba, veteris instituti memoriam conservantia, ex c mentariorum et annalium libris repetita poneret, nec Rom homini tam proclivis erat a probabilitate aberratio. I nysius, rhetor et Græcus, incredibiliter in illis orationi ineptit. Exemplo sint Metti Fuffetii et Tulli Hostilii oratio Græca eruditione refertæ III, 10 et 11. Ipse interdum id se et colorem aliquem inducere studet (cfr. XI, 14). Non liber insector veterem scriptorem, quem multa excusant; sed cor est culpa, qui, qualis est, talem haberi nolunt, quoties i commodum est. [Niebuhrius III p. 614 not. etiam rhetor artificiis Dionysium abusum negat.]

κόοις adnumeret (VI, 34)[1]. Sed certiora sunt ipsarum rerum testimonia. Quorum ut antiquissimum primum ponamus, vetus fama de historia familiæ Tarquiniorum tradi eo modo, quo est tradita, non potuisset, si apud Romanos cives in colonias missi a suffragiis honoribusque exclusi fuissent. Neque enim Egerium neque eius filium L. Tarquinium Collatinum cum Lucretia in colonia domicilium habuisse narraretur; coloniam enim Collatiam fuisse, supra demonstravi[2]. Deinde etsi, quorum commodorum cupiditate et quo tempore primum commoveri coeperit civitatis Romanæ consequendæ studium, infra melius dicetur, id tamen hoc loco poni potest, vix homines ex civitatibus liberis Latinis condicionem longe deteriorem civium sine suffragio ambituros fuisse. Et tamen Ferentinates, qui ex iis Hernicis erant, quibus a. 306, ceteris subactis et in civitatem sine suffragio receptis, suæ leges relictæ erant, ut essent civitates Latinæ foederatæ (Liv. IX, 43), a. 194 tentarunt, si possent nomina coloniis civium Romanorum, quæ tum forte deducebantur, dando ipsi cives fieri; et adscripti sunt, sed re animadversa senatus cives non esse iudicavit[3]. Sed quod illi fraude tentarunt, populus interdum,

---

1) Itaque etiam in militia separat *τὰ ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως καταγραφέντα τάγματα* et *τὴν χεῖρα τὴν ὑπο τῶν ἀποίκων τε καὶ ὑπηκόων ἀποσταλεῖσαν* (IX, 5 coll. IX, 13).

2) Hinc oritur vera explicatio cognominum antiquissimarum quarundam gentium patriciarum ab oppidis, in quibus coloniæ traduntur fuisse, ductorum (qualia sunt Camerinorum, Medullinorum), quæ qui primi acceperunt, ex iis coloniis (inter colonos sive præsidiarios) fuerunt. Eiusdem a locis ductæ originis, antiquæ simplicitati convenientis, multa alia sunt nomina, ut Coelimontanus, Capitolinus, Vaticanus.

3) Liv. XXXIV, 42: *Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos Salernumque et Buxentum ad-*

t aliqua ex parte fieret, permittebat[1], dato iis, qui ad colonias civium deducendas creati essent, hoc iure, ut paucos quosdam peregrinos cives facerent; ut Mario, quum lege Apuleia (sive a. 102 sive a. 100; nam utroque anno L. Saturninus trib. plebis fuit,) data esset coloniarum deductio, permissum est, ut in singulas ternos cives Romanos facere posset; quo is iure usus, etsi ipsæ coloniæ deductæ non sunt, L. Matrinium, ex colonia Latina Spoletinum, et alios civitate donavit, iique, etsi in

---

scripti coloni, qui nomina dederant; quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus iudicavit, non esse eos cives Romanos. (Interpunxi plenius post *dederant*, ubi vulgo comma ponitur, ex quo fit, ut nova res de aliis hominibus hac periodo narrari videatur; et sic multos accepisse opinor, ut accepit Spanhemius et inde effecit, colonos in coloniis civium Rom. omnino non fuisse cives. Sed recipi debebat integra scriptura codicis Moguntini, ex quo pronomen *qui* sumpserunt, *et quum*). Vix credibile est, quam perverse de hoc loco disputatum sit a Sigonio, Spanhemio, Dukero, Trekello, Hopfensackio (p. 141 et 158), aliis, qui rem apertissimam, Ferentinates, qui non cives essent, civitatem arte aliqua petisse, ita obscurarunt, ut ex hoc loco patere putarent, *Ferentinum fuisse coloniam civium Romanorum.* Verum vidit Ferguson (Hist. Rom. I p. 103. 104 interpret. Germ.) et, ne philologi omnes in culpa sint, Garatonius ad Cic. pro Balb. 21 p. 200. Per se patet, non esse eos deductos, qui iudicio senatus cives non essent. [Walter p. 204 mirifice hinc concludit, si re vera deducti fuissent, cives futuros fuisse; id ius habuisse Latinos, ut in coloniam civium proficiscendo cives fierent. Non erant tam stulti Ferentinates illi, ut sola nominum professione, quum non profecti essent, aliquid se consecuturos sperabant; sed sibi profiteri et in coloniam proficisci licere volebant; decretum est, non posse eos, qui cives non essent, in civium coloniam nomen dare. Res tam est aperta, ut pigeat pæne testimonii loco commemorare tributam per exceptionem Mario lege Apuleia potestatem exiguo Latinorum numero gratificandi.

iudicium res vocata est, civitatem retinuerunt [1]. Iam facile intelligitur, huius rei nullam aliam fuisse rationem, quam ut ii inter colonos scripti eodem, quo illi, iure cives essent, et simile esse hoc eius, quod antea claris imperatoribus (vid. Cic. pro Balb. 22), postea Cn. Pompeio datum est, ut præmii loco civitatem Rom. dare possent, in qua re de civitate sine suffragio nemo, quantum scio, cogitavit, quod nimis ridiculum erat futurum. Et quæ tandem Matrinii et aliorum illorum condicio fuisset, quum, coloniis non deductis, cives sine suffragio facti ad nullum coetum hominum pertinerent? Sed est eiusdem generis antiquius aliud exemplum, ab omnibus in hac quæstione neglectum, quod illius de Mario narrationis interpretationem plane confirmat. Nam Cicero in Bruto (20, 79) scribit, Q. Fulvium Nobiliorem Q. Ennium poetam, qui cum patre eius in Ætolia militaverat, civitate donasse, quum triumvir coloniam deduxisset. Triumvir is cum Q. Fabio Labeone et M. Fulvio Flacco a. 184 Potentiam et Pisaurum colonias deduxit, quarum alterutram aut potius utramque civium fuisse, hinc cognoscitur. Iam privata illa commercii connubiique iura poetæ data quis putet potius, quam eum in eius populi coetum, cuius res cecinisset, vere receptum? de quo

---

1) Etiam in hoc loco incredibiles sunt errores, Spanhemii maxime, nec multo minores Trekelli; quos in re aperta refellere inutile est; velut quod Spanhemius narrat, quum coloni deducti suffragium amitterent, Mario datum esse, ut ternis plenam civitatem restitueret; id appellari *cives facere*. Ceterum quod et Spanhemius et Trekellus et Garatonius hic etiam de coloniis Latinis aliquid cogitant, præterquam quod eæ, ut rem exposui, excluduntur, nemo debebat dubitare, quin tribunus seditiosus post Gracchos et M. Drusum de coloniis civium Romanorum deducendis, non de Latinis, legem tulisset.

gloriatus est ipse noto versu [1]. Simile horum, sed in immensum auctum, Cæsaris in colonia Latina institutum postea commemorabo.

Satis hoc est argumentorum et testimoniorum undique concurrentium, quibus accedit extremo loco auctoritas Appiani, qui apertis verbis a. 133 cives ex coloniis et municipiis Romam ad comitia et ad suffragia de lege agraria Ti. Gracchi ferenda concurrisse narrat [2]. Itaque sublato iam errore, qui nescio quomodo inveteravit in philologia et historia Romana, primum cives, qui in colonias civium Romanorum deducerentur, nullam passos esse iuris imminutionem certum putamus [3]; neque in eo ullum temporum discrimen facimus, neque in quærendo eius rei rationem habuimus, quod et argumenta ex rei natura petita et auctoritates per omnes ætates conspirant nec ullum est mutationis indicium; deinde civitatis sine suffragio perpauca vestigia, ut fortasse Capuæ et in coloniis illis Campaniæ ulterioris, ad legem Iuliam superfuisse dicimus, ceterum singularem eius fuisse originem et causam, ut neque data unquam populis bene-

[1]) *Nos sumus Romani, qui fuvimus ante Rudini.* Cic. de orat. III, 42.

[2]) B. Cic. I, 10, vol. II p. 15 Schweigh. (commemoravit ante cives urbanos): *πλῆθος ἄλλο, ὅσον ἐν ταῖς ἀποίκοις πόλεσιν ἢ ταῖς ἰσοπολίτισιν ἢ ἄλλως ἐκοινώνει τῆσδε τῆς γῆς, δεδιότες ὁμοίως ἐπῄεσαν, καὶ ἐς ἑκατέρους αὐτῶν διεμερίζοντο κ. τ. λ.* De Niebuhrii errore supra dixi.

[3]) Unus ex iis, qui has res accuratius attigerunt, P. Manutius cives in colonias deductos suffragium habuisse sine exceptione dixit (in libris postumis de civitatè Romana p. 16 Tom. I Thes. Græv. et de comitiis p. 188 ibid.), sed ita graves errores adiuncti erant, ita sibi aperte contradixerat (in ipso libro de Civ. Rom. p. 30), ut pro indictis illa fuisse, non sit mirum.

ficii causa sit neque singulis hominibus dari ullo modo potuerit [1]).

Atque hæc optime conveniunt naturæ universæ rei Romanæ, qualem ab initio fuisse diximus, non plura membra laxiore quodam foedere complectentem, sed omnes partes uno vinculo eiusdem civitatis continentem. Iam deinceps alterius rationis per foederatas civitates imperii propagandi susceptæ et ad colonias novi generis translatæ origo contemplanda erit et historia coloniarum ab illis vetustissimis, a quibus digressi supra sumus, ulterius persequenda. Illud addendum est, quod ad has vetustas colonias maxime pertinet, dato paulatim iis, qui sine suffragio erant, suffragio, quemadmodum in aliis eiusdem condicionis populis postea factum est, sublatum esse incolarum discrimen præsidiique impositi notionem. Deinde, quoniam ex hac notione præsidii perpetui civium omnem harum coloniarum naturam repetivimus, iam hoc loco ponimus, propter hanc ipsam causam civibus eo deductis antiquitus alius militiæ vacationem fuisse; de qua re infra dicemus.

Communem Italorum, non proprium Romanorum hunc fuisse dixi victoria utendi morem, ut victis pars aliqua agri adimeretur, qui ager aut publicus victoris

---

[1]) Ad quæstionem de suffragio civium Rom. in coloniis liberæ rei publicæ non pertinet, quod Augustus multo post legem Iuliam, quum ipse iam, ut suffragia nullius prorsus momenti essent, effecisset, libertatisque sensus exstinctus esset, ex coloniis militaribus, quas deduxerat, decurionum tantum de magistratibus urbicis suffragia Romam deferri voluit. (Sueton. Aug. 46, cuius loci lectionem sollicitandam non esse plane adsentior Savignio, Gesch. d. Röm. Rechts im Mittelalt. I p. 22). Neque coloni neque decuriones illa ætate Romam comitiorum causa ventitassent, quorum paucis annis post umbra sublata est. Sed supererat ius honorum.

populi maneret aut civibus in eum locum deductis assignaretur. Itaque hactenus Latinis aliisque populis eadem fuit colonias constituendi causa, quæ Romanis; nam illis quoque hoc simul unum erat præsidium, quo parta tuerentur et defenderent [1]). Sed tamen ubi plures populi civitatesque, ut Latinorum, Etruscorum, Samnitum aliorumque, communi quodam foedere tenebantur coniunctimque bella gerebant, necessario aliter, atque a Romanis factum vidimus, coloniæ illæ constituebantur. Quum enim in eas deducerentur homines diversarum civitatum, prædam communem tenentium, novus colonorum coetus non uni alicui ex populis tanquam pars adhærebat, sed universæ populorum coniunctioni, (quam si confoederationem appellem, magis ad nostrum morem accommodate dicam), ita ut illa ratio non omnia unius civitatis ex una urbe profectæ et aptæ vinculis comprehendendi, quod Romanorum proprium fuit, sed plures civitates foedere complectendi etiam ad colonias pertineat. Quamquam in communibus conciliis plane has novas civitates, quæ coloniis deductis constituerentur, veteribus æquatas fuisse, affirmari nequit, præsertim quum ea, quæ ad rationem foederis et coniunctionis Latinorum accuratius describendam pertinent, pleraque incerta sint aut ignorentur; in sacris certe ceterisque, in quibu antiquitatis memoria dominatur, dubitandum non videtu quin principatum quendam antiqui populi tenuerint. A coloniarum quidem frequens est mentio in iis, quæ d Albanorum Latinorumque rebus traduntur; sed ea et fa bulosa sunt nec ad nostram rem pertinent; quærim enim de coloniis a Latinis tum, quum iam ipsi suas c

[1]) Æquorum coloniam Bolam Livius nominat IV, 49, Tuscor V, 33; Samnitum, Etruscorum alibi; interdum tamen mi proprie migrationes populorum significantur.

vitates foedere iunctas tenerent, deductis. Harum nulla memoria superest ante Latinos cum Romanis coniunctos, nisi forte apud Festum [1]), nec omnino Latini ipsi fines suos late protulerunt. Sed ex quo Roma, quæ extremi regis tempore Latii magnæ parti imperaverat, Sp. Cassii foedere Latino nomini ita est adiuncta, ut communia essent bella, communis præda, atque Hernici quoque in id foedus recepti sunt [2]), eadem ratio, sed paulo implicatior, ad colonias ab Romanis, Latinis, Hernicis missas transferretur, necesse erat, quas quidem communi consilio deducerent; nam multa a singulis tribus populis (Latinos enim pro uno hoc loco numerare licet et itidem Hernicos) extra illam coniunctionem bella gesta esse, atque adeo inter ipsos hos populos gesta esse, satis est notum. Neque Romanorum neque Latinorum neque Hernicorum eæ esse poterant coloniæ, sed novæ civitates eorum foederi adiunctæ et parentes, quae Latinæ appellari quodam modo et tum poterant, quod stirps Latina, ad quam maximam partem Romani quoque pertinebant, præcipua erat, et multo magis postea, quum, sublato Hernicorum nomine, Latii et Latinorum appellatio latius patebat [3]). Verum Romani, unitate virium potentes, ab initio nitebantur, ut, sublata foederis æqualitate, Latinos et Hernicos in potestate potius quam amicos haberent, idque consilium sæpius tentatum et ob ipsorum Romanorum calamitates, velut incendium Gallicum, ita intermissum, ut Latini et Hernici plane a Romanis disiungi vi-

---

1) *Priscæ Latinæ coloniæ appellatæ sunt, ut distinguerent a novis, quæ a populo dabantur*, p. 208 Lindem. Sed hoc incertum.

2) De his foederibus nihil nostræ rei causa opus est dici post Niebuhrii disputat. Hist. Rom. II. p. 43-48 et p. 93 sqq.

3) Ferentinates, qui Hernici proprie erant, postea, ubi condicio et ius notatur, simpliciter Latini appellantur Liv. XXXIV, 42.

derentur, perfectum est in Latinis circa annum 338 a
Ch. n., in Hernicis, si recte omnia traduntur, aliquant
post, circa a. 306. Simul partim interna discordia par
tim externis hostibus urgentibus, ad extremum Romano
rum opera, facilius singulos quam coniunctos subigen
tium et regentium, horum populorum societates quas
dissuebantur et concilia tollebantur [1]). Hæc ex quo fieri
coepta sunt, primum nihil intererat admodum inter illas
quas dixi, colonias seorsum constitutas et reliquas civi
tates Latinas, nisi quod in illis veteres incolæ non La
tini remanebant turbasque excitare poterant. Deinde
crescente imperii Romani potentia, orta est nova ratio i
regionibus oppidisque subactis, quæ hominum alius, quam
Latinæ, stirpis essent, non Romana præsidia, sed nova
civitates hominum cognati generis constituendi, agro
Romanis prædæ dominis adsignato, quæ eodem iure et foe
dere Romanis parerent, quo veteres in ipso Latio civi
tates sensim subactæ parebant. Sed difficile est in huiu
generis antiquissima historia singulos quasi gradus perse
qui inde a Romanis cum nomine Latino coniunctis usqu
ad Latinos subactos, quæque coloniæ ab ipso nomin
Latino, quæ a Romanis Latinisque et Hernicis, quæ de
nique iussu Romanorum Latinæ deductæ sint, distinguere
Hoc tantum patet, has populi Romani colonias Latina
tum demum deduci potuisse, quum iam aliqua pars La
tinorum Romanis pareret. Primum de antiqua condi
cione coloniarum, quæ a Tarquinio Superbo deductæ d
cuntur, Signiæ et Circeiorum (Liv. 1, 56, Dionys. IV, 63
quamquam inferiore ætate utraque Latina populi Roma
fuit, nihil posse affirmari apparet, quod Signia a. 49
suppleto colonorum numero iterum deducta narratur (Li

[1]) Cfr. supra p. 220.

II, 21), Circeios autem, unde Coriolanus a. 489 colonos Romanos, qui iidem Latini intelligi possunt, quoniam Livius hæc genera raro distinguit, expulisse Volscisque urbem tradidisse fertur (Liv. II, 39, Dionys. Halicarn. VIII, 14), novam coloniam a. 393 missam, Diodorus Siculus auctor est (XIV, 102). Livius a. 382 eam defectionem molitam scribit (VI, 21). Sed nihil prohibet, quo minus Tarquinii tempore, quo quam late patuerit Romanorum auctoritas, foedus cum Carthaginiensibus primorum consulum anno ictum demonstrat [1]), eodem fere modo, quo postea, colonias Latinas Romanorum deductas putemus [2]). Deinde in rebus anni 503 narrandis Livius Coram et Pometiam colonias Latinas ad Auruncos defecisse narrat, quarum deductarum nullam mentionem fecit. Ei testimonio nescio cur Niebuhrius (II p. 24) Virgilii anteponat, inter Albanas colonias illas recensentis (VI, 776), quum ipsa defectio ostendere videatur, oppida Auruncorum coloniæ præsidio occupata fuisse, quo oppresso veteres incolæ ad suos redierint; nisi id eum movit, quod Dionysius iam Tullo Hostilio regnante Coranum aliquem Latinis præfuisse narrat (III, 34). Atque has equidem suspicor Latinorum, non Latinas Romanorum colonias fuisse [3]); quamquam quod postea inter colonias populi Romani non nominantur, (nam apud Livium 27, 9 pro *Coræ* nomine substituendum esse *Soræ*, post patebit), ea quoque causa esse potest, quod coloniæ in oppidula recepta non iterum deductæ sint; Pometia quidem eversa plane videtur (Liv. II, 25); Coranorum nomen apud

---

[1]) Polyb. II, 22. Cfr. præter Heynium in Opusc. Academ. Niebuhrius I p. 556 sqq. ed. 2.

[2]) Dion. V, 58 Signiam a Sexto Tarquinio exsule et Latinis oppugnatam scribit, quos οἱ φρουροὶ repulerint.

[3]) Idem suspicatur Niebuhrius, a se ipse dissentiens, II p. 123.

Plinium ponitur (Hist. N. III, 5 post med. sect. 9), vicum sine dubio parvulum habitantium. Coloniæ a Romanis Latinisque et Hernicis communiter deductæ vestigia Niebuhrius scite reperit in iis, quæ a Dionysio Halicarnassensi (ad ann. 467 a. Ch. n.) de Antio narrantur [1]; nam quo minus perspicue de ulla huiusmodi colonia traderetur, obstabat in scriptorum animis inhærens opinio de Latinis iam tum eodem, quo postea, modo imperio Romanorum parentibus. Non nego fieri aliquo modo potuisse, ut huiusmodi colonia universæ societatis nomine deducta postea, Latinorum viribus fractis, ita in Romanorum potestatem veniret, ut populi Romani colonia haberetur appellareturque; et possit hoc aliquis suspicari de una et altera ex antiquissimis coloniis Latinis, velut de Norba, quæ proximo post foedus Spurii Cassii anno (492) in ipso Latio constituta est (Liv. II, 34). Magis tamen inclinat animus, ut eiusmodi oppida a Romanis eodem loco habita putem, quo reliquæ civitates Latinæ veteres habebantur; ex quo sequitur, ut, quæ, deductæ ante Latinum nomen plane subactum, postea ab ipso populo Romano in publico virium imperii recensu coloniæ appellatæ sint, (a quibus oppida Latina foederata, Tibur,

---

[1]) Lib. IX, 59: *ὀλίγων ἀπογραψαμένων ἔδοξε τῇ βουλῇ, ἐπειδὴ οὐκ ἀξιόχρεως ἦν ὁ ἀπόστολος, ἐπιτρέψαι Λατίνων τε καὶ Ἑρνίκων τοῖς βουλομένοις τῆς ἀποικίας μετέχειν.* Livius (III, 1) de Latinis et Hernicis plane nihil dicit. Manebant præter coloniam Latinam sive potius mixtam Volsci veteres incolæ, ut ait idem Dionysius (IX, 60), *τά τ᾽ ἀπομερισθέντα σφίσι καὶ τὰ ὑπὸ τῶν κληρούχων ἀφορισθέντα κτήματα γεωργοῦντες ἐπὶ ῥηταῖς τισι καὶ τεταγμέναις μοίραις.* Hinc Livius, perpetuo veteres incolas cum colonis confundens, colonos Volscos additos tradit. Civium colonia anno demum 338 Antium deducta est, veteribus incolis colonisque in civitatem receptis, sine dubio sine suffragio (Liv. VIII, 14).

Præneste, alia distinguebantur,) eas omnes ab initio eius solius auctoritate deductas credam. Hæ sunt autem præter Signiam, Circeios, Norbam, quas iam commemoravi, Ardea (a. 442), Sutrium (a. 384 secundum Velleium), Nepete (a. 382), Setia (a. 378), quarum deductio, si Ardeam excipimus, in ea tempora incidit, quibus vetus illa Romanorum, Latinorum Hernicorumque societas iam multis modis infracta erat, aliis Latinorum in potestatem redactis, aliis post calamitatem Romanorum Gallicam veterem libertatem vindicantibus, ut hæ quidem communes coloniæ esse nullo modo potuerint. Setiam tamen eo anno, quem posui, *novos* colonos adscriptos Livius narrat. Ceterum, quamquam hæ populi Romani coloniæ erant, tamen, quæ veteribus Latinis populis finitimæ erant, si quando hi a Romanis graviter dissidebant, facile videntur allici potuisse, ipsa hominum cognatione eo trahente, ut nomen Latinum sequerentur. Itaque quum, quo anno magnum illud Latinum bellum susceptum est (340), nomen Latinum prætores habuerit Setinum et Circeiensem (Liv. VIII, 3), possit aliquis ipsas illas colonias in foedus Latinorum receptas in partem belli venisse putare, etsi id de his non aperte traditur, sed de Velitris et Signia.

Ab hoc tempore certior historiæ lux res gestas demonstrat et simul latius spargi multiplicarique huiusmodi coloniæ coeperunt, Romanis a finibus ipsius Latii longius arma victricia circumferentibus. Cuius universi generis natura ut intelligatur tollaturque admiratio quærentium, qui potuerit populus Romanus per aliquot secula nationis subactæ nec in suum corpus receptæ auxilio alias gentes subactas continere, quive factum sit, ut ne belli quidem socialis Latini, qui tamen Romanæ civitatis spei proximi fuisse videantur, auctores et principes fue-

rint, primum tenendum est, colonos Latinos deductos esse in regiones hostiles, a quarum incolis diversæ stirpis non solum propter societatem Romanam, sed moribus, disciplina, sermone ita discreparent, ut undique initio periculis cincti necessario in Romanorum consanguineorum auxilio niterentur in eorumque fide manerent, abhorrerent vero a finitimorum societate [1]). Deinde, quibus stimulis ad alienas leges spernendas vindicandamque plenam sui potestatem populi commoveri solent, ii, fracta semel veteris Latii societate, hebetati erant, nec facile in coloniis magno locorum intervallo separatis renasci poterant. Omnino autem post annum 338, compluribus Latinorum oppidis in civitatem Romanam primum sine suffragio receptis deinde suffragio donatis, nominis Latini appellatio, si Tibur et Præneste excipimus, vix ullum aliud paulo nobilius veterum Latinorum oppidum comprehendebat, sed præter Hernicorum quædam oppida et Volscorum Æquorumque, qui paullatim in eadem, quæ Latinis subactis relicta erant, iura recepti Latium novum usque ad Lirim patens tenebant, solas illas colonias sensim propagatas. Tum agri assignatio populi Romani victoris iussu facta pro vero beneficio accipiebatur. Postremo reliquorum Italiæ populorum a Romanis subactorum deterior condicio et iniquiora foedera Latinos Romanis conciliabant, a ceteris seiungebant.

Hæ sunt igitur coloniæ illæ Latinæ, quarum propago

---

1) Antiquissimæ coloniæ Latinæ in Volscorum et Æquorum oppida deductæ sunt, qui si minus aliquanto a Latinæ stirpis natura abhorrebant, quam Etrusci, Galli, alii, suberant vicinitatis odia exacerbata perpetuis bellis; proximæ Etruscis impositæ sunt, deinde aliæ per Samnium, Campaniam, Umbriam, Lucaniam, Galliam sparsæ. In ipso Latio nullas præsidii causa a Romanis constitui potuisse nisi civium colonias facile patet, nisi quod oppidum Latinum Volscis aliisve eripuerant.

Latinum sermonem Latinaque instituta trahens per Italiam longe serpsit, communis originis, disciplinæ, condicionis, nullo autem publico vinculo inter se coniunctæ, quum singulæ Romanis parerent. Atque ad has præcipue pertinere, quæ in proximorum seculorum historia de coloniis populi Romani Italiam tenentibus subsidiaque imperio subministrantibus traduntur, adeo est certum, ut interdum hæ solæ coloniarum populi Romani appellatione comprehendantur. Civium enim coloniæ per aliquot secula usque ad belli Punici secundi finem, nisi singularis cuiusdam generis, deduci fere desitæ sunt. Eius rei causa aperta est. Ipsos Romanos, quorum coniunctionis vincula laxari minime oporteret, longius ab urbe spargi sedesque tenere, unde ad munera urbana discedere vix possent, coetusque separatos habere, et publice incommodum erat et privatim ingratum, nec, ut id fieret, efficere poterat nisi aut præsidii imponendi necessitas, quam extra Latium minuebat Latinarum coloniarum usus, aut civium paupertati subveniendi. Verum ad cives aliis quoque modis commoda ex imperii finibus prolatis perveniebant, subactis populis onera publica magna ex parte sustinentibus agroque, qui iis adimebatur nec colonis assignabatur, primum quidem possessores ditante, sed tamen ita, ut eæ divitiæ per totum populum aliqua ex parte spargerentur; licebatque singulis civibus tuto inter universos populos subactos versari commodissimaque condicione quæstum persequi. Postremo permissum erat pauperibus Romanis civitatis honorem et ius cum privatis commodis coloniæ Latinæ permutare, quod non paucos fecisse, minuente præsertim magnitudine rei publicæ singulorum civium momentum, probabile est (Cic. pro Cæc. 33, 98). Ardeæ Livius (IV, 11) a. 442 etiam ipsos triumviros remansisse narrat; erat autem Latina. Itaque post antiquissimas illas sub regibus de-

ductas quattuor omnino quinqueve civium coloniæ in loca a mari remota deductæ sunt, in agros non valde ab urbe dissitos, Lavici (a. 418), Satricum (a. 384), tertia, cuius nomen ignoratur, sed fortasse Vitellia fuit (a. 395), et fortasse Casinum (a. 312) et Æsulum (a. 246 sec. Vell.)[1]. Colonorum numerus in his tantus commemoratur, ut videri possint non solum præsidia imposita veteribus incolis relictis sed tota oppida ex colonis Romanis constituta. Lavicos enim mille quingentos colonos scriptos Livius tradit, Vitelliam, si id nomen fuit, tria millia, Satricum duo millia. Reliquæ omnes civium coloniæ per hæc sæcula maritimæ fuerunt, impositæ oræ Italiæ ad utrumque mare. Hoc genus coloniarum Livius duobus locis commemorat, lib. XXVII, 38, ubi belli Punici secundi tempore a. 207, quum propter inopiam iuventutis milites dare cogerentur, septem ex iis senatum adisse dicuntur, sacrosanctam se vacationem habere affirmantes, quam tamen nisi in Ostiensi et Antiati observandam non censuit senatus, quamdiu hostis in Italia esset, et XXXVI, 3, ubi in bello Antiochico a. 191 octo ex iis, partim eædem, partim aliæ, militiam navalem detrectasse nar-

---

[1]) De Lavicis auctor est Liv. IV, 47 (coll. Diod. Sic. XIII, 6); civium eam fuisse, non solum ex Livii verbis (*Coloni ab urbe missi*) concludo (coll. Niebuhrio II, 489), sed maxime ex eo, quod belli Punici secundi tempore certe inter Latinas non fuit; de Satrico Liv. VI, 16; hanc, a Prænestinis et Volscis expugnatam (VI, 22), a. 348 restitutam Livius scribit, colonis ab Antiatibus, id est, Antio, quo confugerant, reductis (VII, 27, ubi *reducta*, quod unus codex habet, restituendum est) [ut sine causa eum Niebuhrius III p. 260 reprehendat.] De eius defectione ad Samnites a. 320 (Liv. IX, 12, 16; XXVI, 33) cfr. supra p. 227. Tertiam illam Livius V, 24 commemorat; Vitelliam fuisse Niebuhrius (II, 550) ex Liv. V, 29 suspicatur. Casinum (Liv. IX, 28) et Æsulum (Vell.) inter Latinas in bello Punico non numerantur.

rantur; ex quibus locis constat, præter antiquissimam *Ostiam* in hoc numero fuisse *Antium*, quo novi coloni cives deducti sunt a. 338 (Liv. VIII, 14), *Anxur* s. *Tarracinam* (ded. a. 329 secund. Livii lib. VIII, 21; Velleius enim ad a. 327 refert), *Minturnas* et *Sinuessas* (ded. a. 296; Liv. X, 21), *Castrum Novum* et *Senam* (deduct. inter a. 300 et initium belli Punici primi)[1], *Alsium* (ded. a. 245, teste Vell., in cuius codice scriptum erat *Fregellæ*, coll. Liv. epit. 19), *Pyrgos* (incertæ ætatis). Nec plures, quam has ipsas, fuisse probabile est; certe ex iis, quæ apud scriptores nominantur, huc referri nulla potest. Civium autem omnes fuisse, patet primum, quod, quo loco Livius, ut statim dicetur, Latinas colonias recenset, quæ belli Punici secundi tempore erant, has ita omittit, ut non tanquam singulare genus excipiat, deinde, quod coloni civili auxilio usi sunt, tribunos plebis adversus prætorem ad militiam cogentem appellantes (Liv. XXXVI, 3), postremo ex hoc ipso, quod Romani magistratus delectum colonorum habuisse narrantur; nam

1) In epit. Livii libr. XI Castri, Senæ, Hadriæ deductio coniunctim notatur, bellum autem, quod contra Gallos Senonas a. 283 gestum est, in epitome libri XII. Polybius (II, 19) Senam victis Gallis deductam scribit, id est, a. 283 aut proximo anno, quod verum sine dubio est. Castrum Velleius initio primi belli Punici colonia occupatum scribit una cum Firmo. Intelligo *Castrum Novum* agri Piceni et apud Livium et Velleium propter adiunctam apud illum Adriæ, apud hunc Firmi mentionem, et errasse de tempore Velleium puto. Hopfensack (Staatsr. der Röm. p. 156) apud Velleium, Freinshemium secutus, intelligit Picenum, deinde coloniam maritimam ponit Castrum Novum ex Livii XXVII, 38; verum etiam Picenum illud oppidum *Novi* cognomen habebat (Plin. N. III, 5 ant. med. sect. 6). Si præter maritimam altera fuisset colonia Castrum Novum, inter Latinas a Livio XXVII, 9 et 10 nominata esset.

Latinis coloniis, ut reliquis sociis, imperabatur militum numerus, quem ipsæ conficerent [1]).

Illam autem militiæ vacationem, quam ante hoc tempus vulgo hos colonos habuisse satis patet, significavi iam supra, mihi non ad maritimas colonias proprie pertinuisse videri. Neque enim ulla alia eius datæ causa excogitari potest, quam quæ ibi a me commemorata est; verum ea valebat nihilo minus in ceteris coloniis, quæ antiquissimo tempore præsidii causa deducebantur. Sed usque ad illud tempus in solis maritimis præsidii notio permanserat, in ceteris antiquis dudum sublata, omnibus circum pacatis incolarumque discrimine exstincto. Nec contenderim, in iis coloniis, in quas, Romanorum imperio iam magis confirmato, maiorem civium numerum deductum commemoravi, Lavicis, Satrico, Vitellia, ab initio præsidii notionem eodem prorsus modo valuisse, atque in reliquis; quo ipso fiebat, ut pæne in oblivionem veniret, colonias eas esse. Nec constat, ea vacatio, quæ propter belli Punici necessitatem in solis Antiatibus et Ostiensibus observata est, quamdiu his servata sit aut numquando ceteris reddita, quod vix crediderim [2]).

[1]) Fuerunt, qui non situ maritimo has colonias a caeteris distinctas putarent, sed nescio qua, cuius ne minimum quidem est vestigium, religione; nam religio advocatur a nonnullis, ubi dicere aliquid cupiunt nec habent, quod dicant. Ad situm accedit certum deductionis consilium et tempus. At non omnes ad mare sitæ maritimæ fuerunt, ut Circeii et Posidonia. Verum eæ ne civium quidem erant.

[2]) Multa necessario in tam antiquis rebus in medio relinquenda sunt, quæ ad singulas alicuius instituti partes pertineant, velut hoc loco, quæ colonis necessitas imposita fuerit domicilium in colonia habendi. Stationem prope perpetuam Livius appellat, de Minturnis loquens (X, 21). Fortasse simile aliquid erat eius, quod Cæsar in coloniis militaribus instituit, ne quis agros in colonia assignatos intra vicesimum annum venderet. Appian. Bell. Civ. III, 2. 7.

Verum hæc, quæ de usu infrequenti coloniarum civium diximus, ex quo Latinæ deduci coeptæ sint, et de Latinis præcipue Italiam occupantibus, omnia nituntur maxime loco aliquo Livii, de quo iam dicendum est. Is enim (XXVII, 9 et 10) in historia belli Punici secundi (ad a. 209 Q. Fabio Max. V, Q. Fulvio Flacco IV Coss.) triginta tum colonias populi Romani fuisse scribit, ex quibus illo anno duodecim, quarum nomina ponit, milites pecuniamque Romanis se dare posse negarint, octodecim, quas item nominat, dederint. Atque has triginta colonias, quarum numero et magnitudine valde obscurantur maritimæ illæ, quæ ad hoc tempus nullum militem dabant, omnes Latinas fuisse, certum est; quo non animadverso plerique veram huius de coloniis quæstionis expediendæ rationem plane perturbarunt [1]. Qui primum incredibilis negligentiæ et oblivionis Livium, quem omnes colonias Romanorum, quæ tum essent, enumerare voluisse putant, tacite arguunt, qui alias novem partim in eodem libro partim in libro tricesimo sexto commemoret; nominatim utique eæ excipiendæ erant, si, quum aliquas hoc loco eiusdem generis, id est civium, numeraret, illas tanquam separatæ condicionis omitteret. Sed ipsa commemoratio pecuniæ et militum ex formula (c. 10) imperatorum et exactorum satis ostendebat, de sociis coloniis suas civitates habentibus agi, quum præsertim Livius totam narrationem huius rei ita orsus esset, ut, nisi de Latinis cogitare nemo posset. Dixit enim,

---

[1]) Livii mentem, quam nec alios omnes fefellisse opinor, certe intellexerunt Savigny (in commentatione, quæ inscribitur: Ueber die Entstehung und Fortbildung der Latinität etc.) et Niebuhrius, qui tamen quo loco eam rem commemorarit, nunc non memini. Sed uterque tantum breviter et simpliciter Livii verbis in hanc sententiam acceptis usus est.

propter milites in Siciliam transportatos, quorum maior pars *Latini nominis sociorumque* esset, fremitum inter *Latinos sociosque* in conciliis ortum; deinde hinc natam coloniarum recusationem narravit. Itaque, etsi apertius paulo locutus esset, si nomen eius generis, quod hic commemoraret, addidisset, tamen parum accurate scripsisse videri non potest. Ac ne dubitemus, lib. XXIX, 15, ubi poenam coloniis duodecim impositam narrat, plane eas appellat Latinas [1]), ceterarum homines autem bonos atque obedientes socios. Omnino si ulla iuris et condicionis diversitas inter non obedientes et obedientes aut aliquas harum fuisset, satis patet, hanc ante omnia Livium commemoraturum fuisse, ex qua facile causa diverse agendi appareret. His tam perspicuis argumentis, quibus addi vix opus est, in nonnullis ex octodecim coloniis Latinitatis testimonia alibi satis clara exstare, ut de Spoletio apud Cic. pro Balb. 21, de Fregellis apud multos, opponi non potest, quod Livius IX, 26, ubi Luceriam deductam commemorat, homines abhorruisse *a relegandis tam procul ab domo civibus inter infestas gentes* scribit; *vicisse tamen sententiam, ut mitterentur coloni.* Nam eadem negligentia, quod inferioris ætatis homini, cuius tempore etiamtum coloniæ militares civium, Latinæ dudum nullæ deducebantur, coloniæ imago ob oculis posita civium ex urbe deductorum notionem adferebat, lib. VI,

---

[1]) Ex hoc altero loco patet, libr. XXVII, 9, ubi est *Cora*, scribendum esse *Sora*. Id oppidum a. 345 a Romanis Volscis ademptum Livius narrat VII, 28; coloniam eo deductam non commemorat. Sed IX, 23 (a. 315) *Soram ad Samnites defecisse, interfectis colonis Romanorum*, scribit, idemque Diod. Sic. XIX, 72 tradit. Iterum a. 303 quattuor milia colonorum eo missa (Liv. X, 1). Coræ nulla est mentio post prima liberæ rei publicæ tempora.

21 narrat, ut plebs alacrior ad bellum cum Veliternis gerendum esset, triumviros Nepete coloniæ deducendæ creatos; atqui eam Latinam fuisse, ipse XXIX, 15 testatur. Ceterum fieri sane potest, quemadmodum supra exposui, ut Romani in eas nomina dederint, sed civitate deposita [1]). Itaque casu accidit, ut non prorsus falso dictum videatur, si de parte accipiatur, quod Livius sane parum considerate declamatorioque more consules dicentes inducit apud legatos coloniarum, quæ pecuniam et milites non dabant, *non Campanos neque Tarentinos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos.* Romanas autem et Romanorum colonias appellari Latinas, ne quid omnino omittam, ita est vulgatum, ut ineptum sit testimonia colligere [2]); et erant totæ populi Romani. Ceterum prætermittendum non videtur hoc loco, Latinitatis notam certam in coloniis videri posse municipii nomen post civitatem lege Iulia datam de iis positum, ut quæ ex peregrinitate in civitatem receptæ coloniæ naturam deposuissent, quod in civium colonias non ceciderit. Atque id stante re publica et antiquo loquendi usu ita observatum puto, ut tamen propter singulares causas scriptores interdum in Latinis coloniæ appellationem retinuerint, originem oppidi notantes; postea minus hæc ad vetera tempora spectantia nominum discrimina tenebantur [3]).

---

[1]) Multo minus reprehendi huiusmodi confusio in Diodoro Siculo potest, qui XIX, 105 a Romanis Interamnam πολίτας εἰς ἀποικίαν missos narrat, quæ Latina erat (Liv. XXIX, 15).

[2]) Liv. VIII, 3: *Prætores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis, per quos præter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant.*

[3]) Cicero Philipp. XIII, 8, 18 *lautissimum oppidum, nunc municipium, honestissimorum quondam colonorum,* Suessam appellat,

Latinæ populi Romani coloniæ lege lata a triumviris Romanis, quibus imperium dabatur (Liv. XXXIV, 53), deducebantur et constituebantur [1]. Sed in iis ab initio id spectatum videtur, ut non præsidia tantum imposita oppidis essent, sed novæ civitates, quæ florentes et numerosa subole auctæ imperium pecunia et militibus iuvare possent. Livius (XXVII, 9) stirpis augendæ causa missas dicit. Itaque non, ut in Romanas plerasque, exiguus colonorum numerus, sed magna multitudo mitti solebat. Cales a. 336 duo millia et quingenti co-

---

quæ Latina fuerat; Cales Cicero municipium nominat de leg. agrar. II, 31; Thurios Cæsar (de B. C. III, 22), quæ Latina fuerat colonia, a. 194 deducta (Liv. XXXIV, 53); Festus denique inter exempla municipiorum vulgaris generis ponit Bononiam, Placentiam, Nepete, Sutrium, quæ omnes coloniæ Latinæ fuerant. Brundusium Cicero pro Sest. 63 coloniam appellavit, quod diem, qui eius natalis erat, commemorabat, et de Nat. Deor. III, 19 Circeios (*coloni nostri Circeienses*). Contra ubi civium coloniam municipium appellarit, non reperio; nam pro Planc. 9, positis cum contemptu trium oppidulorum nominibus (Lavicorum, Gabiorum, Bovillarum), ex quibus duo municipia erant, operæ pretium non putavit genera distinguere, idemque fecit fortasse paulo ante, *Casinum* inter plura municipia ponens. Itaque vel ex municipii nomine apud Cic. Verr. V, 16, 40 tuto concluditur, Vibonem Latinam fuisse coloniam, etsi Livius id non dicit (XXXV, 40). Sed Asconius, et doctus et accuratus homo, in initio commentarii ad Cic. orat. in Pison. valde miratur, cur Cicero Placentiam municipium appellet, quum esset colonia; fuerat autem Latina. Recte igitur Asconii errorem notant Garatonius et Niebuhrius (Hist. Rom. II p. 2), quem tamen in reliqua re male Asconium reprehendere, infra patebit. Vel hoc, si opus esset, inter argumenta poni posset, cives coloniarum suffragium habuisse; alioquin enim etiam illæ lege Iulia statu mutato municipia facta essent.

[1]) Exempla apud Livium sunt omnibus iis locis, quibus huiusmodi coloniarum deductiones narrat.

loni deducti sunt (Liv. VIII, 16), Luceriam a. 314 idem numerus (id. IX, 26); contra Anxur a. 329 trecenti cives in coloniam maritimam missi; Interamnam et Casinum (sed Casinum civium erat) 4000 deducta Livius scribit (IX, 28), Albam 6000, Soram 4000 (X, 1), Carseolos 4000 (X, 3), quibus numeris si adduntur foeminæ et liberi, satis valida oppida efficiuntur. Ex his colonis constituebatur civitas socia, foedere vel potius *formula* coloniæ, qua, quid præstaret, præscriptum erat, cum Romanis coniuncta, nominis Latini, cuius tamen nullum erat commune concilium, pars (Liv. XXVII, 9), nec publica condicione a veteribus Latii civitatibus imperio Romano parentibus diversa. Itaque indiscrete populi Latini ubique commemorantur [1]; nec, ubi de eorum rebus agitur, ulla ratio habita unquam traditur, qui veteres civitates, qui colonias tenerent, velut in iis, quæ de Latinis in civitatem Romanam fraude irrepentibus a Livio XXXIX, 3, XLI, 12 et 13 narrantur. Nec aut in bello sociali aut in legis Iuliæ beneficio ullum diversitatis vestigium est. Quocirca quum de proprio coloniarum iure hoc loco disputemus, nihil ad nos universa de iure Latii quæstio pertinere videtur. Sed tamen ut eam aliqua ex parte attingam, facit rei obscuritas.

Niebuhrius ea, quæ de isopolitia Latinorum antiquissimorum æquo foedere cum Romanis coniunctorum disputarat [2], ad Latinos quoque bello victos et ad colo-

---

[1]) Cic. de Orat. III, 11: *Nostri minus student literis, quam Latini.* Deinde Valerium Soranum ex colonia commemorat. Id Brut. 46: *Apud maiores nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum, Ti. Gracchi, P. F., fere ætate; eius autem oratio est pro Fregellanis coloniisque Latinis habita in senatu.*

[2]) Cfr. supra p. 236 sqq.

nias Latinas transtulit. Itaque iis et civitatis Romanæ usum, si Romam migrassent, tribuit, certe privati civium iuris, et connubium cum civibus, etiamsi Romam non migrassent (Hist. Rom. II, 88 sqq.) [1]). In quo mirum est, virum tam acutum non animadvertisse, totum illud de migratione alienissimum esse a Romanis institutis. Nam commercium sive facultas nexa iure Quiritium faciendi in personis hærebat, non in locis; nec qui, ut hoc exemplo utar, heres civis Romani institui potuerat, quamdiu Romæ habitabat, minus poterat, quum domicilium alibi posuerat. Sed nullam huiusmodi Latinis datam fuisse civitatis Romanæ possessionem, ut tantummodo usus eius condicione aliqua certæ habitationis adstringeretur, satis patet ex eo, quod a. 187 Latini populi, quibus decrescente civium multitudine nihil remittebatur ex iis, quæ ex formula foedereve præstanda erant, suos cives, qui Romæ per fraudem in censum irrepserant, repetierunt et, ut redirent, obtinuerunt (Liv. XXXIX, 3), posteaque sæpius socii et Latini Roma exire iussi sunt (Cic. pro Sest. 13, 30, coll. de Offic. III, 11, 47), et, qui ex iis pro civibus se gesserant, in suas civitates redacti sunt, velut notissima illa lege Licinia Mucia (a. 95), qua T. Matrinius, quem ex colonia Latina Spoletio civitate C. Marius donarat, accusatus est, quum Marii beneficium in dubium vocatum esset. Atque hæc, quæ sunt notissima, non opponerem Niebuhrio, nisi is usque ad civitatem lege

[1]) Minus peritorum causa fortasse non inutiliter addiderim, et, qui commercium iure Quiritium non haberet, tamen et multa inter cives possidere potuisse et negotia omnis generis cum iis contrahere, ut postea peregrini provinciales faciebant, et, inter quos connubium non esset, eorum nuptias tamen esse potuisse, etsi iure non valerent; eæ tamen rarissimæ necessario erant non solum ob alias causas, sed ob iuris patrii et hereditatis et universi familiæ status perturbationem.

Iulia (a. 90) Latinis datam illa iure mansisse putasset. Facile autem patet, qui fraude civitatem peterent, Romam migrasse, ut, quod, si in sua colonia mansissent, facere nullo modo possent, id Romæ in turba facerent, veteri census diligentia in tam magna civitate iam senescente. Itaque tantum legum quarundam beneficio data erat Latinis certa condicio non utendi aliqua parte civitatis, sed plenam consequendi. Velut ex iis, quæ a. 177 acta a Livio narrantur (lib. XLI, 8), patet, illis temporibus (neque enim, perpetuam eam legem fuisse, certum est,) Latinos cives Romanos fieri potuisse, si stirpem ex se domi reliquissent; in qua re quum fraus multiplex versaretur, ut stirpe nulla relicta civitatem mutarent, populi Latini a senatu postularunt consecutique sunt, ut illis artibus obviam iretur. Pluribus legibus præmium Latinis hominibus civitatem constitutam fuisse, ex Ciceronis verbis apparet in orat. pro Corn. Balb. 24, 54; ex quibus una erat Servilia de repetundis, lata Marianis temporibus ante a. 100, qua Latino accusatori, qui reum damnasset, civitas dabatur (Cic. ibd.)[1]. Præcipuum

[1]) Ex fragmentis legis Serviliæ, quæ supersunt, (edita seorsum a Klenzio Berolini a. 1825) id, quod ad hanc rem spectat, hæc verba habet (p. 91): *Sei quis eorum, quei ceivis Romanus non erit, hac lege alteri nomen* . . . . Hinc Klenze concludit, præmium ad omnes peregrinos pertinuisse, Ciceronem tantum de Latinis locutum esse, quod Cornelius Balbus ex foederata civitate esset. Sed cur de Latinis potius, quam de foederatis omnibus dixerit, quum præsertim Balbus non ex Latina civitate esset, non apparet; ipsa Ciceronis verba: *Latinis, id est, foederatis,* ostendunt, legem de Latinis fuisse, Ciceronem autem dicere, quum Latinæ civitates foederatæ fuerint, inde aliquid, quod omnino ad foederatas pertineat, elucere. Itaque aut alibi in lege aliquid positum erat aut omnino in iure institutum, quo latius legis in illo loco vocabulum ad solos Latinos adstringeretur. Equidem aliis peregrinis

tamen huius generis beneficium fuisse videtur, quod, qui magistratus in colonia Latina gesserant, cives Romani fiebant, si ipsi voluerant, de cuius rei testimoniis statim dicam. Prævertendum est enim ad alteram Niebuhrii sententiam, hos Latinos socios connubium cum Romanis habuisse. Præter obscura vetustissimi temporis vestigia, quæ ad Latinos bello subactos et colonias eodem iure a populo domino missas nihil pertinent, velut narrationem Dionysii de uxoribus ante pugnam Romanorum et Latinorum ad lacum Regillum utrimque remissis (VI, 1) [1]) et argumentum ex connubio Campanis dato, quod ad Campanos civitate Romana donatos pertinuisse ostendi [2]), utitur maxime Diodori Siculi fragmento nuper reperto et ad historiam belli socialis pertinenti, in quo milites C. Marii et Q. Pompædii tristes fuisse scribit, quum utrique in castris oppositis multos cognatos haberent propter connubii legem *(συχνοὺς οἰκείους καὶ συγγενεῖς κατενόουν, οὓς ὁ τῆς ἐπιγαμίας νόμος ἐπεποιήκει κοινωνεῖν τῆς τοιαύτης φιλίας)* [3]). Sed et valde malus auctor est de institutis antiquis Romanorum Diodorus et totus locus recte scriptus esse potest et tamen non ad Romanorum et Latinorum connubium pertinere, sed ad Latinorum et aliorum sociorum et ad horum inter se; nam et Latini multi et aliquot alii socii, qui in fide manserant, in Romano exercitu pugnabant [4]). Nullum

---

aditum ad accusatoris partes in iudicio peragendas datum vix putem.

[1]) Vid. supra p. 220.

[2]) supra p. 241 not.

[3]) Excerpt. de Sentent. XXXVII, 10 p. 130 ed. Dind.

[4]) Commemorandus est etiam Festi locus s. v. *Numerius*: *Fabius, qui unus post sex et trecentos ab Etruscis interfectos superfuit, inductus magnitudine divitiarum uxorem duxit Otacili Maleventani, ut tum dicebantur, filiam, ea condicione, ut, qui*

autem Latinis cum Romanis connubium fuisse, quod contra peregrinitatis notionem per exceptionem datum esset, ostendere mihi primum videntur, quæ de Latinis et Hernicis subactis a Livio scribuntur (VIII, 14, IX, 43), quæ quomodo interpretanda putem, ante dixi, etsi ipsum Livium obscure locutum de re parum intellecta credo [1]), deinde grave in tali re omnium Latinorum et Græcorum præter Diodorum silentii testimonium, ex quibus nemo, quum frequentissime nexum Romanorum et coloniarum commemorent, huius coniunctionis mentionem fecit, neque ubi universe eius rei occasio erat, ut in omnibus iis, quæ de excitato in sociis inde a Gracchorum ætate studio civitatis consequendæ, de Romanis nonnullis huic studio faventibus, de sociis urbe exire iussis traduntur, aut in iis, quæ Livius de coloniis Latinis in belli Punici secundi historia dixit, neque ita ut aliquis rem eo pertinentem casu attingeret in alicuius hominis rebus narrandis [2]). Firmissimum est tamen mea sententia argumentum, quod ex iis hominibus ducitur, quorum status

---

primus natus esset, prænomine avi materni Numerius appellaretur. Verum quod quis ex hac narratione forsitan concludat, evertitur, quod post cladem Cremerensem (a. 477) aliquanto plus quam seculum intercessit, antequam ullum inter Romanos et Maleventanos foedus esse posset, ut, si modo aliquid veri subest, singulare aliquid, necesse sit, in illo Otacilio acciderit.

1) Vid. supra p. 235. Possit tamen aliqua cum specie dici, inter eos, qui cives sine suffragio fieri coacti essent, et eos, a quibus avulsi essent, tolli connubium potuisse, ut sensim disiungerentur, et tamen idem inter cives Romanos suffragium habentes et eos populos, qui suas respublicas retinerent, relinqui.

2) M. Antonius, M. triumviri pater, Numitoriam, filiam Q. Numitorii Pulli, Fregellani, qui patriam a Romanis deficientem prodidit, uxorem habuit (Cic. Philipp. III, 6, 17); sed Numitorium post proditionem civem factum esse, dubium non est.

postea ad coloniarum Latinarum condicionem similitudine aliqua compositus est. Sed hoc paulo longiorem disputationem et ad inferiora, quam quæ adhuc attigimus, rei publicæ Romanæ tempora descendentem postulat. Quum omnes veteres Latinæ coloniæ lege Iulia (a. 90) in civitatem Romanam receptæ essent, proximo anno Cn. Pompeius Strabo consul lege lata oppida aliquot Galliæ Transpadanæ in coloniarum nomen et ius traduxit, non novis colonis deductis, sed ita, ut veteribus incolis manentibus ius daret Latii, ut ait Asconius (initio comment. ad. Cic. orat. in Pison.) *ut possent habere ius, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est, ut gerendo magistratus civitatem Romanam adipiscerentur* [1]. Eandem vim iuris Latii, pro quo etiam simpliciter *Latium* dicitur et *Latinitas* [2], Appianus (Bell. Civ. II, 26) et Strabo (IV p. 187 a.) commemorant, quorum tamen alter id addit, quod caput erat, liberam civitatis sociæ formam [3]. Hoc ius deinde primum ad alia oppida in eadem regione condita traductum est, ut ad Novum Comum, quod Appianus illo loco nominat, mox late per provincias sparsum ab im-

---

[1]) Ubi *gerendo magistratus* posui, in prima editione est *petendi magistratus*, in edd. interpolatis *petendi magistratus gratia.* Res certa est Appiani et Strabonis testimoniis, quibus accedit Ciceronis, ad Attic. V, 11 de Novocomensi virgis cæso sic scribentis: *Etsi ille magistratum non gesserat* (ut civis esset), *erat tamen Transpadanus* (hoc est, Latinus, ut ab eius tergo virgæ remotæ esse deberent lege Livia; vid. Plutarch. C. Gracch. 9).

[2]) *Latium* apud Tacitum, Plinium Maiorem et Minorem (Panegyr. 37), ut minime Gaius primus nobis sit Latinus huius usus auctor; *Latinitas*, quod de libertinorum Iunianorum condicione frequentius dicitur, de illo iure civitatibus concesso ponitur apud Ciceronem et Suetonium. Vid. lex. Schelleri.

[3]) *Διὰ δὲ τοῦτο οὐδ' ἐπὶ τοῖς πράγμασι τῶν ἐκ τῆς Ῥώμης στρατηγῶν ἐστὶ τὸ ἔθνος τοῦτο.* De Nemauso in Gallia loquitur.

dicio, ignorare me fateor. Savignius [1]) eam præmii loco iis coloniis datam opinatus est, quæ in bello Punico in obsequio manserunt, inter quas Ariminum fuit; itaque pro *duodecim* (XII) apud Ciceronem scribendum putat, non magna mutatione, *octodecim* (XIIX); ab his ad Transpadanos et reliquos, quibus postea ius Latii datum est, et ad Latinos Iunianos id beneficium propagatum. Dubitari tamen posse videtur, num commercii ex iure Quiritium accipiendi illa ætate coloni peregrinæ originis ab urbe et civium negotiis remoti valde cupidi fuerint, ut id pro præmio esse potuerit, præsertim nulla accedente ex connubio et necessitudinibus inde ortis causa eius optandi; nec negligendum videtur, Livium, qui poenam coloniis minus obsequentibus impositam narrat (XXIX, 15), præmii ceteris dati mentionem non facere, gratiæ a Romanis relatæ in re clara disertum laudatorem futurum [2]). Sed quæcunque fuit præcipui huius nonnullarum coloniarum iuris origo, earum condicio ad Transpadanas colonias translata est et deinde, iuris Latii nomine, ad alia oppida; atque hæ quum solæ superessent Latinæ civitates tum, quum Latinitas Iuniana constituta est, ea quoque commercium complectebatur, eo magis, quod ii, quibus illa dabatur, libertini generis,

---

[1]) In comment. de Latinitate (Zeitschr. für gesch. Rechtswissenschaft V, 2 p. 237.)

[2]) Excluditur Livii, poenam narrantis, silentio eorum coniectura, qui, cum Savignio XIIX apud Ciceronem legentes, omnes commercium habuisse sed duodecim eius amissione multatas coniectarunt. [Aliam coniecturam infeliciorem de duodecim illis coloniis infra commemorabo. Id quidem Savignio opponi non debebat, quod illa res ex belli Punici memoria repetita remotior esset, quam quæ tanquam nota a Cicerone commemorari posset. Cicero non originem iuris commemoravit, sed ius ipsum, quod non ita multo ante sublatum erat.]

possunt, quam earum civitatum homines, quibus ius Latii datum erat, ductum a coloniis Latinis. Iam Niebuhrius Latinorum Iunianorum statum accommodatum putat ad coloniarum illarum Transpadanarum, harum autem ipsarum ius deterius, quam veterum Latinorum ante legem Iuliam, fuisse, quod connubio careret et isopolitia illa, appellatumque in loco quodam manco Gaii, quem supplere studet, *Latium minus*, ut maiori contrarium esset [1]. In quo præterquam quod alius gravissimi Gaii loci oblitus est, quem paulo post afferam, primum non animadvertit, Pompeii Strabonis lege, quæ turbata Italia bello sociali sine dubio ad avertendum Transpadanæ etiam regionis motum lata est, minus honestum statum, quam verorum Latinorum fuerat, offerri non potuisse; deinde, ut illa de isopolitia vera sint, quæ falsa sunt, ita tamen se implicat, ut exitum non reperiat. Nam quos minus Latium habuisse dicit, perpetuo commercium tenuerunt, illi, quos maius habuisse putat, eius opinione tum demum acceperunt, si Romam migrarant; et tamen ipse ex hoc commercii usu, non ex connubio, quod veteribus Latinis dat, civium appellationem pependisse vult, ut civitati propiores fuerint, quos inferiores putat. Itaque illo quidem

---

niarias vel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent etc. Ulpian. Fragm. XIX, 4: *Mancipatio locum habet inter cives Romanos et Latinos colonarios Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est.*

[1]) Locus, qui est lib. I § 96, in editione Goeschenii ex codice, præcedente lacuna, sic scribitur: — — — *magistratum gerunt, civitatem Romanam consequuntur, minus latum* (Blumius in cod. legit *lattum*) *est, cum hi tantum, qui vel magistratum vel honorem gerunt, ad civitatem Romanam perveniunt.* Id is ita fere supplendum putat: *Maius Latium vocatur, cum quicunque Romæ munus faciunt, non hi tantum, qui magistratus gerunt, civitatem Rom. consequuntur; minus Latium est* etc.

sensu minus quoddam Latium tum institutum plane negamus et ex eo, quod hi Latini connubium non habuerunt, ne illos quidem, qui uno anno ante Transpadanam Latinitatem Latini esse desierunt, habuisse concludimus. Ceterum facile patet, in ista Transpadana Latinitate constituenda neque necessario retentum fuisse, si quod præmium singulari aliqua lege aliquando ante veteribus Latinis datum esset, velut Servilia illa (quod fortasse iam ante, abrogata tota lege Servilia et aliis de repetundarum crimine latis, sublatum erat), et rursus, si aliquot coloniarum Latinarum condicio propter singulare aliquod beneficium præstantior esset, quam reliquarum, eam ad Transpadanas transferri potuisse. Id in commercio factum esse videtur, de quo magna est dubitatio, quod ad veteres populos Latinos ante bellum sociale attinet [1]). Non solum hos sed omnino socios Italos commercium iure Quiritium habuisse, concludi forsan posse videatur ex duobus Livii locis, ubi eo modo negotiorum cum civibus contrahendorum participes fuisse narrantur, quo, nisi commercium haberent, non videantur potuisse. Primum enim XXXV, 7 sic scribit: *quum multis fenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transscriberent; ita libero fenore obruebant debitores.* Transscriptionem nominum vir iuris consultissimus [2]) aut contractum literalem antiquum intelligi putat, qui stricti iuris civilis proprius fuerit, aut,

---

[1]) Commercium Latinas colonias habuisse putat post Ottonem et alios Hopfensackius (Staatsrecht d. Römer p. 150), nullo ex iis argumentis usus, quibus aliquam ei sententiæ defensionem parari posse ostendam.

[2]) [Collega amicissimus, P. G. Bang, qui me, in iuris privati cognitione parum versatum, post primam huius dissertationis editionem de his locis admonuit et ipse de hac re dixit in Institutionum iuris Romani Danico scriptarum Vol. I p. 72 sqq.]

si tantummodo translatio nominis significetur, eam in hac re nisi *per novationem* fieri non potuisse (coll. Gaii Inst. II, 38); quum autem æs alienum illa ætate maximam partem nexi obligatione contrahi solitum esse probabile sit, non potuisse illo modo ius creditoris ad alium transferri, nisi qui mancipare posset. Verum Livium non nomina, quæ iam facta essent, deinde ad socios translata significare puto, (nam omnino fieri nomina leges tanta usura vetabant), sed ab initio ita facta, ut pro cive creditore fingeretur et substitueretur socius, qui rursus vero creditori debitor fieret; ad quam rem commercio opus non erat. Nec in historico verba ambigua ad iuris usum revocanda esse credo. Alioquin, si creditori civi successisset socius, iisdem legibus pecunia ei deberetur, quibus civi; itaque nihil opus fuisset contra eum petitorem nova lege, quæ nunc demum sancta est, ad ipsum contractus initium aperte spectans, *ut cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum civibus Romanis, esset.* Alter est locus lib. XLI, 8: *Lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. Ea lege male utendo alii sociis alii populo Romano iniuriam faciebant. Nam et, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives essent, et, quibus stirps deesset, quam relinquerent ut cives Romani fiebant.* (Excidisse verba, quibus alterum fraudis genus notaretur, Creverius recte intellexit). Manumissione civem eum tantum fieri iurisconsulti docent, qui alicuius ex iure Quiritium fuerit; iam ut illi sociorum liberi servi fierent ex iure Quiritium, mancipatione opus fuisse, is, quem dixi, iurisconsultus disputat. Ea quoniam certe locum non habuerit nisi inter eos, quos inter commercium esset, sequi, ut id illo tem-

dicio, ignorare me fateor. Savignius [1]) eam præmii loco iis coloniis datam opinatus est, quæ in bello Punico in obsequio manserunt, inter quas Ariminum fuit; itaque pro *duodecim* (XII) apud Ciceronem scribendum putat, non magna mutatione, *octodecim* (XIIX); ab his ad Transpadanos et reliquos, quibus postea ius Latii datum est, et ad Latinos Iunianos id beneficium propagatum. Dubitari tamen posse videtur, num commercii ex iure Quiritium accipiendi illa ætate coloni peregrinæ originis ab urbe et civium negotiis remoti valde cupidi fuerint, ut id pro præmio esse potuerit, præsertim nulla accedente ex connubio et necessitudinibus inde ortis causa eius optandi; nec negligendum videtur, Livium, qui poenam coloniis minus obsequentibus impositam narrat (XXIX, 15), præmii ceteris dati mentionem non facere, gratiæ a Romanis relatæ in re clara disertum laudatorem futurum [2]). Sed quæcunque fuit præcipui huius nonnullarum coloniarum iuris origo, earum condicio ad Transpadanas colonias translata est et deinde, iuris Latii nomine, ad alia oppida; atque hæ quum solæ superessent Latinæ civitates tum, quum Latinitas Iuniana constituta est, ea quoque commercium complectebatur, eo magis, quod ii, quibus illa dabatur, libertini generis,

---

[1]) In comment. de Latinitate (Zeitschr. für gesch. Rechtswissenschaft V, 2 p. 237.)

[2]) Excluditur Livii, poenam narrantis, silentio eorum coniectura, qui, cum Savignio XIIX apud Ciceronem legentes, omnes commercium habuisse sed duodecim eius amissione multatas coniectarunt. [Aliam coniecturam infeliciorem de duodecim illis coloniis infra commemorabo. Id quidem Savignio opponi non debebat, quod illa res ex belli Punici memoria repetita remotior esset, quam quæ tanquam nota a Cicerone commemorari posset. Cicero non originem iuris commemoravit, sed ius ipsum, quod non ita multo ante sublatum erat.]

maior pars incommodi vel totum incommodum socios premebat. Tum vero aliam rem non animadvertunt viri docti. Nam fundi Italici eandem, quæ post bellum sociale fuit, condicionem iam antea fuisse putant. Sed quamdiu sociorum sua erant iura privata (ut verbi causa de fenore, quæ in altero illo Livii loco commemorabantur), etiamsi commercium verbi causa inter Romanos et Tiburtes esset, tamen, si quis civis Romanus prædium in Tiburti agro possideret, eius non ex iure Quiritium dominus esset, sed *ex iure Tiburtium*. Hæc est enim commercii vis (reciproca) inter populos foederatos [1]). Sed ut plerisque Latinis et sociis antiquis commercium non fuisse putem, certe non plenum (nam in una et altera re exceptionem aliquam singulari lege constitutam fortasse fuisse non nego,) ut id, inquam, putem, movet me, qui alios movit, Ciceronis locus in oratione pro Cæcina c. 33, 102 [2]), ubi quum nonnullos per exceptionem commercium habuisse dicat, vulgo non habuisse apparet. (Nam ad commercium pertinet totum hereditatum et testamentorum ius, eamque eius partem ibi Cicero commemoravit, quod de ea agebatur in Cæcinæ causa). Neque Sulla Ariminenses in lege nominasset neque Cicero ita dixisset *(XII coloniarum fuisse et hereditates capere potuisse)*, si non singulare hoc fuisset et a communi Latinorum sociorumque iure diversum. Quænam sint autem illæ duodecim coloniæ et unde orta earum præcipua con-

---

[1]) Prorsus alia ratio fuit Latinorum inferioris ætatis in provinciis.

[2]) *Iubet enim* (Sulla Etruscos, quibus civitatem ademit,) *eodem iure esse, quo fuerint Ariminenses, quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse et a civibus Romanis hereditates capere potuisse?* Dicit *fuerint*; nam illo tempore lege Iulia Ariminenses et reliqui cives erant.

dicio, ignorare me fateor. Savignius [1]) eam præmii loco iis coloniis datam opinatus est, quæ in bello Punico in obsequio manserunt, inter quas Ariminum fuit; itaque pro *duodecim* (XII) apud Ciceronem scribendum putat, non magna mutatione, *octodecim* (XIIX); ab his ad Transpadanos et reliquos, quibus postea ius Latii datum est, et ad Latinos Iunianos id beneficium propagatum. Dubitari tamen posse videtur, num commercii ex iure Quiritium accipiendi illa ætate coloni peregrinæ originis ab urbe et civium negotiis remoti valde cupidi fuerint, ut id pro præmio esse potuerit, præsertim nulla accedente ex connubio et necessitudinibus inde ortis causa eius optandi; nec negligendum videtur, Livium, qui poenam coloniis minus obsequentibus impositam narrat (XXIX, 15), præmii ceteris dati mentionem non facere, gratiæ a Romanis relatæ in re clara disertum laudatorem futurum [2]). Sed quæcunque fuit præcipui huius nonnullarum coloniarum iuris origo, earum condicio ad Transpadanas colonias translata est et deinde, iuris Latii nomine, ad alia oppida; atque hæ quum solæ superessent Latinæ civitates tum, quum Latinitas Iuniana constituta est, ea quoque commercium complectebatur, eo magis, quod ii, quibus illa dabatur, libertini generis,

---

[1]) In comment. de Latinitate (Zeitshr. für gesch. Rechtswissenschaft V, 2 p. 237.)

[2]) Excluditur Livii, poenam narrantis, silentio eorum coniectura, qui, cum Saviguio XIIX apud Ciceronem legentes, omnes commercium habuisse sed duodecim eius amissione multatas coniectarunt. [Aliam coniecturam infeliciorem de duodecim illis coloniis infra commemorabo. Id quidem Savignio opponi non debebat, quod illa res ex belli Punici memoria repetita remotior esset, quam quæ tanquam nota a Cicerone commemorari posset. Cicero non originem iuris commemoravit, sed ius ipsum, quod non ita multo ante sublatum erat.]

nullos habebant suos coetus et oppida, sed inter cives vivebant. De his tamen singulariter Gaius scribit, sed ita, ut iurisconsultus illius ætatis, qua *publica* instituta et historiam populi Romani liberi non valde curiose tractabant, fortasse minus apte locutus videri debeat [1]).

Quod reliquum est de hac re, colonias Latinas, quoniam singulæ civitates erant, non unius civitatis partes, suæ integritatis ipsas custodes fuisse, cives suos censuisse, quæque similia sunt, per se patet [2]).

Redeo ad ea, quæ de coloniarum deducendarum

---

[1]) III, 56: *Latinos ideo* (appellatos dixi), *quia lex eos liberos perinde esse voluit, atque si essent cives Romani ingenui, qui ex urbe Roma in Latinas colonias deducti Latini coloniarii esse coeperunt.* Eadem fere leguntur in fragmento incerti iurisconsulti, quod Pithoeus post collationem legis Mosaicæ edidit, (Schulting. Iurisprud. Anteiustin. p. 805): *Fiunt Latini Iuniani, quoniam lex Iunia, quæ libertatem eis dedit, exæquavit eos Latinis colonariis, qui tunc erant cives Romani et nomen suum in coloniam dederant.* Videntur cogitasse, in colonias Latinas cives ex urbe semper missos. Si accurate locuti sunt, res hinc cognoscitur minime mira, singulorum civium Romanorum, qui Latini fierent, hanc habitam esse curam, ne nexa resque iure Quiritium contractæ turbarentur, amisso commercio. [Suspicatus eram antea, duodecim colonias Latinas fortasse ita constitutas fuisse, ut, quum inter colonos magnus civium numerus esset, perpetua iis concederetur commercii possessio; nam in singulis illis ipsorum morte exstinguebatur. Eam coniecturam iam minus probabilem puto.]

[2]) Extra ordinem Narnienses a. 199 Romæ questi sunt, quosdam non sui generis pro colonis se gerere (Liv. XXXII, 2). Poenæ causa impositum est coloniis duodecim in bello Punico, ut a suis quidem censoribus, sed ex formula a Romanis data censerentur tabulæque Romam deferrentur (Liv. XXIX, 15). Sæpius expetebatur novorum colonorum adiectio, quum parum frequentes oneribus delectuum et tributi ex formula impositis non sufficerent, ut a Narniensibus et Cosanis a. 199 (Liv. XXXII, 2).

instituti historia expedienda restant; nam de generibus et iure fere satis est dictum.

Finito bello Punico secundo, quum concussa vehementi motu Italia firmanda esset, revocato post longum intervallum veteris temporis more, (nam ne maritima quidem per quinquaginta annos post Fregenas ulla erat deducta), in ea loca, quæ diu Hannibal tenuerat, anno 194 complures civium maritimæ coloniæ præsidii causa missæ sunt, antiquo quoque numero trecenarum familiarum scripto, Puteolos, Vulturnum, Liternum, Salernum, Buxentum, Sipontum, Tempsam, Crotonem [1]). Quam parum constantes socios harum regionum incolas Romani experti essent, notum est, exstatque de odio et vindicta a Romanis de Bruttiis sumpta testimonium memorabile apud Gellium [2]). Itaque eodem anno latum, ut Latinæ quoque coloniæ altera in Bruttios, altera in

---

[1]) Liv. XXXIV, 45. Lex de Puteolis, Vulturno, Literno, Salerno, Buxento, in quibus numerum Livius adnotat, iam a. 197 lata a. C. Acilio tribuno plebis erat, triumvirique, qui per tres annos magistratum eum haberent, creati (Liv. XXXII, 29), ut videantur multa præparanda fuisse. A. 186 Sp. Postumius consul renuntiavit, peragrantem se utrumque litus Italiæ desertas colonias Sipontum et Buxentum invenisse; itaque iterum deducti coloni sunt (Liv. XXXIX, 23). Velleius, commemorata sive Lunensi sive Lucensi colonia, quam a. 178 deductam ponit, *Eodem, inquit, temporum tractu, quamquam apud quosdam ambigitur, Putelos Salernumque et Buxentum missi coloni.* Apparet error ex Livii narratione, hæc distincte ad suos annos et certos homines referentis. Reliquas Velleius omittit.

[2]) Lib. X, 3 de ministris magistratuum, qui *Bruttiani* dicebantur: *Postquam Hannibal Italia decessit, superatique Poeni sunt, Bruttios ignominiæ causæ non milites scribebant nec pro sociis habebant, sed magistratibus in provincias euntibus parere et præministrare servorum vicem iusserunt.* Idem a Festo narratur.

Thurinum agrum deducerentur (Liv. XXXIV, 53), et duobus annis post Vibonem tria millia septingenti pedites, trecenti equites Latini missi sunt (Liv. XXXV, 40) [1]. Equitum peditumque discriminis ad bellicam coloniarum originem spectantis, ex quo simul patet, ne in Latinas quidem inconditam turbam exoneratam, mentio fit apud Livium etiam in Bononiæ deductione (a. 189, XXXVII, 57) et in Aquileiæ (a. 181, XL, 34 coll. XXXIX, 55) et apud Asconium Pedianum (init. comm. ad Pisonian.) in Placentia ante Hannibalis in Italiam adventum (a. 218) deducta. Neque tamen eadem in agro distribuendo proportio servata est; nam Vibone pedites quina dena iugera, duplex equites accipiebant, Bononiæ, quo tria millia deducta sunt, equites septuagena, ceteri quinquagena, Aquileiæ peditum tria millia quinquagena, centuriones, qui alibi non nominantur, centena, equites centena quadragena [2]).

Ab inferiore Italia patet ad superiorem et ad Galliam conversam esse Romanorum curam, in quam præter has Latinas etiam, quod, nisi forte Casinum excipiendum est, per duo sæcula factum non erat, civium plures coloniæ mediterraneæ missæ sunt, binorum millium singulæ, Potentia et Pisaurum a. 184 (Liv. XXXIX, 44) Mutina et Parma a. 183 (Liv. XXXIX, 55), sive exhaustis Latinis populis nec civibus libenter in Latinas proficiscentibus, sive quod digna civium præsidiis Gallia

---

[1]) Ex superioribus altera tria millia peditum, trecentos equites habuit (Liv. XXXV, 9).

[2]) [Accedunt hæc prope ad proportionem stipendii et prædæ distributionis; vid. Polyb. VI, 39', Duker ad Liv. X, 46, 15. Ea proportio postea in militaribus coloniis servabatur. Vid. Walter Hist. Iur. Rom. I p. 272 n. 53.]

videbatur [1]); in quibus unum est, quod mireris. Nam his civibus, inter quos equites non commemorantur, sive quod scriptores omiserunt sive ob proprietatem aliquam instituti, multo minus agri, quam Latinis illis, assignatum traditur, pæne ad antiquam parsimoniam, quum bina ternave iugera dabantur, Potentianis et Pisaurensibus sena iugera, Mutinensibus quina, Parmensibus octona. Vix agri bonitate tanto maior Aquileiensium et Bononiensium mensura compensari poterat, ut alia quadam ratione nobis ignota hæc exæquata putem; nam ne id quidem sufficit, quod gravia onera Latinis coloniis imponebantur. Paulo maior mensura agri commemoratur, dena iugera, in Saturnia, quæ eodem anno (183) in Etruriam deducta est (Liv. XXXIX, 55), minor in Graviscis, quina iugera (id. XL, 29); eamque et propterea et quod in Etruria erat, civium coloniam fuisse puto. Sed duobus millibus civium Romanorum, qui a. 177 Lunam deducti sunt, quinquagena et singula iugera et semisses agri dati sunt, ingenti discrimine (Liv. XLI, 13, al. 17) [2]). Ea colonia Liguribus opposita est loco opportunissimo.

---

1) Velleius Parmam, Mutinam, Saturniam quoque, plane omittit.

2) Est aliqua in hac colonia difficultas. Nam apud Livium in editione prima est *Lunam;* quod Kreyssigius, qui codicem, qui unus superesse videtur, adhibuit, (in edit. Tauchn.) *Lucam* edidit, Drakenborchii id commendantis rationes secutus esse potest. Apud Velleium autem a. 178 (189—11) *Luca* deducta dicitur, quam apud Livium substituunt. Sed quo minus ea civium esse potuerit, obstat, quod Cicero (ad Famil. XIII, 13) municipium Lucense nominat et Festus (s. v. *Municipium*) inter exempla eorum, qui ad civitatem ex peregrinitate pervenerint, Lucenses ponit. Itaque Lunæ nomen eo magis restituendum puto Velleiique textum potius ex Liviano emendandum, quod apud Liv. XLV, 13 *Lunenses* coloni Romani a. 168 cum Pisanis controversiam de agro habuisse narrantur, qui quod remotiores a Pisanis Drakenborchio videntur, nesci-

Iamque, Italia, cui Gallia Cispadana adiuncta erat, undique munita et coalescente, antiqua coloniarum deducendarum consilia pæne finem habuerunt. Nam præter Auximum, quam coloniam in Picenum a. 156 aut 157 deductam Velleius scribit, (triennio ante Cassium Longinum censorem, id est, ante a. 154, fere trecentis annis ante quam ipse a. 783 u. c. (30 p. Ch. n.) opusculum composuit,) vix reperio, quas veteri instituto conditas putem, nisi forte Dertonam, in Liguribus, de cuius deductæ anno non constat [1]), et Eporediam, quæ a. 100 condita est inter Vagiennos in Gallia Transpadana, *Sibyllinis*, ut Plinius scribit, *iussis* [2]). Nam Carteia in Hispania a. 171 singulari modo constituta est ex Hispanis Semiromanis, quibus ex pluribus Hispaniæ partibus eo deductis Latinæ coloniæ ius datum ita est, ut veteres incolæ, qui vellent, coloni adscriberentur (Liv. XLIII, 3). Est hoc non dissimile eorum, quæ de Transpadanis postea Cn. Strabonis lege instituta supra narravi. Nec obscurum est, cur coloniæ veteres intra Italiam se continuerint. Accommodatum erat hoc institutum, paulatim præsidia longius proferens, ad regiones non nimis longin-

---

mus, quam late regio circumiecta in dicione Pisæ, florentissimæ in hac Etruriæ parte civitatis, fuerit. A. 180 Pisani Romanis agrum polliciti sunt, quo *Latina* colonia deduceretur; atque ad eam rem triumviri creati sunt (Liv. XL, 43); ea ubi sedem habuerit, nescio; nam mutato consilio Lunam civium pro Latina deductam fuisse, vix crediderim.

[1]) *De Dertona ambigi*, Velleius scribit inter Carthaginis (a. 123) et Narbonis (a. 118) mentionem.

[2]) Hist. Nat. III, 17, 21, ubi in vulgaribus editionibus est: *Sibyllinis libris a populo Romano conditum iussis*, nec Silligius ullam discrepantiam adnotavit. Glossam, qua oratio prorsus turbatur, apud Harduinum sublatam video. *Sibyllina iussa* dicuntur ut *Sibyllina remedia* XI, 35.

quas, quæ sensim in potestatem veniebant, et ad eos populos, quibus ipsis societas et libertatis aliqua pars relinquebatur. Longinquæ terræ et transmarinæ aut Alpibus disiunctæ, gentium barbararum, non a Romanis tantum sed ab Italis plane abhorrentium, quibus in provinciæ formam redactis magistratus Romani imponebantur, aliis modis retinendæ initio erant [1]).

Itaque sequuntur Gracchanæ coloniæ hoc solo consilio constitutæ, ut agro assignato, ubicumque fieri posset, paupertati civium subveniretur. In quibus quoniam nihil novi iuris constitutum est, nullum habent singularem in nostra quæstione locum. Tantum notanda Velleii exaggeratio, qui C. Gracchum novis coloniis replevisse aut saltem replere conatum provincias scribit (*replebat*, II, 6); ipse enim (I, 15) præter Italicas, Fabrateriam (quæ a. 124 deducta est), Scylacium, Minervium, Tarentum, Neptuniam, quæ quo loco fuerit, ignoratur, unam Carthaginem commemorat (conf. Appian. Bell. Civ. I, 24, Liv. ep. 60), quam ipsam Plutarchus (C. Gracch. 9) Rubrii lege constitutam, sed a Graccho deductam scribit. Idem Plutarchus (c. 8) de colonia Capuam deducenda Gracchum tulisse legem narrat, quæ certe exitum non habuit, nec dixerim, reliquæne omnes vere deductæ sint; de Carthagine tamen, de qua quis facile dubitet, si Appiani narrationem l. c. legat, dubitationem eximit idem Appianus in Punic. VIII c. 136, sex millia hominum deducta scribens. (Cfr. Oros. V, 12). Livii Drusi lex de XII coloniis trinorum millium (Plutarch. C. Gracch. 9, Appian. Civ. I, 23), lata ad

---

[1]) Ab Transpadanis coloniis et illis, quæ postea in provinciis constitutæ sunt civium militares, Tacitus (Ann. IV, 5) colonias *antiquitus Romanas* seiungit et cum *vetere Latio* coniungit.

plebis animos a Graccho avertendos, ut effectum non habuisse cum Savignio putem, quamvis Plutarchus οἰκιστῶν ἔκπεμψιν commemoret (c. 10) (in lege scriptam), facit Velleii Paterculi silentium, in tam propinqua ætate tot colonias non omissuri. Fortasse una et altera deducta est, ut illæ Italicæ quinque, quæ apud Velleium nominantur, non omnes Gracchanæ sint, deinde, Graccho victo, tota res abiecta. Civium autem intelligendas omnes has colonias patet; nam plebis Romanæ commodis prospiciebatur, nec probabile ullo modo est, ex solis civibus integras colonias Latinas constitutas esse, illa præsertim ætate, qua iam socii et Latini vehementer civitatem Romanam petere coepissent et Gracchum aliosque faventes suis conatibus haberent [1]).

Coniuncta quodam modo cum illis Gracchanis conatibus videtur fuisse Narbonis Martii deductio, quam coloniam populari lege constitutam esse, a senatoria factione improbatam, ex Ciceronis aliquot locis intelligitur [2]). Itaque ab initio civium fuit, ut appellatur a Cicerone (pro Font. I, 3), non lege Iulia municipium. Ea enim lex triginta fere annis post et veterum coloniarum Latinarum statum mutavit et eas deducendi institutum penitus abolevit, nullis relictis populis, ex quibus propagarentur; in cuius locum iuris Latii donandi morem successisse supra diximus [3]). Civium

---

[1]) [Walter Hist. Iur. Rom. I p. 203 not. 82 Latinas has fuisse colonias statuit, et has esse XII illas apud Ciceronem; nec movetur, quod Ariminum longe antiquior est colonia; nam in alias quoque novos esse deductos colonos. Sed tamen aliud est colonia nova, aliud supplementum colonorum.]

[2]) Pro Cluent. 51, 140 coll. Brut. 43, 160 et de orat. II, 55, 223. Deducta est a. 118 (Vell.)

[3]) Iam ex iis, quæ de Transpadanis diximus, patet, quam vera sit interpretatio loci Dionis Cassii a nobis supra p. 248 posita. *Latinos veteres* Plinius hos in Hispania appellat et *Latio anti-*

colonias Gracchano more, ita ut agri tantum plebi dividendi ratio haberetur, deducere quidam postea tentaverunt, ut Capuam M. Brutus incerto tempore (Cic. de leg. agrar. II, 34, 92) et postea alias plures P. Rullus, cuius legi restitit Cicero consul. C. Cæsar consul pervicit, ut Campanus ager hoc modo divideretur coloniaque ibi constitueretur, deductaque sunt viginti hominum millia ex iis, qui tres liberos habebant, (Vid. App. B. Civ. II, 10, Vell. II, 44, Suet. Cæs. 20, Dion. Cass. lib. 38, 7, Frontin. de colon.) et ager a vigintiviris assignatus (Plin. H. N. VII, 53, Sueton. Aug. 4, Cic. Epp. ad Attic. II, 6 et alibi). Sed hæc est sola huius generis et plane extraordinaria largitio [1]). Extraordinarium quoque, quod idem in Gallia Transpadana Novum Comum coloniam Latinam lege Vatinia (a. 59) condidit media quadam ratione inter antiquam et Pompeii Strabonis; nam vere deducti coloni sunt, sed non soli Latini (etsi fortasse plurimi, Transpadani) nec cives, sed multi peregrini [2]). Pro veteribus igitur civium coloniis ortæ sunt solæque in usu manserunt militares, militibus, quorum emerita stipendia erant, in agros, quos præmii mercedisque loco haberent, deductis, cuius rei primum exemplum Sullam dedisse, con-

quitus donatos (H. N. III, 3, 4, III, 3, 7) quod nuper universa Hispania a Vespasiano Latio donata erat. (III, 3 extr.)

1) Velleius, Eporedia commemorata, *Nec facile*, inquit, *memoriæ mandaverim, quæ, nisi militaris, post hoc tempus deducta sit.* Oblitus igitur Capuæ videtur aut eam non pro nova colonia numeravit.

2) Parum diligenter Suetonius (Cæs. 28, ex quo legem novimus) ita scribit, tanquam civitas colonis data sit; recte et explicate Appian. II, 26 (cuius fidem Cic. ad Attic. V, 11 confirmat). Civitatem etiam Strabo (V, 1 p. 344 Tauchn.) appellat, ubi quingentos Græcos nobiles adscriptos narrat; causa est, quod paucis annis post Transpadanis civitas Romana a Cæsare data est. Græcorum illorum unus nominatur a Cic. ad Fam. XIII, 35.

stat[1]) . Quod quum triumviri cum gravissimis sæpe iniuriis et vexationibus Italiæ, quam fastidiosi tum victores milites non fere excedebant, secuti essent, imperatorum ætate, perpetuis iam exercitibus per provincias castra tenentibus, in certam formam hoc militum post missionem sustentandorum genus redactum et per omnes provincias propagatum est. De quo universo genere nihil est, quod plura dicam; nam civium iura hos colonos habuisse, quæ quidem illo tempore superessent, antea [2]) dixi; formam autem rei municipalis, quæ imperatorum temporibus fuerit, institutave militaria non expono. Atque hæ sunt, quæ, ut Siculum Flaccum et Frontinum omittam, a Plinio recensentur coloniæ; qui quod interdum colonias et civium Romanorum oppida, quibus, quum peregrina fuissent, data erat civitas, ut in Hispania multis iam ab Iulio Cæsare, separatim nominat, velut III, 3, 4 in recensu oppidorum Hispaniæ citerioris (nam de ea re dicturum me promisi) [3]), id non ad inferius coloniarum ius publicum pertinere, sed tantum ad distinguenda oppida, quod non inutile erat, quoniam in interna suæ rei administratione aliquid fortasse proprii habebant coloniæ militares, patet ex eo, quod semper, dignitatis ordine oppidorum genera disponens,

---

[1]) App. B. C. I, 96, 100; II, 140, 141. Liv. epit. 99 etc.

[2]) P. 247. Unum attingam, quod ad Sullanas pertinet. Concludunt ex Cic. pro Sull. c. 21, eas interdum sic constitutas esse, ut disiuncti coloni a veteribus eiusdem oppidi incolis manerent. Id tamen, quum utrique cives essent, vix fieri potuit; nec Cicero de colonia Pompeios deducta sed de colonis ei oppido vicinis loqui videtur; alioquin *Pompeianos veteres* appellasset, et colonos quoque *Pompeianos* nominasset, quod non facit. (Ignorantur fere coloniarum Sullanarum sedes.) [Orellii notam Walter p. 273 not. male intellexit; non de certaminibus inter veteres et novos Pompeianos, sed de certaminibus Pompeianorum universorum inter se loquitur].

[3]) Supra p. 248.

colonias primo loco ponit, (ut illo ipso loco: *continet oppida CLXXIX, in iis colonias XII, oppida civium Romanorum XIII, Latinorum veterum XVIII, foederatorum unum, stipendiaria CXXXV).* Ipse de Hispania Baetica accuratius loquitur, pro oppidis civium Romanorum magis proprie *municipia* appellans, coloniis tamen præpositis. Unum fortasse addendum est, ne in his coloniis militaribus scrupulus remaneat ex Gellii loco (XVI, 13), cuius reliqui errores sublati tota hac disputatione sunt, quæraturque, qui tandem fieri potuerit, ut imperatorum tempore municipia interdum coloniæ fieri, alia oppida in municipiorum formam redigi cuperent. Oppidis senescentibus invalidisque exoptata esse poterat novorum robustorumque civium accessio, quibus non suo damno (nam ea vis cum bellis civilibus sublata erat), sed de publico agri pararentur [1]); nec difficile est suspicari, has veteranorum colonias, in provinciis maxime, minus interdum provinciarum præsidum iniuriis expositas fuisse quam municipia peregrinæ originis. Rursus fieri poterat, ut, quibus non petentibus additi huiusmodi coloni essent, eorum superbia gravarentur, tum instituta municipalia vetera integra, quam paululum colonis adiectis mutata mallent.

Expletum est fere, quod in suscipienda hac quæstione spectaveram. Nam de publico tantum coloniarum iure et cum populo Romano coniunctione et de universi instituti natura et mutationibus dicere propositum erat [2]),

[1]) Cfr., quæ de Puteolis, Tarento, Antio Tacitus scribit Ann. XIV, 27.

[2]) Nescio an nonnulli, si aliorum similis argumenti libros evolverint, unum alterumve locum veteris scriptoris desideraturi sint, quem ego omiserim, quod nihil ad rem pertinere videretur; talis est Festi locus in epitome de *Sanatibus*, tam lacer et corruptus, ut, si temeraria supplementa tollantur, nihi

non de deductionis caeremoniis et agrorum assignationibus similibusve rebus.

Quod si qui iudicabunt, ut nonnulla hac disputatione rectius certiusque constituta, ita simul multis modis in unius instituti exemplo apparere, quam sit difficile ex fragmentis historiæ Romanæ ab iis scriptoribus traditæ, qui saltem non studiosissimi institutorum publicorum veteris ætatis investigandorum aut in iis notandis dilgentissimi fuerint, perspicuam plenamque rei publicæ Romanæ eiusque vicissitudinum imaginem conficere, quamque sit caute iis fides adhibenda, qui ad veteris prudentiæ civilis contemplationem et admirationem homines vocant seque viam monstraturos pollicentur, contra hos ego quæ dicam, non habeo.

Visum est huic quæstioni earum coloniarum, in quibus huius instituti proprietas maxime cernitur, hoc est, quæ ante legem Iuliam per populos foederatos sparsæ sunt, sub unum conspectum adductarum indicem subiungere, in quo iam pleræque eorum ope, quæ disputata sunt, ad suum genus certius revocabuntur, reliquaque emendatius ponentur, quam in superiorum indicibus [1]). Ab regibus igitur primis quæ deductæ traduntur coloniæ, eas,

---

plane sit, quo quis in hac quæstione utatur. Quod coloniarum Italicarum mentionem nullam feci, ratio reddenda non est post ea, quæ Savignius (de iure Italic.) dixit et ego ipse in comment. de Ascon. Ped. p. 48. (Eandem rem Niebuhr II, 91 attigit.)

[1]) Indicem coloniarum populi Romani usque ad bellum Punicum deductarum confecit Sigonius ad Liv. XXVII, 9; omnium usque ad legem Iuliam idem in libro II de antiquo iure Italiæ, Bellefortius in operis de re publ. Rom. libr. VII cap. 4; alium, Sigonium et Freinshemium secutus, Hopfensackius Staatsrecht der Römer p. 152. Quæ Eckhelius ex numis protulit (Doctr. Num. Vol. IV c. 23 p. 465 sqq.), fere ad colonias militares pertinent.

quia postea e numero sublatae sunt, in indicem non refero, Cæninas, Antemnam, Crustumeriam, Medulliam, Cameriam (postea deletam, Dion. V, 49), Fidenas, Collatiam, de quibus Dionysii et Livii testimonia supra adscripsi; solæ Fidenæ postea superfuerunt, quæ a. 438 ad Veientes defecisse narrantur (Liv. IV, 17), a. autem 435 receptæ (ibd. 22) et a. 428 novis colonis firmatæ esse (ibd. 30); a. 426 rebellantes captæ et pæne deletæ sunt nec ultra nomen in historia habent (ibd. 31, 34)[1]). Deinceps reliquæ hoc ordine constitutæ sunt aut primum commemorantur:

1. *Ostia* in Latio ab Anco Martio, maritima civium. (vid. supra p. 226 et 264.)

2.3. *Signia* et *Circeii* in Latio Volscos versus a Tarquinio Prisco, postea restitutæ (p. 258 coll. Dion. VI, 43 init.), Latinæ, Signia inter octodecim, Circeii inter duodecim in bello Pun. secundo (p. 267 sqq.).

4.5. (*Cora* et *Pometia*, in Latio Volscos versus, Latinorum, non Romanorum; p. 259).

6. *Velitræ*. Hæc c. 494 deducta est in agrum Volscorum (Liv. II, 31 *(ab urbe)*, Dionys. VII, 13) et a. 492 aucta (ibd. II, 34), incertum, civium an Latina, etsi cives Livius appellat in defectionis narratione a. 382 (VI, 21), sed potius Latina. Dionysius quidem civium facit, et iam ante colonos habuisse scribit, sed idem de Norba affirmat, quam Latinam fuisse constat).

---

1) De Fidenatibus paullo post reges exactos deficientibus et subactis, vid. Dion. V, 40 et 43, deinde V, 52 et 60 (ubi ampliantur colonorum agri, veteribus incolis parte suorum adempta). Liv. II, 19 Fidenas obsessas scribit; defecisse antea non narravit, nec postea subactas.

Post multas rebelliones a. 340 belli Latini contra Romanos particeps a. 338 durissimis condicionibus parere coacta (Liv. VIII, 14), postea non commemoratur, sine dubio quod in civitatem sine suffragio recepta est.

8. *Norba* in Pomptino Volscis finitima a. 492 (Liv. II, 34, Dionys. VII, 13), Latina, inter 18.

8. *Antium* a. 467, initio sine dubio Latina civitas a Romanis, Latinis, Hernicis constituta (supra p. 260), postea a. 338 civium maritima (p. 265).

9. *Ardea* in Latio, Rutulorum antea civitas, a. 442 (Liv. IV, 11, Diod. Sic. XII, 34), Latina, inter 12.

10. *Lavici* in Latio a. 418, civium (supra p. 264).

11. *Vitellia* in Volscis fortasse a. 395, civium. (ibd.).

12. *Satricum* in Volscis a. 384, civium. (ibd.).

13. *Sutrium* in Etruria a. 383 secundum Vell. *(post septem annos, quam Galli urbem ceperunt)*, secund. Diod. Sic. XIV, 117 iam ante incendium Gallicum, Latina, inter 12.

14. *Nepete* in Etruria a. 382 (Liv. VI, 16; secund. Velleium decem annis post Sutrium) [1]), Latina, inter 12.

15. *Setia* in Pomptino a. 378 novos colonos accepit, teste Liv. VI, 30; sec. Vell. anno proximo post Sutrium deducta; Latina, inter 12.

16. *Cales* in Campania a. 336 (Liv. VIII, 16, sec. Vell. a. 334), Latina, inter 12.

---

[1]) Hoc modo Velleius tempus notare solet, raro coss. ponit; multa in numeris scribæ fortasse mutarunt.

17. *Anxur s. Tarracina* in Volscis a. 329 (sec. Vell. septem annis post Cales), maritima civium; vid. p. 265.
18. *Fregellæ* ad Lirim, inter Volscos et Sidicinos a. 328 (Liv. VIII, 22), Latina, inter 18; a. 125 hanc civitatem defectionem molientem deletam esse, notum est. Fregellani socii appellantur a Cic. Agrar. II, 33.
19. *Luceria* in Apulia a. 314 (Liv. IX, 26; sec. Diod. Sic. XIX, 72 a 313, sec. Vell. 11 annis post Cales), Latina, inter 18.
20. *Suessa Aurunca* in Campania a. 313 (Liv. IX, 28, secundum Vell. 3 annis post Luceriam, 14 post Cales), Latina, inter 12.
21. *Pontiæ*, insulæ Volscorum litori obiectæ, eod. anno (Liv. ibd.), Latina, inter 18.
22. *Saticula* in Samnio vel potius in Campania Samnitum, eodem anno; (Fest. in schedis sub hoc nomine, qui conss. diemque natalem Kal. Ianuarias notat; Livius coloniæ deductionem non adnotavit, captum oppidum a. 315 narravit; apud Velleium male interpungendo huius nomen a Suessæ divellitur;) Latina, inter 18.
23. *Casinum* in Volscis a. 312 (Liv. IX, 28), ut videtur, civium (supra p. 264 not.).
24. *Interamna* eodem loco eodemque anno (Liv. IX, 28, Diod. Sic. XIX, 105; sec. Vell. duobus annis post Suessam, 16 post Cales), Latina, inter 18.
25. *Sora* in Volscis in agro a Samnitibus possesso a. 303 iterum constituta (supra p. 268 not; sec. Vell. decem annis post Interamnam, 26 post Cales), Latina, inter 12.

26. *Alba* in Æquis eodem anno, quo Sora (Liv. X, 1 et Vell.), Latina, inter 12.

27. *Carseoli* in Æquicolis Marsos versus a. 298 (Liv. X, 13; nam a. 302 Marsi prohibuerant, Liv. X, 3; secund. Vell. duobus annis post Albam), Latina, inter 12.

28. *Narnia* in Umbria a. 299 (Liv. X, 10) Latina, inter 12.

29. 30. *Minturnæ* et *Sinuessæ*, in Campania a. 296, maritimæ civium (supra p. 265; sec. Vell. a. 295 Q. Fabio V Decio Mure IV coss.) [1].

31. *Venusia* in Apulia prope Lucaniæ fines a. 291 (teste Vell. et Dionys. Halic. in Excerpt. Vales. p. 260 vol. IV ed. Tauchn.) [2], Latina inter 18. Exhausta bello Punico secundo supplementum colonorum accepit a. 200 (Liv. XXXI, 49).

32. *Sena* in agro Gallico ad mare superum circa a. 282, maritima civium (supra p. 265 not.).

33. *Hadria* in Piceno circa hæc tempora, anno incerto, Latina, inter 18 (supra p. 265 not.).

34. *Posidonia* s. *Pæstum* in Lucania a. 273 (Vell. coll. Liv. ep. XIV), Latina, inter 18.

35. *Cosa* in Lucania eod. anno (ibd.) Latina, inter 18 [3]. Huic post bellum Punicum laboranti coloni mille adscripti (Liv. XXXIII, 24).

---

[1]) Huiusmodi unius duorumve annorum discrepantiæ ortæ ex eo esse possunt, quod alter scriptor annum, quo lex lata, alter eum, quo vere deducta colonia sit, posuerit; eas res nec Livius satis discernit.

[2]) Dionysius viginti millia colonorum missa scribit, inauditum et incredibilem numerum.

[3]) Hanc vulgo (ut Hopfensackius, Zumptius in Annalibus) Cosam Etruriæ intelligunt, præeunte Freinshem. in suppl. Liv. XIV,

36. *Ariminum* in Gallico agro a. 268 (Vell. coll. Liv. epit 15), Latina, inter 18. De eius quodam iure vid. supra p. 282.

37. *Beneventum* in Samnio eodem anno (ibd.) Latina, inter 18.

38. *Firmum* in Piceno initio primi belli Punici, (supra p. 265 not.) Latina, inter 18.

39. *Castrum Novum* in Piceno circa eadem tempora, maritima civium (supra p. 265 not.).

40. *Æsernia* in Samnio anno post Firmum (Vell. coll. Liv. epit. XVI), Latina, inter 18.

41. *Æsulum* in Latio annis 22 post Æserniam (Vell.), fortasse civium (supra p. 264 not.).

42. *Alsium* in Etruria eodem anno, maritima civium (supra p. 265).

43. *Fregenæ* duobus annis post Alsium, maritima civium (supra p. 265).

44. *Brundusium* in agro Sallentino anno post Fregenas, Torquato Sempronioque coss., id est, 244 [1]), (Vell. coll. Liv. epit. XIX), Latina, inter 18.

29, a quo iure dissentit Ruhnkenius ad Vell. quum propter adiunctam Posidoniæ mentionem tum quod nihil omnino hac ætate in Etruria gestum est, in Lucaniam et inferiorem Italiam omnia versa. Secutus est Freinshemius, quod apud Plin. legitur (Hist. N. III, 5, 8): *Cosa Volcientium a populo Romano deducta, Graviscæ, Castrum Novum, Pyrgi.* Verum ibi vix dubium esse posest, quin legi debeat: *Cosa Volcientium, a populo Romano deductæ Graviscæ* cett. Cosam stirpis Etruscæ fuisse significavit addito Volcientium nomine, nobis ignoto et fortasse corrupto; huic contrariam posuit Graviscarum originem.

1) Hinc regrediendo per numeros Firmum et Castrum Novum referemus ad a. 270, id est, ante Ariminum et Beneventum ponemus; apparet, aut has colonias non recte ordinatas esse a Velleio aut numeros valde perturbatos.

45. *Spoletium* in Umbria triennio post Brundusium (Vell. coll. Liv. ep. XX), Latina, inter 18 (coll. supra p. 268).

†) *Valentiam* biennio post deductam scribit Vell., nusquam alibi nominatam, nec in belli Punici historia. Quæ si ulla fuit diversa a Vibone (vid. infra), nec ex confusione orta est, ignobili oppido in Calabria imposita et mox sublata est.

46. 47. *Cremona* et *Placentia* in Gallia ad Padum a. 218 Cornelio et Sempronio coss. (Ascon. ad Cic. in Pison. init., Polyb. III, 40, 3, Liv. epit. XX.) [1]), Latinæ, Placentia Asconio teste, utraque inter 18. Quum Gallorum incursionibus attritæ essent (Liv. XXVII, 11, XXXI, 10, 21) a. 190 sex millia familiarum a triumviris eo deducta sunt. Liv. XXXVII, 46.

48. *Pyrgi* in Etruria incerto anno ante bellum Punic. sec., maritima civium (supra p. 265).

49. *Castra* incerto loco, sed fortasse in Bruttiis, a. 199, maritima, ut videtur, civium [2]).

---

[1]) His, non prioribus coss., deductas media æstate, Placentiam Kal. Iun., ostendi in App. crit. disp. de Ascon. p. 20 et 21. Quod Asconius tradidisse putatur, hanc coloniam quinquagesimam tertiam deductam esse, in quo Heynius et alii hærent, in eo nihil adiumenti aut impedimenti quæstionis positum credet, qui Asconii textum ex una principe editione corruptissima pendere norit.

[2]) Livius XXXII, 7: *Censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Ælius Pætus portoria venalium Capuæ Puteolisque, item Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt, colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus a senatu erat) adscripserunt.* Ex hoc loco a Sigonio (De ant. iur. Ital. II, 5) inter colonias male relatum esse *Castrum Portorium*, nemo non videt; sed coloniam in locum, qui tunc qui-

50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. *Puteoli*, *Vulturnum*, *Liternum*, *Salernum* in Campania, *Buxentum* in Lucania, *Sipontum* in Apulia, *Tempsa* et *Croton* in Bruttiis a. 194 (supra p. 285), maritimæ civium. (Puteoli colonia et eius decuriones commemorantur, quo tempore Sulla mortuus est; Val. Max. IX, 3, 8).

58. Ignoto nomine in Bruttiis a. 194 (vel potius ex lege hoc anno lata), Latina (Liv. XXXIV, 53).

59. *Thurii* eodem anno in Lucania, Latina (Liv. ibd.) [1]).

dem Castrorum nomen habuerit, deductam, non minus patet. Quæ quod a censoribus constituta est, nihil habet admirationis, quum præsidium vectigalis novi instituti missa sit, fuerintque censores proprii descriptionis civilis curatores. Nam cives intelligi, et ex re et ex numero, quem sæpe iam vidimus, intelligitur. Atque quod Drakenborchius significari putat coloniam, quæ a. 197 decreta, a. 194 deducta ad Vulturni ostium est, quod ibi Livius (XXV, 20) *castellum* communitum esse scribit, hoc quidem argumentum ineptissimum est, sententia autem ipsa perversa; neque enim coloni scribi in aliquem locum nondum lege lata de colonia eo ducenda potuerunt. Nec quod additur apud Livium: *et sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt*, in Campania locus quærendus. Nam generibus res distinxit, primum quæ ubique portoria instituta populi essent, deinde quid venumdatum, exponens. Itaque intelligo, quod unum oppidum in Italia Castrorum nomen habuisse constat, *Castra Hannibalis, portum in Bruttiis* (Plin. H. N. III, 10). Ipsum nomen significat originis tempus; opinor, Hannibale in hac parte Italiæ diu commorante, quum commeatus exercitui mari apportarentur, frequentari eum portum coepisse, inde oppidum ortum, animadversaque commeantium multitudine portorium institutum.

[1]) Ex his duabus alterutra vere deducta traditur a. 193 apud Liv. XXXV, 9; nam inter triumviros nominatur *Q. Ælius Tubero, cuius lege deducebatur*; is porro legem de illis tulerat; sed ibi legitur in cod. *in castrum Ferentinum*, quod temere prorsus editores mutarunt, ut esset *in agrum Thurinum*, obliti,

60. *Vibo Valentia* in Bruttiis a. 192, Latina (supra p. 270 not.).

61. *Bononia* in Gallia Cispadana a. 189 ante diem tertium Kal. Ianuarias, Latina (Liv. XXXVII, 57 et Vell. Apud Livium XXXVII, 47 narratur, a. 190 senatum censuisse, ut duæ novæ coloniæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur).

62. 63. *Potentia* in Piceno et *Pisaurum* in Umbria (agro Gallico) a. 184, civium (p. 253; iidem triumviri deduxerunt).

64. *Aquileia* in Galliæ Transpadanæ parte ulteriore a. 181 (Liv. XL, 34) ex lege lata a. 183 (XXXIV, 55, secund. Vell. a. 182), Latina.

65. 66. *Parma* et *Mutina* in Gallia Cispadana, ex lege a. 183 lata, civium (supra p. 286), ex quo etiam Cicero Philipp. V, 9 *coloniam*, non *municipium* Mutinam appellat (supra p. 270 not.).

67. *Saturnia* in Etruria eodem tempore, civium (Liv. XXXIX, 55).

68. *Graviscæ* in Etruria a. 181 (Vell. 182), ut videtur, civium (supra p. 287).

---

cius, quæ ut in Bruttios deduceretur, latum legimus, nomen traditum non esse, itaque eam sine dubio significari obscuro illo nomine; ac si incredibile videtur, fuisse in Bruttiis castrum Ferentinum, cuius memoria post deductam eo coloniam trium millium peditum, trecentorum equitum prorsus evanuerit, quod nec mihi probabile videtur, quum tanta diligentia Plinius aliique oppidula Italiæ enumerent, quærendus est in Bruttiis locus, cuius nomen pro illo substituatur, similius quoque scriptura, quam Thurinum. Mihi *Terina* occurrebat, situm oppidum commodissime ad sinum maris, ut etiam Hannibal, quum retinere in potestate non posset, delendum putarit (Strab. VI, 1 p. 7 Tauchn.).

69. Ager a Pisanis a. 180 oblatus, in quem Latina colonia deduceretur (supra p. 288 not.).

70. *Luna* (non *Luca*) in extrema Etruria a. 177, civium (supra p. 287 not.).

71. *Carteia* in Hispania a. 181 Latina (supra p. 288).

72. *Auximum* in Piceno a. 157, incerti generis (Vell.).

73. 74. 75. 76. 77. 78. *Fabrateria* in Latio 124 (Vell.), Scylacium in Bruttiis, Minervium et Tarentum in Calabria, Neptunia incerti loci, Carthagó, secund. Velleium prima extra Italiam, a. 122 sec. Appian. B. C. II, 23, a. 123 sec. Vell., civium (supra p. 289) [1].

79. *Aquas Sextias* trans Alpes in Gallia a. 123 conditas coloniam appellat Livii epit. lib. LXI; ut dubitem, Plinius facit, qui (H. N. III, 4, 5) Latinum oppidum appellat, quod lege Iulia civium Romanorum factum esse oporteret; neque enim legis Iuliæ vim Italiæ fines circumscribere poterant.

80. *Dertona* in Liguria incerti anni et generis (Vell.).

81. *Narbo Martius* in Gallia provincia a. 118 (supra p. 290).

82. *Eporedia* in Gallia Transpadana a. 100, incerti generis (Vell.).

---

[1]) Plutarch. C. Gracch. 9 tradit, Gracchi lege iussos, qui agros in coloniis acciperent, vectigal rei publicæ solvere. Id non tributum universæ coloniæ, sed vectigal agro, qui publicus fuisset, impositum intelligendum est.

Præter has in historia belli socialis Nola colonia appellatur in epitoma libri 73 Livii, incerta fide, in historia autem turbarum Marianarum Aricia et Lanuvium in epit. libri 80, errore aperto, quoniam hæc oppida inde ab anno 338 municipia fuerunt.

IX.

De aliquot lacunis codicum Lucretii [1]).

Enarrabam proxima hieme scholis academicis partem Lucretii carminis de rerum natura. In ea enarratione sæpe admirari subibat, quantopere recentissimorum huius operis editorum et interpretum operæ in rebus sententiisque explicandis præstaret non solum Dionysii Lambini industria et doctrina, sed etiam Th. Creechii, viri alioquin non subtilissimi ingenii nec magnæ eruditionis, in disputationis ordine persequendo accurata diligentia, quamque falso vulgo et ab editoribus et ab aliis crederetur, recentissimo tempore in emendandis et ad integritatem revocandis Lucretii verbis permultum profectum esse, maxime G. Wakefieldii studiis [2]). Is enim quum in scriptoribus Græcis edendis coniectandi temeritate et inscitia nomen suum inter philologos infamasset, in Lucretii carmine edendo codicum auctoritatem extollens et in eorum libidinem invectus, qui pro Lucretii verbis auda-

[1]) [Programma scriptum a. 1832 ad indicendum coetum academicum, in quo medicinæ doctor rite inaugurarctur.]

[2]) Eichstaedtius Wakefieldii editione effectum esse iudicabat, "ut nunc demum, quem librariorum stupor atque editorum audácia nobis pæne eripuisset, Lucretium in Lucretio agnosceremus."

cissime sua supposuissent, fidem nimis facile invenit apud eos, qui in superioribus editionibus multa nimis sane audacter interpolata videbant. Sed Wakefieldius (præterquam quod ipse codices meliores non adhibuit et codicibus antiquisque editionibus parum diligenter usus est) nihil sibi aliud proposuisse videtur, quam bonam futuram esse editionem, in qua pauca verba legerentur, quæ non in uno alterove codice exstarent, ac ne hoc quidem constanter. Ita expulit quidem aliorum interpolationes, sed nec quales omnino essent Lucretii codices, quæsivit, ut appareret, possetne stari eo textu, qui in codicibus esset, an is tantum ideo restituendus esset, ut necessaria emendatio certo fundamento niteretur, an esset quidem mendosus, sed ita, ut emendationis spes abiicienda esset, nec quos codices sequi vellet, constituit, sed pro arbitrio, quod ubique oblatum erat, arripuit, ita ut sæpe codicum et meliorum et præter unum omnium bonæ lectioni novandi causa menda apographorum recentissimorum præferret, ex plurium apographorum diversis erroribus novas lectiones componeret, ubique partim ex levissimis mendis coniecturarum perversissimarum causam peteret partim eas sine eiusmodi causa aut in notis profunderet aut in textu poneret. Atque hæc omnia ita egit, ut sermonis Latini legum parum curiosus esset, sæpe sententiarum grammaticam formam et communem loquendi morem negligeret, sæpissime vim et mentem et cohærentiam orationis et Epicuream rationem. Itaque ubi hæc in commentario explicanda erant, aut coacervatione exemplorum non aptorum aut imitationibus investigandis aut declamando et ad omnia alia exspatiando res agitur. Nec difficile erat hoc modo codices sequi. Genus est omnino id criticæ et philologiæ, quod huius artis nomen in contemptum adduxit, in verbis et syllabis

hærens, sententiam negligens, atque ob id ipsum ne verba quidem assequens. Atque Wakefieldii editionem Eichstaedtius expressit, recentissimus editor, Forbiger, et in textu plerumque (nam coniecturas Wakefieldii aliquot expulit) et in notis sequitur [1]). Itaque ita se res habet in Lucretio, ut nunc cum specie religionis, sed sæpe absurde erretur, quum olim licentius, sed interdum cum aliqua specie veræ sententiæ erraretur. Neque id reprehendendum est, scripturam corruptam potius servari, quam temerariam interpolationem, quod religiosi est critici, sed defendi tanquam rectissimam, quod est verba pro sententiis amplectentis. Quare sæpius, quam volebam, me illæ scholæ interpretationis causa ad criticas quæstiones avocabant, in quibus plane intellexi, quam

---

1) Exemplo esse possunt, et quo modo Wakefieldius lectiones, quas alii confessi se non intelligere mutarant, defenderit, et quam secure talia propagentur, duo loci libri primi, in quibus particula *quoniam* ita ponitur, ut nullius rei causam reddat. V. 751, aliquot argumentis contra eos, qui plura rerum primordia esse ponebant, prolatis, additur: *Huc accedit item, quoniam primordia rerum Mollia constituunt, quæ nos nativa videmus Esse et mortali cum corpore funditus: atqui debeat* etc. Superiores pro *quoniam* scripserant *quod iam*, non bene, quod tacito, nec per se recte. Sed Walkefieldius "probe declarari posse" alterum sic putat: "His etiam *alia* accedit *difficultas, quum iam*," ut omiserit scilicet Lucretius id, quod dicere vellet, posuerit perversam particulam. (Mendum situm est non in *quoniam*, sed in *atqui* v. 756, ubi ponendam esse particulam *ut*, relatam ad verbum, quod est *accedit*, patet ex codd., in quibus est *ut qui;* ultimam versus vocem et syllabam non reperio). Alter est locus in v. 1082, ubi est in codd. *Præterea, quoniam non omnia corpora fingunt in medium niti, sed terrarum atque liquoris.* Superiores scripserant, a Lambino admoniti: *Præterea quoque iam.* Sed Wakef. explet sensentiam: "*Præterea alia insuper difficultas rationibus eorum adversatur:" vel, "Hoc etiam, quo sibi minus constare videantur, illis potest obiici.*"

incerta essent critica subsidia in Lucretii libris, quamque horum scriptura multis locis dubia. Ex his quæstionibus nata sunt, quæ hac oblata scribendi occasione ita proferre constitui de duobus maxime Lucretii locis, ut simul ad codicum Lucretianorum universam condicionem perspiciendam pertineant.

I. C. Orellius ante aliquot annos scripsit, omnes Lucretii carminis codices nobis notos, fortasse uno excepto Gottorpiensi, qui tantum librum primum et partem secundi continet nec satis accurate collatus est, ex uno aliquo codice descriptos esse sibi videri [1]). Difficile est de his codicibus rationem reddere, quod ne Lugdunenses quidem, post Gottorpiensem optimos, Havercampius diligenter adhibuit, Lambinus autem de suis codicibus pro illius ætatis more parum accurate tradidit, de superiorum vero editorum codicibus plane nihil constat. Sed tamen in locis corruptis ita conspirant et conspirant in iis mendis, quæ tantum ex communis archetypi scriptura aut ad legendum difficili aut iam corrupta orta putari possint, ut verum illud esse dubitari nequeat, nullaque sit causa Gottorpiensem excipiendi, cui ex ceteris proximus est Lugdunensis is, qui Z litera apud Havercampium notatur [2]). Verum ex iis codicibus, qui ab illo primo fonte derivati erant, quorum alii magis integram illius scri-

---

[1]) In Iahnii Annalibus Philol. III, 4. p. 86 not.

[2]) Apertissime res perspicitur ex versu libr. I, 658, qui in cod. Gottorp. et Lugd. Z sic scribitur: *Sed quia multa sibi cernunt contraria, mu*, ita ut pateat, extremam vocem in archetypo legi non potuisse; inde in ceteris codicibus factum est *musæ*, correctum ab editoribus *mussant*, quo facto cogebantur in fine versus 659 particulam *et* addere; in recentissimo autem apographo Pooriano (apud Wakef.) et in edd. vett. **est** *inesse*, quod Wakef. in textu posuit, ne aptum quidem verbum; (ipse interpretatur, *contraria esse*).

turam servabant, ut Gottorpiensis et alter Lugdunensis et ex Lambinianis nonnulli, alii minus integram et iam hic illic coniecturis, ut fieri poterat, mutatam, quorum est alter Lugdunensis (apud Haverc. lit. *Y* notatus) et Bodleianus, unus aliquis admodum male habitus circa tempora renascentium literarum in manus hominum doctorum in Italia venit, ex quo nova profluxit apographorum propago, quod Lucretii carmen, dudum propter difficultatem lectitari desitum tum propter antiquae orationis maiestatem celebrabatur, et in his apographis libere grassata est ea licentia, qua homines nonnulli brevi ante typographiam inventam aut pervulgatam codices mendosos et lacunosos temerariis coniecturis et interpolationibus sarcire studebant [1]). Nota est res nunc e codicibus Ciceronianis et elegiacorum poetarum Latinorum. Et hi sunt illi codices, ad quorum fidem magna ex parte revocatum habemus a Wakefieldio Lucretii textum, et ex quorum apicibus ille coniecturas suas ducebat, quum Lambini aliorumque interpolationes expulisset, ad sensum tamen aliquem a Lucretii opinionibus et disputatione non alienum plerumque accommodatas. Primum igitur patet, hanc omnem varietatem horum codicum negligendam esse; deinde autem, etiamsi diligentius collati fuerint codd. Gottorp., Lugdun., quique similes reperiri

[1]) Cognatio et stirps cognoscitur ex lib. I, v. 1067 sqq., ubi in his apographis et in editionibus antiquis, quae ex similibus ductae sunt, desunt extremae voces quinque versuum deinceps positorum (in codd. Vindobon. Alteri, Pooriano, Cantabrigiensi, tribus Musei Britannici apud Wakef., edd. Brixiensi, Veron., Veneta), nisi quod in Catabrig. tentamina quaedam supplendi apparent, quae Havercampius ex alio cod. notata habet. Non est adnotatum ab iis, qui varietatem scripturae collegerunt, quis primus integros versus ediderit ex aliquo alterius generis codice.

poterunt in Gallia Italiave aut alibi, quod sane suscipiet, qui operæ pretium in Lucretio recensendo facere volet, tamen re vera unius tantum neque satis integri codicis scriptura habebitur. Sed horum utrumque, et ex uno codice omnes etiam meliores esse derivatos et illum non integerrimum et ad legendum difficilem fuisse, maxime apparet ex eo, quod iisdem in locis omnes, qui noti sunt, codices lacunas habent. Velut in libro primo, ubi de Anaxagoræ *ὁμοιομερείᾳ* disputatur, in codicibus hi versus leguntur (859, 860, 862-865):

Præterea, quoniam cibus auget corpus alitque
Scire licet, nobis venas et sanguen et ossa
. . . .
Sive cibos omnes commixto corpore dicent
Esse, et habere in se nervorum corpora parva
Ossaque et omnino venas partesque cruoris,
Fiet, uti cibus etc.

Sed quum apertum esset, deesse prioris apodoseos partem, ad hiantem orationem explendam excogitatus est et ab omnibus receptus versus ad sententiam rectus (861):

Et nervos alienigenis ex partibus esse.

Is versus in uno apographo seculi XV exstat, ceterum ne in primis quidem editionibus. Similis est locus in libro III, ubi de immortalitate animæ hi versus in codicibus leguntur (830 sqq.):

Quod si forte ideo magis immortalis habenda est,
Quod vitalibus (letalibus) ab rebus munita tenetur,
Aut quia non veniunt omnino aliena salutis,
Aut quia, quæ veniunt, aliqua ratione recedunt
Pulsa prius, quam, quid noceant, sentire queamus,
. . . .

Præter enim quam quod morbis tum corporis ægrit [1]),
Advenit id, quod etc.

Apparet, deesse apodosin respondentem protasi *(quod si* etc.), cui apodosi annectantur rationes *(Præter enim)*. Itaque additus est versus huiusmodi:

Scilicet a vera longe ratione remotum est;

isque in antiquis edd. male ponebatur post illum versum: *Quod vitalibus* etc., inde a Lambino suo loco; quem quod Wakef. et Forbiger spurium putant, quis non videt, nullam eum habere auctoritatem? quod autem "prorsus superfluum," nemo credet, qui inanem sonum a sententia verbis comprehensa distinguet [2]). In sexto libro, quo loco Lucretius a terræ motibus commemorandis transit ad alia naturæ miracula explicanda, ne Wakefieldius quidem negavit, ante versum 609 *(Principio mare mirantur non reddere maius Naturam)*, necessario statuendum esse, aliquid in codicibus, qui hunc versum versui 607 subiiciunt, excidisse. Nihil enim habent illa *principio*

---

[1]) Versus hic corruptus est; particula enim *tum* plane aliena est; nec, quam auctoritatem habeat *ægrit*, constat; nam Havercampii silentio de codd. Lugdd. credi non potest. Sensus patet.

[2]) Ceterum rectissime Lambinum pro *vitalibus* scripsisse *letalibus*, satis, opinor, ostendunt ea, qua adiiciuntur. Non quæritur, cingantne animam et muniant *res vitales*; et quæ hæ intelligerentur? sed, habeantne accessum ad eam, quæ vitæ infesta sint, necne. Forbiger, retenta cum Wakefieldio librorum scriptura, conferri iubet testes, sane superfluos, qui ostendant Latine dici *munire ab aliqua re*, ne id quidem cogitans, illos ostendere, hoc dici pro eo, quod est *contra aliquam rem*, quod pertinet ad Lambini lectionem; ipsi citandi erant, qui ostenderent, *munitum a vallo* dici pro eo, quod est, *munitum vallo*; ac sane non sine causa testes anquisivisset; neque enim credo Latinum id esse.

[illegible] iam inde ab [illegible] ut dicam, quod sentio, [illegible] quae illo uno versu dicuntur. [illegible] supplemento addito recte ponitur [illegible] enim in iis, quæ præcesserint, plures [illegible] ex quibus primum poeta maris natu- [illegible] Itaque horum et similium locorum (ex [illegible] succurrit III, 614, ubi recentissimi editores [illegible] vivum *anguis* non attenderunt), ea est ratio, ut [illegible] illos non ab ipso Lucretio scriptos esse, satis constet, [illegible] tamen huiusmodi aliquid desiderari manifestum sit, quum omnes codices ob communem originem manci sint. Iam haec disputatio ad ea transferetur, quorum causa hæc præparavi. Ostendam enim in uno loco libri primi, altero secundi lacunas esse complurium versuum, quibus non animadversis ratio sententiæ et verborum reddi nullo modo recte possit. Disputatur in aliqua parte libri primi, Omne (*τὸ πᾶν*) infinitum esse, corpore et spatio inani quoquo versus sine limite patentibus, idque, ut solet fieri in Epicuri disciplina et apud Lucretium sæpissime, agitur iisdem argumentis parum subtiliter, quasi diversa sint, in aliam atque aliam formam conversis. Hoc loco hi versus ponuntur (1007 sqq.):

Ipsa modum porro sibi rerum summa parare
Ne possit, natura tenet, quia corpus inani,
Et quod inane autem est, finiri corpore cogit,
Ut sic alternis infinita omnia reddat.
Aut etiam alterutrum nisi terminet alterum eorum
Simplice natura pateat tamen immoderatum
Nec mare nec tellus nec coeli lucida templa
Nec mortale genus nec divom corpora sancta
Exiguum possent horaï sistere tempus.

Et primorum quidem quattuor versuum sententia obscura non est; ex Epicuri enim doctrina, quum omnis natura ex atomis (corpore) et inani separatis constaret, si natura finita esset, ea pars eius, quæ corpore constaret, finiretur inani; hoc autem ipsum, ut esse finitum posset, haberet, quo finiretur; id esset necessario corpus; iam hoc corpus, quod inane finiret, iterum ipsum finiretur inani; existeret igitur vicissitudo perpetua, infinita omnia reddens. Verum de duobus proximis versibus eorumque cum iis, qui eos excipiunt, coniunctione valde dubitatur; itaque nulla interpunctionis signa posui. Affirmat Lambinus, si quis locus in hoc libro difficilis sit et obscurus, hunc esse. Sed tamen, de qua re agatur, nec eum nec alios superiores interpretes fefellit; est enim et per se apertum et comparatis Epicuri verbis in epistola ad Herodotum (apud Diog. Laert. X, 41, 42) magis etiam patet. Relinqui in illo argumento Epicurus putabat, ut diceret aliquis, non tamen utramque naturam infinitam esse, sed aut corpus (atomorum multitudinem) inani finiri, ita ut inane infinitum pateret, aut inane finitum corpore sine fine patenti claudi; itaque neutrum horum fingi posse demonstrabat [1]. Sed apud Lucretium quum versu 1013 (*Nec mare nec tellus* etc.) et proximis aperte contineatur altera pars sententiæ hypotheticæ, describaturque, quid futurum sit, si finita corporis multitudo cingatur infinito inani, hærebant, quum huius sententiæ protasin, hypothesin continentem, ex illis duobus versi-

---

[1]) *Καὶ μὴν καὶ τῷ πλήθει τῶν σωμάτων ἄπειρόν ἐστι τὸ πᾶν καὶ τῷ μεγέθει τοῦ κενοῦ· εἴτε γὰρ ἦν τὸ κενὸν ἄπειρον, τὰ δὲ σώματα ὡρισμένα, οὐδαμοῦ ἂν ἔμενε τὰ σώματα, ἀλλ᾽ ἐφέρετο κατὰ τὸ ἄπειρον κενὸν διεσπαρμένα, οὐκ ἔχοντα τὰ ὑπερείδοντα καὶ στέλλοντα κατὰ τὰς ἀνακοπάς· εἴτε τὸ κενὸν ἦν ὡρισμένον, τὰ δὲ σώματα ἄπειρα, οὐκ ἂν εἶχε τὰ ἄπειρα σώματα, ὅπου ἂν ἔστη.*

bus *Aut etiam* etc. elicere studerent. Et iure hærebant; neque enim in eam partem eorum versuum verba detorqueri possunt; nec conamina interpretum refellam, quorum unus Creechius sua interpretatione confidebat, quum minus, quam ceteri, videret, quid eam everteret. Nam *alterutrum* quum sua natura disiunctivum sit et quum aperte hunc sensum faciat: "si aut corpus inani, aut inane corpore non terminetur", ille pro definito sumpsit, quum ita exprimeret circumloquendo: "*si vero alterutrum non terminet eorum alterum (Corpus videlicet Inane)*"; deinde et is et ceteri, quum versum *Simplice natura* etc. superiori coniungerent aut addita, ut Lambinus, aut intellecta, ut Creechius, particula *et*, ex negativa tamen particula conditionali *(nisi)*, ad hanc sententiæ partem affirmativam *(si)* pertinere voluerunt, quod fieri non posse patet. Sed lubet videre, quam facile se et recentiores Wakefieldius expediverit. In uno recentissimo apographo (Britann. 3) et in vulgaribus aliquot editionibus reperit in v. 1012 *et* post *natura* supplementi, ut dixi, causa additum. Ex eo quum fecisset *ut* [1]), "tanta se luce totum locum perfudisse", putabat, "ut nihil clarius aut facilius intellectu desiderari posset"; ita enim declarari poetæ sensum: "Hoc si neges, nec natura hoc modo, finibus scilicet alternis vacui ac corporis, ita simpliciter res omnes terminet, neque hac conditione terminet, ut vacui vel corporis perpetua sit extensio, et spatium undique sine limite alius cuiuslibet generis propagetur; hoc, inquam, nî fiat, nec mare nec tellus etc." Opinor, non postulatur refutatio eorum, quæ nemo, non dico, quo modo ex Lucretii verbis efficiantur, sed quem om-

---

[1]) Forbiger videtur hanc omnium codd. et edd. scripturam putasse et omnino locum tanquam apertissimum tacitus præterit.

nino sensum habeant, intelligere potest. Quid est enim, naturam terminare omnes res? (Lucretius negavit, rerum summam sibi modum ponere posse;) et terminare simpliciter? et terminare ita, ut sit perpetua extensio? Satis patet, ne in mentem quidem venisse quærere, quid ageretur poetæ disputatione; et ex hoc exemplo intelligi potest, qualis sit illa restitutio integritatis Lucretii carminis, ad quam nec cognitionem rerum a Lucretio tractatarum nec curam sententiæ nec verborum ipsorum diligentem et subtilem interpretationem valde pertinere Wakefieldius putasse videtur [1]). Sed, ut ad rem redeamus, duo illi versus satis sunt perspicui, si seorsum

---

[1]) Addam unum ex infinitis huius pæne incredibilis inscitiæ in sententiis et argumentis poetæ percipiendis exemplum, ut pateat non solum, quam nullam opem locis difficilibus hæc et superstitiosa et temeraria critica attulerit, sed etiam, quam sana et facilia corruperit. Non longe a principio libri secundi Lucretius atomos præter naturalem motum ponderis et plagæ tertium quendam habere liberiorem, declinandi, demonstrat; id patere ex libera animi ex atomis subtilissimis compositi voluntate, qua corpus regat (v. 251 sqq. cfr. de re nota Cic. de Fat. 10); multum enim interesse inter corporum nostrorum motum extrinsecus et vi ortum et hunc ab animo profectum (arbitrarium); itaque concludit disputationem his versibus (284): *Quare in seminibus quoque idem fateare necesse est, Esse aliam præter plagas et pondera causam Motibus, unde hæc est nobis innata potestas, De nihilo quoniam fieri nil posse videmus.* Quid apertius? Quoniam nos liberum habemus motum, nosque sumus ex atomis, nec quidquam ex nihilo oritur, in atomis iam sit ille motus necesse est, et inde nos eum habeamus. Et consentiunt codices. At Wakefieldius, quum in veteribus quibusdam editionibus reperisset *ollis* pro eo, quod est *nobis*, recepit, "rem ipsam ad ravim contra alterum vociferari" testatus. Secutus Forbiger negat se videre, quem iustum sensum altera scriptura efficiat. Nimirum is demum bonus est sensus, habere atomos debere liberam potestatem se movendi, ex qua illis ea potestas orta sit.

considerantur, seposita aliquantisper eorum, quæ sequuntur, cura, ipsumque illud continent, quod maxime dicendum erat, si non ita, ut dictum esset, alternis corpus exciperet inane, inane autem corpus, alterutrum tamen, aut corpus aut inane, infinitum patere, altero non terminante, ut simplex quoddam esset infinitum; tantum post *alterutrum* interpungenda oratio est:

Aut etiam alterutrum, nisi terminet alterum eorum,
Simplici natura pateat tamen immoderatum.

Hæc divelli nullo modo possunt. Sed et res et Epicuri verba et ea, quæ subiiciuntur, aperte declarant, ex iis, quibus ostendendum erat, neutram huius disiunctionis partem veram esse posse, omissa esse ea, quæ pertineant ad inane finitum corpore infinito terminatum, quæ cur ab Lucretio, qui studiosissime Epicuri argumenta persequitur et dilatat, omissa sint aut qui omitti potuerint, ratio reddi non potest, deinde ex iis, quæ ad alteram partem pertinent, ipsius hypotheseos propositionem, ad quam referantur proximi versus. Verissime igitur Tanaquillus Faber versus aliquot excidisse suspicatus est; neque enim uno et altero omnia illa comprehensa esse poterant; eamque suspicionem, ab ipso breviter positam, hac accuratiore disputatione satis confirmatam puto. Itaque ad alterum venio locum, de quo nemo huiusmodi quidquam suspicatus est, etsi ipsi codices ad rem reperiendam duces sunt. Nam in secundo libro eius loci, quo celeritas singularum atomorum commemoratur et cum solis radiorum cursu comparatur, hic est in editionibus exitus (v. 160 sqq.):

Debent nimirum *(atomi)* præcellere mobilitate
Et multo citius ferri, quam lumina solis,
Multiplexque loci spatium transcurrere eodem
Tempore, quo solis pervolgant fulgura coelum:

Nam neque consilio debent tardata morari,
Nec persectari primordia singula quæque,
Ut videant, qua quidque geratur cum ratione.

Sequuntur deinceps versus, quibus in eos poeta invehitur, qui nisi divino numine mundum tam accommodate ad humanas rationes gubernari non posse credant. Miror in his neminem valde hæsisse, quæ infinitam habent reprehendendi materiam, explicandi nullam rationem. Cur atomi celerius irent, quam solis lumina, satis erat ante expositum, quod neque per aeris undas obstantes, sed per inane moverentur, neque connexæ plures inter se retraherentur (149 sqq.). Sed tamen subiiciuntur novæ causæ *Nam neque consilio* etc. Verum hæc causarum mentio quam est absurda! Non tardantur consilio. Quis id aut in atomis suspicatus est aut suspicari potuit aut in ulla re simili, cuius cum celeritate illarum cursus compararetur? an solis radii consilio tardabantur? Deinde non coguntur persectari primordia singula quæque, id est, semetipsas, ut videant, qua ratione res gerantur. Quæ est tandem hæc insania, ideo atomos celerius ferri dicere, quod id non faciant, quod non magis aut solis lumina aut ulla alia res faciat, et quod id non agant, quod vix ridendi causa cuiquam aut Epicureo aut alii in mentem venire possit, ut atomis tribuat, curam videndi, quid mundo fiat? Hæc, si quis attendit, tam sunt absurda, ut vix in tali causa mentione dignum esse videatur, ea, quæ sequuntur, perinepte subiici. Nam quam habet coniunctionem atomorum celeritatis et divinæ providentiæ mentio? aut quid habet contrarii, atomos celerius ferri, quam solis lumina et mundum regi deorum providentia? Sequitur enim: *At quidam contra hæc* etc. Sed, ut dixi initio, ipsi codices indicium faciunt rei per se apertæ. Nam versus

ille (164): *Nam neque consilio debent tardata morari*, in nullo est codice nisi in apographis Musei Britannici, de quorum auctoritate hinc iudicium fieri potest, et ne in antiquis quidem editionibus omnibus. Itaque locus sic scriptus est:

Tempore, quo solis pervolgant fulgura coelum.
. . . .
Nec persectari primordia singula quæque,
Ut videant, qua quidque geratur cum ratione.

Iam nemo leviter admonitus non videt, ea, quæ his duobus extremis versibus continentur, pertinere ad deos et ad describendam Epicureo more infinitam illam molestiam et indignam tanta maiestate curam, quam Epicurus eos habituros docebat, si immiscerentur administrationi mundi. Atque hoc ipsum erat, quod præcessisse clarissime ostendebant illa in proximo versu: *At quidam contra hæc.* Patet igitur, ante hos versus excidisse fortasse plura, sed certe locum complurium versuum, in quo commemorata esset rerum origo ex illo fortuito motu et celeri atomorum sine divino numine, ita ut eius loci nunc tantummodo extrema pars supersit. Eam lacunam nescio quis ita explevit misello illo versu, ut ad atomos traductis, quæ de diis dicta erant, locum pæne omnium, qui in Lucretii carmine corrupti pro sanis leguntur, ineptissimum effecerit. Intelligitur autem nunc, repertis reliquiis initii huius loci, quod maximam partem intercidit, quam inanis sit suspicio Forbigeri (in dissert. de Lucretii carmine (Lips. 1824) p. 40,) totum locum interpolatum opinantis, quod Lucretii more extremi versus (177-181) in libro quinto (196-200) repetuntur. Iam sive in illo codice, ex quo nostri descripti sunt, pars aliqua folii perierat, sive

scriptura situ et vetustate evanida legi non poterat, facile intelligitur, eam labem etiam ad proxima pertinere potuisse. Et sunt in iis versibus, qui sequuntur, plura corrupta (*At quidam contra hæc ignari, materiai Naturam non posse deum sine numine reddi Tantopere humanis rationibus admoderate)*; nam neque omissio verbi finiti, quod est *dicunt*, aut similis alicuius in huiusmodi sententia defendi ullo modo potest, nec natura redditur *admoderate*, sed *admoderata;* itaque ut audax est eorum ratio, qui *rentur* pro *reddi* legunt, ita eorum prava superstitio, qui sana hæc putant. Deinde, ut omittam, dubitari posse de coniunctione initii versus 171 et superiorum, et in versu 173 incertissimum esse adverbium hoc uno loco lectum *blanditim*, quod codicum optimorum corruptæ scripturæ *blanditur* supposuerunt, quum tamen non blande mortales secla propagent, sed blanditiis illecti, quod illo vocabulo non exprimitur, — sed ut hæc omittam, versus 181 unus est ex iis, quorum plurimi sunt in Lucretii libris, ubi codices integriores, id est, ut dixi, apographa antiqua primi illius communis codicis, propter evanidam sine dubio eius scripturam verba quædam et syllabas omiserunt, versu fracto non minus quam sententia[1]).

---

[1]) Huiusmodi est, ut unum ex multis afferam, libri primi v. 1032, in codd. sic scriptus:

solis terra vapore
Fota novet fetus, summaque (v. summa qua) gens animantum.

Substituit nescio quis editor *summissaque gens animantum;* audacter; quis enim neget? Sed Wakefieldius "modestius" scripsit *summâ quoque*, hac apposita interpretatione "ita floreat, ut summa eius consistat sine interitu toto, id quod aliter eveniret." Hoc est *summâ florere!*

Nam quum in cod. Gottorpiensi et utroque Lugdunensi scriptum sit

Naturam mundi: quamquam prædita culpa,

expletum hoc est in alterius illius recentioris stirpis apographis: *quamquam hæc sint (sunt) prædita culpa.* Superiores editores, intellecto et per se et ex loco libri quinti, quæ esset Lucretii sententia, substituerant: *quæ tanta est prædita culpa;* nec poterat poeta hæc verba variare, quæ ipsum continent caput sententiæ Epicureæ utroque loco positæ, ex pravitate naturæ mundi perspici, non divinitus eum esse creatum. Sed eos Wakefieldius, illa apographorum supplementa amplexus, graviter reprehendit mirificamque excogitat interpretationem: "licet in hominum reprehensionem hæc philosophia incurrat, quasi scelestis et impiis ex elementis constituta." Neque pronomine *hæc* in medio cursu explicationis rerum nude posito significari philosophiam Epicuream posse, neque *præditum esse culpa* esse *in reprehensionem incurrere*, non est, quod ostendam; nec illi quasi de nubibus cadenti invidiæ remotioni hic locus est, quæ in quavis pagina æque commode, id est, incommode poneretur. Ea suum locum habet in prooemio libri et carminis. (I, 81 sqq.)

Hæc lacunarum omnibus codicibus communium demonstratio, quarum origo satis aperta est (nec improbabile est, si, quod nondum facere potui, perattente omnes ceterorum librorum corrupti loci examinentur codicumque vestigia notentur, complures similes repertum iri,) simul magnam vim habet ad aliam quæstionem de Lucretii carmine motam. Quum enim ex eo, quod grammatici aliquot antiqui, maxime quidem Servius eo modo, ut erroris et confusionis nominum suspicio tollatur, versus quosdam Lucretii commemorant, qui nunc in hoc car-

mine non exstant, satis constaret, pleniores eos habuisse codices Lucretii, quam nostri sunt, de duplici huius carminis recensione antiqua suspicio orta est, quam opinionem post Eichstaedtium (in commentatione de Lucret. vit. et carm. ante eius editionem) nuper Forbiger (in *dissertatione de Lucretii carmine a scriptore serioris ætatis denuo pertractato)* ita exornare studuit, ut tamen illius recensionis neque rationem neque causas satis explicaret. Iam autem patet, illos locos in nostris codicibus propter eandem causam desiderari, atque eos, quorum initia aut exitus superesse videmus, quum reliqua exciderint, propter eius codicis, ex quo omnes nostri ducti sunt, condicionem. Velut quod Servius ad Virg. Georg. II, 42 sqq. et ad Æneid. VI, 625 sqq. (*Non ego cuncta meis amplecti versibus opto, Non, mihi si linguæ centum sint oraque centum, Ferrea vox* etc.) scribit, Lucretii esse versus, sed eum *æneam vocem*, non *ferream* dicere, apertum est, huiusmodi versus optime locum habere potuisse in iis, quæ ante v. 610 libri sexti excidisse dixi, poeta ad miraculorum mundi diversissimi generis rationem reddendam accedente. Verum simul hac nostra disputatione quasi obiter aliquot exemplis aliqua ex parte patefactum esse puto, qualis sit totius huius carminis critica condicio, quamque frustra, si paucissima exceperis et fere minuta, recentiores sibi gratulati sint de eius emendatione, quum partim pro coniecturis Lambini et aliorum substituissent non minus auctoritate destituta et multo peiora commenta hominum, qui seculo XV recentissimos codices interpolarunt, partim simpliciter tanquam sana defendissent et intelligi posse putassent menda codicum communia, sensum nullum habentia, quæ eatenus tantum cum corruptionis nota revocanda erant, ut, quum certa emendatio non suppeteret, ne luderemur te-

merariis coniecturis. Atque huius generis loci multi ubique sunt, plurimi in extremis libris, ubi codices mendosiores sunt, quam in primis [1]).

---

[1]) [Tractavi postea servatam in bibliotheca universatis nostræ, cui præpositus sum, ipsam accuratam M. Gudii codicis Gottorpiensis collationem. Nihil ex ea præter ea, quæ iam nota sunt, magnopere exspectandum est. Recentiorum interpolationes tolli possunt. Cætera in Lucretii carmine aut coniectura efficienda sunt, quæ multis locis, vestigiis codicum insistens ac Wakefieldiana prudentior, opem ferre poterit, aut desperanda.]

X.

De locis aliquot Ciceronis orationum Verrinarum dissertatio critica [1]).

Menda librariorum ex veterum scriptis tollere per academicæ scriptionis opportunitatem et antea studui et nunc idem facere ingredior et sæpius, opinor, posthac hoc scribendi argumentum sumam. Est enim eiusmodi, quod particulatim tractari possit factaque intermissione statis temporibus repeti; et quum multa mihi huius generis materia ex frequenti veterum monumentorum tractatione collecta sit et subinde crescat, nulla est commodior via eam sine ulla alienorum admixtione ad usum eorum, qui in iisdem monumentis occupantur, promendi, quam hæc secundum scriptores et libros, ad quos pertinet, disposita per quandam seriem explicatio, mihi præsertim, qui ab editionibus veterum scriptorum curandis voluntate studiisque alienus sim et ab externo eius rei instrumento remotus nec quidquam minus probandum in literis philologicis putem, quam editionum, quæ singulæ exiguum aliquid proprii habere videantur, inconsideratam multiplicationem.

[1]) Edita bipartito 1832 et 1833, prior pars ad indicendam sollemnem duorum medicinæ doctorum inaugurationem, altera, quum natalitia regis agenda essent.

Hoc tempore quasi spicas colligere decrevi et ad opus, in cuius emendatione nuper magna facta est progressio, emendationis supplementa conferre; nam Verrinarum Ciceronis orationum locos aliquot expolire in animo est, quas orationes C. T. Zumptius, vir doctissimus, ita recensuit, ut eandem auctoritatem eandemque rationem sequeretur, quam ipse probaveram (in epist. ad Orellium et in disputatione crit. de Asconio Pediano a. 1828 editis), sed et multo maiore uteretur apparatu et, quod ego tantum in extremis libris accuratius in præcipuis locis persequi potueram, quia in reliquis instrumentum criticum deficiebat, ad priores quoque et ad omnem textum transferret [1]). In quo negotio quum, suis iam compositis et pæne typographo traditis, mea quoque compararet, suis plerumque consentanea, in paucissimis locis dissentiens, tamen, nescio quo casu, in uno et altero loco etiam ex iis, qui in epistola maturius ad eum allata tractati sunt, eorum, quæ a me exposita erant, rationem non habuit, quum tamen neque dissensum significaret neque, ut opinor, dissentiret in omnibus certe; nimis enim est in nonnullis perspicua res; in uno quidem loco, etiamsi nemo de ea re dixisset, tamen editori aliquid erat adnotandum. Nam in libr. V, 16, 40 pro eo, quod scriptum erat *responsum nullum dedisti*, scribendum esse *responsum dedisti*, quamquam iis argumentis evici (epist. ad Orell. p. 41), ut contra dici vix queat (et obsecutus est Orellius in editione singulari libri quinti), tamen, si dessensit Zumptius, casu factum esse debet, ut hanc codicis eius familiæ, quam sequitur, præstantissimi et Lei-

[1]) Nitebar ego una collatione codicis Parisiensis ab ignoto homine facta et iis, quæ alii parum diligenter ex similibus codicibus enotaverant.

densis memorabilem scripturam omnino non adnotaret, quam ego vix adducor quin in Guelferbytanis quoque codicibus eum reperturum fuisse credam, certe in altero eorum. Nec dubitare possum, quin Zumptius, nisi casu admonitionem neglexisset, intellecturus fuerit, in libr. IV, 64, 143 transpositione Victoriana contra omnes codd. facta: *quem ne nudus quidem filius* (pro *ne quem nudus quidem filius*), quam reliquos editores sequens certissimam coniecturam appellat, prorsus everti et orationis formam et sententiam, quod et Garatonius sensit et ego demonstravi in ep. ad Orell. p. 56 [1]. In primi quidem libri c. 57, 149, quem locum rectiore interpunctione sine ullius literulæ mutatione expedivi in ep. ad Orell. p. 80, quum contrarium prorsus menti Ciceronis sensum in editionibus habeat, Lambini correctionem, quo idem incommodum, a reliquis non animadversum, tollere volebat, Zumptius ita reiecit, ut sententiam ne eum quidem perspexisse pateat. Testes dicit esse et accusatoris et rei. At rei sunt testes, qui ab eo pro sua caussa producuntur; qui igitur dici potest, nihilo *apertiorem* fore fraudem, etiamsi *reus* uno minus teste ad se defendendum utatur? Nec Habonio teste Verres usus est, sed eius silentium, ne a Cicerone produceretur, emit. Nam *uno minus teste habere* (reum) esse *uno minus teste* contra se *habere* (quod ne dicitur quidem usitate), *uno minus teste coargui*, Zumptius certe, qua est sermonis Latini

---

1) Argumentum brevissime absolvi potest. Pro eo, quod est: *ne filii quidem nudi conspectus quemquam movet*, si quis circumlocutione utitur (*nemo est, quem — moveat*) et negationis duplicatione Latina, ut priorem excipiat et intendat altera *ne — quidem*, necessario *ne* præponi debet circumlocutioni per relativum factæ, *nemo est, ne quem filii quidem consp. moveat.*

peritia, non putavit [1]. Similem casum non possum non suspicari accidisse in libr. V, 5, 11 (vid. ep. ad Orell. p. 89) et III, 28, 69 (ibd. p. 91), quorum locorum alterum de coniectura mutavit, obstante etiam Vaticani cod. nova auctoritate et usu sermonis; nam *quam rem* ita adiungitur, ac si formula sit: *adversus edictum facere aliquid*, quum dicatur absolute: *adversus edictum facere*, ut addi debeat, quemadmodum est in codd., aut ablativus aut præpositio. Ex iis, quæ in Asconianis nostris serius ad eum perlatis de locis aliquot librorum primorum disputata sunt, quum iis abstineret, quæ a sua ratione et iudicio de subsidiis criticis discreparent aut novam disputationem requirerent, tamen, quoniam nonnulla excerpsit, nescio cur alia etiam in appendice omiserit, quæ ad ipsius adnotationem confirmandam aut supplendam aut corrigendam pertinebant. Velut quod Lib. I, 15, 39 pro *non modo non existit* coniecturam suam secutus vere edidit *non modo existit*, eandem ego emendationem coniectura a me repertam in disputat. de Ascon. p. 45 not. ostendi confirmari a prima et incorrupta Asconii editione, cui auctoritati iam addo Augustini, qui hunc locum recte scriptum citat de Civ. Dei lib. 19, 5, tantum

[1]) In transcursu Arusiani Messi Grammatici locus emendandus est, qui in edit. Lindemanni (Corp. Gramm. Lat. I) p. 248 ita scribitur: "Mille librarum mutuo dedit. Terent. Heaut: *Cui drachmarum hæc argenti mille dederat mutuo.* Cic. de Prætur. Urban.: *Verris et uno minus teste haberet ab homo.*" Ciceronis locum, quem editores non invenerunt, patet hunc esse, quo de agimus, verum ad illam elocutionem, cuius exemplum ponitur, non pertinere. Sed in cod. Guelf. ante est: *hæc argenti minus habet uno.* Coaluit duplex elocutio; altera cum exemplo suo hæc est: Minus habet uno. Cic. de Prætur. urban. Verris: *Ut uno minus teste haberet Habonio.* (Hæc nominis forma et hinc confirmatur et ex Asconii edit. principe ad I, 51, 141.)

quod ibi *est non solum;* et quod ad Lib. I, 47, 122 recte eodem, quo ego p. 116, modo M. Palicanum (quem frustra et contra nummos codicesque Quintiliani Lollium fuisse negavi) a. 683, non 682, tribunum fuisse ostendit, ego præterea (p. 117) non hunc, sed alium illo loco significari dixi, ubi sine dubio res a. 680 gesta, Verre prætore urb., commemoretur, quam suspicionem iam confirmat ab ipso Zumptio in appendice posita scriptura codicis palimpsesti Vatic., ex antiquissima adnotatione post *tribunus plebis* addentis *Quintius*. Is est L. Quintius, cuius in illum ipsum annum tribunatus vehemens et popularis incidit, notissimus ex oratione Cluentiana. Verum hoc totum leve est, nisi quod moleste fero, quum tot bona illa editio habeat, desiderari aliquid, quod ad eius absolutionem ipse editor mihi additurus fuisse videatur, nisi aut casus aut descriptionem institutam turbandi metus obstitisset, supplementaque aliunde petenda esse etiamsi a me ipso petantur. Sed sunt alia quædam, de quibus in his prioribus libris a Zumptio universe dissentio (priores dico Divinat., Act. I, Act. II. lib. I; nam in mediis, II et III, paucissima addere possum), ex quo factum est, ut, licet hic quoque in multis ex iis locis, quos attigeram, eandem, quam ego probaram, rationem sequeretur, tamen sæpius diversam teneret, tum alios quoque nonnullos locos aliter, atque oportuisse credo, tractaret [1]). De hac re generatim hic exponere visum est,

[1]) Uno quidem loco non tam dissensit, quam minus firme veritatem inventam tenuit, I, 50, 130, ubi, quod ego dixi (de Asconio p. 102 not.) verba aliquot excidisse, ipse pæne suspicatur, nisi *verumtamen* sit semet ipsum post orationis interruptionem revocantis. Atque aliter sane intelligi illa particula non debet; sed orationem, ut nunc legitur, non esse interruptam nec quidquam alieni interpositum, nemo non videt, et hoc est ipsum indicium lacunæ. Nam ne quis credat Cicero-

etsi necessario frequenter in ea incurram, quæ singulatim antea dixi, unamque et alteram præterea emendationem proponere. Primum igitur Zumptius auctoritatem codicum Ciceronianorum auctoritati veterum grammaticorum anteposuit (cfr. ad Divinat. 19, 62), iure quidem, quatenus de ipsis horum codicibus parum interdum constat et de citandi diligentia; sed in ea re paulo longius progressus, nimis in aliquot locis illam auctoritatem sprevit. Ostendi iam, lectionem coniectura excogitatam (I, 15, 39) Asconii (qui dicitur) et Augustini auctoritate firmari; alibi (Act. I, 6, 16, Lib. I, 33, 83 etc.) ipse Zumptius Asconii auctoritatem codicibus præposuit. Similiter codicum lectionibus præstare scripturam apud Grammaticos repertam evincit nunc cum his faciens codex Vaticanus in libr. I, 47, 123 (*iste* pro *is*) et 48, 125 (*in eas hereditates* pro *ad eas*) et 52, 138 (ex quo loco præter Priscianum etiam Pompeius Gramm. *inhumaniter* citat); idemque lib. I, 42, 109 prorsus eam scripturam confirmat, quam in disput. de Ascon. p. 46 not. ex Asconii editione sumendam dixi, quacum in verborum ordine, quod caput hoc loco est, consentiunt Priscianus, Stephanus, Lambinus, codicesque, ni fallor, Guelferb. prior et Leidensis; cur necessaria sit, ibi dixi; in Zumptii lectione, quam miror etiam cognita Vaticani scriptura eum probasse, languidissima est generalis affirmatio et falsa; nam debebant omnes ante acta rata esse pati, non pati omnes, Verris scelus exemplo erat. Itaque nondum abiicio in libr. I, 56, 147 scripturam Asconii *manupretii*

nem figurate rem aliquam illis solis verbis *ut* — *cognovistis* significasse et tum, quasi commemorare nollet, omisisse, nec ulla sufficiens significatio est in iis verbis et eius figuræ aliæ sunt formæ et *verumtamen* postulat, ut aliquid coeperit dicere, ad quod redeat.

machina, etsi a Vaticano non confirmatam, quam Zumptius, ut Orellius, improbavit, quod in corruptis Asconii editionibus *machinæ* legi videbat, unius autem machinæ mentionem loci sensum postulare. Mihi quidem genitivus prorsus necessarius videtur ad structuram post illa *tantum operis*, *quantum operæ mercedis tulerunt*, interiecta particula *et,* nominativus contra plane non procedere; genitivi a vocabulo regenti disiuncti facilis erat corruptio [1]). In divinat. denique c. 14, 46 ut nihil mutandum fuerit contra codd., præsertim in insolenti structura orationis, tamen tantum aberat, ut dubium esse deberet, quin aliter

[1]) Paulo ante sententiam illam: *Lapis aliqui cædendus et apportandus fuit machina sua,* Zumptius non recte adversus Ernestium tuetur, difficultate non satis animadversa nec vi verborum perspecta. *Lapidem cædere* non esse lapidem veterem loco detractum leviter expolire et reponere, ostendit sane usus loquendi et lapicidinæ vocabulum; nec is lapis, qui iam in loco erat, *apportandus*, sed reponendus erat. Itaque prorsus contrarium dicitur, ac dici debet, rectumque esset, si ironice dixisset: *Lapis aliquis, credo*, etc., non subiecto *nam.* Atque aut huiusmodi sententiam ironicam aut interrogationem, fueritne aliquid veri operis faciendum, aperte postulant priora ex cod. Vaticano suppleta: *Hoc opus bonum suo cuique facito. Quid est suo cuique?* Neminem enim fore opinor, qui hæc quattuor verba subdititia putet ac non potius necessaria ex Ciceronis more verbis edictorum] tabularumve huiusmodi particulatim propositis interrogationem de sensu observationemque aliquam adnectendi; cur exciderint in reliquis codd., (meliores hoc loco deficiunt omnes,) patet. Sed Ernestii ratio ferri nequit; Orellii distinctio antea dura videbatur; nunc, cognita Vaticani scriptura, *machina sua* in illa distinctione ablativo casu accipio, ut ridicule respondeatur illi interrogationi, quid sit *suo cuique.* Illud Vaticani codicis supplementum quam esset egregium Zumptius non satis attendit; similis præstantiæ, quod Zumptius vidit, et ad orationis integritatem necessitatis alterum habet III, 29, 70: *Si damnatus erit, atque adeo cum damnatus erit (nam dubitatio damnationis illis recuperatoribus quæ poterat esse?)* Cfr. pro Rosc. Amer. 35, 100.

vetus enarrator legisset, cuius veram scripturam (*orationi*, ut est in ed. I, non *orationis invidiae*, ut ex Ciceronis contextu interpolarunt,) Graevius ex suo apographo adnotavit, ut pro certissimo ponendum esset, grammaticorum veterum aetate vulgo in codicibus fuisse *orationi*. Nam sic praeter Nonium, quem alii citant, Zumptius negligit, legit etiam Arusianus Messus (269 Lindem.; mendose scribitur: *Poteris eis oratione subire*, sed lemma est: *Subeo illi rei*). Ac video, quid dici possit; *invidiam orationis* (ut alibi *foederis Numantini*) esse eam, quae ex oratione invidiosa in ipsum oratorem excitetur; eam *subire* esse audere id dicere, quod invidiam habeat, quod in hunc locum non cadit. Dicetur contra, locutionem esse ambiguam; grammaticos (nec id non alibi fecerunt) ex levi mendo, omissione literae *s* ante alteram *s*, inducta falsa interpunctione figuram syntacticam finxisse.

Altera est et latius patens a Zumptio de compluribus locis dissentiendi causa, quod is inter codices melioris familiae in his primis libris principatum detulit priori ex Guelferbytanis, quem equidem, etsi est altero paulo antiquior et minus mendose et imperite descriptus, tamen in hac parte aliquot locis exemplaris iam interpolati et mutati eodem modo, quo longe frequentius in deteriore codicum familia factum est, aut interpolantis et mutantis librarii indicia aperta habere iudico; ex quo factum est, ut Zumptius nec aliis libris in interpolationibus aliquot tollendis obsequeretur et nonnulla ex illo codice iniuria in textum inferret. Neque enim is ei visus est codex, in quem interpolationis suspicio caderet (ad Act. I, 2, 5). In eum errorem aliqua ex parte incidisse videtur, quod antiquitatis externa specie captus ab initio diligentius priorem adhibuerit, ita ut, aliquot locorum a se probatas scripturas non minus in altero exstare, postea demum animad-

verteret (vid. App. ad Div. 1, 1; 2, 4; 13, 41; Act. I, 10, 32; Lib. I, 6, 15; I, 38, 98; contra menda, quæ non putarat, in priore quoque esse deprehendit Div. 13, 42, Lib. I, 25, 65). Sed ipsa res demonstranda est comparatione facta, in qua Vaticani codicis nullæ sunt partes, ut cuius fragmenta ab eo ipso loco incipiant, ubi deficit Guelferbytanus prior. Nihil dicam de minutis quibusdam eius mendis, quæ e corrigendi et explicandi studio orta videntur, quale est, quod Act. I, 5, 13 pro *indicta causa* habet *inaudita causa*, et Lib. I, 30, 91 asyndeton in narrationis celeritate aptissimum (*reliqua vendidit*, *pecuniam exegit*) tollit, *et* interposito. Magis patet res in Divinat. 21, 70, ubi pro *ægrotæ ac prope desperatæ rei publicæ*, quod a Guelf. 1 confirmatur, codd. Leid. et Guelf. 2 *ægrotanti* habent (alter quidem mendose *ægrotante)*, quorum vocabulorum utrum vulgarius et correctioni propter sequens *desperatæ* similius sit, vix dubitari potest. Sed sunt alii loci apertiores. Nam quod Act. I, 2, 5 Zumptius ex illo codice edidit: *Quod si, quam audax est ad conandum, tam esset astutus in agendo*, quum in reliquis et bonis et deterioribus esset: *obscurus in agendo*, si auctoritate, de qua quæritur, seposita ipsam rem contemplamur, non potest dubium esse, quin, si *astutus* librarii reperissent, vulgatissimum vocabulum, non mutaturi fuerint in id, quod de homine tecto raro nec tamen non recte dicitur (de Offic. III, 13, 57, ex quo loco facile patet de occultis malitiæ artibus dici); contra alteri hoc facile aliquis substituere potuit. Quem autem unum locum Zumptius hic singularis huius codicis integritatis testem dat, quæ multo erat pluribus indiciis indubiis demonstranda, Divin. c. 17, 56, in eo et codex Leidensis, nuper a Bakio diligentius collatus (post J. G. Sluiteri Specimen Acad. in M. Tullii Cic.

Divinat. in Cæc. Lugd. Bat. 1832), quod Zumptius ignorabat, et Paris. D et Guelf. 2, id est, excepto Stephaniano, si is a Par. D diversus est, omnes, quibuscum Guelf. priori contentio est, eandem habent scripturam; nam quod Guelf. 2 (non Leid. nec Paris. nisi in nota margin.) per *διττογραφίαν* vulgatam adiunctam habet, id in Guelf. 1 convertitur statim 18, 58, ubi, quod Zumptius iure præfert *denique*, in Gu. 2 et cod. Steph. (et duobus aliis) est, in Gu. 1 *denique vel deinde*, addita vulgari scriptura. Restat unus locus, in quo sine additamento a ceteris codd. Guelf. 1 discedat paulo notabilius, Lib. I, 39, 100, ubi Zumptius ex eo edidit *homo callidissimus*, ceteri omnes habent *homo castissimus*. Sustulit igitur ironiam aptissimam, qua orator secundum Verris tabulas litis æstimationem factam ridet, substituta mentione calliditatis, quæ nulla esse poterat, quum simpliciter in tabulis mentitus esset. At integritatis, non castitatis mentio fieri debebat. Scilicet castitatis nomen late patet de animo omni labe cupiditatis et periurii et fraudis libero, ut pro Rosc. Comoed. 7, 21: *periurum castus fraudasse dicitur*, et pro Font. 10, 22: *vestræ mentes tam castæ, tam integræ*, et de Invent. II, 11, 36: *eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere*, quodque maxime huc pertinet, pro Flacc. 28, 68: *castissimum hominem atque integerrimum*. Itaque religio et sanctitas Verris laudatur, ob quam testimonio creditum sit. Pro Sest. quoque 43, 93 *homo castus ac non cupidus* ironice appellatur Gabinius, luxuriosus et rapax [1]). Parum certa in his locis codicis auctoritas multo

[1]) Omitto locos duos, ubi non interpolationem, sed scripturæ menda huius codicis Zumptius probasse videtur. Lib. I, 5,

minus iis firmatur, in quibus addit aliquid, quod in ceteris non est. Horum additamentorum levissimum est, sed manifestum, in Divin. 3, 8, ubi vulgo scribitur: *id iam populare atque plausibile factum est*, melioris familiæ codd., perpetua permutatione, habent *et plausibile* (de Guelf. 2 vid. Append.), Zumptius e Guelf. 1. edidit *atque etiam plausibile*, quum tamen nullus sit orationis adscensus, sed translati vocabuli ad proprium adiunctio, quæ semper simplici particula fit. Gravior est corruptela (neque enim aliter appellare possum) ex hoc codice et Stephaniano illata in Act. 1, 4, 12, ubi vulgo erat: *quam iste per triennium ita vexavit ac perdidit*, consentientibus codd. Guelf. 2 et Leid. et edit. Lamb. Asconioque in lemmate adnotationis, Zumptius autem edidit: *vastavit, vexavit ac perdidit*, coniunctione verborum non uno modo vitiosa. Nam et *vastare* est verbum diversæ et generalis significationis, ut in hac coacervatione et adscensu orationis locum, præsertim primum, tenere non possit; effectus enim vexandi et perdendi est vastitas regionis; et peccatur in consuetudinem Latini sermonis huius ætatis perpetuam, qua in huiusmodi orationis forma sive ea vera est diversorum enumeratio sive rhetorica coacervatio, dummodo æqualia sint et una serie procedant membra [1]), nunquam extrema membra particulis coniunctivis

13 edidit: *de iure enim libertatis et civitatis suum putat esse iudicium et ratione putat;* reliqui *recte putat;* commutantur hæc alibi quoque; sed *ratione* est *considerate et cum iudicio* (contrarium *temere*); ubi probatur simpliciter, quod quis facere sentireve dicitur, quæ sit legitima forma, perspicitur ex Verr. lib. III, 72, 168 *ferendum non putant, et recte non putant;* adde V, 44, 115 et de Finib. II, 8, 23. In altero loco Act. I, 10, 29 quem locum habeat præsens tempus in consideratione rei futuræ inter longam seriem futurorum, sane non video.

[1]) Sic enim dudum huius legis fines constitui in Append. crit. disput. de Ascon. p. 8. cfr. Hand. Tursell. II p. 470. Spal-

et, *atque*, *ac* vinciuntur, prioribus dissolutis. Quam regulam qui negant observatam esse, quia nulla eius sit causa necessaria, næ illi, quomodo sermonis usus constituatur, ignorant; nam quum notiones huiusmodi seriei ubique coniunctæ animo concipiantur, tamen in iis efferendis usu fit, ut in aliis linguis ad eam coniunctionem significandam ubique particula repetatur, ut in Hebræa, in aliis, omissa ante, extremis interponatur, ut fere in nostris, in aliis et asyndeton sit et particulæ repetitio. Is usus quia nulla naturæ sic loqui iubentis necessitate constat, sed ipsa vi consuetudinis, qua nititur intellectus, mutari sensim in singulis linguis potest; sed apud antiquos Latinos, Ciceronis ætate et aliquanto post, certe ab ipso Cicerone, variatum in hac re non esse, non tam infinita exemplorum observatæ legis multitudine efficitur, quam quod, in quibus locis variatum esse videtur, ii aut ad aliam formam pertinent, non ad hanc æqualium enumerationem, aut manifesta mendi sunt, magnam partem optima auctoritate emendandi. Qua de re quæ sæpius sparsim adnotavi, sub unum conspectum adducam. Non attendi ita ad hanc tam minutam rem in omnibus Ciceronis scriptis, ut nulli me loci fugerint, sed in orationibus Verrinis, duodecim, quas ante biennium edidi, selectis, in iis præterea, quæ sunt pro Cluentio, Plancio, Sestio, Caelio, Cornelio Balbo, in Vatinium, de provinciis consularibus, tum in libris de oratore et, quem nuper percurri, Catone, fragmentis quoque, nihil me prætermisisse puto. Verrinarum quattuor locos in epist. ad Orellium p. 38 indicavi, quorum tres summo consensu

---

dingii errorem positum fuisse in eo, quod usum particulæ adiunctivæ et colligentis *que* non segregaret, dixi Ep. ad Orell. p. 39. Zumptius de ea consuetudine ipse post Spaldingium ceteros admonuit, sed rem paulo minus firmiter comprehendit.

omnium bonorum codicum ego et Zumptius emendavimus, etiam aliis de causis emendationis egentes; quartum quum mendosum esse aliis vestigiis ostendissem coniecturaque emendassem, quia in extrema parte libri primi nulli erant boni codices, Zumptius autem violentius paulo tentasset, nunc meam emendationem cod. Vatic. ita confirmavit, ut ex eo, quod scribi volueram *summo pudore et summo officio*, tantum particulam detraheret. Quintum locum ex Act. I, 18, 55, ubi est *interrogando*, *argumentis atque oratione*, in append. disput. de Ascon. p. 35 posui et perspicuis rationibus, quam esset mendosus, quod etiam Hotomanus senserat et Garatonius, quamque necessario ob sententiam tollendum vocabulum *interrogando*, ostendi, eamque disputationem non possum non iudicare plane confirmari Zumptii contra Hotomanum vulgatam scripturam tuentis argumentis; nam ita disserit, ut, si vera ea esset, Cicero in media criminum singulorum explicatione, quae argumentis orationeque *perpetua* fieret, interrogasse testes putaretur et id fecisse, *antequam testes ad crimen accommodaret*. Satis aperte Cicero in duas partes actionem distribuit, alteram argumentis et oratione comprehensam, priorem, alteram subsequentem, testium interrogationem [1]). In duodecim illis orationibus tres erant huius generis loci, quorum primum, qui exstabat in Catil. II, 13, 29, ipse Zumptius in appendice, animadversa insolentia scripturae a se inductae, ad eam tuendam attulit; ibi pro *precari*, *venerari atque implorare* edidi *precari*, *venerari*, *implorare*, secutus et codi-

[1]) De adnotationibus quibusdam ex margine aut spatiis interlinearibus in textum omnium codd. huius partis receptis infra dicam. Causam falso explicandi et deinde interpolandi ostendi esse in eo, quod sequitur inverso ordine coniunctim: *interrogandi facultas*, *argumentandi dicendique*.

cem aliquem et C. Stephanum et editiones an. 1472 et 1480. In Catil. IV autem c. 2, 3, ubi erat *exanimata uxor, abiecta metu filia et parvulus filius*, ex cod. Erfurtensi et ex iisdem veteribus editionibus *et* adieci ante *abiecta;* necessario, quod fit particula addita, in singulis membris magis insistitur; ostendunt adiecta ab oratore participia. In eiusdem orationis c. 4, 8 quam necessaria propter alias caussas esset Lambini unam literam duplicantis emendatio (*et dignas scelere* pro *et digna scelere*, ut a *sancit* novum membrum oriatur), ostendi in comm. acad. de emend. locorum aliquot Cic. oratt. (supra p. 172). Nam pro Mil. 33, 91 tantum admonendi erant lectores, ne vocabulum *singulari* divellerent a *fortuna*. In reliquis illis orationibus omnibus unum memini esse, quod contrarium videatur, exemplum, pro Sest. 65, 137; sed videtur tantum; nam *bonis viris* pro uno esse vocabulo, cui adiectiva adiungantur (*sapientibus et bene natura constitutis*), ordo ipse vocabulorum demonstrat. Nam pro Balbo 6, 16 (*præsens, experta atque perspecta*) in numerum omnino non refero, ut ubi codd. non interpolati habeant tantum *atque perspecta*, unius, non duorum vocabulorum defectu mendosi. In libri I de oratore c. 43, 194 (*quum verus, iustus atque honestus labor honoribus, præmiis, splendore decoratur*) quid sit pravi, expositum est meo admonitu in Henrichsenii mei adnotatione; qui quod ex codicum varietatibus nihil eo loco concludi posse dicit, quia omnes ex uno Laudensi fluxerint, id tamen concluditur, non constare, quid in illo fuerit. Occultaret partem mendi, qui ex quattuor codd. scriberet *verus et iustus atque honestus*. Catonis nullus est locus in hoc genere mendosus in editionibus, etsi c. 19, 67 vel boni codices in illis *Mens enim et ratio et consilium* prius *et* ob similitudinem compendii

vocis *enim* omittunt [1]). Fragmentum denique Cornelianæ orationis apud Asconium, in quo editur nunc *diuturnæ captivitatis*, *turpitudinis et servitutis*, primo vocabulo nec Ciceroniano nec apto, quasi omnes gentes captivæ prædonum fuerint, in edit. autem prima est *cupiditatis*, *turpitudinis* etc., satis, opinor, manifesto interpolatum est (cfr. Append. Ascon. p. 7). Ex aliis scriptis succurrit nunc locus Philipp. VII c. 7, 20, commemoratus a Krarupio (Observ. crit. in Cic. lib. de re publ. Haun. 1827 p. 6), quum contra Maium scripturam manus prioris codicis Vat. in lib. I de rep. c. 7 ab huiusmodi secundæ manus corruptela tueretur; illic e Vatic. restitutum est *monebo*, *prædicam*, *denuntiabo*, *testabor*, quum esset: *et testabor*. Etiam in orat. pro Mil. 27, 74 quod erat: *materiem*, *calcem*, *cæmenta atque arma*, optimorum codicum auctoritati cessit. Itaque restat et repugnat unus, quem nunc memoria teneam, locus de Offic. III, 20, 81, et ipse a Krarupio excitatus, ubi est *species*, *forma et notio viri boni;* nam quod Orellio vocabula *forma et notio* pro uno membro alteri adiuncta commode intelligi posse videntur, præterquam quod hæc ipsa per asyndeton inæqualis compositio inusitata est, nec *forma* et *notio* magis, quam *species* et *forma* coniuncta sunt, immo minus, nec quidquam inest præter unius rei, quam uno et proprio vocabulo comprehendere non poterat, circumlocutionem. Alterum ex prioribus vocabulis, quibus Cicero ea, quæ hic est, significatione promiscue utitur, tollendum est [2]). Laudat tamen Zumptius in appendice

---

[1]) In eiusdem libelli 13, 44 (*vinolentia et cruditate et insomniis*) perspici ex minus bonis codd. potest librariorum ad priorem particulam omittendam proclivitas.

[2]) Victorii *in ea specie*, nisi mendum typographicum est, prorsus nec Latinum est nec sensum habet.

præter illum ex orat. II in Catil. locum alium de Senect. 10: *agris, vicis atque oppidis;* verum is locus neque in illo libro legitur neque reperiri a me potuit; tum ex his ipsis Verrinis Lib. I, 15, 39: *hoc occultum, intestinum ac domesticum malum* et IV, 45, 99: *illius fani antistitæ, maiores natu, probatæ ac nobiles mulieres.* Sed in horum neutro tria sunt membra; in priore voci *occultum* adiungitur altera notio, sedis et loci odii, duobus vocabulis comprehensa *(intestinum ac domesticum);* in altero manifestum est, duos quasi gradus esse; primum mulieres erant *maiores natu,* deinde ne hæ quidem sine discrimine, sed *probatæ ac nobiles* (aeltere Frauen von gutem Rufe und ansehnlicher Familie). Huiusmodi locorum ab illo genere alienorum ac specie tantum similium exemplum posui in append. disp. de Ascon. p. 8 Divinat. in Cæc. 22, 72, ubi uni notioni rhetorice tribus verbis sine coniunctione expressæ *(conservare, tueri, confirmare)* respondet altera uno comprehensa *(ac recuperare).* Addo de Orat. II, 38, 159, ubi in his verbis: *exile, aridum, concisum ac minutum,* particula duas tantum extremas voces unam notionem a prioribus diversam complexas iungit. Similis est, quem Handius citat, locus in Paradox. 6, 2, 49: *signa, tabulas, supellectilem et vestem infinite concupiscenti;* coniunxit tanquam a superioribus, quæ artis erant, diversa et unius generis, quæ ad vitæ domesticæ usum et elegantiam spectabant. Omnino, ubi quattuor sunt membra, sæpe singula paria per se contraria efferuntur, velut apud Tacitum Ann. I, 25: *invidiam, misericordiam, metum et iras.* Satis igitur, opinor, constat, ut iam ad Verrinarum codicem redeamus, non scripsisse Ciceronem in eo loco, a quo digressi sumus, *vastavit, vexavit atque perdidit.* Ac videor etiam caussam interpolationis deprehendisse; nam nescio quo

modo notabilem visam esse nonnullis hoc loco *vexandi* vocem cum *perdendi* coniunctam, ex Asconio constat. Ei igitur adscriptum est illud *vastavit*. Atque hæc propria erant codicis Guelferbytani prioris aut cum uno simili communia; alia sunt, in quibus cum deteriori familia codicum a reliquis melioribus addendo discedit. In quo qualis sit, iam ex Divin. 19, 61 fere intelligi potest, ubi edunt nunc omnes: *ego, si superior ceteris rebus esses, hanc unam ob causam te accusatorem repudiari putarem oportere;* sed apud Stephanum et in cod. Leid. et Guelf. 2 est *omnibus rebus*, quod quin verum sit, nemo admonitus dubitabit, qui attenderit ad pervagatam consuetudinem, qua, ubi toti pars ita subiungatur, ut eam excipiendam esse per se pateat, ea exceptio non significetur addito ad id, quod est *totus* sive *omnes*, aut ad universale nomen eo, quod est *reliquus* sive *ceteri*, librariorumque hunc defectum supplendi et, quod falso dici videretur, corrigendi studium noverit. Dixi de ea re in Emendatt. in Cic. libb. philosoph. p. 197 propter locum Lælii c. 2, 7, ubi eiusmodi supplemento utuntur librarii, laudavique auctores Gronov. et Drakenb. ad Liv. III, 25, 4 [1]). Iam Guelf. prior *omnibus* retinuit, sed, quod deteriores substituerunt, addidit *(omnibus ceteris rebus)*. Plane autem cum deterioribus consentiens et a Zumptio probatus obstitit, quo minus ceterorum meliorum auctoritate additamentum tolleretur manifestissimum ex Divinat. 4, 15, ubi nemo non sentiet, post ea, quæ proxime præcedunt *(At enim cur a me potissimum hoc præsidium petiverunt?)*, quantopere vis rhetorica, posita in

[1]) Similis est frequentissima omissio eius, quod est *alius*, quum dicitur *quum multi, tum L. Crassus* (pr. Cluent. 51, 140), *tum multa, tum etiam hoc* (Verr. IV, 66, 167), *quum sæpe, tum* infinitaque eiusmodi.

arguta contrariorum relatione, quæ ipsa brevitate feriat aures *(petissent necne, cur petissent)*, imminuatur trium verborum in priore membro adiectione *(petissent a me præsidium necne)*, quæ in codd. Steph., Leid., Guelf. 2 et edit. Lamb. omittuntur. (Cfr. Append. Ascon. p. 32.) Itaque hæc, quamquam deest Guelferb. prioris auctoritas, non minus hinc tollentur, quam ea accedente sublata similia sunt (a me quoque damnata Append. Ascon. p. 33) ex Act. I, c. 3, 7, c. 15, 43, et ex Lib. I, c. 12, 32, c. 34, 87 (in quo extremo loco Zumptius in append. demum deleri iubet, exspectato Guelf. I consensu), nec repugnabitur, quo minus eisdem codd. obediatur in aliquot singularum vocum additamentis tollendis. Notavi (Append. ad Ascon. p. 32) Divin. 4, 11, ubi de Guelf. 2 vid. Zumpt. append., *diu*, et 5, 19 *fuit*, cuius addendi causa patet; in c. 7, 23 *(is)* obstat Arusianus Messus (p. 244 Lindem.). Addo Divin. 17, 55 *omnia* et Lib. I, 36, 91 *eum*; simulque Lib. I, 10, 28 ex omnibus melioribus codd. (de Gu. 2 vid. Zumpt. app.) restituendum esse aptum celeritati narrationis asyndeton *argenti, vestis stragulæ*, et c. 29, 72 tollendum esse supplementum Guelf. prioris *esse*. Contra Act. I, 8, 21 restituenda est vox *pueros*, nullam aliam ob caussam omissa, quam quod posset brevius quoque et generalius dici; librarius *homines*, summum *servos*, non tam Latine *pueros* addidisset. Iam, opinor, nihil impediet, quo minus ex solo Guelf. 2, a quo dissentire Leidensem ex silentio concludere non licet, restituatur Act. I, 11, 32: *capiam fructum ex accusatione; perficiam* etc. (cfr. Emendatt. in Cic. libros philos. p. 182), et Lib. I, 38, 97 ex Guelf. 2 et Lagomars. 29 *cognosset* pro vulgato *cognosceret*; non quod hoc loco ferri hoc nullo modo possit, sed quod perpetua est librariorum alterum illud cum hac forma

commutandi consuetudo, propter quam ad eandem correctionem in c. 7, 18, ubi necessaria est, faciendam sufficit auctoritas solius istius codicis Lagomarsiniani [1]).

Commemoranda est deinceps tertia quædam huiusmodi ad libros priores Verrinarum pertinens dissensio. Puto enim antiquas aliquot interpolationes hic latere per omnes codices pervagatas, ortas ex notis marginalibus et interlinearibus inter verba oratoris receptis, quas si non tollere, demonstrare tamen et notare tuto liceat, ad eamque rem Zumptium minus attendisse. Quam vetus hæc sit librorum corruptela, patet quum ex illo, quod ante commemoravi, codicis Vaticani additamento in libr. I, 47, 122 *(Quintius;* cfr. Zumpt. p. XXXVIII), tum ex iis, quæ de loco libr. I c. 22, 60 iam in enarratoris, qui Asconius appellatur, codice interpolato exposui in disput. de Asconio p. 100. (Nam de altero loco libr. I, 54, 142 Ernestii suspicionem improbare debebam, ut improbavit Zumptius; verissime Grævius *bona* ipsius redemptoris intellexisse videtur.) Sed eam labem ad reliquos quoque eos codices, quos Zumptius recte ex aliquo integrius, quam est Vaticanus, descripto originem habere putat, exigua ex parte pervenisse, ostendere

[1]) Ex iisdem tribus melioribus codd., dissentiente Guelf. I, in Divin. 17, 55 scribendum puto: *ut præfecto illi religionem Veneris nomine obiiceret.* Vulgatam scripturam *religionem Veneris nomenque*, quam vel exquisitior verborum ordo tueri videri queat, in eo vitiosam iudico, quod graviori *religionis* vocabulo inane ac leve *nomen* superaddit. Ignoratum credo, quid esset *religionem obiicere*, ideo *religionem Veneris* intellectam, inde mutationem ortam. Ex Gu. I, ut hoc extremum addam, Zumptius in libr. V c. 47, 125 eam scripturam induxit, qua vulnus vix occultetur, nedum sanetur. Nam nec verborum positus permittit, ut genitivi illo loco a voce *ius* pendeant, nec dicitur *obtinere hoc ius cognationis*, ut deprecemur pro eo quod est: *iure cognationis obtinere.*

primum videtur locus in append. disp. de Ascon. p. 34 tractatus, Lib. II, 6, 17, ubi pro verbis incommode adiectis *(in Siciliam)* præter Metelli codicem etiam alter in hoc libro princeps, Lagomarsinianus 42, *Siciliæ* habet, adscriptum, ut post Gulielmum dixi, præcedenti *provinciæ*. Dixi supra de Act. I c. 18, 55. Nec possum quin in ea permaneam sententia, quam in illo libello p. 33 posui, in Act. I, 18, 53 nominativum pendentem *(Siculi)*, non interpositis, quæ structuram perturbarent, sed accuratissime relativa et demonstrativa sententiæ parte conformata, a Cicerone profectum non esse, quum præsertim rhetorico artificio repugnet, etsi video Zumptium eo exemplo utentem ad III, 71, 165. Nam Bremius, quem citat, huius generis nulla habet. Certissimum etiam est, de quo in disput. de Ascon. p. 102 dixi, ex Asconii adnotatione, nec tantum ex lemmate adnotationis, ad Lib. I, 34, 87, quam Zumptius ne commemoravit quidem, patere, in eius codice fuisse tantum *a Dianio ad Sinopam*, ubi editur *a Dianio*, *quod in Hispania est*, *ad Sinopam*, *quæ in Ponto est*. Iam, quemadmodum utraque sententia excidere potuerit, multo difficilius explicatur, quam quemadmodum addi. Si Cicero adiectione aliqua distantiæ locorum memoriam animo obiicere voluisset, gravioribus verbis, non tam exili repetitione, usus esset [1]). In Act. I, 13, 38 nemo fere post Grævium dubitat, quin vitiosissima verborum redundantia (tum universe in istis *nullo iudice equite Romano iudicante* adiectis post illa

[1]) Memorabilius integræ sententiæ ex commentario inter verba Ciceronis receptæ exemplum, in quo nunc veritas summis auctoritatibus confirmatur, ex orat. pro Flacc. 20, 46 posui in disputat. de locor. aliqu. orat. Cic. emend. p. 148, ne quid dicam de rhetorica adnotatione in multis codd. orat. pro Cluent. 22, 59.

cum equester ordo iudicaret, tum multo maxime in ridicula hac coniunctione *iudice-iudicante)* hanc habeat originem; quamquam non sola redundantia vitiosa est; (dico propter eos, qui omnia solent defendere, non sentientes, in quo sit mendum, quod plerumque non uno modo arguitur); nam qui Latine sciunt, intelligent ablativos illos aut hanc habere sententiam: *quum nullus eques Romanus iudicat (iudicaret)*, ut si dicamus damnatum aliquem esse nullo equite iudicante, aut hanc: *nunquam, quum eques Romanus iudicat (iudicaret)*, quasi unus aut solus aut cum aliis alius ordinis id munus habuerit, ut si dicamus, nullo patricio consule hoc aut hoc accidisse; atque hoc incommodum tollitur leni mutatione, reliqua manent. Sed nec qui unum illud *iudicante* tollunt, ut Garatonius, ullam ineptissimi additamenti causam afferre possunt, nec qui, quattuor verbis deletis, *nulla* legunt; nam si hoc modo Cicero scripsisset, nec ulla omnino fuisset addendi quidquam causa nec *iudice* — *iudicante* quisquam adscripsisset. Sed quum esset, ut opinor, scriptum: *in nullo iudice ne tenuissima quidem* etc. (præpositionem Zumptius addidit), id ut plane declararetur accommodate ad superiora neve quis putaret, alios simul iudices fuisse et simul significari, adscribi poterat, *iudicem* esse *equitem R. iudicantem*. Minus iam, quum hæc viderimus, rationibus evidentibus repugnabimus in Lib. I c. 15, 41, ubi unus Zumptius Cn. Dollabellæ nomen tuetur contra reliquos a Naugerio inde editores. Sed nec attulit quidquam, quo ostenderet, pronomine *ille* in ipso sententiæ initio posito ad personam demonstrandam addi ipsum nomen posse, nedum tribus verbis interpositis sententiæ interruptæ interiici, tanquam metueret orator, ne parum perspicue dixisset, et instituta rectiore verborum coniunctione effecit, ut multo minus divelli debuisse videatur

prior sententiæ pars obscurarique id, in quo oppositio esset (quum iam proditione istius et testimonio miser esset, tum etc.). Nam ut quinque potius quam tria vocabula interessent inter repetitam vocem *quum* in eo membro, quod iisdem particulis subdivideretur, quibus tota sententia iungeretur, Cicero perverse locutus non est. Non possum, quin, antequam hanc additamentorum vetustissimorum investigationem relinquam, de duobus locis, altero libri quarti, altero quinti, dicam, quos in eodem genere mendosos puto. Priorem, qui est c. 47, 104, commemoratus breviter a me in epistola ad Orell. p. 47 *(legibus ac iudiciali iure)*, Zumptius infirmis argumentis tuetur, qui receptam ex optimis codd. disiunctivam particulam *(aut iud.)* inter voces similis et coniunctæ notionis, quæ rhetoricam tantum duplicationem habent, defendi putat ex eo, quod in negativa sententiæ forma dirimi eæ possint et ad utramque, tanquam diversæ significationis, propter eandem vim rhetoricam, ex usu Ciceronis negatio repeti [1]). Deinde *iudiciali iure*, quod

[1]) Cfr. exempla posita a Zumptio ad III, 94, 220 et a me in epist. ad Orell. p. 66, quibus addo Div. 9, 29 (*non modo non adesse neque tecum tuas iniurias persequi*) et de Orat. III, 30, 121 (*Non enim solum acuenda nobis neque procudenda lingua est*). Id ipsum, quod proprium est negativæ sententiæ, ut singulatim ac disiuncte negentur, quæ coniuncte affirmantur, transferri ad contrariam formam non potest; nec ea interrogatio, quæ hoc loco est, ullo modo ex genere negantium est; esset, si dixisset: *hunccine ego persequar?* tum negaret, se facturum; nunc affirmat et miratur. Deinde incaute Zumptius ad III, 24, 60 ita scribit, quasi nusquam in negativa forma simplex copula intercedere possit duabus notionibus cognatis in unam generaliorem coniunctis; (nam quod ipse excipit, si illo loco *non obscurus* pro uno vocabulo esset, id huc non pertinet; tum enim universa sententia negativa non esset); deinde *aut* et *neque* eodem loco habet (etiam ad III, 94); sed, ubi plane rhetorica tantummodo est dissolutio, aut

et per se molestum est et in hac coniunctione rhetorica legum et iuris, referri putat ad ius belli, quo Cicero Verrem persequendum significet. Sed neque ius belli hoc loco in furtorum commemoratione animis occurrebat, sed omnino in tanta scelerum manifestorum impudentia statim supplicium esse sumendum, nec in illo uno vocabulo *iuris*, sed in omnibus tribus interrogationibus hæc significatio inest. Itaque quum accedat in codice optimo aliud mendi vestigium *(iudicialiaiure)*, veram scripturam opinor esse *legibus ac iure*, reliqua orta esse ex adnotatione vulgaris formæ, quæ est *iudicio persequi*. In quinti autem libri c. 42, 108 quod vulgo edebatur: *Eum quum illa auctoritate et miseria videres præditum*, id Zumptius verissime et per se pravum esse iudicat, quum res dissimillimae coniungantur (aliud enim longe esset, si orator dixisset verbi causa, *hominem tanta apud suos auctoritate præditum in miseriis videres;* etsi omnino *auctoritas* parum apte commemoratur, nobilitas et splendor apta essent), nec, ipsa auctoritas quæ sit, dicatur, et eo coargui, quod in melioribus codd. omnibus (etiam Vatic.) copula omittitur. Sed quod ipse edidit, coniecturam secutus ex Lambiniana ortam, *illa ætate miseria* etc., verum esse non potest. Nam præterquam quod omnino nihil huiusmodi unum apte hic addi potest miseriæ nomini, quod ea, quæ facere deberent, ut hac miseria Verres magis commoveretur, partim ante posita sunt partim sequuntur, velut ipsa senectus *(non senectus, non hospitii ius* etc.), nec recte dicitur *illa ætate*, quum ætas antea significata non sit, nec idem pronomen recte a vocabulo *miseriæ*

---

locum vix habet, sed tantum *neque* ex præcedenti negatione ortum. Non accidere potuisse puto, ut Cicero pro eo, quod dixit IV, 55, 123: *qui non Honori neque Virtuti* (templum *Honoris et Virtutis* significat), diceret *Honori aut Virtuti.*

divellitur; languidum est enim generale illud *miseria præditum*, grave *illa*, id est, tanta, quanta demonstrata est, *miseria*. Relinquitur, ut iudicemus, quum olim scriptum esset: *Eum quum illa miseria videres præditum*, offensum aliquem insolentia locutionis, quæ nescio an apud neminem Cicerone posteriorem deprehendatur, coniecturam fecisse de contrarii generis vocabulo substituendo; eo ex adnotatione inter verba recepto in melioribus codd., quorum bonitas vel hinc elucere videtur, manifesta *διττογραφίας* vestigia mansisse, in deterioribus suppleta particula iuncturam aliquam effectam esse et veritatem occultatam.

Sed redeo ad libros priores, in quibus quum ipse melioris codicum familiæ fons paulo minus integer, quam in extremis libris, fuisse videtur, tum eius scriptura minus bene conservata esse. Restat enim præter minora quædam emendandus coniectura, sed, ut opinor, certa et codicum vestigiis nixa, locus interpolatus et corruptus in libr. I c. 8, 21, ubi Cicero suas in hoc iudicio partes pæne expletas esse dicit: *Meum fuit cum causa accedere ad accusandum: quæ causa fuit honestior, quam a tam illustri provincia defensorem constitui et deligi? rei publicæ consulere: quid iam rei publicæ honestius, quam in tanta invidia iudiciorum adducere hominem, cuius damnatione totus ordo cum populo Romano et in laude et in gratia posset esse? ostendere ac persuadere, hominem nocentem adductum esse: quis est in populo Romano, qui hoc non ex priore actione abstulerit*, etc. Patet, et sensit Zumptius, in secundo membro ei, quod efficiendum fuisse proponitur *(consulere rei p.)*, ita male respondere, quod effectum dicitur, ut ab oratore ita scriptum non esse, certum sit; nam tollitur instituta artificiose orationis figura; neque enim *honestum*, sed

utile et salutare rei p. fuisse, quod egisset, dici debebat; et quid est per se in ista re, quod honorem et laudem afferat rei publicæ? Utilitas affertur, sublato dissidio civium. Ipsa repetitio eiusdem vocis *(honestior — honestius)* in duobus ex tribus membris vitiosissima est. Tum particula *iam* in hac interrogatione inanem habet sonum, præterea nihil; nec additur in primo nec in extremo membro. Et pro ea Zumptius, quod in codd. melioribus est *tam*, in Gu. I *tamen*, substituit *tandem*, nihilo aptiorem; neque enim hæc interrogatio singularem habet admirationem aut contentionem tanquam contra dissentientes, præsertim si cum præcedenti et subsequenti comparatur. Verum in codice Guelf. II est *quod tñ re p.*, in Guelf. I *tamen res publicas*, e Steph. et Lagom. 29 notatur tantum *tam*. Credo me omnibus peritis persuasurum, hæc esse proxima vestigia eius ipsius, quæ requiritur, locutionis: *quid tam e re publica*, *quam* etc. Ea sive corrupta iam sive non intellecta desideratum est adiectivum et ex superiore sententia repetitum.

Subiungam huic emendationi minoris momenti, partim non novas, observationes de aliis tribus locis. Primum in Divinat. 14, 46 plane necessaria mihi videtur Iac. Gronovii lenissima mutatio, ut scribatur: *commemorare quæstoris cum prætore necessitudinem*, *constitutam more maiorum*, *sortis religionem* pro eo, quod editur: *constitutam*, *morem maiorum*. Quæ enim a Garatonio advocatur cumulandi figura, locum non habet. Nam neque recte generale illud *mos maiorum* interponitur specialibus et proprie ad rem pertinentibus nec a speciali ad generalia transitur; *sortis* enim *religio* speciatim quæstorem sorte datum prætori coniungit; ultimo loco ferri aliquo modo posset illud per se positum; deinde ne Latine quidem dicitur per se *necessitudo quæstoris cum*

prætore constituta, pro eo, quod est nude *necessitudo qu. cum prætore*, recte autem dicitur adiecta appellatione originis et fundamenti. Apte et graviter asyndeto bimembri huiusmodi, quod eandem rem duplici nomine signet, clauditur enumeratio. Deinde, quod olim mentione indignum iudicaram, iam dicam breviter, quod Zumptium quoque eam rem fefellisse video, simul ut errorem aliquem meum confitear, in libro I male separatum esse caput 45 a præcedenti, ita ut superiori disputationi de capite edicti Verris ad legem Voconiam pertinenti, quæ finiri debet gravissimo illo epiphonemate: *Hoc populus Romanus non manu vindicasset, nisi te huic tempori atque huic iudicio reservasset?* ut ei, inquam, adnectatur languida et subito abrupta demonstratio iniquitatis Verris in iure mutando. Ac tamen hæc ipsa tota inepta est. Quid enim ad illud, quod præcessit, crimen de Annii filia pertinebat, quo ordine bonorum possessio dari soleret, si tabulæ testamenti non proferrentur, quum Annii testamentum prolatum esset ac ne everteretur quidem ita, ut ad successionem ab intetasto res rediret, sed ut ad hereditatem vocaretur, qui secundo loco in testamento scriptus erat, L. Annius (41, 105). Contra, quod sequitur crimen de hereditate Minucii, caret expositione eius capitis edicti, quod ante fuisset, ex quo genti Minuciæ bonorum possessio dari deberet. Ea his ipsis verbis ita continetur, ut, postquam dictum est, quo iure superiores prætores usi sint, idque æquum esse, excitentur iudices (*cognoscite hominis* etc.) ad cognoscendam huius iuris perturbationem Verris edicto factam. Iam intelligitur, ea verba, quæ post Hotomanum ceteri deleverunt, me quoque, quod nollem factum, probante (disput. de Ascon. p. 103 not.), Zumptius autem ita restituit, ut rationem tamen falsam redderet, *si is intestato mortuus esset*, quam

necessaria sint, quam non eorum, quæ præcedunt, repetitionem habeant. Agitur enim de testamento, quo quis se heredem ab aliquo scriptum dicat et probare conetur, quum id tamen proferre non queat (115); tum superiorum edicto ita bonorum possessio dabatur ac si eum intestato mortuum constaret; Verres Minucii bonorum possessionem non genti Minuciæ tanquam ab intestato, sed novo edicto ei, qui testamentum factum dicebat nec proferebat, dedit. Asconii autem qui nominatur, auctoritas, quam Hotomanus adhibet, Zumptius spernit, (quoniam pertinet ad ea, quæ dixi ante de interpretum et grammaticorum lectionibus, de ea re moneri,) esset sane gravis, si verum esset, eum verba illa in suo codice non habuisse et pro interpretatione adscripsisse; sed falso creditum esse ego certe intelligere debebam, quum reliquam huius commentarii interpolationem aperiebam [1]).

In eiusdem libri I c. 54, 142 (quem locum intelligebam in disp. de Ascon. p. 102 not., ubi mendose expressum est 55, 143) magis confirmare possum eorum suspicionem, qui mendosum ex defectu locum iudicarunt, cuius a Zumptio nulla ratio habita est, quam certum remedium afferre. Editur enim ita: *Locatur opus id, quod ex mea pecunia reficiatur: ego me refecturum esse*

---

[1]) In edit. prima est ita: *Tum uti proximum quemque potissimum heredem esse oportet: & si is intestatus mortuus esset: ita secundum potissimum daretur quasi ab intestato agnati eius succederent quamvis diceretur testamentum fecisse si tamen tabulæ non proferentur.* Patet, verba, quibus de agimus, lemmatis partem, non interpretationem esse (*oportet* et pro *oporteret*). Recte ita interpretatur, ut ad ea, quæ de Municio sequuntur, traxisse appareat. Confirmat denique scripturam Vaticani *intestatus* pro *intestato*.

dico: probatio futura est tua, qui locas: prædibus et prædiis populo cautum est: et, si non putas cautum, scilicet tu, prætor, in mea bona, quos voles, immittes? me ad meas fortunas defendendas accedere non sines? Demonstratur re singulatim exposita, cur ad redemptionem Iunius pupillus non solum admitti, sed præcipuo loco haberi debuerit. Incommode igitur ea sententia, qua iniquitas novi edicti in tali re interpositi comprehenditur, uni ex superioribus membris adnectitur per *et;* ipse usus particulæ *scilicet* postulat, ut hæc vehemens interrogatio per se efferatur. Deinde autem, quod gravius est, huic ipsi interponitur aliquid, quod planissime Ciceronis menti repugnet; nam unam rem, quæ confirmanda maxime erat, non confirmat, si forte satis cautum non visum esset, potuisse amplius caveri, nec eam omittit, sed ipse Verri exceptionem et defensionem subiicit, ut omnia iure egisse videatur. Nam si non satis cautum putabat, qui poterat Junium admittere? Ridicule ergo prorsus interrogatur. Patet, illa: *et si non putas cautum* ita dici a Cicerone, ut vel hoc extremum effugium Verri occludatur; itaque, quemadmodum illa: *probatio futura est tua* statim (c. 55, 143) hoc modo repetuntur: *at erat probatio tua*, sic hæc pars sic effertur: *at erat, et esset amplius, si velles, populo cautum prædibus et prædiis.* De mendo igitur constat, cuius vestigium esse videtur, ad veritatem reperiendam sane tenue, in eo, quod codices omnes pro *cautum* habent *cauta*, nisi quod Maius de Vaticano silet; nam reliqui meliores hic deficiunt; senserat iam Ursinus, solita levitate codicis ficti remedium adhibens, tum Muretus, Garatonius. Videtur hoc loco in omnibus codicibus idem accidisse, quod in reliquis bis factum esse, ex Vaticano demonstratum est supra (p. 329. not.), ut pro-

pter similitudinem verborum sive unius verbi membrum orationis intercideret, quum scriptum in hunc similemve modum fuisset: *et, si non putas cautum, amplius cavebitur* [1]).

Ad libros medios ne prorsus nihil conferam, primum dicam, in libr. II c. 15, 38 male vulgo verba distingui, quod iure mirere in loco ab hac quidem parte apertissimo. Scribitur enim: *Adversarii postulant, ut in eam rem iudices dentur ex his [iis] civitatibus, quæ in id forum convenirent. Electi, qui Verri viderentur.* Extremum hoc ita dicitur, quasi Cicero narret, factum, quod postularent (electos esse). Atqui tum scribi primum debebat *videbantur.* Deinde sequitur *Heraclius contra*, omisso verbo, ut *postulat* repetendum sit; ergo alia sententia, hoc quidem in contextu, interiecta esse nulla potest. Postremo hic tantum postulata utriusque partis exponuntur; interpositis deinde aliquot verbis de veteri et exercitata Verris improbitate, tum demum exitus rei narratur (16, 39): *quinque iudices, quos commodum ipsi fuit, dedit.* Tollenda est igitur interpunctio maior ante *electi* [2]).

---

[1]) Quoniam fere attingendi hic rursus fuerunt inter ceteros ii primorum librorum loci, quos iam in Asconianis commemoravi, adnotabo, improbari a me nunc probatam ibi (Append. p. 36) in Divin. 1, 2 scripturam cod. Leid., quam reliqui boni, tum mihi ignoti, redarguunt, et Div. 18, 60 (vid. ibd. p. 37) satisfacere mihi Zumptii defensionem nixam loco simillimo. Contra nihil certius videtur, quam Act. I, 14 41, etsi ne Zumptio quidem ulla suspicio subnata est, scribendum esse *nocentissimi victoriæ,* quod librarii in iis, quæ iuxta ponuntur, prave coniungendis sæpissime errantes mutarint, nec possum abiicere, quod de Lib. I c. 54, 141 suspicatus olim sum (de Ascon. p. 103 not.).

[2]) Controversiam de iudicibus in Heraclii causa constituendis quam obscure Cicero hoc loco exposuerit, demonstravit Zumptius. De maiore etiam obscuritate eius loci, in quo uni-

Paulo insignior emendatio facienda est eiusdem libri c. 49, 121, ubi de senatoribus in Siciliæ civitatibus pretio a Verre factis hæc leguntur: *(cognoscere potuistis): quicunque senator voluerit fieri, quamvis puer, quamvis indignus, quamvis ex eo loco, ex quo non liceret, si is pretio apud istum fieret idoneus, ut vinceret, factum esse semper.* Offendit primum ipsa verborum redundantia; quid est enim aliud *idoneus fieret, ut vinceret*, nisi *vinceret?* is, quem Zumptius inesse putat, lepos inesset, si, omissis istis *ut vinceret*, esset: *pretio apud istum fieret idoneus* (magistratui, cui capiendo aliquin non esset idoneus). Deinde hic locus est unus in Ciceronis scriptis, in quo *idoneus ut* dicatur; nam orat. pro Dom. c. 51 extr. in numerum non refero; quamquam is locus singularem habet causam, propter quam ita dictum videri queat. Nec *dignus* ita ponitur apud Ciceronem, etsi est apud Livium. Ad hæc quum accedat, ut in optimis codicibus, Nanniano, Metelliano, Lagomarsiniano 42, neque *fieret* neque *ut* legatur, (in Vaticano *fieret* omittitur, sed pro *ut* scribitur *et*, in tribus, qui aliquam cum melioribus cognationem habent, certe *ut* abest), quum hoc, inquam, accedat,

---

verse de re iudiciali exponitur, c. 13, 34, dixi in app. disp. de Ascon. p. 43; attigit etiam Zumptius ex aliqua parte; qui quod in verbis *selecti e conventu* Siculos tantum intelligi putat, recte fortasse putat. Et fieri potest, ut comprehendantur hac significatione etiam ii, qui inter homines non eiusdem civitatis iudicarent. Sed reprehendendus Cicero est, qui tam ambiguo vocabulo, quo paulo ante ipse de civibus Romanis usus erat, rem significarit. Offendit etiam, quod, quum supra *selectos iudices proponi solere* dixerit, hic ea verba disiungit (*selecti e conventu aut propositi*). Sed gravissimam offensionem ea habent, quæ deinceps sequuntur, maxime repetitio ista, de qua Zumptium nihil dixisse miror: *De conventu ac negotiatoribus iudices nulli.* Hic quidem et interpolationem et mendum subesse etiamnunc suspicor.

non potest de interpolatione dubitari, quam in cod. Lagom. 42 secunda manus induxit. Et *idoneus vinceret* nihil est. Nam *idoneus* spectat ad ea, quæ in senatore legibus requirebantur; ea in homine non erant, et tamen senator fiebat. Legendum igitur puto, una litera mutata in optimorum codicum scriptura, *idoneos vinceret*. Mendo inductum nominativum primum *fieret* secutum est, aptius vocabulum quam *vinceret*, deinde, ut verba coirent, *ut*.

Ex tertio libro unus hic commemorandus est locus, non tam ut magni ad sententiam momenti emendatio tentetur, quam ut apta orationis forma restituatur et simul, quam sit codicum vestigiis ubique insistendum in tollendis mendis, quæ interpolando occultata sunt, novo exemplo ostendatur. Nam c. 24, 60 editur: *Atque ab Apronio, iudices, homine in dedecore nato, — equitem Romanum scitote biduum cibo tectoque prohibitum* etc. Res iam iis, quæ proxime antecedunt, breviter comprehensa erat *(Leontinis in publico biduum tenuit)*; sed repetit idem orator, ut gravioribus verbis et plenius re descripta hominibusque notatis dicatur, qualis quali iniuriam attulerit. Ergo *atque* non, ut Zumptius ait, potest abesse, sed debet prorsus in tali forma. Deinde in hac Apronii personæ notatione plene utique appellandus est, addito, ut semper in huiusmodi oratione fit, prænomine. Iam *ab* præpositio abest a plerisque, si non omnibus, codd., etiam minus bonis (Lagom. septem, Parisinis); in *Atque Apronio* latet ipsum: *A Q. Apronio*, pervagatissimo mendo corruptum; conficit rem Vaticani eodem ducens mendum *Quo Apronio* [1]).

[1]) Quod Zumptius eo se uti posse negat, nisi ad confirmandam Lagom. 29 scripturam, erratum esse oportet in nota, ubi huius codicis scriptura non indicatur.

Venio ad libros duos extremos, in quibus post ea, quæ olim adnotavi et quæ per universum contextum orationis Zumptius pleniore usus apparatu emendavit [1]), nec multa supersunt, de quibus dicam, nec admodum pleraque magni momenti. Sed tamen operæ pretium erit breviter eos locos percurrere, in quibus aut aliquid relictum a Zumptio videtur, quod effici potuerit, aut, ut fit, paulo minus recte administratum, quod quum faciam, simul eos locos attingam, de quibus a me Zumptius ita dissensit, ut mihi tamen ea sententia, quam ante habui, rectior videatur [2]). Nonnulla leviora minus recte administrandi causa fuit, quod codicibus Guelferbytanis, quos ipse adhibuit, obsecutus est aliquoties contra eiusdem optimæ familiæ principem, regium Parisiensem, ex aliena et iterum descripta collatione notum, et alios cum eo facientes, etiam Vaticanum, ubi illi leviter iam a suæ originis integritate declinant. Nam propiore ab origine gradu regium esse, non solum ante descriptum, satis patet. Utor manifesti exempli causa, præter exitum extremi libri, eodem loco, quo antea usus sum (ep. ad Orell. p. 11); nam IV, 44, 97 in regio scribitur mendose: *hydrias grandissimi hii* (pro *grandes simili*); ex eo in Erf. est *grandissimas*, in Guelf. I *grandissimas hii*, quod Zumptius in regio quoque esse scribit, in altero *gravissimas*. Prior quidem Guelf. hic, ut in superioribus libris,

---

[1]) Ex genere locorum præcipuorum, ex quibus interpolationem in epistola ad Orell. tollere decreram, unum ægre fero Zumptio relictum, quum mihi ad veritatem inveniendam cod. reg. et Leid. sufficere debuissent, V, 47, 125. In V, 47, 124 quam scripturam ego restituendam ostenderam nec tamen satis certa ratione nec historiæ testimoniis expediveram, ea quo referenda esset, Zumptius adhibito Diodoro Siculo docuit.

[2]) Rectissime dissensit V, 67, 171, de quo loco monuit etiam Bakius in censura epistolæ nostræ in bibl. crit. nov. vol. V.

nonnulla aperta licentioris mutationis vestigia habet, velut IV, 51, 114 *vacasse* pro *interisse*, 53, 119 *ædificata* cum libris vulgaribus pro *coædificata*. Ac de plerisque Zumptius aliter statuisset sine dubio, si ipse collationem codicum Parisiensium, qui n. 7774 A. et 7775 notantur, habuisset; nunc collationi Hauniensi interdum diffisus esse videtur; quamquam ea non, ut Zumptius putat, prioris ex Parisiensibus illis est, sed alius simillimi [1]). Levissimum est ex hoc genere, sed ad codicum

[1]) In eandem, quam Zumptius (præf. p. XVIII et XXII), suspicionem incidit amicus meus, N. B. Krarupius, qui illius codicis (Par. 7774 A) collationem a se factam mecum communicavit. Orellius eundem esse codicem, tam certum putavit, ut in libro quinto seorsum edendo eius collationem cum Hauniensi permisceret, nec, ubi alterutra deficeret, ex utra quidque notatum esset, indicaret, ac ne ibi quidem moneret, ubi prorsus repugnarent. Habet autem res suum in aliquot locis iudicandis et ad tollendam confusionem momentum. Diversos esse codices, quantumvis speciosa illa coniectura videatur, constat ex eo, quod non solum Krarupius nonnulla notavit, quæ in altera collatione non sunt, sed in hac quoque nonnulla sunt, quæ apud Krarupium non sunt, cuius summam diligentiam novi; aliquot autem locis diversæ notatæ sunt et perscriptæ eiusdem loci scripturæ. Pleræque quidem discrepantiæ leves sunt, ut in codicibus cognatæ originis. Ne cui autem nimis mirum videatur, plus quam unum huiusmodi codicem duos solos extremos libros habentem Parisiis fuisse, sunt etiamnunc ibi duo huiusmodi simillimi codices et pæne gemelli, ut ex iis patet, quæ Zumptius ad libr. IV c. 80 et 81 et ad libr. V c. 33 et 34 adnotavit, ubi tamen hos codd. (7774 A et 7775) parum distinxit, ut uter litera E, uter F notetur, ignorem. Nec mirum hos præter ceteros etiam eiusdem familiæ consentire, ex uno *proximo* derivatos, non solum ex communi fonte distantiori nec per successionem. Mirificus consensus Par. illius et Haun. perspicitur, ut ex infinitis duo exempla ponam, ex V, 48, 127, ubi uterque a reliquis melioribus discedens mendose habet *quæ*, et ex V, 50, 133, ubi hi soli: *licet hii quod*. (Haun. collationem cum Guelf. consentire,

auctoritatem æstimandam apertum, quod aliquot locis secutus est ordinem verborum in Guelferbytanis ita a reliquis bonis discedentem, ut propius spectanti veterem a librariis in simpliciorem et ipsis usitatiorem mutatum appareat, velut V, 22, 56: *cur Tauromenitanis, cur Netinis*

Zumptius non recte scribit, cuius coniecturæ fundamentum subtrahitur, per se ob pravum verborum ordinem improbandæ.) Verum in decem primis capitibus libri V hæc discrepant: § 2. Haun. (Brut. t. Anon.) *neve*, Par. *ne;* § 4. Haun. *at felix*, Par. (Hervag. 1540 tac. Krarupio) *et f.*, Haun. om. *constitutum*, Par. non om. (Herv. t. Kr.); § 10. Haun. *fuerant nominati*, Par. (tac. Kr.) *nominati erant*, Haun. (B.) *palum*, Par. *palam;* § 12. Haun. (B.) *ac bellum*, Par. *et bellum*, Haun. (B.) habet *et ad palum alligatos*, P. omittit; § 14. Haun. *servo*, Par. (tac. Kr.) *servis*, Haun. *et cruciatus*, Par. (tac. Kr.) *cruciatus;* § 15. Haun. (B.), ut videtur, cum Guelff., *servorum*, Par. *servitiorum* cum Steph. et Leid; § 18. Haun. *Apollinium*, Par. (t. Kr.) *Apollonium;* § 20. Haun. (B.) *frugalitate*, Par. *frugalitatis*, Haun. *honestissime maxime*, Par. *honestissimæ maximæ*, Haun. (B.) *oportuisse*, Par. *oportuisset;* § 23. Haun. (B.) *multo redemisse* cum Guelf. I et Steph., Par. *multos' redimisse* (sic) cum Gu. 2, Lag. 29; Haun. (B.) *parentum*, Par. *parentium;* § 25. Haun. *ab illo iudices*, Par. (t. K.) *iudices ab illo;* § 26. Haun. (B.) *ad tempestatum*, Par. *tempestatum.* Addantur hæc, quæ casu se obtulerunt: 35, 91 Haun. (B.) *reliqui*, Par. (cum Lamb. v. c. et Guelf. 1) *relicti;* 36, 94 Haun. (B.) *habita est tumultus, habita etiam dignitatis*, Par. *habita etiam tum., hab. dign.;* 44, 117 Haun. *homo nobilissimæ*, Par. (t. Kr.) om. *homo;* 45, 118 Haun. (B.) cum Guelf. 2 et Vatic. *ex omni*, Par. cum Guelf. 1 et Lamb. *ex omnium;* 48, 126 Haun. (B.) *et vos ei legi*, Par. *et eius legis;* 49, 129 Haun. om. *uxores*, Par. (t. K.) habet; ibd. Haun. cum Guelf. 2 *eius excitare filium ab inf.*, Par. cum Guelf. I *eius excitare ab inferis filium;* 51, 141 Haun. *recuperor ēē*, Par. (t. K.) *recuperatores;* 56, 146 Haun. *et in maioribus*, Par. (t. Kr.) cum reliquis *et maioribus;* 72, 186 Haun. cum Guelf. *convellere suis*, Par. *convellere e suis.* Relinquitur quærendum, idemne sit cod. 7775 et is, cuius est collatio Hauniensis.

frumentum imperasti? e Guelf. I pro: *cur Tauromenitanis frumentum, cur Netinis imperasti?* V, 52, 136: *cum diceret tibi hæc* dissolutissimis numeris pro: *tibi hæc diceret;* in pronomine isto sonus ridiculus esset; (de loco melius distinguendo dixi in Epist. ad Orell. p. 127, cui admonitioni Orellius obsecutus est, non Zumptius); 58, 149: *quot bella arbitramini maiores nostros et quanta suscepisse* pro *quot bella maiores — suscepisse arbitramini.* Etiam V, 8, 19 verius est, quod cum codd. Lagom. habent coll. Haun. et Par. 7774 A *meo iure enim*, quam *meo enim iure;* recte particula postponitur ei, quod pro uno adverbio est. Reliqua ordine persequar, in quibus hoc de codicibus iudicium sensim confirmabitur.

Statim lib. IV c. 4, 7 coll. Haun., cui nunc Paris. Krar. et Vatic. accedunt, recte habet: *quæ hæc causa est, quæ ista impudentia?* Guelf. autem prior, ut Zumptius edidit: *quæ hæc causa est? quæ ista impudentia est?* molestissime cumulatis tribus interrogationibus, quæ in idem vocabulum exeant; in illa scriptura etiam alterum occultatur quodammodo pronunciando; et in omittendo verbo consentiunt Stephanus et Lambinus.

C. 7, 14 vulgo scribebatur: *difficile est enim finem facere pretio, nisi libidini feceris;* sed coll. Haun., Par. Kr., Guelf. 2 habent: *si libidini feceris;* id in Guelf. I correctum est, ut esset, quod Zumptius edidit: *si non libidini feceris*, incommode prorsus negatione præposita substantivo, quod propter oppositionem proxime conditionalem particulam sequi debet; addendum *non*, sed alio loco, ubi manifestam ob causam excidit (post *ni*): *si libidini non feceris;* optime præpositio verbo adhærens novam efficit oppositionem (*facere* et *non facere*)[1]).

---

[1]) Paulo ante (6, 12) retinuit Zumptius, quod ne in deterioribus quidem codd. est, *vendita sunt.* Non solum omnino incom-

C. 9, 19 scribendum olim dixi ex coll. Haun. et ed. Lambini: *quid putasti? impetraturum te?* Zumptius ex Guelferbytanis et Leid. dedit: *qui putasti impetraturum te?* In hac una interrogatione pronomen extremo loco poni non potest, in illa duplici debet; et accessit ad Haun. præter Parisiensem Vaticanus. Magis improbandum, quod paulo post eodem capite Zumptius edidit: *quam minimum sit illis temporis*, pro: *dem illis*, ob Guelferbytanorum auctoritatem; nam quum in vulgaribus sit *dem*, in optimo regio (et Paris. altero) *idem*, patet hoc levissimum mendum in inferiori propagine melioris familiæ isto modo correctum esse.

In c. 15, 34, ubi editur: *Est boni iudicis, parvis ex rebus coniecturam facere uniuscuiusque et cupiditatis et incontinentiæ*, tollendum esset bonorum librorum auctoritate prius *et*, quo addito hic non minus prave coniunctæ notionis vocabula distrahuntur, quam distrahebantur ad hoc tempus eodem mendo *amari* et *diligi* in c. 23, 51, nisi gravioris mendi suspicio ex eo nasceretur, quod optimi codices (Haun. coll., Par., Guelf. 2) *continentiæ* habent, Guelf. I autem *cupiditatis continentiæ*. Vereor, ne hic quoque antiqua lateat διττογραφία, simillima eius, quam supra ex V, 42, 108 tollere conatus sum, sitque a Cicerone scriptum *uniuscuiusque continentiæ* (quam sit continens), ab aliquo autem, qui id ambigue dici non animadvertisset et plane simpliciter in Verrem convertendam sententiam putaret, adscriptum *cupiditatis*, quod deinde in contextum ita venerit, ut in bonis plerisque adderetur *et* (ita ut hoc quidem loco integrior sit paullo Guelf. I), in deterioribus ulterius mutatio progrederetur.

---

moda est recta oratio Verris quasi verba præcipientis, sed tum non aptum *hæc omnia*. Itaque etiamnum ex *vendita sed* faciendum puto *vendita esse*.

C. 16, 36 Zumptius edidit: *Verum negas te horum annorum aliquid confecisse*, secutus C. Stephanum et codices Guelferbytanos, quo spectare videri possit etiam coll. Haun. et Paris. scriptura *aliquit*. Verum hoc mendum illam correctionem peperit. Miror enim Zumptium non attendisse, prorsus in illa sententia *quidquam* scribi debere neque hic ullam esse exceptionem excusationemve. Contrà numerale, quod Zumptius vix ferri posse putat, aptissimum est; nam *horum aliquot* est, quod res postulat (cfr. I, 23), *aliquot proximorum, si ab hoc tempore (regrediendo) numeramus*, quo sensu, ut initium computandi significetur, sæpissime pronomina et illi vocabulo et aliis numeralibus et infinitis et definitis addi notissimum est, nec id ad ablativum aut ratio aut usus adstringit, ut statim vulgatissimum est *ante hos tot vel tot annos*. (Eodem capite paulo post mira ellipsis *(perscripta sunt)* inducitur a Zumptio, sententiam evertens; neque enim in tabulis, quas ante provinciæ administrationem confecisset Verres, Cicero ea opera perscripta esse dicere poterat, quæ in provincia ipse erepta arguebat. Continuanda oratio est hoc modo: *Si, quas tabulas profers, in his, quæ habes, quomodo habeas, scriptum non est, horum — profers, nonne — necesse est?)*

Quod c. 24, 53 vulgo legitur: *etiam aliquid a privato nonnumquam occulte auferebant*, mendosum esse dixi, quod hæc sententia ad crimen minuendum accommodata non esset, quod et totus locus et *tamen*, quod sequitur, postularet; nam, ut nunc ponitur, non præcipuum est, quod *occulte* abstulerint, sed quod etiam a privato aliquid, non solum, quod ferri facilius solet, de publico per magistratum. Itaque nescio, cur Zumptius optimorum codicum (Lamb., coll. Haun., Par. Kr., Leid., Guelff.), unius etiam deteriorum, scriptura se uti neget,

in quibus est: *etiam cum aliquid.* Nulla est enim facilior ellipsis, quam post generalia illa *avertere aliquid de publico solebant* verbi *avertebant* in ea sententia, qua aliquid plus aliquando factum conceditur, addita præsertim particula *etiam;* cfr. de Legg. I, 16, 45: *Nam si opinione universa virtus, eadem eius etiam partes probarentur* [1]).

C. 24, 54 Zumptius edidit: *Eo concludit magnam hominum multitudinem,* ubi vulgo erat *conducit;* sed duplex manet orationis vitium. *Eo* enim initio sententiæ dicitur, tanquam si proxime ante locus nominatus esset, *concludit magnam hominum multitudinem,* tanquam si homines congregatos nondum dixisset; utrumque contra est; optime igitur, non mendose, ut Zumptius ait, codi-

---

[1]) Paulo ante, 23, 51, tueri studet Zumptius codicum scripturam: *illa vero optima est,* ut audiatur *res,* quod num fieri ullo modo possit, valde dubito. Neque enim huiusmodi generalis et abstractæ significationis substantiva omissa audiri possunt, sed specialis et propriæ, quæ ipsa adiuncta vocabula indicant. Et quidni dixisset, ut ferebat consuetudo, æque breviter: *illud vero optimum.* Quin intolerabilem languorem illa vox et addita et intellecta infert, certe in primi de nat. Deor. libri c. 8, ubi de sententiis et inventis disputatur. In secundi libri Verr. c. 23 (*refert illam suam Syracusanam*) non dubito, quin verbum Latinos scenæ admonuerit, omisso ex familiari consuetudine *fabulæ* vocabulo, tanquam *Syracusana* nomen esset; (vid. Terent. Hecyr. prol. 2, v. 21. 30, coll. Cic. pro Cluent. 31, 86: *Te vero illud idem, quod tum explosum et eiectum est, nunc retulisse demiror.*) In Quintil. VI, I, 4 potest pluralis generatim intelligi, subiecto particulatim: *si aliquod.* Hoc Verrinarum loco pæne adducor, ut *est* recte deletum credam, Ciceronem autem plurali usum tanquam narrationem, quæ sequitur, particulatim in plura crimina distributam subiecturus, quæ nunc uno tenore continuatur, quemadmodum 59, 131 dixit: *Iam illa, quæ leviora videbuntur, ideo præteribo, quod — abstulit,* etsi ibi pluralis minus offendit, non tam arcte connexus cum vocabulo *quod.*

ces meliores omnes habent: *Eos concludit, magn. hom. mult.* Primum homines ad opus faciendum conclusos narrat, deinde admonet, magnam eam fuisse multitudinem. *Concludit* autem absolute dicitur, quemadmodum in diversa re De Fin. V, 20, 56: *bestiæ, quas delectationis causa concludimus.*

C. 36, 79 vulgo edebatur: *qui non obtrusit aliqua ex parte monumenta P. Scipionis*, inepto verbo; recentiores ex bonis codicibus ediderunt *obstruxit*, Zumptius etiam *monumentum*, sed recte intellexit, debere esse *monumento*. Ita eo magis posthac edendum erit, quod, præterquam quod obscuri ductus collat. Haun. eo tendunt, Krarupius liquido ex Parisiensi 7774 A. id enotavit. Is cod. paulo ante, ut coll. Haun., non discedit a vulgari scriptura *familiæ vestræ*, ubi ex Ursini, Lambini Guelferbytanisque codd. Zumptius edidit *tuum familiæque tuæ*. Et potest illud verius videri, quum Cicero non tam, quid Scipio sibi debeat, quam quid *generi et nomini*, exquirat. Quod autem unum Scipionem alloquens tamen, relata cogitatione ad ceteros Scipiones, dixit *vestræ*, nescio, qui offenderit Zumptium. Sed interdum ratiunculas aucupantes labimur; quid est enim illo vulgatius? Paulo post c. 37, 81 vulgo edebatur inde ab Ernestio: *næ ista præclara nobilitas desinat queri*, quod quamquam per se Zumptius non improbabat, tamen, quod codicum meliorum hoc loco mendosorum vestigia alio ducerent, e cod. Lagom. 29 edidit *Deinde ista.* Sed prius illud, ne quis reducat, locum non habet; est enim semper affirmantis, nunquam hortantis et iubentis *(desinat)*. Verum ne *deinde* quidem aptum orationis vehementiæ aut coniunctioni; neque enim consecutio et ordo rei notatur. Esset saltem *Desinat posthac.* Ex Paris. cod. Krarupius notavit *L̄N̄. de ista* (Haun. *de L̄N̄. de*). Indignationi erumpenti satis-

faceret prorsus *Tandem ista*; verum quomodo tam obvium vocabulum tam mire corruptum dicam, hæreo; quod dici idem de *deinde* potest [1]).

Minutum est, adnotandum tamen propter loquendi consuetudinem, c. 44, 97 in verbis: *in supellectile C. Verris* veteri Lambini codici prænomen retinenti accedere Parisiensem a Krarupio collatum, si modo is diversus est; (nam perspecta similitudine codicum Parisiensium, maior est, quam antea, dubitatio, quo Lambinus usus sit). Et retinendum videtur ob eam ipsam, quam Zumptius in omissione reperire sibi videtur, contemptus significationem. Nam omisso prænomine nihil habet insigne Verris sæpe sic commemorati appellatio; addito, notatur proprie homo (quod fieri eodem modo in claro homine potest), poniturque contrarius Scipioni aliisque claris viris, quemadmodum infra 58, 130 dicitur: *quod M. Marcellus — concesserat, — id C. Verres sustulit.* Adde 35, 78. Simillimum est hoc eius, quod supra de III, 24, 60 dixi.

C. 53, 118 a reliquis bonis, quibus accedit Paris. a Krarupio collatus consentiuntque etiam deteriores Huydecoperanus et Oxon., unus dissentit Guelf. I, quo Zumptius confisus retinuit *una Dianæ et altera* pro eo, quod in illis est, a me defensum: *Diana et altera*, nec hoc redarguit.

In c. 60, 134 Zumptius incidit in errorem similem eius, quo ego quum deceptus essem in epist. ad Orell. p. 34, revocavi tamen me in addendis. Non animadversa enim vera distinctione in optimorum codicum (etiam Parisiensis Krarupii) scriptura, necessario delendum putavit aut *apud illos* aut *apud socios*; itaque hoc posterius de-

[1]) Paulo post c. 38, 83 Zumptius, utrum *temperatissimi* an *temperantissimi* scribendum sit, quærens, non animadvertit, hoc in collat. Haun. liquido perscriptum esse.

levit, magno sententiæ detrimento. Putat enim Græcis populis opponi, qui deteriore condicione fuerint. Verum primum tum ob ipsam oppositionem *(eos autem, quos vectigales* etc.) Græcorum condicio significanda erat, quod minime fit verbis *apud illos;* deinde quum per se inepte in hac re populi non Græci commemorantur, apud quos hæc artis studia et opera nulla erant, tum hoc loco ineptissime, quoniam causam relictorum omnino apud subactos populos artificiorum dixit fuisse, quod *Græci* mirandum in modum rebus istis delectarentur. Deinde minime Græcorum maiorem partem liberas foederatasque civitates habuisse, ut nulli inter eos vectigales ac stipendiarii essent, sine quo corruit tota illa oppositio, ostendit, ut brevis sim, *provinciæ* forma et *proconsul* Achaiæ. Itaque scribendum est, ut in addendis illo loco dixi: *hæc esse apud illos quam plurima; apud socios* etc., ut primum de Græcis universe, tum de duplici genere dicatur. Nam quod Zumptius ipsos vectigales ac stipendiarios appellatos esse socios obiicit, comprehenduntur interdum eo nomine, ubi mitius et honorificentius, sed pinguius loquuntur; proprie quidem quin socii fuerint, qui foedera haberent et libertatem, nemo dubitat; et proprie Ciceronem hoc loco esse locutum, ex oppositione apparet [1]).

---

[1]) Paulo ante 57, 128 Zumptius edidit: *parvum illud caput pulcherrimum,* ordinem verborum e Guelff. esse dicens pro vulgato *caput illud,* in quo error est; nam *illud caput* est in vulgaribus edd. Puto in Guelff. fuisse, quod erat in Paris. 7774 A., *caput illud.* Sed *parvum,* quod in vulgaribus editionibus ante Beckium erat, unus confirmat a reliquis bonis discedens Guelf. prior, habetque, ut pleraque huius generis in hoc codice, coniecturæ librarii speciem, nec inde orta reliquorum scriptura videri potest; tum, cur parvitas primo loco notanda fuerit, parum perspicitur; ipse quoque verborum ordo, si ad fidem codicis Paris. et, ut opinor, Guelff. mutatus fue-

Quæ c. 64, 144 leguntur, quam graviter corrupta videantur, expositum est in ep. ad Orell. p. 86; Zumptius, qui singula excusat (ut illud *admonere præturam)*, non satis attendisse videtur, quam multa perturbationis vestigia concurrerent; qui quod voces *cuiusmodi constat*, quas codices addunt post *consumptas*, e superioribus repetitas putat, prius vocabulum supra omnino non legitur. Addo iis, quæ illic dixi, nimis operose tertium illud membrum præparari: *Hoc vero scriptum esse etc.*, quum illud æque breviter ac superiora Cicero absolvat; nec, quæ dicuntur, de illa parte senatusconsulti magis, quam de superioribus, dici poterant.

In c. 65, 146 permiror, retinuisse Zumptium vulgatam distinctionem nec verbo tamen defendisse ineptam illam coniunctionem: *o hominem relictum a magistratu Siculo*, quasi hoc magnum et exclamatione dignum esset aut recte saltem diceretur de eo, quem non magistratus Siculus, sed omnis senatus Syracusanus non reliquisset sed insigni iniuria affecisset. Quod autem in vera interpunctione, qua exclamationem generaliter prolatam: *o desertum hominem*, *desperatum*, *relictum* excipit explicatio rei ridiculæ, Zumptius negat patere, quem magistratum orator dicat, nescio, qui magis in altera distinctione apparere visum sit, esse, qui senatum habuisset; ab eo itaque (quoniam in eo quoque Zumptius difficultatem, quæ nulla est, excogitat), rei gestæ auctore, Cæsetius prætorem Romanum appellabat.

C. 46, 148 quum in vulgaribus libris esset mendose: *in quibus singula perscripta erant*, editum est deinde: *in quibus S. C. perscripta erant*, notis sumptis ex meliori-

---

rit, illa lectio ut improbetur, faciet. Latet reconditius aliquid, quod non reperio; nam *Parium* recte Zumptius refellit.

bus libris; sed ii præterea omnes habent *perscripserant*, ut senatusconsultum unum intelligatur, quod apertissime tota narratio postulat. Mirum est igitur, Zumptium idem admodum licenter mutando efficere velle, ut scribatur: *perscriptum erat.* Nam quod illos monitores non ipsos scribas fuisse ait, nollem excidisset viro doctissimo; certe c. 65, 145, ubi est: *id non modo tum scripserunt*, scribas non intellexit; fecisse senatores dici patet, quod communi decreto fieri iusserint.

In ipso initio *libri quinti* Zumptius edidit, Guelferbytanos secutus, quibus accedit cod. Leidensis, *multo ante est mihi providendum*, quod numeros habet valde dissolutos, vel in illa frequentissima transpositione *multo mihi ante* ad simpliciorem iuncturam revocata (vid. supra p. 15). Et *iudices*, quod additur vulgo ante *providendum*, mendose in illis codd. deesse, ostendunt principes familiæ, coll. Haun. et Par. 7774 A., quorum uterque vulgatæ ante Lambinum et scripturæ et ordini consentit; eandemque formam, qua gravior fit oratio dirempta interposito iudicum nomine, recte ipse Zumptius restituit III, 18, 46 (*iudices*, *dicam* pro *dicam*, *iudices*) et V, 58, 140, in orat. pro Cael. 28, 66 Orellius; cfr. pro Balb. 7, 18: *Si*, *quo quisque loco nostrum est*, *iudices*, *natus* [1]).

C. 12, 29 Zumptius nihil omnino de iis argumentis dicens, quæ ex sententia loci petita postulant, ut legatur cum optimis quibusque libris: *labor operis maxime offendit*, relatum ad servos ad motum inclinantes, pro *offenditur*, tantum, quod ad usum loquendi attinet, posuit, *offenditur* esse *καταλαμβάνεται*, et id ipsum nude, sine

[1]) C. 5, 11 Zumptius pravam orationis distinctionem, correctam a me in ep. ad Orell. p. 89, retinuit silens. Et hoc loco et initio orationis et in proximo loco Orellius veriora secutus est.

exemplo, quod afferri posse et negavi et nego. Ne *deprehendi* quidem, quo verbo in interpretando utitur, dicitur labor, qui aperte fit, multo minus *maxime*; tum *laborem operis* esse vult *fervorem*, id quoque sine exemplo et ita, ut *fervorem maxime offendi* dici posse non ostendat. Deinde autem quod *et* ante *frumenti* omitti non posse putat, quod ab optimis codd. abest, eadem est ratio huius transitus a membris coniunctis ad asyndeton in extremis (quod est etiam in vulgata, sed durius et insolentius in solis duobus extremis), quæ omittendi pronominis aut particulæ in primis membris repetitæ. Vid., præter V, 51, 133 ex optimorum librorum scriptura, Cic. pro Cael. 14, 33: *non patruum, non avum, proavum, atavum*, et pro Mil. 8, 20: *qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet ipsos.*

C. 19, 48 Zumptius, quem sequitur Orellius, codicis Guelferbytani a reliquis discedentis infirmissima auctoritate omisit verba *id quod*, tum ex coniectura pro *et quod* edidit *id quod.* Hæsit enim in eodem, in quo etiam Bakius offendisse videtur, quod in codicum omnium scriptura a me defensa inepte dici putabat *video, quod perspicio.* Verum optime Cicero, quum Verres rem confectam putaret tabulis Mamertinorum, opponit, etiamsi in illis tabulis nihil sit, videre se, id est, ex rei natura intelligere, *fieri potuisse* aliquid, quod deinde *factum quoque esse* dicat se perspicere ex certis vestigiis literarum. Tantum illa, quæ sequuntur (*multas pecunias* etc.), coniungenda sunt cum verbis proximis, *perspicio et ostendam.* Nimis est enim artificiosa Bakii ratio. Sed ubi semel erratum in aliquo loco est, non facile reditur ad simplicissimam expediendi rationem.

C. 22, 56 Zumptius ex eodem Guelf. priore edidit: *At Netini quidem* pro *Ac Netini quidem*, propterea quod

sequitur statim in eadem sententia, ex bonis libris omnibus receptum, *ac simul*, habuitque obsequentem Orellium; iniuria. Nam *at* in simplici oppositione pro *sed* Ciceronianum non est, nec coit hoc loco cum particula *quidem; ac — quidem* aptissimum est orationis cohærentiæ; adiungitur enim superiori sententiæ *(quarum civitatum utraque foederata est)*, id, quod naturaliter exspectaretur, Netinos saltem fecisse. Nimis delicati sumus interdum in repetitione eiusdem particulæ vitanda, ut hoc loco, in quo diverso accentu proferebatur in initio sententiæ et in eius partibus iungendis. Sed magis improbo, quod et Zumptius et Orellius difficillimum locum, qui est in eodem capite § 57, tam leviter expediunt. Nam quod *ut in iudiciis* dicunt esse "in reliquis iudiciis, vulgaribus", unde hoc intelligitur et quæ est hæc comparatio, quasi Verris iudicium non sit? Deinde, quod totam alteram partem sententiæ ("sic tibi in causa repetundarum, quum non plus una civitate invenire posses, multo honestius fuit etc.") audiri volunt, oblitum esse putant Ciceronem id dicere, quod dicere quummaxime vellet, posita comparatione et tota protasi accuratissime decurrente, ut ne in familiarissimo quidem sermone homo diligenter loquens hic orationem interrupturus fuisset; nam oblitum esse oportet; figura quidem omittendi nulla est. Nec ea, quæ sequuntur (quo spectabat Manutii conatus) comparationem habent, sed conclusionem ex iis, quæ ante dicta sunt de numero laudatorum. Confitendum est simpliciter, locum, ut scribitur maximis auctoritatibus confirmatus, expediri non posse. Mendum videtur esse antiquissimum in uno vocabulo *iudiciis;* nam quoquo te verteris, iudiciorum comparatio inepta erit. Nec video quæsitum, quinam fuerint in aliis iudiciis laudatores, quorum certum numerum consuetudo postularit; in privatis quidem nus-

quam datos reperio, Sed difficilis est, si mendum est, emendationis inventio, moris memoria fortasse oblitterata [1]).

Confirmatur iudicium meum de Guelferbytano priore in c. 26, 67, ubi pro eo, quod est in cod. reg. et Paris. 7774 A (*Vivum tu archipiratam servabas: quo? per triumphum, credo*, etc.), quum deteriores habeant *quem*, is quoque interpretamentum oggerit, *quam ob rem*. Non causa, sed consilium significatur. Idem codex obstitit, quo minus c. 30, 78 vinceret reliquorum omnium et bonorum et deteriorum lectio temere in edd. plerisque mutata: *Nunc, quum vivum nescio quem istum producis, tamen te derideri vides: quid, si aufugisset, si vincla rupisset, — quid diceres?* id est, *quamquam* non id accidit, quod accidere potuit, *tamen iam nunc* derideris nec invento creditur; *quid si* etc. Quid apertius? Zumptius ex illo codice edidit *tantum*, secutusque est Orellius, qui in operum Ciceronis editione *tamen*, tenuerat, hoc, opinor, sensu: nunc tantum derideris; si aufugisset, gravius aliquid patiendum fuisset. Debebat esse: *tantum derideri te*. Nec apta illa sententiarum consecutio est ad totam disputationem de incredibilitate, ut ita dicam, rei. Eiusdem

[1]) Occurrebat, una litera mutata, *ut in indiciis*, id est, quando quis ab indice publice nominatus testes probitatis et laudatores dat; sed nihil affirmo. Paulo post 25, 64 eadem est codicum divisio in verbis *symphoniacos homines sex*, quam tetigi aliquoties; cum vulgaribus principes meliorum (reg. et Par. 7774) retinent *homines*, quod addatur an omittatur, non multum intercst. Itaque casu excidit ex illorum propagine. Hæc quum sit perpetua pæne ratio, nescio an in c. 29, 74 ex vetustiorum *horreris* potius faciendum fuerit *horreres*, quam, quo modo in Guelff. emendatum est, *horrueris*. Additum a Zumptio *is* non puto necessarium nec de secunda persona in tam brevi orationis ambitu dici. Sic melius quoque perspicitur causa scripturæ librorum vulgarium *horrebas*.

particulæ compendium infra **41, 107** in Guelff. et Leid. corruptum erat, ubi Orellius verum vidit. Paulo post c. **32, 83** et Zumptius et Orellius tuentur *populi Romani nomen attingunt* contra bonorum codd. scripturam *populum Romanum attingunt;* nec mihi tamen satisfaciunt. Zumptii explicationi obstat ipsum vocabulum *cognatione,* quod iubet proprie accipi verbum *attingunt;* Orellius autem solitam *περίφρασιν* appellans nihil agit; nam quod dicitur illud optime aliquot locis, non tamen *nomen populi* idem significat usquam, quod *populus,* et § **97,** etiamsi non rectius ipse edidisset *imperii populi R. nomen,* tamen non sane *populus R.* diceretur Syracusis fuisse. Etiam de Vaticano codice ex silentio Maii parum tuto coniectari, multis indiciis patet. Causam tamen interpolationis sane non reperio.

De loco, qui est c. **38, 100**, recte eatenus a me dissensit Zumptius, quod *hominum conventum atque multitudinem* non mutavit; recte enim homines præsentes vetustæ gloriæ et absentis populi Romani nomini adiunguntur; sed dativum iure requirebam, et quod defendit dici *myoparone triumphum agere,* non per se, sed redundantia vitiosum est, maxime in hac compositione: *piratico* myoparone triumphum agere *piratam.* Commode igitur subvenit addubitatæ fidei silentii coll. Haun. codex Par. **7774** A, ex quo Krarupius *myoparoni* enotavit. Distinguendum est igitur: *hominum conventum atque multitudinem piratico myoparoni; in portu* etc.

C. **40, 104** Zumptius, quod iam aliquoties accidisse vidimus, in dissensu bonorum codicum secutus est inferiores ex hac familia, fortasse quod principum scriptura satisne accurate notata esset, dubitabat. Nam ex Guelff. et Leid. edidit: *Quid de Cleomene fiet?* Regius autem et Par. **7774** A et Lambini habent: *Quid Cleo-*

mène fiet, ex qua scriptura ut vulgarium *Cleomeni*, ita illud *de Cl.* ortum esse addendo, quod ad plenam orationem deesse videretur, vix dubitabit, qui similia supplementa viderit ad Fam. XIV, 4 (ubi in Mediceo *de* omittitur) et de imper. Pomp. 20, 59 (ubi in meliore codd. genere abest). Quod Zumptius alterum "in hac significatione de prodendis ac destituendis hominibus" usitatissimum esse Ciceroni scribit, dicitur potius de exitu, fato, quod quis neglectus nec adiutus aliquave res non curata habitura sit; in ea autem significatione apud Ciceronem præpositio non adiicitur, nisi forte ad Fam. IX, 17, etsi ibi, ut ad Attic. 2, 5, referri potest ad aliorum decretum et actionem, alterum sæpissime ponitur. Dativus, quam tertiam formam Orellius tuetur, in passiva constructione auctoritatem nullam apud Ciceronem habet nisi loci dubii (vid. Zumpt. ad II, 17, 40) in II Agrar. 27, nec videtur in communi usu fuisse (Ovid. A. A. I, 536).

In c. 43, 113 quum in vulgaribus libris legatur: *Non posse Verrem testes interficiendo crimina sua exstinguere*, in melioribus autem ceteris *testes interficiendo nos exstinguere*, in Guelferb. priore *vos exstinguere*, hoc *vos* Zumptius ex margine in textum venisse putat explicandi causa adscriptum, quinam illi essent *sapientes iudices*. Primum non est hoc omnino consentaneum horum codicum ingenio; deinde quis hoc adscripsisset post illud *de vobis prædicavit?* tum quomodo excidisse alterum putabimus? Itaque interpolatio manifesta est, quam Orellius eo quoque argui putat, quod *crimen* pro eo, quod est *scelus et maleficium*, contra antiquiorum usum dicatur (a quo usu primum poetæ discesserunt, Virgilio præeunte, quamquam minime in facinoris significationem statim vox transiit, præsertim apud prosæ orationis scri-

ptores). Videntur tamen *crimina sua* aliquo modo dici posse pro iis, quæ sibi obiici possint, quemadmodum Livius XXXV, 19 *meis criminibus*, id est, me criminando, dixit, etsi tum minus aptum est *exstinguere*. Ceterum, quod id ipsum a Cicerone scriptum esse arbitratus sum, quod in Guelf. I legitur, et durius et brevius est nec de iudicibus tollendis cogitari poterat, sed de iis, quibus apud iudices Verres argueretur. Recte autem facinora hic nominata negavi ob sequentia, nec *noxa*, in quod vocabulum Orellius incidit (*noxas*), sic dicitur. Itaque locum attente considerans in aliam incidi coniecturam; suspicor enim in illo vocabulo latere *voces*; ita testes interfectos ex inferis vocem missuros diceret, accommodate ad ea, quæ subiiciuntur. Est tamen coniectura ex earum genere, ad quas confirmandas non ita plura concurrant, ut confidere possis. Certius emendari potest, quod proxime (44, 114) a Zumptio ex codd. vulgaribus et edd. antiquis reductum est: *in tanta re, tot hominum causa, P. Vettium ad se arcessit*, Orellio eatenus sequente, ut tamen *causa* delendum significaret, manifesto prava variatione adiectum ad molliendum genitivum prorsus ex Ciceronis more superadditum voci *tanta* et ad idem substantivum pertinentem. Nam ex melioribus codicibus Stephanianus et Guelff. (ut ex Zumptii nota suspicor) habent: *tot hominum totve civium ad se arcessit*, idemque Leidensis, nisi quod in eo est *totne*; apparet *vecivium* esse *Vectium* (Vettium). Restat illud *tot* et prænominis defectus. Sed in collat. Haun. est *tot hominum tot Vectium;* ex Par. 7774 A. Krarupius, quod hi significant, enotavit: *tot hominum, t. veccium* (T. Vettium). Quo quid potest esse apertius? Et tamen casu fit, ut id confirmare magis possimus; nam ex lib. III c. 71,

166 constat, huius quæstoris fratrem (72, 168) fuisse P. Vettium; ipse ergo quæstor aliud prænomen habuit [1]).

Ad c. 46, 121 erudite Zumptius adnotat, propter Diomedis Grammatici auctoritatem scribendum videri posse *lacrimaret* pro eo, quod editur, *lacrimaretur;* hoc tamen codicum consensu defendit, ex quibus soli excipiantur Lag. 29 et Huydecoperanus, et similium duarum formarum analogia, ac ne Vaticano quidem ad illos accedente calculum retrahit. Verum tamen ab illo, quo nititur, consensu absunt præterea principes familiæ melioris codices; nam in coll. Haun. et Paris. 7774 A. est mendose *lacrumarum*, ut iam tollenda illa forma videatur.

Obiter cavebo, ne 53, 139 de vera scriptura codicum dubitetur, ad quam tuendam nihil præter ea, quæ dixi in epist. ad Orell. p. 128, allatum est; Zumptius etiam incaute illo exemplo usus est, quo abstinendum esse dixi. Sed participium, quod per se pro substantivo poni non soleat, alii participio, quod in substantivi naturam transierit, adiunctum eiusdem naturæ fieri, exemplis confirmavi in adnotatione Henrichsenii ad Cic. de Orat. II, 74, 302 (*ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogato*, pro quo substituerant *rogatu;* de or. II, 15, 64 *præcepta*, *admonita;* pro Sull. 26, 72 *huius factum aut commissum*).

Verbo attingendus est etiam locus ex c. 59, 153, ubi editur: *Meum enim crimen avaritiæ te nimiæ coarguit*, *tua defensio furoris cuiusdam et immanitatis* etc.;

---

[1]) Insignissimus est locus paulo infra (44, 115) ad codicis Parisiensis 7774 A et eius, cuius est collatio Haun., diversitatem et ad huius inter reliquos eiusdem generis proprietatem ostendendam; nam hic unus (nisi quod Lambinus quoque silet, si non eodem is usus est) non habet additamentum illud *Indigni* (*Indigne*) *ferunt*.

in quo minimè me, quod Zumptius scribit, *avaritiæ* vocabulum offendit, (qui posset enim?) sed leviter displicebat *nimiæ*, quum quod in hac extenuatione criminis abs re adiectum videbatur, (itaque improbarem multo magis *infinitæ*, quod Zumptius coniiceret, si necesse esset,) tum quod illam pæne comicam significationem, tanquam esset aliqua concessa avaritia, huic loco minus aptam iudicabam. Deinde tum illud vocabulum in nullo codice repertum putabam; nunc video esse in vulgaribus, etsi vel ibi interpolationis tenuia vestigia sunt (vid. de Lagom. 48 et 14 apud Zumpt.); in bonis non est; nam de Par. 7774 A. Krarupio hoc loco diffidere cogor, quum Orellius in sua collatione regii, id est, illius codicis, dicat esse *etnite*. Iam in hoc, in coll. Haun. et Leid. (nam Guelff. *Et enim* propius ad vulgatam scripturam accedit) alterum vocabulum est ante *te;* id vocabulum compendio scriptum fuisse, ex Haun. maxime et Leid. apparet. His vestigiis convenire et sententiæ aptum esse putabam *tantum*, nec nunc improbo, nec tamen valde contendam.

Ad extremum, ne in dissensus commemoratione desinam, ad bonorum librorum scripturam in aliquo loco confirmandam, quam mecum Zumptius tenet, sed subdubitans, exempla quædam similia addam; nam quo modo 69, 177 *(Quam* [legem] *non is promulgavit, quo nomine proscriptam videtis,)*, novo nomine adscito ita definitur pronomen relativum, ut laxius cum præcedentibus cohæreat *(non is, qui id nomen habet, quo)*, sic I in Verr. 38, 95 dicitur: *his nominibus, quæ res per eum gestæ sunt* (id est, his nominibus rationum, quæ ad eas res pertinent, quas), et apud Cæs. B. C. I, 8: *reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat* (id est, de ea re, cuius); nam minus offensionis habet Divin. 13, 41 *illius*

temporis, quo die, cuius simile est pro leg. Man. 12, 34 *tam brevi tempore, quam celeriter*.

Paulo longior facta est hæc partis criticæ editionis Zumptianæ censura, quæ si minuta plerumque supplementa attulisse videbitur, erit id indicio, non solum de universo fundamento emendationis harum orationum meum iudicium cum Zumptii consentire, sed etiam in singulis partibus ita rem mihi administratam videri, ut administrari par esset ab homine sermonis Latini, maxime Ciceroniani, rerumque veterum peritissimo elegantisque et recti iudicii.

XI.

De emendatione aliquot locorum orationis Tullianæ pro M. Caelio disputatio [1]).

Quattuor fere sunt anni, quum vir doctissimus, N. B. Krarupius, mihi significavit, se, quum paucis ante annis Parisiis versaretur, præter alios codices scriptorum Ciceronianorum duos præstantissimos diligenter tractasse, qui aliquot Ciceronis orationes continerent, alter Verrinarum libros duos extremos, alter, qui in bibliotheca regia 7794 numeratur, eas, quæ sunt pro P. Sestio, in P. Vatinium, pro M. Caelio, de provinciis consularibus, pro M. Cornelio Balbo, eorumque codicum scripturis a se notatis utendi liberrimam potestatem obtulit. Id mihi pergratum erat. Nam quum ad Verrinas emendandas paulo ante ipse in epistola ad Orellium usus essem lectionibus egregii codicis Parisiensis ante duo sæcula excerptis, scire cupiebam, ecquid novi subsidii afferret illa sive eiusdem codicis nova pervestigatio sive alterius valde similis; neque enim statim patebat, utra verior esset opinio. Eas autem orationes, quæ in altero codice erant, satis mihi constabat neque initio ex bonis codicibus editas neque postea eorum ope constanter et perite emendatas esse, omninoque in his orationibus, quæ vulgo

[1]) Edita bipartito 1833.

minus studiose lectitarentur, minus etiam, quam in reliquis, criticæ operæ, quæ quidem fructuosa esset, positum; itaque plurima et gravissima menda tolli ex iis posse, si quis codicem a recentissimis, quibus vulgares libri obsiderentur, interpolationibus immunem nactus esset. Talem autem Parisiensem illum esse non solum ipsa antiquitas ostendebat, — noni enim seculi dicebatur esse, nec ab opinione magnæ certe vetustatis abhorrebat vocabula scribendi constans ratio, — verum etiam multorum locorum scriptura statim patefaciebat, ita a reliquorum lectione discedens, ut eorum partim aperta menda tolleret partim occulta aut corrigeret aut argueret saltem, congrueretque fere cum iis melioris generis codicibus, quorum aut in apparatu critico Gruteriano rara admodum et parum diligens exstabat mentio, velut codicis Sancti Victoris et Gemblacensis a Gulielmo adhibitorum, aut alibi vestigia supererant, velut in editione Hervagiana, qua Orellius nuper aliquo cum fructu usus erat. Huius igitur codicis ope, cuius tamen non plane eadem est per omnes orationes præstantia [1]), adhibitis, quæ præterea sparsa hic illic erant, præsidiis, ad quæ iam tum accesserat Erfurtensis codicis collatio Wunderiana, mox adiectus est Scholiastes Vaticanus a Maio editus, has orationes horis aliquot subcisivis emendare coepi, multa

[1]) Krarupius adnotat, plures eum scripsisse singulosque librarios pauca quædam in orthographia mutasse; unum ubique *michi, nichil* scripsisse, alium *c* et *t* literas permutasse, omnes vero *t* et *d*; orationem pro Balbo multo minus accurate descriptam esse, ut videatur librarius exemplar difficile lectu ante oculos habuisse. Sane multo plus vel hoc adhibito subsidio ad eius orationis emendationem, quam ad reliquarum, desideratur, videturque ea oratio et antiquiorem habere interpolationem et ex depravatiore codice, quam ceteræ, in Parisiensem transscripta esse.

quoque, ut fit in hoc genere, quæ aperta testium auctoritate in melius mutari non poterant, vestigiis tamen persequi et coniectura verum reperire, in aliis necessario falsa notasse contentus. Atque initio cogitabam interdum ipsas orationes edere et emendationum rationes subiectis commentariis exponere, deinde autem plura ex simili genere adiumenta prius circumspicienda videbantur, quæ res consiliique exsecutio occasionem et tempus opportunum exspectabat. Interea intervenit orationum pro Caelio et pro Sestio editio Orelliana, cui nuper accessit nova orationis de provinciis consularibus recensio; in qua editione quum vir doctissimus præter reliqua subsidia, ab aliis interdum neglecta aut quæ nuper accesserant, ad Caelianam emendandam quum ipsum illum codicem Parisiensem tum duos eius similes, alterum ne ætate quidem longe inferiorem, Bernenses, adhibuisset, ad Sestianam hos Bernenses, atque in illa longe plurima, in hac permulta bene restituisset, idemque nunc sine dubio fecerit in tertia illa oratione, non erat, cur propter ea, quæ restabant, nova editio susciperetur ipsarum orationum, sed alius ea in lucem proferendi modus eligi debebat. Nec Vatinianam et Cornelianam, quum præsertim ad huius emendationem minus profici posset, per se edere operæ pretium videbatur. Sed, quod dixi, ut superessent post Orellii curam haud ita pauca, quæ addi possent, primum eo factum est, quod in Sestiana præstantissimo codicis Parisiensis rei gerendæ præsidio caruit, quod Bernensibus non prorsus compensari, satis ex Caeliana intelligi potest. Tum vero non solum in iis, quæ auctoritatum delectu nituntur, iudicia aliquot eius improbare cogor, sed maxime, ubi menda aut contra auctoritatem arguenda erant aut, iam satis codicum testimonio convicta, ex ho-

rum obscuris vestigiis corrigenda, plura relicta animadverto, quæ videor explere posse [1]). Hæc igitur omnia decrevi sensim academicis aliquot libellis includere, ini-

[1]) Omnino, ne quid dissimulem, quum in Orellii editionibus singulorum scriptorum (nam corpus illud Ciceronianum alio modo iudicandum est) delectum subsidiorum et rectum plerumque iudicium verba sensu cassa spernens et multiplicem doctrinam probem, tamen acrem subtilemque investigationem veteris usus loquendi et sensum in hoc genere certum nonnihil desidero, ex quo fit, ut interpretationes locorum dubiorum interdum paulo licentius fingat in rebusque grammaticis mox nonnullorum vanis disputationibus refragetur, qui, quid sit in lingua eaque exprimatur, ignorant, mox iis adhærescat; tum de scriptorum voluntate consilioque in verbis ponendis, de mendorum et discrepantiarum originibus et causis similibusque rebus interdum parum considerate et paulo festinantius iudicare videtur, non satis attendens ad rei naturam et ad ea, quæ fieri possint. Cuius rei, ne obscurum sit, quid sentiam, exemplum præcipiam ex Sestianæ orationis c. 20, § 46, ubi editur: *depugnarem potius cum summo, non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque, quam non id, quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem ac subirem?* Unus Gesnerus animadvertit (in Chrestom. Cic. p. 278), quod ego neminem animadvertisse putabam et indignabar, quum idem dicebam (in disput. de emendat. loc. aliqu. oratt. Cic. p. 144 not.), delendum esse *non,* quo adiecto ridicule prorsus, non contrarium dicitur eius, quod dici debebat, sed nihil dicitur. Tollitur enim comparatio duplicis condicionis, quæ proposita esset ad eligendum. Cuius Orellius commemorata sententia, *negatio tamen,* inquit, *manifestius significat eum id reapse fecisse.* Itane vero? Quum *potius hoc quam illud* dicendum est, manifestius erit, si *quam non illud* dixero? et reapse fecisse aliquem aliquid, manifestius erit ex negatione? Aut depugnandum Cicero sibi fuisse ait cum communi periculo aut, quod omnibus impenderet, sibi uni pro omnibus subeundum. Hoc se ait fecisse nec potuisse dubiam esse electionem. Itaque quærit, potiusne depugnaret, quam illud subiret. Quid apertius?

tium facturus nunc a Caeliana, ut deinceps ad Sestianam reliquasque veniam, daboque operam, quantum efficere potero, ut, exclusa opinandi instabili levitate, perspicuis certisque argumentis disputatio conficiatur, interdum non ad has solas orationes spectans. Et in reliquis orationibus omnes codicis Parisiensis discrepantes scripturas expromam; in Caeliana nihil opus est id post Orellium fieri, nisi quatenus paucas quasdam bonas lectiones is, qui Orellii causa codicem contulit, prætermisit. Quocirca ea quoque, quæ de codicum stirpibus et generibus et universo usu in his orationibus dicenda sunt, commodius tum exponentur, quum de Sestiana dicetur. Atque quod in Caeliana omissas dixi nonnullas Parisiensis codicis scripturas, de his primum dicam; de quibus dubitari ideo non potest, quod non silentium Krarupii sequor, sed ea, quæ ad marginem editionis, in qua aliæ erant lectiones, adnotavit. Minutum est quod c. 8, 20 recte in eo scribitur *quum sit iis confitendum* pro *his;* paulo gravius, quod 10, 23 cum Erfurtensi et Bernensibus omittit *et* ante *adiutor*, retentum ex depravata vulgarium codicum scriptura, eodemque in genere putidæ distinctionis vitiosum, de quo dixi in dissert. de Verr. p. 358. Recte etiam c. 12, 29 habet: *Sed vestræ sapientiæ, iudices, est*, ubi vulgo legitur *est, iudices*, sublata ea compositione, quam Ciceroni usitatam ostendi in eadem dissert. crit. de Verrin. p. 365. (Est idem in edit. Adami de Ambergau anni 1472; in ed. Venet. a. 1480 legitur *ẽ iud. ẽ*, in Erf. verbum plane excidit; vides turbas.) Tum c. 14, 37 cod. Paris., ut reliqui boni, *ferendi* habet, non *ferenda;* leporem ex imitatione sermocinationis quotidianæ habet illa quasi confirmatio paululum variata superioris istius: *Ferrei sunt isti patres.* Deinde unum ali-

quem fingit in Caelium invehi [1]). Sed multo gravius est, quod c. 26, 63, ubi editur perverse et contra certam loquendi normam: *ad tradendum pyxidem*, Parisiensis quoque codex, præter Bernenses et Erfurtensem, veram scripturam habet, *tradendam*. Perversum alterum dixi. De qua re exponendum est paulo explicatius, quod mirum in modum diversa confundi video et inanibus auctoritatum nominibus rem agi. Orellius in antiquioribus codd. persæpe in talibus exhiberi gerundium, ubi recentiores falso soloecismi metu substituerint participium, scribit: Vellem locos notasset; nullos enim *tales* reperiri puto; deinde conferri Garatonium iubet. Garatonius nos remittit ad Gronov. ad Gell. IV, 9 et ad ea, quæ dixit ipse ad IV in Catil. 9, ubi, quum optime legeretur: *ad conservandam rem publicam*, Grævius ex pessimi codicis pervagato errore: *ad conservandum populum Rom.* soloecismum effecit: *ad conservandum rem publicam.* Ibi ad Perizonium ablegamur (ad Sanctii Minerv. I, 15). Ipse Orellius ad orat. pro Rab. Post. 16, 44 Beierum ad orat. pro Scauro § 13 citat auctorem, iterum alios citantem, nihil exponentem. Iam qui Perizonii et Beieri notas perlegerit Gronoviique, qui appellari testis solet, exempla inspexerit in Observv. I, 7 posita, quique ab iis citantur alii, illud ab iis, quamquam discriminis fortasse ignaris, commemorari et firmari reperiet genus dicendi, in quo *nominativi* casus gerundium cum verbo substantivo coniunctum impersonaliter quodammodo ponitur accusativum regens, a quo re diversum non est, si quando gerundii nominativus propter orationem infinitam in accusativum transit. Hoc genus, apud vetustiores frequentissimum, apud Ciceronem eiusque æquales *prosæ* oratio-

[1]) C. 20, 49 Par. omittit *si* ante *in hortis*.

nis scriptores (Varro in scribendo quidem prioris est seculi) et posteriores ita evanuit, ut in nominativo duo omnino sint exempla in Ciceronis scriptis, in quorum utroque disiunctum gerundium est ab eo, quod regit, in Catonis c. 2 *(viam, quam nobis quoque ingrediendum sit)* et pro Scauro § 13 *(Obliviscendum vobis putatis matrum in liberos, virorum in uxores scelera)*, apud Quintilianum unum (XI, 3, 175, ubi obiectum est *hæc* longius remotum). Accusativi subiecti loco positi nulla apud eos exempla sunt; nam minus etiam in infinita oratione et pendenti gerundium ab obiecto distinebatur, quum præsertim vicina essent [1]). Verum longe alia res est, ubi *accusativo gerundii* non absolute posito, sed *a præpositione recto accusativus subiiciendus erat.* Ibi enim, et quod necessario ad substantivum tenditur loquendo et propter similem casum, nunquam distinetur gerundium, quin participium fiat; ac ne antiquissimos quidem scriptores isto modo dixisse memini; Cicero quidem et æquales et posteriores, ne poetis quidem exceptis, plane abstinuerunt. At exempla contraria sunt. Videamus igitur illa exempla, quæ multis millibus opponuntur. Pri-

[1]) L. Ramshornius in grammat. § 169 not. 1 a. fecit, quod fere facere solet, ut nulla ratione menda unius alteriusve codicis aut vulgaris editionis strenue colligat. In I de Off. tamen c. 31 unus bonus codex mendum habet, ortum ex præcedenti *moriundum*, reliquis verum tenentibus. Sed Cat. 12, 42 *notandum putavi libidinem* et optimorum et mediocrium auctoritati dudum cessit. Quid de eo dicam, quod ex orat. pro Mil. 19 testimonii loco ponit, non dico peiorum codicum lectionem dudum ex optimis mutatam, sed ex illa ortum apertissimum errorem duorum codd. Oxoniensium, aut quod Pacuviano versu et ipso dubio tanquam Ciceronis verbis (de Divin. I, 57) utitur? Apud Cæsarem Bell. Gall. III, 14 et longe plurimi codd. et omnes, quorum aliquod est pretium, respuunt horridam illam coniunctionem *exspectandum classem.*

mum Otto (in edit. Catonis Maj. Add. p. 246), quum reliqua exempla Ciceroniana (non in præpositione, neque enim hæc discrevit, sed omnino accusativi accusativo gerundii subiecti) incerta diceret, certum tamen putavit, quod solet apud plerosque agmen ducere, ductum ex III in Catil. 8, 20: *ad placandum deos*. Verum non solum edd. antiquissimæ (etiam a. 1472 et 1480) sed codices, de quibus quidem constat, omnes (Lambiniani, Gruteriani, quattuor Græviani, Barberinus, duo Oxon.) *placandos* habent, ut *placandum* nihil sit nisi error editionis alicuius ob reconditam scilicet elegantiam religiose propagatus. (Orellius etiam *male* alterum scribi adnotat.) Et addit Beckius etiam defensionem, vim omnem esse in *placandum*, quod studiose repetunt et alii et qui distinctionibus, quæ ne ad unum quidem ex multis allatis exemplis accommodari possint neque ullo modo ex loquendi generis natura et origine elici, valde delectatur, Ramshornius. Sed non dicunt, quæ ista sit præcipua dignitas vocabuli ne ad aliud quidem contrarie relati, aut quæ possit esse omnino in hac re gerundii singulare momentum; nam in verborum ordine id cerni putabam, qui constituitur rhetorica notionum dignitate; ad grammaticam orationis formam mutandam ipsa demum notionum natura et inter se ratio mutata vim aliquam habet. Scilicet quoties *ad faciendum aliquid* dicimus, semper vis, ut loquuntur, est in verbo; neque enim de re loquimur absolute, sed de hoc ipso, de efficienda re; itaque istud prorsus eodem iure fingi in omnibus eius generis participiis potest. Velut quod Ramshornius ad Liv. VII, 5 *(ad conciliandum gratiam)* adnotat: "Nicht *conciliandam*, *zur Gunst*, die erworben werden sollte, sondern *zur Erwerbung* derselben", velim scire, quod statim e contrario genere ponit: *homo magna habet instrumenta*

ad obtinendam adipiscendamque sapientiam, soleatne interpretari contrario modo, non: "zur Erwerbung der Weisheit", sed: "zur Weisheit, die erworben werden soll." Tædet in his morari. Sed ex talibus magna pars istius libri constat. Ut paulo post p. 648 in ablativo gerundii accusativum regente eodem acumine usus ad Liv. XXV, 38 *(dividendo copias)* adscribit: Nicht durch die Truppen (dividendis copiis) sondern durch das Theilen derselben waren sie unglücklich. Itaque quod proxima pagina ponit (ex Cic. de Orat. III, 10): *Omnis loquendi elegantia augetur legendis oratoribus et poetis*, interpretabitur: "durch die Redner", non: "durch das Lesen der Redner" (legendo oratores). Neque nescio in horum usu aliquam regulam esse, sed talem, ut eadem significatione in certis vocabulorum generibus et formis coniunctionibusque altero modo potius utantur; nec Cicero *falso fatendo* pro *falsum fatendo* nec Livius *medio se gerendo* pro *medium se gerendo* (II, 27) dicere poterat. Deinde affertur ex orat. pro Rab. Post. 16, 44: *ad labefactandum illius dignitatem.* Est hoc omnino perversum, quum de grammaticis rebus quæratur, iis, quæ vera comperiantur in omnibus iis libris, qui ad codices aut bonos aut saltem diligenter inspectos exacti sint, obiicere unum aliquem locum eorum scriptorum, in quibus ne unius quidem codicis scripturas constanter notatas habeamus [1]), ut a Verrinis, Philippicis, Planciana, Miloniana, nunc etiam post Erf. cod. collatum Maniliana, post Classenium Cluentiana aliisque aliquot avocemur ad orationes contra Rullum, pro Rabirio, eiusdemve condicionis alias. Sed vel sic veritas teste non caret. Nam

---

[1]) De Oxoniensibus vid. præfat. meam ad XII oratt. editionem p. 114.

et edd. antiquæ omnes (a. 1472, a. 1480, denique Venetam Bartholomæi de Zanis de Portesio a. 1499 ipse inspexi) habent *labefactandam* et idem ex cod. uno Oxoniensi notatur [1]). Atque hæc alii ex Cicerone. Sed ecce Ramshornius multo plura habet (§ 169, 4 a. p. 464 et not. I a. p. 650); primum ad Fam. V, 17: *neque ad consolandum neque ad levandum fortunam tuam.* Scili-

---

[1]) In eodem capite extremo expellenda est negatio ab Orellio male revocata, qui *amiserit* (cuius futuri exacti proprius usus intelligi potest ex passivo *amissum erit*) interpretatur: *facile iacturam faciet*, hoc autem ipsum, in quo *facile* addidit, videtur ita intelligere ac si esset: *iacturam feret.* Contraria ibi ponuntur damna tolerabilia et intolerabilia, reparabilia et irreparabilia. *Ex dignitate nihil detrahi potest, quod non aut fortiter ferat aut facile restituat.* Hoc tolerabile aut reparabile erit. *Amicissimum hominem si honestate spoliatum audierit, nec sine magno dolore feret* (nec tolerabile hoc erit), *nec id amiserit, quod posse speret recuperari* (nec amissa res reparabilis). Quid erit perspicuum, si hæc non sunt? Simile hoc prorsus eorum, de quibus dixi in disputat. de emend. locor. aliqu. oratt. Cic. p. 143 not., nisi quod hic omnes inde a Cratandro verum secuti erant. Afferam aliud ex Ciceronis oratione aliqua exemplum negantis et aientis sententiæ nullo animadvertente permutatæ. In orat. II. de leg. agrar. 19, 51 editur sine nota: *quam* (Karthaginem) *videlicet P. Africanus non propter religionem sedium illarum ac vetustatis de consilii sententia consecravit, sed ut ipse locus eorum, qui cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet.* Itaque ironice Africano id tribuitur consilium, quod sane serio ei tribuebat superbia Romana; et alienissima est hæc ironia ab irrisione Rulli. Deinde sequitur: *Sed non fuit tam diligens* etc., in quibus ne coniunctionis quidem ratio reddi potest; nam si aliud consilium habuit, quid ad eum pertinuit ista diligentia? Nimirum verum est, quod in duobus codd. Oxonn. legitur: *quam videlicet P. Africanus non propter religionem sedium illarum ac vetustatis de consilii sententia consecravit, NEC ut ipse locus eorum, qui cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet*, (hæc, quæ vera intelligi vult, negat), *sed non fuit* etc. (hoc ironice affirmat).

cet is error est; nam codex Mediceus, ex quo ductæ illæ epistolæ sunt, perspicue habet: *neque ad consolandam neque ad levandam*. Deinde earund. epist. V, 19: *ad coeundum societatem;* est hoc Martyni Lagunæ et Schützii; nam Mediceus et omnes superiores editiones: *ad coeundam*. Sequitur ad Attic. VIII, 16: *ad vastandum Italiam;* verum non solum codex Mediceus, sed etiam duo Oxonienses *vastandam*, ut merito mirer Orellii irreligiosam religionem, mendum alicuius editionis cum reliquis propagantis. Additur ad Famil. IX, 2: *ad ædificandum rem publicam;* hæret hoc in editionibus post Grævium; superiores, ut Cod. Med., habent *ædificandam*. Ipse tamen unum demonstrabo locum, ubi etiam in Mediceo mendum sit; nam ad Fam. IX, 16 in eo quoque scriptum est: *ad istorum benevolentiam conciliandum et colligendum*. Restat Brut. 16, 62: *ad illustrandum rem publicam*, qui error est editionis Aldinæ; nam superiores recte *illustrandam*, ad quod mox reditum est. Orellius tamen (in edit. min.) non temere reiiciendum putat; nam huiusmodi elegantia et recondita menda philologi non menda appellamus. Vides, quid sit testimonia sibi, ut antiqui loquuntur, manu facere. A Cicerone venimus ad Cæsarem, ex cuius B. G. I, 38 Ramshornius citat: *ad occupandum Vesontionem*. Vellem dixisset simul, apud quem scriptorem Latinum illius oppidi nomen foeminino genere positum reperisset; nunc non minus Cæsarem masculinum genus secutum esse dico, quam Dionem Cass., qui XXXVIII, 34 (p. 177 Reim.) scripsit *τὸν δὲ δὴ Οὐεσοντίωνα*, confirmante *Narbonis* et aliorum analogia. Dixit tamen idem Dio Cassius (LXIII, 24, p. 1043): *γενόμενος δὲ ἐν Οὐεσοντίωνι ταύτην ἐπολιόρκει;* nam et *Hippo nova* et *pulcherrima Narbo* et *gelida Præneste* leguntur, variante usu, maxime inferiore ætate. Verius

forsan videatur *ad occupandum Massiliam* apud eundem Cæsarem B. C. I, 34; verum Oudendorpius plerosque MSS. et Edd. vett. *occupandam* habere scribit; ad III autem B. G. c. 14 vulgo *occupandum* hic legi adnotat, sed vulgo tantum et *forsan* in uno alteroque MS. quoque ita scribi. Quo loco quod Apuleii codicem optimum Florentinum lib. X p. 222 Pric. *ad explorandum mansuetudinem* habere scripsit, id, quum Apuleium edebat, ipse retractavit. Cæsarem sequatur Livius, qui in iis partibus operis, quæ satis ad codices exactæ sunt, semper ad regulam scribit [1]). Nam VII, 5, 9 *ad conciliandum gratiam* Drakenborchius in duobus tantum codd. mediocribus invenit; reliqui, ut Hearnii, omnesque ante Aldum edd., *conciliandam* habent. In lib. XXVI, 48, 3, ubi plerique codices lacunam habent (vid. Drakenb. ad XL, 49), tamen ex tribus Drakenborchii, qui integri erant, duo cum Sigonii cod. et Palatino et edd. vett. habebant: *ad urbem unam oppugnandam*, non *oppugnandum*. Tantum XXX, 37, 7 aliquot codd. habent: *ad dissuadendum pacem*, nullus tamen, inter Drakenborchianos quidem, ex melioribus. In ea parte Livii, in qua maxime regnabat codex Moguntinus, a Modio minime accurate neque plene collatus, obiicitur XXXVIII, 3, 7: *ad tentandum ultimam spem*, quod servatum est ob Modii silentium, etsi septem Drakenborchii codd. habebant *tentandam*. Iam hoc in Bambergensi, omnium principe, a

---

[1]) Drakenb. ad XL, 49: *Observavi autem continua codicum Mss. Livii tractatione, eos, quo antiquiores et integriores sunt, eo constantius hanc formam* (participii) *servare, ubi peioris notæ libri gerundia supponunt.* Atque is tamen non distinxit genera; nam in eo, quod nos tractamus, ne peiores quidem libri nisi raro variant. Discebant pueri triviales, per gerundium legitimam esse structuram, quæ mutaretur in participium.

Goellero repertum (vid. Goell. post Liv. lib. XXXIII p. 321) dubitationi obnoxium non est. Hæc quum ita sint, quis sanus ex ea parte Livii, quæ partim solius editionis Moguntinæ (lib. XL a c. 37 ad fin.) auctoritate nititur, quæ quam multos habeat legendi et negligentiæ errores, in libro XXXIII patefactum est, partim solius codicis Laurishamensis et male affecti nec diligentissime adhibiti nec in prima editione accurate expressi fide (lib. XLI ad fin.), quis, inquam, hinc obiiciet tres istos locos XL, 49, XLII, 5, XLII, 43? Et Kreyssigius, qui codicem Laurishamensem denuo adhibuit, in XLII, 5 mendum reliquit, sed in c. 43 sustulit, hoc certe ex codice. Eadem prorsus est ratio Vell. Paterculi II, 59 *(ad erudiendum liberalibus disciplinis singularis indolem iuvenis)*, qui non *singularis indolem iuvenis*, sed usui convenienter *singularis indolis iuvenem* (aut inverso ordine *singularis iuvenem indolis)* scripsisse videtur. Multo magis hæc, quæ dixi de textu scriptorum ad codices non exacto, transferenda sunt ad alios scriptores. Velut quod unum Celsi locum (V, 26, 36) afferunt, in quo sit: *ad inducendum cicatricem*, quis in illo scriptore ad huiusmodi rem attendit ac non propagavit, quod casu an ex unius codicis mendo in primam editionem venisset? Eadem est Senecæ ratio, cuius item in omnibus operibus unus reperitur locus contrarius de Benef. I, 1. Itaque sicubi codices inspiciuntur, verum invenitur. Citatur a Ruddimanno (II p. 252 not. ed. Stallb.) ex Manil. Astron. I, 10 *ad tanta canendum;* sed, qui fere solus in eo poeta codicibus usus est, Scaliger, ex optimo Gemblacensi duobusque aliis *canenda* edidit, recteque Bentleius et Stoeber retinuerunt. Unus est locus scriptoris paulo diligentius tractati, in quo nihil notetur, Suetonii in Claud. 26 *(ad ducendum eam uxorem)*. Sed

ne eius quidem codd. multi accurate collati sunt; quamquam non intercedam, si quis hunc locum excusabit; (non est: *ut duceret uxorem*, nec: *ut duc. eam ux.*, sed: *ut eam duc. ux.*). In Galb. tamen 18 et Oth. 7 tantum in uno et altero codice mendum est; Ernestius quidem (ad. Oth. 7) non dubitat, quin sic veteres dixerint. Verum satis puto dictum esse de hac re, etsi poteram unum et alterum similis generis mendum ex aliis scriptoribus operose corradere et arguere [1]). Itaque unum addam, ne ablativo quidem gerundii a præpositione recto accusativum adiungi a Cicerone æqualibusve, præter Varronem (R. Rustic. III, 9), et qui deinceps fuerunt, nisi quod Cicero primum in origine vocum notanda gerundio verborum radicalium, ut ita appellem, utitur absolute, deinde ad explendam interpretationem accusativum addit, non solum, ut putat Ruddim. II p. 254, Tusc. III, 9 *(a nimis intuendo fortunam alterius)*, sed etiam de Legg. I, 6: *a suum cuique tribuendo (νόμος παρὰ τοῦ νέμειν)*, quos locos diversis immiscet Ramshornius p. 648 et 649 (incredibili pæne errore addens de Nat. Deor. II, 25). Ratio

---

[1]) Citatur etiam a nonnullis auctor Oudendorpius ad Front. III, 6. Is igitur, commemorato præter eum, in quo versatur, alio Frontini loco, duobus Livii, uno Cæsaris, de quibus supra dictum est, uno Iustini, addit: *"Verum quum omnia sint dubiæ auctoritatis et certe infra et in Cæsare ac Iustino MSS. a me visi, saltem plerique, cum edd. primis gerundivum in fem. genere agnoscant, nusquam hoc* (gerundium) *intruderem."* De Flor. I, 9 vid. Oudend. ad Cæs. B. G. III, 14, ubi tres Leidenses codd. veritatis testes dat. Drakenborchium etiam ad Sil. Ital. XV, 105 citant, confundentem genera a me distincta, cæterum accusativi a præpositione recti unum afferentem exemplum, ipsius Silii ex VIII, 36: *ad signa movendum*, quæ est N. Heinsii, viri elegantiarum, quas appellabat, sæpe ineptissime studiosi, coniectura, quum omnes ubique codd. et edd., ipsius quoque Drakenborchii, *movenda* habeant.

aperta est; non ab *intuenda fortuna* dictam *invidiam*, tanquam utrumque sit in verbo, sed ab *intuendo* putat; id autem referri ad fortunam alterius. Deinde excipienda est ipsa hæc proverbialis locutio pæne in unum vocabulum conflata *suum cuique tribuere;* (de Offic. I, 5: *in hominum societate tuenda tribuendoque suum cuique).* Itaque vel propter hanc causam vitiosum erat, quod ex orat. pro Sest. I, 2 bonorum codicum auctoritate et ob historiam nunc expulsum est, quum esset a Grævio ob singularem elegantiam ex duobus recentissimis pessimisque libris receptum, a ceteris propagatum: *in agendis gratiis commemorandoque eorum — beneficia*, quod Wunderus, acuti et recti iudicii homo, ea tantum ratione arguebat, quod ab eadem præpositione et participium et gerundium cum accusativo pendere non possent. Nec minus vitiosum est apud Livium XXX, 13, 9 *in alloquendo victorem*, quamquam ibi in pluribus codd. *m* adhæsit ex sequenti litera *n*.

Revertamur ad Caelianam, a qua in ipso exordio disputationis tam longe digressi sumus, adnotemusque, quod huius generis extremum erit, codicis Parisiensis scripturam apud Orellium omissam in c. 27, 65. Editur enim: *Potueruntne meliori tempore prosilire, quam quum Licinius venisset?* nullo aperto vitio, quamquam, ubi *bono tempore* aliquid fieri dicatur, ut sit *opportuno*, nescio, nec ulla aliunde adnotata ab editoribus recentioribus varietate. Verum in editione a. 1472 est: *meliori mage tempore*, in tribus codicibus Oxoniensibus: *meliori magis.* Id unde ortum sit, patefit tolliturque interpolatio præclara Parisiensis lectione: *Potueruntne magis tempore.* Apparet, *tempore* pro adverbio esse eique augendo addi adverbium, quemadmodum *satis tempore* dicitur, eoque offensos librarios substantivo adiectivum addidisse.

Miror autem, qui interpolationis vestigia in deterioribus aliquot libris manserint, in melioribus Bernensibus exciderint.

Sed de hoc genere dictum est. Cetera ordine exponam, nonnulla etiam minutiora, quoniam graviorum prærepta maior pars est. C. 2, 3 editur: *iam diu minus in foro nobiscum versatur*; sed verum esse *nobiscumque*, quod in Parisiensi legitur et Bernensibus eoque, qui, mendosissime scriptus in hac oratione, ad Bernenses tamen cognatione accedit, Erfurtensi, et in editione C. Stephani, ostendit, quod in editionibus antiquis (a. 1472 et 1480) ex vulgaribus codicibus eiusdem scripturæ vestigia manserunt (*nobiscum quoque*). Et aptissime non solum forum nominat, in quo abundabat illud *nobiscum*, sed usum quoque privatum significat, quem cur Orellius *neutiquam* intelligi dicat, non video. Erat Caelius pater eques municipalis, ut Sextus Roscius, ut ipsius Ciceronis pater [1]). Post paucos versus nescio, cur illa: *habitam esse summam hodieque haberi* Orellius mutari velit, quum ipse reliquorum codicum turbas intellexerit ortas esse ea interpolandi sedulitate, quæ in Parisiensi quoque codice, quum prima manus hanc lectionem scripsisset, corrigere tentavit. Quod autem Lambinum laudat, qui senserit proprie requiri *atque hodieque* (hoc est, *hodie quoque*), nimirum rariore et elegantiore, quam putabat, voce Ciceronem

---

[1]) Vix notatu dignum, nisi ne quis Bernensibus codd. diffidat, etiam Paris. c. 8, 6 habere *sunt enim*, non *etenim*. Est etiam in ed. a. 1472. Abusus est enim huius loci vulgato mendo E. Wunderus, quum in orat. pro Plancio 16, 38 ex uno cod. Bavarico, dissentiente Erfurt., intulit: *libet etenim*; nec minus falsus est de Cat. 9, 29, ubi summa cod. Par. antiquissimi auctoritate, ne reliquos memorem, redarguitur. Qui vero homini acuto accidisse dicam, ut ad istam in Ciceronis et antiquorum scriptis pravitatem stabiliendam uteretur scholiastæ Vaticani et infimorum iurisconsultorum locis?

beare voluit, qui tantum abest ut eam desideret, ut neque ipse neque Livius neque ullus antiquior ea usus reperiatur [1]).

C. 4, 10 editur iam inde a Junta: *ad quem* (Catilinam) *si accessit aut si a me discessit unquam (quamquam multi boni adolescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt), tum existimetur Caelius Catilinæ nimium familiaris fuisse*, tum ad sententiam male, — nam sic illud *quamquam* superioribus adnectitur, in quibus nihil est, ad quod referatur, et ita hæc dicuntur, tanquam postulet Cicero magnam aliquam et difficilem rei probationem, quum tota oratio sit permittentis et concedentis, si vel levissima indicia proferantur, — et contra usum loquendi, illud *tum* post *si* in apodosi respuentem, etsi dicitur *tum demum, si*, et contra codices bonos, malos (Paris., Bernn., Erf., Oxx.) et editiones veteres. Apodosis incipit a *quamquam*, ita conformata, ut orator ostendat, se plus adversario concedere, quam necesse sit. Itaque scribitur rectissime in codd.: *quamquam — studuerunt, tamen* etc. Multa conquiri poterant exempla apodoseos ita dilatatæ. Paulo post frustra defenditur illa coniunctio: *Sequutus est annus; causam Catilina dixit*, quæ non modo duritiam habet intolerabilem in narratione simplicissima, sed

---

1) Dixit hoc ante multos annos Scioppius, cui imperitissime Cellarius et Borrichius, Dukero quoque et Drakenborchio (ad Liv. V, 27, 1) adsentientibus, opposuerunt Cic. de orat. 1, 22, Verr. V, 25 (poterant eodem iure hunc Caelianæ locum et alios) et Liv. I, 17 et V, 4, quasi is *hodieque* in coniungendo (*et hodie*) dici negasset. Deinde I. F. Gronovius pluribus Livii locis inferre id vocabulum voluit. Quæ paulo post ex Garatonii notis Orellius de Puteolanis excerpsit et de præfecturis huius temporis addidit, non recta esse, satis demonstravi in disputatione de coloniis Romanis. Sed *Puteolani* nihilo minus huc non pertinent.

absurdam elocutionem; nam annus annum semper sequitur.

C. 7, 16 Orellius Weiskium secutus edidit: *tamen est eiusmodi, cupidius ut magis insectari alterius innocentiam, quam de se timide cogitare videatur;* in codd. est *cupidus*, nisi quod Gemblacensis habet *cupidinis*, Francianus, omnium infimus, *eius omnino cupidus*. Sed coniectura illa perversa est; nam ut omittam, nullam hic esse causam transponendi adverbium ante coniunctionem et Ciceronem, si addidisset, scripturum fuisse *cupide*, ut ad id referretur *timide*, nec urgeam vitiosum per se comparativorum diverso modo positorum concursum *(cupidius ut magis)*, certe, quoniam *cupidius* ad *insectari* pertinere debet, non potest ita ab eo divelli, ut id interponatur, per quod cum altero membro comparetur *(magis cupidius insectari, quam timide cogitare)*. Vere iudicavit de hoc loco Ernestius. Nam illud *cupidus* ex marginali aut interlineari nota in contextum receptum est, adscriptum ad definiendum certo nomine, quod Cicero integra sententia complexus videbatur; sed qui adscripsit, illa *tamen est eiusmodi* non de re, sed de Caelio ipso accepit, errore orto ex eo, quod præcedit, *facit*. Huiusmodi aliquot additamenta, adnotationes potius quam verborum interpretamenta habentia, antiquissima sunt in Ciceronis etiam bonis codicibus (cfr. disput. de emendat. loc. aliqu. oratt. Cic. p. 148 sqq. et de locis Verrinar. p. 341 sqq.); nomen proprium ita additum in omnibus codicibus deprehensum est in huius ipsius orationis initio *(Atratini)* [1]).

---

[1]) C. 9, 21 cedendum videtur codicum bonorum auctoritati et rhetorico artificio in his: *Sed vestræ sapientiæ tamen est, iudices, non ideo vobis quoque vos causam putare* etc. Sciendum

C. 10, 24, ubi orator Dionis Alexandrini familiares commemorat, vereor, ne frusta corrigendi opera insumatur, quoniam in eo codice, ex quo nostri derivati sint, nonnulla hic legi non potuisse, apertum est ex codicis Parisiensis primæ manus scriptura; (in quo vacuum spatium indicio est, non errore media in archetypo omissa fuisse). Eam lacunam qui supplere conatus est, quod supplementum illi quoque codici altera manus addidit, videtur vestigia obscura persequi voluisse, (alioquin enim ea supplevisset, quæ intelligi possent,) sed ex initio lacunæ nihil extricare potuisse. (Neque supplementum totum spatium in Parisiensi codice explere, Krarupius adnotavit; vellem scire, quantum hoc sit.) Nam nomen hominum et pronomen relativum in supplemento non sunt, confiteorque me nescire, unde homo audacissimus, qui ineunte seculo XVI post primas editiones cum codd. conspirantes hæc ita interpolavit, ut vulgo eduntur, *Coponios* illos fuisse rescierit, de quo neminem interpretum ne verbo quidem admonere video. Edendus est igitur necessario locus hoc tristi aspectu: *Titus Caiusque* * * † *omni cum doctrina homo atque humanitatis.* In iis, quæ post Weiskium Orellius tentat, reprehendendum maxime est, quod *teneri humanitate* pro eo, quod est *humanitatis studio*, et *teneri communi doctrina* de iis, qui communiter doctrinæ studeant, dici voluit, contra usum sermonis Latini.

C. 13, 32 etsi rectum est, quod editur: *Sin, ista muliere remota, neque crimen ullum nec opes ad oppugnandum Caelium illis relinquentur,* — tamen auctoritatem exiguam habet, nec mutari debuit, quod in Pari-

---

tamen est, post illum genitivum nusquam alibi Ciceronem infinitivo accusativum superfluum addere; nec apud alios memini id legere.

siensi codice legitur, *relinquontur (relinquuntur)*, unde reliquorum scripturas (velut Bernensis prioris et Erf. *relinquantur)* ortas esse patet. Iam non tam de eventu defensionis quam de statu causæ dicit, ut *relinquuntur* nihil fere aliud sit quam *præterea sunt.*

Levissimum est, adnotandum tamen, quoniam ad veram orationis formam pertinet, c. 14, 33 ex codd. (etiam Paris.), immo etiam ex edd. vett. scribendum esse: *remisse et leniter et urbane*, ut simile sit superiorum: *severe et graviter et prisce.* Nec per se recte *ac* illo loco ponebatur, variata sine causa membrorum coniunctione [1]).

Venio, quod dudum cupiebam, ad emendationem paulo graviorem loci perturbati. Nam c. 15, 36 hæc leguntur in codicibus, quibus verbis fingitur Clodius sororis nimium in Caelio sectando studium improbare, mores impudicitiamque non improbans: *Vicinum adolescentulum adspexisti: candor huius te et proceritas, vultus oculique pepulerunt; sæpius videre voluisti: fuisti nonnunquam in iisdem hortis visa nobilis mulier: illum filiumfamilias patre parco ac tenaci habere tuis copiis devinctum non potes; calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti.* In his illud *fuisti — visa*, sive seiungas, *visa*, corruptum esse, perspicuum est; verum alia gravia incommoda editores non senserunt. Nam primum in hac μιμήσει naturalis huiusmodi rerum progressus accurate exponitur. Itaque postquam narratum est, sæpius una fuisse, orta cupiditas adolescentulum tenendi dici debebat; tum de-

---

[1]) Obiter indicandum est, quæ verba paulo post leguntur (84): *omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat*, ea ex Quintil. IX, 4, 104 inter fragmenta Ciceronis relata esse (p. 530 ed. Orell.). Beierus ad Scaurianam referebat, cupidus eam utcunque restituendi.

mum apte subiicerentur cetera: "Non potes, quod vis. Quid tum? Parata est consolatio." Nunc illæ sententiæ *fuisti* et *non potes* plane non cohærent. Deinde multo vitiosius illa *filiumfamilias patre parco ac tenaci* etc., ne quid dicam de pronomine *illum*, incommodissime sententiæ initium tenente, sic dicuntur, tanquam patris parsimonia in causa fuerit, cur Clodia adolescentulum capere non posset; quod plane contra esse debet. Nam nobilis mulier et dives sumptus subministrando eum, qui parce a patre haberetur, se devincturam sperabat. (Sequitur: *non putat tua dona esse tanti.)* Itaque ultima illa *non potes* superioribus repugnant. Atque hæc observatio viam planissimam munit ad loci emendationem, quam, quod ad ipsum verbum attinet, Muretus dudum præcepit, modo ne interpungendo sententiam depravasset. Scribendum est enim, una litera deleta: *Sæpius videre voluisti: fuisti nonnunquam in iisdem hortis: vis* (Muret. *vis o,* contra usum et putide,) *nobilis mulier illum filiumfamilias patre parco ac tenaci habere tuis copiis devinctum:* (Mur.?) *non potes; calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti.* Recte *vis;* nam nunc etiam tendit; ante occasionem et originem indicaverat [1]. Paulo ante hæc verba, ubi editur *ex hisque tuis sumam-aliquem*, ex primæ manus scriptura codicis Parisiensis *(ex is igitur sumam)* faciendum videtur: *ex istis tuis sumam.* Certe id pronomen *(istis)* esse debet; nec adiectivum ex *igitur* effici posse videtur.

---

[1]) Veritate reperta non est necesse aliorum conatus reprehendere; in Orellii tamen coniectura, præterquam quod loci cohærentiæ non satisfacit nec incommoda tollit, notandus est pravus verbi usus; nusquam enim *cessare* est *desistere, finem facere.* Apud iurisconsultos tertii sæculi est: *desisse esse in usu, vim non habere, non exerceri,* similia. Apud antiquos, qui *cessare* aliquem iubebat, iubebat *minus strenue agere.*

C. 18, 43 boni codices ab edita lectione valde discrepant; nam in hac est: *Ex quibus neminem mihi necesse est nominare; vosmet vobiscum recordamini*, in illis (Paris., Bern. utroque, cod. C. Steph.): *mihi liquet nominare.* Ex hoc non efficitur, quod Orellio in mentem venit, *mihi licet*, (quidni enim *liceret*, ex maiorum præsertim et patrum memoria homines, nominare?) sed: *mihi libet.* Ex scribendi errore factum est *liuet*, inde ortum *liquet.*

Cap. 19, 45 editur: *Fieri enim non potest, ut animus libidini deditus — hoc, quidquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo, verum etiam cogitando possit sustinere.* Sed codd. omnes (casu accidit, ut hic etiam Gulielmiani et Gruteriani commemorentur), etiam recentissimi, et ipsa editio a. 1472 (nam in edit. 1480 mutatum iam est) pro *non modo* hadent *quoquo modo*, profecto non errore scribendi. Vehementer suspicor, factum hic esse, quod alibi quoque in orationibus factum esse memini, ut in codicum nostrorum archetypo propter eiusdem vocabuli repetitionem aliquid excideret, scriptumque olim fuisse: *quoquo* [*modo facimus, non*] *modo.* Modestissime Cicero loqui vult; itaque apte hoc superadditur illis: *quidquid est, quod nos facimus.* Ne exemplum e longinquo petam, in orat. de provinciis consul. c. 4, 9 editur: *Igitur in Syria, imperatore illo, nihil aliud actum est, nisi pactiones pecuniarum cum tyrannis, cett.* Sed omnes codd., etiam Paris., ipsæ quoque editiones veteres habent: *nihil aliud neque actum.* Fuit igitur olim huiusmodi orationis forma: *nihil aliud neque* [*cogitatum neque*] *actum est.* Similis error nonnullis locis in codice Mediceo epistolarum ad Famil. commissus est, necdum ubique sublatus, velut II, 4, ubi scribendum est: *ut neque ea,* [*quæ sentio, audeam, ne-*

que ea,] quæ non sentio, velim scribere. Ibd. II, 19, ubi est: *Quamobrem quæcunque a me ornamenta in te proficiscentur*, legendum est: *in te [proficisci poterunt,] proficiscentur.* Gravissime autem corruptus est locus in lib. VI ep. 5 § 3, ubi in ipso codice Mediceo interpolatione lacuna occultata est. Scriptum enim erat a Cicerone in hunc modum: *Quare ad eam spem, [quam de omnibus habemus, accedit ea,] quam extra ordinem de te ipso habemus, non solum propter dignitatem et virtutem tuam — hæc enim ornamenta sunt tibi etiam cum aliis communia — sed (*v. *accedunt tua præcipua) propter eximimum ingenium summamque † virtutem.* (Cfr. disput. de emendat. locor. aliqu. oratt. p. 155 et præfat. edit. duodec. oratt. p. 125) [1]).

Mox in eodem capite § 46 *(relinquenda studia delectationis, iudices, ludus, iocus* etc.) nimis patienter propagatum est contra codd. et veterum edd. fidem vocabulum *iudices.* In hac vehementi enumeratione *(obterendæ sunt — relinquenda — deserendus)* incommodissime interponitur iudicum appellatio, in medio præsertim colo. Auctores Gruterus, qui addidit, citat cod. Palatinum nonum et Erfurtensem. Verum in hoc est: *studia delectationes iudices locus,* vocabulum *ludus* omittitur, ut appareat, evanida curva lineola, qua *us* syllaba notaretur, literas *lud* transisse in *iud.;* sic enim scribitur in codd. Sed hoc leve. Sequitur locus gravissime corruptus, qui sic editur: *Quæ res in hoc genere homines a labore stu-*

---

[1]) Cæterum hic locus præter alios (vid. Hand. Tursell. II p. 556) eorum sententiam evertit, qui in descensu ad minus post *non modo,* id est, *non dicam,* Ciceronem semper simplex *sed,* nunquam *sed etiam* nec *verum etiam* ponere putant. Nam minus est cogitare, quam agere, quod cogitatione nititur (vid. Brut. 70); add. in Vatin. 9, 21.

dioque dicendi deterret, non quo aut ingenia deficiant aut doctrina puerilis, et longissime a codicum vestigiis et adeo perversa sententia, ut labor molestiaque *(Quæ res)* a labore deterrere dicatur (etsi ipsum illud *quæ res* singulari numero superiora illa omnia complecti non potest) [1]) et *in dicendo (in hoc genere)* a studio *dicendi* deterrere. Quid dixerit Cicero, satis est apertum. Nam commemorato proxime oratorum laboriosissimo vitæ genere, concludit, propter huius laboris fugam, non propter ingenii inopiam, tam paucos oratoriæ arti operam dare; (itaque, id qui faciat, ut Caelius faciat, non posse luxuriosum esse). Sed codicum vetustissimus cum Bernensibus habet: *Quare in hoc genere laborefiendi homines a studioque deterret*; hinc ceterorum profluxere lectiones, ex quibus in Erf. est *labor confitendi*, pro monstro illo *efiendi* verbo alio licenter substituto. Quæ ex his Orellius effecit, admonitus ipse facile improbabit; nam et alienissimam interrogationem de causa laboris, ad quam nihil respondeatur, intulit, et, a sententiarum progressu aberrans, pro conclusione repetitionem superiorum verbis variatam effecit *(in hoc genere labores consumendi omnes*; quid est autem, *labores consumere omnes?)* et vestigia codicum adeo non pressit, ut, quod certissimum est indicium emendationis infeliciter et incerta fluctuantique ratione tentatæ, optionem det inter duas diversissimas coniecturas, alteram: *in hoc genere labores consumendi (conficiendi) omnes*, alteram: *uno in hoc genere elaborandum est;* (quod qui poterat Cicero aut quisquam alius dicere, in sola eloquentia esse elaborandum?) Et tamen codices ipsam formam sententiæ pæne integram servant, in partibus

---

[1]) Melius igitur hactenus ed. 1472 *deterrent*.

corrupti; nam et vocem *quare* conclusionis indicem habent et, modo recte verba separes, *labor* subiectum verbi *deterret*, cui contrarium infertur illud *non quo: Quare in hoc genere labor .. homines a studio .. deterret, non quo* etc. Restat, ut post *labor* ex illo *efiendi* (nam *conficiendi* et *confitendi* unde originem habeant, quum videamus, omittenda sunt,) exsculpatur eiusmodi vocabulum, quod et reliquam salvam præstet structuram et illud *studioque*, quod est in codd., aptum reddat; nam quod tres Oxonienses, nullius auctoritatis, particulam, quum nihil haberent, quod ea facerent, excluserunt, ad nos non pertinet. Legendum est igitur: *Quare in hoc genere labor* *offendit* *homines a studioque deterret, non quo* etc. Iam ex salebris emersimus. Exemplo simul non uno modo demonstratum est, quid sit, ut dixi, in Orellii huiusmodi locorum tractatione improbandum, in aliorum quidem multorum multo magis. Ceterum, si qui nondum credunt, post tot virorum curas, qui hoc ipsum, scriptis veterum assidue immorari, bonum opus putabant, prorsus de integro multarum Ciceronis orationum emendationem esse instituendam, iis narro, etiamsi quis omnes ante Garatonium editores interpretesque adhibuerit, si editione Oxoniensi caruerit, ne verbum quidem eum neque de loci difficultate neque de scripturæ discrepantia reperturum. Garatonius adnotat, pro *dicendi* reperiri etiam *discendi*. Et is quidem sine culpa est, quoniam ipse solas veteres editiones iam interpolatas hoc loco et similis generis codicem habuit. In proximo pro *si sese* etiam Paris. habet *si se*, sono minus ingrato. Proximo capite 20 extremo, § 50, ubi edebatur: *aut impudentia et huic et ceteris magnam ad se defendendum facultatem dabit*, Orellius rectissime Aldi (tam recens enim est) interpolationem notavit, ineptissimam (quod

miror non animadversum, ne ab Orellii quidem; qui sunt enim illi ceteri, quibus facultas defendendi sui detur, si Caelium accusator certis definitisque criminibus aggressus sit?) et soloecam (in his *ad se defendendum* de pluribus, quod patronum habere debebat, qui *defendendum* gerundium esse doceret). Codices quattuor meliores: *aut impudentia et huic defendendum facultatem dabit*, alii *defendendi*. Sensus patet; verba minus bene Orellius restituit, *et*, quæ causa fuit interpolandi, licenter in *ad* mutato et pronomine non apto posito [1]). Nec dativus abesse potest. Videtur igitur scribendum: *aut impudentia ei sui defendendi facultatem dabit*. Levis et frequens error archetypi (*et* pro *ei*) turbas excitavit.

Cap. 21, 52 edebatur a superioribus: *Tune aurum ex armario tuo promere ausa es? tune Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? Ceterum quum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem legati, ad L. Luculli, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam, huic facinori tanto tua mens liberalis conscia — esse non debuit.* Verborum ordinem Orellius immutavit ex optimis codicibus, ut esset: *spoliare ornamentis spoliatricem*, in quo tamen languide extremum vocabulum adhæret et nimis indefinitum est. Sed apertissime mendosum est *ceterum*, quod quam vim haberet, mirum profecto est, neque quemquam quæsisse neque, se non intelligere, professum esse. Nam quum orator interrogatione urgere Clodiam instituisset, eam imperfectam relinquit prorsus absurde; quidni enim Clodia aurum ex armario promeret? Deinde,

---

[1]) *Hic* dicitur reus, quum a patrono demonstratur, non nominatur, *hic* addito nomine aliquis e præsentibus; *is* necessario ponitur, ubi refertur pronomen ad personam in eadem sententia nominatam, ut hoc loco præcessit Caelii nomen.

tanquam aliquid extra adnectens, prorsus sedate *ceterum* dicit; et tamen hac sententia ipsum rei caput, sceleris notatio, continetur. Itaque sic loquitur: "Quomodo tu hoc (quod per se nullam habet reprehensionem) facere ausa es? Ceterum, quum scires scelus esse, facere non debuisti." Optime igitur subvenit codex præstantissimus Sancti Victoris, qui utinam sæpius commemoraretur; sed eius scripturam *ceterorum*, in Parisiensi eiusque propagine levissime corruptam, cur Gulielmus probarit et quomodo probarit, quod propter socordiam Gruteri intelligi nequibat, nunc demum apparet, restituto vero verborum ordine, qui in illo quoque codice fuit. Apertissimum est enim, scribendum esse: *tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis, spoliatricem ceterorum, quum scires — sempiternam?* Ceteros Venus Clodiana spoliabat, Caelii causa spoliata dicebatur. Sequitur confirmatio cum acerba ironia: *Huic* etc. [1]).

[1]) Orellius Gulielmum *ceterorum* accepisse putabat pro *ceterum* vel potius pro eo, quod esset, *ceterarum rerum*. Sed, ut hoc in transcursu addam, hoc ipsum genus loquendi pro adverbio (*ceterum, ceteroquin*) totum confictum est ex locis aliquot male intellectis, immerito ex Hotomani et Scioppii observatione rescuscitatum a. C. Beiero intempestive recondita sectante, in nota ad Cic. Brut. (ed. Orell. min.) 6, 23. In Bruti loco vanissimam coniecturam, qua id genus inferebatur, Orellius recte reiecit, ex abundanti confirmans exemplo, licere dicere *ceterarum rerum causa*. Orta est observatio ex eo, quod Cicero uno loco (pro Quint. 3, 11) paulo durius genitivum initio sententiæ posuit, cogitatam rem universe complectens, deinde autem subiecit, quæ remotiore tantum analogia genitivo iungi possent, (*sane ceterarum rerum paterfamilias et prudens et attentus, una in re paullo minus consideratus;*) nam *prudens rei* dictum est a multis, sensu tamen paullum diverso, nec curæ notio in altero adiectivo a genitivo abhorret. Terentius (Adelph. IV, 5, 61) nescio cur non *ceterarum rerum socordem* eodem modo dixisse putetur, quo Tacitus *socordem*

miror non animadversum, ne ab Orellii quidem; qui sunt enim illi ceteri, quibus facultas defendendi sui detur, si Caelium accusator certis definitisque criminibus aggressus sit?) et soloecam (in his *ad se defendendum* de pluribus, quod patronum habere debebat, qui *defendendum* gerundium esse doceret). Codices quattuor meliores: *aut impudentia et huic defendendum facultatem dabit*, alii *defendendi*. Sensus patet; verba minus bene Orellius restituit, *et*, quæ causa fuit interpolandi, licenter in *ad* mutato et pronomine non apto posito [1]). Nec dativus abesse potest. Videtur igitur scribendum: *aut impudentia ei sui defendendi facultatem dabit*. Levis et frequens error archetypi (*et* pro *ei*) turbas excitavit.

Cap. 21, 52 edebatur a superioribus: *Tune aurum ex armario tuo promere ausa es? tune Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? Ceterum quum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem legati, ad L. Luculli, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam, huic facinori tanto tua mens liberalis conscia — esse non debuit.* Verborum ordinem Orellius immutavit ex optimis codicibus, ut esset: *spoliare ornamentis spoliatricem* tamen languide extremum vocabulum adhær indefinitum est. Sed apertissime mendosum quod quam vim haberet, mirum profect quemquam quæsisse neque, se non intelli esse. Nam quum orator interrogatione instituisset, eam imperfectam relinquit quidni enim Clodia aurum ex armario

[1]) *Hic* dicitur reus, quum a patrono de tur, *hic* addito nomine aliquis e pr ponitur, ubi refertur pronomen ad p tia nominatam, ut hoc loco præce

miror non animadversum, ne ab Orellii quidem; qui sunt enim illi ceteri, quibus facultas defendendi sui detur, si Caelium accusator certis definitisque criminibus aggressus sit?) et soloecam (in his *ad se defendendum* de pluribus, quod patronum habere debebat, qui *defendendum* gerundium esse doceret). Codices quattuor meliores: *aut impudentia et huic defendendum facultatem dabit*, alii *defendendi.* Sensus patet; verba minus bene Orellius restituit, *et*, quæ causa fuit interpolandi, licenter in *ad* mutato et pronomine non apto posito [1]). Nec dativus abesse potest. Videtur igitur scribendum: *aut impudentia ei sui defendendi facultatem dabit.* Levis et frequens error archetypi (*et* pro *ei*) turbas excitavit.

Cap. 21, 52 edebatur a superioribus: *Tune aurum ex armario tuo promere ausa es? tune Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? Ceterum quum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem legati, ad L. Luculli, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam, huic facinori tanto tua mens liberalis conscia — esse non debuit.* Verborum ordinem Orellius immutavit ex optimis codicibus, ut esset: *spoliare ornamentis spoliatricem*, in quo tamen languide extremum vocabulum adhæret et nimis indefinitum est. Sed apertissime mendosum est *ceterum*, quod quam vim haberet, mirum profecto est, neque quemquam quæsisse neque, se non intelligere, professum esse. Nam quum orator interrogatione urgere Clodiam instituisset, eam imperfectam relinquit prorsus absurde; quidni enim Clodia aurum ex armario promeret? Deinde,

---

[1]) *Hic* dicitur reus, quum a patrono demonstratur, non nominatur, *hic* addito nomine aliquis e præsentibus; *is* necessario ponitur, ubi refertur pronomen ad personam in eadem sententia nominatam, ut hoc loco præcessit Caelii nomen.

tanquam aliquid extra adnectens, prorsus sedate *ceterum* dicit; et tamen hac sententia ipsum rei caput, sceleris notatio, continetur. Itaque sic loquitur: "Quomodo tu hoc (quod per se nullam habet reprehensionem) facere ausa es? Ceterum, quum scires scelus esse, facere non debuisti." Optime igitur subvenit codex præstantissimus Sancti Victoris, qui utinam sæpius commemoraretur; sed eius scripturam *ceterorum*, in Parisiensi eiusque propagine levissime corruptam, cur Gulielmus probarit et quomodo probarit, quod propter socordiam Gruteri intelligi nequibat, nunc demum apparet, restituto vero verborum ordine, qui in illo quoque codice fuit. Apertissimum est enim, scribendum esse: *tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis, spoliatricem ceterorum, quum scires — sempiternam?* Ceteros Venus Clodiana spoliabat, Caelii causa spoliata dicebatur. Sequitur confirmatio cum acerba ironia: *Huic* etc. [1]).

---

[1]) Orellius Gulielmum *ceterorum* accepisse putabat pro *ceterum* vel potius pro eo, quod esset, *ceterarum rerum*. Sed, ut hoc in transcursu addam, hoc ipsum genus loquendi pro adverbio (*ceterum, ceteroquin*) totum confictum est ex locis aliquot male intellectis, immerito ex Hotomani et Scioppii observatione rescuscitatum a. C. Beiero intempestive reconditá sectante, in nota ad Cic. Brut. (ed. Orell. min.) 6, 23. In Bruti loco vanissimam coniecturam, qua id genus inferebatur, Orellius recte reiecit, ex abundanti confirmans exemplo, licere dicere *ceterarum rerum causa.* Orta est observatio ex eo, quod Cicero uno loco (pro Quint. 3, 11) paulo durius genitivum initio sententiæ posuit, cogitatam rem universe complectens, deinde autem subiecit, quæ remotiore tantum analogia genitivo iungi possent, (*sane ceterarum rerum paterfamilias et prudens et attentus, una in re paullo minus consideratus;*) nam *prudens rei* dictum est a multis, sensu tamen paullum diverso, nec curæ notio in altero adiectivo a genitivo abhorret. Terentius (Adelph. IV, 5, 61) nescio cur non *ceterarum rerum socordem* eodem modo dixisse putetur, quo Tacitus *socordem*

miror non animadversum, ne ab Orellii quidem; qui sunt enim illi ceteri, quibus facultas defendendi sui detur, si Caelium accusator certis definitisque criminibus aggressus sit?) et soloecam (in his *ad se defendendum* de pluribus, quod patronum habere debebat, qui *defendendum* gerundium esse doceret). Codices quattuor meliores: *aut impudentia et huic defendendum facultatem dabit*, alii *defendendi*. Sensus patet; verba minus bene Orellius restituit, *et*, quæ causa fuit interpolandi, licenter in *ad* mutato et pronomine non apto posito [1]). Nec dativus abesse potest. Videtur igitur scribendum: *aut impudentia ei sui defendendi facultatem dabit.* Levis et frequens error archetypi (*et* pro *ei*) turbas excitavit.

Cap. 21, 52 edebatur a superioribus: *Tune aurum ex armario tuo promere ausa es? tune Venerem illam tuam spoliatricem spoliare ornamentis? Ceterum quum scires, quantum ad facinus aurum hoc quæreretur, ad necem legati, ad L. Luculli, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam, huic facinori tanto tua mens liberalis conscia — esse non debuit.* Verborum ordinem Orellius immutavit ex optimis codicibus, ut esset: *spoliare ornamentis spoliatricem*, in quo tamen languide extremum vocabulum adhæret et nimis indefinitum est. Sed apertissime mendosum est *ceterum*, quod quam vim haberet, mirum profecto est, neque quemquam quæsisse neque, se non intelligere, professum esse. Nam quum orator interrogatione urgere Clodiam instituisset, eam imperfectam relinquit prorsus absurde; quidni enim Clodia aurum ex armario promeret? Deinde,

[1]) *Hic* dicitur reus, quum a patrono demonstratur, non nominatur, *hic* addito nomine aliquis e præsentibus; *is* necessario ponitur, ubi refertur pronomen ad personam in eadem sententia nominatam, ut hoc loco præcessit Caelii nomen.

tanquam aliquid extra adnectens, prorsus sedate *ceterum* dicit; et tamen hac sententia ipsum rei caput, sceleris notatio, continetur. Itaque sic loquitur: "Quomodo tu hoc (quod per se nullam habet reprehensionem) facere ausa es? Ceterum, quum scires scelus esse, facere non debuisti." Optime igitur subvenit codex præstantissimus Sancti Victoris, qui utinam sæpius commemoraretur; sed eius scripturam *ceterorum*, in Parisiensi eiusque propagine levissime corruptam, cur Gulielmus probarit et quomodo probarit, quod propter socordiam Gruteri intelligi nequibat, nunc demum apparet, restituto vero verborum ordine, qui in illo quoque codice fuit. Apertissimum est enim, scribendum esse: *tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis, spoliatricem ceterorum, quum scires — sempiternam?* Ceteros Venus Clodiana spoliabat, Caelii causa spoliata dicebatur. Sequitur confirmatio cum acerba ironia: *Huic* etc. [1]).

---

[1]) Orellius Gulielmum *ceterorum* accepisse putabat pro *ceterum* vel potius pro eo, quod esset, *ceterarum rerum*. Sed, ut hoc in transcursu addam, hoc ipsum genus loquendi pro adverbio (*ceterum, ceteroquin*) totum confictum est ex locis aliquot male intellectis, immerito ex Hotomani et Scioppii observatione rescuscitatum a. C. Beiero intempestive recondita sectante, in nota ad Cic. Brut. (ed. Orell. min.) 6, 23. In Bruti loco vanissimam coniecturam, qua id genus inferebatur, Orellius recte reiecit, ex abundanti confirmans exemplo, licere dicere *ceterarum rerum causa*. Orta est observatio ex eo, quod Cicero uno loco (pro Quint. 3, 11) paulo durius genitivum initio sententiæ posuit, cogitatam rem universe complectens, deinde autem subiecit, quæ remotiore tantum analogia genitivo iungi possent, (*sane ceterarum rerum paterfamilias et prudens et attentus, una in re paullo minus consideratus;*) nam *prudens rei* dictum est a multis, sensu tamen paullum diverso, nec curæ notio in altero adiectivo a genitivo abhorret. Terentius (Adelph. IV, 5, 61) nescio cur non *ceterarum rerum socordem* eodem modo dixisse putetur, quo Tacitus *socordem*

est pronomen; nulla est enim demonstratio, sed simplex rei nuper nominatæ commemoratio; itaque aut *id* poni debebat aut pronomen omitti; deinde ordo verborum prior non optimus est, alter, qui auctoritatem habet, pravus, pronomine sine causa tam longe ab initio reiecto. Scribendum est igitur: *Datum esse aiunt huic P. Licinio*, eam quoque ob causam, quod eum hominem adesse, de quo deinceps per totum locum agitur, statim declarandum erat. Et adfuisse Licinium iudicio in rei subselliis, patet ex c. 28, 67 *(tam imbecillum, quam videtis)*.

C. 28, 67 editur: *Sed si me audiant, navent aliam operam, aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent.* Verum hac sententiarum forma significamus, quid esse putandum sit, si aliquid nunc esse fingatur, quod non sit; Cicero cum irrisione consilium dat; id fieri potest aut conditionali modo, qui erit: *si me audient (audire volent), navabunt cet.*, aut exhortando: *Sed me audiant, navent aliam operam, cet.* Et hæc orationis forma est in codicibus Par., Bern. utroque, Erfurt. In tribus Oxoniensibus et ed. a. 1472, ne particula conditionalis deesset, *sed* in *si* mutatum est, idemque adnotatum in margine cod. Bern. alterius, recentis.

C. 30, 71 ideo difficilius est veram scripturam reperire in codicum dissensu et depravatione, quod res foeda et vulgo infamis brevissime significatur. Orellius, adsumpta Garatonii coniectura, edidit: *ut illa vetus æraria fabula refricaretur.* Et Garatonii quidem emendatio *(æraria)* quum alioquin probabilis est tum codicum scripturæ proxima [1]); Afranii quidem nomen hinc alienissimum

[1]) Ab Orellii amico e cod. Par. enotatum est *afraria*, quum in editione esset *Afrania*; idem reliqui ei proximi habent, ut hic Krarupium aliquid fugisse putem, qui ad *Afrania* nihil adnotavit.

est; nam neque Afraniana fabula simpliciter impudica dici poterat et certior magisque propria rei ridiculæ significatio requiritur. Sed quod retentum est ex superioribus editionibus *refricaretur*, minus probari potest. Primum enim in nullo omnino est codice; nam in cod. Sancti Victoris erat *referretur* idemque in Oxoniensibus omnibus [1]), in Paris. *refeciretur*, in Erf. et Bern. utroque *reficeretur;* deinde memoria affectusque refricari dicuntur; rem ipsam, cuius renovetur memoria, *refricari* dici, non est certum. Ex alteris duabus lectionibus exquisitior videri possit *referretur;* sed id significaret, eandem iterum fabulam agi, rem similem fieri; itaque de renovato sermone vulgi famaque, quo fabulæ nomen pertinere recte potest, aptius dici videtur *reficiendi* verbum. Exstinctam fere languescentemque commemorationom rei recreari dicit. Itaque hoc prætulerim et vere errorem codicis Parisiensis correetum in aliis codd. putarim [2]).

C. 30, 72 Ciceronis oratio ex codice Palimpsesto additamento inutili onerata est. Nam Orellius, Heinri-

---

[1]) Quattuor omnino sunt in hac parte Oxonienses; nam duo e sex deficiunt, ut ed. a. 1172, c. 29, 70 in vocibus *commissa vobis*.

[2]) Paulo supra 29, 70 nondum abiicere audeo, quod Lambinus in uno codice fuisse tradit: *non ad rei publicæ poenas, sed ad mulieris libidinosæ delicias deposcitur.* In vulgari scriptura (*libidines et del.*) neque nudum *mulieris* nomen rei iniquitatem satis notare videtur neque *libidines* apte dici; neque enim libidini nunc satisfacere Clodia cupit, sed ultioni; *deliciæ* sunt *Luner* (*Launen*). Accedit contrarie relatorum membrorum concinnitas. Et habuisse Lambinum codices, qui unam et alteram bonam lectionem suppeditarent, quæ ne in Paris. quidem reperiatur, apparet ex c. 22, 51, ubi quod edidit: *illis studiis, illis artibus atque doctrina,* confirmat cod. palimps. Taur. (reliqui male: *illis studiis, artibus atque doctrina*); ibidemque Lambinus alteram palimpsesti veram scripturam præcepit, *si comperisset* pro *quum comp.*

chio etiam auctore, edidit: *cui neque proprium quidem crimen quæstionis obiicitur nec vero aliquid eiusmodi, quod sit a lege seiunctum, cum vestra severitate coniunctum.* Reliqui illud *quidem* non habent, quod neque structuræ aptum est neque sententiæ. Nam ipsa particula, rei præcedente vocabulo significatæ immorari iubens, a membris orationis coniunctis aliena est, nec usquam posita sic reperitur, frustraque Orellius ad duplicis structuræ confusionem confugit. Deinde ita illud diceretur, tanquam id, quod hoc membro comprehenderetur, minimum esset; atqui nihil ultra postulari potest, quam ut proprio quæstionis crimine aliquis accusetur; secundum est, quod ferri potest, quamquam iustum non est, accusari aliquem, si non proprio quæstionis crimine, at crimine tamen, quod universe cum iudicum severitate coniunctum sit. Itaque hic addi poterat *quidem*, sed mutata orationis forma: *ne eiusmodi quidem quidquam obiicitur etc.* Quod autem Orellius *quidem* requiri putat, quod sequatur non simplex *nec* sed *nec vero*, nescio, quid virum clarissimum fefellerit. Nam hoc ipsum *neque* — *neque vero* sæpius et proprie ponitur, quum alterum ex duobus membris non prorsus ex æquo adiungitur, ut Tusc. V, 33, 93: *nec ad potiendum difficiles esse censet nec vero ad carendum;* pro Sest. 16, 36: *neque huic vestro tanto studio audiendi neque vero huic tantæ multitudini — deero;* (non ex æquo iudices, quorum maior ratio habenda erat, et corona componuntur; *ne* coronæ *quidem* defuturum se dicit); ibid. 59, 125: *neque concionis ullius neque vero ullorum comitiorum;* (ne comitiorum quidem tantam esse frequentiam, intelligi vult.) Adde de Orat. III, 22, 85 (ubi sensus est: et ne antea quidem tempus habuisse sepositum; Germanorum est: *noch auch).* Omnino, ut illuc redeam, illa particula permultis locis male

a librariis addita est. Exempla sunt in Verr. IV, **46**, **103**; Catil. IV, **1**, **1**; pro leg. Man. **14**, **41** (ubi ego in edit. XII oratt. delevi, obsecutus cod. Erf. et palimps. Taur.); pro Cluent. **18**, **50** (vid. edit. Classenii); pro Sest. **6**, **14** (ubi Orellius in minore edit. ne commemoravit quidem, omitti a nonnullis particulam, opinor, quod in Bernensibus reperiebat credebatque in omnibus melioribus esse; verum Bernenses ibi iam interpolati sunt; nam Parisiensis cum edit. Naug. et Steph. omittit. Recte poneretur, si in reliquis magistratibus Sestii idem, quod in tribunatu, minus aperte perspici diceret, tum in tribunatu certius illustriusque apparere) [1]).

Paulo post § **73** ex eodem codice palimpsesto minus recte receptum puto: *in qua provincia quum res erat et possessiones paternæ, tum etiam etc.*, ubi reliqui habent *erant*. Nam neque *res* sic nude dicitur (*res est alicui in aliqua provincia*) et ipsa sententia cum adiectivo *paternæ* coniungi iubet, quod ut fieri posset, sine dubio Cicero numero quoque hoc substantivum alteri simile fecit; nec ambigui quidquam erat addito possessionum nomine. *Res* plurali numero non minus apte hic dicuntur, quam pro leg. Man. **2**, **4**: *quorum magnæ res aguntur* etc.

C. **31**, **77** si veras scripturas reperire vel satis confirmare non possum, saltem falsas coarguam. Nam primum, ubi editur: *si cui nimium effervisse videtur huius vel in suscipiendis vel in gerendis inimicitiis vis, ferocitas, pertinacia*, extremum hoc vocabulum nimis auctoritate destituitur, omissum non solum in melioribus codd.,

---

[1]) In cod. Par. legitur præterea *aliquod eiusmodi* (pro *aliquid*), omissum ab Orellii amico. Idem mox cum Bernenss. et Erf. *instituimur;* alterum tuetur cod. palimps., quamquam mendosus; utrumque aptum est.

verum etiam in Oxoniensibus tribus et ed. a. 1480 (in quibus *vis ferocitatis* scribitur); itaque unus tuetur, si tuetur [1]), Oxoniensis; nam quod Orellius *reliquos* appellat, oblitus est, quattuor omnino in hac orationis parte collatos fuisse; in illum autem sane coniectura illatum est vocabulum. Ipsa quoque verborum coacervatio a Ciceronis, rem extenuantis, consilio aliena est. Sed asyndeton bimembre hoc quidem loco ferri non potest. Suspicor pæne, *vis* ortum esse ex ultimis literis vocabuli *inimicitiis*. Deinde Orellius edidit: *iam ista deferverint, iam ætas omnia, iam res, iam ipsa dies mitigarit*, secutus partim editiones veteres (*iam ætas omnia, iam res, iam dies mitigarit*) et codd. Oxx. (*omnia, res, iam dies*), partim suam coniecturam (*ipsa*), ductam ex aliorum codicum lectione. Nam cod. Steph., Bernenses, Erf., ipse quoque, ut videtur, Paris. habent: *iam ætas omnia, iam ista dies mitigarit* [2]). Illud *rem*, quod ceteri intelligi non posse putarunt, Orellius interpretatur *die Wirklichkeit* (Italice *la realtà delle cose e le triste esperienze, che ne ricaviamo*). Verum id, quod vere sit, significari illo vocabulo potest, ubi contrarium ponitur speciei, verbo, similibus, hoc quidem in contextu nemo Latinorum id intellecturus erat; deinde vero quæ ista erit realitas, ut hoc utar, aut cui non reali contraria? Nam nimis fortasse ferocem et superbum Caelium fuisse

---

1) Ut dubitem, facit, quod *ferocitatis* ex eo ipso cod. (χ) enotatum est, qui putatur *pertinacia* tenere. (Utor repetitione Halensi.)

2) Ex Parisiensi cod. hæc scriptura apud Orellium adnotatur; Krarupius ad illam alteram *iam res, iam dies* nihil adscripsit, cuius silentio tamen minus hoc loco tribui potest. Secundæ manus scripturas is sciens omisit pæne omnes; verum secundæ manus hoc esse, Orellii amicus non adnotavit, quod solet facere.

orator dicit, vera, opinor, in rerum natura, non extra eam nec somniando. Omnino hoc totum nec in verbo est nec ad loci sententiam pertinet, ut vix opus sit addere, perversissime hoc tam diversum interponi vocabulis eandem rem rhetorice amplificantibus *(ætas, res, dies)*. In codicum scriptura unum redundat vitiose *ista*, quod equidem putaverim delendum, repetitum ex superiore *iam ista deferverint*. Itaque locus recte a C. Stephano editus videtur.

Paulo post c. 32, 78 a codd. Bernensibus et Erf., qui pro: *neque enim potest* habent: *non enim potest*, non: discrepat Parisiensis, ut Orellius propter collatoris silentium putabat, ut iam edi hoc debeat. Gravius est hoc paulo et aptius figuræ rhetoricæ; sequitur enim *non potest*. Librariis insolens visum est. In eadem sententia, ut recte ex Lambini editione adscitum sit *esse (quod ab eo rem publicam violatam esse diceret)*, nulla erat causa cur Orellius *duceret* e coniectura poneret pro *diceret*, oblitus, frequentissime coniunctivum modum verborum dicendi particulæ *quod* subiici, non ut causam agendi in dicendo fuisse significetur, sed, aliquem præ se tulisse, hanc vel illam causam se habere. Equidem ne Latine quidem dici puto: *rem publicam violatam esse duco*, non propter *esse*, sed quod hanc iudicii de re præterita interponendi significationem in illo verbo inesse non credo. Nemo, opinor, antiquiorum dixit: *iure cæsum Gracchum duco*.

Finem disputatiunculæ imponet mendi non animadversi et tamen et per se et codicum testimoniis manifestissimi notatio. Nam statim post illa, de quibus dixi, verba legitur: *non potest, qui ambitu ne absolutum quidem patitur esse absolutum, ipse impune unquam esse largitor*, quæ scriptura si vera esset, in membro præce-

denti legendum esset: *non potest, qui — in iudicium vocavit, ipse esse in re publica civis turbulentus*, non *vocarit;* nulla enim modi variati causa excogitari potest. Sed corruptum esse *patitur*, etsi nemo sensit, demonstrant codd., ex quibus Paris., Bernn., Erf. habent *datur*, Oxonienses quattuor, id est, ut dixi, omnes, *dat*, nullus *patitur*. Cuiusnam verbi, deponentis, ut opinor, præsens coniunctivi modi tempus hic positum fuerit, reperire non potui; nam quæ occurrebant, literis nimis distabant.

XII.

De emendandis Ciceronis orationibus pro P. Sestio et in P. Vatinium disputatio [1]).

De emendatione orationum Tullianarum pro P. Sestio et in P. Vatinium dicturi ante omnia universam codicum manuscriptorum, qui supersunt, rationem explicabimus, qua exposita et ea, quæ ab aliis nuper in priore oratione emendanda præstita sunt, confirmabuntur et ad ea, quæ restant, via munietur. Nam et quid in illa præterea, in Vatiniana autem omnino, e codicibus sumi possit, patebit, et quid aliunde, hoc est, coniectando necessario petendum sit, et, quo ea coniectura fundamento niti debeat. Nam quum plures recentissimo tempore in oratione Sestiana elaboraverint, eorum duo, O. M. Müller et A. Matthiae, alter infeliciter criticam partem tractavit, alter prope non attigit, ne is quidem valde, ut videtur, curans, quam certam auctoritatem ea scriptura haberet, quæ ab Ernestio leviter recognita vulgo circumferretur; tertius, Eduardus Wunderus, vir doctissimus, id, quod iam Orellius in editione Ciceronis operum senserat, perspexit clarius, quantopere superiores editores in ponendis emendationis

[1]) Edita tripartito, prima pars a 1833, secunda et tertia hoc ipso anno.

fundamentis errassent, quam multa neglexissent, intellexitque universe, quænam essent optima et certissima rei gerendæ subsidia. Sed quum ad horum subsidiorum scripturam cognoscendam unam Hervagii editionem haberet, ductam illam quidem aliquot locis plane e bono codice, aliis locis ex eo emendatam, sed tamen nec perpetuo nec diligenter ad eum exactam, et præterea non multas illas in tam longa oratione lectiones, quas Gruterus e Gulielmi codicibus et suo uno (Pal. 9) protulerat, nec satis totam rem explicare nec viam, cuius vestigia deprehenderat, persequi ubique poterat; et quum id tamen paulo ardentius confidentiusque tentaret, incidit in errores nonnullos et aliquoties frustra ingenium exercuit. Orellius denique in minore editione huius et Caelianæ orationis plurimis in locis optimorum codicum auctoritatem recte secutus est et defendit; sed quum ne ipse quidem codicum cognationem propaginesque ex una radice multifariam diductas satis accurate notasset et explicuisset, (in quo illud quoque impedimento erat, quod unius tantum perantiqui codicis scripturas plene enotatas habebat, cui nos alterum adiungimus,) et nonnulla minus contra aliorum dubitationes firmavit, quam poterat, et interdum ipse lapsus est; nec ad ea menda tollenda, quæ omnibus codicibus inhærent, quidquam admodum attulit aut, quæ eorum esset ratio, exposuit. Est autem tota hæc res ita comparata, ut, explicata ea, de qua dixi, codicum cognatione magna pars causæ quasi tabulis consignatis et rationibus, si non mathematicis, at historicis peragi queat, sublatisque erroribus inanibusque suspicionibus certior ad veritatem inveniendam cursus teneri. Quæ autem de Sestianæ orationis fundamento critico disputata erunt, eadem omnia, exceptis iis, quæ ad codices lacunosos pertinebunt, transferri poterunt non solum

ad Vatinianam, ut de ea nihil opus sit universe dici atque ad singula statim venire liceat, sed ad Caelianam etiam, cuius nuper singulos locos emendavimus.

A reliquis omnibus orationis pro Sestio codicibus segregandus est et in sua familia ponendus palimpsestus ille Vaticanus, e quo A. Maius commentarii antiqui in hanc orationem et alias nonnullas, etiam Vatinianam, partes edidit, quibus hic illic interponuntur ipsius Ciceronis verba. Is et vetustate ceteros superat et integritate, ut qui solus aliquot locis manifesto veram scripturam habeat, quam, in ceteris obliteratam, partim viri docti coniectura repererant partim non potuerant attingere, velut c. 5, 12 *fortasse* pro *fortassis*, (quod Ciceronianum non esse, recte ostendit Klotzius in Jahnii Annall. Philol. Supplement. vol. II. fasc. I. p. 64), 7, 16 *putabat*, ut Garat. coniecerat, pro *putaret)*, 8, 18, *(a quibus*, ut coniecerat Hotomanus, pro *atque)*, 13, 30 *(socii et Latini*, quod ego scribendum dixeram, pro *socii Latini)*, 19, 43 *(quidam* pro *quidem)*, 57, 122 *(immunes* pro *inanes)*, maxime vero c. 3, 8, ubi verba: *P. Sestius, cum esset cum collega meo, senserit* in reliquis codd. exciderant. Nam addita in Vaticano aliena manu esse non possunt, quum nulla prorsus addendi causa fingi queat. Itaque hic codex consentiens cum testimonio reliquorum aliunde originem ducentium (nam in eo tantum scholiorum lemmata erant,) summam habet, et a qua vix discedere liceat, auctoritatem. Quamquam affirmari nequit, nec casu factum unquam esse, ut utrobique similis oriretur error, nec in antiquiore et communi fonte errorem inhærere potuisse. In hac certe oratione nulla est eiusmodi suspicionis causa. A ceteris autem discedens et unus uni (ut statim apparebit) reliquorum testimonio oppositus habet aliquid præcipui ex antiquitate, quum et

errandi occasio multiplicata sit singulis transscriptionibus et interdum corrigendi studium accesserit; sed tamen ratio tum, non auctoritas exquirenda erit, si modo perspicuum erit illud ceterorum testimonium nec ipsum discrepans aut perplexum. Neque enim errandi periculo exemptus ille librarius erat aut is, cuius hic codicem secutus est. (Cfr. disput. de orat. Cael. p. 402. Itaque recte Orellius ad 23, 52 iudicavit de eius scriptura *sedenti*, in quam Grævius coniectura inciderat.) Sed est aliqua in his fragmentis adhibenda cautio. Nam quum verba Ciceronis adnotationis tantum adscribendæ causa ponerentur, librarius interdum et omisit vocabula aliquot, quibus prætermissis integra tamen ea constaret verborum complexio, ad quam adnotatio spectaret (velut 19, 42 *ac bonis*, 21, 48 *opinor*, 27, 58 *illum* in verbis *Antiochum illum Magnum*), ex quo nulla debet interpolationis suspicio nasci, et aliquoties explendæ sententiæ gratia vocabulum, quod in contexta oratione audiebatur, inseruit, velut 63, 132 in his: *est enim illius* (Vatic., nisi in Maii edit. error est typographicus, *eius*), *a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt*, addit *verbum* (*est enim verbum eius*), quod in Ciceronis oratione præcedit. Hoc animadverso patet, lapsum esse Orellium in c. 18, 40. Legebatur enim vulgo: *Quid ergo? inimici oratio, vana præsertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta, me movit? Me vero non movit illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba conferebatur.* Verum alterum illud *movit* non fuisse in eo codice, ex quo reliquos omnes descriptos esse statim demonstrabo, certum est, quoniam, qui eum fidelissime repræsentant, cod. S. Vict., Bern. 1, 2, Pal. 9 omittunt; (in codice Paris. complura verba omissa sunt, librarii oculo aberrante in repetito vocabulo *oratio*). Nec solum

rectissime ad vim orationis abest, librariorumque omnia plena reddere studentium additamenti notam habet, sed vitiosum etiam est; neque enim negatio a verbis *illius oratio*, quibus contrarie relata sunt: *sed eorum taciturnitas*, divelli poterat interposito illo *movit*, quasi in eo vis sententiæ posita esset. Itaque non recte Orellius in ed. maiore *movit* tenuit. Sed in editione minore edidit, codicis Vaticani fidem secutus: *Me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas movebat; in quos illa oratio conferebatur*. Sed illud *movebatur*, (quod ne per se quidem rectum est; nam *movit*, ut præcedit, ita necessario hic quoque dicendum erat de uno effectu, discessu Ciceronis; contra oratio illa sæpe repetebatur, illi semper silebant,) hoc igitur quis non videt scholiastæ esse, sententiam explentis, quum illa omisisset superiora, ex quibus verbum repeteretur, non illius codicis, ex quo is verba Ciceronis excerpebat? Itaque vereor etiam, ne festinantius eadem scholia secutus Orellius delerit verba *tam improba* tanquam ex superioribus errore orta in reliquis codicibus; nam ea scholiastes contrahendi studio omisisse videri potest. Et facile ea verba suum locum defendent; hoc enim dicit Cicero: Movit me taciturnitas, quæ suspectior esse debebat ob hoc ipsum, quod, ut vos dicitis, improba erat oratio, cuius a se maculam reiicere debuerant. Ergo non variandum fuit, ut Orellius putat, illud *tam improbe*, sed idem repetendum. Cæterum si, quod in Bernensibus est, in codice archetypo etiam fuit: *illius oratio tam improba, — in quos illa oratio tam improba*, neque is error est solius librarii, qui Bern. I. scripsit, mendum id sane fuit, sed quod illud, quod dixi, confirmet; nam tum illa *tam improba* ne in archetypo quidem addita fuisse patet, sed ex adhuc antiquiore retenta et quidem, quum semel subiici vocabulo *oratio*

deberent, retracta etiam in priorem locum esse. Sed mendum esse codicis Bernensis, non archetypi, arguit codex S. Victoris.

Verum Vaticani illius codicis cum ceteris comparatio ad paucas quasdam et exiguas particulas pertinet, extra quas ceteris illis utendum est solis. Eos omnes ex uno codice Vaticani illius ætatem non æquante et iam multis locis mendoso nec ad legendum facili derivatos esse, manifestissimum est, quod permultis locis non modo omnes aperte corrupti sunt, sed etiam in corruptela eosdem prorsus literarum apices habent, quamquam multis locis in recentioribus codd. hæc vestigia omittendo et interpolando occultata sunt. Atque eorum mendorum nonnulla sunt ita aperta faciliaque ad corrigendum, ut perspicuum sit, librarium, qui codicem archetypum scripsit, id est, eum, ex quo nostri ducti sunt tanquam ex capite rivuli, fideliter eum, quem ipse sequeretur, expressisse, nihil ipsum immutantem. Id quoque patet, iam in codice archetypo verba separatim scripta fuisse; neque enim alioquin in omnibus nostris codicibus resideret ridiculum mendum ex verbis male divisis ortum, c. 40, 87 *(e re p. tum* pro *ereptum)*. Nec minus sunt perspicua reliqua communis originis vestigia [1]).

---

[1]) Exempla, de quibus nulla sit dubitatio nec dissensio, hic selecta quædam subiiciam præter ea, quæ supra posui, Vaticanum cod. commemorans. C. 5, 12 omnes codd. habent: *stabula præclara* (præter Ursini cod., qui semper præsto erat, fictum;) 9, 21: *et senex de re publica meritorum* pro: *et bene de rep. meritorum* (vides, quam ridiculus et perspicuus sit error; nominatim citari possunt Par., Bern. 1. 2, is, quo usus Hervagius est, quattuorque Oxx., id est, omnes; nam duo e sex hæc omittunt); c. 27, 59: *Tulit, gessit* (nam codex Memmianus Lambini, ut sæpe, coniectura est;) 62, 130: *ad unum dicto citius* pro *ad Numidici illius*.

Sed eorum codicum, qui ex illo primario derivati sunt, quum varii ætatis integritatisque sint gradus, dicendum est, quomodo alii ex aliis orti et propagati sint. In quo incommode accidit, ut de nonnullis codicibus, quorum necessario ratio habenda sit, quod iis omissis ne de reliquis quidem expediri quidquam possit, ex tenuibus tantum indiciis iudicare cogamur, quod parum diligenter comparati commemoratique sint, Gruterianos dico quattuor meliores.

Sed quoniam tota hæc disputatio spinosa est et minuta et per ambages quasdam necessario ducenda, utile erit, capita eius statim proponi, ut ad ea postea argumenta singulatim accommodentur. Dico igitur illius codicis archetypi lectionem ad nos propagatam esse per triplicem codicum stirpem; earum tamen stirpium primæ et secundæ pauciores esse codices nec multum a prima origine discedentes, e tertia autem, præter antiquiores et integriores, ortos esse, una et altera scriptura aliunde adscita, magno numero codices vulgares, mutilatos depravatosque, quorum tamen ipsorum duplex esse genus. Efficitur igitur huiusmodi tabula:

Codex archetypus

Cod. reg. Paris. — Cod. Bern. 1 — Cod. S. Victoris

Cod. reg. Paris.: Cod. Flor. Talenti. (ed. Hervag.) — Cod. Naug.

Cod. Bern. 1: Cod. Bern. 2.

Cod. S. Victoris: Ex hoc aut prorsus gemello, pluribus interiectis, Erf., Pal. non., Gembl. — Cod. ignotus

Erf., Pal. non., Gembl.: (Cod. C. Steph.) — Cod. ignotus contractus et interpolatus

Cod. ignotus: Cod. ignotus contractus et interpolatus

Cod. ignotus contractus et interpolatus: Oxx. 4, ed. a. 1480, Palat. aliq.

Cod. ignotus contractus et interpolatus: Oxx. T, C, ed. 1472, Palat. aliq.

Hæc iam latius explicanda sunt et operosius. Primum igitur codices duo, nuper ceteris accuratius collati, Pa-

risiensis et Bernensis prior, non solum antiquitate ceteros plerosque superant, alter noni seculi, alter decimi, sed etiam ita sunt comparati, ut proxime eos ab illo primario abesse pateat. Neque enim ulla sunt in iis indicia scripturæ sensim et quasi gradatim corruptæ, nisi quatenus in primario iam mendosa erat, et deinde expletæ et utcunque correctæ coniectura ex illis ipsis corruptelis ducta; patentque in iis multa vestigia primæ sripturæ postea occultata [1]); tum, quomodo ex iis, quæ hic leviter vitiata sunt, reliquorum lectiones ortæ sint, planissime ostendi potest [2]). Quanta sit horum codicum

---

[1]) C. 14, 33 in his codicibus legitur: *illa omnia, quæ tum contra me contraque rempublicam voce ac sententia sua comprobaverunt*, verbo deficiente. Itaque coniectura varie supplementum quæsitum est, in Bern. 2, qui alioquin priorem fideliter repræsentat: *contraque republicam fiebant*, in Oxx. et editionibus veteribus partim *dixerat*, partim *dixerant*. Lambinus, animadversa lacuna, *agebat* addidit. Similiter c. 25, 55, quod erat in archetypo, duo illi reddunt: *bis de eadem re deliberandi et rogata legem fieret provinciæ commutandæ;* in Paris. etiam vacuum spatium relinquitur post *rogata*, quod hic et alibi aut in Bernensi non est, quod probabilius videtur, aut ab eo, qui contulit, adnotatum non est. Iam in Bern. 2, ceteris, ut erant, retentis, pro *legem* scriptum est *lege* (propter *rogata*). Postea quomodo interpolarint, ex edit. maiore Orellii patet.

[2]) Duobus exemplis defungar. C. 16, 37 in Par. recte scriptum est, ut editur: *populariter abstinenterque versato;* in Bern. 1 leviter aberratum est: *popularitera isti neterque versato;* hinc tres Oxonienses (duo hæc non habent, de uno siletur) *populariter at isti ne tergiversato;* unde ulterius progressa est editorum quorundam antiquorum interpolandi audacia. C. 49, 105 Parisiensis expressit, quod in antiquo libro corrupte scriptum erat, *otium male xatur,* in Bernensi priore iam interpolationis vestigium est, sed simplicissimæ, verbum integrum, non sententiam requirentis: *otium male vexatur;* sed Bernensis 2 etiam sententiam aliquam effecit: *otium malle videatur* (quod quam sit per se vitiosum, ostendam postea). Id propagatum a ce-

similitudo, ubique apparet, sæpe etiam in levissimis mendis, velut c. 9, 21 uterque habet: *dignos a maioribus*, quod in Bern. 2 correctum est nec in aliis propagatum. Et tamen Bernensem non e Parisiensi paulo antiquiore esse descriptum, sed alia via ex primario ductum, talis ostendit in nonnullis locis scripturæ diversitas, ut perspicuum sit, quæ in Bernensi sint, ex Parisiensis lectione non esse orta, quum etiam, quod paulo post apparebit, in Parisiensi pauca quædam singularis interpolationis, ad Bernensem non pertinentis, manifesta vestigia deprehendantur. Patefiet tota res e conspectu discrepantiæ per duodecim prima capita, quem paulo infra ponam, ita comparatum, ut ad alia quoque, de quibus post dicetur, usui esse possit [1]). Sed explicandum est, quod dixi, codicem Parisiensem, etsi antiquissimum et universe integerrimum (sæpe enim in comparatione et Bernensem et tertiæ familiæ principes vincit,) tamen paucis quibusdam locis, qui facillime agnoscantur, manifesto interpolatum esse, pro corrupta archetypi scriptura substituta coniectura audaci; quod sane mirum est in illo seculo, non accommodari leviter inter se verba depravata, sed mutari licenter. Atque hi loci hactenus Hervagii Naugeriique fide edebantur, et, si

---

teris est; Hervagius edidit: *otium ferre male videatur*, ex quo Camerarius fecit, quod Orellius amplexus est, vulgato etiam peius, *otium fere malle videatur*.

1) Selecta quædam ex aliis capitibus hic præcipiam, quæ, quia minora exclusa sunt, facilius fere animum commovent. C. 18, 40, quæ verba Paris. omittit, ea Bernensis habet; c. 24, 54 P. *inter meum discrimen et eorum prædam*, B. *inter meum et suum a præda*; voces *et Piso gener* habet recte P., omittit B.; c. 25, 55 P. *fuerunt, dicam*, B. *fuerunt*; c. 30, 64 P. *querere*, B. *quererentur*, 36, 78 P. *trib. pleb.*, B. *prætor*, 51, 110 P. *a te*, B. *attæ iuvabant anangnostæ*; ibd. P. *in spe rerum novarum*, B. om. *spe*.

quis interpolatos putabat, ut Wunderus, Orellius, quinto decimo vel sexto decimo seculo factum id credebat; quo etiam facilius deprehensa interpolatio est, non obstante vetustatis auctoritate. Eorum primus est in c. 4, 9, ubi verba speciem aliquam sanitatis mentientia et tamen, ut multi intellexerunt, ob sequens *Capua* ne ferenda quidem, *et inde M. Aulanum*, si in codice archetypo fuissent, aberrari multifariam potuisset, nec tamen in codicibus ad archetypum tam prope accedentibus, quam accedit Bernensis, monstra illa nasci *c. m. vulcanum*. Atque ista scriptura postea, quum in Italia studiose codices emendabantur, ex aliquo huius familiæ codice protracta et cum aliis communicata et in cod. Pal. 1 et 2 pervenit et in editionem Cratandri. Alter est locus nuper a multis tractatus in c. 8, 19, cuius eadem est et multo apertior ratio. Ipsam coniecturam non solum falsam sed etiam ad sententiam incommodam esse, ab aliis est demonstratum. Minus iam dubia res esse potest in c. 24, 54, ubi quum in codice archetypo scriptura mendosa esset et sensu careret, ut ex Bern. apparet, substitutum est in Parisiensi: *inter meum discrimen et eorum prædam*, substantivo non apto (neque enim *discrimen* id erat, sed casus et calamitas iam inflicta) et pravo pronomine (pro *suam*) [1]). His quartus adiungitur locus c. 25, 55, ubi quum videretur aliquid desiderari ad accusativum illum *legum multitudinem* regendum, additum est in Parisiensi et inde in iis codd., quibus Hervagius et Naugerius usi sunt, *dicam*.

[1]) Nimis igitur secure et alii hoc loco usi sunt in disputando et nuper Zumptius, V. Cl., ad Verrin. I, 34, 86 p. 164; nam in sententia secundaria, cuius aliud sit subiectum, *is* pro reflexivo substitui potest, in ipsa primaria sententia non potest. Itaque et illud, *navem Verres poposcit*, *quæ eum prosequeretur*, et alia, quæ recte colligunt et defendunt, ab hoc loco aliena sunt.

Sed hi editores alterum, quod sequitur, *dicam* sustulerunt, ne repetitio molesta esset. Nec ab simili suspicione abhorret, quod c. 51, 110 non coniectura a Naugerio editum est, sed, ut nunc patet, e codice sumptum, *in spe rerum novarum*, ubi Bern. reliquique codices: *in rerum novarum* mendose habent. Sed ipsum vocabulum aptum non est; neque enim Gellius sperabat tantum res novas, sed de iis cogitabat moliebaturque aliquid. Itaque melius est Hervagii supplementum *cogitatione*, sed, ut nunc patet, e coniectura ductum, religiosiorque hic, ut alibi, Naugerius, contra quam Orellius putabat. Verum hæc, ut dixi, in codice Parisiensi facile deprehenduntur propter aperta corruptelæ, quæ interpolandi causa fuit, indicia in aliis codd., nec officiunt reliquæ codicis præstantissimi auctoritati et usui.

Atque has omnes interpolationes non solum codicis Bernensis testimonio coarguere possumus, sed etiam tertiæ stirpis codicum, quorum est princeps cod. Sancti Victoris, deinde proximi ab eo Palat. nonus, Gemblacensis, Erfurtensis (in quo tamen nunc Sestiana non est). Sed de his ut difficile sit exponere, Gruteri negligentia factum est, fortasse etiam nonnulla Gulielmi culpa, sed in illa ætate excusanda, propter quam dici nequit, tres illi sintne ex ipso S. Victoris codice derivati (sive immediate sive mediate, ut nunc loquimur), an ex eius gemello. Atque hoc codices, movere quempiam forsitan possit magnæ alicuius similitudinis species, ut ad Bernensem adiungat, eosque omnes tanquam unius stirpis Parisiensi contrarios ponat [1]). Verum tres potissimum sunt loci

[1]) Omitto nunc eos locos, in quibus Parisiensis ab his discedit non solita scripturæ diversitate, sed ob apertam interpolationem, de quibus dictum est; sed in ceteris hic est consensus S. Victoris et Bernensis: § 6 *ceterum* (etiam Gembl.; inde

(nec sæpissime commemorantur), qui prorsus dubitare non sinunt, quin alia via hi codices ex archetypo derivati sint, quoniam eam scripturam habent, quæ nec in alteris duabus stirpibus sit nec coniecturæ debeatur. Primum c. 36, 77 in Parisiensi et Bernensi oratio hiat hoc modo: *nulla lege concitata nocturnam seditionem quis audivit?* Eam explent Palatinus nonus et Erfurtensis (nam de cod. S. Vict. et Gembl. tacetur): *recitata concitatam.* Deinde c. 64, 134, ubi in Par. et Bern. est: *tanta legum contemptio ne non* (Par. *contemptione ne non) habitura sit exitum pertimescit*, quattuor illi habent, quemadmodum editur, verissime: *contemptio, non, quem habitura sit exitum, pertimescit?* Ex quo loco perspicitur, recte a nobis cod. S. Victoris ad tres reliquos adiungi. Sed omnium manifestissimum est indicium propriæ originis in c. 4, 10,

---

Pal. 9 *ceterorum*, P. *soceri*) 26 *L. Ninnius* (Par. *L. Mummius*) 30 *socii Reatini* (*societatini*) 78 *is prætor qui* (etiam Pal. 9; Par. *is trib. plebis qui*) 80 *maledicito Sabinio* (*maledic titio Sabino*), 86 *virtute* (etiam Pal. 9; Par. *virtute præditum*, si silentio fides habenda) 91 *res ad communem utilitatem* (etiam Pal. 9; Par. *r. ad. c. ut. continentes*) 101 *Q. Varium* (etiam Erf. Gembl.; Par. *C. Marium*) 110 *nihil sane attæ iuvabant, anangnostæ* (*nihil sane a te*) 116 *virtus honoris* (*virtutis*) 118 *vitæ tua* (*tite tua*). Ad Parisiensem cod. S. Vict. accedit tantum § 32 *ne* (Bern. *neve*) et 44 *mihi insanabilis* (Bern. *mihi sanabilis;* sed ita est etiam in Pal. 9); nam 131 non solum in Par. et Sct. Victoris, sed etiam in Bern. 1, quamvis de eo sileatur, esse *reditus qui natalis*, patet ex B. 2, et 138, ubi Par. et cod. S. Vict. habent *invidias*, ne Bern. quidem vulgatum *iniurias* habere, testis est idem B. 2, in quo est *invidos.* Sed et a Paris. et a Bern. discedit cod. S. Vict. (et Pal. 9) § 40, ubi habet: *non illius oratio, sed eorum* (B. *non illius oratio tam improba, sed,* Par. lacunosus est), 48 *quis reliqua ire staret* (B. 1 *quis reliqui iræ staret*, Par. *quis reliquiarum restaret*), 97 (cum Pal. 9) *optimus quisque de* (Par. *optimus quis de*, B. *optimus quisque*).

ubi soli hi codices (quamquam tres modo nominantur, omisso cod. S. Victoris,) veram lectionem servarant, nunc a cod. Vaticano confirmatam, in Parisiensi et Bernensi obliteratam: *puerilis.* Atque hæc, in oratione Sestiana inventa, confirmantur in proximis orationibus, in quibus eadem est codicum ratio, excepta tantum vulgarium mutilatione, quæ in sola est Sestiana. Nam in oratione pro Caelio, ut hoc utar, c. 1, 1 et Parisiensis codex et Bernenses omittunt vocem necessariam *magistratibus*, habet, ut nunc ex Wunderi collatione constat, Erfurtensis, quodque magis perspicuum est ad iudicandum, c. 8, 8 in Parisiensi et Bernensi exciderunt verba *atque etiam isti dignitati*, quæ Erfurtensis habet, (et Palatinos plures Gruterus indistincte appellat). Verum Erfurtensis codicis lectionibus in Vatiniana et Caeliana nunc a Wundero enotatis aliud etiam, quod iam e vestigiis quibusdam in oratione Sestiana satis perlucebat, confirmatum est. Nam in hac familia cod. S. Victoris antiquior et integrior est; in reliquos tres repetita sæpius transcriptione multa et menda et interpolationes irrepserunt, ut eorum per se spectata multo sit minor, quam creditum est, etiam nuper ab Orellio, auctoritas. Cuius rei ex hac oratione hæc sunt indicia (iterum admonendi lectores sunt, quam raro omnino commemorentur): C. 3, 7 pro *L. Scipione*, quod nomen cod. Vatic. cum Paris. et Bern. consentiens confirmat, hi tres codices, et ex iis vulgati libri, *C. Scipionem* habent; c. 4, 9 pro *suspicabamur* Gemblacensis *conspicabamur*, Pal. 9 *conspicabamus*, (ex quo item in cod. C. Steph. et tribus Oxx. est *conspiciebamus);* c. 6, 14, ubi codices fide digni habent: *sed etiam memoria dignam (digna) uti reipublicæ capessendæ auctoritatem disciplinamque præscribere*, in Erfurtensi et Pal. nono ad occultandum mendum additum est *esset* post

digna factumque *præscriberet*, ex quo Wunderus, nondum cognita optimorum codicum auctoritate, efficere aliquid studuit, incidens in coniecturam vel verborum ordine incommodissimam *(sed etiam, memoria digna uti esset)*, quam tamen A. Matthiæ probavit. Sed ipsa illa sive *consilii* sive *effectus* significatio *(ut)* alienissima est. C. 6, 14 pro *se offerunt*, *insectantur*, substituunt omnes illi tres vulgatiora *offendunt*, *insequuntur* (cfr. Oxx. S, X), Erf. etiam asyndeton tollit. Accedunt leviora menda, velut c. 42, 91 ex antiqua scriptura *dissupatos* (vid. Paris.) in Pal. nono factum est *disputatos*, in Gemblacensi interpolatum *disparatos*. Itaque desinet horum codicum auctoritate defendi in c. 37, 80 pravissima lectio: *cur tam tempori exclamarit occisum*, ubi recte in codice Parisiensi (edd. Naug., Herv.) et utroque Bernensi est: *cur tam temere;* nam *tempori* non est apud Latinos, ut Orellius, parum in his rebus severus, putat, *nimis mature*, sed *recto iustoque tempore*, quod hoc loco perversissimum est. Nec quisquam amplius in c. 61, 129 movebitur apertissimo horum codicum mendo, pro: *diebus quinque*, *quibus agi de me potuisset*, scribentium *diebus is*, *quibus*, quod et per se ridiculum est, (quid enim opus erat hoc addi: *iis diebus, quibus agi potuisset*, quasi ageretur etiam iis, quibus agi non posset?) et repugnat universæ rei; nam *certam* diem præscribebat necessario senatusconsultum, intra quam si lex lata non esset, lege omnino opus non esset. Alioquin nihil senatus decresset. Denique non obstabit Palatini noni auctoritas, quo minus initium orationis liberetur aliquando, optimorum codicum Parisiensis et Bernensis coniuncta auctoritate (nam ceteros non numero), foedissimo additamento, scribaturque: *non solum alacres lætosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se*

nihil timere; ubi vocabulum *voluntarios*, additum post *sed etiam*, summo iure iam Schuetzius delevit, Ernestio mutare malente, postea Wunderus expelli iussit; quod Orellius nimia ista facilitate, qua utitur interdum in iudicando, ita defendit, ut dicat esse: *nulla iniuria lacessitos*, *nulla necessitate coactos*, quasi hoc id vocabulum significet aut ulla sit necessitas periculum bonis civibus moliendi aut quisquam non voluntarius id faciat. Atque etiam origo istius vocabuli patet; nam cum præcederet: *non solum alacres lætosque volitare*, post *sed etiam* quoque adiectivum subiiciendum visum est [1]).

Sed redeo ad codicum propaginem explicandam, quæ eiusmodi est, ut nullus præter hos tres, quos commemoravi, sit scripturæ fons, nec quidquam in reliquis, qui quidem hactenus adhibiti sint, codicibus inveniatur, quod non hinc profluxerit. Sed tertiæ stirpis veram scripturam raro novimus [2]).

Animadverti iam potuit ex comparatione codicis Parisiensis et Bernensis, tum ex illis, quæ de interpola-

---

[1]) Orellius in optimis codd. excidisse putat "propter vicinitatem similium ductuum v. *volitare*." Vide, quam sint accurate hæc tractanda; si oculus ita aberrasset, transiluisset illa quoque *sed etiam*.

[2]) Lambinus optimi generis codicibus usus est, maxime in altera editione præparanda uno, cuius lectiones subinde in margine repetitionum Lambinianarum parum diligenter notatæ sunt, sæpius in Vatiniana quam in Sestiana (nam eundem esse, non dubito). Eum, undecunque fuit, regium tamen Parisiensem non fuisse, constat ex § 67, ubi cum Bern. habet *non insolitam* (ex correctione; Par. propius a vero *non solitam*), 78, ubi cum eodem *prætor* (P. *tribunus plebis*), 86, ubi omittit *præditum*. Ipse fortasse S. Victoris codex fuit, quem memini etiam Gruterum alicubi in his orationibus a Lambino adhibitum credere. Pantagathus quoque meliores codices inspexit, qui ne Ursino quidem, ingenioso homini sed mendaci, defuerunt.

tione codicis Parisiensis dixi, ad huius partes nullas alias adiungi auctoritates præter Hervagii et Naugerii editiones (quas sequitur interdum C. Stephani contextus), nisi in paucis eiusmodi locis, in quibus casu fiat, ut codices prorsus diversæ originis concurrant, velut quod § 14 etiam codex C. Stephani omittit *quidem*. Nec ullum est vestigium codicis ad eam stirpem pertinentis nisi in illis, quas dixi, editionibus; de quibus nihil opus est multa dicere, quod earum usus nunc, quoniam ad ipsum fontem pervenimus, valde minuitur, vel potius tollitur, nisi quod uno et altero loco, ubi dubitare quispiam posset, confirmant, recte notatas esse scripturas codicis Parisiensis. Tantum monendum est, eas editiones partim ex huiusmodi codicibus esse suppletas, partim in iis, quæ iam antea typis descripta erant, emendatas, verum hoc, ut illius ætatis mos ferebat, minime constanter esse factum. Nec sane exspectari postularive ullo modo poterat, ut illi editores, quum præsertim unum huiusmodi librum nossent, ceterorum autem rationem perspicere et explicare non possent, eas omnes lectiones rectas esse intelligerent et reciperent, quas nunc probamus. Itaque quod multa sunt in illis editionibus propagata ex vulgaribus codicibus, qui ex aliis stirpibus orti sunt, non putandum est, illa in Florentii quoque Talenti et Naugerii codicibus fuisse, quorum arctissima cum Parisiensi cognatio et simul nonnulla addita menda, frequentiora apud Hervagium, ex suppletis illis locis cognoscuntur, quamquam nonnulla hic quoque ipsi editores partim recte partim secus mutarunt, plura Naugerius [1]). In reliquis quoque parti-

---

[1]) Specimen ex loco suppleto a c. 63, 132 ad 64, 135 sumatur, in quo hæ sunt utriusque editionis ab Orelliana maiore discrepantiæ: 132 *Vectium* H, N (*Par.*); 133 *sceleratissime* om. H (novum mendum) *illius meæ* H (cum Par. et reliquis, præter

bus Naugerius codice suo paulo magis, quam Hervagius, usus est.

Ex Bernensi deinde priore transcriptum esse Bernensem secundum, tam est apertum ex comparatione utriusque lectionum apud Orellium notatarum, maxime in iis locis, ubi leviter aberravit prioris scriptor, ut vix cuiquam dubium id esse possit. (Itaque neque huius neque alibi similium codicum scripturas opus est enotari nisi ad eum finem, ut de origine et, num qui alii hinc rursus profluxerint, ex satis longo specimine constet. Si priore careremus, magni esset pretii, etsi recentissimus est). Duo sunt omnino, si ab iis locis discesseris, in quibus de errore in collatione prioris codicis suspicio nascitur, loci, in quibus non oculi et stili errore a priore discedat, prior in c. 11, 26, ubi is unus, de quo quidem constet, codex ea verba habet, quæ Naugerius inseruit: *cum venisset ad senatum;* nam ne in Oxoniensibus quidem sunt, nisi fortasse in uno; alter est locus in c. 25, 55, ubi supplementum Naugerii et, ut videtur, vulgarium codicum in hunc quoque receptum est [1]. In margine

---

Vatic.; Naug. mutavit cum iis, quæ paulo post sequuntur) *Sestius Clotellius* H (P. *Sex. Cohelius,* N correxit) *his dignissimus* N (novum et vulgare mendum) *unanimis, sese scriptorem esse diceret* H (correctio parum felix; Naug. correxit, ut editur; Par. *toambuam essese scriptorem esse diceret*) *nostro* H, *rueret* H (nova menda), *vi* om. H (Naug. potius emendavit Par. mendum *ut*) *copiisque* H (novum additamentum) *sagitta* H (mend. nov.) *acta mea illi displicere quis nescit* N (perverse correxit mendum Par. *alii* pro *ait;* melius Herv.) *e iudicio* N *emitti* N (cum P. et reliquis, *eniti* Herv. novo mendo, quod revocavit Orellius); 134 *iste nimia* H (cum Par., si silentio fides) *et ipse* N (nov. mend.) *satellites* H (nov. mend. ex interpolatione) *contemptio ne non* N, *contemptione non* H; 135 *Dicet* N (Par.) *Aciliam* N, *Anciliam* H (Par.).

[1]) Orell. in adnot. ad 64, 133 scribit, in cod. pr. esse *toambua-*

huius codicis aliquoties variæ lectiones ponuntur, hoc est, docti hominis correctiones levium nonnullorum huius codicis mendorum, non semper veræ (ut **44**, **96**), paucorum etiam apertorum errorum ex codice archetypo ortorum, ut c. **30**, **66** *potuit* pro *doluit*, quod optimorum codicum mendum in uno tantum præterea Oxoniensi (χ) remansit.

Ex iis codicibus, qui ad tertiam familiam pertinent, unus est præter eos, quos supra commemoravi, non mutilatus, C. Stephani, quem a prima illa stirpe propter frequentem in Parisiensis et Bernensis dissensu cum hoc posteriore consensionem facillime dignoscas, a Bernensi autem disiungit et ad tertiam illam familiam adiungit non tam in singulis locis discessio, quæ fortasse videri possit sensim depravatione orta, quam et singulare in uno loco ex scriptura illius stirpis propria ortum mendum (§ 9 *conspiciebamus* ex scriptura Gemblacensis et Palatini noni) et multo magis perpetuus fere cum Oxoniensibus codicibis aliquot consensus, quos omnes ex illa familia esse statim ostendam [1]. (Orellius eundem hunc et Bernensem alterum esse suspicans ad **17**, **39** p. **130**, non satis ad discrimen attendit). Depravatissimum iam repetita descriptione codicem fuisse apparet, vix Oxoniensi ψ, si integer is esset, æquiparandum. Quamquam ne constat quidem, singulis in singulis orationibus Stephanum codicibus usum esse ac non e pluribus istas scripturas nullo iudicio delectuve excerpsisse. Tollendus est in transcursu Orellii error, qui in edit. minore ad. c. **11**, **26** et ad c. **32**, **70** errorem subesse putat, quod lectio e

---

mes, in sec. *unanimis*, sed in collatione cod. secundi est *toambuames*.

[1]) Subiiciam paulo infra lectionum codicis C. Stephani comparationem cum reliquis codicibus per octo prima capita.

codice adnotata, cui altera addito vocabulo *prius* adscribatur, ut illam receptam in contextum putes, non sit tamen iu contextu. Atqui id non his duobus locis fit, sed *perpetuo* in illa farragine, ut isto modo scribatur, quamquam rarissime codicum scripturæ in contextu positæ sunt, de quo ipse Orellius olim recte scripsit ad initium primæ omnium orationis in editione maiore.

De codicibus denique vulgaribus, lacunosis, paulo implicatior est disputatio, ob eam quoque causam, quod eorum, qui codices Oxonienses contulerunt, diligentia non tanta fuit, ut eorum silentio fides usquam haberi possit [1]). Horum codicum, quod miror neminem indicasse, duplex est genus, alterum eorum, quorum pauciores sunt omissiones, alterum eorum, quorum plures. Ex hoc posteriore genere duo sunt Oxonienses, *C* et *T*, apud Grævium Dresdensis et Francianus, et ex aliquo eiusmodi primæ editiones ductæ sunt, velut, quam ego solam huius generis inspexi, a. 1472; ex priore quattuor sunt Oxonienses, *H*, *S*, χ, ψ; ex huiusmodi codice ducta est editio a. 1480 et quæ subsecutæ sunt. Sed animadverti debet, nihil, quod in his minus mutilatis desit, adesse in illis alteris, ut appareat, non plane diversam originem esse huius contractionis sive, ut recentius sed aptius vocabulum non fugiam, abbreviationis, sed eam semel inceptam deinde latius esse progressam [2]). Atque hacte-

[1]) Accedit quod editione Halensi negligenter facta contentus esse cogor. Editiones vetustissimæ pro codicibus esse possunt, sed diversitates ipsorum illorum codicum, qui ad alteiutrum genus pertinent, ex iis cognosci nequeunt, quum fere ex duobus pendeant.

[2]) In omnibus hæc omittuntur: c. 36, 77 *Atqui vis* ad 36, 78 *saginantur*, 40, 87 *Adiit igitur* ad 41, 89 *pertimesceret*, 43, 93 *quum sciat* ad 44, 95 *accusavit de vi Milonem*, c. 52, 112 *Illuc revertor* ad 53, 114 *dignissimos iudicet*, 54, 115 *Comitiorum*

nus facile patet, unam esse horum codicum originem, ab istius abbreviationis auctore profectam, digredientem deinde iterum in nova abbreviatione nonnullorum codicum. Neque enim casu, quod folia ex aliquo codice intercidissent, hæ lacunæ ortæ sunt, sed data opera ea, quæ videbantur nimia esse, maximeque digressiones excessusque orationis et historica multa, in C. et T etiam nonnulla, quæ nimis depravata videbantur, ut 6, 14 et 8, 19, ita omissa sunt, ut non solum grammatica integritas sententiarum, sed etiam aliquis nexus orationis maneret, cuius efficiendi causa etiam transposita sunt nonnulla, ut c. 54, 116 *(Ex te igitur)* et totum c. 55 post illa in c. 56, 119: *omnes eos, qui putentur*, et mutata; velut in T et C c. 6, 14, omissis illis: *De quo quidem — præscribere*, proxima sic scribuntur: *Qui tribunatus quoniam nihil aliud.* Sed in hac tanta in hoc genere communitate manifestissimum tamen est, non esse omnes hos mutilatos codices ex eo *transcriptos*, quem homo iste ignotus contraxit. Tum enim nihil esset inter eos discrepantiæ, nisi quod postea ortum esset recentissimo tempore, neque fieri posset, ut nonnulli ex his codicibus aliquot locis certa haberent vestigia scripturæ alicuius in aliis antiquis non abbreviatis codicibus repertæ aut ipsam eam

---

ad *necesse est*; 57, 122 *Pro dii* ad 58, 123 *an principes civitatis*, 58, 125 *ubi erant* ad 59, 127 *decorari*, 60, 128 *cuius* ad *decernendum putavit*, 61, 129 *Nam quid ego illa* ad 62, 131 *consiliorum meorum*, 63, 132 *quod ego verbum* ad 64, 135 *negligatur*. Aliquoties codicis unius nomen apud Oxoniensis positum non est, ut in tribus primis locis ψ; sed tum tamen ex eo codice nulla est adnotata scriptura. In C et T, ut dixi, multo plura inde ab initio omittuntur, ut 4, 11 *Atque ut illius* ad 5, 12 *defendissent Sestius* in C (T coniunxit: *incredibili celeritate est Antonium consecutus*) et alia; sed maxime insignis est omissio eorum, quæ leguntur inde a c. 25, 55 *legum multitudinem* ad 30, 65 *ex civitate exturbari.*

scripturam, alii non haberent, cuiusmodi sunt permulta. Velut statim § 1 H, S, χ habent *fortes* pro *forti* et 4 *neque*, ubi ceteri *nunquam*, et 5 *exortæ* pro *excitatæ*, et, quod gravius est, § 9 id mendum, cuius originem in Gemblacensi et Palatino nono vidimus, *(conspiciebamus)*, est in tribus Oxx., in tribus non est; § 73 C, T. *permutatione* habent, ut Bernenses, reliqui *perturbatione*, § 67 iidem soli C, T, ut Parisiensis, *non solitam;* in ipso initio orationis subdititium illud *voluntarios* in T (et Dresdensi) non est, est in aliis. Et sunt huiusmodi infinita. Apertum est igitur, ad unum exemplar in schola aliqua hominis docti prælectionis et enarrationis causa abbreviatum, quo tempore celebrari iterum studia antiquorum Latinorum scriptorum codicesque celeriter multiplicari incipiebant (ab initio seculi XV), compositos esse alios codices, qui tamen describerentur aliunde ex diversis exemplaribus. Et tamen alio modo hi omnes codices nihilominus unius stirpis sunt, eius, quam tertiam dixi, e qua aliquot codices tum in notitia manibusque hominum versati sint, necesse est, primæ et secundæ familiæ libris delitescentibus. Id sic intelligitur. Disiungit hos omnes codices a codice Parisiensi, quum quod universe nulla supersunt hic vestigia eorum, quæ eius propria sunt, tum maxime, primum, quod in his adsunt, quæ ibi exciderunt initio capitis 18, 40 (et adsunt ita, quemadmodum in cod. S. Victoris, non quemadmodum in Bernensibus scribuntur, addito tantum postea glossemate *movit)*, deinde locus ille in c. 8, 19, in cod. Parisiensi tam notabiliter interpolatus, cuius interpolationis in his nulla sunt vestigia, quod autem ad C et T attinet, quoniam ii hæc omittunt, alter locus, qui est in c. 24, 54, ubi si ex illo derivati essent, haberent *meum discrimen et eorum prædam*, est autem in iis alia ex vestigiis duarum

reliquarum stirpium facta interpolatio: *meum casum et suam prædam.* A Bernensi deinde disiunguntur omnes et alibi et apertissime c. 37, 79, ubi (quamquam ψ non nominatur) voces *ut a suis munitus* repetuntur post *rem-publicam*, quod quum in Parisiensi quoque fiat, codicis archetypi id mendum putari debet, quod codicis Bernensis scriptor ipse sustulerit; deinde c. 30, 64, ubi in Bernensi est recte *quererentur*, in his autem (H, S, χ, ψ; nam T, C hæc omittunt) *quærere*, in Parisiensi, non occultato mendo, *querere.* Ortum id ex eo est, quod et is, qui Parisiensem scripsit, et is, qui tertiæ familiæ principem codicem, compendium scripturæ codicis archetypi assecuti non sunt, quod hoc loco Bernensis codicis scriptor intellexit; in c. 12, 27 is quoque cum Parisiensis codicis librario aberravit scripsitque, quod Orellius recepit et ego quoque, antequam erroris originem perspexi, non probabam, sed tamen ex vulgato ortum non esse credebam, *deprecarere* pro *deprecarentur*, ubi in tribus Oxoniensibus supersunt ex principe tertiæ familiæ servata vestigia compendii non quidem intellecti, sed aliter explicati *(deprecarise χ, ψ, deprecatise* H.)[1]. *Deprecarentur* correctio est, sed verissima. De C et T denique testis esse potest, quem paulo ante posui, locus ex c. 31, 67 *(non solitam)*[2]. Verum non solum ab his familiis seiunguntur,

---

[1]) Non probavi, inquam, *deprecarere;* nam secunda persona in huiusmodi locis sic ponitur, ut orator aut de se loquatur aut se tamen una comprehendat; de aliis autem, quos iam commemoravit, quum quid faciendum iis fuerit, quærit, non potest dicere: *quid faceres?* sed necessario dicit: *quid facerent?*

[2]) Ne quis illud obiiciat a me ipso supra positum ex Bernensi ex c. 16, 37 *popularitera isti neterque* mendaque inde orta, tenendum est, illos esse ipsius codicis archetypi scripturæ ductus repræsentatos, qui eodem modo in tertiæ familiæ principem codicem translati ista in illa familia menda genuerint.

sed, ne quis quartam aliquam hic nasci suspicetur, ad tertiam certissimis adiunguntur indiciis eorum locorum, ubi scripturas in illa ortas hic propagari videmus [1]. Locos supra posui (3, 7 *C. Scipionis* pro *L. Scipionis*, 4, 9 *conspiciebamus*, 6, 14 *offendunt*, *insequuntur*). Addo illud supra a me reiectum in c. 37, 80 *tempore*, quod ex Erfurtensi et Gemblacensi in hos venit (C, T, S, χ, Palatinos sex) [2]. Sed tamen non ex horum uno ortos esse Oxonienses dico et cæteros mutilatos. Ortos enim esse ex aliis eiusdem generis, antiquioribus certe, quam sint Palatinus nonus et Erfurtensis, et in quibus nondum omnia horum menda et interpolationes fuerint, ostendit commemoratus supra locus ex c. 6, 14, in quo Oxonienses interpolationem non susceperunt, et in Vatin. 1, 3, ubi Erf. et Palatini 9 mendum (*huius* pro *hoc*) in hos non transiit. Nec omnes ex eodem derivati sunt, sed C et T ex alio et meliore, quam ceteri, H, S, χ quique sæpe negligentia collatoris sileri videtur, paulo tribus melior, ψ. Itaque vidimus paulo ante T in c. 1, 1 additamento carere, quod si C habuit, ex aliis inductum fuit. Verum alio modo hi codices a stirpe sua desciscunt. Nam quum abbreviarentur ad alius codicis exemplum, quam eius, de

---

1) Semper memoria tenendum est, ne quis plura requirat, quam paucæ omnino codicum tertiæ familiæ meliorum (neque principum neque prorsus depravatorum) scripturæ commemorentur, deinde ex iis complures incidere in locos in his codicibus mutilatis omissos.

2) Confirmantur hæc perspicue in proximis orationibus, ubi iidem sunt codices Oxonienses indidem descripti, sed non contracti, velut in Caeliana, ex Erfurtensis comparatione. Nam c. I, 1 quod in Erf. pro *autem* est *h* (vid. Walter Lexic. diplom. col. 149 vers. 1), ex eo ortum est in Oxon. H *hoc*, in S *autem hoc*, in ψ *hæc*. Contra omnes Oxonienses cum eodem Erf. tenent vocabulum *magistratibus*, omissum in cod. Paris. et Bern. I.

quo describebantur, simul nonnullæ tum ex eo correctiones illatæ sunt, ex secunda et prima familia desumptæ, cuiusmodi est, quod in nullo horum codicum servata est tertiæ, ut supra expositum est, familiæ optima lectio in c. 4, 10 *puerilis*, sed suppositum *virilis*. Similiter in c. 24, 54 desumpta ex primæ familiæ codice (fortasse ex ipso Florentii Talenti) interpolatio: *inter meum discrimen et eorum prædam* quattuor Oxonienses invasit; quin c. 4, 9 voces *et inde*, si silentio collatorum Oxoniensium fides haberi potest, in quattuor venerunt (C, T, H, ψ), *M Aulanum* in tres (C, H, ψ); eademque Gruterus in duobus Palatinis vidit et in editione Cratandri esse supra dixi. Ex illa etiam prima familia correctum in his codicibus est secundæ et tertiæ mendum in c. 3, 6 (*celeri* pro *soceri*).

Patet igitur, in his vulgaribus codicibus et parum plenum et multis modis corruptum et depravatum superesse tertiæ codicum familiæ testimonium, nec tamen illos ob eam rem omnino negligendos esse; nam ut singulorum per se nulla prorsus est auctoritas, ita exemplis iam demonstratum est, erui ex iis posse, adhibita præsertim optimorum ex aliis familiis comparatione, quid in codicibus longe antiquioribus et melioribus et in huius stirpis principe fuerit, idque inventum ad veræ scripturæ constitutionem et ad contentionem eorum, qui nunc sane regnare debent, codicum vetustissimorum primæ et secundæ familiæ iudicandam valere. Nam quæ ex his codicibus solis pendent lectiones, eæ, ut nunc quidem res est, incertum fere est, utrum ab archetypo in hanc stirpem venerint, primæ et secundæ auctoribus aberrantibus, et per tot corruptionis pericula evaserint, an coniecturæ debeantur. Velut coniectura, sed facillima et certissima, sive ipse principis huius familiæ codicis libra-

rius sive aliquis postea c. 5, 18 scripsit: *Quamquam non est* etc.; nam in ipso codice archetypo mendose post *quamquam* repetitum ex superioribus fuisse *et aliquando*, ostendit Parisiensis et Bernensis consensus, in hac re non fortuitus; sed fuisse etiam in antiquioribus tertiæ familiæ codicibus, videtur confici ex eo, quod cod. C. Stephani habuit. Quamquam sunt lectiones, quas vix coniecturæ adscribas. Horum enim codicum auctoritate, sed confirmante fortasse codice S. Victoris tribusque illis, Gemblacensi, Erfurtensi, Palatino nono, legitur nunc recte c. 2, 4 *dolor ullus*; (non solum inconcinne ad oppositionem diceretur *ullius*, sed hoc quidem loco inusitate, pro *cuiusquam*, et ad sententiam non recte; neque enim hoc dicit orator, se potissimum dolere debere, sed genus esse hoc et causam dolendi iustissimam). Iidem codices c. 18, 41 habent, quod editur, *publice susceptæ causæ defuturum;* in Parisiensi et in Bernensibus *defuturum* abest. C. 27, 58 hinc editur: *et acerrimum hostem huius imperii Mithridatem;* nam in Par. et Bernn. est tantum: *et acerrimum hostem;* et hæc quidem coniectura videtur; nam cod. C. Stephani illa verba omittit, quibus tamen carere non possumus; nam et indefinitum est illud *acerrimum hostem* nec apta hoc loco nominis suppressio. Postremo c. 48, 103 in his codicibus verissime legitur: *Fortunæ constitui tenuiorum videbantur. Nitebantur contra optimates;* in Paris. et Bernn. omittitur *nitebantur*, quod utrum in archetypo fuerit an ex coniectura accesserit, nescio. Omnino ad supplendum huius orationis apparatum criticum, nisi codex archetypo nostrorum dignitate par inveniri potuerit, quod vix spero, maxime investigari debet et conferri aliquis, si non princeps, at paulo melior tertiæ familiæ codex, quoniam Erfurtensi hic destituimur.

Explicata codicum ratione certisque, ut opinor, argumentis confirmata, apertum est, in hac oratione emendanda et item in proximis omnia primum referri debere ad inveniendam contentione facta stabiliendamque codicis archetypi scripturam, ut aut ea ipsa uti aut eius deinde vestigiis, reliqua omni auctoritate seposita, insistere possimus in iis locis, qui in illo codice aut manifesto corrupti fuerint aut probabili argumentatione deprehendantur, adhibito iudicio et doctrina corrigendis. In quo negotio teneri debet, quod et exemplis aliquot demonstratum est et multis locis postea perspicietur, quum codicis archetypi librarius in facillimis notissimisque verbis sæpe erraverit, non esse nimis longe repetendas emendationes aut excogitandas ubique per ambages mirificas errorum origines. Sed antequam hinc discedam, subiicienda sunt, quæ supra promisi, disputationis firmamenta.

I.

Comparatio codicis Parisiensis et Bernensium per 12 *prima capita orationis pro Sestio, adnotatis quoque nonnullis, quæ ad alios codd. pertinent, facta ad ed. Orell. maiorem.*

COD. PARIS.	COD. BERN. 1, et, ubi nihil adnotatur, 2.
2. om. *quia* (Herv., Naug., C. Stephanus *in contextu*).	silentur.
4. *namque*	*namqui*
6. *his gravissimis* (Herv., Naug. et Steph. *gravissimis.*)	*gravissimæ*
utrique eorum	*utrique eorum ut* (cod. C. Steph., Oxx. C, ψ.)

	soceri	*ceterum* (St. Vict., Gembl., Erf.)
	benivolentiam	*benivolentiæ* 1, ut Lamb., non 2.
8.	*periculo civitatis*	*periculo societatis* (cod. Steph., Oxx. C., H, χ, ψ; T hæc non habet.)
9.	*et inde M. Aulanum* (ex interpolatione; Naug. Herv., Pal. 1, 2.)	*C. mevulcanum* (similia reliqui omnes codd.; de Oxx. tamen vid. p. 434.)
10.	*vestris* (Ox. 1, vulgo *nostris*)	om. (cod. Steph.)
11.	*Atque ne* (vulgo *Atque ut*)	(B. 1 siletur, errore, opinor, nam 2 consensit, ut χ, ψ e quattuor Oxx.)
12.	*defendente*	*detendente*
	maiestatem suam et dignitatem	*cum maiestatem suam dignitatem* (vestigia eiusdem scripturæ in ed. Junt.)
	exercitu suo (v. *suo exercitu*)	*exercitu* (Oxx. H, χ.)
	belli casumque (v. *bellique casum*)	*bellicosumque* (χ, ψ *bellicosum*.)
	dicam si	*dii cassi* B. 1, sed correctum in marg., itaque *dicam* est in B. 2, erasa priore lectione.
	animus et amore reip.	Sic etiam B. 1, sed 2 *animus in amore reip.*
	e nivibus	B. 2 *e nubibus* (cod. Steph. *e nimbis*.)
13.	*qui* (v. *quia*)	silentur.
14.	om. *quidem* (Naug. cod. Steph)	silentur.
	om. *iudices* (Naug. cod. Steph., C, T.)	silentur.
	sed agam	*sed ut quam* B. 1 (cod. Steph., 5 Oxx., nam unus et ed. 1472 *sed quam*, Herv. N. *ut agam*.) 2 siletur.
15.	*rei publ.*	*in rep.* (cod. Steph. Erf.)
	ille annus tam in repub. qum in magno motu et multorum timore	*ille annus tam in rep. iudices quam in magno motu et multorum timore intentus* [1]) (et

[1]) Apud Orellium in collatione B. 1 ponitur nude *tanquam*; excidit sine dubio: *om.*

	intentus (*indices* om. etiam Naug.)	*indices* habent omnes reliqui præter lacunosos secundos, qui hæc omnia emittunt; Pal. 9 *videlicet*.)
16.	*legum curiata*	*legum curia* (*legum cura* Herv.; Oxx. et edd. vett. *legum*.)
17.	*quædam illa reip.*	*quædam in illa rep.* (cod. Steph., Oxx. C, T.)
	nomine appellem (Vat.)	*appellem nomine* (omnes reliqui.)
	eorum facta (Naug.)	*facta eorum* (reliqui omnes.)
	oculis vestris (Herv., Oxx. H, S, χ.)	*oculis* (reliqui.)
18.	*que conpulsus*	*atque compulsus* (ut S. Vict., Pal. 9, Oxx. 4, vulg.)
19.	*aspere*(codd. Grut., Oxx.)	*asper* 1 (non 2) (Herv. Naug.)
	ut illo supercilio res publica, tanquam Atlante caelum, niti videretur (Herv. Naug. ex interpol.)	*ut illo supercilio mantuus* (sec. man. *tantuus*) *ille niti tanquam videretur*. B. 2 *et aumantius*; similia reliqui, etiam S. Victoris.
24.	*interiore parte ædium*	B. 1 *interiore parte in ædium*, 2 *in ædium interiore parte*.
26.	*veste mutata vos inquam* (Herv. Naug.)	*veste mutata vosque* (cod. C. Steph.)
	incredibilis (χ)	*incredibili*
	L. Mummius	*L. Ninnius* 1, *L. Mumius* 2.
29.	om. *passuum*	silentur.
	cum fratre, cum patre eius erat.	*cum fratre, cum patre eius eius* (sic) 1, *cum fratre eius cum patre eius est* 2 (*est* etiam cod. Steph.)

II.

Comparatio variarum lectionum omnium, quæ ad calcem editionis C. Stephani e codice (sive illi codices fuerunt) adnotatæ sunt, cum aliis codicibus per octo prima capita. (Ubi nihil addidi, ea lectio aliunde enotata non est.)

§ 1. om. *voluntarios* (cum Bern. 1, 2, Par., Ox. T, Dresd., Hervag.) 2. *vos nobis et per.* 5. *laudes exortæ*

(Oxx. H, S, χ, edd. vett.) 6. *duobus gravissimis* (om. *his* c. Bern. 1, 2, C, T. *gravissimis* Par., 5 Oxx. edd. vett.) *utrique eorum ut et* (B 1, 2, Oxx. C, ψ). 8. *illum illo* (Oxx. 5, edd. vett.) *periculo societatis* (B 1, 2, Oxx. quattuor). 9. *attentari conspiciebamus* (hoc S, χ, ψ, *attentari* edd. omnes, cod. nullus certus) *quo quidem tempore homines nemine (quo quidem* H, S, χ, ψ, *fidem hominis* C, *homines nemine*, om. *iidem*, H, S, χ,) *periculum* (omnes præter Par., Crat., Herv.) 10. om. *nostris* (Bern. 1, 2) 11. *literis P. Sestium* (Bern. 1, 2, P, Oxx. 2, edd. vett.) 12. *amore reip. non præstans in rep. virtus* (B 1 (2 *in' amore)* P; nam de *et* ante *amore*, quod illi habent, nil hic traditur) *accusandum*, *impellendum* (Bernn. 1, 2, P, Pal. 9, χ, ψ). 12. *e nimbis illis.* 13. *ut præturam* (S, χ) *quamquam et aliquando non* (B 1, 2, P.) *quodammodo observat (abservat* C, H, χ). 14. *tribunatus totus* (P, Naug.) *at certe dolentius* (Par., Naug., C, T) *sed ut quam* (B 1, Oxx. 5). 15. *in rep.* (B 1, 2, Erf.) *fuerat* etc. (ut Bernn.) 16. *libidine insani* (codd. omnes). 17. *quædam in illa republ.* (Bern. 1, 2, Oxx. C, T) *imperii natos* (H, χ). 18. *atque compulsus* (B 1, 2, S. Vict. Pal. 9, Oxx. 4) *minabatur senatui* (B 2) *nullo modo arbitrabatur* (B 2). 19. *capillo illo* (Ox. H.) *imaginis ornandæ* (B 1, 2, Par. Pal. 9, fortasse Ox. H.) 20. *dux. Boni mihi denique omnes (boni* Oxx. H, S, χ, ψ, *omnes* C, T).

Præparata universe harum orationum emendatione, singuli iam loci persequendi sunt, in quibus Orellii recensio nobis non satisfacit; quamquam eorum quoque locorum, quos vir clarissimus recte constituit, nonnulli aliquid ex illa disputatione firmamenti accipiunt. Nec minora et leviora excludemus, quoniam novæ recensionis vicem hanc disputationem præstare volumus.

In Sestiana igitur primum, quoniam de voce *voluntarios* ex c. 1, 2 tollenda iam antea dictum est, cap. 1, 2 editur: *Ego autem, iudices, quia, qua voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum, qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, iis potissimum*

vox hæc serviat, quorum opéra et mihi et vobis et populo Romano restituta est. Sed *quia*, quod Hotomano auctore Ernestius primus addidit firmantque codices Bernenses, omittitur et in primæ familiæ codicibus (Par., ed. Naug.) et in tertiæ (vulgaribus omnibus), estque, si diligentius attendas, dupliciter vitiosum; nam primum non *quia* sed *quoniam* esse saltem debebat [1]); deinde inanis oritur tautologia; neque enim alii erant illi, quibus agendæ erant gratiæ, alii, quorum opera vox Ciceronis ipsi populoque restituta erat. Tollendum est igitur vocabulum, finiendaque sententia in verbo *depellendis*, cui deinde tanquam confirmans seque exhortans orator addit: *Iis potissimum* (inquam) *hæc vox serviat;* id est, *servire debet;* in quo non video, quid iure reprehendas.

C. 2, 4 scribitur inde ab antiquis editoribus: *Neque enim officio coniunctior dolor ullus esse potest, quam hic meus, susceptus ex hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla laudanda, quam ea, quæ me inflammat* etc., ex interpolatione, quam omnes arguunt codices; nam pro *neque enim* in Par. est *namque*, in Bernn. *namqui*, in Oxoniensibus tribus *neque*, in aliis tribus et Franciano *nunquam*. Patet neque *enim* in codice archetypo fuisse, neque simplex *neque*, sed *Nam neque*, quod interdum a librariis corruptum est partim propter ductuum similitudinem aliquam, partim, recentiore tempore, quod requirebant *neque enim*, illud alterum respuebant. Sed habet id suum et proprium locum, ubi in ratione reddenda duo membra æqualia, interdum etiam contraria, distinguenda sunt. Nam quoniam *neque enim*

---

[1]) Non causa, *cur* iis vox serviat, indicatur (nec addas *ideo;* nec nostrates dicerent *fordi,* sed *siden,* quæ Germanorum una vox *weil* coniungit); hoc tantum dici poterat: Tempora ea sunt, ut cogar; quod quoniam ita est, iis potissimum etc.

in uno etiam membro dicitur, quum *neque enim — neque* scribitur, alterum magis adhæret superiori eique adnexum est; quum *nam neque* dicitur, statim alterum exspectatur [1]); cfr. pro Rosc. Amer. 39, 112, de Orat. 1, 56, 237, II, 51, 205, II, 53, 213, de Legg. II, 5, 13, Cæs. in orat. pro Bithynis apud Gell. V, 13, Horat. A. P. 348, Lucret. VI, 709 (ubi codd. complures et edd. vett., ut in hoc Ciceronis loco, *namque)*. Itaque ad eundem modum in orat. IV in Catil. 2, 3 e codice Erfurtensi et aliis restitui necessario: *Nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari nec misera sapienti;* et in oratione pro leg. Man. 7, 18 in similem suspicionem inductus sum propter scripturam codicum deterioris familiæ.

C. 3, 7 quum et cod. Paris. (Naug.) et Bernenses et quattuor Oxonienses habeant: *ut ille insperato aspectu complexuque, si non omnem, at aliquam partem moeroris sui deponeret,* obsequendum est coniuncto trium codicum familiarum testimonio, cui unus repugnat Hervagius, nullius, ubi a Parisiensi discedit, auctoritatis. Nec bene, quum consilium Sestii significet, dicitur *illo aspectu*, tanquam rem factam demonstret [2]).

---

[1]) Non semper membra notionis sententiæque curiose distinguimus; itaque non semper dicitur *nam neque — neque*, ubi dici poterat, ne quis in eo hæreat. Cfr. de orat. II, 56, 227, in Verr. I, 2, 4 (etsi ibi Leid. et Guelf. 2 omittunt *enim*), ibid. I, 46, 121 (ubi *porro* additum rationem mutat), Cic. de Fin. II, 10, 32, II, 13, 41, pro Cluent. 39, 108, 48, 133, 51, 142. In nonnullis horum locorum ne erat quidem, cur altero modo scribere quisquam mallet. In nonnullis locis codicum auctoritate delendum est *enim,* ut oratio magis sit quasi explicantis quam rationem reddentis, velut in Verr. I, 1, 3, ubi delevit Zumptius, pro Cluent. 15, 45, ubi optimi Classenii codd. omittunt; etiam de Finib. I, 18, 58.

[2]) Paulo ante lectio *gravissimæ antiquitatis* nititur Bernensium

C. 4, 9, ubi editum est ab omnibus: *quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu attentari suspicabamur*, scribi debet *temptari*, auctoritate cod. Par., Bernenss., Palatinorum aliquot, Oxoniensium quattuor, editionum etiam veterum, id est, omnium trium generum; vulgatæ origo recentissima perspicitur ex quinto Oxoniensi, ψ, ubi est *manu ut tentari*, literis repetitis. Proximum nomen tribuni militaris constituere non possum. Sed paulo post ex cod. Paris. (Herv.) et vulgaribus reducendus est vetus verborum ordo: *non solum Capuam venisset*, pro quo Orellius e Bernn. et Naug. edidit: *non Capuam solum ven.* Male divellitur *Capuam venire*, quod unum contrarium ponitur alteri membro.

C. 4, 10 certioribus, quam factum est, argumentis refelli debet vulgatæ lectionis pravitas commendarique Lambini coniectura in his verbis: *recito memoriam perfuncti periculi, prædicationem amplissimi beneficii, vicem officii præsentis, testimonium præteriti temporis*, in quibus illud *vicem* adverbialiter dici, ut sit idem ac *pro* vel *loco*, neque reliqua, quibus adiungitur, substantiva, quæ appellationem aliquam decreti habent, patiuntur, nec dici potest *recitare aliquid vicem alicuius;* substantive autem intelligi *vicem officii præsentis*, ut sit id, quod pro officio præsenti substituatur, usus loquendi prorsus prohibet, qui apud Ciceronem ne præmitti quidem vocabulum *vicem*

---

auctoritate; nam in vulgares codices interpolatione inductum esse *gravissimæ*, et cod. C. Steph. ostendit, qui *gravissimis* habet, et Gruteri adnotatio, inter Palatinos, qui alterum tueantur, nonum non numerantis. Nec tamen in dubitationem voco; quamquam alibi ei substantivo hac significatione posito nusquam adiectivum additur. Contra *his* ex prima codicum stirpe est, omissum in altera et fortasse in tertia (C. Steph.).

genitivo sinit; ne dicam, prorsus incommodam hanc esse decreti appellationem, inter ista præsertim, *memoriam*, *prædicationem*, *testimonium*, interiectam, qua non, quid sit, sed cuius loco sit, significetur. Deinde qui hæc interpretari student, ut Bakius, *præsentis* ad locum referunt, quum apertum sit, ad tempus referri, contrarium ei, quod sequitur, *præteriti temporis*. His omnibus incommodis medetur lenissima Lambini emendatio *(vocem)*, quam Orellius non recte ita interpretatur, ut plane tollat vim verbi *præsentis* oppositionemque præsentis officii, præteriti testimonii. Sententia simplicissima est: vox est in isto decreto et verba officii præsentis (quod præstant Campani ipso decreto facto), sed testimonium est totum præteriti temporis. Eleganter *vox* et *testimonium* inter se referuntur.

C. 5, 12, quum eius scripturæ, quæ in Bernensibus est: *populum Romanum — tueri facile cum maiestatem suam dignitatem eorum, qui salutem communem periculo suo defendissent*, vestigia etiam in tertia codicum familia fuisse videantur, velut in ed. Iuntina, nec ea oriri potuerit ex scriptura cod. Par. et aliorum: *tueri facile maiestatem suam et dignitatem eorum*, videndum est, ne legendum sit: *tueri facile cum maiestate sua dignitatem eorum*. Deinde in verbis *illo suo exercitu* delendum est *suo*, omissum in Bernn. et Oxx. duobus (H, χ), in Parisiensi positum alio loco. Paulo post editur ab omnibus: *homini — nimium communem Martem bellique casum metuenti*; sed in Par. est: *communem Martem belli casumque metuenti*, quod et Bernensium scriptura confirmat *(bellicosumque)* atque Oxon. duorum (χ, ψ *bellicosum*) et usus loquendi. Neque enim *communis Mars* dicitur, sed semper *communis Mars belli*, neque Liv. V, 12 dixit: *Martem communem belliquefortunam accusare*, sed: *Mar-*

tem communem belli fortunamque; vid. Schell. lexic. col. 6073. Statim post in suspicionem adducenda non est consentientium codd. Parisiensis et Bernensium scriptura: *Longum est ea dicere;* pronomen, quod commodissime ad proxime præcedentia refertur, facile in tertia familia post *est* excidere potuit [1]).

Sed quod paulo post legitur: *atque æstatem integram nactus Italiæ calles et pastorum stabula prædari coepisset*, id neque ullam omnino nisi fictitii codicis Ursini auctoritatem habet, cuius interpolationem Naugerius recepit, quum in codicibus omnibus scribatur *præclara cepisset* sive, ut in Bern. priore, *coepisset*, neque sententiam tolerabilem. Nam et prædæ inepte mentio fit, quam si Catilina sequeretur ac non invia tutaque loca, non valde extraheretur bellum, et ea aliis ex locis petenda esset, non ex callibus et stabulis; recte quoque Müllerus *prædari locum* Ciceroniane dici negavit; ne Livius quidem sic dixisset. Nam *prædari* quum apud veteres absolute diceretur, apud poetas primum Augusteo tempore cum accusativo iungi coeptum est, quod deinde, ut multa alia, ad prosam orationem Taciti Suetoniique ætate aut fortasse paulo ante translatum est. Ac codicum scripturam refutare nihil attinet, quæ si Latina esset *(calles Italiæ capere)*, non solum frigidissimam haberet ironiam, sed perversissimam; neque enim elevare irridendo periculum Cicero vult, sed potius augere. Sed attendentes ad id, quod dixi quodque elucet apertissime ex *callium* vocabulo, significari locorum montanorum desertorumque

---

[1]) Obiter adnotandum est, quod A. Maius tradit, in scholiis Vaticanis ad hunc locum pro *adiutor ei* legi *semper ei*, quod repetitur in editione Orell. scholiorum (p. 294), illam scholiastæ adnotationem aperte pertinere ad nomen *M. Petreii*, idque in illo *semperei* latere.

incertam et instabilem percursionem, qua Catilina latebras captans persequentesque eludens uti posset, non difficulter ex illa corruptela veram lectionem eruemus, quæ hæc est: *Italiæ calles et pastorum stabula peragrare coepisset.* Nec erat, cur Orellius hæreret in *Italiæ* vocabulo. Late et sine fine vagaturus Catilina erat. Nec ad hos Ciceronis oratorios colores quidquam pertinet, quodnam fuerit Catilinæ verum consilium aut saltem a Sallustio traditum. Ipsum, quod sequitur, *totius Italiæ* suspiciones reprimere debebat.

Cap. 6, 13 editur: *Ad tribunatum, quia ipse ad sese iam dudum vocat, — contento studio cursuque veniamus.* Sed molestissimam particulam *quia*, qua posita Cicero nimis putide rationem et causam reddit, incommodo etiam sententiarum ordine, tollit præclara codicis Parisiensis lectio: *Ad tribunatum, qui ipse ad sese* etc. Sequitur c. 6, 14 locus graviter corruptus, quem in nonnullis codicibus tertiæ familiæ interpolatum esse, supra ostendi; is in reliquis codicibus (quod quidem ad nostram quæstionem attinet) ita scribitur: *De quo quidem tribunatu ita dictum est a Q. Hortensio, ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam uti* (sic cod. Par. et, hoc loco verus, Ursini; Bern. prior *memoria digna uti*, nisi quid erratum est; nam in altero est: *memoriam dignam in re publica) rei publicæ capessendæ auctoritatem disciplinamque præscribere.* Adparet universa loci forma *(memoria dignam rei publicæ capessendæ auctoritatem disciplinamque præscribere)*, quam dudum Turnebus vidit; *uti* mendosum esse patet, pro quo Orellius, secutus apertissimum errorem codicis Bernensis alterius, a priore desciscentis, scripsit *in (rep.)*, soloeca oratione [1]). Sed animadverti

[1]) Sæpe apud Ciceronem legi *auctoritatem in causa, in suadendo,*

debet, non dici, quibusnam ista præscripta sint, quod omitti non poterat. Eo perspecto, quod quale sit, intelligi etiam ex capite 44, 96 potest (*Rem quæris præclaram iuventuti ad discendum, nec mihi difficilem ad perdocendum)*, via aperta est ad veritatem inveniendam. Latet enim in istis literis terminatio substantivi dativo casu positi, cuius reliqua pars in codice archetypo propter compendium scripturæ difficile aliamve ob causam obliterata sit; nec id aliud fuit, quam quod altero loco est positum, *iuventuti*. In tribunatu primum iuvenes, quemadmodum se in re publica gesturi essent, ostendebant [1]). Paulo post in his verbis: *mihi de iisdem rebus esse arbitror, si non subtilius disputandum, at certe, iudices, dolentius deplorandum*, ut adsentiar codici Parisiensi (Naug.) et cod. C. Steph. duobusque Oxoniensibus C, T, vocabulum *iudices* delentibus, facit incommodus, ut mihi videtur, eius positus; neque enim a particulis *at certe* id, quod superiori contrarium est, diuelli voce interposita posse credo; nec ulla est hoc loco iudices compellandi causa, non exordium alicuius loci, non conclusio, non transitus, non in re memorabili animorum excitatio. Paulo infra voces, quæ ab Hervagio Naugerioque adiectæ sunt, *insolenter et*, nunc, dissentiente cod. Parisiensi, apparet prorsus recentissimæ esse originis, ortas ab eo, qui nec *se offerre* nude probaret et asyndeto offenderetur. Sed *se offerre*, quod mediæ est significationis, ita

---

dicit vir clarissimus; verum dicitur *magnam in aliqua re auctoritatem habere* et similia; *auctoritatem* (id est, regulam auctoritate confirmatam) *et disciplinam præscribere in faciendo* pro eo, quod est *faciendi*, nemo sane dixit. Similiter paulo post 6, 15 in multis codd. legitur *in rep. naufragium*.

[1]) In proximis verbis tollendum esse *quidem*, dixi in dissert. de Caeliana [supra p. 407].

tamen, ut sponte, non casu occurrentes intelligantur, recte hoc loco ponitur adiecto altero illo *insectantur*; asyndeton, quod hic in verbis est eiusdem pæne significationis, in brevi et concisa oratione, infra c. 9, 22 in substantivis est: *falsa opinione*, *errore hominum*.

Venio ad locum in editionibus foedissime corruptum et interpolatum in initio capitis septimi, cuius hæc est in codicibus scriptura: *Fuerat ille annus tam in rep. iudices* (Pal. 9 vulgari mendo *videlicet*, Paris. et Naug. omittunt) *quam* (Par. *qum*) *in magno motu* (cod. S. Vict. *metu*, mendose) *et multorum timore intentus arcus in me unum*, *sicut vulgo ignari rerum loquebantur*, *re quidem vera in universam rem publicam*, *traductione ad plebem furibundi hominis ac perditi* etc. Ab his vestigiis adeo discesserunt editores, ut ex *tam* et *quam* sive *qum* efficerent *tanquam*, quod si scriptum olim fuisset, corrumpi potuisset, sed ita distrahi duobusque locis poni non potuisset. (Hoc ipsum *tanquam* ceteri recte hactenus iis verbis, quorum audax metaphora leniri debet, præponunt; Orellius, Garatonium secutus, incommodissime posuit: *tanquam in rei publicæ magno motu.*) Sed multo sunt graviora illius scripturæ vulnera, quæ ideo aperiam, ut statim perspicuum sit, alia via ad veritatem perveniri debere. Primum, annum dici *arcum* et *arcum intentum*, adeo est non solum prava et perversa metaphora, ut eam Cicero eligere, verum etiam tam contorta et a nulla rerum similitudine specieve ducta, ut in eam incidere non potuerit. Sed maius illud, quod tota res, de qua Cicero dicit, mire confunditur et obscuratur. Totum se dicit superioris anni naufragium reipublicæ expositurum, id est eius, qui fuit ante Sestii tribunatum. Is fuit annus Pisone et Gabinio coss., 58 a. Ch. nat.; nam a. 57 Lentulo et Metello coss. tribunatum gessit.

Iam quum his subiiciat: *Fuerat ille annus — tanquam intentus arcus*, profecto loquitur de eodem ipso anno, quo Piso et Gabinius consules fuerunt; quamquam incommode de eo anno, de quo nunc ipsum dicere ingreditur et deinceps tam multa per magnam partem orationis dicit, hoc uno loco plusquamperfectum ponit. Verum illo anno non est intentus arcus in Ciceronem traductione ad plebem P. Clodii; nam eum omnes norunt anno superiore (59), Cæsare et Bibulo coss., traductum esse. Itaque P. Manutius contra sermonis regulam annum hunc intelligit, Garatonius autem mirifice scribit, annum illum Pisonis Gabiniique fuisse tanquam arcum in Ciceronem intentum traductione ad plebem P. Clodii, *quæ facta fuerit priore anno*, quasi tum non hic prior annus arcus iste fiat. Iam videamus, quantæ turbæ quam facile ducibus codicibus componantur: *Fuerat ille annus iam* (pro *tam*) *in re publica*, *iudices*, *quum in magno motu et multorum timore intentus est arcus in me unum* etc. Iam optime, antequam ad Pisonis et Gabinii annum accedit, fontem malorum omnium ex Cæsariano illo anno Clodiique transitu ad plebem manasse ostendit; *præcesserat*, inquit, *ille annus*; deinde ad eum, qui propositus est, venit paulo post: *Qui tribunus plebis* etc. Unum addidi *est*, quod quoties post illam terminationem participiorum exciderit, dixi alibi (Append. disput. de Asconio p. 4); nec exemplum codicis archetypi harum orationum eodem mendo corrupti e longinquo petendum est; nam hac eadem sectione *arbitratus est* e coniectura editur; codices *arbitratus* habent; et paulo ante 6, 14 in iisdem est *dictum* pro *dictumst* [1]).

---

[1]) Proxime ante § 15 extr. codd. (Par., Bernn.) meliore ordine *facta, dicta, consilia*; vulgo *dicta, facta*; sed gradatio est; non solum facta, sed dicta etiam, imo tacita consilia. Paulo

Deinde, quoniam capitis octavi initium Klotzius recte tractavit, vocem *inflatus* de ira melius interpretatus, quam Orellius [1]), dicendum est primum breviter, paucis post versibus scribendum esse cum cod. Paris. Gruterique codd. et Oxonn. (casu etiam Bern. sec.) contra Bernensem priorem: *vestitus aspere*, *nostra hac purpura* etc.; ut participii nominativus paulo laxius adhæreat superioribus illis: *quam teter incedebat!* In altera lectione (*vestitus asper*, *nostra hæc purpura* etc.) non solum nominativus substantivi durissime ponitur omisso verbo, sed prorsus soloecum fit, quod sequitur, *capillo ita horrido;* debebat enim esse *capillus ita horridus;* nunc recte auditur *incedebat.* Pluribus verbis utendum est de iis, quæ de Pisonis vultus tristitia statim sequuntur, vulgo inde ab Hervagio et Naugerio sic scripta: *Tanta erat gravitas in oculo*, *tanta contractio frontis*, *ut illo supercilio res publica*, *tanquam Atlante caelum*, *niti videretur.* Quæ scriptura quam sit ante decem fere secula foede interpolata, expositum est supra p. 420; codicum non interpolatorum scriptura hæc est: *ut illo supercilio mantuus ille* (sic B. et St. Vict.; *anmantius*, *amnantius*, similia, codicum sunt ex illis derivatorum,) *niti tanquam videretur.* Recentiorum autem coniecturæ non eam habent probabilitatis speciem, ut

---

post § 17 e codice Vaticano et Parisiensi scribendum est: *hoccine ut ego nomine appellem* (vulgo *appellem nomine;*) satis est ad gravitatem, coniunctionem et pronomen interiici, quæ infringitur verbi et nominis sede commutata.

[1]) Qui de consule cum comitatu foeneratorum superbe incedente exponunt, præterquam quod mirificus hic est consulis comitatus, (res enim et negotia eiusmodi domi et ad mensam agebantur,) non attendunt neque ad sententiarum nexum (nam omnibus iratus Gabinius significatur præter operas, maxime locupletibus,) neque ad alterum vocabulum *puteali.*

multis refutandæ sint. Quorum alii, ut Wunderus quique eius coniecturam postea alio substituto nomine emendare voluit, ipsum Pisonem suo supercilio niti visum esse volunt, et imagine perversissima, in *nitendi* verbo cum parte aliqua vultus coniuncto, et sententia mala; quis enim aliquem ipsum suo vultu confidere dicat, nisi forte ut terreat aliquos, ac non potius, alios eo decipi? Efficiunt deinde hæ coniecturæ, ut iam nunc Cicero Pisonem aperte irrideat contumelioseque dicat, nihil præter vultum habuisse gravis hominis; quod contra totius loci sententiam est. Proponit enim, quanta fuerit debueritque esse hominum de illo opinio. Postea, quam is homines fefellerit, dicit. Orellius autem, qui Gabinium iterum, propter ea, quæ sequuntur, inculcat [1]), neque vestigia scripturæ incorrupta curare neque sententiam neque sermonem Latinum hoc loco videtur. Quid est enim *supercilio tanquam nota inuri?* Turpitudinis nota inuri aliquis dicitur omnisque foeditas et turpitudo isto nomine appellatur, sed alius hominis supercilium notam dici supercilioque aliquem inuri, monstra sunt sermonis. Sed omnes in eo a veritatis vestigiis aberrant, quod vocabulum *tanquam* in omnibus codicibus certo loco positum, quo nemo id ex alia sede translaturus in incommodissimam erat, licenter transponunt. Quod vocabulum quum ad *videretur* pertinere non possit, apertum est, etiam ex positu verborum et ex imagine, quæ est in verbo *niti*, post *tanquam* excidisse vocabulum comparationem continens. Id quale fuerit et ex ductuum similitudine, propter quam excidit, et sententia monstrante

---

[1]) Non recte; nam primum de Pisone solo, ut de Gabinio supra, loquitur. Deinde hominum eos comparantium sermonem commemorat.

reperiri per se certissime potest; fuit enim: *NITI TANQUAM VADE VIDERETUR.* Sed quoniam in huiusmodi rebus difficile est ad firmiter credendum homines adducere, accidit percommode, ut, nisi multum fallar, testimonio grammatici veteris in hac scriptura uti possimus. Nam Valerius Probus (apud Putschium col. 1475) bis ex Cicerone citat: *vultu tanquam vade*, quod vix dubitari potest, quin hinc sumpserit, vultumque pro supercilio levi memoriæ errore posuerit. Tenemus igitur formam orationis: *ut illo supercilio . . . . . ille niti tanquam vade videretur*, imaginem aptissimam, sententiam superiora *(pignus rei publicæ)* eleganter variantem et amplificantem et quasi confirmantem, ut sæpissime apud Ciceronem fit. Sed quid illo vultu tanquam vade nixum fuerit, inveniendum est. Id iam aliquid huiusmodi esse debet, de quo timeri potuerit, deinde (propter *ille*) unum aliquod et definitum, non, ut res publica, generale, denique suo nomine simpliciter significatum; nam imaginem, cuius index est *tanquam*, patefactum est in alia voce positam esse. Hæc omnia quod contineat, nihil reperio aliud quam quod iam Lambinus edidit, *annus ille;* nam Schuetzius, quum sentiret, cuiusmodi esset vocabulum quærendum, a scripturæ vestigiis longius recessit [1]) Paulo ante, ubi erat: *Nam quid ego de supercilio dicam?* Orellius ex Bernensibus edidit: *de supercilio illo,* a qui-

[1]) Dicat aliquis: At qui tam notum vocabulum corrumpi potuit? Sed huic dubitationi supra responsum est exemplis similium errorum codicis archetypi, maxime illo *senex* pro *bene* § 21; conf. infra ad c. 41, 89. Litera *m* præposita unde orta sit, maxime dubitari possit; sed ea vix liquido in archetypo legebatur; nam in Bernensi pr. Orellius in annotatione tradit esse *mantuus*, sed primæ syllabæ superscriptum "vel *an*" (*Antuus* pro *Annus*). In ipsa tamen collatione codicis aliter scriptum est.

bus recte discrepat Parisiensis. Nam quum plura orator in eodem homine iam commemorarit (vestitum, capillum), ad-novam rem transiens, nude eam nominare superioribusque contrariam ponere debet. Pronomen ortum est ex substantivi terminatione.

In proximo loco, c. 10, 23, ubi edebatur: *verbum ipsum* (voluptatis) *omnibus modis animi et corporis devorabat*, iam effectum est, ut, quum ex consensu codicis Parisiensis et Bernensium intelligatur, vocabulum *modis* in codice archetypo prorsus non fuisse, et eorum, qui *modos* istos *animi et corporis* defendebant, et eorum, qui, retento illo vocabulo, alia mutabant, disputationes omittere liceat. Id dubitatur, sitne addendum substantivum, quod Orellius faciendum putat, an *omnibus* mutandum. Atque in hanc equidem sententiam pronior sum, quod nullum puto pluralis numeri substantivum excogitari posse, quod non illis genitivis adiunctum offensionem habeat non parvam. Nam neque *sensus animi* pluraliter hac significatione dicuntur (αἰσθήσεις) neque *partes omnes*, quæ si sunt ullæ animi, in una tantum ex iis cupiditates sunt; quamquam ipsum *omnes corporis partes* hic apud Ciceronem putidi aliquid habet, non habiturum apud Senecam, huiusmodi res etiam cum foeditate exaggerantem. Itaque pro OMNIBUS scribendum opinor OMNIUI. Omni vi non solum animi, sed corporis voluptatis verbum devorat, cuius animum et corpus quasi titillatio non languide commovet et ad potiundum ea excitat [1]).

C. 11, 25, ubi edebatur: *hi* (rectius scribetur *ii*) *non modo negando, sed etiam irridendo amplissimum quemque illius ordinis insequebantur*, commode Bernensis co-

[1]) Paulo post e cod. Par. et Bern. pr. mutandus ordo verborum, ut sit: *in interiore parte ædium.*

dicis auctoritati, pronomen *hi* delentis, cui Orellius obsecutus est, codex Parisiensis repugnat; neque enim in hac comparatione eius, quod alii flagitarint, et eius, quod ii ipsi fecerint, pronomen initio positum abesse ullo modo potest.

C. 11, 26 recte fere editum est ab Orellio: *Vos, vos, inquam, equites Romani, et omnes boni veste mutata vos pro meo capite ad pedes lenonis impurissimi abiecistis;* nam quod in cod. Paris. est: *vos inquam pro meo*, vocabulum in archetypo ex superioribus male repetitum fuit, et ex eo ortum est, quod in Bernensi est *vosque*, ex quo in vulgaribus codd. nova nata est interpolatio: *vestem mutastis vosque.* Sed initio sententiæ Orellius, Lambinum secutus, *vos* bis posuit, eodem errore, in quem aliquoties in editione maiore incidit, ut ante *inquam* vocabulum repeti vellet, quum tamen *inquam* non ad vocabuli repetitionem pertineret sed ad sententiam, quæ, iam ante universe significata, apertius et asseverantius poneretur. (Vid. supra comment. nostr. de emendat. aliqu. loc. oratt. Cicer. p. 157.) Eodem errore infra c. 44, 116 (*Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino*, quæ sententia inerat iam in illis: *nec ullos alios ludos adspexit nisi eos, a quibus vix vivus effugit,*) *semel* duplicandum opinatur et in Brut. 33, 126 (in edit. min.), ubi Cicero colligit et repetit summam iudicii sui de C. Graccho, *Legendus.* Prorsus perversa est illa vehemens exclamatio; ac miror, virum doctum, toties pæne ab ipso Cicerone admonitum, non aliquando abiecisse errorem. Prorsus simile mendum pessimi recentissimarumque coniecturarum plenissimi codicis Franciani paucorumque eiusdem dignitatis aliorum in oratione pro Planc. 41, 100 Wunderum secutum esse, valde miror, quum reduplicata illa repetitio *vi me, vi me* nullo omnino loco

recta sit. Hoc autem Sestianæ loco *inquam* eo pertinet, quod iam in superioribus indicaverat, quamquam paulo obscurius, ita ut interpretes se non expediant, primum consilium vestis mutandæ extra senatum ortum esse ab equestri ordine, (nam equites principes erant illius in Capitolium congregatæ multitudinis;) delatasque ad senatum et Gabinium, qui senatum haberet, preces, ut id publica auctoritate confirmaretur, quas illum repudiasse [1]. Itaque eo rem a se reiiciente, L. Ninnius de ea re ad senatum retulit. Sed in superioribus illis unum est vocabulum certissime mendosum, quamquam nemo interpretum hærere se significavit; scribitur enim: *neque etiam omni ratione privato consilio (quoniam publicis ducibus res publica careret,) defendendum putarunt.* Sed *etiam* prorsus dici hic non potuit; nam nec addendi significationem habere potest *(auch auf alle Weise,* quamquam nulla una ratio nominata erat,) et multo minus hoc tanquam maius aliquid comparari cum altero potest *(sogar auf alle Weise;* et quid est præterea, quo illud referatur?). Legendum est necessario: *neque iam omni ratione.*

---

[1] Mire Garatonius negare videtur, equites ad Gabinium in senatum intromissos esse, quod tantam illam multitudinem admissam non probabile sit; quasi non ista per allegatos, quos nos *deputatos* appellamus, acta sint, aut minus illa oratorie dicantur et, si ad eiusmodi regulam exigantur, falso: *vos, equites Rom., omnesque boni vos ad pedes lenonis proiecistis.* Ad has difficultates tollendas spectasse opinor illam Itali alicuius notam marginalem, ex qua in cod. Bern. 2 et edit. Naugerii irrepserunt verba: *quum venisset ad senatum. Venissent* de equitibus scriptum fuisse puto. Nam illud improbabilius, aliquém ea, quæ sequuntur, *coenum illud ac labes,* de Pisone intellexisse, quumque is a Cicerone domi se continuissé dictus esset, adnotasse, alterum illud accidisse, quum postea *ad* (hoc est *in*) senatum venisset.

Non diutius aliud auxilium (publicum) exspectandum putabant; id significat illa particula [1]).

C. 12, 29 latere videtur antiqua διττογραφία. Edebatur vulgo: *pro summa familiaritate, quæ mihi cum fratre, cum patre eius erat*, confirmatque eam scripturam codex Par. ad tertiam familiam adiunctus; ex Bernensis prioris mendo *cum patre eius eius* librarius Bern. alterius (et cod. C. Steph.) corrigendo effecit cum *patre eius est*, quod Orellius secutus est. Sed neque asyndeton bimembre hoc loco ferri ullo modo potest in simplici duorum hominum coniuncta appellatione, neque defendi perversus ordo, quo frater patri præponitur; nec peritis obscurum erit, pronomen *eius* ad prius substantivum adiungi debuisse; quo accedit, quod, quæ cum fratre L. Lamiæ Ciceroni familiaritas erat, eadem erat sine dubio cum ipso, "*Ciceronem unice diligente;*" *(Nec ex eo amor inter nos natus est, sed quod erat vetus et magnus, propterea nullum periculum pro me adire dubitavit;* ad Fam. XII, 29;) contra recte filius adolescens Ciceronem dilexisse dicitur propter Ciceronis et patris Lamiæ, æqualium, familiaritatem. Scribendum est igitur: *quæ mihi cum patre eius erat.* Quum aberratum esset: *cum fratre*, utraque scriptura in codice nostrorum parente coniuncta est [2]).

C. 13, 29 nollem Orellius, deserta Manutii et Garatonii coniectura, quam in maiore editione secutus erat *(sine ullo iudicio, edicto)*, Bakii recepisset *(sine ullo*

---

[1]) C. 12, 27 auctoritate cod. Paris. restituendum est *quumque* pro *quum* (Orell. ex Bernn.), eius autem et Bernens. reliquorumque *mutatione vestis facta* pro *mutatione facta vestis* (Orell. ex Herv.)

[2]) Hervagius quasi errore intellecto edidit (sive ita iam in Talenti codice fuit): *quæ cum fratre mihi vel cum patre eius erat.*

iudicio ut edicto); nam neque coniunctionis iterandæ ulla erat causa, quum sola verba rei indignitatem ostendentia variarentur, nec ea coniunctio illo loco poni poterat, ubi coacervationem illorum verborum interrumpit. Aperta est causa additæ in codice archetypo particulæ, in qua nescio cur viri docti tam religiosi sint, quum initio huius capitis repetitum a librario *quo* recte deleverint.

C. 13, 31 codex Vatic. cum reliquorum codicum (Par., Bernn., Oxonn.) archetypo consentiens cogit scribere: *quid hæc mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit*, pro eo, quod Hervagius primus edidit, *tam longa ac tam alte;* nec illa scriptura ratione caret. Quemadmodum enim in negativis sententiis Latini sæpe disiungunt, quæ nobis coniungenda videntur [1], sic idem in sententiis interrogativis ad negationem inclinantibus aut improbationem significantibus fieri videtur, ubi distingui notiones recte possint; nec oratio longa semper est alte repetita. Illo priore modo defenditur infra c. 46, 100: *Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum aut insidiarum negem, mentiar*, ubi Garatonius non ignorabat, hæc distingui aliquo modo posse, sed ideo *atque* requirebat, quod in affirmatione necessario diceretur: *plena est peric. atque insidiarum*. Superiore versu Vatic. cum Paris. (Naug.) contra Bernn. *ne quis vestrum forte*.

C. 14, 32 non potest iure dubitari, quin, quum omnis sit oratio de iis, quæ Piso in consulatu fecerit, præcesseritque: *parumne est, quod tantum homines fefellisti, ut* etc., recte Lambinus eumque secuti Ernestius et Schuetzius ediderint: *etiamne edicere audebas, ne moererent homines* etc., pro *audeas*, contra quos frustra Gara-

---

[1]) Vide disput. de Verr. supra p. 344 not.

tonius disputat, in narratione historica præsenti tempori præteritum subiici ostendens. Verborum *parumne est*, ad quæ Orellius hæc refert, longe aliam esse rationem patet; simile esset, si scriptum esset *fallis.* *Audeas* si quis defendere volet, ὑποθετικῶς et generaliter positum dicet, et tamen redarguetur imperfectis subiectis. Paulo post § 33 non dubito, quin in hac sententia: *ne isti quidem, quos legatos non modo nullo senatusconsulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti?* — quin, inquam, verissime Io. Frid. Gronovius *legatos* tolli voluerit, non solum ob locutionem *legatos sibi legare*, (quæ non omnino defenditur ex orat. in Vat. 15, quoniam passivi alia est ratio, quod nec sine subiecto poni ibi poterat nec facile aliud subiectum habere,) sed quod alieno loco id vocabulum positum est orationisque formam corrumpit; nam *isti, quos* ita dicitur, ut appareat, Ciceronem nomen ipsum *legatorum* iis vix concedere [1]).

C. 15, 34 adducor pæne, ut credam Ciceronem scripsisse: *arma in templo Castoris palam comportabantur* (vulgo est *in templum*), prægnanti quadam verbi significatione, ut esset: *comportabantur et in templo coacervabantur* [2]). Certe in cod. archetypo ita fuisse, ostendit consensus cod. Par., Bernn., Oxonn. trium (ex quattuor); et memorabile est, in orat. in Pison. 10, 23 eandem codices omnes habere formam (*arma in templo Castoris comportarentur*). Similiter Cicero dixit *abiicere se in herba* (de Orat. 1, 7 ext.) et *abiicere annulum in mari* (de

[1]) In transcursu dicam, in ep. ad Attic. IV, 2 versus fin. scribendum esse: *Ego me Pompeio legari ita sum passus*, ubi vulgo est *a Pompeio* contra usum loquendi.

[2]) Similiter nostrates, neglecto discrimine et plena elocutione, interdum ad hunc modum loquuntur: *En Mængde Vaaben bleve sammenbaarne i Castors Tempel*, pro eo, quod est *til*.

Fin. V, 30 extr.). In orat. pro domo 21, 54 de eadem re est *in ædem Castoris*.

C. 16, 37 recte id, quod maxime corrigendum erat, emendasse videtur, quisquis primus scripsit, ut nunc editur: *Ad suam enim quandam magis ille gloriam, quam ad perspicuam salutem rei publicæ spectarat, quum unus in legem per vim latam iurare noluit*, pro eo, quod in codicibus omnibus est, *sumpserat* (nam de duobus Oxoniensibus silentio vix credo, etsi id nihil ad rem); nam nullum aliud verbum aptum reperiri potest; *sumpserat* quidem, etiamsi bis *ad* deleas, de quo Orellius cogitavit, ferri nequit; quid est enim *sumere suam gloriam, sumere salutem rei publicæ?* Sed mendi origo magis patebit, si scriptum fuisse statuerimus: *tum spectarat, quum* [1]).

In c. 19, 43 coarguenda sunt vulgatarum lectionum menda, ut certissimæ Gulielmi emendationi debitus iam dudum locus concedatur. Edebatur vulgo: *Quid deinde?* (si boni improbos Clodianos fatali illo anno armis vicissent;) *quid reliquiarum restaret? quid denique? erat dubium, quin ille sanguis tribunicius, nullo præsertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus?* Et *quis* (non *quid*) *reliquiarum restaret* est in codice Parisiensi; quem tamen hoc loco leviter

---

1) C. 18, 40 delenda est, Parisiensis quoque cod. auctoritate, præpositio ante *principibus*; senatus et principes in unum coniunguntur; itaque ad unum hæc nomina verbum referuntur, *infirmari*. C. 17, 40 rectissime Orellius coniecit: *rei publicæ præesse*. Vulgatæ vitiositas coargui paulo manifestius poterat. Et alias quasdam opes eos habere Clodius dicebat, et, si vellent, eodem genere, quo Cæsar valeret, valere posse. Apparet *præesse*, etiamsi sermo permitteret, non tamen posse de imperio militari intelligi; debebat præterea tum *præesse* postponi; prius est enim *parare exercitum*.

corrigendo interpolatum esse, ut de tribus aliis locis ante demonstravi, fidem faciunt coniuncti codex S. Victoris, in quo est: *reliqua irestaret*, et Bernensis, in quo: *quis reliqu' iræstaret* (vide adnot. Orell.); hinc in Palatinis duobusque Oxoniensibus factum: *quid reliqui restaret*, quod Orellius recepit. Si quis autem ad sententiam et usum loquendi attenderit, reperiet, primum verba: *quid reliqui* (sive *reliquiarum*) *restaret* [1]), non apte subiici illis *quid deinde*, quæ sunt interrogantis, quid aliqua re proficiatur, et pæne negantis; deinde male poni, tanquam diversæ res significentur, *quid deinde*, *quid denique*, quum tamen illæ reliquiæ nullæ esse possint nisi novæ cum consulibus dimicationes. Hæc incommoda Gulielmus, quum sine dubio in cod. S. Victoris reperisset, quod in Par. est, non *quid denique*, sed *quod denique*, lenissima mutatione removit: *Quid deinde? quis reliqua præstaret?* (ex *i* fecit *p*) *cui denique erat dubium* etc. Ex *quod denique* factum est *quo denique* (conf. § 63 cod. Par., Bern., Oxx.), inde *quod denique*, tum *quid denique*. Deinde scribendum esse ex codice Vaticano: *quum quidam* (pro *quidem*) *in concione dixisset*, iam a Klotzio monitum est; in vulgata subiectum prorsus vitiose deest.

Sequitur § 44 locus ad speciem gravissime corruptus, quem Orellius sic edidit: *Ego vero, si mihi uni pereundum fuisset, ac non accipienda rei publicæ plaga insanabilis illa et mortifera, quam ei imposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem, quam bis vincere.* Longe hic, ut fere reliqui, a codicum vestigiis recedit nec tamen sententiam probabilem assequitur. Bis sibi vincendum fuisse Cicero dixerat, si Clodiano impetui

---

[1]) Melius *reliquiarum* de relicta parte mali. *Quid reliqui est?* potius hoc sensu dicitur: quid relinquitur non deletum?

resistere et remanere in patria voluisset. Iam vide, quid addat: Si mihi uni pereundum fuisset, ac non simul reipublicæ, *tamen* perire maluissem. Quo istud spectat *tamen?* Apertum est enim, tum vel maxime obeundum libenter interitum fuisse, si unius ipsius fuisset nec coniunctus cum rei publicæ pernicie. Itaque hæc non cohærent. Nec meliora, quæ ceteri tentant, præter Lambinum, qui aliquam partem veri vidit. Nam quum gravius aliquid subiungendum putent particulis *ac non*, efficiunt, ut exitum non habeat extrema pars sententiæ, quæ hoc dici postulat: Etiamsi gravissima quæque proposita fuissent (ac non leviora multo), tamen libentius mortem oppetissem, quam cum reipublicæ pernicie bis vicissem. Deinde non dicunt, quo referant illam conditionem (*si* etc.), utrum manenti ac repugnanti, an cedenti pereundum fuisse putent. Videntur tamen fere priore modo accipere, prorsus perverse. Quum enim *aut* cedendum *aut*, si repugnaret, bis vincendum esset, hoc necessario dicit: Etiamsi ista discessio interitus fuisset, *tamen* interitum meum duplici victoriæ publice calamitosæ prætulissem. Sed totum est hoc prorsus nugatorium: "Si mihi repugnanti pereundum fuisset, maluissem perire, quam bis vincere." Sane, si pereundum erat, non erat, cur *mallet*, quod necessarium esset. Tum alia addunt in singulis vulnera, quæ longum est explicare; velut in Orellii lectione prorsus illa abundant *quam ei imposuisset* (quis imposuisset?). Debebat præterea, ista quidem in sententia, *imponeret* dici vel *impositurus esset.* Iam de interpolatione quid dicam? Nam illius *rei publicæ* in codicibus ne minimum quidem est vestigium. Sed præterea omnes, ne Lambino quidem excepto, tanquam codicum auctoritate firmissimum sit, edunt *si mihi uni*, et in eo, ne verbo quidem addito, fundamentum reliquarum coniecturarum ponunt;

nam hinc oppositionis, quæ dicitur, causa ortum est illud *rei publicæ.* Verum pro tribus illis verbis in Paris. et Bernensi utroque, et, ne de Gruterianis dubitemus, de quibus ipse tacet, in tribus Oxonn. est *ueni.* Tum in omnibus prorsus codicibus est apertissima illa contrariorum relatio *mihi sanabilis* v. *insanabilis*, *illis* v. *illi mortifera*, ubi verum esse *sanabilis*, quod Bernenses habent, (et Pal. 9 ex emendatione, si recte de cod. S. Victoris traditur,) ipsa illa ostendit figura. Iam, opinor, dilucescere incipit. Inimici hanc Ciceroni ferebant, ut dixi, condicionem, ut aut cederet aut bis vinceret, primum Clodium, deinde consules Clodii ultores. Hac proposita optione, etiamsi non discessio sed interitus subeundus fuisset, periturum tamen se dicit fuisse potius, quam ut bis tam funeste vinceret. Verum sibi in ista discessione non interitum propositum fuisse ait, sed plagam, quam glorioso reditu sanatum iri prævideret, illi contra ipsi, qui eam imposuisset, perniciosam, utpote quem sceleris magnitudo Ciceronisque restitutio fractura prorsus esset; ita sibi nullam omnino dubitationem esse potuisse, quin cederet. Vides, quam sint hæc apta, quam simplicia, quam consentanea iis, quæ Cicero alibi de suo discessu deque honestissimo reditu fractisque et debilitatis illo reditu Clodii et adversariorum consiliis dicit, tum in hac ipsa oratione (c. 60, 128), tum alibi, denique quam codicum vestigiis accommodata. Sic enim scribendum est: *Ego vero, vel si* (ex *ueni*) *pereundum fuisset, ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui eam imposuisset, semel perire tamen* etc. Malui *illi, qui eam imposuisset*, de uno Clodio, tum quod ei cessit (nam consules tum demum ad rem accessissent, si Clodium vicisset), tum quod *illi* est in Paris. et Bernn., *imposuisset* in Bernn. et cod. S. Vict. (Par. *imposuissem*).

Lambinum in rectam viam ingressum illud *uni* a vera sententia perspicienda avertit.

C. 21, 47 [1]) editur ab omnibus: *Sin victi essent boni, quid superesset?* quod Orellius interpretatur: *quid ultimum atque extremum fuisset publicæ calamitatis?* Sed neque id significari potest illo verbo, (superest, quod ex interitu conservatum est,) nec illa interrogatio apta est, quum hoc dici debeat, si illo certamine victi boni fuissent, actum de rep. fuisse. Itaque additur, rempublicam ad servos venturam fuisse. Sed hoc ipsum ostendit, de hominibus positum aliquid fuisse, non neutro genere: *quid superesset?* Rectissime igitur Lambinus in margine editionis secundæ: *qui superessent?* et sic est in Paris. (Naug.) et Bernensibus. Deinde, ut iam significavi, cum *W*undero necessario scribendum est: *non ad servos videtis rempublicam venturam fuisse?* pro eo, quod Orellius edidit, *rem;* et habet *rempublicam* præter vulgatos codd., id est, tertiam familiam, etiam Parisiensis. *Res venit* nimis est indefinitum. Deinde non recte Orellius e coniectura edidit: *At mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors æquo animo oppetenda*, pro eo, quod est in codicibus: *An — oppetenda?* Quidni enim Cicero, quod obiici videat, per interrogationem adnectat? *(An fortasse* recentiores dicerent.) Huiusmodi autem interrogationi aliam interrogationem refutandi causa subiici frequentissimi est usus. Contra, quod per *at* tanquam verum inducitur, ut deinde refutetur, ei nec apte nec usitate adiicitur illud: *ut quidam putant.* Paulo post nimis leviter Orellius Mülleri, hoc loco acutius, quam solet, videntis, coniecturam refellit. Exilium ex Romanorum sensu peius et detestabilius morte fuisse dicit. Mirum igitur, cur tan-

---

[1]) [De c. 20, 46 vid. supra p. 378.]

topere humanitatem legum suarum extollant, damnatis exilium permittentium. Sed, ut rem ipsam attingamus, quum hoc Ciceroni obiiciatur, quod non mortem exilio prætulerit, isque defendat, se non mortem timuisse, non potest sane dicere, si quidem considerate dicit, sibi in rebus agendis exilium ob oculos versatum nec tamen se metu debilitatum. Omnis est enim sermo de mortis timore, ipsaque mors et exilium in comparatione posita sunt. Vere igitur Müllerus scribi vult: *non mihi mors, non exitium*, ut gravius vocabulum vulgatiori superaddatur in eadem re.

C. 22, 50 miror relictum ab Orellio manifestissimum additamentum: *exemplum rei publicæ defendendæ*, quod languide adhæret et orationem tardat, illepide duplicata appellatione; nimis præterea tenue *defendendæ;* nam defendendæ reipublicæ a multis exemplum sumi poterat, conservandæ, ut § 49 dixit, ab eo, qui sibi uni conservatæ testimonium datum gloriabatur (in Cat. IV, 10, 20 et alibi). Et omittunt illa verba codices Paris., Bern., quattuor Oxonienses, hoc est omnes tres familiæ. Origo autem perspicitur ex Ox. T, in quo omittitur: *exemplum fidei publicæ*, istis ad sarciendum defectum substitutis [1]. Paulo post c. 23, 52 pro *nunquam enim*, quod corruptum est, aptissimum certe erit *Nunquam denique*. Paucis verbis ante melior est codicis Par. ordo *suum terrorem* (pro *terrorem suum*).

In c. 24, 54 ad vestigia codicum non interpolatorum

---

[1]) Paulo ante nihil melius reperio Pantagathi coniectura: *et ad reipublicæ fatum;* est tamen non usitate dictum et de Mario nimis durum videtur; neque enim potest explicari: "qualiscunque tandem futurus esset rerum eventus, vivere decrevit." (Id esset: *ad omnem reipublicæ fortunam*). Est: "ad perniciem reipublicæ." Sed hoc nimium.

(nam Par. interpolatum hoc loco esse, supra dixi) fortasse paulo propius accedemus, si scribemus: *inter meum exitum et prædam*, ut *exitum* depravatum sit in *et suum*. Alterum pronomen potest abesse; nam et *Ciceronis præda* recte dicitur, id est, de Cicerone capta. Dubia tamen emendatio est.

In loco lacunoso c. 25, 55 primum e codice Parisiensi et Bern. reponendum est *et uni helluoni* pro *ut uni helluoni*; recte ita hoc adiungit, tanquam id ipsum Clodius in lege scripserit. Lacuna uno addito vocabulo expleri non potest; quocunque enim loco posueris, ordo verborum laborabit; velut in Naugerii et vulgarium codicum scriptura *potestas fieret*, quod ad utrumque membrum pertinet, male alteri medio inseritur; debebat aut inter utrumque poni (post *deliberandi*, etsi tum nimis breve alterum esset,) aut extremo loco.

C. 27, 58 necessario duplicata litera scribendum esse *et a L. Lucullo, summo viro atque imperatore* (pro *a Lucullo)*, intelligent, qui attenderunt ad usum oratoris in ponendis nominibus eorum hominum, quos antea in eadem oratione locove orationis non appellarit [1]). Pro Deiot. 13, 36 vitiose edebatur: *a Scipione devictus*, ubi ex cod. Dresd., 5 Oxx., Haun. (in quo est *a lelio Scipione*) et ed. 1472 edidi: *a L. Scipione.* Paulo post (§ 59) Memmii aut alius nescio cuius coniecturam: *Tigranes igitur* nimis discedere a codicum vestigiis *(Tulit gessit)*, apertum est, nec nomen posuisse Cicero videtur. Sed meliora non reperio.

In c. 29, 63 nimis patienter propagatum est ab omnibus, quod Iacobus Gronovius, obsecutus patris auctoritati (ad Liv. XLI, 6 (10), 11) e codice Gemblacensi,

---

[1]) Recte Orellius c. 5, 12 scribi vult: *M. Catone.*

cuius corruptela ad alios paucos propagata est, edidit: *Atque ille, etiam si aliquapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur.* Sed optimi codices, Par. et Bern., a quibus codex S. Victoris vix discrepabat, recte habent *alia quapiam.* Illud alterum vocabulum neque auctoritatem habet (et tamen, si Latinum esset pronomen, non uno et altero loco, sed permultis positum esset,) et ab omni analogia abhorret longissime; quum enim duplex sit deducendi ex *quis* novi pronominis forma, suæ utraque significationis, coalescere utraque non potest. Nec sane hoc et altero, quo utuntur, loco ulla causa positi mirifici illius pronominis pro vulgari dici potest. Nam etiam in Tuscul III, 9, 19, ubi verum est in codice regio (Davisii et Bergeri testimonio consentiente), alii autem leviter aberrant, *aliquodpiam membrum* intulerunt, sola, opinor, coniectura, ut iam meliore auctoritate *aliquidam* pronomen fingere possim; nam c. 67, 140 pro *Alia quædam* in codice Parisiensi scriptum est *aliquædam.* Sed miror omnino, doctissimum hominem, I. F. Gronovium, quum illud suum vocabulum exornare vellet, non multo plures collegisse locos; mendi est enim genus non infrequens. Nec melius est alterum simile pronomen *aliquisquam*, quod Gronovius inferebat in Cic. de Divin. II c. 50 (pro *quidquam)* ex unius codicis non scriptura sed rasura, ediditque in Livii loco supra laudato, primam editionem secutus *(nec ullos alicuiquam* pro *nec ullos alii cuiquam*, quod recte Kreyssigius revocavit, nescio an e cod. Laurishamensi). Paulo ante fieri vix potest, ut Cicero siripserit: *id utilius esse per se conservari quam per alios*, quod Grævius, Orellio probante, explicat ut sit: per alios, qui sub specie conservandi plurima erant correpturi et in suas arcas derivaturi malo reipublicæ; ita *conservari* erit *non conservari;*

nec in gravi sententia ullus est ironiæ aut lusui locus. Recte multi (etiam Zumptius ad Verr. p. 286) iudicasse videntur, excidisse alterum infinitivum in codice archetypo. Paulo post, ubi editur: *Ille vero eidem tempori, cui nos, eidem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit*, minus apte componuntur *eidem furori*, quod potest ad plures spectare, et *eisdem consulibus;* rectius igitur codex Par. (Naug.) et Bernn. *eiusdem furori et eisdem coss.*, quo apertius Clodius notatur; *et* Oxx. quoque tres habent; coniunguntur duo orationis membra homines significantia; deinde reliqua asyndeto coacervata adiunguntur.

C. 30, 66 edunt: *Quæ vero promulgata illo anno fuerunt? quæ promissa multis? quæ conscripta? quæ sperata? quæ cogitata? quid dicam?* Sed qui exercitatus Ciceronis lectione erit, facile sentiet, neque apte cadere neque commodam sententiam hoc loco habere nudum illud et generale *quid dicam?* reliquis interrogationibus adiectum [1]). Itaque quum in codd. (Par., Bern., duobus Oxx., ut omnes tres familias consentire appareat,) mendose scriptum sit *fuerant*, non *fuerunt* legendum est, sed *fuerint*, ut pendeant omnia ab illis: *quid* (hoc est, *cur*) *dicam?*

Venio ad locum a Wundero non recte tractatum in c. 32, 69, ubi scribi voluit: *qui* (consules), *quum in senatu, privati ut de me sententias dicerent, flagitabantur, legem illi se Clodiam timere dicebant*, idque sic interpretatus est: "ut, si nollent referre ad senatum tanquam

---

[1]) Addam aliud, quod pauciores, quam sit verum, sentient. Si illæ interrogationes directæ (ut loquimur) essent, Ciceronem, quum ad alteram partem divisionis supra (25, 55) institutæ accederet, hoc ordine verba positurum fuisse: *Promulgata vero illo anno quæ fuerunt?*

consules, saltem tanquam privati aperirent sententias suas de me meaque restitutione." Quæ adeo multiplicem reprehensionem habent, ut homini acuto et docto mirer ea probata esse. Primum ordo vocabulorum contortissimus est *(privati ut)* et ambiguitatis molestissimæ vel potius non ambiguus, sed contrariam sententiam continens; nemo enim Romanus non ad vocem *privati* tanquam subiectum relaturus erat verbum *flagitabantur*. Deinde quis credat, senatores in eo laborasse, ut cognoscerent, quid Gabinius et Piso privatim sentirent, et de ea re *in senatu* interrogasse, quasi id aut ad rem pertineret aut non omnes scirent, Ciceroni inimicos esse. Tum, ut de verborum vi quæramus, quis unquam *sententias dicere* (et velim ad pluralem numerum attendi), præsertim quum de re in senatu acta loqueretur, ista significatione posuit? Nec sane *privati* esse potest *tanquam privati* (quod ipsum Latine ita non dicitur, sed *tanquam privati essent,)* aut consul ullo modo *privatus* aliquid facere. Postremo neque Cicero neque quisquam ea ætate (ac ne multo quidem post) scripsit *flagitor, ut faciam*, neque *poscor, ut faciam;* aliud est enim *flagitor* simplex aut *flagitor rem*. Omnino perit in illa interpretatione, quod caput est sententiæ; ostenditur enim, adeo constrictos fuisse consules, ut ne *privatis* quidem ultro flagitantibus obsequi auderent [1]). Ac Wunderus *flagitabantur* codicum esse lectionem putabat; Orellius, qui eum, tanquam omnis esset sublata difficultas, secutus est, in Bernn. videbat esse *flagitabant;* idem in cod. Parisiensi est, ut, si modo recte de tertia familia siletur, horum tamen consensui ea postponi debeat. Habemus igitur

[1]) Eadem est perversitas coniecturæ Manutianæ *privatim* substituentis, quam omnes ante Wunderum secuti erant, Schuetzio excepto.

eam lectionem, quam iam Lambinus nonnullis probari dixit: *qui*, *quum in senatu privati*, *ut de me sententias dicerent*, *flagitabant*, *legem illi* etc. id est, (ut nonnulli coniecerunt) *sententias dicere liceret*; nam quum sententias dicere senatorum esset neque id fieri posset nisi magistratu aliquo, qui cogendi senatus ius haberet, referente et rogante, idem intelligebatur, sive dictum erat: *ut* (ipsi) *sententias dicerent*, sive apertius: *ut dicere liceret*, sive: *ut* (consules) *rogarent*. Superest pronomen *illi* propter eam, quam significavi, oppositionis figuram abundanter additum post *qui*, interposita sententia, quemadmodum in comparatione II de Orat. 30, 130: *habere certos locos*, *qui*, *ut literæ ad verbum scribendum*, *sic illi ad causam explicandam statim occurrant*, cuius simile est Tusc. IV, 14, 32: *quod ingeniosi*, *ut æs Corinthium in æruginem*, *sic illi in morbum incidunt tardius*[1]). Statim post melius Par. et reliqui codd. *hæc*, ubi Orellius ex Bernn. edidit *hoc;* non de una re Cicero, sed de universo rerum statu loquitur.

C. 33, 71 pæne invitus (nam omnem temeritatem et fingendi, quæ *fortasse fieri potuerint*, licentiam fugio), sed tamen non possum, quin recte Schuetzium sensisse putem, qui in verbis: *Ingredior iam in Sestii tribunatum* hæserit, quod ei accidit aliquoties, ut ad difficultatem recto quodam sensu offenderet, in reliquis rebus temerarius et infelix criticus. Nam primum falsam habent sententiam; aliud est enim, si ad Romanorum sensum rem æstimamus, tribunatus, aliud designatio tribuni; deinde incommodo loco posita sunt; nam ad primam statim de-

---

[1]) Similis pronominis demonstrativi post *substantivum* redundantiæ exempla, nonnulla tamen magis ad anacoluthi naturam accedentia, unum et alterum dubium, collegerunt interpretes ad Liv. XXV, 27, 1.

signationis mentionem ponenda erant; tum, quo maxime moveor, orationis cohærentiam interrumpunt. Nam quum dixisset: *sedulitatem atque integritatem hominis videtis*, subiicit ad id confirmandum: *nam hoc primum iter designatus rei publicæ causa suscepit*; (id est: nam hoc primum omnino iter suscepit, idque reip. causa suscepit;) deinde causa itineris significatur. Itaque adducor, ut credam, vetustissimam adnotationem marginalem: *Ingreditur iam in Sestii tribunatum* in orationem receptam esse, mutata verbi persona. Et tamen video, audacem hanc esse suspicionem, quod non solum adnotationem in contextum receptam dico, cuius rei et alia sunt exempla [1]) et in hac ipsa oratione unum infra arguetur, sed simul mutationem factam esse.

Paulo post iterum probare cogor veterem suspicionem ab Orellio improbatam, a reliquis neglectam, Lambini, qui edidit: *respirasse homines videbantur, nondum re, sed spe re publica recuperata*, pro eo, quod est in libris: *sed spe rei publicæ recuperandæ*. Cuius mutationis causam Orellius non satis perspexit, qui, quum Lambinum in eo tantum offendisse putaret, quod *re* cum *rei publicæ recuperandæ* coniungi non posset, *spe rei p. rec.* unam continere notionem superiori illi *re* contrarie relatam statuit. Non animadvertit, primum *re* et *spe* ita inter se referri constanti usu, ut illa coniunctio ferri nequeat; deinde, ut hæc isto modo intelligamus, quo pertinebit nudum illud *re?* nam *nondum re respirare* nihil est. Sane *re* (in der Wirklichkeit) respirabant, sed respirabant ob spem, nondum re effecta. Recte igitur Lambinus. Cum literæ ambiguæ *R. P.* coniunctæ essent cum priore voce (aut etiam *recuperatæ* scriptum ob se-

---

1) [Vid. supra p. 148 et 341.]

quens *e)*, necessaria erat altera mutatio, ut *recuperandae* scriberetur.

Sequitur c. 33, 72 locus de tribuno plebis eius anni, quo Cicero rediit, Attilio Calatino Gaviano, et per se obscurus et paulo factus editorum opera obscurior, quem codices sic scriptum habent, ut de duobus tantum verbis dubitatio esse possit. Nam in cod. Bern. est: *non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto GAVIOLAELIOREA calatis GAVIIS in Calatinos Atillos insitus;* et *Gaviis* etiam Paris. et cod. S. Victoris, ut satis certum sit, hoc esse restituendum, reiecto codicis Gemblacensis scripturae mendo [1]), in quo viri docti frustra ingeniosi sunt *(granis)*. Nam Cicero hominem adoptione aut potius arrogatione non sine fraude in Atiliam gentem traductum ridet; itaque, ut Perizonius vidit, ludens in calatorum comitiorum significatione et simul fortasse in Calatinorum cognomine, calatis Gaviis in Atilios insitum dicit, id est, suae potissimum familiae consilio in aliam irrepsisse, non arcessitum et adscitum esse; *grana calata* nullam habent rei, quae significatur, similitudinis speciem, nec *calare* pro *numerare* sumi potest; nec quidquam est in illa granorum numeratione, quod huc pertineat. Sed in prioribus haeremus; nam in cod. Sct. Vict. est *GAVILÆTIOREA* similiaque in derivatis, quae praetermitto; in Paris., ut editur, *Gavi Oleli horreo;* et de Gavii nomine dubitatio nulla est; cognomen quale fuerit, incertum est. Deinde *horreo*, quod, ut pauca alia vidimus, ex primae familiae codicibus in editiones primas inductum est, correctionis manifestum est non solum ob consensum Bernensis et cod. S. Victoris, sed ob eam quoque causam, quod *desertum horreum* pro inani et vacuo dici non potest; de-

---

[1]) Pal. 9 et alii (χ, ψ Oxonn.) pro eo habent *gravis*.

serta sunt loca, in quibus nulli versantur sive homines sive animalia. Et tamen aliquid, quod ad rusticam hominis originem spectaret, nominatum a Cicerone fuisse, quum Serrani illius ab aratro comparatio ostendit, tum probabile est ex iis, quæ Cicero de eodem homine infra c. 38, 82 dicit (*rusticulus* et *mulionia penula*, *cum qua primum Romam venit*). Nec ultra progredi audeo coniectando; etsi *rure* non displicebat. Paulo post, ubi est *nominibus in tabulas relatis*, quum aperta sit emptæ pretio defectionis Attilii significatio, nescio, cur verba in aliam sententiam contra usum loquendi detorqueant; quis enim nomina relata in tabulam auctionariam audivit? Nomina referuntur in tabulas accepti et expensi, non minus, in quo miror Orellium hærere, quum accipitur pecunia, quam quum erogatur.

C. 34, 73, ubi Orellius, Garatonii iudicium et codd. Bernenses secutus, edidit: *magna rerum permutatione impendente*, ex Par., quocum tertiam familiam consentire ex Gruteri silentio et magis ex quattuor Oxx. intelligitur, duobus reliquis, qui sæpius ex prima et secunda familia aliquid susceperunt, ad Bernenses accedentibus, restituendum est *perturbatione*; nimis leve alterum est, quod etiam in bonam partem accipi poterat. Quod Orellius *perturbationem rerum impendere* dici potuisse negat, quod tempora perturbata fuisse Cicero iam dixisset, idem ita converti potest, si calumniari oratorios flosculos volumus, ut perturbata tempora iam etiam mutata fuisse impendentemque novam mutationem in melius accipi debuisse dicamus. Sed tempora perturbata non continuo rerum, id est, rei publicæ perturbationem habent, quæ vocabula plus complectuntur. Omnino Latine, certe ad antiquorum usum, non dicitur ita *permutare* et *permutatio*, quæ voces alteram rem pro altera dari, accipi, poni

significant *(vertauschen)*; illo modo *commutatio* dicitur. Substantivum præter hunc locum legebatur Parad. 6 extr., sed ibi et propter codicum auctoritatem et quod sequitur *mutatur*, dudum restitutum est *temporum perturbatione*[1]. Verbum uno loco legitur apud Cic. de legibus III, 9, 20, ubi vel ideo ex uno codice Oxoniensi scribendum est: *reipublicæ statum perturbavit*, quod alterum nimis est lene pro reliqua acerrima reprehensione; nec novam formam Gracchus Q. Ciçeroni effecisse videtur, sed hoc unum, perturbasse veterem.

In c. 35, 75 Garatonius defendit, quod in plerisque codicibus est, *concilii de me agendi dies;* quum tamen alibi non dicatur *concilium agere*, nec *comitia agere*, certusque in huiusmodi rebus et quasi publicus usus obtinere soleat, credo in codice archetypo fuisse, quod in Paris. est, (de Gulielmi codd. siletur h. l.) *concilio*, ex quo faciendum puto *in concilio de me agendi dies;* præpositionem litera *m* præcedens hausisse videtur. Paulo post *nihil progreditur* Orellius vult esse: *domo sua non progreditur*, quod nec significant verba, omisso *domus* nomine, et mire ad hoc refertur id, quod additur: *consilia exspectat inimicorum meorum.* Sed tota sententia exequitur id, quod brevius dixerat: *Quietus eo die Sestius.* At negat Orellius esse posse: *nihil molitur.* Verumtamen Cicero in Vat. 9, 21 Bibulum appellat *hominem nusquam progredientem*, *nihil in re publica molientem. Ad nihil progredi*, quod Orellius dicendum fuisse putat, Latine non dicitur, *ad nihilum* tantum certo modo. Ideo dixit *nihil progredi*, id est, *in nulla re;* sic enim fere (vel *ad nullam rem*) intelligi *nihil* potest, ubi pro

[1]) Quint. V, 13, 41 huc non pertinet; defensionem aliquam cum alia permutari, significatur.

non ponitur; *nihil ire* pro *non ire* similiave Cicero nusquam, opinor, dixit.

In c. 36, 77 bona est altera Orellii coniectura *(concitatione animorum* pro *concertatione an.)*, altera improbanda, qua *dissensione* pro *discessione* scribi vult. Describuntur enim seditionis gradus; iam *dissensio* sane prima est origo, non progressus aliquis, nec clamorem sequitur; contra primum clamant et verbis conviciisque agunt, deinde secedunt et cum suis quique congregantur, tum extremo loco ad manus venitur.

Eodem capite § 78 primum, ubi est: *certe, certe non fuit*, alterum *certe* delendum est, non solum ob consensum Par. cod. et Bernn., sed quod huiusmodi affirmandi vocabula ipsa nunquam duplicantur[1]). Sed gravius corrupta sunt, quæ sequuntur: *Nam si obnuntiasset Fabricio is prætor, qui se servasse de caelo dixerat, accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset.* Hæc si recte habent, Cicero dicit, prætorem aliquem (Appium Claudium, si modo cetera vera sunt, recte intelligunt,) antea dixisse, se de caelo servasse, nec tamen obnuntiasse Fabricio comitia habenti. Quæ tota res perversa est; neque enim comitiis impedimento erat, quod quis antea narrasset, se de caelo servasse. Quum in eo erat, ut comitia haberi inciperent, se servasse de caelo eo ipso die, nuntiabant (Philipp. II, 32, 81). Nam quod Bibulus, quum ipsa servatio, non mali augurii oblatio, comitia vitiaret, ante edixit, se omnibus comitialibus diebus de caelo servaturum, impotentis erat iræ et consilii inopiæ. Sed tamen interpretes, ut hoc incommodum vitent, futurum perfecto substituunt, Ernestius,

---

[1]) Nec *sane, sane* nec *profecto, profecto* quisquam audivit. Sed duplicatio aliorum verborum vim addit: *Non fuit, certe non fuit.*

quem Garatonius, Schuetzius, Müller sequuntur, *se servaturum esse de caelo*, Wunderus, Orellio probante, *servaturum se de caelo*, mutationis genere omnium minime probabili, quo, quum nulla prorsus erroris origo intelligi possit, tempora verbi similiave violenter in aliam formam transferuntur. Deinde duo non animadvertunt. Primum aut adversarii hoc edicturi publice erant, ut Bibulus, aut omnino non dicturi nec quasi familiariter admonituri. Ipse quoque Cicero has minas denuntiationemque supra commemorasset. Deinde, quod miror non venisse in mentem, quum ipse Clodius proximo anno sua lege prohibuisset, *ne quis omnino comitiali die de caelo servaret* (Ascon. ad orat. in Pis. c. 4. p. 124, Cic. supra c. 15, 33 coll. Philipp. l. c.), profecto nec Appius nec quisquam Clodianus, contempta illa lege, auspiciorum auctoritatem oppositurus erat Fabricio. Ita, quidquid tentabitur, prætor iste certus de caelo servans hinc alienus erit. Nec sane in iis, quæ sequuntur de intercessione tribunicia, unum aliquem tribunum significat, sed universe loquitur. Vides, quo hæc disputatio spectet. Cicero dicit, si quis (neminem unum significat) usitato et legitimo impedimento comitiorum usus esset, gravem futuram fuisse, sed tolerabilem plagam; id impedimentum duplex erat, ut aut servaret aliquis de caelo, quod magistratuum maiorum erat, (itaque recte hactenus hinc eiectus est ab editoribus *tribunus plebis*,) aut intercederetur, quod tribunorum. Apparet igitur, infinite debuisse dici: *Si quis obnuntiasset*, *dicens se de caelo servasse*, aut brevius, *qui de caelo servasset*. Videamus iam codices. Pro *is prætor*, quod in cod. S. Victoris et Bernn. est, cod. Paris *is trib. plebis;* neutrum, opinor, in codice archetypo fuit, aut, si fuit, vetus est interpolatio, cuius simillimam aliam statim proferam. Deinde *se* omittunt

Par. et Bernn. (veteresque edd.). Duplex est igitur emendandi ratio, ut aut scribatur: *si obnuntiasset Fabricio is* (id est, *talis aliquis*), *qui servasset de caelo*, deleto *dixerat*, quod additum sit in codice archetypo, quum *servasse* scriptum esset, aut, addito *se*, deinde *diceret* legatur, quæ ad speciem lenior, re ipsa multo maior est mutatio. Atque illud, quod de additamento manifesto *prætor* sive *trib. pleb.* dixi, confirmatur egregie infra c. 59, 126, ubi editur: *At vero ille tribunus plebis, qui de me — concionem interrogare solebat*, etc. Recte Garatonius intellexit, apertissimis notis significari Appium Claudium, *prætorem*, eamque sententiam nunc scholiastes Vaticanus confirmat, nec tamen, ut ex Orellii verbis concludas, id nomen in contextu habet; nam omnino hæc verba non ponit [1]). Quid igitur? Substituemusne *prætorem?* Non faciemus, opinor, sed, vetusto additamento sublato, Ciceronem hominem significasse, non magistratus nomine appellasse putabimus. Ut ad priorem locum revertar, Orellius non satis infirmavit Wunderi suscipionem, in illis: *læsisset rem publicam*, *sed rem publicam iure læsisset*, alterum *rempubl.* delentis; omnis enim orationis vis est in contrarie relatis *læsisset* et *iure læsisset;* id, quod Orellius inesse vult, neque intelligitur ex verbis et inane est; nam rempublicam qui lædit, non ideo minus lædit, quod ea nulla postea futura est. In iis, quæ subiiciuntur, (ut interpretationem quoque attingam,) Cicero Clodium gladiatores novicios necdum exercitatos supposuisse irridens dicit pro magnifico ædilitatis munere, quod populus ab eo in proximum annum (quo hæc oratio habita est Clodiusque ædilis fuit) exspectaret.

---

[1]) Nec a vulgata discedunt Bernn. Nam *illi et R.* a[illegible] est *ille tr.*, id est, *tribunus.*

C. 37, 79 editur: *Atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sestius, ut a suis munitus tuto in foro magistratum gereret, rem publicam administraret.* Verum codd. (præterquam quod voces *ut a suis munitus* errore repetuntur eodem modo, quo 5, 13 *et aliquando)* habent aut *tum magistratum* (Par.) aut *tuo magistratu* (cod. Sct. Vict., Bernn., unus et alter recentiorum), hoc quidem ortum ex *tu*, extrita *m* litera. Id tanto magis me advertit, quod nec asyndeton placet, cuius hic nulla est ratio, nec ipsa coniunctio *in foro gerere magistratum.* Nam magistratus gestio generalius dicitur, ut ad unum huiusmodi locum adstringi non possit [1]); contra recte dicitur *rem publicam in foro administrare*, quod spectat ad singulas actiones forenses. Itaque coniicio scribendum esse: *ut a suis munitus tuto in foro, dum magistratum gereret, rem publicam administraret.*

In eodem capite extremo, § 80, edunt: *Accusa Lentidium; non percussit locum; male dicito Sabinio, homini Reatino, cur tam tempore* (leg. *temere*, ut supra exposui,) *exclamarit occisum.* Discrepat vitiose *accusa, male dicito;* nec *male dicito* poni hoc loco potuit; de cuius formæ usu disputavit ante aliquot annos amicus meus Krarupius, futuri tamen temporis notionem nimis premens; mirabilem significationem rerum a formarum grammaticarum notione plane seiunctarum Ramshornius adfinxit, exempla, ut necesse erat fieri, regulis adscribens, non accommodans. Aoristus est imperativi, non generaliter et simpliciter iubens, sed tempus aliquod rei faciendæ determinans sive simplex sive sæpius recurrens; sed hæc alias explicabo. Hoc Ciceronis loco ve-

[1]) Non ignoro, optime dici, magistratum aliquem gerere Romæ, in Hispania, cett., universe indicata sede, in qua quis magistratu fungatur.

ram scripturam conservavit cod. Paris. agnovitque dudum ex simili codice Pantagathus (cuius coniectura apud Orellium foedo errore typorum deformata est): *Male dic Titio Sabino*. Eadem de causa cognomen addit, ob quam illa adiicit: *homini Reatino*, ut hominem minus vulgo notum, quam Lentidium, qui ex urbe esset, describeret. (Itaque alius est Titius infra c. 52, quem eundem esse Ursinus putabat). Nihil igitur restat, in quo quis hæreat. Paulo post, c. 38, 81, ubi est: *gens ista Clodia*, non credo Orellio, operas Clodianas sic appellari tanquam novam aliquam gentem plebeiam, ioco et frigido et qui vix intelligi ex verbis possit. Quum gentem Clodiam orator nominat, utrumque fratrem, P. et Appium, cui in hac oratione non parcit, coniungit, totamque istam domum, inimicorum suorum caput; nam et Clodia in consiliis intererat et in turbis movendis; nec a gente excluditur Sex Clodius, libertini generis. Verbo monebo de Wunderi suspicione, adiectiva a Clodii nomine deducta ubique ex hac oratione tollenda putantis; in quo non animadvertit, aliam esse nominis ipsius rationem, quod alia substituta appellatione et significatione vitari posset, aliam adiectivi; quo molestissime orator careret neque id illo modo compensare posset. In eadem sectione verissime Gulielmus ex codicum scriptura: *oppressam atque occultam* efficit: *oppressam atque conculcatam*, servata eadem imagine et graviore verbo lenius sequente, quod utrumque contra est in vulgata correctione, *occupatam*; nec illud longius a codicum vestigiis remotum est, immo propius *cõculcatam* [1]). Paulo post (§ 82), ubi editur:

[1]) In eadem sectione cod. Par. rectius *etiam tum* pro *etiam tunc*. *Tunc* ad certum et definitum tempus pertinet (contrarium est *nunc*); *c* litera eadem est, quæ in *hic* et *hunc* (νῦν, ὅς, ὅν). Proxima sectione is contra Bernn. *illi ipsi* tuetur.

adeo vim facinoris sui perhorruerant, in cod. Paris. melius scriptum est *perhorruerunt*. Nunc enim demum narrare de ea re incipit, nec sequi alioquin poterat: *ut — cogitarint*, sed necessario *cogitarent* dicendum erat.

C. 39, 84 etsi aptissimum est: *vos taciti maerebatis*, tamen, quum in codicibus Par. et Bern., opinor, etiam in cod. S. Victoris, sit *moerebamini*, in mentem venit, Ciceronem fortasse scripsisse *miserebamini*.

C. 40, 86 necessario e codice Parisiensi codicibusque Lambini et C. Stephani scribendum est: *qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a præstantibus viris in re publica fieri, et quid necesse esset*. Vulgo prius *et* omittitur. Sed hoc ipsum agit (ut ex proximis apparet), ut hæc duo esse ostendat et disiuncta. Paulo post quum optimi codices (S. Vict., Bernn., Par.) ne literula quidem discrepantes aptissimam lectionem tueantur, tantum male divisis vocibus, ex quo reliquorum menda orta sunt, miror, cur Orellius amplius quidquam violenti coniectura anquirat, aut ἄκυρον esse putet, dativum *patriæ* ex *patriæ recuperare* intelligi ad *ereptum* in eadem sententia, et laudes Ciceronis hic utique repetendas fuisse indicet. Facile intelligebatur, qualis civis esse deberet, quem divinus ille homo patriæ tanquam ereptum aliquod bonum recuperare studeret.

C. 41, 89 circumfertur in editionibus Lambini coniectura: *Esse iam e re publica* (alii: *Etiam e re publ.) credidit, ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicæ periculo pertimesceret*, et a codd. vestigiis prorsus recedens et parum apta. Nam apertum est, Ciceronem primum dicere, quæ propositæ fuissent Miloni condiciones, deinde, his eum uti non potuisse nec debuisse, tum, quid

fecerit. Ineptum est igitur *credidit*, nec Latinum *e re publica esse credo*, *ut faciam*. Sed in cod. Par. est *etiameripereeicit*, in Bern. *etiameripireeicit*. Gruterus e suis et Gulielmi codicibus nihil notavit a tum vulgata (id est, Herv. et Naug.) discrepans *(etiam eripireiecit)*. Ex Par. lectione, una litera E in F mutata et I sublata, efficitur: *Perfecit*, *ut*, quod gravissimum et aptissimum est tertiæ et extremæ partis sententiæ, ut dixi, initium [1]). Deinde vidit iam ante tria pæne sæcula Manutius, quod homini ad sententiarum conformationem attendenti non sane difficile fuit, (et tamen nemo postea vidit; Orellius, quam in mentem venisset, nescio an ex Manutii adnotatione, etiam abiecit,) vidit, inquam, quum tria hæc præcederent: *Cervices tribunus plebis privato — daret? an causam susceptam affligeret? an se domi contineret?* ad duo priora accurate referri: *Et vinci turpe putavit* (cervices dare) *et deterreri* (causam affligere et relinquere), tertium desiderari. Id (mathematice hæc demonstrari possunt) latet in istis *etiameri*, ex quibus efficitur *et latere* (domi se continere). Infinitivum si quis ductibus scripturæ codicum propiorem repererit, substituet; sed reperturum vix credo, qui quidem aptus sit; nec hic valde discedit (nam *i* pro *e* factum est reliquis iam male iunctis, *i* et *l* perpetuo commutantur). Sic est igitur locus restituendus: *Et vinci turpe putavit et deterreri et latere. Perfecit*, *ut*, *quoniam* etc.

C. 42, 91 primum e codd. Par. et Bernn. reponendum videtur: *Quis enim nostrum; vestrum* paulo est arrogantius, tanquam iudices hæc doceat. Deinde locus obiicitur valde controversus, qui sic editur: *Tum res ad communem utilitatem*, *quas publicas appellamus*, *tum con-*

---

1) *Fecit* v. *effecit* iam aliquot abhinc sæculis coniectatum est.

conventicula hominum, quæ postea civitates nominatæ sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano, moenibus saepserunt. Ab hac scriptura Bern. et St. Vict. non discrepant, sed in cod. Paris. (Herv. Naug.) est: *res ad communem utilitatem continentes,* quæ scriptura eo magis nos advertere debet, quod *res ad communem utilitatem* neque Latine et grammatice dicitur [1]) neque sententiam satis definitam habet; communem enim utilitatem multæ singulæ res iuvare possunt. Itaque adducor, ut scribendum putem: *Tum res communem utilitatem continentes*, quemadmodum Aldus, Lambinus, alii ediderunt, veterem aliquam editionem secuti, in quam hæc scriptura ex aliquo primæ familiæ codice, ut alias quasdam vidimus, pervenit et deinde correcta est [2]). Nec apparet, qui addi *continentes* potuerit, ubi *ad* iam adesset (ut est in Paris.). Contra quum *ad* aliquis addidisset, qui *continentes* pro eo, quod est *pertinentes*, caperet, omitti participium potuit. Deinde autem hæc omnia pendent ab illis, quæ extrema sententia posita sunt, *maenibus sæpserunt*, durissimo zeugmate, qua figura (id est, quo minus accurate loquendi genere,) Cicero parcissime utitur, nec quisquam omnino nisi ita, ut pro communi verbo propter postremum substantivum ponat speciale cognatæ significationis, ex quo illud facile eliciatur; quod hoc loco vix fieri potest. Quodnam enim ex illo commune verbum cognatum elici potest, aptum ad *respublicas* et *civitates*, quum præsertim eas ipse Cicero ab urbis notione seiungat? Itaque ægre fero, ignorare nos, quid hoc loco in Gulielmianis et Gruterianis codicibus fuerit; nam si constaret, codicem S. Vict. pro

[1]) Aliud est *esse ad,* cuius locutionis exemplis Garatonius utitur.

[2]) Codices lacunosi corrigi coepti sunt, deleto *ad*, sed *continentes* additum non est.

nominatæ sunt, quod est in Paris. et Bernn. (et ab Hervagio et Naug. in editionibus), habuisse *nominaverunt*, quod in omnibus Oxonn. veteribusque edd. est, hanc ipsam discrepantiam ex eo ortam iudicarem, quod in codice archetypo superessent vestigia extriti post *nominatæ sunt* verbi præterito tempore activæ formæ positi, quod quam facile ibi ob eum ipsum concursum excidere potuerit, perspicuum est. Ipsa particula *tum* repetita zeugmati repugnat. Itaque prorsus credo hoc modo Ciceronem scripsisse: *Tum res communem utilitatem continentes, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quæ postea civitates nominatæ sunt*, [*instituerunt*,] *tum domicilia* etc. De ipso verbo nihil definio. Sequitur § 92: *Horum utro uti nolimus, altero est utendum;* non discrepant codd. Par. et Bernn., ratio tamen grammatica certissima flagitat, ut, litera una mutata, *nolumus* scribatur, quod in quattuor Oxonn. est, sive per cod. S. Vict. ex archetypo derivatum sive felici casu ortum. Nam *utercunque* et *uter* pro illo positum eandem habent regulam, quam *quicunque*, *quisquis*, *utut*, *utcunque*, contra quam et scribæ multipliciter et olim viri docti peccarunt. Vid. Cic. pro Tull. § 28 *(Utrum enim ostendere potest, vincat necesse est)*, Horat. sat. II, 5, 28 *(Vivet uter locuples sine gnatis, improbus, — illius esto Defensor)*, Quint. V præf. 3 *(Utrumcunque est, hic erit liber* etc. [1]). Tantum de divinat. II, 68, 141 *(sed utrum sit, non est mirabile)* ex *utrumst*, ut sæpe, factum est *utrum sit.* Recte Moserus (vid. Orell. Vol. IV, 2 p. 596) in Parad. III, 2, 24, scribi vult: *quæ utro acces-*

[1]) In plerisque locis, quæ nunc ad manum sunt, futurum exactum est, aut coniunctivus ob sententiam pendentem aut orationem hypotheticam, velut de divinat. II, 56, 116: *Utrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset.*

sit, id fit propensius; minus dilucide explicat (certe apud Orellium); nam *utro* est: *ad utrumcunque.* Mox delendum codd. auctoritate prænomen Sestii.

C. 45, 96 Cicero, postquam duo esse eorum, qui in re publica excellentius se gerere studerent, genera dixit, popularium et optimatum, eos ita describit: *Qui ea, quæ faciebant quæque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares, qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarent, optimates habebantur.* Deinde (97) adiungit, ut quidem Gruterus, Grævius, Ernestius ediderunt: *Quis ergo iste optimus quisque? De numero si quæris, innumerabiles. Neque enim aliter stare possemus* etc. Orellius autem, inductus, opinor, a Schuetzio, quem Lambini coniectura commoverat, et in maiore et n minore editione scripsit: *Qui ergo isti? Optimus quisque,* et a codicibus discedens et a vera sententia rectaque etiam dicendi forma longe aberrans. Nam ut de codicibus primum dicam, cod. S. Vict. (Pal. 9) et Bern. habent prorsus, ut antea edebatur, tantum quod *de* omittitur in Bern., quem cum S. Vict. redarguit Par., in quo est *quis* pro *quisque*, reliqua ut in illis. Deinde ista, quam inducunt, interrogatio ineptissima est; interrogatur enim de eo, quod erat nuper definitum. Nec ignoro, hoc Orellium ceterosque (nam etiam Matthiæ similiter errat) negaturos dicturosque, nunc altero loco interrogari, quinam homines quove vitæ genere et loco sint illi optimates; sed in eo magnopere falluntur. Nam de illis, quos descripserat, optimatibus, *qui in re publica versabantur et in ea se excellentius gerebant*, quæri isto modo non poterat, nec illi erant, ut statim dicitur, *municipales rusticique Romani, negotii gerentes, libertini denique.* Deinde illi interrogationi respondendum erat Latine: *optimi quique.* Nihil vero responsum esse posse, ostendit aper-

tissime illud *De numero si quæris*, quod refertur necessario ad proxime præcedentem interrogationem, antequam respondeatur, definiri iubens, quo sensu interrogetur. Postremo, ut iam significavi, in illa huius loci scriptura confunduntur homines maxime diversi, optimates rem publicam administrantes et ii, qui voluntate optimates sint homines privati, uno verbo, optimi quique. Vides vitia correctionis tentatæ; vide nunc codicum scriptura quam sit non solum recta sed necessaria. Tenendum est, dupliciter omnino accipi optimatum nomen, de iis, qui rei publicæ certo quodam modo præsint, et de iis, qui privati has partes sequantur illisque se adiungant, quæ genera postea iterum significantur; (*Omnes optimates sunt* etc. de his posterioribus dicitur, tum de alteris: *Horum qui voluntati — serviunt*, *defensores optimatium ipsique optimates gravissimi numerantur*). Iam Cicero, quum optimates rei publicæ principes definisset eos esse, *qui sua consilia optimo cuique probarent*, oriebatur necessario illa interrogatio: *Quis ergo est iste, cui se probant, optimus quisque?* Tum huic interrogationi sic respondetur, ut omnes omnium ordinum boni cives comprehendantur. At vix Latinum illud: *quis iste optimus quisque?* Huic argumento tum responderi poterit, quum, quid reprehendatur, expositum fuerit, aut qui omnino aliter dici potuerit, quum de sensu collectivæ illius appellationis interrogaretur. Unum est non mendose descriptum, sed ab ipso Cicerone commissum, quod ambigua illa voce optimatum sic est usus, ut, quum etiam illos optimos cives optimates appellaret nec genera distingueret, disputationem paulum impediret et obscuraret. Restat difficultas in ea sententia, quam paulo post positam sic edebant: *Esto igitur, ut hi sint, (quam tu nationem appellasti) qui et integri sunt et sani et bene*

de rebus domesticis constituti; Orellius, codicem, ut ait in notis, Bernensem priorem secutus (in collatione codicis editioni subiecta ea varietas non notatur,) edidit: *Est igitur ut* etc. Sed ut recte dubitavit, Ciceronianene diceretur: *Esto, ut sint* pro eo, quod est: *positum sit, eos esse*, ita multo magis dubitare debebat, diceretur ne: *est, ut sint* pro eo, quod est *sunt* [1]). Deinde, quoniam in Bern 2 omittitur *esto*, opinor, in primo fuisse, quod in Parisiensi est, *e*, cuius literæ (cum lineola) pro *est* in

[1]) Consulto quæsitam dicit periphrasin, ut auditor in ea re immoraretur. Id homo Latinus, ut nos in nostris linguis, efficiebat re pluribus verbis commemoranda, quæ aliquid significarent, non inani sono. Ne in reliquis quidem exemplis, ubi post *est ut* aliud subiicitur verbum, nisi apud comicos et Lucretium, circumlocutio pro simplici verbo est; et apud illos ipsos sæpe singulare ἦθος illa orationis figura habet. Ciceronis loci, quos afferunt (vid. Zumptius in Gramm. § 752 ed. 7) longius discedunt. Nam Orat. 59, 199, si ea esset orationis coniunctio, saltem scriberetur: *non ut id solum;* sed *ut* concedentis esse, apertissimum est. Loci de orat. II, 36 init., quo Schellerus abutitur, aliam esse rationem, apparebit, si substitueris: *Sic se res habet, ut dicis, Antoni, ut* etc. Quod pro Caelio 20, 48 est: *quando denique fuit, ut — non liceret,* Orellius ipse Wunderi verbis melius exposuit; (non *fuit, ut* dicitur, sed *quando fuit, ut*). De rep. II, 2 in contortulam Beieri explicationem vix quisquam iterum incidet, ubi omnia simplicissima sunt: *famæ sapienter a maioribus proditæ, ut* (*scilicet* barbare addas) *putarentur* (imperfectum relatum ad *maiorum* sapiens *inventum*) *non solum ingenio esse divino, sed etiam genere.* Pro Caelio denique c. 6 et pro Mil. 13 causæ significatio agnoscenda est; neque enim de odio Clodii dicit, sed de causis odii. Ne Lucretii quidem is locus, quo Orellius utitur (V, 1340) aptus est (sed sunt alii eius apti loci;) nam *sic fuit, ut facerent* non est: *sic fecerunt,* sed: *sic fieri potuit, ut facerent* (ut errore et inscitia belluas sibimetipsis nocituras in hostes agerent; sed propius vero videtur, prudentes scientesque id fecisse, delendi hostis vel cum suo interitu cupidos. Versus 1343-1345 aliunde accesserunt.)

archetypo positæ nulla alia vestigia sunt. Sed ipsa sententia inanem videtur habere superioris repetitionem, nec eam commode expressam. (Itaque Lambinus post *sint* addidit *optimates*). Sed id accidit aliqua ex parte prava interpunctione; neque enim parenthesi locus est, sed, quæ Cicero exposuerat de optimatibus, ea convertit ad Vatinii illud verbum *nationis;* itaque coniungenda hæc sunt: *ii sunt*, *quam* (nos diceremus *quos*) *tu nationem appellasti*, *qui* etc. Patet igitur, conclusionem hanc esse, cui neque *esto* neque *est* aptum est. Itaque addita ad *eigitur* ab initio litera, lenissimaque mutatione adhibita, scribendum puto: *Sequitur*, *ut ii* (sic Par. pro *hi) sint*, *quam tu nationem appellasti*, *qui integri* (edd. *qui et int.*, codd. Par., Bernn., Oxx. 4 *et qui int.) sunt et sani* etc.

C. 48, 102 alterum versum, quem in tertio pede aut in secundo et tertio mendosum esse, codices arguunt, emendare nequeo. (De Bernensi primo errari credo, quoniam secundus, ut St. Vict. et Par., corruptus est). Sed § 103, ubi legitur *hæc via, hæc ratio*, codicis Parisiensis scriptura *(hæc via ratio)* facit, ut credam a Cicerone scriptum fuisse: *hæc via rei publicæ capessendæ*, quumque alterum interpretandi causa adscriptum in cod. archetypum irrepsisset, ad explendam orationem pronomen additum esse in cod. Bern. et S. Vict. Inepta est ista reduplicatio in sedata oratione, verbo aperto. Paulo post *plebi* pro *plebi Romanæ* scribendum est, auctoritate Par. (Herv.) et cod. Steph.; nec discrepare Bern. 1 credo, quoniam secundus consentit. Adiectivum incommodum est, quum optimatum et plebis nomina contraria ponantur.

In c. 49, 104 edunt: *Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum*

concitare possunt, quod plebs perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium malle (Orell. *fere malle*) *videatur etc.* Sed in extremis verbis quam recens interpolatio versata sit, supra exposui (p. 418 not.). Nec huius lectionis pravitas obscura est. Nam neque coniunctivus *videatur* ullam habet causam et alienissimum est illud *videri*, quum Cicero valde affirmet, populum cum optimatibus consentientem otio suo delectari. Iam quum in antiquissimo codice (ad quem prope accedit Bern. 1) sit: *otium malexatur*, mathematica prorsus ratione ad emendatam scripturam perveniri potest. Restituendum est enim præsens indicativi tempus verbi deponentis primæ coniugationis in *xor* exeuntis. Id efficitur duabus literis transpositis, una addita: *otium amplexatur*, quo verbo nihil aptius ad sententiam esse potest.

In c. 50, 106, ubi legitur: *si operas conductorum removeris*, delendum esse *conductorum*, in quam coniecturam etiam Müllerus incidit, non mutandum, nunc, opinor, quum iam aliquot manifesta codicis archetypi additamenta deprehenderimus, concedetur. Nam *operas* (id est, mercenarios Clodii satellites) *conductorum* dici pro *operis conductis*, ut est 17, 38 et alibi, quod Orellius putat, non magis credi potest, quam *homines Romanorum* pro hominibus Romanis similiave quemquam dixisse. Immo, quum nudum vocabulum ambiguum visum esset, quod et c. 26, 57 et pro Flacco 38, 97 et alibi legitur, ex aliis locis petita est interpretatio et inscite adiuncta. Paulo post, ubi editur: *Habitæ sunt multæ de me a gladiatore sceleratissimo contiones*, extremum vocabulum, quo facillime caremus, in codice archetypo non fuisse, certum est (etiam cod. Paris. testimonio, Gulielmi, Gruteri, Oxoniensium silentio); itaque concidit Orellii argumentum, interpolatores alio loco posituros id vocabulum

fuisse; nam in nostros certe codices vel potius editiones ab interpolatore venit. Sed quod idem codicem archetypum hoc loco negligentius scriptum fuisse putat, in quo etiam *non* paulo ante et paulo post (§ 107) *exhibuit* omissa sint, negationis sæpius et in hoc et in aliis codicibus omissæ alia est ratio, in altero autem loco codex Paris. cum Bernn. consentiens lacunosum quidem fuisse codicem archetypum ostendit; sed optime simul tolletur locutio non Ciceroniana, ab interpolatore satis recenti invecta. Nam *exhibere se auctorem*, *supplicem*, similia (pro eo, quod est *auctorem se præbere*) ante Suetonium qui dixerit, non reperietur; ac ne is quidem ita dixit, sed *exhibere ministrum*, similia, sine pronomine [1]). Apud Ciceronem *præbuit* excidisse videtur. Sed perspecto hoc codicis archetypi in hoc loco mendo, patefactus aditus est ad aliam disputationem. Nam quæ sequuntur verba: *Huius oratio et pergravis et grata contioni fuit*, ea primum codex nullus sic scripta habet, nec ita, ut ex hac lectione illæ scripturæ ortæ esse possint. (Paris. *in contione*, Bernn. et reliqui, etsi Gruterus silet, *in contionibus*, ex quo Orellius fecit: *in contione omnibus*). Deinde prorsus nego, Ciceronem tam frigide et exiliter dicere potuisse de Cn. Pompeio suam causam ad populum agente: *Huius oratio — grata fuit concioni* (vel etiam *omnibus*),

---

[1]) Eum cadentis linguæ usum esse, duriorem et poeticum, Wolfius scribit ad Suet. Vitell. 17, oblitus, ut ceteri, adnotare, ubi alterum, antiquiorem scilicet et prosaicum, deprehenderit. Unum est apud eundem Suetonium exemplum in Calig. 22 (*se adorandum adeuntibus exhibebat*), sed ibi est de se (corpore suo) in conspectum dando et offerendo. Sine pronomine est apud Quintil. XII, 2, 7 et, quem ibi laudant, Iustin. VIII, 4, XXVII, 2. Nec *exhibere benevolentiam, liberalitatem,* cett., quæ apud Columellam, Plinium Minorem, Suetonium sunt, apud antiquiores leguntur.

præsertim postquam illa superiora de Lentulo dixisset. Ne *huius* quidem pronomen rectum est (pro *eius*). Tum eius formæ orationis, quæ sequitur, *sic contendo*, is est usus, ut aut statim cum singulari affirmatione inferatur, aut, quum magnum aliquid dictum sit et quod quis mirari possit, per eam eadem sententia verbis mutata cum asseveratione repetatur. Hoc autem modo post vulgaria illa *pergravis et grata fuit* poni non potuit. Itaque maneo in ea sententia, quam posui in disput. de emend. loc. aliq. oratt. Cic. (supra p. 149 not.), hanc sententiæ, quæ statim subiicitur, explicationem (nam ad sententiæ auctoritatem refertur *pergravis fuit*, ad eloquentiæ iucunditatem *grata fuit)* ex margine in codicem archetypum pervenisse, eamque ipsam dico causam fuisse, cur, perturbato loco, omitteretur id verbum, pro quo nunc suppletum est *exhibuit* [1]).

In cap. 51, 109 *(Omitto eas* [leges], *quæ feruntur ita, vix ut quini, et ii ex ima tribu, qui suffragium ferant, reperiantur)* ocius reponenda est apta et facilis codicum scriptura, *ex aliena*, eiecta Hervagii coniectura, *ima*, quam Orellius secutus est, quum reliqui paulo melius, Naugerium secuti, *alia* scripsissent. Leges ita ferri dicit, ut vix, quum singulæ tribus citentur, quini homines suffragium ineant, ac ne ii quidem eius tribus, cuius se ferant, (ne qua omnino desit,) sed ex aliena *(ex alia*, id est, quum quæratur, pertineantne ipsi ad hanc, *ex aliena)*, verbi gratia ex Crustumeria, quum Aniensis citetur. *Ima* perversissimum est. Nam neque ulla fuit tribus ima, etsi quattuor urbanæ reliquis inferiores erant, et multo minus certus ordo hominum in singulis tribubus,

---

[1]) Paulo ante vereor, ne errore (post *poterat*) orta sit duplicatio verbi: *Erant, erant.* Non enim *fuisse* affirmat turbulentas contiones, sed *necessario turbulentas* fuisse.

ut *ima tribu* dici posset quemadmodum *ima plebe.* Et quid id ad rem; dummodo ius suffragii in ea tribu haberent? Sequitur: *De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat, in illa ruina rei publicæ dicit se legem tulisse.* Incommode subiectum deest, quum proxime superiora universe dicantur, Clodio non appellato. Tum parum apte Clodii orationem exprimens admiscet ex sua persona *in illa ruina.* Hæc corriguntur recepta, quam nemo mentione dignam duxit, codicum scriptura, non solum Par. et Bernn., sed 5 Oxx., ut facile appareat, eandem in Gruterianis fuisse: *De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicæ, dicit se legem tulisse. Ruinam rei publicæ* Clodium vocat imagine rariore, quem alibi *pestem, calamitatem, furiam.* Sic de prov. cons. 6, 13 Pisonem et Gabinium *publicanorum ruinas* appellat. Paulo post § 110, ubi Gellius appellatur *homo fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule,* Orellius paulo negligentius ex maiore editione transcripsit, quæ ibi, Garatonium secutus, non sane probabilia disputaverat contra eos, qui non ferebant, L. Gellium, qui a. 682 consul fuisset, nunc (a. 698) consulem dici, quum ipse statim subiiciat scholiastæ Vaticani adnotationem omnia expedientem. Frater enim intelligitur non ille L. Gellius, sed uterinus L. Philippus, hoc ipso anno consul. Ad hanc sententiam iamdudum adiecta vitrici Philippi mentio interpretes adducere debuerat. Sequitur locus valde dubius, in quo Bernn. et cod. Vict. habent: *nihil sane attæ iuvabant anagnostæ* (Bern. saltem *anangnostæ) libelli pro vino etiam sæpe oppignerabantur;* Parisiensis autem, mediis omissis sive errore, sive quod lectu difficilia erant: *nihil sane a te libelli pro vino etiam sæpe oppignerabantur.* Et *Attæ* quidem nihil est, nec hic ullum no-

men, nedum plurale aut poetæ Latini, poni potuit. Transposita particula *etiam* (nam in vulgaribus editionibus post *libelli* ponebatur), patet, substantiva (non solum *anagnostæ*, ut in Matthiæi coniectura,) ad priorem partem sententiæ pertinere. Corrigendi lenissima mihi ratio videbatur, ut scriberetur: *Nihil sane Attici iuvabant anagnostæ, libelli.* Sic notabitur studium affectatum Atticæ orationis et pronuntiationis etiam ab servis anagnostis ex Attica addiscendæ. Asyndeton satis apte studium omnia coniungentis exprimit. (Cfr. Tuscul. V, 21, 62: *Aderant unguenta, coronæ).* Sed huic emendationi nihil obstat; quod cogat, veram esse, nihil est certæ notæ.

Cap. 52, 111 delendum est omnium codicum testimonio vocabulum *tutorum (quum in magno numero tutorum tutorem liberis non instituit)*, quod Orellius ex Hervagii editione adscivit, cuius quæ sit auctoritas, satis declaratum est. Putidissimus est eiusdem vocabuli concursus facillimeque alterum ad illa *in magno numero* auditur. Paulo post § 112 non dubito, quin Cicero, tempus tantummodo definitum extra reliquam sententiam pendentem significans, scripserit: *contra me quumst actum*, ubi in codd. et edd. est *quum sit*, vulgari mendo. Multo magis hic indicativus requiritur, quam supra 51, 109: *Quis est, qui se, quum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur?* ubi vel exspectabatur coniunctivus. Cfr. Verr., IV, 35, 77, *(exportabatur*, a me et Zumptio restitum).

Extremo capite 53 obiicitur difficilis explicatu locus, in quo non sine causa Orellius hæsit, ex illorum genere, in quibus adeo omnia grammatice conveniunt, adeo nihil in verborum usu culpari potest, adeo nulla est scripturæ discrepantia, omnis denique difficultas ita est in uno aliquo vocabulo inclusa, quod ne mutatum quidem eam

expediat, ut scripturam veram esse confiteri cogamur, scriptorem aut negligentia aut, ut hoc loco, quod ita vellet, minus esse recte locutum, ut, si severe exigas, sententia exitum non habeat. Scribit enim de Vatinio: *nec quidquam illis* (ædilitiis) *comitiis, quod boni viri vellent, nisi repulsam, tulit.* Sic coepit loqui, tanquam dicturus esset: *Nihil, quod boni viri vellent*, (sibi, nihil boni et optabile) *tulit.* Sed convertit orationem, addito *nisi repulsam* (quam sane boni viri volebant illi contingere), ut mutanda sit verbi *vellent* ratio. Coniectura quidem viri docti et quam superfluam et ignavam habeat sententiam et quam pravam subiecti prorsus non significati omissionem et quam non rectum coniunctivum, non est pluribus exponendum [1]).

In c. 54, 115 miror Orellii iudicium, spernentis scripturam codicis Bern., ad quem nunc adiungitur Par., *Ac tamen facile est*, pronuntiantisque, *ac tamen*, ubi a viris doctis restitutum sit, non esse fere nisi mendum scripturæ; Ciceronem vitandæ ambiguitatis causa *et tamen* dixisse. Nam primum ea scriptura codicum fere optimorum et antiquissimorum est; deinde ab iis, de quibus agitur, locis simplicis particulæ notio aliena est, ut ab hoc quoque loco; (neque enim dicas in hac coniunctione:

---

[1]) Ex altero genere locorum negligenter scriptorum Horatii est in sat. I, 3, 120: *Nam, ut ferula cædas meritum maiora subire Verbera, non vereor*, ubi aperte requiri *ne*, omnes intelligunt; nec Horatius *ut* et *ne* commutavit, (neque enim, ut nos, ob regulam, sed naturali sensu ex sui sermonis natura has particulas ponebat) nec una cogitatione comprehendit *non vereor, ut*, sed ita scripsit *ut*, tanquam aliud subditurus. Simillimus est, nusquam adnotatus, Livii locus in libro XXVIII, 22, 12: *Neque erat ulla satis firma statio opposita, quod nihil minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri poterat.* Debebat scribi *ne*; rectum esset *ut*, si subiecisset: *futurum credebatur.*

ta facile est;) nec veteres in loquendo curabant, quid in libris describendis ambiguum fieri posset. Nec desunt præter locos a Wundero emendatos (præf. cod. Erf. p. 58 sqq.) et eos, quos Handius citavit (Tursell. I p. 489), alii, velut Orat. 2, 6 et 8, 26, ubi ex ipsius Orellii nota ad priorem locum apparet, quam pertinaciter contra codices defendatur *At*, etiam in epistolis ad Familiares contra Mediceum, quod Orellius quum sæpe ab Aldo inductum confiteatur, "quod nonnullis *ac tamen* vitiosum videretur," tamen nullo loco expelli vult.

C. 55, 117 editur: *Quo quidem tempore quid populus Romanus sentire se ostenderit, utroque in genere declaratum est, primo, quum, audito senatusconsulto, ore ipsi atque absenti senatui plausus est ab universis datus, deinde, quum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus.* Primum, quod certa ratio grammatica requirit, *ostenderet*, est in cod. Par. (Naug.) et Bernn. Neque ad hanc temporum coniunctionem (ubi a verbo præteriti temporis pendet, particula interrogativa interiecta, verbum actionem eiusdem, ad quod altero verbo iam animus revocatus est, temporis indicans,) ullo modo pertinent, quæ Orellius de perfecto unum certum temporis momentum indicante ab usu indicativi aut a perfecto coniunctivi post *ut* singulari modo interdum posito ad hæc transtulit, (quasi quis pro eo, quod est: *vidi, quemadmodum caderet*, dicat: *vidi, quemadmodum ceciderit).* Unum mihi occurrit, quo uti aliquis ad perfectum hoc loco defendendum possit, exemplum, pro Balbo 1, 2: *Quæ fuerit hesterno die Cn. Pompeii gravitas in dicendo, iudices, quæ facultas, quæ copia, non opinione tacita vestrorum animorum, sed perspicua admiratione declarari videbatur.* Sed in eo loco orator sic orditur tanquam de iudicio, quod nunc sit, dicturus; et eo refertur

hesterno die; deinde leni orationem deflexu convertit ad habitum eum animorum, qui Pompeio dicente fuerit; similis figura in hoc Sestianæ loco esse non potest. Sed in huiusmodi rebus grammaticis nonnunquam in singulis locis vir clarissimus ea constituit, quæ si ad alia exempla et ad sermonis naturam transferret, aut si modo totius loci rationem haberet, facile falsa esse intelligeret. Cuius rei exemplum esse potest imperfectum post perfectum defensum in orat. Philipp. I, 15, 36, ubi *leniret* vult esse: *et tunc leniret et nunc quoque leniat*, quum tamen adiecta verba *perpetuo plausu et clamore* adeo aperte ad solum spectaculi tempus rem revocent, ut vix videatur errandi occasio fuisse[1]). Æque male contra optimos quosque codices pro Mil. 3, 9 retinuit, quod Garat. et Peyron eiecerant: *si se defenderit* (pro *defenderet*), *interfici voluerunt.* Nec rectius Philipp. II, 42, 107 contra Vatic. defenditur: *effecisti non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe, ut esset, dissimilis sui.* Deinde corruptum esse omnes fatentur *ore*, quod Garatonius ita emendavit, deleta litera, quæ male duplicata est, altera duplicata, ut nihil esse possit certius, *rei ipsi;* menda prorsus eiusdem modi in codice archetypo fuerunt c. 52, 111 *(illo reo* pro *illo ore)* et 5, 12 *(amore reip.* pro *amor reip.).* Nec aliud dici hoc loco potuit. Nam persona, quæ cum senatu coniungi possit, nulla est; Lentulo enim, de quo uno cogitari poterat, ut reliquis senatoribus, tum est plausus datus, quum ipse venerat. Sed quum Garatonius, ut erat sui calumniator, dubitasset, nemo sequi ausus est; quod idem accidit in

[1]) Caeterum poenitet me ipsum recepti bis in eo loco perfecti; nam bis imperfectum poni debebat, mutata una litera in Vat. scriptura. Perfecti ponendi nulla erat causa. Describitur omne ludorum tempus.

necessariæ literæ adiectione c. 14, 33, donec Orellius in minore editione veritati paruit, et proxime § 118 (*dispicientis* ex codd. scriptura *despicientis* pro vulgato *respicientis* [1]).

In c. 56, 120, ubi Cicero Æsopum *semper partium in re publica*, *tanquam in scaena*, *optimarum* esse dicit, scita est Orellii dubitatio de particulæ usu, quod *tanquam* non in huiusmodi comparatione duarum rerum discretarum poni soleat, quarum utraque vere sit (*quemadmodum*), sed tum, quum aliqua res similis esse dicatur, ac si alia sit. Sed hoc ita est verum, ut tamen in brevi et aperta coniunctione utriusque membri interdum *tanquam* illo altero modo dicatur, quod maxime apparet, ubi *tanquam* (cum indicativo, de re vera, non de hypothesi) et *sic* coniunguntur, velut Brut. 66, 234 (*tanquam Curio — tenuit*, *sic Cn. Lentulus*), ad Quint. Fr. I, c. 16, 46, Tuscul. V, 5, 13 [2]), et, sine verbo, una sententia, Brut. 74, 258, ad Qu. Fr. I, 1, 1, 4. Itaque et hoc loco *in rep. tanquam in scaena* (id est *tanquam in scaena*, *sic in rep.*) defenditur, et ad Attic VI, 1, 5: *quod video tibi etiam novum accidisse*, *tanquam mihi*, ubi Orellius probat Ernestii coniecturam: *tam novum accidisse*, *quam mihi* [3]). In hac eadem sectione, ubi Orellius ex edit. Hervagii edidit: *egit apud populum Romanum*, propius ad codicum vestigia (*a P. R.*) accedere

[1]) § 119 cod. Par. cum Vat. *ne qua levitate me.*

[2]) Cfr. Terent. Eunuch. II, 2, 32 (sumo a Ruddimanno).

[3]) Similia dici de *quasi* possunt, quod Plautus sæpius, Cicero semel, quod sciam, cum indicativo posuit pro *quemadmodum*, de senect. 19, 71; sine verbo autem illo modo itidem semel, ad Fam. IX, 16 (*ut, quasi aurum igni, sic benevolentia fidelis periculo aliquo perspici possit*); semel *sic* non addito, de nat. deor. I, 36, 102: *Epicurus quasi pueri delicati*; nam ad vulgarem rationem dicendum erat: *quasi puer delicatus* (sit).

videtur: *ad pop. R.* Tum in veteris poetæ versu, ubi editur: *Re dubia, nec dubitarit vitam offerre*, primum duas primas voces Nobbe contra Ciceronis mentem interpungendo disiungit a reliquis, tanquam ad superiora pertineant; neque enim Cicero tum sic versus divellisset citando; deinde pro *nec* codices habent *ut* (Par., Bern. 1, 2; de Gruterianis silentium est, Oxx. lacunosi sunt), ex quo fit *Haut dubitarit.* Superius illud *Quid enim?* emendare non possum. Sed magna in hoc et proximo capite difficultas oriri videtur, quod ii versus, quos Cicero tanquam in eadem facula positos citet, ex diversis sumpti sint. Itaque hæretur maxime in verbis *in eadem fabula* c. 57 init. Sed eam difficultatem maxima ex parte sibi ipsi creant. Nam quæ § 122 posita sunt, quæ et per se apertum est ex Ennii Andromacha sumpta non esse, ex qua proxime superiora sunt, et scholiastes Vaticanus ex Attii Eurysace ducta tradit, ea Cicero tantum abest, ut ex eadem, qua superiora, fabula sumpta significet, ut contra ex alia esse tantum non apertis verbis dicat. Nam quum supra dixisset: *paullo post in eadem fabula*, hic nihil simile ponit, sed, tanquam de alia re alioque tempore: *quid? illa quemadmodum dixit idem?* Quod autem hæc extrema necessario statuunt ex eadem fabula esse, ex qua illa: *qui rem publicam* etc. § 120 et 121 citentur, quæ Ciceronis verba *(in eadem fabula*, c. 57 init.) ex Andromacha esse ostendunt, ea Garatonii est coniectura, nulla ex alia ducta re, nisi quod prioribus versibus Græcus aliquis laudatur, ut videtur, cum querela aliqua, alteris illis exsul aliquis Græcus significatur. Verum hæc sane non sufficiunt ad evertendam aptissimam per se et firmissimam testimoniis scripturam verborum *in eadem fabula*, quam præsertim narrationis ordo planissime confirmet. Cur enim illa ex Androma-

cha aliis ludis acta Cicero interiiceret inter ea, quæ ad unam fabulam pertinerent? Relinquitur, nos nescire, a quo priora illa in Andromacha dicta sint et de quo; sed talia multa ignorantur [1]).

C. 57, 122, ubi est, *ut vel a Catulo — præclare posse dici viderentur*, recte cod. Paris. habere videtur: *a Q. Catulo*, etsi is paulo ante nominatus est, sed alio modo; hoc loco enim tanquam unus singularis virtutis et dignitatis homo appellatur, quod fieri solet addito prænomine. Sed in eadem sectione coniectura adhibenda est ad certum mendum tollendum. Editur enim ab omnibus, codicum auctoritate: *sed tamen illud scripsit disertissimus poeta pro me, egit fortissimus actor, non solum optimus, de me.* Verum qui potuit Attius multis annis ante, quum Cicero fortasse ne natus quidem esset, pro eo scribere? Igitur Grævius interpretatur: "sic scripsit, ut optime convenirent huic meæ fortunæ." Sed nec *pro me scripsit* ita dici ullo modo potuit, et apertissime hæc Ciceronis sententiæ repugnant, qui hoc ipsum dicit, Attii verba, quibus ingratus Achivorum animus reprehenderetur, non satis ad suum casum accommodata fuisse, cui populus Romanus gratiæ referendæ cupidissimus fuisset *(Non erat illud quidem verum)*; itaque illa ab Attio ad id, quod in tragoedia ageretur, apte scripta, ab Æsopo in se esse detorta. Ipsa præpositionis mutatio admonere interpretes debebat, etiamsi, quid loci cohærentia postularet, non attenderent; cur enim non eodem modo de Æsopo dicit: *egit pro me?* Sensit mendum Lambinus, qui edidit: *scri-*

---

[1]) Coniectura Orellii: *in Enniana fabula* per se dupliciter laborat; nam nec hunc nominaturus erat, quum Attium non nominaret, nec adiectivo hoc quidem loco usurus. Nec *paulo post* de aliis ludis intellecturus quisquam Romanus erat, sed de verbis in iisdem ludis paulo post dictis.

psit — pro Telamone, coniectura tamen infelici, non solum audaci et violenta; neque enim pro quoquam Attius scripsit. Omnino hominis nomen huc non pertinet. Sed nihil facilius certiusve emendari potest; nam una litera mutata fit: *scripsit disertissimus poeta pro re, egit fortissimus actor — de me;* id est, apte ad rem, ad id, quod propositum erat et in manibus. Hæc demum commode non sine quodam lusu in sono simili inter se contrarie referuntur. *Pro re* (nach Beschaffenheit der Sache, des Gegenstandes, der Umstände) eodem modo positum est apud Livium VII, 33 init., Sallust. Jugurth. 50 (54), Cæs. B. Gall. V, 8, Virgil. Æn. IV, 337, nec aliter accipietur apud Ascon. argum. orat. in Tog. Cand. p. 109 Hot., si locus sanus est; hinc factum *pro re nata* (ad Attic. VII, 8, XIV, 6 [1]). Idem prorsus mendum, quod hunc Ciceronis locum, insedit etiam Ovidii Am. II, 9, 1, ubi recte Burmannus corrigebat *pro re*, sed simul pro *indignate*, (quod sensum non habet, nisi passive accipiatur contra usum loquendi, etsi vel sic futurum requiratur,) pro eo igitur scribendum est *indignande:*

O nunquam pro re satis indignande Cupido,

hoc est, *pro eo ac mereris a me.* Participia illa infinitis in locis commutata esse, nemo nescit. Paulo post, ne quem suspensum teneat, ut Orellium tenuit, mendum codicis archetypi, *equidem audiebamus*, quod Handius Tursell. II p. 428 probat, usus corrupto loco Cic. de Fin. III, 2, 9, sciendum est, non solum *equidem* plurali iunctum reprehendi debere, sed ipsum per se pluralem numerum, quo Cicero de se uno in orationibus non utitur; est enim alius orationis generis; ceteros autem, qui cum Cicerone

---

[1]) Simile est et vulgare *pro tempore;* satis tamen nove Tacitus Ann. III, 1 dixit: *quid pro tempore foret*, id est, tempori conveniret.

in Macedonia fuerint, comprehendi et per se ridiculum est nec quidquam tum est, quod agat *equidem*, quoquo modo de eo vocabulo statueris [1]).

C. 58, 123, ubi est: *munus Scipionis dignum et eo ipso et illo Q. Metello, cui dabatur*, recte codex Vaticanus habet *illo Metello;* nam addito pronomine, quo notus homo demonstratur, abundat prænomen.

C. 60, 128, ubi est: *salutem et vitam meam custodirent*, pronomen in cod. archetypo non fuisse, e Par. et Bernn. cognoscitur; potest facile audiri ex eo, quod præcedit: *De me uno decreverunt.* Proximo capite, § 129, Orellius non recte contra codices edidit, Naugerium et Lambinum secutus: *Qua gravitate sua quum frequens senatus nonnullorum scelus audaciamque tardasset, tum illud addidit*, cet. Nam hoc intelligendum esset *tum demum*, quod ab hoc loco alienum est; altera contra scriptura *(tamen)* aptissima: Etsi videri poterat senatus satis providisse, ut posset iam, nemine impediente, ad populum ferri, tamen, ne quid non provisum esset, addidit, cet.

C. 62, 130 minus recte Orellius secutus est Lambinum, qui edidit: *se P. Servilio etiam tum dicenti tradidit*, pro eo, quod in codd. reliquisque edd. legitur: *dicenti etiam tum;* nam de Naugerio vir doctus fallitur. Non puto usquam has particulas hac significatione participio præpositas legi. Ambiguum quod dicit alterum esse iungique posse: *etiam tum tradidit*, apud Latinos homines, non apud alumnos scholarum nostrarum Cicero dixit;

---

[1]) Eadem est ratio alterius illius loci, ubi præterea quod Handius, si *et quidem* scribatur, *sic* defendi posse negat, nihilo magis, si *quidem* legetur, *sic — loquemur* cum superioribus cohærebit. Sed recte dudum Lambinus edidit: *Sic est, et quidem.*

quamquam vel hi, si modo scient omnino, quid sit *etiam tum*, in verbis iungendis non aberrabunt. Ægre fero talia fingi tam sæpe.

Seqnitur in c. 63, 131 locus paulo licentius ab Orellio tractatus, præeunte Garatonio; sed Orellium perspecta codicum ratio et confirmata pluribus testibus auctoritas revocare debuerat. Edidit enim: *quum ipsis nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset, qui natalis idem carissimæ filiæ, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniæ Brundisinæ, idem Salutis, ut scitis.* In qua lectione miror duo orationis vitia latere potuisse, primum, quod dicitur: *idem dies adventus fuisset, qui idem* etc., manifesto pleonasmo, alterum, quod, quum proxima *(idem etiam, idem Salutis)* aperte anaphoram in voce *idem* ostendant, tamen ea relativo addito *(qui idem)* turbatur. Verum codices S. Victoris et Paris. habent: *idem dies adventus mei fuisset reditus qui natalis idem*, nec aliter in Bern. priore fuisse, fidem secundus facit; hinc efficitur, quod Gruterus, Ernestius, Schuetzius ediderunt: *adventus mei fuisset reditusque, natalis idem* etc. Nec ea scriptura reprehendi potest; nam quum de reditu suo dicturus esset *(Reditus vero meus qui fuerit, quis ignorat?)* tamen, quum eum diem, quo Brundusium venisset, commemoraret, non poterat simpliciter reditus sui eum diem appellare; neque enim Brundusium, sed in Italiam Romamque reverterat; itaque, ne reditus tamen notio obscuraretur, coniunxit: *adventus mei fuisset reditusque.* Interpretationem quidem voci *adventus* nemo adscripturus erat; et patet deteriorum codicum scripturæ causa in levi optimorum mendo *(qui* pro *que)*. Deinde quum in codicibus esset: *idem ut scitis*, recte Manutius inde fecit: *idem Salutis*, modo non interposuisset *et;* non recte Lam-

binus et Orellius utrumque coniunxerunt; quid erat enim, cur hoc Tullius adderet, aut cur in hoc potissimum membro iudicum quasi testimonio uteretur? Sed nondum sanus est totus hic locus; adiungitur enim: *quumque me domus eadem optimorum et doctissimorum* (probabiliter Garat. *fortissimorum*) *virorum Lænii Flacci et patris et fratris eius lætissima accepisset, quæ proximo anno maerens receperat et suo præsidio periculoque defenderat, quumque itinere toto urbes Italiæ festos dies agere adventus mei videbantur, viæ multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et gratulatione florebat* etc. Primum offendit maximo opere ab editoribus ne verbo quidem commemorata modi particulæ adiuncti diversitas, cuius nulla est causa: *quumque — accepisset quumque videbantur*, rell. Deinde sententia nulla est. Particula enim *quum* refertur ad superiora illa: *quemadmodum mihi advenienti tanquam totius Italiæ dexteram porrexerint Brundisini;* atqui hinc recte pendet: *quum — accepisset;* de Brundusino enim adventu hæc quoque dicuntur; reliqua, quæ ad iter Brundusio Romam factum pertinent, prorsus perverse illis adiunguntur. Iam nihil dicam de languore intolerabili orationis, qui oritur omnibus inde a verbis *itinere toto* superioribus per coniunctionem adhærentibus, quæ ipsa per se vividam celeriterque decurrentem itineris descriptionem habent. Perspicuum erit, opinor, peritis, alterum illud *quumque* antiquitus additum fuisse ab aliquo, qui orationem malo consilio coniungere voluerit, illoque detracto novæ sententiæ initium faciendum esse ab verbis *Itinere toto.* Postulat id ipsum loci initium (*quemadmodum mihi advenienti* etc.), ex quo apertum est, reditum in duas partes distribui, adventum Brundusinum et iter.

C. 64, 133, Garatonii coniectura *aliquid ficti*, quæ originem mendi patefacit *(DDEF* pro *DF)*, præferenda est Manutianæ. Eadem sectione Klotzius e Vat. scribi vult: *Sed quis nescit?* (vulgo *Quis nescit?)* Sed in cod. erat *se quis*, nec *sed* aptum est. Coniiciat aliquis fortasse, fuisse *ecquis*; sed præstat *quis* in huiusmodi irridentis interrogatione. Tum quod Orellius defendit *petierit aut petiturus sit*, quod nihil frequentius hoc perfecto sit in legum formulis, non hoc ignorabant, qui in hoc loco hæserunt; sed tum perfectum poni putabant, si in re improbanda præteritum tempus lex complecteretur (et dicitur tum *fecit*, *fecerit*, ubi alterum futurum est exactum). Hic quidem, ubi lege definitur tempus aliquod rei alicuius non faciendæ, perfectum vitiosum est, nisi credi potest, Ciceronem biennio *post* petitionem gladiatores dari sua lege vetuisse. At quid id ad ambitum et vim ex petitione tollendam pertinebat? aut quis putat ea lege magistratus, imo ipsos ædiles, a gladiatoribus dandis exclusos esse? Accedunt legis verba in oratione in Vatinium 15, 37. Falsum est igitur *petierit*, nec tamen corrigendum, sed eiicienda *petierit aut*, addita ab aliquo, qui locum similem Vatinianæ loco facere voluit, in tempore verbi errans. Cicero hoc loco id posuit solum, quod præcipuum erat et alterum complectebatur, pertinebatque ad Vatinium, post superiorem repulsam ædilitatem iterum petentem petiturumve. Ac fieri potest, ut propter ipsam illam superioris repulsæ memoriam interpolator perfectum posuerit.

C. 64, 134 Orellius, secutus editionem Hervagii, edidit: *facit is, qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque eniti gratia potest neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere.* Vulgo erat *emitti*, quod codd. confirmant, Parisiensis quoque (Naug.), ut nulla

sit Hervagii auctoritas. Nec aptum illud vocabulum, quod laboris et difficultatis significationem habet, ad *gratiæ* mentionem; rectum contra *emitti;* nam emittitur aperte gratia, quem iudices tanquam laqueis constrictum tenere debent nec volunt; elabitur iucunditate, qui occulte captos delinimentis suis animos ad prave iudicandum allicit. Sed difficilior restat in hoc loco disputatio de interpolatione codicis archetypi prorsus earum simili, quas supra coarguimus. Sequitur enim: *Quæ res hominem impellit, ut sit tam intemperans? Ista nimia gloriæ cupiditate familiam gladiatoriam, credo, nactus est speciosam, nobilem, gloriosam.* (Codices, certe Par. et Bernn., *iste nimia;* de Gruterianis melioribus siletur; vulgares hæc non habent). Ut pronomen *ista* omittam, quod *illa* esse debebat (demonstrare enim debet tanquam notam rem; nam nihil est, quo referatur, nec Vatinium alloquitur;) sed ut hoc omittam, primum vitiosa est prorsus verborum coniunctio; quid est enim *nimia gloriæ cupiditate nancisci gladiatores*, quasi illo pretio compararentur? Tum vero rhetorica loci forma manifesto pessumdata est; quod vel unum arguit *credo*, nimis longe ab initio sententiæ verbisque, quæ eam ducunt, remotum. Deinde foeda est tautologia; nam statim sequitur: *flagrans cupiditate gloriæ* etc. Omnino perspicuum est, Ciceronem, quum causam tantæ Vatinii impudentiæ requisivisset, ipsum ironice fingere aliquam pæne excusationem, quasi probabili ratione homo in eam fraudem inciderit, deinde subito conversa oratione negare, quidquam eorum esse. Iam vide, quam ad hanc formam cetera apta sint. Leniter rem ingreditur et sensim: "Familiam gladiatoriam, credo, nactus est, pulchram." Quid tum? "Norat populi studia." Quid deinde? "Homo gloriæ cupidus tenere se non potuit, cett." Hæc nunc perturbat

rustice statim positum caput responsi: *Ista nimia gloriæ cupiditate.* Credo igitur manifestum esse, Ciceronem hæc tantum scripsisse: — *tam intemperans? Familiam gladiatoriam, credo, nactus est* etc., reliqua in textum irrepsisse ex adnotatione aliqua scholiastica, quo aliquis vim huius ironicæ narrationis breviter complexus sit ad formam responsi interrogationi subiecti. Neque hanc suspicionem temere confingi de codice archetypo huius orationis, satis iam opinor supra esse demonstratum.

Eodem capite, § 135, editur: *Quem non tam admiror, quod meam legem contemnat, hominis inimici, quam quod se statuit omnino consularem legem nullam putare.* Manifesto vitiosam coniunctionem (*contemnat, statuit*), in qua solus offendit Lambinus, Garatonius ita defendit, ut perfectum *statuit* præsenti subiici posse doceat; itaque ne vidit quidem, in modo sine causa variato vitium esse; eam tamen defensionem Orellius repetiit. Sed codd. (Par., Bern. pr.) habent *contempnet*, ex quo non minus facile rectum *contemnit* fit, quam pravum *contemnat* (quod iam in Bern. 2 est). Sed præterea idem ille Lambinus solus animadvertit, non dici Latine *statuit se facere* pro eo, quod est: *statuit facere.* Itaque *se* delevit. Nec meliorem corrigendi rationem excogitare possum. Nam ut Ciceronem dixisse putem: *sic statuit, omnino consularem legem nullam putare*, abundantia quadam particulæ, quæ sequente accusativo cum infinitivo frequens est, vix adducor. (Cfr. tamen Planc. in ep. ad Fam. X, 10, 6: *Ita sum animo paratus vel — tueri* etc.) Cod. tamen Par. *si*, non *se* [1]).

C. 67, 140 cogor sumptam e codd. fortasse omnibus (certe Bernn. et Par.) ab Orellio scripturam postponere

---

[1]) C. 66, 139 recte Par.: *Sudandum est iis* (non *his*).

veteri lectioni, sed una in litera discrepanti. Edidit enim: *unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, præclare vir de rep. meritus, L. Opimius, indignissime concidit*, adscripsitque, coniunctivum (*possim*, quod est in edd.) perperam significaturum esse "*possim, si velim*," indicativum significare: "*Unum — dicere possum — concidisse*." Non meminerat vir clarissimus, ubi per pronomen relativum, addita particula *quidem*, notio indefinita generalis sive negativa sive affirmativa (v. c. numeralis) ad certum tamen genus adstringatur, ibi constanti Ciceronis, opinor, etiam aliorum bonorum scriptorum, usu coniunctivum modum poni [1]). Vid., ut exempla in re non ignota, sed nusquam, quod sciam, satis distincte tradita ponam, præter Brut. 7, 27, qui locus a compluribus citatur, de orat. II, 22, 93, de rep. 1, 2, 2, de legg. 1, 20, 54; supra quoque c. 50, 106 erat: *Quæ concio fuit, quæ quidem esset non conducta*, etc. Ad hanc rationem hoc loco necessario scribendum est *possim*. Codicum, præsertim ex uno derivatorum, in huiusmodi re exigua est auctoritas. Contra recte indicativus tenetur, ubi certa et definita subiecti notio adhibita sententia relativa completur, velut pro Scauro § 16: *Argumentum vero, quod quidem est proprium rei* etc., (in nostro et Germanico sermone pronomen definitum demonstrativum addas: *derjenige Beweis wenigstens)*, et Brut. 17, 65: *Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit?* Contra necessario dicendum esset: *Catonem unus, qui*

---

[1]) Eandem esse pronominis solius sic positi rationem, in vulgus notum est. Magis tamen id in certis quibusdam locutionibus animadvertunt (cuiusmodi est *quod sciam, meminerim*). Sed Cic. in Brut. 33, 127 (*Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus — est condemnatus*) indicativo uti non potuit. Ab eadem causa Cicero dixit pro Balbo 21, 48: *T. Matrinius unus ex iis, quos C. Marius civitate donasset, dixit causam* etc.

quidem nunc sit, Caius legit, relativo pertinente ad vocem *unus*.

Eodem capite extremo, quod iam sæpius feci, invidiosam inter criticos rem aggredior, ut loci a nonnullis in dubitationem adducti defensionem eam, in qua reliqui tanquam certa ita acquieverint, ut illos etiam reprehenderent, pravam ac perversam esse demonstrem. Ostendit Cicero, quum ne Græcorum quidem populorum iracundia et levitas deterrere egregios homines potuerit, quo minus in patria tuenda et conservanda elaborarent, multo magis Romæ eandem optimi cuiusque constantiam in patria iuvanda esse debere, in tam gravi populo, tanta proposita gloria, tam præstanti rei publicæ dignitate. *Quid nos tandem*, inquit, *facere debemus, ad eam rem publicam tuendam aggressi, quæ tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere non aliud sit quam oppugnantem rerum potiri?* Quum Lambino mirum visum esset, eodem loco haberi rempublicam defendere et oppugnare, Grævius, vir non acutissimus, docuit, *occidere* non esse hoc loco *perire*, sed *necare, interficere;* itaque hoc dici, par esse scelus rei publicæ defensorem interficere ac tyrannide vi potiri. Grævium secuti sunt Müller et Orellius nec alii dissenserunt præter Schuetzium et F. C. Wolfium. Subit mirari hic et alibi, quam incuriose interdum philologi legant et interpretentur. Non conquiram iam minora et tamen certa argumenta in re perspicua, ut explicem, neque *non aliud esse* isto modo dici de rebus æque seu bonis seu malis, neque participia ita pro substantivis poni, ut *occidere defendentem rem publicam* dicatur pro eo, quod est *eum, qui defendat.* Sed duo miror sane, primum, qui potuerint viri docti et Ciceronis editores, quum diceretur, perspicue utroque membro similiter conformato: *non est aliud eam defendentem occidere,*

quam oppugnantem rerum potiri, participia illa non eodem modo infinitivis adiuncta putare, sed alterum obiecti, quod vocant, loco habere (*defendentem*), alterum ad describendum additum; deinde, quomodo ea, quam inesse dicunt, sententia iis se probarit. Quid enim? In eone est Cicero, ut patriæ defensores non esse occidendos demonstret, eorum sanctitatem tueatur? Imo patriæ defensori non esse pertimescenda pericula docet, ne mortem quidem, quæ tam gloriose oppetita præclara et beata censenda sit. Quid igitur isto totius loci exitu perversius? (Nam illud levius est, tyrannidis foeditatem non valde exprimi verbis *oppugnantem rerum potiri*). Teneamus igitur, de quo dubitatum esse non oportuit, *eam defendentem occidere* esse *in ea defendenda mortem oppetere*, compararique mortem pro re publica cum imperio rep. oppugnanda quæsito eique præferri. Quod si ita est, corruptum est: *non aliud sit*, latetque adiectivi comparativus, cuius extrema litera *s* quum ob eandem sequentem extrita esset initiumque vocabuli corruptum, natum est illud *non aliud*. Rectissime igitur hactenus Schuetzius: *optabilius sit*; sed longius discedit ab antiquæ scripturæ vestigiis, neque *optabile* illud esse apte dici videtur. Potuit *NALIU* oriri fortasse ex *MAIU*, id est *maius*. Sed, utut hoc est, formam certe orationis et sententiam tenemus.

C. 68 extremo recipiendum esse videtur ex codicibus Par. et Bernn.: *cuius corpore ambusto vitam eius et virtutem immortalitas accepisse dicatur*, ut sit fere: *quippe quum corpore eius ambusto* etc. Nam reliquorum meliorum codicum, id est, tertiæ familiæ, testimonio indicativum defendi, parum credibile est. Opponi poterit, pronomine *eius* (post *cuius*) adiecto sententiam magis a superiore quasi dissolvi et per se dici videri. Sed isto

modo demonstrativum post relativum in hac sententiarum implicatione sæpius abundat.

C. 60, 145 scribitur: *ego pulsus aris, focis, diis penatibus, distractus a meis, carui patria, quam, ut levissime dicam, certe texeram* etc. Manifestum autem mendum est in illo *texeram;* nam ut concedam, *tegere rem publicam* Latinum esse, de quo valde dubito [1]), tamen hoc non *levissime* dicitur, sed ita, ut nihil possit magnificentius vel, si mavis, iactantius dici. Nec codices eam scripturam habent; nam in Bern. priore est *certa detexeram* (in altero *certa dexteram)*, in Parisiensi, si recte Krarupii adnotationem intelligo, *certe deietexeram.* Emendatio dubia est; occurrebat *dilexeram*, vestigiis codicum proximum; sed nimis pæne leve videtur, et requiro verbum, quo actio, non animus significetur.

Extrema denique oratione, § 146, tollendum est parvum mendum, sed quod totam corrumpat sententiam. Dicit enim Cicero, ut nunc quidem scribitur: *Ego vero vos in omni fortuna, quæcunque erit oblata, complectar, nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis, unquam ulla fortuna divellet.* Mire se iudices (eos enim alloquitur) se complexurum promittit, quæcunque sit oblata fortuna; quasi illi rei sint et in periculo versentur; et belle hæc cohærent cum altera sententia: *nec me ab iis, quos videtis, ulla fortuna divellet.* Deinde hæc ad superiora contrarie referuntur *(Ego vero).* Putes igitur, eum ibi de iudicibus aliquid dixisse. Sed ibi etiam se negat, iis pulsis, qui se urbis compotem fecissent, in urbe remansurum. Itaque nunc sane dicit, se eos comitaturum in exilium. Manifesto igitur scribendum est:

[1]) *Tegere aliquem* dicitur, deinde (pro Planc. init.) *tegere salutem et vitam alicuius;* abstracta (ut nostro more loquar) notio rei publicæ in hanc imaginem vix includi potest.

Ego vero eos in omni fortuna etc. Et *eos* et paulo post *ab iis*, non, ut Orellius fecit, *ab his* scribendum est; nam de præsentibus loquitur, sed ita, ut hæc ad superiorem eorum commemorationem referantur.

In oratione Sestiana emendanda coniuncto plerumque testimonio codicis Parisiensis et Bernensis prioris usus sum, qui si quando discrepabant, ipsa eorum contentio veritatis investigationem adiuvabat. In Vatiniana tantum selecta codicis Bernensis varietate utor, quæ in Orellii editione operum Ciceronis adnotata est. Contra tertiæ familiæ unus nec perbonus (in hac oratione) nec tamen infimus codex, Erfurtensis, accurate collatus est. Sed codex archetypus, quantum quidem ex Parisiensi coniicio, negligentius in hac oratione et festinantius scriptus erat, quam in Sestiana.

C. 1, 2 pro *ferocitatem tuam istam*, ubi incommode demonstrativum in extremum locum reiicitur, e Par. (Herv.) edendum est *ferocitatem istam tuam* [1]).

C. 1, 3 videtur hoc tribuendum esse codicum consensui, ut scribamus: *sed nulla unquam de re*, ubi est nunc *ulla*, non sane eiusmodi exemplis freti, cuiusmodi Garatonius utitur, nec aliis, quæ aut ad Ciceronem non pertinent aut coacervationem quandam negationis ex quotidiano sermone habent (ut Verr. II, 24, 60, ubi cfr. Zumpt.); sed Cicero, quum plura interiecta essent post priorem negationem, propter proximum *non modo* intulit contrarium *sed nulla*, simili anacolutho eius, quod est in Acad. libr. II, 29, 92: *Nec hoc in acervo tritici solum — sed nulla omnino in re minutatim interrogati — quanto aut addito aut dempto certum respondeamus, non*

[1]) Verba *ad id* iam Orellius delenda esse intellexit. Hervagius et Naugerius in hac quoque oratione aliquid ex melioribus codd. sumpserunt, iisdem, ex quibus Sestianam suppleverunt.

habemus. Non valde diversum est ad Famil. XII, 24: *Ego nullum locum prætermitto (nec enim debeo) non modo ornandi tui, sed ne laudandi quidem.* Deinde scribendum est ex Par., Bern., aliis: *easque in hoc iudicio esse recitatas.* Demonstratio illa Sestii *(huius)* non apta est, quum ex Vatinii persona loquatur et bis iam ipsum nomen P. Sestii posuerit. *Huius* autem pro *hoc* frequens est in Erfurtensi (et Pal. 9) mendum, ut multa in hac et aliis nonnullis orationibus, ex compendio male intellecto ortum. (Vid. Wund. præfat. p. XXXVII et lectiones adnotatas ad § 6, 9, 11, 15, 20.) Contra *hoc* pro *huius* non scribitur. Tum edunt: *In quorum altero es confessus* etc., quod sequitur *in altero.* Verum Cicero non duas res distinxerat commemorando, ad quas hæc referri singulatim possent, sed unum Vatinii testimonium plures partes complexum significaverat. Itaque ex cod. Paris. scribendum est: *In quo alterum es confessus* etc. Paullo minus accurate membra sibi respondent, quorum ratio intelligetur, si pleniora hæc extulero: *In quo duo commisisti imprudens; alterum erat, quod confessus es* etc., *ex altera parte inconstantiam tuam refellisti, cet.*

C. 2, 5 legitur vulgo: *Defendebatur, testibus collegis suis, non recitandi causa legisse, sed recognoscendi.* Sed *defendor fecisse* nusquam alibi legitur. Codices autem (Par., Bern., Erf.) habent: *non se recitandi.* Perspicuum est igitur, *defendebatur* ortum esse ex præcedenti *dicebatur*, legendumque: *Defendebat, testibus collegis suis, non se recitandi causa legisse,* id est, dicebat in defensione, ut in Verr. V, 9, 22 et V, 13, 32 et alibi [1]).

[1]) Frustra operam sumi in explenda lacuna, quæ est initio capitis secundi, ut ipsa res, complura desiderari ostendens, ita nunc planissime demonstrat codex Par.

C. 3, 7, ubi est: *Quare peto a te, ut mihi ignoscas, Vatini, quum patriae pepercerim, quam servaram*, in codice Vaticano legitur *quum et* (Erf. *et cum*, quod in archetypo nostrorum codicum fuisse suspicor, ex altero ortum), id est, *quum ei patriae.* Sed praeterea in Vatic. est *pepercissem*, quod ferri nequit; et tamen vulgata scriptura offendit; exspectabatur enim non *quum*, sed *quod;* huic enim ipsi tanquam peccato ignosci Cicero vult, non propter eam causam ignosci nescio cui rei. Antiquissimum igitur subesse mendum puto, permutatoque compendio, quum pro *quod* factum esset *quum*, simul mutatum esse, quod a Cicerone scriptum fuerit, *peperci*, in Vaticano in *pepercissem*, in alio autem codice, ex quo nostrorum rivuli profluxerint, in *pepercerim* [1]). *Quum* pro *quod* in cod. archetypo scriptum fuit etiam c. 7, 17, ubi recte Schuetzius et Orellius Goveanum secuti sunt. Contra *quod* pro *quum* 14, 34. Illa commutatio alibi quoque facta, ut ad Fam. VII, 15 et, opinor, pro Mil. 36, 99. Eodem cap., § 8, ubi est: *nemo humanitatem meam, nemo consuetudinem, nemo consilium, nemo auxilium requirebat*, codex Parisinus habet: *nemo humanitatem, nemo consuetudinem meam*, Erf. *nemo consuetudinem meam, nemo humanitatem*, ex quo in eam suspicionem adducor, ut in codice archetypo voces *nemo consuetudinem* interpretandi causa adscriptas fuisse putem illis *nemo humanitatem meam*, quum praesertim consuetudo privatae vitae minus hic apte nominari videatur, et, illis sublatis, ad *auxilium* referatur fori mentio, ad *consilium* curiae, ad *humanitatem* studiorum artium bonarum, ut singula singulis reddantur. De-

[1]) Facile intelligitur, me in hoc et aliis locis non statuere, utrum in eo ipso codice, ex quo Paris., Sti Victoris, Bern. pr. descriptos puto, id factum sit an in alio etiam antiquiore.

inde sperni non potest, quod in Vaticano est (et in lemmate et in adnotat. extrema): *forum mutum, muta curia, omnia denique bonarum artium studia siluerunt;* vulgo scribitur *forum maestum.* Graviter eadem vox repeti videtur, ut in eadem silentii notione persistat oratio. Paulo post delendum est *ad* ante *memoriam*, pro quo in Par., Erf., duobus Oxx. est *in*, ortum ex prima substantivi litera, et ex codd. Par., Erf., Barb. et edd. vett. scribendum: *cum unius mea salute* pro *cum mea unius salute* (conf. Wunderus ad Planc. p. 157).

C. 4, 9 codicis Par., Bern., Ox. unius auctoritate tollenda est inanis repetitio *non est sane, non est*, orta, ut alia, in aliquo tertiæ familiæ codice minus bono et inde propagata; nullus hic est tantæ asseverationi et obtestationi locus in oratione prope ad sermocinationem descendente. Paulo post § 10 locus est lacunosus. Nam in codice Bern. et Erf. sic scribitur: *Sed tamen de* (hoc pro *ne* ortum ex *de te*, quod præcedit et sequitur) *me cum his principibus civitatis, qui adsunt P. Sestio, sed ut tecum homine uno non solum impudentissimo atque infimo conferam, de te ipso, homine et arrogantissimo et mihi inimicissimo, (mihi* omittit Erf.) *quæro* cet.; in Paris. est *ut tecum cum*, si recte Krarupius notavit; sed in eo ob similem terminationem exciderunt *atque infimo — arrogantissimo*, oculo librarii ab *impudentissimo* huc aberrante. Sed similem errorem manifestum est iam in cod. archetypo scribendo accidisse. Nam voces *non solum*, quas quidam perverse delent aut mutant, vestigia veritatis tollentes, hanc fuisse orationis formam ostendunt: *sed ut tecum, homine uno non solum impudentissimo, [sed contemptissimo] atque infimo conferam, de te ipso* etc. Ipsum vocabulum, quod Cicero posuerit, me non præstare suppletum esse, vix opus est dici.

Paulo post *(ut aliquando ista, quæ sunt inflata, rumpantur)* nullum subesse ulcus, Paris. et Erf. demonstrant; *ilia* infelix est ipsius Iuntæ additamentum.

C. 5, 11 e codd. Vatic. et Parisiensi consentientibus scribendum est: *Habeat hoc præmii tua indignitas;* vulgo est *præmium.* Illa forma obliterata etiam alibi est, ut pro Cluent. 26, 71, ubi Classenius eam restituit, et I in Catil. 8, 19, ubi ego reduxi (in edit. XII oratt.) e cod. Mur. et Barberino, alioque, qui citatur in margine repetitionum Lambb. (sed opinor, fere in omnibus sic legi) editionibusque vett. Deinde recte Vatic. *ut adolescentiæ turpitudo obscuritate et sordibus obtegatur;* pronomen, quod additur in reliquis post *sordibus,* est in sententia primaria; repetitum vim orationis frangit. Omittendumne paulo ante sit *tuæ* post *ætatis*, diiudicari poterit, ubi constiterit, Bernensis consentiatne cum Par. an dissentiat.

In proximis minora quædam emendanda sunt; nam § 12 meliore ordine ex Par., Erf., veteri cod. Lamb. scribendum est *querelas Puteolanorum*, et 6, 14 e cod. Vatic. *Pythagoreum* pro *Pythagoricum*, quæ forma etiam I de Divin. 30, 62 Gellii auctoritate expellenda est, et paulo post ex omnibus, opinor, codd.: *augurum responsa atque eius collegii arrogantiam impedimento non futura* pro *futuram*, et § 15 ex Par., Erf., codd. Lamb.: *quoniam hic locus est unus* pro: *unus est,* vocabulo graviore in finem sententiæ reiecto.

C. 7, 16, ubi editur: *de quibus duos prætextatos sedentes vides, te ædilitiam prætextam togam, quam frustra confeceras, vendidisse,* molesta verborum redundantia, optime cod. Vatic. omittit *ædilitiam*, quod ipsa res spurium esse arguit; nam ad *prætextatos* referri debet *prætexta toga*, non *ædilitia*, saltem non hoc præponi; et

ne erat quidem ædilitia, quoniam ædilis factus non est; omninoque id adiectivum ita positum significaret, aliam esse aliorum magistratuum prætextam, non eandem, quod falsum est. De quo magistratu Cicero diceret, satis norant, qui aderant; grammaticus adnotandum putavit. (Paulo ante recte Vat. et Par. *ex iis*, non *ex his.*) [1]).

Eodem cap. § 18 recte in Par. et Erf. scriptum est: *num quem ex omnibus tribunis pleb., quicunque seditiosi fuerunt, tam audacem audieris fuisse* etc., non *fuerint.* Genus certum ex historia notum comprehendit; itaque orationis obliquæ vis ad eam sententiam non pertinet.

C. 8, 19 intelligentibus facile, minus peritis vix et ægre persuadebitur, manifesto convinci interpolationem codicis archetypi. Editur enim: *Quæro illud etiam ex te, conatusne sis, volueris ne, denique cogitaris (est enim res eiusmodi, ut, si tibi in mentem modo venit,* [hoc ordine Par. et Erf.] *nemo sit, qui te ullo cruciatu esse indignum putet,) cogitarisne augur fieri.* Sed primum tota sententiæ forma postulat, ut post *denique* suspendatur oratio præpareturque illud, quod orator additurus sit; deinde, si Cicero verbum statim posuisset, saltem recte posuisset *cogitarisne*, addita particula, quæ abesse nullo modo posset; tum certe post parenthesin non tam nude idem verbum repetisset, sed aut *sed cogitarisne* aut simili modo dixisset. Non pauca sunt huiusmodi supplementa partim in editionibus partim in codicibus orationis ante parenthesin reliqua præparantem suspensæ. Præterea codex Erf. habet, ut edd. vett. et Lamb. in margine

[1]) Paulo post in eadem sectione in codice archetypo pro *habuerunt* fuisse *habuerant*, patet ex consensu Par., Erf., Ox. ψ; mendose tamen; nam id ipsum vult moderationis esse documentum, non quod leges, quas aliquando habuissent promulgatas, sed quod eas, quas per totum annum habuerint, ut ferrent, si quando liceret, tamen non tulerint.

edit. repet., *Quæro etiam illud*, qui verborum ordo et hic et c. 12, 30 auctoritate Par., Bern., Erf., et c. 14, 33 auctoritate Par. et Bern. restituendus est, *etiam* ad verbum relato; contra post *atque* est *illud etiam* in omnibus codd. 14, 34 et 15, 37. Paulo post § 20 ordo verborum e cod. Par., Lambb. mutandus est *(remp. putasti deleri).*

C. 9, 22 recte Garatonius et Schuetzius pronomen *id* tolli voluerunt, illatum, ut esset, quod responderet relativo præcedenti; Orellii defensio exitum non habet; nam *id*, si ponitur, aliud postulat prædicatum nec potest ullo modo ei voci, qua totum vetus institutum significatur, per appositionem adiungi *domus.* Pronomine omisso brevitas nascitur paulo quidem vel sic durior, sed a Ciceronis usu non remota; debebat enim plenius sic dici: *id te tribuno in consule non valeret, ut ei* etc. Sed quum generaliter orsus esset, statim speciale subiecit, quo fit, ut generalis sententia non accuratissime cum reliquis cohæreat; neque enim in privato, ut *consuli*, sed ut *ei* domus exilium esset, servatum erat. Quemadmodum hic in demonstrativa sententia, ita in relativa speciale statim ponitur, omisso generali, in I de Legg. 7, 23: *Et quod in civitatibus agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius* etc., id est, ut Orellius explicat: *Et quod in civitatibus fit, ut — distinguantur.* Vides hanc esse ipsam causam pronominis *quod* pro particula ponendi, cuius in hoc loco, ut in aliis nonnullis, ambigua est et ex utroque conflata notio.

C. 10, 24, ubi editur: *se cum telo fuisse, Cn. Pompeio, summo et clarissimo civi, suis manibus necem offerre voluisse*, e cod. Par. (Naug.) et Bern. scribendum est: *fuisse, mortem Cn. Pompeio — offerre voluisse.* Quum in codicibus tertiæ familiæ errore excidisset *mor-*

tem, in primis editionibus supplendæ orationis causa additum alterum est, quod neque in Erf. est neque in ullo Oxoniensium. Præterea totum huius capitis initium male interpungendo distractum esse in editionibus, apparet; nam et, ut nunc sententiæ iunguntur, non *quum* — *produxeris*, et tum *collocaris*, dicendum erat, sed *produxisses* et *collocasses*, et illa: *quo* — *ceteri tribuni plebis principes civitatis producere consuerunt* propter sequens *ibi*, quod in media sententia necessario iis arctissime adiungendum est, divelluntur a verbis *in illo, inquam, augurato templo ac loco*, quæ propter eam solam causam posita sunt, ut illa adiungerentur. Coniungenda hæc sunt cum extrema superioris capitis parte hunc in modum: *fuerisne tanta crudelitate, ut delectos viros et principes civitatis tollere et delere tua rogatione conarere, quum* (id est, quo quidem tempore,) *L. Vettium, qui in senatu confessus esset, se cum telo fuisse, mortem Cn. Pompeio, summo et clarissimo civi, suis manibus offerre voluisse, in contionem produxeris, indicem in rostris, in illo, inquam, augurato templo ac loco collocaris, quo auctoritatis exquirendæ causa ceteri tribuni plebis principes civitatis producere consuerunt; ibi tu indicem Vettium linguam et vocem suam sceleri et menti tuæ præbere voluisti. Dixeritne L. Vettius* etc. Recta oratione dixisset: *quum* — *produxisti* — *collocasti* [1]).

---

[1]) Adiunctivum hunc particulæ usum adnotant fere tantum in iis locis, ubi conversio est aliqua sententiæ et aliquid subito quasi intervenisse dicitur. Sed sunt et alia multa eius, quo hic posita est, modi exempla et hæc: ad Famil. V, 2, 3: *Recordare cetera: quam cito senatum illo die, facta sortitione, coegerim, quam multa de te verba fecerim; quum tu ipse mihi dixisti* etc. et XIII, 75: *De quo et præsens tecum egi diligenter, quum tu mihi humanissime respondisti, et scripsi* etc. Ad eam formam Cic. dixit in Verr. V, 29, 74: *Fit in eo gemitus*

Sentential a verbis *ibi tu* incipiens superaddita et adnexa est, non implicata superiori periodo. Postremo verissime Gulielmum indicasse puto, scribendum esse *sceleri et dementiæ tuæ;* nam neque mentem pro consilio Cicero simpliciter usquam dicit nec, si diceret, tamen id vocabulum tam lene superaddidisset gravissimo *sceleris* nomini.

Eodem capite § 25 valde vereor, ne in his verbis: *cuius dignitas et splendor præstringebat, credo, oculos Vatinii,* nomen Vatinii a mala manu interpretantis adiectum sit; neque enim in hac Vatinii allocutione ullo modo poni potuisse credo; (sequitur statim: *quem — oderas*). Nam si quis fingat esse *Vatinii alicuius*, id est, *eiusmodi hominis*, et a Ciceronis usu discedat et ab huius totius interrogationis genere, et minime aptum hoc sit ad orationis formam, quæ narrat, non hypothetica est. Eiusdem prorsus generis additamentum sustuli ex orat pro S. Rosc. c. 11, 32 (vid. præf. XII oratt. supra p. 119), ubi ipsius, qui loquens inducitur, nomen adiectum erat. Interpretum iure mireris neminem saltem de figura singulari admonuisse [1]). Erunt fortasse, qui vocativum *(Vatini)* esse velint, nihilo aptius.

---

omnium et clamor, quum tamen a præsenti supplicio tuo continuit populus Rom. se et repressit, quo loco multisque aliis partim mendosis partim male intellectis abusus est Ramshornius Gram. Lat. § 183 not. 2 p. 768. 769. Est enim: *sed tamen tum.*

[1]) Eadem sectione paulo post, ne quis scribi velit: *L. Paullum, qui tum quæstor Macedoniam obtinebat, at quem virum,* quæ sane usitatior est forma, pro eo, quod est in libris scriptis et edd., *obtinebat, quem virum,* invitante ad coniecturam earundem literarum vicinitate, monendum est, alteram quoque illam formam non infrequentem esse; vid. ad Fam. IX, 20: *Verrium tuum et Cæcilium, qua munditia homines, qua elegantia!* et ad Q. Fratr. I, 2 c. 2 § 6: *Quid? L. Cæcilium nonne omni ratione placavi? quem hominem! qua ira! quo spiritu!*

Extremo capite ex Par., Bern., Erf. scribendum est: *gratias tibi agere debeo, quod me ex fortissimorum civium numero seiungendum non putasti.* Quum mendose scriptum esset *putas* (ut in quinque Oxon.), pravo verbi tempore offensus editor aliquis *putaris* correxit. Coniunctivi causa nulla est. Mox meliore ordine in Par. et Erf. est *tuus ille tantus* pro *ille tuus tantus* (sequente substantivo; aliter iudicandum erat supra 1, 1, præcedente).

C. 11, 26 Orellius, Garatonium sequens, edidit, revocata Iuntæ et Aldi lectione: *promulgarisne, impurissime et perditissime hostis, quæstionem de tot amplissimis et talibus viris, indici Vettio præmia amplissima.* Sed in omnibus codicibus, quorum aliqua est auctoritas, (Par., S. Vict., Erf., sine dubio etiam Bernensi,) est *indicium,* ex quo ortum est etiam depravatorum mendum *indicium uni Vettio.* Et *indici* prorsus superfluum est, ut, illo posito, nomen proprium, quod certe præponi debebat, in suspicionem adduci possit. Alteram lectionem Garatonius ferri posse negat, quod, indicio iam accepto et ipsa Vatinii lege comprobato, data etiam ante a senatu fide publica (Epist. ad Attic. 24), non potuerit nunc demum illa lege indicium, id est, indicandi potestas decerni. Verum primum illud de fide publica data falsum est. Nam in illa epistola, si veram sequimur codicis Medicei scripturam, negata dicitur ei fides publica (*reclamatum est;* inepte diceretur *haud reclamatum* pro *data est*). Et tamen omnia narravit; erat enim ad eam rem pecunia et promissis conductus. Deinde apud Romanos nondum *indicium* habebat, qui narraverat, quæcunque norat, sed is demum, cuius narratio ut publice susciperetur eique ea res bono esset et ad poenam vitandam et ad præmia consequenda, decretum erat. Id in Vettio factum nondum erat, cuius

narrationem senatus ut fictam deriserat. Itaque in ipsa illa ad Atticum epistola Vettius dicitur, *si damnatus fuerit, postea indicium postulaturus*, quod Garatonius, si recte obscura verba capio, intellexit de indicanda Cæsaris et Vatinii fraude. Atqui, quæ sequuntur Ciceronis verba de iudiciis tum futuris, prorsus ita accipi vetant; nam nec Cæsar nec Vatinius in magistratu accusari poterant. Potuit igitur Vatinius ferre, ut Vettio *indicium esset*, id est, potestas publice apud magistratum ad id constitutum indicandi cum impunitate et commodis; quo sensu *indicium dari* dicitur Divin. in Cæcil. 11, *indicium accipere* apud Ulpianum. Vides, sensim vocabulum transferri ad significationem, non singulorum præmiorum, (itaque tautologia non est, quod additur *præmia amplissima*,) sed tamen universi commodi ex indicio publice non spreto redundantis. Nec bene Garatonius in Ciceronis loco pro Rosc. Am. 38, 107, Facciolatum sequens, *indicii partem accipere* negat de lucro indicii et commodo accipiendum esse, iubetque intelligi de parte *bonorum indicatorum*, quo significatu multo insolentius diceretur.

Eodem capite § 27 pro: *multas etiam alias tulisset* recte in Par. et Bern. est, quod Lambinus edidit: *multas iam;* nec aliud significat mendum codicis Erf. *multam suam*. *Etiam* sic diceretur, tanquam præter eam legem alias tulisset; at eam nondum tulerat, promulgarat tantum; alias multas iam tulerat. Asyndeton durum esse in huius et superioris sententiæ coniunctione, non nego, et excidisse particulam opinor. Paulo post (§ 28), ubi ceteri valde incommode edebant: *Nihilque Maximus*, Orellius edidit: *Nihil Q. Maximus*, reducta sane ea scriptura, ex qua vulgaris illa orta est. Sed hanc ipsam interpolatam esse nec prænomen in codice archetypo fuisse, apertum fit ex consensu Par., Bern., Erf., Oxon.

unius (Lambini). Recte prænomen additur paulo ante, ubi primum nominatur, deinde omittitur. Mox quidquid est codicum (Par., Bern., Erf., Oxx. 4, vel, si recte æstimamus, 5, — et sextus hunc locum omittit —), habet: *imagines patris et fratris sui fratrisque filiam — collocatam.* Retulit adiectivum ad dignius et propius.

Sequitur locus difficilis in cap. 12, 29, ubi de collectis per scelera et iniurias a Vatinio in tribunatu divitiis dicens hoc quoque ponit: *eripuerisne partes illo tempore carissimas partim a Cæsare partim a publicanis?* Verum quas partes a Cæsare consule et publicanis eripere potuerit, non magis intelligitur, quam, ad quod minus attenderunt interpretes, quænam sint *partes caræ* et *partes illo tempore caræ*, ut alio minus esse caras significetur. Manifestum est, corruptum esse *partes*, legendumque *merces;* eæ caræ esse possunt, earum pretium variat; eas publicani habeant ex provinciis deportatas; nec improbabile est, Cæsarem multa, quæ cum quæstu venumdari possent, ex Hispaniensi prætura detulisse. Nam veteres illæ leges, quibus senatores mercatura arcebantur, illa ætate nihil valebant, in provinciarum præsertim præsidum rapinis.

Cap. 13, 32 quamquam quod in editionibus legitur: *famem illam veterem tuam non expleras*, per se rectum est, oritur tamen dubitatio ex codicum scriptura, qui omnes, opinor, habent *expiares;* certe ita est in Par., Erf., Oxx. quattuor (ex reliquis duobus unus hæc omittit, de altero iam initio dixi persæpe suspiciose sileri.) Sunt enim alii quoque loci, qui ostendere videantur, singulari quadam translatione verbi dictum esse *famem, cupidinem expiare*, similia, tanquam *placare*, *exsatiare*, quo sensu verbum legitur in Pison. 7, 16: *poenas expetistis, quibus coniuratorum manes mortuorum* (mihi ira-

tos) *expiaretis.* Nec negare ausim, populari usu eam translationem sensim invaluisse, ortam ab eiusmodi imagine, cuiusmodi apud Horatium est Sat. II, 8, 5 *(ventrem placare iratum).* Nam ipse Cicero et Hirtius in iis, quos indicabo, locis nove et iocose ponere non potuerunt: severe enim loquuntur. Attigit rem Garatonius ad orat. de prov. cons. I, 1, sed huius loci immemor nec animadvertens, quantopere in singulis locis hæc locutio alias lectiones auctoritatibus superaret. Nam illo loco cod. S. Vict. (cui accedit nunc Par.) et Erf. habent: *ad expiandas suas cupiditates*, et item omnes Palat., uno excepto, in quo tamen non est *explendas*, et in Philipp. XIV, 4, 10 eadem fere est ratio, *(ad expiandas egestates latrocinii sui)*, et apud Hirtium (B. G. VIII, 48) omnes credo codices habere *expiato suo dolore.* Nihil tamen affirmo, quum tam facile aberrari potuerit. Sed quod sequitur, omnes corruptum esse confitentur: *Quem accumbere atratum videras dominum cum toga pulla et eius amicos ante convivium?* Quæ verba si in unam coniunguntur interrogationem, neque structura constat orationis *(et eius amicos)* et concurrunt repugnantia, *(accumbere* et *ante convivium)*; sin disiunguntur, non magis res procedit; nam tum quoque, si responsum est, dicuntur aliqui ante convivium accubuisse, et omnino, quo id responsum ab interrogatione alienum pertineat, non intelligitur. Coniectura autem Orellii interrogationes duas habet, alteram ad rem nihil pertinentem (nam si de domino Cicero quæsisset, responderi posset: at ego non fui dominus;) alteram nec recte elatam (debebat enim esse: *cuius amicos?)* et sententiæ perversæ; nec enim, quo vestitu amici *ante convivium* fuissent, quæri poterat ad Vatinium urgendum, qui *in convivio* atratus fuerat; et erant ante convivium atrati. Goveani et Garatonii con-

iecturæ efficiunt observationem interiectam, nihil pertinentem ad rem et interrogationem propositam; Garatonii præterea nominativos habet absolutos non ferendos. Omnino illa domini et amicorum mentio hinc prorsus aliena est. Nam universe interrogat, num eiusmodi epularum morem, non qui ad dominum et amicos, sed qui ad omnes et ad ipsum Vatinium pertineret, non ex iis saltem epulis cognosset, quibus nuper interfuisset. Alio modo supra augendæ rei causa ipsum Q. Arrium albatum fuisse dixerat. Deinde hanc interrogationem proxime excipere illa altera debet: *quæ te* etc., spreti a Vatinio moris reprehensionem habens. Quicquid interiicitur, cohærentiam orationis turbat. Itaque omnia recta erunt, si sic scripta fuerint: *Quem accumbere atratum videras? Quæ te tanta tenuit amentia, ut, nisi id fecisses* etc. [1]). Nec dubito, quin illa, quæ interposita sunt, in cod. archetypo ex annotatione marginali prorsus eiusdem generis orta sint, cuius fuit illa in orat. pro Sest. 64, 134, in contextum recepta, ne responsum deesset. Eadem autem vestigia in pluribus locis recurrentia totum hoc disputationis genus valde confirmant.

Cap. 14, 33, ubi editur: *cum clarissimis viris causam tuam esse coniunctam*, quum codex Parisiensis habeat: *cum clarissimi viri causam tuam* (quod et Gulielmum in cod. S. Vict. vidisse puto et in Bernensi scriptum esse,) nemo facile dubitabit, quin scribi debeat: *cum clarissimi viri causa tuam esse coniunctam.* Unum Cæsarem significat, consulem a Vatinio tribuno adiutum.

---

[1]) *Tu*, quod post *ut* additur incommode, quum nulla sit in persona oppositio, quæ vocatur, omittunt Par. (Naug.) et Bern. Mendum est in tertia codd. familia ortum ex *t* et *n* repetitis. Ex *tn* alii *tamen* fecerunt, ut est in Erf., alii *tum*, recentissimi *tu*.

Quamquam loquendi genus alterum reprehendi non potest, quod, eiecto frequenti codicis Erf. et, ut ex Cratandri quoque editione apparet, aliorum codicum mendo, restituendum est, Garatonio quoque auctore, extrema oratione *(causam Milonis cum hoc coniunctam existimari)*, satis defensum eo, quod sequitur: *quicum eius causam coniungis.* (Vid. supra ad I, 3).

Sequitur paulo post: *fecerisne, quod in hac re publica non modo factum ante nunquam est, sed in omni memoria sit omnino inauditum,* dupliciter soloece; nam neque per se in relativa illa sententia pertinenti ad subiectum indefinitum et tantum cogitatum indicativus poni poterat, (quærit enim Cicero, feceritne id, de quo illud dici possit,) neque coniungi: *non modo factum EST, sed SIT inauditum.* Quamquam Orellio recte videtur opponi res certa *(factum est)* incertæ *(sit inauditum).* Est hoc unum ex infinitis illis peccatis, quæ oriuntur translatis ad grammaticam categoriis, (ut usitato nobis vocabulo rem significem,) quæ ad grammaticam nihil pertinent. Nam certum et incertum modis non exprimitur. Sed de hoc toto genere alius est propositus dicendi locus. Hoc loco id dico, quod dici semper potest in huiusmodi fictionibus, etiamsi verum illud sit, tamen ad locum propositum non convenire. Quid enim? Magisne certum Cicero putabat viderive volebat, *esse id inauditum*, quam, *non esse factum?* Scilicet, ut fit in ista ratione, vir clarissimus confudit *auditum esse* et *rem auditam*, in qua incerti aliquid solet esse. Codex Parisiensis habet, quod etiam ex Bernensi fortasse adferretur, si non ad solam vocem controversam attendissent: *non modo factum ante nunquam est, in omni memoria sit* etc., ex quo efficitur: *non modo factum nunquam, set in omni memoria sit omnino inauditum.*

In eodem capite § 34 codex Vaticanus, præterquam quod pro *adscenderit* habet *exciderit*, ex quo recte Maius fecit *escenderit*, confirmat egregiam coniecturam Gulielmi (qui utinam pro Grutero Ciceronem edidisset), scribentis: *urnas deiecerit* (pro *delegerit*); idemque eiusdem non minus præstantem emendationem mox c. 15, 35 veram esse ostendit, *oratores* pro *curatores*, quam necessariam esse nemo sensit, etsi satis manifestum est, *curatores* absolute dici non posse. In eiusdem capitis 15 initio scribendum est ex Par., Bern., Erf. *volo audire*, omisso, quod interponitur, *etiam*. (Debebat esse *etiam illud.*)

Paulo post (§ 36) legendum esse: *qui nunquam a senatu summi consilii gubernationem auferre conatus est*, dixi et rationem exposui in disput. de Asconio p. 39 not. Deinde meliore ordine ex Par., Bern., Erf. (Lamb. in marg. repet.) scribendum est: *Neque tantum ipse et improbus. (Ipse*, cui contrarium est *alios*, vocabulo *tantum* subiici debet.)

C. 15, 37 notandus est error Orellii, qui hunc locum hoc modo scriptum edidit: *Atque illud etiam audire a te* (Par., Erf., Bern. *audire te*, leg. *audire ex te) cupio, quare, quum ego legem de ambitu tulerim ex senatusconsulto, tulerim sine vi, tulerim salvis auspiciis, salva lege Ælia et Fufia, tu eam esse legem non putes.* Et addit, sic scriptum esse in cod. Bern., edd. Steph. et Lamb. Sed falli virum clarissimum de Bernensi puto; de Lambino certe et Stephano, quorum editiones habeo ad manum, fallitur, qui, adsentientibus etiam codd. Par. et Erf., quater *tulerim*, non, ut Orellius, et, mutato tantum loco, vulgatæ edd., ter ponunt, recte, ne extremum membrum (*salva lege Ælia et Fufia*, quod sane aliud est, quam *salvis auspiciis)* suo verbo careat: *tulerim ex S. C., tulerim sine vi, tulerim salvis auspiciis,*

tulerim salva lege Ælia et Fufia. Hervagius quoque quater *tulerim* habet; tantummodo male interpungit et membra orationis distribuit.

C. 16, 39 e Par., Bern., Erf., cod. C. Steph., 5 Oxx. scribendum est: *neque ulla re populo gratius facere possis;* vulgo est *ulla in re*, prave; non aliquid *in* hac re faciendum erat, sed hæc ipsa res facienda [1].

Extrema denique oratione, ubi edebatur: *quas enim huius actiones probatas bonis esse dicis, in eas pluribus verbis testimonium dixisti, quicum autem eius causam periculumque coniungis, eum summis laudibus extulisti,* Orellius pro *eius*, Garatonium sequens, edidit *huius*, iniuria; nam quum semel Sestius demonstratus est, deinde alterum pronomen ponitur, relatum ad superius, ut dixi supra ad extremam orationem Sestianam. Sed pro *pluribus verbis* e codicibus (Par., Bern., Erf.) scribendum videtur *plurimis verbis*, etsi alterum usitatius est in accurata et copiosa oratione significanda; superlativus loquacitati Vatinii (I, 2) non male convenire videtur.

Scripturæ codicis regii Parisiensis n. 7794 ab Orellii editione maiore discrepantes in orationibus pro P. Sestio et in P. Uatiuium [2].

I. Pro P. Sestio.

CAP. 1.

§ 1. dimicantes) *dimicantis*
[voluntarios]) om.
§ 2. quia qua) *qua*
corum) om.
sunt meriti) *mer. s.*

CAP. 2.

§ 3. Sextii) *Sesti* (et sic semper)
res) *re*

---

[1]) C. 17, 40: *quibus eum verbis* omnes codd., etiam Erf.

[2]) Quæ ad vocum scribendarum rationem pertinent, singulatim adnotare supersedi, etsi notata a Krarupio erant. Scribitur

§ 4. *Neque enim*) *namque*
næ inflammat) *infl.*
salutis meæ) *m. s.*
§ 5. hæ tantæ) *hæc tantæ*

CAP. 3.

§ 6. gravissimæ) *gravissimis* C. t. K.
ut utrique) *utrique*
§ 7. C. Scipionis) *L. Scip.* C. t. K.
et omnibus) *omnibus*
illo) *ille*
at aliquam) *ad aliquam*
§ 8. nonnullius) *nonnullus*
in illo) *illo*
neque propriam) *nec pr.*
suum ita) *ita s.*

CAP. 4.

§ 9. attentari) *temptari*
periculum) *periculumque* C. t. K.
§ 10. decreverint) *decrerint*
puerilis) *virilis* C. t. K.
nostris) *vestris*
Decretum Decurionum) *Decurionum Decreta.*
§ 11. literis eum) *litteris P. Sestium*
incredibili) *incredibile*
atque ut) *atque ne*
recordari) *recordare*

CAP. 5.

reliquique) reliquæque
§ 12. cive) *civi*
quum maiestatem suam tum dignitatem) *maiestatem suam et dignit.* C. t. K.
suo exercitu) *exercitu suo*
est celeritate) *celeritate est*
Hic ego) *Hic ergo*
quos) *quot*
studioso fortassis) *fortassis studioso* C. t. K.
bellique casum) *belli casumque*
brevi) *breve*
non præstans in re publ. virtus) *et amore reip. non præstans in rep. virtus*
nactus) *nanctus*
prædari coepisset) *præclara cepisset* C. t. K.
§ 13. ad tribunatum attulit) *apstulit ad tribunatum*
propiora) *propriora*
Quamquam non) *quamquam et aliquando non*

---

in hoc codice, ut fere in reliquis antiquissimis, *Sestius*, *inpedio*, *aspectus*, *adfligo*, *conlocatus*, *cicio* et similia, *ecfrenatus*, *ecferri*, *opscure*, *optingit*, *aps*, *apsorbeo*, *alacris* pro *alacres*, *optumus*, *gravissumus*, *optumates*, *aput*, *quoius*, *quoi*, *quoique*, *collegere* et similia, *Sesti*, etiam *iudici*, *imperi*, *præmi*, sed *isdem* quoque pro *iisdem*, *bestiaris* etc., *di*, *adulescentia*, *contio*, *contempno*, *cotidie*, *cotiens*, *milliens*, *voltus*, *volt*, *reliquom* et alibi *relicuum*, *salvom*, *vivont*, *locontur* (§ 115), *vinclum*, tum *dictumst*, *alterost*, *itast*, nec tamen omnia constanter; velut *gravissimus* et similia interdum leguntur. Si quid secunda manus addiderat mutaveratve, id omne Krarupius de industria exclusit.

CAP. 6.

quia) *qui*
§ 14. dictum est) dictum C. t. K.
criminum videretur) *videretur criminum*
digna esset uti) *dignam uti*
præscriberet) *præscribere*
quidem) om.
subtilius) *suptilius*
at certe, iudices) *ad certe*
perstringerem) *prestringerem*
huius) *hu*
efferunt insolenter et insectantur) *offerunt* (C. t. K), *insectantur*
poterunt) *poterint*
incurrisse) *incucurrisse*
§ 15. necesse est) *necesse*
dicta, facta) *facta, dicta*

CAP. 7.

in reipublicæ magno) *tam in repub. qum in magno*
tanquam) om.
sicut) *si ut*
vera) om.
At) *Quod*
est arbitratus) *arbitratus*
§ 16. legum) *legum curiata*
mihi iratus) *miratus* (C. *minatus)*
ac malorum) *et mal.*
sororiis) *sororis* C. t. K.
§ 17. hoccine) *hocine*
appellem nomine) *nomine appellem*
recordari) *recordare*
incessum) *incensum*
facta eorum) *eorum f.* C, t. K.
oculis) *oculis vestris* C. t. K.

CAP. 8.

§ 18. atque perculsus) *que conpulsus*
Scyllæo) *scillæo*
arbitrabatur) *arbitratur*
§ 19. asper) *aspere*
Seplasiam sublaturus) *sepiasia sub laurus*
tanquam Atlante coelum niti) (Notavit has voces Kr. linea subducta, sed nihil adscripsit.)
§ 20. denique) om.
labi) *labe*
deerit) *derit*
§ 21. dignos maioribus suis) *dignos a maioribussuis*
bene) *senex* C. t. K.

CAP. 10.

propius) *prius* C. t. K.
§ 23. modis) om.
ducendam, subeunda) *ducendum adeunda*
§ 24. in interiore ædium parte) *interiore parte æd.*
ita quum) *quum*
contrucidaverunt) *contrucidarunt*
quantam) *quantum*
constrictam) *conscriptam*
§ 25. dissimulari) *dissimulare*

CAP. 11.

equites) *equites R.*
eam etiam) *eam* C. t. K.
§ 26. vestem mutastis vosque) *veste mutata, vos, inquam* C. t. K
a latrone) *ab lat.*
incredibili) *incredibilis*
L. Ninnius) *L. Mummius* C. t. K.

CAP. 12.

§ 27. causa est) *est causa* C. t. K.
deprecarentur) *deprecarere*

facta vestis) *vestis f.*
§ 28. quo, me) *qui me*
iis) *his*
hoc) *hæc*
§ 29. relegavit) *religavit*
passuum) om.

CAP. 13.

potius) *quo potius* C. t. K.
expulerit ex urbe) *ex urbe expul.*
edicto) *aut edicto*
§ 30. socii Latini) *societatini*
quam) *quam si*
tum erat) *erat tum* C. t. K.
edicto) *dicto*
a patria) *ex patria*
§ 31. forte vestrum) *vestrum forte* C. t. K.
longa ac) *longa aut*
pertineant) *pertinent*

CAP. 14.

§ 32. mutata veste) *veste mutata* C. t. K.
decrevisset de mea salute) *de m. s. d.* C. t. K.
neve) *ne*
§ 33. mutabit) *mutavit* C. t. K.
tute tibi) *tibi tute* C. t. K.
dixerat) om.

CAP. 15.

Æliæ) *aelia*
qui non) *quin*
§ 34. templum) *templo*
§ 35. a consulibus) *a co*
relegarentur) *religarentur*

CAP. 16.

§ 36. neque vero) *nec vero* C. t. K.
nimium me) *nimium a me*
§ 37. boni) om.
magis quandam) *quandam magis*
spectarat) *sumpserat*
ei res) *res ei*

CAP. 17.

§ 39. res erat) *erat res* C. t. K.
mortem) *om.*
erant omnes) *omnes erant*
§ 40. habere) *habere et*
in Italia maximum) *maximum in Italia* C. t. K.
parare) *parere*

CAP. 18.

vana præsertim — illa oratio) om.
ob aliam causam) *ob alias causas* C. t. K.
a principibus) *principibus* C. t. K.
propiora pericula esse) *propriora esse pericula*
§ 41. defuturum) om.
certi) *certe*
compositi) *positi*
ei) *eius* C t. K.
molirentur) *moliretur*
ignari) *ignare*

CAP. 19.

§ 42. Hæc ego) *Hæc ergo* C. t. K.
publici consilii duces) *duces publ. cons.*
veteres copias) *copias veteres*
fusam) *effusam* C. t. K.
manum importunam) *inportunam manum*
§ 43. a rei publicæ) *r. p.*
quid reliquiarum) *quis reliquiarum*
quid denique) *quod d.*
quum decertassem) *decertassem.*

§ 44. si mihi uni) *veni*
insanabilis illa mortifera) *mihi insanabilis* (C. t. K.) *illi mortifera*
quam reipublicæ imposuisset) *quam imposuissem* (hoc C. t. K.)
tum) *tamen*
sissent) *siissent* C. t. K.
meum) om.
dissidissent) *dissedissent* C. t. K.

CAP. 20.

§ 45. te, te) *te*
sedum) *sedium*
dedidissent) *dedissent*
§ 46. unus deditus essem) *essem unus deditus*
suum aliquem) *aliquem suum*

CAP. 21.

§ 47. rem publicam etiam consul) *etiam consul rem publ.*
quid superesset) *qui superessent* C. t. K.
non) *nonne*
rem) *remp.* C. t. K.
versabantur) *vorsabatur*
omnium) *omni*
§ 48. Porsenæ) *Porsinæ*
laudis, partim vitandæ) om.

CAP. 22.

§ 49. rei publicæ salutem) *salutem rei publ.*
bonorum omnium) *omnium bonorum*
vastitatem) *vastatem*
non possem sine summo dolore) *sine summo dolore non possem*
§ 50. imperii huius) *huius imperi* C. t. K.
statum) *ratum*
In qua) *in quo* C. t. K.
exemplum rei publicæ defendendæ) om.

CAP. 23.

§ 51. cum iis agamus) *cum his agimus*
præcipio) *præcipuo*
si qua) *si quæ*
§ 52. his) *is*
terrorem suum) *suum terrorem*

CAP. 24.

§ 53. me e) *me*
die, die) *die*
§ 54. meum casum et suam) *meum discrimen et eorum* C. t. K.

CAP. 25.

§ 55. a mea) *mea* (Hinc fere reliqua ab alio scripta sunt.)
promulgatæ fuerunt) *promulgatæ fuerunt, dicam?* C. t. K.
approbantibus etiam) *etiam app.* C. t. K.
ab uno) *uno*
semissibus) *senis*
ut uni) *et uni* C. t. K.
deliberandi esset potestas; ut, rogata lege, legem ferret) *deliberandi, et rogata* (spatium vacuum) *legem fieret* (C. t. K.)

CAP. 26.

§ 56. potestatum) *potestatem*
Pessinuntius) *Pessinuntus*
§ 57. repetitis rebus) *rebus repetitis*

CAP. 27.

§ **58.** dicam) *dicamus*
illum Magnum) *magnum illum*
huius imperii Mithridatem) om.
Lucullo) Luculo
abiectumque) *abiectum*
imperatis certis rebus) *certis rebus imp.*

§ **59.** Tigranes igitur) *Tulit, gessit*
Cyprius) *ciprinus*
nostros allata) *allata n.*
En) *Em*
sexcentas) *sescentas.*

CAP. 28.

§ **60.** et lucet) *elucet* C. t. K.
evellisse) *evelisse*
poterit) *potuerit*
proficere) *profici*

§ **61.** in alias) *alias*
cive) *civi*

CAP. 29.

§ **62.** fortissimo) *firmissimo*
sceleratissimæ) *sceleratissime*
in re publica) *re publica*
ei vis) *vis*
quum) *tum cum*
illum unum) *unum illum* C. t. K.

§ **63.** posset in rem publicam) *possit in rep.* C. t. K.
aliquapiam) *alia quapiam* C. t. K.
videre posset) *videre possit*
cui nos) *quo nos*
eidem furori) *eiusdem furori* C. t. K.
eisdem consulibus) *et isdem consulibus*

CAP. 30.

§ **64.** liberas civitates) *civitates liberas*
In eius) *eius*
tutela) *tutelæ*
audiret) *auderet* C. t. K.
quererentur) *querere*
commoveri) *quo moveri* C. t. K.
tempori) *tempore*

§ **65.** proscriptio) *proscripti*
et XII) *et e XII*
sancitum) *sanctum*
neque de) *neve de*
quemvis) *quamvis*
consilio) *concilio*

§ **66.** fuerunt) *fuerant*
orbis) *orbi*
potuit) *doluit*
descripta) *discripta*
aut) *at*
auferendæ) *aut flandæ*
reperiebatur) *reperiebantur*
rex) *rex erat* C. t. K.
ab senatu) *a sen.*

CAP. 31.

§ **67.** sopitam) *solitam*
de præteritis questus est) *questus est de præteritis*

§ **68.** meo) om.
L. Ninnio) L. Mummio C. t. K.

CAP. 32.

§ **69.** privatim) *privati* C. t. K.
flagitabantur) *flagitabant*
non mihi) *mihi*

CAP. 33.

§ **71.** C.) G
Abiit) *Abit*
sed spe) *sed et spe* C. t. K.

§ **72.** qui omnes) *quod omnes*

ex his) *ex iis*
Gavii) *Gavi* C. t. K.
granis) *gauiis*
Calatinos Atilios) *galatinos atillos*
quæ etiam) *etiam quæ*

CAP. 34.

§ 73. more) *mori*
permutatione) *perturbatione*
paullulum) *paulum*
scripserat) *scripsisset*
§ 74. alius alio) *aliusque alio* C. t. K.
dixissent) *dixisset* C. t. K.
creditum est, discessum est — duplicata est) *creditumst, discessumst — duplicatast*

CAP. 35.

§ 75. [concilii]) *concilio*
aliquanto) *aliquando*
§ 76. Subiit) *subit* C. t. K.
deprecandam) *deprecandum*
§ 77. compleri) *complere*
referciri) *refarciri* C. t. K.
spongiis effingi) *spongis effundi* (hoc C. t. K.)

CAP. 36.

Criminationis [esse] in) *criminamini*
maior) *maiores*
proposita) om.
recitata concitatam) *concitata*
§ 78. cive) *civi*
saginantur) *sanguinantur*
Certe, certe) *certe* C. t. K.
prætor) *Trib. pl.* C. t. K.
se servasse) *servasse* C. t. K.
in forum) om.
munierit) *munierat*

CAP. 37.

§ 79. magistratum gereret) *tum magistratum gereret ut a suis munitus* C. t. K.
defatigatione) *defetigatione*
§ 80. maledicito) *maledictitio*
Sabinio) *Sabino* C. t. K.
tempore) *temere* C. t. K.

CAP. 38.

hæc) *hæ*
§ 81. Clodiana) *Clodia* C. t. K.
tunc) *tum*
occupatam) *occultam*
§ 82. at vero) *an vero*
perhorruerant) *perhorruerunt*
mulionicam) *mulioniam* C. t. K. nisi) *ni*
§ 83. tunc) *tum* C. t. K.
a nefariis) *nefariis*

CAP. 39.

§ 84. mærebatis) *mærebamini*
§ 85. a fugitivis) *fugitivis*

CAP. 40.

§ 86. virtute) *virtute præditum* C. t. K.
quid oporteret) *sed quid op.*
audacium) *audaciam* C. t. K.
§ 87. ereptum) *e re P. tum*

CAP. 41.

§ 88. hortabantur) *hortabatur* C. t. K.
§ 89. Etiam e re publica credidit) *Etiam eripere eicit*

CAP. 42.

§ 91. vestrum) *nostrum*
dissipatos) *dissupatos*
ex feritate) *ex ecferitate*
mansuetudinem) *ad mans.*
utilitatem) *utilitatem continentes* C. t. K.
et humano iure) *iure et humano* C. t. K.
§ 92. Hæc) *Hoc*
P. Sestii) *Sesti*

CAP. 43.

§ 94. his) *iis*
Hos) *Hoc* C. t. K.
Ælium) *elium*
pertimescent) *pertimescunt*

CAP. 44.

§ 95. ulla) *nulla*
adducetur) *adduceretur*
auspicia) *atque auspicia* C. t. K.
§ 96. ut arbitror) *adarbitror*
nostro) *vestro* C. t. K.

CAP. 45.

esse volebant) *volebant esse* C. t. K.
§ 97. Qui ergo isti? Optimus quisque) *Quis ergo iste optumus? Quis* C.t.K.
esto) *e*
hi) *ii*
qui et) *et qui* C. t. K.
opinioni) *opionis*
numerantur) *nominantur* C. t. K.
§ 98. non) om.
abhorreat) *abhorret*

CAP. 46.

magistratuum) *magistratum*
§ 99. auctores) *tutores*
depoposcerunt) *deposcerunt*
his) *iis*

CAP. 47.

§ 100. amittant) *amittunt*
§ 101. Q. Varium) *C. Marium* C. t. K.
nulla unquam vis, nullæ minæ, nulla) *numquam ulla uis, ullæ minæ, ulla*
patruus) *patrus*
eam legem) *eam enim legem*
demoveri) *dimoveri* C. t. K.

CAP. 48.

§ 102. Sed) *sed te id* C. t. K.
inscitia est) *inscitiast*
Te postulare) *postulare*
si) *siui*
efferas nullum) *ecferas nollem*
§ 103. hæc ratio) *ratio* C. t. K.
ac) *ad*
grata) *gratia*
Nitebantur) om. C. t. K.
et discordiam) *ei discordiam*
plebi Romanæ) *plebei*
§ 104. iam) *tam*
plebs) *plebes*
fere malle videatur) *malexatur*
§ 105. si qua) *si quæ*

CAP. 50.

§ 106. populi Romani) *de p. R.*
consessu) *consensu*
concio) *contentio*
non) om.
a) om.
conciones) om.
illum) *ullum*

§ **107.** **exhibuit)** **om.**
concioni) ***in contione***
neque sententiam eius auctoritate) **om.**
maiore) ***maiorem***

CAP. 51.

§ **109.** **hi ex ima)** ***ii ex aliena***
in illa) ***illa***
qui non) ***quin***
§ **110.** **Attæ iuvabant; anagnostæ)** ***a te***
etiam pro vino) ***pro vino etiam***
in rerum novarum cogitatione) ***in spe rerum novarum***

CAP. 52.

cui) **quo**
non concitator) ***concitator***
§ **111.** **me ultus)** ***ne ullus***
illo ore) ***illo re***
suaviatus) ***saviatus***
tutorum) **om.**
§ **112.** **abhorreret)** ***aborret***

CAP. 53.

§ **113.** **Videamus)** ***videmus***
ex his) ***ex iis***
§ **114.** **tribum)** ***tribuas***
iam non) ***tam non***

CAP. 54.

§ **115.** **coniectus)** ***contectus***
consessus) ***consensus***
attamen) ***ac tamen***
maxime applaudatur) ***maxima plaudatur***
a rebus) ***rebus***
§ **116.** **apparatissimos magnificentissimosque)** ***apparatissimosque***
psaltria) ***psalteria***
Honoris — Virtutis) ***virtutis*** **C. t. K.**
Caiique) ***Gque***
municipi) ***municipii*** **C. t. K.**

CAP. 55.

§ **117.** **ostenderit)** ***ostenderet***
primo) ***primum***
§ **118.** **respicientis)** ***despicientis*** **C. t. K.**
vitæ tuæ) ***tite tua***
ne) ***et***
aliquid) ***aliquit***
§ **119.** **me levitate)** ***levitate me***

CAP. 56.

quid ille) ***quid illi*** **C. t. K.**
§ **120.** **apud populum Romanum)** ***a. P. R.*** **(Cam.** ***aperte*****)**
Quid enim) ***Quam enim*** **C. t. K.**
nec dubitarit vitam) ***ut dubitarit viam***
pepercerit) ***peper*** **(sic)**
§ **121.** **gestu)** ***gesto***
actoris) ***auctoris***
et fortasse) ***et quod*** **(C. t. K.)** ***fortasse***

CAP. 57.

Jam) ***Tam***
putabat) ***putarat*** **C. t. K.**
§ **122.** **Catulo)** ***Q. Catulo***
Argivi) ***Argui***
demonstraret) ***demonstrarent***
sinitis) ***sinite***
sistis) ***siistis***
audiebam) ***audiebamus*** **C. t. K.**

CAP. 58.

§ **123** **me huc)** ***huc me*** **C. t. K.**

populus Romanus) *populo Rom.* C. t. K. (scilicet in cod. ubique est *P. R.*)
§ 124. Maxime) *Maximum*
universi consessu) *universo* (C. t. K.) *consensu*
et eo) *st eo*
consessum P.) *consensum M. P.*
ad columnam Mæniam) *a columna maenia*

CAP. 59.

§ 126. quoquo) *quo*
§ 127. intersit) om.
Attilium) *Atilium*

CAP. 60.

§ 128. ego reditum) *reditum ego*
ne quis) *ne qui*
vitam meam) *vitam*

CAP. 61.

§ 129. aliter) *alter*
si diebus) *nisi diebus* C. t. K. (et tamen *non* postea habet.)

CAP. 62.

§ 130. tam) *iam*
quum summa) *summa cum* C. t. K.
tum quadam) *quadam*
reflexisset) *refixisset*
ad Numidici illius) *ad unum dicto citius* C. t. K.
vir) *ut vir* C. t. K.

CAP. 63.

§ 131. dexteram) *dextram*
qui natalis) *reditus qui natalis*
Salutis) om.
Lænii) *Lœli*

§ 132. destitit) *desistit*
Vettium) *Vectium*

CAP. 64.

§ 133. illum) *illius* C. t. K.
Clodius) cohelius
tabulam esse se) *toambuamessese*
diceret) *esse diceret* C. t. K.
vi) *ut*
ait) *alii*
§ 134. eniti) *emitti* C. t. K.
ista) *iste*
ob eam) *ob*
contemptio, non quem) *contemptione ne non* C. t. K.
§ 135. lex est) *lex*
Dicit) *dicet*
contemnat) *contempnet*
se statuit) *si statuit*
Cæciliam) *Anciliam*
assecla) *adsæcula*

CAP. 65.

in hac) *in ac*
est ea) *east*
hi) *ei*
§ 136. vestrum) *uestrorum* C. t. K.
et virtute) *ac u.*
§ 137. a natura) *natura* C. t. K.
descriptionem) *discriptionem*
a maioribus) *maioribus*
regiam) *regum*
deligerentur) *dil.*
augere) *augeri*

CAP. 66.

§ 138. sint) *sunt*
sustinent, ii) *sustineant hi*
iniurias) *invidias*
ne) *nec* C. t. K.

§ 139. his) *iis*
audivimus) *audimus* C. t. K.
ii) *hi* (quater)
huius ordinis et) om.
habiti) *abiti*

CAP. 67.

§ 140. hac) *ac*
possim) *possum*
Alia quædam) *aliquædam*

CAP. 68.

§ 142. oppressi sunt) *oppressi sint*
§ 143. magnorumque) *magnorum*
dicitur) *dicatur*
ac laboribus) *aut lab*. C.t.K.

CAP. 69.

§ 144. auctorem) *actorem*
rerumque) *eorumque*
§ 145. At si) *ac si* C. t. K.
uti) *ut*
texeram) *deietexeram* (si recte Kr. intelligo).
§ 146. ingemiscet) *ingemescet*
§ 147. potestati) *potestate.*

II. In P. Vatinium.

CAP. 1.

§ 1. Si tua) *si*
ita rogandum) *rogandum*
intemperantior) *intemperatior*
§ 2. [ad id]) om.
tuam istam) *istam tuam*
§ 3. sed ulla) *sed nulla*
Claudium) *Cludium*
in huius) *in hoc* (C. t. K.)
In quorum altero) *in quo alterum*
implicatam) *implicam*
libros) *liberos*

CAP. 2.

§ 4. Nimium) *nimi*
accidat) *accedit*
prævidi) *providi*
tuus in te) "In codice Parisiensi h. l. (post has voces) spatium trium fere columnarum vacuum relictum est." Kr.
§ 5. in hac) *in ac*
non recitandi) *non se recitandi*
§ 6. tu bonis) om.
singulari) *singulare*

CAP. 3.

qui idem) *qui dem*
respondebo) *respondeo* C. t. K.
cuperetis) *cuperatis*
§ 8. humanitatem meam, nemo consuetudinem) *humanitatem, nemo consuetudinem meam*
mea causa) *ea causa*
atque ad) *atque in*
mea unius) *unius mea*

CAP. 4.

§ 9. non est sane, non est) *non est sane* C. t. K.
§ 10. tali) *talis* C. t. K.
sentiant) *sententiant*
ne me) *de me*
ut cum) *ut tecum cum* (si recte Kr. notavit)
omnium) *non solum* C. t. K.
atque infimo — arrogantissimo) om.

CAP. 5.

§ **10.** ætatis tuæ) *ætatis*
præmium) *præmi*
terreres, conscendentes) om.
morarere) *morare*
Puteolanorum querelas) *querelas Put.*
iter) om.
si quis) om.
Mauritaniam) *Mauretiniam*
§ **13.** universe) *universæ*

CAP. 6.

§ **14.** a diis) *ab dis*
susceperis) *succeperis*
elicere) *eligere*
non futuram) *non futura* C. t. K.
§ **15.** servarisne) *servarene*
attulerit) *adtolerit*
unus est) *est unus*
dignitati) *dignitate*
nobilitas) *nobilitatis*

CAP. 7.

§ **16.** ex his) *ex iis*
quos privatos esse dicebas) om.
scis) *scies*
habuerunt) *habuerant*
§ **17.** quod novem) *cum novem* C. t. K.
§ **18.** num quem) *nunc quem*
fuerint) *fuerunt*

CAP. 8.

§ **19.** modo in mentem) *in mentem modo*
et fortissimi) om.
eversam putaris) *perversam putares*
§ **20.** putasti rem publicam) *rem pub. putasti*
a Romulo) *ab R.*

CAP. 9.

§ **21.** a tabula) *ab tab.*
vi) *ut*
§ **22.** facinoribus) *facineribus*
C.) *G.*
maiestate) *maiestatem*
domo) *domum*
§ **23.** qui nos, qui) *qui nos*
evertere) *pervertere* C. t. K.
morti) *mortem*
non modo) *non*
conarere) *conareris*

CAP. 10.

§ **24.** Cn. Pompeio) *mortem Cn. Pomp.* C. t. K.
necem) om. C. t. K.
se auctores) *sese auctores*
spoliaras) om.
§ **25.** præstringebat) *perstringebat* C. t. K.
quem tum) *quem tu*
duos) *duo*
§ **26.** putaris) *putasti*

CAP. 11.

ille tuus) *tuus ille* C. t. K.
colloquerere) *cum loquerere*
indici) *indicium*
§ **27.** etiam alias) *iam alias*
dum C.) *cum C.*
§ **28.** inimico suo conditionem reiectionis) *iectionis*
Q.) om.
illis viris) *illius*
collocatas) *collocatam*

CAP. 12.

§ **29.** quo lex) *quod lex*
§ **30.** illud etiam) *etiam illud*
Arrii) *Ari*
fuerint) *fuerunt*

CAP. 13.

§ 31. exeunti) *exienti*
unquam) *numquam*
Arrius) *Arius*
Fidulo) *Fibulo*
§ 32. expleras) *expiares*
te tanta) *tanta*
ut tu) *tu*

CAP. 14.

§ 33. illud etiam) *etiam illud* C. t. K.
cum clarissimis viris causam) *cum clarissimi viri causam*
tricesimo) *tricensimo*
est, sed) *est*
potestate) *tempestate*
mihi testimonii: quæ mihi) *mihi*
§ 34. subsellia dissiparit) *subsella dissuparit*
causa) *causam*
quum, posteaquam) *quod posteaquam* C. t. K.
arbitraretur) *arbitretur*
liceret) *licere*

CAP. 15.

§ 35. volo etiam) *volo*
spectarasne) *spectarisne*
deligere posset) *deligere possit*
§ 36. quæ nunquam sibi populus R. appetivit, qui numquam a re publica summi) *quæ nunquam aut summi*
es improbus ipse) *ipse es improbus*
quemquam) *quem*
§ 37. a te) *te*
salvis auspiciis) *salutis auspicis tulerim*
posse reperiri) *esse reperiri*
fias) *fiat*

CAP. 16.

§ 38. C.) *G.*
§ 39. ingemiscat) *ingemescat*
metuunt) *metunt*
struma) *si Roma* C. t. K.
quid est) *quid es*
ulla in re) *ulla re*
§ 40. rogabo) om.
verbis eum) *eum verbis*
facinorosorum) *facinerosorum*
obsedisse) *opsidisse*
§ 41. vituperantur) *vituperatur*
verum tamen) *verumetiamen*
nonnunquam) *numquam*
responderi) *respondere*
cum huius) *cum hoc*
pluribus) *plurimis*
autem huius) *autem eius* C. t. K.
coniungis) *coniungas* C. t. K.
noles) *nolis* C. t. K.

Index Rerum Et Verborum.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

U et V.

Z.

Index Scriptorum.

